

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Миљан В. Милкић

**ЈУГОСЛАВИЈА, ИТАЛИЈА И
ТРСЋАНСКА КРИЗА 1948 – 1954.**

Докторска дисертација

Београд, 2012.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Miljan V. Milkić

**YUGOSLAVIA, ITALY AND THE
TRIESTE CRISIS 1948 - 1954**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012

Ментор:

Проф. др Љубинка Трговчевић Митровић
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Проф. др Предраг Симић
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

др Драган Богетић, научни саветник
Институт за савремену историју
Београд

Датум одбране:

ЈУГОСЛАВИЈА, ИТАЛИЈА И ТРШЋАНСКА КРИЗА 1948 – 1954.

РЕЗИМЕ:

Докторска дисертација „Југославија, Италија и Тршћанска криза 1948 – 1954.“ писана је на основу докумената из Архива Југославије, Војног архива у Београду, Дипломатског архив Министарства спољних послова Републике Србије, Архив министарства иностраних послова Немачке, објављене архивске грађе и релевантне домаће и стране литературе. Дисертација има за циљ да Тршћанску кризу прикаже у контексту ширих југословенско-италијанских односа, као и кроз односе Југославије са великим силама. Истраживање се заснива на проучавању војно-политичких, економских и културних односа Југославије и Италије у периоду од 1948. до 1954. године. У наведеном времену одвијали су се интензивни билатерални и мултилатерални контакти југословенских, италијанских, америчких, британских и француских представника који су вођени у циљу решавања Тршћанске кризе. Војнополитички односи Југославије са балканским чланицама НАТО, Грчком и Турском, такође су значајни у контексту решавања Тршћанске кризе. У билатералним односима Југославије и Италије међународни статус Слободне територије Трста представљао је препреку за нормализацију односа. Две владе су изражавале своје територијалне претензије према Слободној територији Трста и својим дипломатским потезима настојале да велике силе прихвате такво решење. Обе су настојале да тамо спроводе своју политику. Односи Југославије и Италије у овом периоду, због ширих међународних околности, највећим делом били су зависни од утицаја политике великих сила. Тиме је био јасно оивичен простор билатералне сарадње.

Све време трајања кризе око Трста југословенска и италијанска влада решавале су различита питања од значаја за односе двеју земаља. Постојале су две групе питања чије су регулисање две владе преузеле потписивањем Уговора о миру. Најпре, то су била питања која су настала као последица ратног стања, од којих су у периоду 1948–1954. остала да се решавају питања ратних злочинаца, подела италијанске флоте, репарације, реституције, опанги. Други део међусобних обавеза сводио се на регулисање економских и социјалних односа. Као последица рата и нерегулисаних билатералних односа појавиле су се и разлози за инциденте и различите напетости у односима ове две земље. Због свог међународног положаја у коме се наша након сукоба са Совјетским Савезом, Југославија је била принуђена да прихвати дијалог о решавању Тршћанске кризе. У сусретима југословенских дипломата са представницима америчке, британске и француске владе било је покушаја проналажења решења за постизање договора са италијанском владом. Западне дипломате су нудиле југословенској влади добре услуге кроз посредовање између ње и италијанске владе. Неформални, а затим и формални разговори југословенских и италијанских представника током 1951. и 1952. године, нису довели до задовољавајућих решења. Тршћанско питање је у периоду од 1950. до 1954. године имало велики војнополитички значај за југословенске односе са западним земљама кроз преговоре о војној помоћи и одбрамбеној сарадњи, као и кроз процес формирања Балканског пакта. Може се закључити да је југословенско руководство знало да су његови донети у постизању успеха у решавању Тршћанске кризе знатно ограничени. Све време трајања кризе било је

јасно да сам град Трст никада неће ући у састав југословенске државе. Како се на крају показало одлукама Лондонске конференције октобра 1954. године, највећи домет југословенских захтева по питању делова Слободне територије Трста била је територија Зоне Б уз извесне територијалне корекције у Зони А. Потреба за нормализацијом економске сарадње била је у интересу и југословенске и италијанске владе. Међутим, нормализација економске сарадње и потписивање споразума о рибарењу одвијали су се под снажним политичким притиском. Обнова сарадње у области културе била је под утицајем тренутних политичких односа између Југославије и Италије и пратила је основну линију тих односа. Због тога је културна сарадња у својој основи имала пропагандни карактер.

Југословенска влада је у својој спољној политици успешно користила тршћанско питање. Његово решавање имало је значајно место у периоду окретања Југославије ка западним земљама. С друге стране, западноевропским земљама и Сједињеним Државама било је важно да пронађу решење тршћанског питања како би се неутралисао проблем који је оптерећивао економску и одбрамбену сарадњу Југославије и Италије, а самим тим и односе Југославије и западних земаља.

Кључне речи: Југославија, Италија, Тршћанска криза, Слободна територија Трста, Хладни рат, реституција, репатријација, оптанти, дипломатија, економски односи.

Научна област: Политичке науке.

Ужа научна област: Политичка теорија, политичка историја и методологија политичких наука.

УДК

327 (497.1:450) „1948/1954“

341.222 (497.1:450) „1948/1954“

YUGOSLAVIA, ITALY AND THE TRIESTE CRISIS 1948 – 1954

SUMMARY:

The doctoral dissertation, "Yugoslavia, Italy and the Trieste crisis 1948–1954." was written based on the documents from the Archives of Yugoslavia, Belgrade Military Archives, Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia, the Archive of the Foreign Ministry of Germany, published archival materials and relevant domestic and foreign literature. The dissertation aims to show the Trieste crisis in the broader context of the Yugoslav-Italian relations as through the relations between Yugoslavia and the great powers. The research is based on the study of political-military, economic and cultural relations between Yugoslavia and Italy in the period from 1948. to 1954. In the course of this period, the intensive bilateral and multilateral contacts of Yugoslav, Italian, American, British and French representatives took place with the aim of solving the Trieste crisis. The political-military relations between Yugoslavia and the Balkan NATO members, Greece and Turkey, were also important for resolving of the Trieste crisis. The international status of the Free Territory of Trieste was an obstacle to the normalizing bilateral relations between Yugoslavia and Italy. The two governments expressed their territorial claims to the free territory of Trieste, diplomatically encouraging great powers to accept such a solution. Both Yugoslav and Italian governments strived to implement their policy on the Free Territory of Trieste. The relations between Yugoslavia and Italy were largely dependent on the big powers political influence in this period, due to the wider international circumstances. Thereby the area of bilateral cooperation was clearly bordered.

During the crisis over Trieste, the Yugoslav and Italian governments have tackled various important issues for these two countries relations. There were two groups of issues which regulation was taken over by the two governments when signing the Treaty of Peace. First of all, those were the questions that have arisen as a consequence of war, of which, in the period from 1948-1954. were to be solved the issues of war criminals, division of the Italian fleet, reparations, restitution, optionees. The second part of mutual obligations was the regulation of mutual economic and social relations. As a consequence of the war and unregulated bilateral relations, the reasons for different incidents and tensions in relations between Yugoslavia and Italy have emerged. Because of its international position that Yugoslavia found itself in after the conflict with the Soviet Union, it was forced to accept a dialogue on resolving the Trieste crisis. In the meetings between Yugoslav diplomats and representatives of American, British and French governments there were attempts to reach an agreement with the Italian government. The Western diplomats offered good services to the Yugoslav government through the mediation between Yugoslav and Italian government. Both informal and formal conversations were held between Yugoslav and Italian representatives in 1951. and in 1952, but did not lead to satisfactory solutions. The Trieste question had a great significance for the political-military relations with Western countries in the negotiations on military aid and defense cooperation, and in the process of forming of Balkan pact from 1950. to 1954. According to the available archives and memoirs, it can be concluded that the Yugoslav leadership knew that it was significantly limited in achieving success when resolving the Trieste crisis. During the crisis, it was clear that the city of Trieste will never become part of the Yugoslav state. It later turned out in the decisions of the London Conference in October 1954. that the largest range of Yugoslav demands in

terms of parts of the Free Territory of Trieste was the territory of the B Zone with some territorial adjustments in the A Zone. The need for normalizing economic cooperation was in the interests of Yugoslav and Italian governments. However, the normalization of economic cooperation and signing of the fisheries agreement took place under strong political pressure. The renewal of cooperation in culture was influenced by current political relations between Yugoslavia and Italy, following a baseline of these relationships. Therefore the cultural cooperation was basically propaganda.

The Yugoslav government successfully used the Trieste question in its foreign policy. Addressing the issue of Trieste as one of the dominant Yugoslav foreign policy goals had an important place in the period of Yugoslavia's turning to the Western countries. On the other hand, finding a solution to the issues of Trieste was important to the Western Europe and the United States so that the issue that was dogging the economic and defense cooperation between Yugoslavia and Italy could be neutralized, and therefore the relations between Yugoslavia and Western countries.

Key words:Yugoslavia, Italy, Trieste crisis, Free Territory of Trieste, Cold War, restitution, repatriation, optant, diplomacy, economic relations.

Scientific field: Political Sciences.

Narrower scientific field: Political Theory, Political History and Methodology of Political Sciences.

UDC

327 (497.1:450) „1948/1954“

341.222 (497.1:450) „1948/1954“

С А Д Р Ж А Ј

ПРЕДГОВОР.....	1
УВОД.....	5
Југославија и Италија на почетку Хладног рата.....	5
Тршћанска криза 1945 – 1947.....	10
I Југословенско-италијанско ратно наслеђе.....	13
Ратни злочинци.....	13
Подела италијанске флоте.....	35
Репарације.....	45
Реституције.....	57
Оптанти.....	81
II Слободна територија Трста 1948 – 1954.....	108
Међународни статус.....	108
Формирање и организација југословенске зоне.....	118
Однос југословенске и англоамеричке војне управе.....	135
Политика југословенске владе према Слободној територији Трста.....	144
III Тршћанско питање 1948 – 1953.....	153
Декларација о Слободној територији Трста и њене последице.....	153
Југославија и Запад у решавању Тршћанске кризе.....	158
Југословенско-италијански разговори о решавању тршћанског питања.....	192
Октобарска криза 1953. године.....	215
Југословенско-ватикански односи и тршћанско питање.....	230
IV „Тиха дипломатија“ 1954. године.....	232
Дипломатске припреме за почетак преговора.....	232
„Шатл дипломатија“.....	234
Дипломатија у позадини главних преговора.....	243
V Југословенско-италијански односи и сарадња Југославије са НАТО пактом 1950-1954.....	255
Преговори Југославије са Западом о војној помоћи и одбрамбеној сарадњи..	255
Тршћанско питање и Балкански пакт.....	283
VI Инциденти и напетости у билатералним односима.....	318
Погранични инциденти.....	318
Инциденти на мору.....	343
Амнестије.....	359
VII Обнова економске и културне сарадње.....	375
Нормализација економске сарадње.....	375
Потписивање споразума о рибарењу.....	398
Успостављање сарадње у области културе.....	429
ЗАКЉУЧАК.....	443
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	451

ПРЕДГОВОР

Докторска дисертација „Југославија, Италија и Тршћанска криза 1948 – 1954.“ има за циљ да Тршћанску кризу прикаже у контексту ширих југословенско-италијанских односа, као и кроз односе Југославије са великим силама. Истраживање се бави проучавањем војно-политичких, економских и културних односа Југославије и Италије у периоду од 1948. до 1954. године. У наведеном периоду одвијали су се интензивни билатерални и мултилатерални контакти југословенских, италијанских, америчких, британских и француских представника који су спровођени у циљу решавања Тршћанске кризе. Војнополитички односи Југославије са балканским чланицама НАТО, Грчком и Турском, такође су значајни у контексту решавања Тршћанске кризе.

Година 1947. представља уводни период који је значајно утицао на догађаје који су предмет анализе докторске дисертације. Током ове године потписан је и ступио је на снагу Уговор о миру са Италијом, а његовим одредбама регулисане су основе за будуће односе Југославије и Италије. Такође је ступањем на снагу Уговора о миру почело решавање тршћанског питања и статуса Слободне територије Трста. Током 1947. године обновљени су, али на потпуно другачијим основама него до тада, политички, економски и културни односи између Југославије и Италије. Због тога је било важно у дисертацији објаснити најважније процесе и догађаје током 1947. године.

На основу постојеће литературе могуће је поставити одговарајући методолошки оквир. Архивска грађа за период 1948–1954. сачувана је у довољној мери и омогућава научно проучавање процеса и догађаја. Из Архива Југославије у Београду коришћена су документа из фонда 4 (Савет за пољопривреду и шумарство владе ФНРЈ), фонда 50 (Председништво владе ФНРЈ), фонда 836 (Кабинет маршала Југославије), фонда 837 (Кабинет председника републике), као и документа из Архива Централног комитета Савеза комуниста Југославије). Из Војног архива у Београду коришћена су документа из фонда Војна управа 1 и фонда ГШ-10. У Дипломатском архиву Министарства спољних послова у Београду коришћена су документа из фонда Политичка архива, као и персонални картони југословенских дипломата. Захваљујем колеги Винфриду Хајнеману из Службе за војноисторијска истраживања Бундесвера (MGFA) на уступљеним

документима из Архива Министарства иностраних послова Немачке у Кобленцу (Auswärtiges Amt, Bundesarchiv, Koblenz).

Међу објављеним изворима који су од значаја за истраживање ове теме наводимо зборник докумената „Балкански пакт 1953/1954“, који је објавио Војно-историјски институт у Београду 2005. године, зборник „Балкански уговорни односи 1976–1996, том III, који садржи билатералне и мултилатералне уговоре и дипломатска акта о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама за период од 1946. до 1996. године.

У зборницима „Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Југославије“ објављена су најзначајнија документа из Дипломатског архива Министарства спољних послова у Београду. За потребе нашег истраживања коришћена су документа из 1946. године, књиге I и II, објављене 1985. године; документа из 1947. године, књига I, објављена 1985. године, књига II, објављена 1986. године; документа из 1948. године, објављена 1989. године; документа из 1949. године, објављена 1991. године; документа из 1950. године, објављена 1993. године. Од посебног значаја су закони и уредбе објављени у „Службеном листу“ и „Службеном војном листу Министарства народне одбране ФНРЈ“. Томови „Међународни односи Сједињених држава“ (FRUS) садрже званична документа главних америчких спољнополитичких одлучилаца као и документа о најважнијим догађајима. Томови, које уређује Историјско одељење Стејт департмента, почињу 1861. године и садрже више од 350 посебних томова.

Мемоарска литература уз критичку анализу садржаја пружа корисне информације о догађајима и омогућава боље разумевање тренутка и околности у којима се одређени догађај десио. Сећања од значаја за нашу тему забележили су Владимир Дедијер (*Париска конференција*, Београд, 1947), Јосип Смодлака (*Partizanski dnevnik*, Београд, 1972), Едвард Кардељ (*Sećanja. Borba za priznaje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, Београд, Љубљана, 1980), Алфред Боуман (*Zones of Strain. A Memoir of the Early Cold War*, Stanford, 1982), Милован Ђилас (*Vlast*, Лондон, 1983), Владимир Велебит (*Sećanja*, Загреб, 1983), Паоло Емилио Тавиани (*I giorni di Trieste. Diario 1953 –1954*, Bologna, 1998), Винстон Черчил (*Други светски рат. Тријумф и трагедија*, Београд, sine anno). Сећања учесника у догађајима које су приредили Џон Кемпбел (*Successful Negotiation: Trieste 1954*.

An Appraisal by the Five Participants, Princeton, 1976), Александар Ненадовић (*Razgovori s Kočom*, Загреб, 1989) и Мира Шувар (*Vladimir Velebit, svjedok historije*, Загреб, 2001) представљају користан извор података.

Током истраживања коришћени су војни часописи *Фронт* и *Народна армија*, као и дневни листови *Борба* и *Политика*. Пропаганду функцију у времену у коме су писане имале су студије Станка Петерина (*Zahodne velesile in tržaško vprašanje*, Љубљана, 1953), Едварда Кардеља (*Трст и југословенско-италијански односи*, Београд, 1953), као и студија *Who should have Trieste* објављена 1953. године у издању Института за народностна вршања при Универзитету у Љубљани.

За разумевање међународно-правног оквира коришћена је студија Милана Бартоша (*Међународно јавно право. Oblasti, organi za међународно претстављање*, Београд, 1956) и Смиље Аврамов и Миленка Креће (*Међународно јавно право*, Београд, 2003). Основна и незаобилазна студија за проучавање улоге Југославије у Хладном рату јесте књига Дарка Бекића *Jugoslavija u hladnom ratu (Odnosi s velikim silama 1948 – 1955)*, објављена у Загребу 1988. године. Издвајамо и две студије Драгана Богетића, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, објављена у Београду 2000. године и *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, објављена у Београду 2006. Књига Бојана Димитријевића *Jugoslavija i NATO (1951–1957)*, објављена у Београду 2003. важна је за проучавање односа Југославије и земаља НАТО, док је књига Ивана Лаковића *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*, објављена у Подгорици 2006. године незаобилазна у проучавање југословенске спољне политике током педесетих година.

Прва књига о Тршћанској кризи јесте студија Јанка Јерија *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)*, објављена у Љубљани 1961. године. Жан-Батист Дирозел објавио је у Бриселу 1966. године књигу *Le conflit de Trieste 1943-1954*. За писање студије користио је службена документа америчке, британске и италијанске владе која су настала у периоду трајања Тршћанске кризе. У Љубљани је 2008. године објављена књига *“Trst je naš!” Boj Slovencev za morje (1848 – 1954)* коју је написао словеначки академик Јоже Пирјевец. Бојан Димитријевић и Драган Богетић објавили су 2009. у

Београду књигу *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojnopolitički aspekt*. За проучавање Тршћанске кризе током њеног настанка и трајања значајна је књига Богдана Новака *Trieste 1941-1954, the Ethnic, Political and Ideological Struggle*, објављена у Чикагу 1970.

Током процеса истраживања коришћени су научни радови објављени у часописима и зборницима. Ови радови су значајни за наше истраживање јер детаљније обрађују поједине сегменте спољне политике заинтересованих актера као и поједине фазе Тршћанске кризе. За истраживање ове теме значајни су и подаци који су доступни на различитим интернет страницама.

У докторској дисертацији „Југославија, Италија и Тршћанска криза 1948 – 1954.“ бавимо се истраживањем периода који представља хронолошки заокружену целину током које је тршћанско питање било присутно у готово свим сегментима југословенских спољнополитичких односа. У проучавању војнополитичког аспекта тршћанског питања у југословенској спољној политици у току наведеног периода могу се издвојити хронолошке целине које карактеришу односе Југославије са великим силама. Доношењем резолуције Информбироа 28. јуна 1948. године почиње период у југословенској спољној политици који карактерише неодлучност југословенске владе да дефинитивно прекине сарадњу са СССР-ом, а уједно се јасно не опредељује за сарадњу са Западним земљама. Овај период траје до 1950. године када почиње интензивна сарадња Југославије са западноевропским земљама и САД. За наше истраживање битна хронолошка граница је 1954. година када је октобра месеца Тршћанска криза окончана потписивањем споразума у Лондону. На тај начин питање Трста више није било актуелно у југословенској спољној политици и у њеним међународним односима.

Истраживање југословенско-италијанских односа у контексту Тршћанске кризе је значајно и у научном и у друштвеном смислу. Научни значај проистиче из чињенице да расположиви фонд научног знања не садржи комплетна истраживања на тему утицаја Тршћанске кризе на југословенско-италијанске војнополитичке, економске и културне односе. Друштвени циљ овог рада је пре свега покушај усмеравања пажње друштвених субјеката на ову тему, као и да коришћење резултата овог истраживања помогне у сазнавању одређених токова и искустава у креирању и реализацији спољне политике.

УВОД

Југославија и Италија на почетку Хладног рата

Завршетак Другог светског рата и промена државног уређења у Југославији означили су и промену југословенске спољне политике. Поред тога што је нова југословенска влада наставила континуитет краљевске југословенске владе и прихватила међународне обавезе настале у претходном периоду, нова спољнополитичка оријентација била је квалитативно другачија. Промена је посебно уочљива у односу на политичке односе са суседном Италијом. Обнова билатералних односа била је са југословенске стране условљена регулисањем међународног положаја Италије на мировној конференцији. Југословенска влада је сматрала да тек након потписивања мировног уговора и праведног територијалног разграничења може да осигура своје политичке и економске интересе у Италији. Због тога је решавање питања територијалног разграничења која су још од краја Првог светског рата оптерећивала југословенско-италијанске односе, југословенска влада постављала као услов за обнову билатералних односа.¹

Потписивање Уговора о миру са Италијом 10. фебруара 1947. у Паризу није донело очекивано решење спорних питања између Југославије и Италије. Обе владе прихватиле су одредбе Уговора, али су наставиле да воде спољну политику која је реметила добросуседске односе. Одлукама Уговора о миру регулисане су основе за обнову политичких, економских и културних односа Југославије и Италије. Уговором о миру дефинисана је нова гранична линија, одређена је ревизија важења дотадашњих билатералних уговора, регулисан је повратак италијанских ратних заробљеника, процесуирање италијанских ратних злочинаца, одређене су основе економске сарадње, пресељење становништва, италијанска ратна дуговања. Гранична линија на подручју Јулијске крајине и територијални статус града Трста, представљали су најтежи проблем у југословенско-

¹ Миљан Милкић, „Југославија, велике силе и питање статуса Јулијске крајине 1943–1945. У: *Ослобођење Београда 1944. године*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 282 – 296.

италијанским односима. Имплементација одредби Уговора о миру представљала је велику сметњу за развој билатералних односа.

Званичан процес успостављања дипломатских односа почео је јануара 1947. одлуком југословенске владе да преко југословенске делегације у Саветодавном већу за Италију пошаље италијанској влади промеморију (*aide-memoire*) којом је обавештава о својој намери да успостави политичко представништво ФНРЈ код италијанске владе.² Југословенска влада је инсистирала на термину „политички“, а не „дипломатски односи“, а њени представници су наглашавали да отварање посланстава и Београду и Риму не значи да су успостављени „нормални дипломатски односи“.³ Уз таква ограничења у схватању међусобних односа, влада у Београду је успоставила дипломатске односе са Републиком Италијом 10. фебруара 1947. године.

Иако је успостављање дипломатских односа између Југославије и Италије 1947. године представљало обнову билатералних односа који су прекинути избијањем Другог светског рата, у новим условима било је неопходно редефинисање старих и изградња целокупних односа на новим принципима. Чињеница да је југословенска влада потврдила важност само три билатерална уговора потписана пре рата, указује на нови почетак у изградњи дипломатских односа.⁴ Влада ФНРЈ је, преко посланства ФНРЈ у Риму, нотом од 25. фебруара 1948. саопштила италијанској влади да жели да задржи у важности следеће уговоре закључене између Краљевине Југославије и Краљевине Италије: *Конвенцију о правој и судској заштити односних држављана*, потписану 6. априла 1922. године у Риму; *Конвенцију о издавању криваца*, потписану 6. априла 1922. године у Риму; *Конвенцију о сточним заразама*, потписану 12. августа 1924. године у Београду.

О спремности југословенске владе да 22. марта 1947. у Београду и Риму буде истовремено објављен споразум о отварању посланстава и размени

² Дипломатски архив Министарства спољних послова, Политичка архива, 1947, ф. 48, бр. 41030. (У даљем тексту: ДА МСП, ПА)

³ *Исто*, бр. 42003.

⁴ У члану 44. тачка 1. Уговора о миру наведено је да ће свака савезничка или удружена сила известити Италију у року од 6 месеци од ступања на снагу Мировног уговора које двостране уговоре склопљене пре рата између ње и Италије жели да задржи на снази или да обнови њихово важење. „Указ о ратификацији Уговора о миру са Италијом“, *Службени лист ФНРЈ*, 29. август 1947, стр. 1001–1085. (У даљем тексту: „Указ о ратификацији...“)

посланика, министар Симић обавестио је свог италијанског колегу 20. марта.⁵ За првог југословенског посланика у Риму након Другог светског рата именован је 4. априла 1947. године др Младен Ивековић. Први разговор са министром иностраних послова Сфорцом (Carlo Sforza), Ивековић је имао 26. јула 1947. године.⁶ Посета је протекла у знаку обостраног конвенционалног уверавања о потреби добрих суседских односа Југославије и Италије. Ивековић је 29. јула 1947. године уз све почести предвиђене протоколом, предао акредитивна писма председнику Републике Италије Де Николу (Enrico Roberto de Nicola).⁷ На дужности посланика у Риму Ивековић је био до новембра 1951. године.⁸ Војно изасланство у југословенском посланству у Риму успостављено је септембра 1947. године.⁹ Италијански посланик Енрико Мартино (Enrico Martino) стигао је у Београд средином јула 1947. године. Помоћник министра спољних послова Владимир Велебит разговарао је 25. септембра 1947. године са Мартином о потреби да у вези са извршењем неких одредби Уговора о миру две владе буду у сталном контакту.¹⁰

Упркос чињеници да су билатерални односи били оптерећени догађајима из прошлости, међусобна дипломатска комуникација допринела је нормализацији југословенско-италијанских односа. У периоду до краја 1951. године, југословенска и италијанска влада потписале су укупно 25 билатерална уговора којима су трајно или привремено решена питања односа двеју држава. Питања трговине и привредне сарадње (28. новембар 1947), помиловање осуђених лица (7. април 1948), регулисање појединих питања из Уговора о миру (6. август 1949), питања подела административних и историјских докумената (23. децембар 1950), питања пограничног промета (3. фебруар 1949), питање рибарења (13. април 1949. и 26. фебруар 1951), питање оптаната (18. август 1948, 23. децембар 1950), регулисане међусобне економске и финансијске обавезе које проистичу из Уговора о миру (23. децембар 1950), регулисана предаја италијанских ратних бродова Југославији

⁵ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 48, бр. 44952.

⁶ Исто, ф. 49, бр. 414163.

⁷ Исто, бр. 414316.

⁸ Биографски подаци др Младена Ивековића могу се утврдити на основу података из докумената сачуваних у Архиву Министарства спољних послова Републике Србије (ДА МСП, ПА, 1947, 49, 44306; Исто, бр. 44425; Исто, бр. 45321, као и на основу увида у његов персонални досије који је сачуван у Кадровској служби Министарства, регистарски број досијеа 556.

⁹ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 50, бр. 417740.

¹⁰ Исто, бр. 414283.

(14. април 1949), размена робе (4. август 1949. и 8. септембар 1951), питања везана за железницу (23. децембар 1950), решен статус италијанских добара, права и интереса у Југославији (23. мај 1949), регулисана заштита уметничких својина (23. децембар 1950), регулисан ваздушни саобраћај (23. децембар 1950), регулисана набавка материјала за обнову ријечке рафинерије нафте ROMSA (25. мај 1949), плаћање дрвета (22. децембар 1949). Такође су размењене три вербалне ноте и једно писмо којима су регулисана поједина питања. Нотом од 25. фебруара 1948. Југославија је потврдила важност трију конвенција које су две земље потписале пре Другог светског рата; разменом нота 14. априла 1949. потврђена је потреба склапања споразума о италијанским добрима, правима и интересима у Југославији и споразума о ROMSA, разменом нота 17. мај 1951. регулисана је размена локалних производа између граничних зона, док је разменом писама 18. јуна 1951. продужен „Споразум о ваздушном саобраћају“.

Имплементација Уговора о миру и решавање питања ратних заробљеника, ратних злочинаца, репарација, реституција, представљала су једна од најосетљивијих питања. Помоћник министра Владимир Велебит упутио је 19. септембра 1947. препоруку да целокупно особље југословенског посланства у Риму приступи детаљном упознавању и изучавању Уговора о миру са Италијом и његових прилога.¹¹ Као разлог навео је предстојеће задатке који произилазе из тог уговора. У циљу припреме особља посланства за ангажовање на задацима спровођења Уговора о миру и решавања спорова који ће из њега произаћи, Велебит је 28. октобра 1947. саветовао да посланство на неколико дана упути на припреме у Београд саветника Милоша Јовановића.¹² Саветник Јовановић кренуо је за Београд 4. новембра 1947. године.¹³

На сложеност југословенско-италијанских односа указује и чињеница да је питање регулисања права на риболов у Јадранском мору, иако питање привредне сарадње, представљало велики проблем чије је решавање подразумевало нормализацију политичких односа. Највећи проблем представљало је питање територијалног разграничења на простору Јулијске крајине и питање територијалног статуса града Трста. Главни правни саветник Министарства

¹¹ Исто, ф. 49, бр. 418064.

¹² Исто, бр. 421375.

¹³ Исто, бр. 422420.

иностраних послова др Милан Бартош упутио је 20. јула 1950. акт Младену Ивековићу у коме наводи да се све чешће појављују спорна питања у односима између Југославије и Италије и да су та питања најчешће последица „ликвидације ратних односа“.¹⁴ Правни савет је сматрао да је за службу значајно да посланство у Риму буде информисано о заузетим ставовима по тим питањима и због тога је одлучено да се по један примерак мишљења доставља Посланству. Правни савет је предложио да уколико посланство сматра да треба ревидирати дато мишљење, да о томе обавести Министарство.

Италијанска влада залагала се декларативно за добре билатералне односе, али је начином на који је водила унутрашњу политику доприносила развијању нетрпељивости према Југославији код својих грађана. Разумљиво је да је југословенско дипломатско представништво у Риму било прво на удару екстремиста који су политику своје владе тумачили у складу са својим антијугословенским опредељењем. На дан потписивања Уговора о миру, 10. фебруара 1947. године, у поподневним сатима, око 300 демонстраната напало је зграду југословенске делегације у Риму и провалило у службене просторије.¹⁵ Карактеристичан пример представља инцидент који се догодио у ноћи 12/13. марта 1951. када је бачена бомба у башту Посланства, али која није експлодирала.¹⁶ У извештају Министарству Ивековић је навео да ће у повољном тренутку пренети италијанском Министарству да је овај догађај последица кампање око Трста коју подржавају и званични италијански кругови.

Током јануара 1951. две владе су разматрале могућност, у „форми неофицијалне сугестије која одражава мишљење наше владе“, да дипломатска представништва у Риму и Београду буду подигнута на ранг амбасада.¹⁷ Југословенско дипломатско представништво у Риму подигнуто је на ниво амбасаде знатно касније, 4. децембра 1954. године.¹⁸

На месту посланика у Риму Младена Ивековића заменио је Владимир Велебит. Ивековић у телеграму Министарству 28. септембра 1951. наводи да је

¹⁴ Исто, 1950, ф. 35, бр. 414587.

¹⁵ Исто, 1947, ф. 50. Словен Смодлака је Министарству иностраних послова послао неколико опширних телеграма у којима је описао инцидент.

¹⁶ Исто, 1951, ф. 36, бр. 43357.

¹⁷ Исто, бр. 4834.

¹⁸ *Službeni list FNRJ*, 48/1954, стр. 676. Први амбасадор био је др Павле Грегорић.

агреман за Велебита добијен у року од девет дана и да је то „свакако рекордна брзина“.¹⁹

Тршћанска криза 1945 – 1947.

Уласком јединица Југословенске армије у Трст 1. маја 1945. године отворена је криза у односима између великих сила која је у себи укључивала решавање геополитичких и стратешких питања. Савезници су изгубили „трку за Трст“,²⁰ а уласком југословенских оружаних снага у Јулијску крајину почела је прва криза унутар антифашистичке коалиције. У јуну 1945. године између британског премијера и америчког и совјетског председника размењена су писма у којима се могао наслутити почетак Хладног рата.²¹ Због свега тога Тршћанску кризу можемо посматрати као прву кризу Хладног рата.²² Дипломатске последице југословенских војних операција у Јулијској крајини биле су изражене кроз озбиљно заоштравање односа између југословенске владе и влада САД и Велике Британије.²³ Разматрана је и могућност оружаног напада на југословенске јединице.²⁴ Тршћанска криза је привремено пацификована потписивањем Београдског споразума између Југославије, с једне, и Велике Британије и САД, с друге стране, 9. јуна 1945. године.²⁵ Споразумом у Девину који је потписан 20. јуна 1945. године, регулисана су војна питања која су произилазила из Београдског споразума.²⁶ Јулијска крајина је постала окупирано подручје подељено између англоамеричке и југословенске војне управе. Коначно решење статуса ове територије требало је да буде донето на мировној конференцији.

Међународне околности у којима је настављено решавање тршћанског питања нису биле повољне за Југославију. Решавање питања статуса Јулијске

¹⁹ ДА МСП, ПА, 1951, ф. 36, бр. 412526.

²⁰ Geoffrey Cox, *The Road to Trieste*, London, Toronto, 1947.

²¹ *Balkanski ugovorni odnosi 1976 – 1996*, Dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама, II том (1919 – 1945), Službeni list SRJ, Beograd, 1998, стр. 670 – 671. (У даљем тексту: *Balkanski ugovorni...*, II).

²² Roberto G. Rabel, *Between East and West: Trieste, United States and the Cold War*, Duke University Press, 1988, p. 17.

²³ Edvard Kardelj, *Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944 – 1957*, NIRO Radnička štampa, Državna založba Slovenije, Beograd, Ljubljana, 1980, стр. 55.

²⁴ Војислав Г. Павловић, *Од монархије до републике. САД и Југославија 1941 – 1945*, Клио, Београд, 1998, стр. 462. (У даљем тексту: В. Г. Павловић, *Од монархије...*)

²⁵ *Balkanski ugovorni...*, II, стр. 666 – 667.

²⁶ *Balkanski ugovorni...*, II, стр. 669 – 670.

крајине настављено је на конференцији у Потсдаму (Potsdam), одржаној од 17. до 25. јула и 28. јула до 2. августа 1945. године. У току одржавања конференције у Потсдаму, донета је одлука да питање Југославије пређе у надлежност Савета министара спољних послова пет великих сила (САД, СССР, Велике Британије, Француске и Кине).²⁷ На основу извештаја својих дипломата, југословенска влада је имала информацију да Форин офис и Стејт департмент сматрају да би припајање Трста Југославији значило његово препуштање Совјетском Савезу. У току припрема за конференцију Савета министара спољних послова која је почела 18. септембра у Лондону, југословенска влада усвојила је став да цела Јулијска крајина треба да припадне Југославији.²⁸ Трст је требао да буде под југословенским суверенитетом уз потпуну аутономију градске администрације.

Савету министара спољних послова предат је пред почетак конференције Савета министара спољних послова 25. априла 1946. у Паризу извештај Комисије експерата која је боравила у Јулијској крајини са задатком да проучи питање југословенско-италијанске границе. Била су то решења која нису одговарала ни једној ни другој влади. У току другог заседања Савета министара спољних послова у Паризу од 15. јуна до 15. јула 1946. године Савет министара представио је решење за Јулијску крајину и формирана је Комисија за израду сугестија о статусу Слободне територије Трста, са предлогом да интегритет Слободне територије Трста гарантује Савет безбедности Уједињених нација.²⁹ Током трајања Мировне конференције у Паризу од 29. јула до 15. октобра 1946. године италијанска и југословенска делегација настојале су да докажу историјске, етничке, географске и економске разлоге због којих Јулијска крајина треба да припадне Италији, односно Југославији.³⁰

У Њујорку је од 4. новембра до 12. децембра 1946. године одржана Конференција министара која је имала за циљ да припреми коначне текстове мировних уговора с Италијом и европским сателитима Осовине. Уговор о миру са Италијом 10. фебруара 1947. године у Паризу потписало је 20 држава и ступио је на снагу

²⁷ В. Г. Павловић, *Од монархије...*, стр. 478.

²⁸ *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1945, (ur. Bogdan Popović), Jugoslovenski pregled, Beograd, 1984, стр. 208 – 209. (У даљем тексту: *Dokumenti...*).

²⁹ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 35, бр. 9066. В. Г. Павловић, *Од монархије...*, стр. 483, 484.

³⁰ Владимир Дедијер, *Париска мировна конференција*, Београд, 1947. Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1961, стр. 158 – 175. (У даљем тексту: J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*).

15. септембра 1947. године.³¹ Одлукама Уговора о миру на простору Јулијске крајине формирана је Слободна територија Трста. Статус Јулијске крајине био је регулисан у формално-правном смислу. Међутим, политички проблем није решен, јер ни југословенска ни италијанска влада нису биле задовољне.

Тршћанска криза, која је почела као криза између Југославије и западних савезника, а затим изазвала и сукоб између великих сила, на крају рата добила је још једну димензију. Уласком југословенских снага у Трст обновљен је стари територијални спор између Југославије и Италије који је настао након Првог светског рата.³² Тада је под међународним притиском југословенска влада била приморана да прихвати неповољну граничну линију. Током Другог светског рата, ревизија северозападних граница (према Италији и Аустрији) и поновно дефинисање статуса Јулијске крајине представљају један од главних спољнополитичких циљева деловања како краљевске владе у Лондону, тако и југословенских комуниста у окупираној Југославији. У промењеним околностима након Другог светског рата када је Југославија била победник у рату, а Италија поражена, сукоб за превласт над територијом Јулијске крајине је настављен. У том сукобу италијанска влада имала је подршку америчке и британске владе. С друге стране, југословенска дипломатија у спровођењу своје политике није имала безрезервну подршку совјетске владе.

³¹ *Balkanski ugovorni odnosi 1976 – 1996*, Dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама, III том (1946 – 1996), Službeni list SRJ, Beograd, 1999, стр. 59 – 87. (У даљем тексту: *Balkanski ugovorni...*, III).

³² *Rapalski ugovor i sporazumi i konvencije između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije*, Beograd, 1923. Grga Novak, *Italija prema stvaranju Jugoslavije*, Zagreb, 1925. Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије 1914-1920*, Београд, 1986.

I Југословенско-италијанско ратно наслеђе

Ратни злочинци

Кажњавање ратних злочинаца и ратних злочина у Другом светском рату наведено је као један од циљева антифашистичке коалиције. Председник Рузвелт је 25. октобра 1941. осудио немачко убијање талаца у окупираним земљама, а затим је и премијер Черчил (Winston Leonard Spencer Churchill) изјавио да кажњавање ових злочина мора да буде један од циљева рата.³³ Након меморандума Форин офиса о ратним злочинима од 29. октобра 1942. савезничке владе почеле су детаљно да разматрају предлог о сазивању међународне комисије. Комисија Уједињених нација за ратне злочине (United Nations War Crimes Commission) основана је 20. октобра 1943. у Лондону.³⁴ Лондонским споразумом од 8. августа 1945. године основан је Међународни војни суд за суђење ратним злочинцима. Правилником овог суда, као и Законом број 10 Контролног савета за Немачку од 20. децембра 1945. године предвиђено је суђење за три нове врсте кривичних дела: за злочине против мира, ратне злочине и злочине против човечности. Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација од 11. децембра 1946. кодификовано је ново међународно законодавство у овој области и поменути злочини су постали међународна кривична дела.³⁵

На основу одлуке Комисије Уједињених нација за ратне злочине прве листе ратних злочинаца требало је закључити до 10. новембра 1944. године. Југословенски представници су до тог датума били поднели само 4 пријаве против немачких злочинаца, 9 против италијанских, 1 против мађарских, а окривљено је било укупно 7 немачких, 13 италијанских и 33 мађарска злочинца.³⁶ Југославија је 29. септембра 1945. потписала Споразум о гоњењу и кажњавању

³³ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivurečnosti 1941 – 1944*, Beograd, 1983, стр. 98. (У даљем тексту: V. Đuretić, *Vlada na bespuću*).

³⁴ Effie G.H. Pedaliu, "Britain and the 'Hand-over' of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945 – 48", *Journal of Contemporary History*, Vol. 39, No. 4, 2004, p. 504.

³⁵ Milan Koljanin, „Ratni zločini u Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. Problem utvrđivanja“, *Istorija 20. veka*, 2, 1998, стр. 87.

³⁶ V. Đuretić, *Vlada na bespuću*, стр. 100.

ратних злочинаца европских сила Осовине са Статутом Међународног суда правде.³⁷

Чланом 45. Уговора о миру италијанска влада се обавезала да ће предузети све потребне мере да у циљу суђења обезбеди хапшење и предају лица оптужених да су починила или наредила ратне злочине, као и злочине против мира и човечности, или да су у њима саучествовала, као и држављана било које савезничке или удружене земље оптужених да су прекршили законе своје земље вршећи дела издаје или сарадње са непријатељем за време рата.³⁸ На основу тачке 2. овог члана, Италија је била дужна да на захтев владе једне од чланица Уједињених нација обезбеди да се италијански држављани појаве као сведоци приликом суђења лицима оптужених за ратне злочине. У случају неспоразума приликом примене одредби члана 45. било је предвиђено да се свака заинтересована влада обрати амбасадорима СССР, Велике Британије, САД и Француске у Риму у циљу проналажења решења.

Државна комисија је 16. априла 1947. године доставила Министарству иностраних послова списак са 747 имена италијанских ратних злочинаца који су регистровани код Комисије УН.³⁹ На списку су се налазила имена свих италијанских ратних злочинаца које је Државна комисија до тада регистровала код Комисије УН, по азбучном реду, и за које је Комисија УН већ спровела регистравање. Код Комисије УН налазило се још неколико југословенских захтева за регистравање југословенских ратних злочинаца, који још нису решени и који се односе на „мање злочинце“. Из Државне комисије објашњено је да ће у контакту са италијанском владом бити довољно да се наведе листа и редни број Комисије УН за ратне злочине. Државна комисија доставила је 21. априла 1947. Министарству иностраних послова „списак италијанских ратних злочинаца које треба првенствено тражити, када о томе буду поведени преговори и постигнути споразуми са италијанском владом“.⁴⁰ Списак има 6 страна и укупно 60 имена. Поред осталих, на списку је наведено и име Тадео Орландо (Tadeo Orlando), регистрован на листи бр. 15, под редним бројем 362, одлука Ф. бр. 268, и наведена

³⁷ Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945 – 1953*, Beograd, 1985, стр. 23. (У даљем тексту: (J. Jovanović, *Jugoslavija...*).

³⁸ „Указ о ратификацији...“

³⁹ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 55, бр. 47091.

⁴⁰ Исто, бр. 47223.

је његова функција за време рата („Division General Comander of the Granatieri di Sardegna div. Acting Commander XI Army Corps operating in Sloveni and Croatia“). Акиле Мараца (Achille Marazza), регистрован на листи „А“ бр. 12, редни број 129, одлука Ф. бр. 212, није на овој листи најтраженијих ратних злочинаца. Његово име је само на великом списку (“Marazza A. Maggiore Aitante, 23th Rgt. Fant. “Como”, “Isonzo” div. u Črnomlju 1942 – 1943. Mass murder and other crimes.“). Орландо и Мараца били су на високим положајима у италијанској влади. Тадео Орландо је у првој влади Пјетра Бадолџа најпре био подсекретар у Министарству рата, од 15. новембра 1943. до 11. фебруара 1944, у време када је министар био Антонио Сориће (Antonio Sorice), а затим и министар рата.⁴¹ На истом положају остао је и у другој Бадолџовој влади, од 22. априла до 8. јуна 1944. године. Акиле Мараца био је подсекретар у Министарству образовања у влади Ферућо Паррија (Ferruccio Parri), 21. јуна до 8. децембар 1945.⁴² На истом положају остао је у првој влади Алџиде де Гасперија (Alcide de Gasperi), од 10. децембра 1945. до 1. јула 1946. године, у другој влади Де Гасперија био је подсекретар у Министарству правде, у четвртој влади Де Гасперија, од 31. маја 1947. до 23. маја 1948, био је подсекретар у Министарству унутрашњих послова, у шестој влади Де Гасперија, од 27. јануара 1950. до 19. јула 1951, био је министар рада.

Југословенска влада је питање ратних злочина решавала и пред Уједињеним нацијама. На 91. пленарној седници Генералне скупштине Уједињених нација о питању изручења ратних злочинаца др Милан Бартош је одржао говор 23. септембра 1947. године.⁴³ Члан југословенске делегације др Алеш Беблер одржао је говор 31. октобра 1947. године на пленарној седници Генералне скупштине Уједињених нација о изручењу ратних злочинаца.⁴⁴ Поред осталог Беблер је рекао да су прошле две и по године од краја рата, а да ни један једини Италијан – ратни злочинац није изручен Југославији нити Етиопији. Позвао је да оптужени за ратне злочине буду изручени Југославији и навео да они још увек живе у Италији и, у

⁴¹ <http://www.governo.it/Governo/Governi/badoglio1.html> (17. јануар 2012).

<http://www.governo.it/Governo/Governi/badoglio2.html> (17. јануар 2012).

⁴² <http://www.governo.it/Governo/Governi/parri.html> (17. јануар 2012).

http://www.governo.it/Governo/Governi/de_gasperi1.html (17. јануар 2012).

http://www.governo.it/Governo/Governi/de_gasperi2.html (17. јануар 2012).

http://www.governo.it/Governo/Governi/de_gasperi4.html (17. јануар 2012).

http://www.governo.it/Governo/Governi/de_gasperi6.html (17. јануар 2012).

⁴³ *Dokumenti...*, 1947, II, стр. 216-217.

⁴⁴ *Исто*, стр. 319-323.

већини случајева, слободни су да иду куда желе, а неки од њих заузимају и службене положаје.

Председник Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача др Душан Недељковић доставио је Одељењу за међународне организације Министарства 2. новембра 1947. године кратак опис злочина и главне личне податке за све италијанске злочинце који су наведени на списку који је саставила Комисија.⁴⁵ Наведено је да су описи састављени на основу усменог договора са Јоже Брилејем, др Ладиславом Сербом и Милишићем и да су сложени по истом реду као и у списку. Начелник 1. регионалног одељења Брилеј доставио је посланству у Риму 5. новембра 1947. године листу италијанских ратних злочинаца чије изручење одмах треба тражити као и опис дела за свакога посебно.⁴⁶ Објашњено је да изручење треба тражити на основу члана 45. Уговора о миру, али да је материјалну основаност оптужбе могао је да испита само југословенски суд, а не италијански, као и да регистрација код Комисије УН за ратне злочине није никакав услов приликом тражења италијанских ратних злочинаца. Брилеј је послао и изглед обрасца захтева за изручење који је утврдила југословенска влада. Најавио је да ће у најскорије време послати сличан материјал за домаће издајнике. На крају је Брилеј тражио да у посланству припреме ноту са захтевом за изручење ратних злочинаца са списка који је достављен у прилогу акта, али да ноту предају тек након што приме посебну инструкцију.

Државна комисија доставила је 14. децембра 1947. године Одељењу за извршење међународних уговора Министарства иностраних послова тражене изводе из одлука Комисије против италијанских ратних злочинаца Тадеа Орланда и Акиле Мараца.⁴⁷ Министар Симић је 15. децембра 1947. године посланству у Рим доставио податке за Орланда и Марацу и навео да ће Министарство накнадно доставити податке за остале ратне злочинце како би тражили од италијанске владе њихову предају.⁴⁸ Симић послао је 16. децембра 1947. године инструкцију да посланство у Риму посебном нотом одмах затражи изручење ратног злочинца Орланда, дивизијског генерала команданта дивизије „Гранатиери ди Сардења“

⁴⁵ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 55, бр. 421130.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, бр. 425907.

⁴⁸ Исто, бр. 425780.

(Granatieri di Sardegna), који је био „извршилац и саучесник злочина извршених над становништвом и имовином окупираних области Југославије путем убистава, масовних покоља, затварања и депортације становништва паљења кућа, пљачке и уништења имовине, убијања заробљеника и талаца, починио је ратне злочине као и злочине противу мира и човечанства или је у овима био саучесник према члану 5 тачка б и ц Повеље Међународног суда у Нинбергу“.⁴⁹ Истог дана, 16. децембра 1947, Симић је обавестио посланство да претходни телеграм „не важи“ и навео да је новом нотом потребно тражити предају Мараце.⁵⁰

Посланик Ивековић је 19. децембра 1947. године тражио информацију о томе да ли Министарство сматра „опортуниим да преко нама наклоњене италијанске штампе лансирамо вест о тражењу изручења ратних злочинаца Мараце, Орланда и компаније“.⁵¹ Симић је одговорио 20. децембра 1947. и навео да у Министарству сматрају да је потребно и веома важно да се преко Југославији наклоњене италијанске штампе лансира једна кампања у вези са југословенским тражењем ратних злочинаца Орланда и Мараце.⁵² Најавио је да ће Министарство послати документовани материјал првом поштом. Симић је 17. децембра 1947. године тражио да посланство у Риму обавести о датуму предаје нота за изручење Орланда и Мараце, као и да достави препис читавог коминикеа којим је италијанска влада демантовала да је Орландо злочинац, како му је приговорено од стране опозиције и на конгресу партизана.⁵³ Ивековић је тражени коминике којим се демантује да је Орландо злочинац доставио 19. децембра 1947. године.⁵⁴ Коминике је објавило Министарства одбране у листу „Il Popolo“ 4. децембра 1947. и се наводи да Орландо није био у Далмацији, већ је био командант „славне дивизије“ „Гранатиери“ у Љубљани. Наводи се да су разне комисије које је именovalo Министарство рата утврдиле да Орландо није учествовао у злочинима, да је ушао у састав италијанске владе након што су га савезници репатрирали из заробљеништва и да је као министар рата спровео прву „реорганизацију и афирмацију италијанске војске“. Ивековић је 20. децембра 1947. јавио да су ноте

⁴⁹ Исто, бр. 426043.

⁵⁰ Исто, бр. 426045.

⁵¹ Исто, бр. 426198.

⁵² Исто.

⁵³ Исто, бр. 426260.

⁵⁴ Исто, бр. 426633.

за Орланда и Марацу предате 18. децембра.⁵⁵ Истога дана Ивековић је посетио Зопа (Vittorio Zoppi), директора Политичког одељења, и скренуо му пажњу на ноте. Зопа је избегавао сваку изјаву о ставу италијанске владе, али је нагласио да ће југословенски захтев за изручење Орланда и Мараце изазвати бурне коментаре у италијанској и међународној јавности. Ивековић је на крају навео да ће куриром послати коминике Министарства одбране којим се демантује да је Орландо злочинац. Навео је да је до коминикеа изгледа дошло поводом вести Радио Београда које су пренеле италијанске новине да ће влада ФНРЈ протестовати због Орланда.

Поред изручења италијанских грађана оптужених за ратне злочине, југословенска влада је од америчке и британске владе тражила и изручење југословенских држављана оптужених за ратне злочине и издају. Међу расељеним лицима и избеглицама у Италији налазили су се многобројни ратни злочинци и издајници чије је изручење Југославија тражила.⁵⁶ У читавој Европи ситуација је била таква да је међу око милион људи колико их је почетком 1946. било у избегличким логорима било и ратних злочинаца, квислинга и сарадника марионетских режима које је формирала нацистичка Немачка.⁵⁷ Из војних и политичких разлога англо-америчке окупационе власти у Италији, Аустрији и Немачкој пружале су подршку овим људима и настојале да реше проблем њиховог статуса и држављанства. Савезничке окупационе власти у Италији ометале су проналажење, хапшење и изручење ратних злочинаца и колаборациониста. Решавање овог проблема покренуто је и у Уједињеним нацијама. Представник Велике Британије поднео је 23. јануара 1946. у Трећем комитету Генералне скупштине предлог о оснивању нове међународне организације за пружање помоћи избеглицама и расељеним лицима, иако се до тада овим питањем врло успешно бавила UNRRA.⁵⁸ Суштина предлога Велике Британије била је стварање посебног режима заштите ових лица од евентуалне одговорности пред земљама њиховог порекла. Британски предлог подржала је влада САД. Представници ових држава у УН престали су да говоре о репатријацији и

⁵⁵ Исто, бр. 426260.

⁵⁶ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, III knjiga, Beograd, 1988, стр. 166. (У даљем тексту: В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*)

⁵⁷ J. Jovanović, *Jugoslavija...*, стр. 96.

⁵⁸ Исто, стр. 97.

истицали су да се преосталим избеглицама и расељеним лицима мора признати статус политичких дисидената са правом азила.⁵⁹ Југословенска делегација у УН супротставила се истицању политичког аспекта решавања статуса ратних злочинаца, колаборациониста и квислинга, али је подржала потребу за стварањем нове међународне организације која би се бавила проблемом расељених лица. Кроз расправе које су вођене у Економско-социјалном савету, као и у Генералној скупштини УН, формирана је Међународна организација за избеглице (IRO) и усвојен устав ове организације који је ступио на снагу 1. јуна 1947. године.⁶⁰ Југословенска делегација је гласала против Устава IRO, а др Милан Бартош је објаснио да је за владу ФНРЈ несхватљив овакав начин решавања питања расељених лица.

Поред решавања проблема избеглица и расељених лица, југословенска влада настојала је да преко Југословенске делегације у Саветодавном већу за Италију пронађе ратне злочинце у избегличким логорима. Словен Смодлака је 18. јануара 1947. из Рима писао Министарству иностраних послова у вези са питањем логора Савезничке комисије у Италији.⁶¹ Смодлака је на Седници Саветодавног већа 20. децембра 1946. питао адмирала Стоуна у вези са писањем *Билтена Савезничке комисије* колики се број страних држављана налази у логорима Савезничке комисије, какав је њихов састав према националности и где су смештени избеглички логори. Адмирал Стоун је одговорио 4. јануара и доставио табелу с пропратним писмом.

Саветник др Сергије Макиедо из амбасаде у Вашингтону доставио је 27. фебруара 1947. године Политичком одељењу Министарства копију ноте примљене од Стејт департмента као одговор на југословенску ноту од 4. децембра 1946. године којом се протествовало због неиспоручивања италијанских ратних злочинаца.⁶² Стејт департамент на почетку ноте подсећа југословенску владу да савезничка војна власт више не функционише у Италији, осим у провинцијама Удине и Јулијска крајина, и да је с обзиром на ову околност Савезничком врховном команданту дата инструкција да представнике држава чланица Уједи-

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Исто, стр. 97 – 104.

⁶¹ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 55, бр. 41343.

⁶² Исто, бр. 45152.

њених нација саветује да захтеве за изручење ратних злочинаца упућују директно италијанској влади. Даље се југословенска влада упућује да би било корисно да директно са италијанском владом постигне одговарајући споразум по питању ратних злочинаца. Амбасада у Лондону доставила је 27. марта 1947. године Политичком одељењу Министарства иностраних послова препис ноте Форин офиса од 24. марта 1947. као одговор на ноту амбасаде од 8. јануара предате на основу инструкције Министарства датих телеграмом од 7. јануара.⁶³ У ноти коју је Форин офис 27. марта 1947. упутио југословенској амбасади у Лондону, као одговор на ноту амбасаде послату на основу инструкције Министарства од 7. јануара, а која је примљена у Београду 28. марта, британски премијер Атли (Clement R. Attlee) се позива на своје ноте од 27. новембра 1946. и од 8. јануара 1947. по питању италијанских ратних злочинаца чије је изручење била тражила југословенска влада.⁶⁴ Атли је поменуо и ноту која је била послата југословенском амбасадору 31. октобра 1946. године у којој је било објашњено да су услови италијанског примирја из 1943. делимично постали ван употребе и да су их догађаји превазишли. Даље се наводи да је то чињенично стање било признато од стране министара иностраних послова СССР-а, САД, Француске и Велике Британије када су са Италијом потписали ревидиране услове примирја у Паризу 16. маја 1946. У уводу ревидираних услова између осталог се каже: „С обзиром да су услови примирја тиме делимично постали обсолвентни или су их догађаји превазишли“.⁶⁵ Атли је указао да иако ови ревидирани услови примирја нису никада правно ступили на снагу, декларација четири министара тачно је описала ситуацију која је фактички постојала. Ова ситуација била је призната од извесног броја влада Уједињених нација које су поставиле своје дипломатске представнике ради директних преговора са италијанском владом по питањима која представљају њихов интерес. Савезничка војна влада била је укинута и вођење послова било је пренето на италијанску владу за целу Италију са изузетком Јулијске крајине и Удина. У овим измењеним околностима постало је незгодно за савезничког врховног команданта да разматра са италијанском владом питање изручења ратних злочинаца тражених од стране других влада Уједињених нација

⁶³ Исто, бр. 46171.

⁶⁴ Исто, бр. 45960.

⁶⁵ Исто.

и услед тога су му дате инструкције да ова питања треба да буду третирана директно са италијанском владом од стране заинтересоване владе чланице Уједињених нација. Атли је навео да су од јануара 1946. британске власти у Италији обезбедиле изручење италијанских ратних злочинаца тражених ради суђења у вези са злочинима почињених против британских држављана посредством одговарајућих италијанских власти. Атли је изразио претпоставку да је таква пракса била прихваћена и од стране других влада Уједињених нација са задовољавајућим резултатом. Констатовао је да „за жаљење је да југословенска влада није нашла пута да постави једног дипломатског представника у Италији као што су то урадиле остале Уједињене нације и да је као последица тога питање изручења италијанских злочинаца које тражи Југославија остало тако дуго нерешено“.⁶⁶ На крају је изразио наду да ће, након што је један југословенски отпрашник послова постављен у Италији, ово питање бити решено на задовољавајући начин као последица директних преговора између две владе.

У белешци која је састављена у Министарству иностраних послова 28. марта 1947. разматра се у чијој је надлежности предаја ратних злочинаца који се налазе на територији Италије.⁶⁷ Наводи се да је обавеза италијанске владе да предаје ратне злочинце била предвиђена у члану 29. Протокола о измени услова примирја од 9. новембра 1943. године, док се у тексту ревизије примирја са Италијом од 16. маја 1946. не говори о обавези Италије да предаје ратне злочинце. Једино тачка 8 овог текста говори о обавези италијанске владе да сарађује у хапшењу и предаји лица која су Комисија Уједињених нација или Међународни војни суд означили као ратне злочинце или за неопходне сведоке у вези са ратним злочинима. У белешци се констатује да је у тексту ревизије примирја заиста наведено да постоји искључива надлежност италијанске владе и да њој требају да се обраћају друге државе. Уговор о миру предвиђа такође искључиву надлежност Италије, док је само у случају спора надлежна конференција Четири амбасадора у Риму. У параграфу 3ц ревидираног текста примирја наводи се да ово не важи за провинцију Удине и Јулијска крајина.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Исто, бр. 55/792.

Влада ФНРЈ и влада Велике Британије потписале су 8. септембра 1947. године „Споразум о југословенским расељеним лицима“.⁶⁸ На основу овог споразума обе владе преузеле су обавезу да улажу заједнички и појачан напор како би постигле коначно решење целокупног питања југословенских расељених лица и колаборациониста под британском контролом. Посланик Младен Ивековић доставио је Министарству иностраних послова 13. септембра 1947. закључке састанка који је одржан 11. септембра 1947. између представника југословенског посланства и представника Припремне комисије међународне организације за избеглице (Preparatory Commission IRO) у просторијама Комисије.⁶⁹ Тема састанка била је репатријације југословенских грађана из логора под заштитом и надлежношћу ове установе. Ивековић је сматрао да је на састанку постигнут задовољавајући успех, да треба очекивати да ће Комисија испунити обавезе које је преузела на овом састанку, као и да ће рад на репатријацији моћи лакше да се одвија. Ивековић је замолио Министарство иностраних послова да интервенише код Комитета за социјално старање при влади ФНРЈ, како би Министарство иностраних послова, на основу закључака са састанка, могло да преузме све потребне мере у циљу повратка у Југославију што већег броја логораша. Ивековић је посебно указао на хитност предузимања потребних активности како се не би губило на времену јер је добар део југословенских грађана из Италије већ почео да емигрира у земље Јужне Америке. Као активности које је потребно спроводити Ивековић је навео: да Комитет за социјално старање започне са што редовнијим одашиљањем домаће штампе у Италију, што до тада није био случај; да се одмах одабере и упути једна група од 5-6 бивших репатрираца из италијанских логора, која би извршила обилазак логора и дошла у контакт са својим познаницима и утицала на њихов повратак. Ивековић је нагласио да би Комитет требао да овим људима обезбеди потребна новчана средства за материјално издржавања током боравка у Италији, као и да им обезбеди пасоше и визе. Препоручио је да се у најскорије време пошаље једна група од 6 до 8 чланова, састављена од мајки или најближе родбине емиграната који се налазе у логорима у Италији. Сматрао је да приликом избора треба водити рачуна да буду заступљене особе из свих крајева (Хрватска, Словенија, Црна Гора, Србија). Навео је да би велики ефекат за

⁶⁸ Исто, бр. 418419.

⁶⁹ Исто, бр. 418047.

репатријацију имало ако би се упутила и мања група свештеника православне, римокатоличке и исламске вероисповести која би такође извршила обилазак логора. Ивековић је сматрао да би било корисно да се главне тачке закључака састанка са *Припремном комисијом међународне организације за избеглице* објаве преко радија, нарочито у емисијама за емиграцију. Тражио је да се посланству хитно пошаље већи број фотографија из обнове земље нарочито из обнове порушених села одакле потиче емиграција, као и да се предузму и остале мере наведене у закључцима конференције. На крају је Ивековић навео да је на бази закључака конференције и сагласности добијене од представника Припремне комисије међународне организације за избеглице, југословенска делегација за репатријацију при посланству почела одмах да обилази логоре, а да ће посланство предузети све потребне мере.

У вези са питањем ратних злочинаца југословенска влада је директан контакт са италијанском владом успоставила тек након обнове дипломатских односа. Током састанка са министром Сфорцом 4. августа 1947. године Ивековић је обећао да ће у року од 24 сата доставити посебне промеморије са предлозима југословенске владе за решавање питања репатријације југословенских држављана и хапшење и предају југословенским властима југословенских ратних злочинаца.⁷⁰ Сфорца је обећао да ће све одмах испитати и учинити све што је у његовој моћи и закључио да је споразумевање могуће и потребно. Ивековић је 13. августа 1947. доставио Министарству иностраних послова копију писма упућеног 5. августа 1947. министру спољних послова Сфорци у вези са разговором који је са њим водио 4. августа.⁷¹ Ивековић је навео да је сматрао да је повољан моменат да се од Министарства иностраних послова Италије тражи доказ добре воље за решавање оних питања која до тог тренутка италијанска влада није решавала „ни беневољентно ни експедитивно“. Због тога је пред Сфорцу поред питања повратка инсталације ROMSA и репатријација, поставио и проблем ратних злочинаца.

На састанку са италијанским послаником Мартином 12. септембра 1947. године помоћник министра Владимир Велебит је говорио о потреби да се у вези са скорим ступањем на снагу Уговора о миру са Италијом приступи активностима

⁷⁰ Исто, ф. 54, бр. 415093.

⁷¹ Исто, бр. 415596.

и преговорима у вези са многобројним питањима која проистичу из Уговора.⁷² Навео је питање држављанства, опција, граница, конвенција, репарација, са чиме се Мартино потпуно сагласио. Велебит је посебно инсистирао на питању изручења ратних злочинаца југословенских и италијанских држављана. Истакао је како у том правцу није ништа учињено и да за две године од завршетка рата Југославији није изручен ни један ратни злочинац Италијан. Велебит је рекао да ти фашистички злочинци представљају још већу опасност за италијанску демократију него за Југославију, и да италијанска влада и сама има интерес да их изручи. Мартино се у принципу сагласио, али је и истакао да су „југословенска тражења покаткада преобухваћена“. Велебит је инсистирао на принципу и говорио да отворено и искрено треба приступити решавању проблема макар и неугодно јер једино разчишћавајући правилно узајамне односе и рачуне може се доћи до солидног и стабилног мира, што је Мартино у целости прихватио. Разговор је завршен уз обострану сагласност да је потребно све учинити како би што пре расправила сва међусобна питања и дошло до што боље суседске и пријатељске сарадње. Информацију о овом разговору Министарство је послало посланству у Рим 12. септембра.⁷³

Ивековић је 4. октобра 1947. године обавестио Министарство спољних послова о свом разговору са директором Политичког одељења Зопијем.⁷⁴ Разговарали су о репатријацији и ратним злочинцима. Зопи је изнео свој став да да ће се репатријација одвијати без проблема и према договору између југословенског посланства и италијанског Министарства спољних послова. Зопи је нагласио да ће сви југословенски држављани који не буду хтели да се врате, бити смештени на Липаре под строги режим. У вези са решавањем питања југословенских ратних злочинаца, Зопи је рекао да италијанска влада намерава да то питање реши са Југославијом на сличан начин како је то постигнуто између ФНРЈ и Велике Британије за ратне злочинце у Аустрији. Зопи је рекао да би то требало регулисати обичним договором, а не формалним и писменим споразумом. Младен Ивековић је у извештају Министарству навео да сматра да би требало форсирати писмени споразум и затражио инструкције у вези са тим. На крају извештаја

⁷² Исто, ф. 50, бр. 418089.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Исто, бр. 419285.

Ивековић је на основу Зопијевог излагања навео закључак да италијанска влада нема намеру да решава питање италијанских ратних злочинаца. У одговору југословенском посланству које је 18. октобра 1947. године упутио Велебит наводи се да је италијанска влада на основу члана 45. Уговора о миру дужна да изручи сва лица која југословенска влада оптужи због ратних злочина, као и југословенске држављане оптужене због издаје и колаборације.⁷⁵ На основу истог члана Уговора, италијанска влада је била дужна да врши и хватање и затварање осумљичених. Једини услов за покретање изручења био је постојање југословенске оптужбе за споменута кривична дела, док је материјалну основаност оптужбе могао да испита само југословенски суд, а не италијански. У објашњењу Министарства иностраних послова даље се наводи да регистрација код Комисије Уједињених народа није услов за изручење, али да уколико италијанска влада уредно испуњава своју дужност изручења, југословенска влада је спремна да своје захтеве ограничи само на тражење оних лица која су регистрована у Лондону. Ратни злочинци југословенски држављани нису уопште били регистровани код Комисије, тако да овај предлог није важио за њих. Министарство је сматрало да преговори са италијанском владом треба да служе само за олакшање и убрзање изручења, а не за ограничавање права из Уговора о миру. У оквир таквог принципијелног става биле су могуће извесне концесије, уколико би се показале потребним, али никако ограничења или одрицања права из Уговора о миру, као ни омогућавање да неко избегава те обавезе. Велебит је на крају навео да ће посланству послати одлуке југословенске Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, али је дао инструкцију посланству да код италијанске владе тражи изручење директно на основу Уговора о миру, без обзира на стање преговора о начину изручења. Додао је да југословенска влада одлуке Државне комисије сматра оптужбом у смислу члана 45. Уговора о миру.

Током разговора са послаником Мартином 8. октобра 1947. године, Велебит је рекао да италијанска влада није учинила ништа у вези са репарацијама и изручењу ратних злочинаца.⁷⁶ Указао је да су то значајна питања у којима треба да се огледа воља за продубљивањем пријатељских односа. Ивековић је 18. октобра 1947. године из Рима обавестио Министарство да је директору Полити-

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ Исто, бр. 420004.

чког одељења италијанског Министарства иностраних послова Зопију још једном поставио питање ратних злочинаца и скренуо му пажњу на говор југословенског делегата пред Организацијом Уједињених нација.⁷⁷ Зопи је рекао да је италијанска влада озбиљно приступила решавању питања југословенских ратних злочинаца и да ће за који дан позвати представника посланства на заједничку конференцију по том питању. Што се тиче италијанских ратних злочинаца, поново је замолио Ивековића да за сада не инсистира на том питању због тешке политичке ситуације у Италији. Ивековић је одговорио да ће југословенска влада морати да ово питање постави пред четворицу амбасадора.

У дискусији о ратним злочинцима и издајницима која је вођена током разговора посланика Ивековића са опуномоћеним министром Зопијем 18. децембра 1947, Ивековић је рекао да до тог дана Италија није Југославији предала ни једног ратног злочинца нити издајника и да италијанска влада по том питању не показује ни мало добре воље.⁷⁸ Као доказ за то Ивековић је навео ноту којом је италијанска влада обавестила да ће питање изручења ратних злочинаца решавати италијански судови. Подсетио је Зопија да је југословенска влада нотом саопштила италијанској влади да је такав став у супротности са одредбама Уговора о миру са Италијом и да никада неће прихватити такав став. Зопи је рекао да ни италијанска влада неће одустати од свог става и додао да је тај свој став италијанска влада саопштила и влади СССР-а, али да они ништа нису одговорили већ да је само југословенска влада протествовала. Ивековић је у забелешци са овог разговора у загради написао да је совјетски амбасадор у Риму упознат са овим југословенским ставом и да је био потпуно са њим сагласан. У току даљег разговара Ивековић је интервенисао у циљу да италијанска влада испуни обећање, које је и нотом потврдила, да ће ухапсити двадесетак ратних злочинаца југословенских држављана који су се спремали да из Италије побегну у Аргентину. Навео је да италијанска влада даје обећања али да до тог дана није извршено ни једно превентивно хапшење „југословенских издајника“. Зопи је рекао да је он са своје стране све предузео да се та хапшења изврше и извињавао се да је то одговорност Министарства унутрашњих послова. Ивековић је покренуо питање италијанских ратних злочинаца које Југославија тражи од Италије. С

⁷⁷ Исто, ф. 55, бр. 420674.

⁷⁸ Исто, ф. 49, бр. 426603.

обзиром на то да су ноте са захтевом за хапшење Орланда и Мараце биле послате истог дана када је вођен овај разговор, Зопа није видео те ноте, али је, како наводи Ивековић, био видно изненађен због таквог захтева. Није хтео да да било какву изјаву, рекавши да су таква питања у надлежности италијанске владе. Додао је да ће југословенско тражење Орланда, Мараца и других изазвати бурне коментаре у италијанској и међународној јавности. Ивековић је нагласио да југословенска влада сматра ово питање врло важним за односе са Италијом.

О питању италијанских ратних злочинаца разговарали су Велебит и Мартино 31. децембра 1947. године.⁷⁹ Мартино је рекао како је њима, италијанским антифашистима, тешко да нека страна држава суди италијанским грађанима за наводна дела, квалификована као ратни злочин. Велебит је одговорио да његову аргументацију сматра потпуно погрешном, и да би свим антифашистима требало да буде у интересу да се фашисти и ратни злочинци процесуирају без обзира да ли су грађани ове или оне државе. Велебит је окарактерисао да је неиздавање ратних злочинаца политичка линија италијанске владе, јер се она не ограничава само на неиздавање ратних злочинаца италијанске народности, већ и југословена ратних злочинаца, „где свакако правна свест италијанског народа не може да представља препреку“. Велебит је рекао да ће југословенска влада истрајати у свом захетву за изручење ратних злочинаца. Мартино је на овом састанку предао списак уговора за које италијанска влада пита да ли ће бити задржани на снази или не.

Током разговора са генералним директором Економског одељења Министарства иностраних послова Грацијем (Grazi) 5. јануара 1948. године, посланик Ивековић је рекао да питање ратних злочинаца треба да буде повезано са питањем риболова, као и да сва друга питања треба да буду решавана заједно, што је италијанска влада начелно била прихватила.⁸⁰ Ивековић је споменуо неколико случајева „југословенских издајника“ чије је изручење југословенска влада тражила, а које италијанска влада и даље не жели да ухапси, већ им омогућава да напусте Италију.

У Дирекцији за информације владе ФНРЈ одржана је 9. јануара 1948. конференција за штампу са домаћим и страним новинарима коју је водио Ешреф

⁷⁹ Исто, 1948, ф. 65, бр. 48502.

⁸⁰ Исто, бр. 4763.

Бадњевић, опуномоћени министар у Министарству иностраних послова.⁸¹ На питање шта југословенска влада мисли о изјави члана Комисије Уједињених нација за ратне злочинце у Лондону поводом захтева југословенске владе да се изруче италијански ратни злочинци Мараца и Орландо, Бадњевић је одговорио да влада ФНРЈ не може да дозволи никакву ревизију одлуке којом су Мараца и Орландо регистровани као („ноторни“) ратни злочинци на листи Комисије Уједињених нација. Бадњевић је навео да су документи о ратним злочинима која су Орландо и Мараца починили или у њима учествовали, својевремено били довољни да убеди чланове наведене комисије у исправност југословенских оптужби. Према Бадњевићевим речима од тада не само да се нису појавили никакви нови моменти који би били у супротности са југословенским оптужбама, већ ни сам Мараца није побио истинитост тих оптужби. На крају је рекао да уколико се иза такве изјаве крије покушај да се „ноторни ратни злочинци Орландо и Мараца оперу, онда је ова Комисија у опасности да се потпуно дискредитује“.

Генерални секретар италијанског Министарства иностраних послова Францони (Francesco Franzoni) рекао је Ивековићу 13. јануара 1948. да су питања ратних злочинаца и издајница које југословенска влада тражи од Италије веома тешка питања и да он лично не види како би се она могла на задовољавајући начин решити када влада ФНРЈ тражи чак и високе функционере италијанских министарстава.⁸² Навео је да је ситуација у том тренутку била другачија у односу на ситуацију непосредно након Другог светског рата и да неке ствари треба заборавити у интересу мира, у интересу стварања добрих односа, у интересу стварања поверења. Ивековић је рекао да је питање ратних злочинаца принципијелно питање коме влада ФНРЈ посвећује пуну пажњу и да она жели да управо у интересу мира и у интересу стварања добрих односа да се то питање реши у оквиру међународних прописа и обавеза које је на себе преузела и Италија потписивањем Уговора о миру. На састанку са Ивековићем 14. јануара 1948. Сфорца је у вези са питањем ратних злочинаца и издајника поновио аргументе које је Ивековићу дан раније саопштио Францони.⁸³ Рекао је да јавно мњење Италије не

⁸¹ *Dokumenti...*, 1948, стр. 15-19.

⁸² ДА МСП, ПА, 1948, ф. 65, бр. 41463.

⁸³ *Исто*.

допушта да се то питање реши на начин како захтева влада ФНРЈ. Додао је да намерава да о томе да једну изјаву у најскорије време и да се нада да ће том изјавом ствари поставити на задовољавајући начин.

У Дирекцији за информације владе ФНРЈ одржана је 21. јануара 1948. године конференција за штампу представника Министарства иностраних послова са домаћим и страним новинарима, коју је одржао Јован Вукмановић, помоћник начелника Одељења за штампу у Министарству иностраних послова.⁸⁴ На питање да ли има неких нових детаља о изручењу ратних злочинаца Орланда и Мараца, Вукмановић је рекао да је „још 18. децембра 1947. године посланство ФНРЈ у Риму предало италијанском Министарству иностраних послова ноту са захтевом да се на темељу одредаба Уговора о миру са Италијом изруче југословенским властима ратни злочинци Орландо и Мараца. До сада није примљен никакав одговор од италијанске владе нити су предузети било какви кораци против наведених ратних злочинаца. Напротив, они још увек заузимају високе и одговорне положаје.“ Вукмановић је даље рекао да је дивизија „Гранатиери ди Сардења“ којом је командовао Орландо, извршила безброј ратних злочина, од стрељања ратних заробљеника, бораца НОВЈ, стрељања талаца и невиних лица, пљачкања и паљења читавих насеља, до масовних хајки на цивилно становништво. Неки од докумената и заплењена архива дивизије непобитно показују да највећу одговорност за све те злочине сноси ратни злочинац Орландо. Вукмановић је нека од докумената ставио на увид новинарима. Даље је говорио о томе да јединице 23. пука „Комо“ („Como“) као и јединице читаве пешадијске дивизије „Изонцо“ („Isonzo“), у чијим се командама налазио Мараца, нису ни мало заостајале у вршењу ратних злочина за дивизијом „Гранатиери ди Сардења“. Даље су наведени злочини које је починила ова дивизија.

На конференцији за штампу представника Министарства иностраних послова са домаћим и страним новинарима 29. јануара 1948. године у Дирекцији за информације владе ФНРЈ Јован Вукмановић је на питање о карактеру говора грофа Сфорце, министра иностраних послова Италије, на конгресу Републиканске партије у Напуљу, у коме се Сфорца задржао на питању изручења ратних злочинаца Југославији, рекао да говор показује јасну намеру италијанске владе и Де

⁸⁴ *Dokumenti...*, 1948, стр. 28 – 31.

Гасперија да не испуне Уговор о миру у једној његовој битној тачки, у члану 45.⁸⁵ Овај члан је обавезивао италијанску владу да обезбеди изручење ради суђења оних лица која су починила или наредила ратне злочине или су у њима учествовала и то изручење оним земљама где су злочини почињени. Вукмановић је подсетио да овај члан представља примену општег савезничког принципа установљеног у току рата по питању ратних злочинаца и њиховог кажњавања. Међутим, према речима Вукмановића, министар иностраних послова Италије говорио је против члана 45, тако и против самог принципа изручивања и кажњавања ратних злочинаца уопште. Сфорца се у току говора отворено порицао пободницима право да суде ратним злочинцима и питао се да ли је Нирнбершки суд ичему служио. Министар Симић тражио је 26. маја 1948. од посланства у Риму да достави препис ноте совјетског амбасадора као одговор на став италијанске владе по питању ратних злочинаца изражен у Сфорцином говору у Напуљу, као и препис ноте коју је посланство предало 27. новембра.⁸⁶

Председник Републике Италије донео је 26. фебруара 1948. указ са законском снагом којим се регулише изручење ратних злочинаца држављана Савезничких и удружених сила.⁸⁷ Према овом декрету екстрадисија је могла да се одобри само на основу повољног решења Апелационог суда у Риму. Уколико суд одлучи да не треба изручити то лице, полиција га може држати под надзор за евентуалност да земља која га тражи поднесе то питање амбасадорима Француске, Велике Британије, САД и СССР-а, као што је и предвиђено у тачци 3, члан 45. Уговора о миру. Ивековић је из Рима 8. марта 1948. питао Министарство да ли југословенска влада намерава да предузме нове кораке поводом ослобађајуће пресуде генерала Роате (Mario Roatta) „и других фашистичких злочинаца“.⁸⁸ Министар Симић је на акту руком написао: „нећемо, пошто је Роата ослобођен од стране италијанског суда за кривична дела учињена у Италији“. Овај одговор послат је Ивековићу 11. марта 1948.⁸⁹

С обзиром на чињеницу да је била немоћна у свом настојању да издејствује изручење италијанских грађана осумљичених за ратне злочине у Југославији,

⁸⁵ *Dokumenti...*, 1948, стр. 38 – 39.

⁸⁶ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 74, бр. 47214.

⁸⁷ *Исто*, бр. 412835.

⁸⁸ *Исто*, ф. 72, бр. 46453.

⁸⁹ *Исто*.

југословенска влада је са негодовањем прихватала вести о додели разних одликовања италијанским јединицама, ратним заставама и појединцима за заслуге током Другог светског рата. Ивековић је 5. априла 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је претходног дана у Риму одржана војничка и карабињерска парада поводом обнављања, како је навео, „злогласне Орландове дивизије“ „Гранатиери ди Сардења“.⁹⁰ Навео је да су дефиле примили министар војске и генерални секретар министарства војске Орландо, да је то прва послератна војничка парада која је требала да покаже обнову италијанске војске и наоружања, као и да покаже војничку и полицијску снагу режима уочи избора. Ивековић је 30. јуна 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је за 5. јул 1948. заказана свечаност на којој ће у присуству представника владе, парламента и дипломатског кора, председник италијанске републике доделити одликовања неким батаљонима Финансијске страже (Guarda di Finanza).⁹¹ Ивековић је навео да у позивници генерала Палигре (Palligra) стоји да ће одликовања бити додељена за учешће у рату у Албанији и Еритреји 1940 – 1945. године. Ивековић је подсетио да је раније јавио о једној сличној паради. Посебно је напоменуо да КПИ није ни једном осудила „ове глорификације освајачког рата“, да је сам лидер италијанских комуниста Тольати (Palmiro Togliatti) је присуствовао паради 2. јуна када је неки официр добио одликовање за подвиге у рату 1942. године.⁹²

Италијански посланик Мартино дошао је 10. јула 1948. у Министарство иностраних послова и Брилеју упутио протест због чланка „Постицање на убиства и пљачку“ који је објавио лист *Борба* у броју од 6. јула.⁹³ Чланак је написан поводом доделе одликовања заставама разних италијанских војних јединица које су се бориле на простору Југославије, Украјине и Русије, и у њему се наводи да је ту у питању храброст берсаљера, алпинаца и црних кошуља који су „храбро“ убијали невино становништво, а бежали главом без обзира испред бораца Црвене армије и Народноослободилачке војске. Мартино је у свом протесту нагласио да не може да прихвати да се вређа италијански војник, који ништа није крив и који је само слушао своје старешине. Брилеј се оправдавао тиме да није читао чланак, да ће

⁹⁰ Исто, ф. 75, бр. 49152.

⁹¹ Исто, бр. 417883.

⁹² Исто.

⁹³ Исто, ф. 65, бр. 428948.

Мартинуу упутити одговор након што чланак прочита, али да југословенска влада заступа схватање да је неприхватљиво вређање „другог народа па и италијанског народа“. Martino је рекао да о садржини чланка није обавестио своју владу, а да уколико добије инструкцију да протестује, да ће одговорити да је већ лично интервенисао и да је писање *Борбе* осуђено од стране југословенског Министарства иностраних послова. Међутим, Брилеј је нагласио Мартину да ће добити одговор након што у Министарству прочитају чланак и додао да треба имати у виду и то да је југословенска влада узалудно тражила изручење ратних злочинаца „који су без сумње одговорни за злочине о којима је реч у чланку“. Martino је одговорио да су то врло осетљиве ствари и да је он сам био повређен коминикеом Информбироа, с обзиром да лично познаје хероизам југословенских партизана.

Југословенско посланство у Риму упутило је италијанском Министарству иностраних послова протесну ноту због тога што је 18. октобра председник Републике Италије Луиђи Еинауди (Luigi Einaudi) доделио одликовања „Ал валор милитаре“ („Al valor militare“) неким јединицама италијанске полиције за ратна дела почињена у рату 1941-1943. на подручју Југославије.⁹⁴ Свечаности су присуствовали председник Сената Ивано Бонони (Ivanoe Bonomi), подпредседник парламента Фускини (Fuschini), министар иностраних послова Сфорца, министар унутрашњих послова Шелба (Mario Scelba),⁹⁵ министар народне одбране Паћарди (Randolfo Pacciardi), министар јавних радова Тупини (Tunini), државни подсекретар Министарства унутрашњих послова Мараца. Били су присутни и представници карабињера, страни војни аташеи. У ноти се скреће пажња на чињеницу да су у последње време у неколико наврата додељена одликовања Републике Италије јединицама и појединим припадницима италијанских оружаних снага за учествовање у рату против антихитлеровске коалиције и против Југославије. Указује се да овакво награђивање не само да вређа народе Југославије, него представља и подстицај за обнову агресивних и фашистичких тенденција у Италији, „што се противи слову и духу Уговора о миру чије је обавезе на себе Италија преузела“. У ноти се даље наводи да имајући у виду наведене чињенице, посланство улаже у име владе ФНРЈ влади Републике Италије најформалнији протест против додељивања одликовања „Ал валор милитаре“ „елементима италијанске војске и полици-

⁹⁴ Исто, ф. 75, бр. 427894.

⁹⁵ Шелба је био премијер од 10. фебруара 1954. до 22. јуна 1955. године

је који су се на тако округан начин огрешили о животна права и интересе народа Југославије учествујући у ратним операцијама“. Ивековић је 29. јануара 1948. обавестио да су скоро сви листови осим комунистичких и социјалистичких објавили вест ТАНЈУГ-а о југословенској протесној ноти италијанској влади поводом одликовања полицијских батаљона, а да коментара још увек нема.⁹⁶ Ивековић је 13. новембра 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је италијанска влада одговорила нотом од 9. новембра на ноту југословенске владе.⁹⁷ У ноти се наводи да италијанско Министарство иностраних послова не може да прихвати протест југословенске владе заснован на вредновању које италијанска влада не може никако прихватити. Опште је мишљење да је дужност војника сваке војске да верно без дискусије извршава борбена наређења претпостављених. Даље се говори о верности, традицији и пожртвовању. У вези са делом у југословенској ноти у коме се наводи да су одликовања супротна Уговору о миру, у ноти се подсећа да је италијанска влада осудила сваку политику и акт агресије. У ноти се наводи да додељивање ових одликовања представља начин „ликвидације болне прошлости“. Ивековић наглашава да нота не садржи уобичајне закључне комплименте. Поповић је 17. новембра 1948. послао посланству инструкцију да италијанском Министарству иностраних послова упути ноту у којој ће навести да је југословенска влада са изненађењем примила одговор италијанске владе на југословенску протесну ноту.⁹⁸ Даље се наводи да југословенска влада сматра да је награђивање и одликовање оних који су својим учешћем у агресивном рату извршили небројане злочине у Југославији несхватљив начин „ликвидације болне прошлости“ о којој је реч у италијанској ноти. У ноти се наводи да објашњења која је дала италијанска влада, заправо, не могу да буду схваћена другачије него као санкционисање и величање „срамне агресије фашистичке Италије против Југославије“. Уз истицање да је овакав став италијанске владе у противности са Уговором о миру, у ноти се наводи да Југославија одбија у целости наводе дате у одговору италијанске владе и остаје при протесту израженом у ноти југословенског посланства од 27. октобра 1948. године. Југословенско посланство у Риму предало је ноту са овим садржајем 19. новембра 1948. и копију текста ноте доставило

⁹⁶ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 75, бр. 427894.

⁹⁷ Исто, бр. 429161.

⁹⁸ Исто.

Министарству 25. новембра.⁹⁹ Нотом од 1. децембра 1948, италијанско Министарство одбило је ову ноту, „како по форми тако и по суштини“.¹⁰⁰

Ивековић је 20. октобра 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је претходног дана одржана свечаност предаје одликовања од стране председника Републике Италије полицијским одредима за „херојска дела“ почињена 1941–1943. године у Црној Гори и Хрватској и да то представља нови скандал који показује „систематско развијање милитаристичког и фашистичког духа у италијанској војсци и полицији“.¹⁰¹ Даље је навео да су преко ТАНЈУГ-а Рим пренети детаљи церемоније. Подсетио је да су у току последњих месеци одржане сличне церемоније, а да је совјетска влада уложила протесну ноту. Ивековић је навео да ће истог дана разговарати са Сфорцом и предложио да искористи ту прилику и усмено протестује. Додао је и да сматра да би требало предати протесну ноту. Поповић је 21. октобра 1948. одговорио Ивековићу и рекао да треба да уложи протест.¹⁰² Међутим, Ивековић је телеграмом од 4. новембра 1948. обавестио Министарство да информација коју је послао у телеграму од 20. октобра није тачна и да су одликовања подељена за борбу против Немаца.¹⁰³ Обавестио је да је маршал Месе (Messe) смењен са места шефа Одељења за унапређења и додељивање одликовања, и пензионисан. Ивековић је навео своју претпоставку да није искључено да је Месе смењен у вези са протесним нотама југословенске и совјетске владе, јер министар војни Паћарди покушава да „републиканизира своје министарство“.

Ивековић је 2. новембра 1948. обавестио Министарство иностраних послова да се у част 30 годишњице победе код Виторија Венета 4. новембра припрема велика војничка парада и да ће председник италијанске републике поделити још једну серију одликовања за учествовање у рату против СССР-а и Југославије.¹⁰⁴ Ивековић констатује да то значи да се италијанска влада не обазире на протесне ноте Југославије и СССР-а.

⁹⁹ Исто, бр. 429916.

¹⁰⁰ Исто, бр. 431572.

¹⁰¹ Исто, бр. 427012.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Исто, бр. 428547.

¹⁰⁴ Исто, бр. 428350.

Питање изручења италијанских држављана осуђених за ратне злочине у Југославији остало је отворено и током наредних година. Током разговора са Мартином 24. маја 1951. године, помоћник министра Матес рекао је да би југословенска влада могла да захтева изручење великог броја ратних злочинаца који живе на слободи у Италији и чак имају функције у јавном животу, али да она то не чини због одржавања добросуседских односа.¹⁰⁵

Упркос прокламованог начела о кажњавању ратних злочинаца, англоамеричке војне власти у Италији нису предале Југославији ни једног италијанског ратног злочинца. Југославији је био изручен 121 ратни злочинац, од којих 115 Немаца и Аустријанаца, а ниједан италијански ратни злочинац.¹⁰⁶ Савезничке власти су током 1947. благонаклоно гледале на њихово спасавање и пребацивање из Италије у Шпанију, Северну и Јужну Америку.¹⁰⁷

Подела италијанске флоте

У члану 56. Уговора о миру указује се на Прилог 13 у којем је под А) наведен списак ратних бродова остављених Италији, под Б) списак ратних бродова које треба ставити на расположење владама Совјетског Савеза, Уједињене краљевине, Сједињених Америчких Држава и Француске. Чланом 57. тачка 1. став в) одређена је обавеза Италије да у року од три месеца од ступања на снагу Уговора о миру изврши предају наведених бродова.

Опуномоћени министар Милан Бартош, југословенски делегат код финансијске комисије Савета министара у Трсту, обавестио је 27. јануара 1947. године Министарство иностраних послова да му је секретар британске делегације Бритнев (Brithnev) у поверењу рекао да напушта Трст јер хитно позван у Лондон пошто ће тамо крајем месеца бити одржана конференција за поделу италијанске флоте уз учешће Велике Британије, САД и Француске.¹⁰⁸ Бритхнев је рекао да је након тога планирано заказивање састанка свих заинтересованих држава и интересовао се о томе да ли ће југословенску владу представљати адмирал Срећко Манола, кога је упознао у Паризу као члана југословенске војне

¹⁰⁵ Архив Југославије, фонд 836, (КМЈ), I-3-b/347. (У даљем тексту: АЈ).

¹⁰⁶ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, стр. 166.

¹⁰⁷ Исто, стр. 165, 166.

¹⁰⁸ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 55, бр. 41666.

комисије на мировној конференцији. Бартош је одговорио да не зна. О овим информацијама, министар Симић је 29. јануара 1947. године обавестио амбасаде у Москви и Лондону,¹⁰⁹ а помоћник начелника Политичког одељења, Лазар Латиновић, је истог дана обавестио Министарство народне одбране.¹¹⁰ На конференцији је 10. фебруара 1947. усвојен Протокол којим је образована Комисија четири велике силе за спровођење деобе италијанске ратне флоте.¹¹¹ У Анексу Протокола наведен је начин поделе италијанске флоте. За седиште Комисије одређен је Париз. Након ступања на снагу Уговора о миру седиште је пребачено у Рим. Начелник Политичког одељења др Брилеј доставио је 22. марта 1947. године Министарству народне одбране и амбасадама у Москви, Лондону и Паризу препис текста првог дела Протокола о стварању Војно-поморске комисије четири државе о деоби прекобројних јединица италијанске флоте и о враћању бродова које је изнајмио СССР.¹¹²

У вези са поделом италијанске ратне морнарице, Министарству иностраних послова обратио се 18. фебруара 1947. године начелник 1. одељења Генералштаба Југословенске армије, генерал-мајор Рудолф Петовар.¹¹³ Он је обавестио Министарство да се за време Париске конференције није разговарало о подели италијанске флоте и да су се тада заменици министара спољних послова сагласили да Југославија од Италије добије бродове укупне носивости 5.000, од тога 3.000 тона ратних и 2.000 тона помоћних бродова. Експерти су предложили заменицима министара да Југославија добије 3 торпиљера од по 1.000 тона, 7 миночистача, 3 пенише за воду и 4 реморкера. Југословенска делегација је тада уложила начелан приговор на ову одлуку и тражила: 3 разарача од 1.800 тона, 6 разарача од 1.200 тона, 12 моторних торпиљерски 60 до 120 тона, 12 торпиљерки од 650 тона, 12 подморница од 500 до 700 тона, 6 минополагача од 600 тона, 6 ловаца подморница од 60 до 120 тона, 12 драгера од 60 до 120 тона, 12 топовњача од 200 тона, као и помоћне бродове: 1 школски брод од 1.000 тона, 1 танк брод од 4.000 тона, 20 реморкера од 50 до 200 тона, 1 брод радионица од 2.000 тона, 1 брод за спасавање од 1.000 тона, 4 водоносца од 150 до 300 тона, 50 пениша за нафту од 200 до 500

¹⁰⁹ Исто, бр. 41612.

¹¹⁰ Исто, бр. 41666.

¹¹¹ Исто, ф. 56, бр. 419676.

¹¹² Исто, ф. 55, бр. 45180.

¹¹³ Исто, ф. 56, бр. 43302.

тона, 30 пениша за воду од 200 до 500 тона, 50 пениша за угљен 200 до 500 тона. Генерал-мајор Петовар је информисао Министарство иностраних послова да Генералштабу није познато да ли се Савет министара спољних послова четири силе сагласио са овим југословенским предлогом заменика и њихових експерата, и замолио став владе ФНРЈ да ли Југославија може да прихвати овакву расподелу.

Велебит је 9. октобра 1947. године подсетио посланство у Риму и амбасаду у Паризу да је 10. фебруара 1947. образована Комисија четири велике силе за спровођење деобе италијанске ратне флоте, али да југословенској влади није достављен Анекс Протокола о формирању Комисије у коме је наведен начин поделе италијанске флоте.¹¹⁴ Због тога је Велебит тражио од посланства у Риму и амбасаде у Паризу да набаве текст Анекса, да сазнају који бродови су додељени Југославији, када се може очекивати предаја бродова и да ли би било опортуно ургирати и на који начин. Ивековић је 11. октобра 1947. године обавестио Министарство да Комисија четири силе започиње рад у Риму око 15. октобра, да у Риму није постигнут никакав споразум по питању деобе италијанске ратне флоте, али да ће посланство пратити рад Комисије и извештавати.¹¹⁵ Ивековић је сазнао да совјетски представник у Комисији није упознат са постојањем било каквог посебног анекса. Министарство иностраних послова обавестило је 14. октобра 1947. године Министарство народне одбране о садржају Ивековићевог телеграма од 11. октобра, уз напомену да је важно да Генералштаб, уколико то није већ учинио, одмах достави посланству, односно војном аташеу у Риму, све податке у вези са овим питањима, нарочито југословенске захтеве.¹¹⁶ У вези са Велебитовим телеграмом од 9. октобра, амбасадор Ристић обавестио је 16. октобра 1947. године Министарство иностраних послова о свом разговору са амбасадором Богомолловим.¹¹⁷ Од њега је сазнао да се након пролећног заседања Комисије за деобу италијанске флоте совјетски делегат вратио у Москву. Према Богомоллову, Комисија се од тада није састала иако је начелно договорено да се састане у септембру у Риму, али Богомоллов није знао када ће се састати. Навео је да у том тренутку није био упознат ни са ставом совјетске владе, али је претпоставио да влада неће

¹¹⁴ Исто, бр. 419676.

¹¹⁵ Исто, бр. 421740.

¹¹⁶ Исто, бр. 419995.

¹¹⁷ Исто, бр. 421740.

инсистирати на деоби италијанске флоте, с обзиром на политичку ситуацију у Италији и чињеницу да се америчка влада одрекла дела италијанске флоте који њој припада. Амбасадор Ристић је навео да не може да набави текст Анекса или податке о томе који су бродови додељени Југославији, јер Богомоллов нема право да их достави без одобрења своје владе, пошто су се четири велике силе обавезале да неће објављивати текст анекса и да ће га држати у тајности. Богомоллов је саветовао амбасадора Ристића да се југословенска амбасада у Москви „дискретно распита код совјетске владе“.

Ивековић је 24. октобра 1947. обавестио Министарство да је америчка амбасада у Риму упутила 23. октобра 1947. ноту југословенском посланству у којој се, на основу параграфа 2. члана 57. Уговора о миру са Италијом и на основу члана 7. параграфа 5. Поморске комисије четири велике силе који говори о коптирању представника Југославије, Грчке и Албаније, југословенска влада позива да именује свог представника у Поморској комисији четири велике силе, која је у том тренутку заседала у Риму.¹¹⁸ Позив је потписао председник Поморске комисије четири силе, амерички капетан Прајс (Pryce), са молбом да југословенска влада предвиди упућивање у Рим свог представника који ће сарађивати са Комисијом када се буду дискутовала питања која се тичу Југославије и напоменом да тај представник треба да буде спреман да дође у Рим на позив Комисије.¹¹⁹ Ивековић је известио да је посланство добило текст Протокола, али да анекс који садржи поделу флоте није објављен. Препис и превод Протокола о установљењу Поморске комисије четири велике силе Ивековић је 25. октобра 1947. доставио Министарству.¹²⁰ О потреби да Југославија именује свог представника, Министарство иностраних послова је 27. октобра 1947. обавестило Генералштаб Југословенске армије.¹²¹ Министарство је 1. новембра 1947. још једном затражило да Генералштаб саопшти име делегата како би о томе било обавештено Посланство у Риму.¹²² Помоћник начелника Генералштаба, пуковник Блажо Јанковић, обавестио је Министарство 8. новембра 1947. да ће југословенски

¹¹⁸ Исто, 1948, ф. 70, бр. 421168.

¹¹⁹ Исто, бр. 421548.

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Исто, бр. 421168.

¹²² Исто, бр. 421548.

представник бити одређен у најкраћем времену.¹²³ Након што је председник Поморске комисије затражио да југословенски представник дође у Рим до 5. децембра,¹²⁴ Велебит је 24. новембра 1947. обавестио Ивековића да је као делегат за Поморску комисију четири велике силе одређен адмирал Манола.¹²⁵

Генерал Коча Поповић обавестио је 9. децембра 1947. године контраадмирала Манола у Рим да је у вези са пријемом бродова од Италије разговарао са командантом морнарице и добио информацију да се припремају специјалисти и одређени број људства.¹²⁶ У циљу боље припреме специјалиста за пријем бродова генерал Поповић је тражио информацију о томе које бродове Југославија прима, чији су машински уређаји уграђени на бродовима, која је опрема потребна тј. који погонски материјал и материјал за теглење, да ли ће бродови бити прикупљани у једној луци или у више њих, регулисање питања пасоша. Генерал Поповић је навео да је о датуму преузимања потребно јавити најмање два дана раније и пренео је став команданта морнарице да би разараче требало дотеглити, како не би било губитка времена око упознавања са турбинским уређајима. Генерал Коча Поповић тражио је 9. децембра 1947. године да контраадмирал Маноли извести из Рима за када је предвиђена предаја бродова, у колико група, каквог појединачног састава.¹²⁷

Начелник 1. регионалног одељења Министарства иностраних послова Брилеј, упутио је 10. јануара 1948. Генералштабу Југословенске армије акт у којем се наводи да се албанско посланство у Београду обратило пре неколико дана с молбом да га Министарство обавести о досадашњем раду Комисије за поделу италијанске флоте.¹²⁸ Брилеј је навео да су такви подаци потребни и Министарству и замолио Генералштаб да му што пре достави наведене податке, како би са њима упознао и албанско посланство. Начелник 1. одељења, Друге управе Генералштаба, генерал-мајор Ратко Вујовић, одговорио је 17. јануара 1948. да не

¹²³ Исто, бр. 422694.

¹²⁴ Исто, бр. 423604.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Војни архив, ГШ-10, кутија 373, фасцикла 1, документ 1, број телеграма 147, генерал Коча Поповић контраадмиралу Маноли, Рим, 9. децембра 1947. године. (У даљем тексту: ВА)

¹²⁷ Исто. Број телеграма 146, генерал Коча Поповић контраадмиралу Маноли, Рим, 9. децембра 1947. године.

¹²⁸ ДА МСП, ПА, 1948, 70, бр. 4716.

располажу подацима о раду Комисије за поделу италијанске флоте, али да ће доставити чим нешто добију, јер су тражили извештај по овом питању.

Коча Поповић је 14. фебруара 1948. године обавестио вицеадмирала Манолу у Сплиту о садржају телеграма којим је капетан I ранга Томшић 7. фебруара обавестио о стању разговора у Риму.¹²⁹ Томшић је имао податке само за торпиљарке и барже „МЗ 713“ и тврдио је да се две торпиљарке и барже могу лако поправити и у Југославији. Томшићу је из Генералштаба одговорено одговорено да тражи примопредају у Сплиту, да ступи у директне преговоре са Италијанима ради пријема бродова у стању у кавом јесу и да јави када и које стручњаке треба послати. Генерал Коча Поповић одобрио је 14. фебруара 1948. године капетану I ранга Томшићу у Риму да поступи онако како је предложио у свом допису од 7. фебруара.¹³⁰ Тражио је да га Томшић извести о томе да ли је могао да ступи у директне преговоре са Италијанима, када, колико и који специјалисти и осматрачи могу доћи ради прегледа и примопредаје.

На основу извештаја из Рима добијеног 6. марта, генерал Коча Поповић је 11. марта 1948. године од капетана I ранга Томшића тражио детаљни извештај „о ситуацији и изгледима“.¹³¹ Генерал Поповић је констатовао да је нетачно да Комисија за поделу италијанске флоте треба да добије сагласност италијанске владе како би донела одлуку да се Југославији предају бродови по скраћеном поступку. Навео је да је вероватно да сама Комисија то не жели и да је потребно наступити енергично у испитивању како и ко конкретно смета. На основу извештаја добијеног 15. априла из Рима, генерал Коча Поповић упитио је 16. април 1948. године телеграм војном изасланику пуковнику Јанезу Језершеку у Риму за капетана I ранга Томшића у коме је навео да одобрава тражење свих бродова са опремом на начин како је то предложено.¹³² На основу извештаја добијених из Рима 7. и 10. маја, генерал Коча Поповић обавестио је 10. маја 1948. године капетана I ранга Томшића да ће на предлог Команде морнарице он бити

¹²⁹ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, 1, број телеграма 6, Коча Поповић вицеадмиралу Манолу, Сплит 14. фебруар 1948. године.

¹³⁰ Исто. Број телеграма 7, генерал Коча Поповић капетану I ранга Томшићу у Риму, 14. фебруар 1948. године.

¹³¹ Исто. Број телеграма 15, генерал Коча Поповић капетану I ранга Томшићу у Риму, 11. марта 1948. године.

¹³² Исто. Број телеграма 19, генерал Коча Поповић Језершеку у Риму за капетана I ранга Томшића, 16. априла 1948. године.

повучен, а његове послове преузети пуковник Језершек коме ће бити послат један официр из Команде морнарице као саветник.¹³³ Генерал Поповић је тражио да Томшић пре повратка покрене сва питања која то заслужују, без обзира на изгледе за непосредни успех, како би касније, у случају потребе, послужила као доказ о томе да је југословенска влада благовремено интервенисала.

На основу акта Друге управе Генералштаба Југословенске армије од 16. октобра 1947, заменик начелника 1. регионалног одељења Лазар Латинковић тражио је 14. маја 1948. од Генералштаба информацију о томе да ли је извршена коначна подела италијанске флоте према Уговору о миру са Италијом, да ли су Југославији предати додељени бродови и да ли је потребно да Министарство иностраних послова предузима неке активности у вези са тим питањем.¹³⁴ Начелник 1. одељења Друге управе Генералштаба, генерал-мајор Рудолф Пехачек,¹³⁵ одговорио је 12. јуна 1948. године 1. регионалном одељењу да је према подацима југословенских представника у Комисији у Риму, подела италијанске флоте извршена на основу Уговора о миру, да је у току припрема за примопредају бродова, и да није потребно да Министарство предузима било какве мере.¹³⁶

Младен Ивековић је из Рима 8. септембра 1948. године Министарству иностраних послова у вези са нотом ТАСС-а (*Телеграфное агентство Советского Союза*), о саботирању предаје ратних бродова од стране Италије Совјетском Савезу скренуо пажњу да италијанска влада са истом мотивацијом затеже са предајом бродова додељених Југославији.¹³⁷ Сматрао је да садржај ноте ТАСС-а може да се у целини примени на Југославију. Наводи да италијанска влада од југословенске владе тражи билатерални споразум којим би југословенска влада изјавила да бродови не представљају ратне трофеје него накнаду за учињену штету. У вези са телеграмом југословенског посланства у Риму од 12. септембра 1948. године, Брилеј је 5. октобра 1948. тражио од посланства извештај о томе да

¹³³ Исто. Број телеграма 22, генерал Коча Поповић капетану I ранга Томшићу у Риму, 10. маја 1948. године.

¹³⁴ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 70, бр. 423604.

¹³⁵ На документима се потписује као Rado Pehacek.

¹³⁶ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 70, бр. 416359.

¹³⁷ Исто, ф. 72, бр. 423797.

ли је италијанска влада одговорила Поморској комисији на југословенски захтев да преда Југославији преостале ратне бродове до 1. септембра 1948. године.¹³⁸

Према инструкцијама које је добио из Београда, посланик Ивековић је 24. септембра 1948. приликом прве званичне посете Гвидотију (Gastone Guidotti), новом шефу Политичког одељења Министарства иностраних послова, интервенисао да буду издате италијанске визе југословенским стручњацима који су требали да прегледају ратне бродове додељене Југославији.¹³⁹ Гвидоти је био упознат са овим предметом и одмах је рекао да би Југославија требало да пристане да са Италијом закључи један билатерални споразум о предаји ових бродова. Позивао се на чињеницу да су се Велика Британија и САД одрекле њима додељених бродова, а да је са Француском постигнут билатерални споразум којим се Француска одриче једног дела флотиле, а други део прима као надокнаду штете. Рекао је да италијанска ратна морнарица инсистира на томе да Југославија прихвати формулацију по којој прима бродове не као ратни плен по члану 57. Уговора о миру, него као надокнаду штете. Гвидоти је обећао да уколико југословенска влада прихвати ту формулу, да ће брзо бити постигнути споразуми по осталим питањима. Додао је да италијанска морнарица поставља и питање одрицања једног дела флоте од стране Југославије и споменуо једну торпиљерку коју би Италија хтела да задржи. Предложио је могућност да се разговара о замени ове торпиљерке за неки други брод, али је додао да то питање није толико важно колико је важно питање поменуте формуле. Рекао је да од те формуле неће да одустане ни италијанска влада, ни италијанска морнарица. Додао је да је југословенски војни аташе разговарао са адмиралом Рубартелием (Luigi Rubartelli) који му је детаљно изложио италијански став, али да је војни аташе био прекинуо даље разговоре. Ивековић је одговорио Гвидотију да се питање ратних бродова у том тренутку налазило пред Поморском комисијом четворице, којој је југословенска влада упутила писмо за захтевом да италијанска влада испуни своје обавезе на основу Уговора о миру. Гвидоти је рекао да на такав начин резултат никада неће бити постигнут и додао да нема никаквог смисла да југословенска влада због једне небитне формуле одбија билатерални споразум с Италијом. Рекао је да не треба издавати визе југословенским стручњацима за преглед бродова све

¹³⁸ Исто, бр. 423997.

¹³⁹ Исто, ф. 65, 425912.

дотле док се не постигне барем неки претходни споразум о предаји бродова. Ипак, на Ивековићево инсистирање, Гвидоти је обећао да ће да преиспита читаву ситуацију како би се југословенским стручњацима омогућило добијање виза.

Ивековић је 31. октобра 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је приликом вечере коју је он приредио претходног дана разговарао са италијанским функционерима експертима по питању реституција.¹⁴⁰ Најпре је разговарао са адмиралом Рубартелием који је о предаји југословенских бродова истакао три момента: 1) италијанска морнарица инсистира на познатој формули, 2) адмирал је изразио жељу, али није поставио као услов да се Југославија одрекне једне торпиљерке која би се можда могла заменити за једну корвету, 3) да се Југославија одрекне неких резервних делова. Ивековић је као своје лично мишљење навео да је најтежа друга тачка коју југословенска влада неће моћи да прихвати и додао да Италија не би могла да задржи торпиљерку него би је по Уговору о миру морали уништити. Адмирал је рекао да се велике силе не би противиле да Италија задржи торпиљерку, али је нагласио да италијанска морнарица највише инсистира на формули, а да је по свим другим питањима могућ споразум. Ивековић је Министарству изнео лично мишљење да у вези са торпиљерком југословенска влада не сме да попусти. Ивековић је на крају извештаја навео да на основу његових сазнања, италијанска морнарица је изјавила спремност да реституирају бродови из Тивта које се налазе у Таранту.

Током разговора са Зопијем 8. новембра 1948. године Ивековић је сазнао да је италијанска влада у принципу решила питање уступања ратних бродова који су додељени Југославији.¹⁴¹ У свом извештају Министарству иностраних послова Ивековић је навео да италијански адмиралитет и даље инсистира на познатој формули о одштети („дакле, не ратни плен“), док је потпуно спреман да одустане од тражења да се Југославија одрекне једне торпиљерке. Зопи је у присуству Ивековића разговарао телефоном са адмиралом Рубартелием тако да Ивековић наводи да се и на основу овог разговора уверио да адмиралитет неће инсистирати на томе да се Југославија одрекне било којег брода, иако ће можда покушати да и даље са тим захтевом маневрише. Ивековић је указао Министарству иностраних послова да ће се појавити проблем резервних делова и муниције.

¹⁴⁰ Исто, ф. 72, бр. 428435.

¹⁴¹ Исто, ф. 65, бр. 428948.

Министарство иностраних послова обавештено је 15. новембра 1948. телеграмом из Рима да је југословенски војни аташе почео разговоре са адмиралом Рубартелием о предаји ратних бродова.¹⁴² Посланик Ивековић је навео да би Југославија могла у најскорије време да прими ратне бродове. Италијански Адмиралитет је предложио да се између посланства и италијанског министра иностраних послова Сфорце изврши размена писама којима би се утврдило да Југославија прими бродове на име одштете за потопљене југословенске бродове. Југословенска влада је у овој ситуацији настојала да избегне потписивање билатералног уговора, какве је италијанска влада потписала Грчком и Француском, и због тога је требало да се избегне формулација да бродови који су требали да буду предати спадају у ратни плен. У разговору са Ивековићем 15. новембра 1948. Зопија је потврдио да је његово министарство сагласно са предлогом да се изврши размена писама и да је италијанска влада решена да се што пре предају сви ратни бродови, упркос томе што је Адмиралитет покушавао да Италија задржи торпиљерку „Алисце“. Ивековић је пренео Зопију да југословенска влада неће пристати на уступке. Ивековић је обавестио своје Министарство да није преузео никакве обавезе према Италији и молио инструкције да ли да пристане на размену писама. Ивековић је 30. новембра 1948. обавестио Министарство да је по питању ратних бродова могућ брз споразум. Италијанска влада више није инсистирала на торпиљерки „Алисце“ и да сви бродови осим „МЗ 717“ могу да буду предати у току јануара.¹⁴³ Ивековић је предложио Министарству да не треба инсистирати на броду „МЗ 717“, за који је рекао да је потпуно неупотребљив и безвредан. Међутим, италијанска влада је инсистирала на формули да бродови не буду предати као ратни плен већ као одштета и не желе да попусте у том свом ставу. Ивековић је навео да никакве обавезе још нису преузете и молио да се Министарство повеже са Генералштабом, коме је војни аташе доставио нацрт писма са којим је Адмиралитет сагласан и да обавесте Ивековића када да преда писмо италијанској влади. Током разговора са Ивековићем 15. новембра 1948. године, Зопија је рекао да ће италијанска влада предати ратне бродове без обзира на напредак у преговорима у вези са другим питањима која су оптерећивала односе две земље.¹⁴⁴

¹⁴² Исто, ф. 70, бр. 429350.

¹⁴³ Исто, бр. 430217.

¹⁴⁴ Исто, ф. 71, бр. 429313.

Ивековић је 14. децембра 1948. обавестио Министарство да су у посланству приступили изради техничког споразума са Италијом за ратне бродове и да ће након тога бити обављена размена писама.¹⁴⁵ Навео је да је договорено да југословенски техничари дођу 3. јануара, да утврђивање редоследа за предају бродова напредује без проблема и да ће сви бродови бити предати Југославији до краја јануара. Поповић је 15. децембра 1948. пренео посланству заједничко мишљење Министарства иностраних послова и Генералштаба да је потребно што пре извршити размену писама са италијанским Министарством иностраних послова, јер би погрешно одуговлачити склапање споразума о предаји италијанских ратних бродова због неких техничких детаља.¹⁴⁶ „Споразум о предаји Југославији италијанских ратних бродова“ потписан је и ступио на снагу 14. априла 1949. године.

Репарације

У члану 74. Уговора о миру наведене су, под А, репарације у корист СССР-а, а затим, под Б, репарације у корист Албаније, Етиопије, Грчке и Југославије.¹⁴⁷ На основу тачке 1. Италија је била дужна да Албанији плати репарације у висини од 5.000.000 долара, Етиопији 25.000.000, Грчкој 105.000.000, и Југославији 125.000.000 долара. Италијанска влада обавезала се да ова плаћања изврши у току 7 година од ступања на снагу Уговора о миру уз олакшицу да се у току прве две године неће вршити испоруке из текуће индустријске производње. У тачци 2. одређено је да ће се репарације давати из следећих извора: а) један део италијанских индустријских постројења и алата који служе за производњу ратног материјала и нису неопходни за потребе допуштених војних ефектива, нити се могу одмах преудесити за цивилне потребе, а који ће бити однети из Италије на основу члана 67 Уговора о миру; б) текућа производња италијанске индустрије, укључујући производњу екстрактивне индустрије; в) све друге врсте давања у производним добрима или у услугама, изузимајући италијанску активу која се на основу члана 79. Уговора о миру налази под влашћу држава којима Италија исплаћује репарације. Репарациона давања обухватала су и семење. У тачци 3.

¹⁴⁵ Исто, ф. 70, бр. 430867.

¹⁴⁶ Исто.

¹⁴⁷ „Указ о ратификацији...“

наведено је да количине и врсте робе која је требало да буде испоручена, као и услуге које је требало дати, треба да буду предмет споразума између влада које имају права на репарације и италијанске владе. Ова роба и услуге требале су да буду изабране, а њихова давања временски распоређена, тако да не ометају економску обнову Италије и да не намећу допунске обавезе другим савезничким државама. У тачци 4. наведено је да државе које имају право на репарације на рачун текуће индустријске производње могу да испоруче Италији под трговачким условима сировине или производе које Италија обично увози, а потребни су за производњу робе која је предмет репарације. Плаћање ових сировина или производа вршено је одузимањем њихове вредности од вредности испоручене робе. У тачци 5. одређено је да као основа за обрачуне служи амерички долар по свом златном паритету на дан 1. јула 1946. године (35 долара за унцу злата). У тачци 6. наведено је да уколико захтеви Албаније, Етиопије, Грчке и Југославије прелазе суме назначене у тачци 1, требали су да буду подмирени из италијанске активе која се налази под влашћу сваке од њих на основу члана 79. Уговора о миру. У тачци 7. наведено је да ће четири амбасадора координирати и надгледати извршење одредаба члана 74 које се односе на исплату репарација Албанији, Етиопији, Грчкој и Југославији. Амбасадори су требали да дају савете заинтересованим странама, да се консултују са шефовима дипломатских мисија наведених држава у Риму, а уколико је потребно и са италијанском владом. Предвиђено је да ова консултативна функција четири амбасадора траје до истека рока предвиђеног за испоруке на име репарација. У циљу избегавања сукоба приликом расподеле италијанске производње и средстава између појединих држава које имају право на репарације, владе Албаније, Етиопије, Грчке, Југославије, као и италијанска влада, биле су дужне да обавештавају четири амбасадора о почетку преговора за закључење споразума у складу са тачком 3, као и о току ових преговора. Уколико би у току преговора настао спор, четири амбасадора била су надлежна да реше свако питање, које им поднесе једна или друга од поменутих влада, или ма која друга влада која има право на репарације на основу дела Б овог члана. Након што буду закључени, споразуми су требали да буду саопштени четворици амбасадора, који су могли да препоруче да споразум,

који не би био или би престао да буде у сагласности са циљевима изложеним у тачци 3 или ставу б) ове тачке, буде измењен на одговарајући начин.

Члан 74. Уговора о миру под В односио се на специјалне одредбе о испорукама пре рока. Наведено је да ниједна одредба дела А и дела Б овог члана се неће сматрати да искључује давања на терет текуће производње у току прве две године, ако су та давања учињена у извршењу споразума закључених између владе која има право на репарације и италијанске владе. У члану 74. тачка 2. било је одређено да су за подмиривање репарационих давања Албанији, Етиопији, Грчкој и Југославији укључени и путнички бродови „Сатурнија“ и „Вулканија“, или један од њих. Предвиђено је да њихову вредност одреде четири амбасадора у Риму, а затим су наведене државе имале рок од 90 дана да упуте свој захтев за овим бродовима. У вези са бродовима „Сатурнија“ и „Вулканија“ Велебит је 31. октобра 1947. тражио од посланства у Риму да хитно јаве када амбасадори четири велике силе намеравају да на основу члана 74. Уговора о миру изврше процену бродова.¹⁴⁸ Констатовано је да би било добро да југословенска влада што пре захтева да добије оба брода, пре свега „Сатурнију“. Као одговор, Ивековић је известио 10. новембра 1947. да се комитет четворице амбасадора још није састао.¹⁴⁹ Као један од разлога за одлагање састанка, Ивековић је навео да је нови британски амбасадор дошао пре неколико дана. Навео је да је неколико пута разговарао са совјетским и француским амбасадором о почетку рада. Совјетски амбасадор му је одговорио да има намеру да предузме иницијативу по том питању. Ивековић је 1. децембра 1947. обавестио Министарство иностраних послова да се грчка влада обратила четворици амбасадора и тражила процену бродова „Сатурнија“ и „Вулканија“.¹⁵⁰ Због тога је Ивековић тражио даље инструкције и навео да сматра да и југословенска влада треба да се обрати амбасадорима и стави до знања да је заинтересована за те бродове.

Потпредседник владе ФНРЈ и председник Савезне контролне комисије Едвард Кардељ, послао је Брозу писмо и у прилогу материјал, који је истог дана добио од Леонтијева, а који је совјетски делегат поднео Комисији за расподелу

¹⁴⁸ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 70, бр. 43211.

¹⁴⁹ Исто, бр. 422653.

¹⁵⁰ Исто, бр. 424527.

италијанске морнарице и на основу кога ће Југославији бити предати бродови.¹⁵¹ Напоменуо је да би било добро да буду спремне југословенске посаде за преузимање тих бродова. Леонтијев је обавестио Кардеља да је грчка влада је на рачун репарација тражила оба велика прекоокеанска путничка брода „Сатурниа“ и „Вулканиа“, док је према информацијама које је Ивековић послао из Рима, грчка влада је тражила један од та два брода. Кардељ је подсетио Броза да према Уговору о миру четири државе имају право расподеле та два брода на рачун репарација: Југославија, Грчка, Абисинија и Албанија. С обзиром на то да су „бродови највећег типа“, нису могли да буду додељени Албанији и Абисинији, Кардељ је навео да је америчка влада морала да пристане да се један брод преда Југославији. Југословенска делегација на Мировној конференцији је тражила да „Сатурнија“, „која је боља и модернија“, припадне Југославији. Кардељ је и Леонтијеву саопштио да Југославија тражи брод „Сатурнија“ и замолио га да о томе обавести совјетског делегата. Кардељ је обавестио Броза да се са Велебитом договорио да и Ивековић затражи овај брод, који ће, како је сматрао, бити процењен на 6 – 7 милиона долара, што је значило да ће за толико да се смањи југословенска репарацијска сума.

Помоћник министра поморства Евгениј Равнихар потписао је акт којим се Плански сектор Министарства поморства 3. децембра 1947. обратио првом помоћнику министра иностраних послова Владимиру Велебиту са молбом да Министарство на основу Уговора о миру с Италијом истакне пред амбасадоре великих сила у Риму захтев да се на име репарација Југославији предају италијански моторни путнички бродови „Вулканиа“ и „Сатурниа“, с тим да се процена ових бродова изврши и утврђена висина вредности урачуна у квоту одређених накнада на име репарација.¹⁵² Истог дана, 3. децембра 1947, Велебит је послао инструкцију посланству у Рим да се обрати амбасадорима у вези са овим бродовима.¹⁵³ Вејвода је 6. децембра 1947. тражио да посланство у Риму одмах извести Министарство о томе да ли су предали ноту четворици амбасадора.¹⁵⁴ Ивековић је 8. децембра 1947. известио Министарство да је предао ноту

¹⁵¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/351.

¹⁵² ДА МСП, ПА, 1948, ф. 70, бр. 424685.

¹⁵³ Исто.

¹⁵⁴ Исто, бр. 1760.

амбасадорима којом тражи да се процене ова два брода и подвлачи интерес југословенске владе за ове бродове.¹⁵⁵ Ивековић је 12. децембра 1947. обавестио Министарство да су према добијеним информацијама „Вулканија“ и „Сатурнија“ бродови „близанци“ и да су исти, али да је „Вулканија“ у бољем стању од „Сатурније“.¹⁵⁶ Велебит је 17. децембра 1947. обавестио посланству у Риму да је Министарство сагласно да се пре свега тражи „Вулканија“.¹⁵⁷ Сутрадан, 18. децембра 1947, Ивековић је обавестио Министарство да су амбасадори приступили процени ова два брода.¹⁵⁸ Пренео је информацију коју је добио од совјетског амбасадора о томе да су Италијани недавно склопили уговор о изнајмљивању ова два брода једној америчкој компанији, чиме се крше одредбе Уговора о миру, јер рок за продају бродова није фиксиран. Симић је 3. јануара 1948. обавестио посланство у Риму да је Министарство послало инструкције југословенској амбасади у Москви да се код совјетске владе интервенише у циљу убрзања процене наведена два брода.¹⁵⁹ Овога пута Симић је променио претходну инструкцију Министарства и дао инструкцију да посланство тражи оба брода, а уколико не може да ипак тражи брод „Сатурнија“, јер има бољи мотор, израђен је у Трсту и лакше се могу добити резервни делови. Ивековић је 2. фебруара 1948. обавестио Министарство да се питање процене ова два брода „није померило с мртве тачке“.¹⁶⁰ Совјетски амбасадор је пожуривао овај процес, али он није имао поморског стручњака и чекао је податке из Москве. Ивековић је навео да се „осталој тројници амбасадора није журило“. На основу инструкција које је министар Симић послао 10. фебруара 1948. посланику Ивековићу, југословенска влада је била одлучила да предају бродова „Вулканија“ и „Сатурнија“ као и испоруку војних и других индустријских уређаја на рачун репарација повеже и условљава са будућим преговорима о рибарењу.¹⁶¹ Након што је 14. фебруара пренео министру Сфорци југословенске ставове, Ивековић је сутрадан министру Симићу телеграмом изнео своје запажање да ће најтежи преговори бити вођени у вези са бродовима „Сатурнија“ и „Вулканија“, док би се заједничка база лакше пронашла

¹⁵⁵ Исто, бр. 425373.

¹⁵⁶ Исто, бр. 425728.

¹⁵⁷ Исто.

¹⁵⁸ Исто, бр. 426209.

¹⁵⁹ Исто, бр. 427133.

¹⁶⁰ Исто, бр. 43396.

¹⁶¹ Исто, ф. 72, бр. 431193.

за војне и друге индустријске уређаје.¹⁶² У телеграму који је послао 20. фебруара 1948. године Ивековић је навео да на југословенске предлоге о рибарењу италијанска влада нуди неколико против услуга, али да бродове „Сатурнија“ и „Вулканија“ не желе да уступе.¹⁶³

Италијански посланик Мартино пренео је Брилеју 10. јула 1948. године да би италијанска влада у оквиру закључења аранжмана о рибарењу у југословенским водама могла да пре рока одређеног Уговором о миру испоручила Југославији на рачун репарација нека италијанска индустријска постројења војне природе, али да бродове „Сатурнија“ и „Вулканија“ не може да испоручи.¹⁶⁴ Током разговора Брилеј није инсистирао на испоруци ових бродова.

Ивековић је 17. септембра 1948. обавестио Министарство да је током свог разговора са Зопијем, генералним секретаром италијанског Министарства иностраних послова, неслужбено предложио да југословенска и италијанска влада почну истовремено разговоре о више актуелних питања чије решење интересује обе земље.¹⁶⁵ Поред других питања, Ивековић је Зопију поменуо бродове „Сатурнија“ и „Вулканија“ и предложио могућност да би две стране могле да разговарају о бродовима мање тонаже. Предлог југословенске владе за почетак преговора о заједничком решавању свих билатералних питања, међу којима су и „Вулканија“ и „Сатурнија“, Младен Ивековић је 20. октобра 1948. пренео и министру Сфорци.¹⁶⁶ Сфорца је за „Сатурнију“ и „Вулканију“ рекао да су то врло тешка питања, али да би се уз добру вољу могло наћи решење за мању тонажу или за неке друге објекте или услуге. Ивековић је рекао да југословенска влада не одбија разговоре о томе. Зопи је 15. новембра 1948. рекао Ивековићу да би у вези са бродовима „Вулканија“ и „Сатурнија“ могли да се покрену разговори који би могли да се брзо заврше.¹⁶⁷ Ивековић је констатовао да италијанска влада нема свој предлог за решавање билатералних питања, између осталих и питање бродова „Вулканија“ и „Сатурнија“, и да због тога југословенска влада предлаже да се сва билатерална питања решавају истовремено.

¹⁶² Исто, бр. 44334.

¹⁶³ Исто, бр. 44812.

¹⁶⁴ Исто, ф. 65, бр. 428948.

¹⁶⁵ Исто, ф. 71, бр. 424963.

¹⁶⁶ Исто, ф. 65, бр. 427433.

¹⁶⁷ Исто, ф. 71, бр. 429313.

Након протоколарног ручка који је за шефове дипломатских мисија 12. јануара 1950. приредио у свом стану, Едварду Кардељу је пришао италијански посланик Мартино и почео разговор о преговорима који су вођени у Риму, а нарочито о висини прве транше репарација које је Италија требала да исплати Југославији.¹⁶⁸ Кардељ је рекао да је за југословенску владу неприхватљив предлог италијанске делегације (30 милиона америчких долара уз одбитак 10 милиона италијанских лира). Мартино је тврдио да је то за Југославију повољна понуда. Током разговора Мартино је рекао да би се проблем репарација, као и сва друга питања, лако решио уколико би се постигао споразум о Трсту. Кардељ је рекао да Југославија принципијелно жели споразумно решење свих питања између две земље, али да југословенска влада не би могла да води било какву дискусију о Зони Б Слободне територије Трста.

На коктелу који је на његову иницијативу одржан у вили „Бели двор“ на Бледу 12. јула 1950. посланик Мартино је пренео помоћнику министра Лео Матесу да у вези са потписивањем прве транше репарација југословенска влада не треба да брине и да ће се то урадити упоредо са изразима југословенске добре воље.¹⁶⁹ Додао је да његова влада жели искрено да се тај споразум што пре потпише, али да у постојећој атмосфери то није могла да учини. Лео Матес и италијански посланик Енрико Мартино разговарали су 20. јула 1950. током ручка у једној планинској кући на Покљуки.¹⁷⁰ Састанак је одржан на ургенцију Мартина да се што пре састану и разговарају о првој транши репарација. Матес га је обавестио о детаљима разговора Ивековића са Зопием из којег је произилазило да Зопа не види могућност да се скоро потпише споразум о првој транши. У вези са тим, Матес је рекао да би овакав став италијанске владе могао врло неповољно да одјекне код југословенске владе и јавности. Мартино је поново изјавио да италијанска влада стварно жели да потпише тај споразум, али да са југословенске стране није ништа учињено да се олакша атмосфера у Италији обзиром на стање у Зони Б. Матес је констатовао да ће скоро увођење у службу два нова брода између Зоне Б и Трста са југословенске стране представљати стварање повољне атмосфере и да ће италијанска влада то пропагандно искористити у циљу стварања

¹⁶⁸ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/71.

¹⁶⁹ Исто, I-3-b/342.

¹⁷⁰ Исто.

могућности за потписивање споразума о првој транши репарација. У вези са тим Мартино је изразио жељу да поново отпочне рад мешовите комисије у Београду. Матес је указао на повезаност рада у Риму и Београду и ставио у изглед оживљавање рада комисије у Београду. У току разговора Матес је обавестио Мартина да југословенска влада одбија предлог о стварању једне италијанске мисије у Копру. Мартино ово није коментарисао. На крају разговора договорили су се да се састану кроз неколико дана. На Матесову примедбу да је разговор био интересантан и да би могао бити и користан, Мартино је одговорио „да ће данашњи дан можда ући у историју“. Мартино је на свој захтев разговарао са Матесом 28. јула 1950. у вили „Бели двор“ на Бледу.¹⁷¹ Обавестио је Матеса да је примио телеграм из Рима у којем му је одговорено у вези са Матесовом примедбом о разговору Ивековић-Зопа. На основу информација из телеграма, Ивековић је питао Зопа да ли је италијанска влада овластила Мартиноа да понуди у замену за пуштање у промет два пароброда потписивање споразума о првој транши репарација. Ивековић је даље по истој информацији тражио да се прва транша потпише одмах, будући да су југословенске власти одлучиле да пусте у промет два пароброда. По речима Мартина, Зопа није преостало ништа друго него да одбије потписивање и да се ограда од Ивековићевих навода, који, уосталом, нису одговарали чињеницама из бледских разговора. Мартино је даље навео да је Ивековића интервенција била потпуно неочекивана и затекла Зопа потпуно изненада. Мартино је пренео Матесу да он лично, а и италијанска влада, сматрају да је разговор са Зопом био сувишан. Мартино је у разговору искористио ову ситуацију да укаже на разлику између свог и Ивековићевог односа према италијанско-југословенском зближавању. Матес је објаснио да је у вези са Ивековићевом изјавом дошло до неспоразума, јер је Министарство послало Ивековићу за личну информацију само генерално обавештење о томе да италијанска влада на основу изјаве Мартина није потписала прву траншу под притиском јавности и да је југословенска влада одлучила да пусти у саобраћај два брода како би италијанска влада добила добар аргумент пред својом јавношћу. Матес је даље додао да је југословенска влада забринута због тога што је Зопа одбио везу између прекида преговора у Риму и жалби о стању у Зони Б. Подсетио је Мартина да је Ивековић

¹⁷¹ Исто.

посетио Зопа у вези са тешкоћама у погледу транзитних виза, о чему је већ разговарао са Мартином, и да је потпуно разумљиво што је Ивековић након разговора о визама на своју иницијативу покренуо и разговор о репарацијама. Матес је на крају рекао да југословенска влада сматра да поновљене изјаве Мартина разјашњавају ово питање и да њему лично изгледа „да је тиме ствар ликвидирана“. Мартино се сагласио са овом констатацијом и поновио да италијанска влада заиста жели да што пре дође до потписа иако не треба очекивати да ће то уследити истог дана кад пароброди почну да саобраћају. Матес га је обавестио да је пароброд „Ветор Писано“ пуштен и да, што се југословенске владе тиче, може одмах да продужи са вршењем службе на линији Трст – Копар. Поред тога, југословенска влада је за исту линију затражила дозволу за пароброд „Виду“. Са власницима „Итала“ није постигнут споразум и зато је југословенска влада пристала да уместо њега саобраћа „Ветор Писано“. Матес је обавестио Мартина да ће југословенска влада обновити контакт са италијанским делегатима у Београду у Мешовитој комисији, како би комисија на тај начин интензивније радила. Мартино је на крају разговора поменуо проблем исељевања из станова у Зони Б, али није инсистирао на разговору о томе.

На захтев посланика Мартина у вили „Бели двор“ на Бледу одржан је 11. августа 1950. састанак са Матесом који је рекао да се у Југославији ствара врло непријатан утисак због тога што још нема никаквог знака о томе да италијанска влада жели да потпише споразум о првој транши репарација.¹⁷² Мартино је, спомињући брод „Ветор Писано“ и повећани саобраћај између Зоне А и Б, констатовао да се ситуација побољшала, али је рекао да не верује да би у току августа дошло до потписивања. Претпоставио је да би то могло уследити у септембру, али да треба да у међувремену дође до споразума о питању оптаната, јер је то повезано са питањем прве транше репарација. Матес му је најпре указао на то да потписивање прве транше репарација југословенска влада сматра као исказ добре воље и уколико потписивање не уследи да ће се то без сумње одразити на билатералне односе.

На састанку 29. септембра 1950. помоћник министра иностраних послова Матес питао је посланика Мартина да ли може да потврди да је последњи

¹⁷² Исто.

италијански предлог у Риму у вези са висином прве транше репарација био да Италија плати 30 милиона долара за репарације и 2 милиона долара на рачун пензија и да се од тога одбије 10 милијарди лира за италијанска потраживања и да се поред тога један милион динара отпише од ријечног оптантског рачуна на рачун пензија.¹⁷³ Мартино је потврдио да је то био њихов последњи предлог и потврдио да с обзиром на однос лире и долара то значи да Југославија добија чистих 17,5 милиона долара поред онога што се пребија између ријечног рачуна и рачуна пензија. Мартино је још скренуо пажњу на то да су југословенске листе за коришћење оног износа који они одобравају југословенској влади биле учињене на бази једне знатно веће процене него што је то износ дуга по првој транши. Он је сматрао да је потребно да се те листе прилагоде своти од 17,5 милиона долара, уколико југословенска влада на то пристане, јер је то њихова коначна понуда. Додао је да сматра да се о тим листама може разговарати одмах, али да се може и без тога потписати споразум, а затим завршити листе. Матес је обавестио Мартина да југословенска влада у целости прихвата предлог Скадута (Scadutto) о убрзању рада Правне поткомисије у Београду, односно да ће влада дати италијанској делегацији решења по категоријама имовине. Даље је обавестио Мартина да је југословенска влада појачала екипу која ради за Правну поткомисију што ће знатно допринети убрзању рада и изнео своје лично уверење да ће у Економској поткомисији тих дана бити постигнут споразум по питању имовине „Селвер“ и „Саде“. Обавестио га је да ће посланик Ивековић водити преговоре о првој транши као шеф југословенске делегације. Мартино је ове информације прихватио са задовољством.

Помоћник министра Лео Матес позвао је 2. октобра 1950. италијанског посланика Мартина и саопштио му да југословенска влада начелно пристаје на обрачун прве транше репарација на бази 30 милиона долара, плус 2 милиона долара за пензије, минус 10 милијарди лира и поред тога 1 милион долара да се отпише од ријечног рачуна на рачун пензија.¹⁷⁴ Обавестио га је да ће југословенски стручњаци са листама у вези са првом траншом наредних дана кренути у Рим и да је југословенска влада спремна да реши питање листа и после потписивања споразума. Матес је позвао Мартина 5. октобра 1950. и саопштио му да су у Риму

¹⁷³ Исто.

¹⁷⁴ Исто.

настале тешкоће у погледу југословенског захтева да се у прву траншу унесе и свота од 350.000 лира за зграду посланства у Риму.¹⁷⁵ Матес је рекао да је то питање познато Зопију од раније иако није покренуто током разговора у Београду, али се он ипак позива на југословенско-италијанске разговоре који су вођени у Београду. Матес је изразио своје уверење да ће се Martino сагласити са тим да не би требало да из формалних разлога овај предлог буде одбијен. Martino је обећао да ће обавестити Зопија и изразио уверење да ће Ивековић и Зопи моћи ово да реше. Матес је објаснио Мартину да је у току недавног разговора са њим забуном говорио о своти од милион динара, уместо о милион долара која би требало да се пребије између рачуна пензија и ријечког рачуна. Нагласио је да сматра да је забуна ван сумње као што се то може видети из записника ранијих преговора, али да ту није реч о великом питању, јер се ради о пребијању, а не о плаћању. Martino је обећао да ће то да јави Зопију. Martino је најавио да путује у Загреб да се види са министром Ломбардом, да затим путује око 14. октобра на излет у Париз и Лондон, одакле се враћа преко Рима где ће остати 2-3 дана, а у Београд се враћа око 1. новембра.

На захтев Martino одржан је састанак са Матесом 9. новембра 1950. године.¹⁷⁶ Матес га је упозорио да се главни проблем састоји у одређивању листа робе на које ће Југославија да утоши нето суму по првој транши. Martino није улазио у дискусију и рекао да му та питања нису била позната.

Ивековић је 9. децембра 1950. молио сагласност Министарства иностраних послова да крене у Београд 20. децембра на реферисање и заседање Народне скупштине.¹⁷⁷ Навео је да је поново тражио од Зопија да пре тог датума потпишу споразум. Ивековић је навео да је Зопи био сагласан, али да ипак све зависи од тога да ли ће почетком идуће недеље завршити „са сировинама“ и да ће у противном морати да одложе потписивање за после Божића. Матес је 11. децембра 1950. одговорио Ивековићу да одлагање потписивања до иза Божића не долази у обзир и навео да не треба да напушта Рим док се не потпише прва транша.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Исто.

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ ДА МСП, ПА, 1950, ф. 36, бр. 422828.

¹⁷⁸ Исто.

На свој захтев Martino је разговарао са Матесом 23. децембра 1950. године.¹⁷⁹ Матес га је обавестио да су југословенске власти у значајној мери прорадиле оне спискове Италијана које му је он својевремено предао и да је по дотадашњим резултатима испитивања произишло да је велики број тих ухапшеника требао да буде ускоро пуштен на слободу. Martino га је замолио да покуша да због празника барем неки буду пуштени тих дана с обзиром на потписивање споразума о првој транши репарација. Сматрао је да би могли да буду пуштени 4-5 осуђених за покушај илегалног прелаза у Италију, а чије су опције накнадно усвојене. Матес је обећао да ће настојати да убрза њихово пуштање. Martino је навео да је примио телеграм из Рима у којем је обавештен да ће тог дана у Риму бити потписан споразум о првој транши репарација.

У документу „Питање настављања преговора с Италијом о економским питањима у вези са Уговором о миру“ који је Правни савет Министарства иностраних послова послао 6. марта 1951. године Кабинету Маршала наведено је да је Италија не име репарација исплатила 30 милиона.¹⁸⁰

Амерички амбасадор Ален (George W. Allen)¹⁸¹ питао је Јосипа Броза 9. августа 1951. године какав је југословенски став по питању репарација по Уговору о миру са Италијом.¹⁸² Броз је одговорио да италијанска влада прави велике неприлике Југославији по питању плаћања репарација, „да измишљају којекакве фантастичне захтеве у намери да репарацију слисте на нулу, без икаквог ослонаца и оправдања“. Навео је да Италија дугује 125 милиона, а да је до тог тренутка било плаћено између 16 и 17 милиона долара. Броз је рекао да не зна детаље, али је подсетио да су западне земље у време потписивања Уговора о миру сматрале Југославију за непријатеља, да Совјетски Савез није подржаво Југославију, и да је у таквој ситуацији одлучено да се Југославији да само 125 милиона долара за репарације, док су Италијани палили и пљачкали Југославију и починили толику штету која се уопште не може проценити. Сматрао је да питање италијанске репарације Југославији треба посматрати у складу са таквим чињеницама и зато југословенска влада, према Брозовим речима, не може ништа попустити. Амбасадор

¹⁷⁹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/342.

¹⁸⁰ Исто, I-3-b/345.

¹⁸¹ Амбасадор у Југославији од 25. јануара 1950. до 11. марта 1953. године.

¹⁸² АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/93.

Ален је рекао да ће препоручити својој влади да се разговара с италијанском владом, „да се види како стоје ствари“.

Бранко Петрановић и Момчило Зечевић писали су 1991. године да „Аугијеве штале југословенских финансија готово до данас није могуће ишчистити“ и навели да не постоји финансијска рекапитулација примљених средстава на основу репарација, начина њиховог утрошка, а посебно расподеле тих средстава.¹⁸³ Они даље наводе да су о репарацијама непосредно после рата говорили представници Југославије (Ристо Вулетић, Алеш Беблер, Тито и други), да су о томе писали Борко Николајевић и Милан Бартош, али да, за разлику од представничких тела Краљевине Југославије у чијим се стенограмским белешкама могу пратити питања репарационих потраживања и утрошака, послератна Југославија, као партијска држава, није томе посвећивала пажњу, јер није постојала парламентарна контрола и одговорност. Петрановић и Зечевић закључују да због тога и није познато колико је средстава Југославија добила и где су све она отишла (стокови материјала, текућа производња, бродови, немачка имовина у савезничким земљама, индустријске машине итд).

Реституције

Италијанска влада је поред обавезе да Југославији у року од 7 година исплати репарације у износу од 125 милиона долара, Уговором о миру преузела обавезу и да поврати предмете уметничког, историјског и културног значаја које је италијанска војска опљачкала и уништила током Другог светског рата на простору Југославије.¹⁸⁴ Одредбама члана 75. Уговора о миру Италија је признала начела Декларације Уједињених нација од 5. јануара 1943. и обавезала се да у најкраћем могућем року и у добром стању врати имовину коју је једна од осовинских сила однела са територије државе чланице Уједињених нација, силом или принудом, без обзира на накнадне трансакције којима је други власник ове имовине дошао у њен посед. Обавеза реституције односила се на сву имовину која је могла да се идентификује и која се у тренутку ступања на снагу Уговора о миру нала-

¹⁸³ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Šabac, Beograd, 1991, стр. 291, 292.

¹⁸⁴ Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Italija učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, Beograd, 1990.

зила у Италији.¹⁸⁵ У вези са реституцијом италијанска влада је плаћала све трошкове настале у Италији за радну снагу, материјал и транспорт. Италијанска влада морала је о свом трошку да сарађује са Уједињеним нацијама на проналажењу и реституцији имовине коју је требала вратити на основу овог члана. Обавеза реституције односила се и на имовину која се налазила у некој трећој земљи у власништву италијанских грађана. Захтеве за реституцију подносила је италијанској влади влада земље са чије је територије имовина однета у року од шест месеци од ступања на снагу Уговора о миру. Посебно је дефинисано да возни парк треба сматрати као да је однет са територије којој је првобитно припадао. Трошкове идентификације имовине и доказа о власништву плаћала је влада која подноси захтев, а доказ о томе да имовина није однета силом или принудом, плаћала је италијанска влада. Италијанска влада обавезала се да ће влади заинтересоване чланице Уједињених нација вратити или надокнадити монетарно злато које је Италија опљачкала или је противправно пренето у Италију. Италијанска влада је прихватила да на ову обавезу немају утицаја трансфери или одношење злата из Италије у корист било које друге државе. Осовине или неутралне државе. У случају да није могла да изврши реституцију предмета уметничке, историјске или археолошке вредности који чине део културног блага, италијанска влада се обавезала да ће предати заинтересованој држави предмете исте врсте и приближно оне вредности коју су имали однети предмети, уколико се такви предмети могу набавити у Италији.

У члану 78. Уговора о миру наведена је обавеза Италије да поново успостави сва законска права и интересе држава Уједињених нација и њихових држављана у Италији као што су били на дан 10. јуна 1945. године, као и да врати сву имовину држава и њихових грађана. Италијанска влада се обавезала да ће имовину, права и интересе успоставити без икаквих хипотека и оптерећења. Имовина је требала да буде враћена у исправном стању или уз надокнаду штете, ослобођена од пореза. Италија је преузела и одговорност за губитке и штету која је за време рата настала на територијама уступљеним Југославији и на Слободној територији Трста.

¹⁸⁵ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 66, досије 16, Ратна штета.

Посебно су дефинисане обавезе италијанске владе у вези са реституцијом предмета однетих са територија припојених Југославији на основу Уговора о миру. На основу члана 12. Уговора о миру Италија се обавезала да ће вратити Југославији све предмете „уметничког, историјског, научног, педагошког или верског карактера (укључујући сва акта, рукописе, документа и библиографски материјал) као и административне архиве (досијеа, регистре, планове и документа ма које врсте), који су били однети између 4. новембра 1918. и 2. марта 1924. услед италијанске окупације са територија присаједињених Југославији на основу Уговора потписаних у Рапалу 12. новембра 1920. и у Риму 27. јануара 1924. године“ (тачка 1). Италија је требала да врати и све предмете са наведених територија који улазе у поменуте категорије, а који је после Првог светског рата однела италијанска Мисија за примирје са седиштем у Бечу. Италија се обавезала да ће предати Југославији све предмете јавноправног карактера који улазе у наведене категорије однете после 4. новембра 1918. са територија присаједињених Југославији на основу Уговора о миру, као и предмете који се односе на поменуту територију, уступљене Италији од Аустрије и Мађарске на основу Уговора о миру потписаних у Сен Жермену 10. септембра 1919. и у Тријанону 4. јуна 1920. као и на основу конвенције између Аустрије и Италије потписане у Бечу 4. маја 1920. године (тачка 2). У тачци 3, овог члана омогућено је да уколико у појединим случајевима Италија не може да врати Југославији предмете предвиђене у тачкама 1. и 2. овог члана, она је требала да преда Југославији „предмете исте врсте или приближно оне вредности коју су имали однети предмети уколико се такви предмети могу набавити у Италији“.

Послове у вези са реституцијом у југословенској влади водило је Одељење за реституцију које се налазило у оквиру Репарационе комисије. Југословенска влада је захтеве за реституцију најпре упућивала савезничким војним властима у Италији преко своје делегације у Саветодавном већу. Због одбијања да успостави дипломатске односе са Италијом пре потписивања мировног уговора, влада није пристајала да ове захтеве упути директно италијанској влади, већ је тражила да Савезници нареду италијанској влади да изврши реституцију. Југословенска влада на мају и јуну 1946. протествовала код Саветодавног већа за Италију због тога што Савезници нису наредили да италијанска влада врати опљачкану југословенску

имовину која се налазила у Италији.¹⁸⁶ Југословенска влада је тражила неке југословенске бродове који су и даље пловили под италијанском заставом, затим неке машине, уметничке предмете и, пре свега, да италијанска влада подигне и оспособи југословенске бродове секвестриране од Италије 1941. године и потопљене у италијанској служби на италијанској обали. Смодлака је 8. јуна 1946. године обавестио Министарство иностраних послова да је Југословенска делегација неколико дана пре седнице која је била заказана за 7. јун обновила и ургирала писменим поднесцима код Савезничке комисије све старе и поднела нове југословенске захтеве за реституције.¹⁸⁷ Смодлака је 9. јуна 1946. године обавестио Министарство да је 5. јуна упутио писмо адмиралу Стоуну са списком свих југословенских реституција и захтевом да предузме потребне мере да све то буде враћено Југославији.¹⁸⁸ Врховна Савезничка команда успела је до краја 1946. године да на основу југословенских реституционих захтева постављених преко Саветодавног већа обезбеди повратак појединих предмета.¹⁸⁹ Велики број југословенских захтева је одбијен или на њих није добијен одговор.¹⁹⁰ Предмет југословенских захтева за реституцијом остао је на дневном реду Саветодавног већа све до његовог укидања. Смодлака је 17. јануара 1947. године Министарству иностраних послова указао на могућност да ће Саветодавно веће бити укинато у најскорије време, те да се идућа седница неће ни одржати.¹⁹¹

На дан ступања на снагу Уговора о миру са Италијом, 15. септембра 1947. године, Министарство иностраних послова обавестило је Репарациону комисију да је од посланства у Риму примило допис у коме се наводи да је на основу члана 75. тачка 6. Уговора о миру са Италијом, југословенска влада дужна да поднесе захтев за реституцију имовине у року од 6 месеци од ступања на снагу.¹⁹² Даље се наводи да је посланство до тог тренутка примило више појединачних захтева за реституцију и доставило их је италијанској влади, али италијанска влада није удовољила ни једном захтеву, јер је чекала да Уговор ступи на снагу. Министарство иностраних послова приступило је сређивању тих појединачних захтева који су

¹⁸⁶ Исто, ф. 56, бр. 6778.

¹⁸⁷ Исто, бр. 6979.

¹⁸⁸ Исто, бр. 6609.

¹⁸⁹ Исто, бр. 4445.

¹⁹⁰ Исто, бр. 10391.

¹⁹¹ Исто, бр. 41244.

¹⁹² Исто, бр. 417277.

упућени италијанској влади јер до тада о њима није постојала готово никаква евиденција. Министарство је обавестило Комисију да у том тренутку није постојао комплетан преглед југословенских реституционих захтева упућених Италији и Комисија је замољена да што хитније достави целокупне и систематски изложене захтеве за реституцију које Југославија треба да поднесе италијанској влади. Напоменуто је да је сређени материјал доставило једино Министарство поморства.

Министарство иностраних послова предложило је 16. октобра 1947. године Репарационој комисији да се у наредних неколико дана одржи конференција на којој би била размотрена питања реституције, враћања културног наслеђа и репарација.¹⁹³ У предложеном дневном реду нашла су се и питања реституције из Италије на припојена подручја: питање архива Министарства правосуђа и Министарства иностраних послова, државна имовина одвучена након 3. септембра 1943, реституције од Слободне територије Трста, с тим да Слободна територија Трста не сноси никакве трошкове. Конференција је одржана у Министарству иностраних послова 29. октобра 1947. године.¹⁹⁴ Били су присутни представници Министарства иностраних послова, Репарационе комисије, Привредног савета, Министарства поморства, Министарства саобраћаја, Министарства унутрашњих послова, Министарства правосуђа, Народне банке, Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству, Министарства спољне трговине, Комитета за културу и уметност, Министарства финансија, док из Јавног тужилаштва нико није дошао. На почетку састанка истакнута је потреба координације Министарства иностраних послова и Репарационе комисије. Одлучено да се сви реституциони захтеви достављају преко Репарационе комисије. Представник Комитета за културу и уметност изјавио да на нивоу република постоји реституциона комисија. Комисије треба да до 1. јануара 1948. прикупе материјал, а до 25. јануара 1948. потребно је да се материјал проучи и да се поставе реституциони захтеви према Италији, на основу члана 12. и 75. Уговора о миру са Италијом. Одлучено је да се за потопљене бродове као и за оне који су у исправном стању постави реституциони захтев на основу члана 24. Уговора. Представници репарационе комисије изјавили су да је неопходно потребно да се

¹⁹³ Исто, бр. 420187.

¹⁹⁴ Исто.

што пре пошаље југословенска реституциона делегација у Италију која би била састављена од потребног броја представника свих заинтересованих министарстава и других установа, јер је због непостојања овакве делегације Репарациона комисија могла да постави свега 20 реституционих захтева. Представник Министарства поморства изјавио је да је до тог тренутка било реституисано 30 бродова, већином у неисправном стању, због чега су морали бити оправљени у југословенским бродоградилиштима и о трошку југословенске владе. Постављен је захтев за реституцију још 25 бродова. За поправке било је потрошено око 40 милиона динара, а процена Министарства поморства била је да ће бити потребно још око 90 милиона. Договорено је да Министарство поморства треба да Репарационој комисији достави предлог за реституцију свих бродова, укључујући и реституцију бродова чији су власници са припојене територије. Представник Министарства саобраћаја изјавио да постоји велики број италијански железничких вагона у Југославији, као и југословенских вагона у Италији. Сматрао је да би питање железничког возног парка било најбоље да се реши директним споразумом између југословенског и италијанског министарства саобраћаја, као што је то било одобрено од стране Министарства иностраних послова приликом трговинских преговора са Италијом у априлу 1947. године. Представник Министарства поморства предложио је да се покрену директни преговори са италијанским Министарством поморства као што су то учиниле Француска и Велика Британија. Објаснио је да сматра да на овај начин могу да се постигну бољи и бржи резултати него преко Реституционе делегације као и из разлога што Министарство поморства не може да на дуже време уступи стручњаке који би обилазили бродове и контролисали њихове оправке. Одлучено је да се по питању предлога Министарства саобраћаја и Министарства поморства реферише надлежним руководиоцима. Што се тиче италијанских вагона на југословенској територији, одлучено је да Министарство саобраћаја поднесе извештај о стању ствари Министарству иностраних послова. Представник Народне банке изнео је питање реституције злата и сребра из Италије. Одлучено да Министарство иностраних послова постави реституциони захтев на основу доказа којима располаже и на основу доказа које ће му доставити Народна банка. Представник Министарства унутрашњих послова поставио је питање повраћаја

матичних књига које су Италијани однели из Зоне А. Одлучено да Министарство унутрашњих послова у року од месец дана постави реституциони захтев преко Репарационе комисије. Представници Репарационе комисије изјавили да је донет седмогодишњи план који се налази код Планске комисије ФНРЈ. Сва заинтересована министарства већ су поднела своје захтеве. Представници Министарства спољне трговине и Привредног савета предложили су да се план за репарације координира са испорукама које ће италијанска влада вршити на основу трговинског споразума. Представници Репарационе комисије изјавили су да је приликом израде репарационог плана који се налази код Савезне планске комисије вођено рачуна о томе да се путем споразума са Италијом могу извршити извесне испоруке на име репарација и пре истека двогодишњег рока из члана 74 ц у вези са последњом реченицом става 2 под Б. Напоменули су да ће се давање на име услуга из члана 74 б, тачка 2 вршити путем клириншких плаћања, а не путем репарација.

У вези са састанком који је одржан у Министарству иностраних послова 29. октобра, из Министарства поморства упућен је 28. новембра 1947. године акт који је потписао помоћник министра Евгениј Равнихар, којим се потврђује пријем записника са састанка и изражава сагласност са ставовима које је изнео њихов представник.¹⁹⁵ Уједно се указује на неке проблеме који проистичу из Уговора о миру, а односе се на ресор поморства. Пре ступања на снагу уговора о миру са Италијом, Југославији је враћено 30 бродова који су били делимично оправљени у Италији и у Југославији. До тада је за њихову оправку било утрошено 40.978.140 динара, али је наведено да би за довођење ових бродова у добро стање било потребно још 93.061.499 динара. На основу члана 75, тачка 3. Уговора о миру, Министарство поморства је закључило да за довођење у добро стање бродова који су реституирани из Италије, Италија дугује Југославији 134.978.140 динара. Наводи се да је ово потраживање документовано и да ће читава документација бити достављена Репарационој комисији. У Италији се у том тренутку налазило 8 бродова у плутајућем стању и 17 у потопљеном стању, које је италијанска влада била дужна да реституише Југославији на основу члана 75, тачке 1, 2 и 3 Уговора о миру и то у добром стању. За све ове бродове, осим једног (с/с „Мосор“) који

¹⁹⁵ Исто, бр. 424409.

још није идентификован, Министарство поморства било је доставило Репарационој комисији сав потребан материјал за постављање реституционог захтева према Италији. У Министарству поморства су претпостављали да ће италијанска влада одбити да исплати наведену суму, с обзиром на њену висину, као и да је могуће да ће занемарити члан 75, тачка 3. Уговора о миру и да ће се позвати на чињеницу да се ради бродовима који су враћени пре ступања на снагу Уговора о миру. Због тога су из Министарства предложили да би ово питање требало решити директним разговорима са италијанском владом. Из Министарства поморства поставили су питање евентуалног тражења повратка појединих идентификованих бродова на основу члана 78. Уговора о миру, а не на основу члана 75. Објашњено је да члан 75. не прави разлику у погледу власника имовине која се реституира (да ли је власник држава или приватно физичко или правно лице). У складу са тим, није постојала никаква тешкоћа за реституцију бродова било државног или приватног власништва који су однети са југословенске територије у Италију и тамо идентификовани, ако се ти бродови налазе у плутајућем стању. Из Министарства поморства упозорили су да уколико је реч о потопљеним бродовима које је Италија по члану 75. дужна да реституише у добром стању, поставља се питање шта ће бити у случају кад је брод за који се тражи реституција потопљен тако да је његово вађење немогуће, јер је брод потпуно уништен и разорен. Министарство је навело тумачење да у оваквим случајевима, услед немогућности извршења реституционе обавезе, италијанска влада нема обавезу за реституцију, јер Уговор о миру не предвиђа могућност рампласмана. То је значило да би штета коју би у овом случају Југославија претрпела била обухваћена институцијом репарације по члану 74. Уговора о миру и правом Југославије на ликвидацију италијанске имовине на својој територији по члану 79. Уговора о миру. Међутим, у делу 7. одељку 1. члана 78, Уговора о миру са Италијом који се односи на имовину држава чланица Уједињених нација у Италији, Италија је дужна да успостави сва законска права и интересе, како држава тако и њихових држављана, у Италији као што су били на дан 10. јуна 1945. и вратити сву имовину стање у коме се она тада налазила. На основу одредбе члана 78, тачка 9 в, Уговора о миру, обавеза Италије односи се не само на југословенску имовину у Италији, него и на имовину, у овом случају бродове, и

онда када су ови после 10. јуна 1940. док су се налазили у италијанским водама или после њиховог насилног довођења у италијанске воде, били стављени под контролу италијанских власти као непријатељска имовина, или су престали да у Италији буду на слободном расположењу државама Уједињених нација или њихових држављана услед спровођења од стране италијанских власти мера за контролу у вези са постојањем ратног стања Уједињених нација и Немачке. У акту Министарства поморства даље се указује да из свега наведеног произилази да се југословенски захтев за повраћај бродова који су одвучени у Италију може заснивати како на одредби члана 75, тако и на одредби члана 78, Уговора о миру. На основу члана 75. Италија је дужна да Југославији реституише у добром стању идентификоване бродове државног и приватног власништва. По овом члану Италија није дужна реституирати неидентификоване бродове, као и оне бродове који су иако идентификовани, не могу физички реституирати услед потпуне пропасти и уништења потонулог брода. Заснивање југословенског захтева за повраћај потопљеног брода на одредби члана 78, у случају у коме није могућа реституција по члану 75. из напред наведених разлога, имало би за последицу враћање брода, уколико је брод власништво државе, у стању у коме се брод тренутно налази. То би значило да Југославија мора о свом трошку да вади брод, односно у случају нерентабилности његовог вађења, напустити га. Уколико је у оваквом случају реч о броду који је власништво југословенског држављанина, а не државе, онда би обзиром на одредбу члана 78, тачка 9а, у вези члана 78, тачка 4а, Уговора о миру, онда би држављанин државе чланице Уједињених нација, имао право на надокнаду у висини од 2/3 суме која му је потребна да на дан исплате купи добро исте вредности било надокнадити претрпљени губитак. Југословенским *Законом о национализацији приватних привредних предузећа* национализована су сва бивша приватна бродарска предузећа чиме су и сви бродови тих приватних бродарских предузећа постали власништво ФНРЈ. Скоро сви бродови које је Италија дужна да врати Југославији, било по одредби члана 75. или члана 78, Уговора о миру, осим моторних једрењака, били су власништво бивших приватних бродарских друштава, која су национализована, услед чега су ти бродови постали власништво ФНРЈ. Према томе, југословенска влада не би могла да тражи повратак ових бродова на основу члана 78, тачка 4а. Министарство је сматрало да,

иако правно ови бродови нису више били у приватном власништву, ипак према Италији треба заступати мишљење да на основу Уговора о миру ове бродове треба сматрати бродовима у власништву бивших приватних бродарских друштава, чије су власништво и били до доношења „Закона о национализацији приватних привредних предузећа“. Овакав став Министарства објашњен је обавезом коју је држава ФНРЈ на основу члана 8. и 9. „Закона о национализацији приватних привредних предузећа“ преузела да власницима предузећа обезбеди надокнаду за национализовану имовину, у коју спадају и бродови тих предузећа које је Италија по члану 78 тачка 4а Уговора о миру дужна вратити у потпуно исправном стању. У акту Министарства наводи се да би било аморално да приватна физичка лица држављани ФНРЈ као и правна лица образована по законима ФНРЈ који су били до доношења Закона о национализацији приватних привредних предузећа власници бродова чији се повраћај тражи по члану 78. Уговора о миру, буду оштећени услед немогућности да се користе одредбом члана 78 тачка 4а, само због тога што на основу *Закона о национализацији* нису више власници тих бродова. Објашњено је да је намера члана 78 тачка 4а, а у вези са тачком 9а, истог члана Уговора о миру, била да обештети приватног власника за имовину која треба да му се вратити по члану 78. Уговора о миру, а не да приватне носиоце те имовине оштети што би се догодило у случају кад би Италија заузела став да се у погледу бродова који требају да буду враћени Југославији на основу члана 78. Уговора југословенска влада не можемо користити тачком 4а истог члана, јер су то бродови који су постали власништво државе, а не југословенских држављана (члан 78. тачка 9а Уговора о миру). То би значило да би Италија због постојања „Закона о национализацији“ била неправедно обогаћена, а југословенски држављани оштећени, јер бродови не би били враћени у потпуно исправном стању по члану 78. тачка 4а Уговора, него у стању у коме се налазе, на основу тачке 1. истог члана Уговора о миру. У акту се даље изражава забринутост за југословенске држављане власнике приватних привредних бродарских предузећа национализованих по „Закону о национализацији“, који иако правно нису били власници бродова чији се повраћај тражи, били су носиоци права за надокнаду за национализовану имовину – бродове. Бивши власници били би оштећени уколико бродови не би били враћени по члану 78 у потпуно исправном

стању или им дата накнада за изгубљене или оштећене бродове, јер би то умањило имовину друштва, коме је брод припадао, а тиме би била умањена и накнада коју им држава по закону даје. У Министарству поморства сматрали су да је ово питање веома важно и да требају да га разматрају представници овог министарства, Министарства иностраних послова и Репарационе комисије, како би се одредио став према Италији, што је посебно било важно за почетак непосредних преговора са Италијом по питањима реституција за сектор поморства, које је предложило Министарство поморства. У погледу реституција од Италије које се односе на бродове са припојене територије, као и реституције са Слободне територије Трста, Министарство поморства обавезало се да ће до 1. јануара 1948. преко својих подручних органа прикупити податке са потребном документацијом и доставити Репарационој комисији. У вези са потребом да се идентификују бродови који треба да се реституишу на основу члана 75. Уговор о миру са Италијом, Министарство је изнело став да у том циљу нема потребе образовати посебне комисије од стручњака Министарства поморства. Образовање такве комисије захтевало би слање у Италију већег броја поморских стручњака са којима Министарство располаже у ограниченом броју. Такође, рад ових стручњака не би донео неке посебне резултате јер су сви вреднији пловни објекти који се налазе у Италији већ идентификовани. Министарство поморства сматрало је да се посао идентификације бродова по члану 75. Уговора о миру стави у дужност делегацији Репарационе комисије у Италији када она буде образована. Министарство се обавезало да у ову делегацију делегира Стипановића, југословенског поморског аташеа у Риму, који би поред редовне дужности, могао успешно да обавља и овај задатак. У акту Министарства поморства даље се наводи да су јуна 1943. реквирирани од италијанског Министарства морнарице у Јадранским бродоградилштима у Сплиту два бродска мотора МАН, сваки од 720 Х. П. Ови мотори били су власништво приватне фирме „Еуген Матковић“ из Сплита, која је национализована. Министарство је предложило да би и ово питање требало решити у директним преговорима са Италијанима. Даље се износе подаци о бродовима „Сатурниа“ и „Вулканиа“. У увези са актом од 28. новембра 1947, начелник 5. одељења Министарства иностраних послова Драгутин Ђурђевић, обавестио је Министарство поморства 5. децембра 1947. године да ће

Реституциона делегација за Италију пре одласка одржати конференцију у Генералном секретаријату Председништва владе ФНРЈ и позвао да представник Министарства поморства изнесе сва спорна питања.¹⁹⁶

Помоћник генералног секретара Председништво владе ФНРЈ, Грујо Новаковић, доставио је 24. новембра 1947. Министарству иностраних послова списак људи који треба да иду у Италију као експерти по питању репарације.¹⁹⁷ Руководилац делегације био је Душан Ломпар, помоћник министра трговине и снабдевања, чланови Живан Белић, члан реституционе делегације у Бечу, Андрија Стипановић, аташе трговачке морнарице у Риму, Фердинанд Хладник, шеф ложионе Љубљана, као представник Министарства саобраћаја, др Цвито Фисковић, директор Конзерваторског завода у Сплиту, др Грга Новак, проректор Филозофског факултета у Загребу, др Грга Гамулин, професор Универзитета у Загребу, Мато Лујак, службеник Министарства спољне трговине, Милош Пипер, мајор Југословенске армије, Нева Валес, службеник Реституционе делегације у Бечу за административне послове, Јелена Власкалија, службеник Репарационе комисије за књиговодствену службу. Председништво владе тражило је да се члановима делегације прибаве визе и изврше потребне формалности за њихов одлазак. Планирано је да пре него што крену за Италију да Председништво са њима одржи састанак на коме је требало да присуствује и представник Министарства иностраних послова. Министар Симић је 24. децембра 1947. обавестио Посланство у Риму да је Министарство истог дана тражило од италијанског Посланства да изда улазне визе за групу експерата који треба да предузму у Италији потребне мере за идентификацију и тражење добара подложних реституцији.¹⁹⁸ Симић је тражио да посланик Ивековић лично интервенише код италијанске владе да се ово питање реши. Италијанско посланство упутило је ноту југословенском Министарству иностраних послова 24. децембра 1947. у којој обавештава да они сматрају да члан 75. Уговора о миру не предвиђа формирање неке специјалне комисије, да југословенска влада треба да избегава назив „комисија“ или „делегација“, и да морају да траже инструкције своје

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ Исто, 1948, ф. 71, бр. 423934.

¹⁹⁸ Исто.

владе.¹⁹⁹ Министар Симић је 29. децембра 1947. обавестио југословенско посланство у Риму о томе да италијанско посланства у Београду другачије тумачи члан 75. Уговора о миру и да мора да траже инструкције своје владе за издавање виза југословенским експертима за реституцију.²⁰⁰ Симић је тражио да Ивековић преда меморандум италијанској влади и да лично интервенише како би италијанска влада одмах послала инструкције свом Посланству за издавање виза. Током разговора са послаником Мартином 31. децембра 1947. године, Велебит је тражио да се визе што пре издају, али је италијански посланик и даље остао при ставовима изнетим у ноти и чекао је одговор своје владе.²⁰¹ О овом разговору Велебита са италијанским послаником, министар Симић је истог дана обавестио посланство у Риму.²⁰² Истим телеграмом, Симић је поново указао Посланству на садржај ноте италијанског Посланства од 24. децембра. Навео је да уколико италијанска влада одуговлачи са издавањем виза и поред параграфа 4. члана 75, југословенско Посланство може да се позове на заједничку изјаву представника Четири велике силе у Економској комисији за Италију Париске конференције од 12. септембра 1946. према којој је Италија дужна не само да прими експерте, него и да сноси њихове трошкове. Симић је нагласио да је југословенској влади изузетно стало да југословенски експерти хитно отпутују у Италију и да заједничку изјаву представника четири велике силе треба употребити само у крањем случају да не би дошло до расправа о трошковима и тиме се ствар компликовала и одуговлачила. У вези са телеграмом Министарства иностраних послова од 1. јануара 1948. године, Ивековић је током разговора са Грацијем 5. јануара 1948. покренуо питање издавања виза за групу југословенских експерата која треба да дође у Италију због истраживања реституционих објеката.²⁰³ Ивековић је објаснио Грацију читав случај и подсетио да је италијански посланик у Београду у вези са тим тражио инструкције своје владе јер је сматрао да југословенски захтев за слањем експерата није у складу са одредбом члана 75. Уговора о миру. Граци је рекао да је о овоме само делимично информисан, јер тај предмет спада у надлежност посебног одељења за примену Уговора о миру. Ивековић је предао ноту о овом

¹⁹⁹ Исто.

²⁰⁰ Исто.

²⁰¹ Исто.

²⁰² Исто.

²⁰³ Исто, ф. 65, бр. 4763.

питању, а Граци је обећао да ће разговарати са надлежним факторима, посебно са начелником наведеног одељења. Ивековић је истог дана, 5. јануара, тражио пријем код наведеног начелника, како би и њега директно информисао. Током разговора са Грацијем 5. јануара 1948. Ивековић се интересовао за напредак у преговорима о француско-италијанској царинској унији.²⁰⁴ Симић је 6. јануара 1948. обавестио Посланство у Риму да Министарство није добило одговор на последња три телеграма.²⁰⁵ Тражио је да Посланство одмах извести о томе шта је италијанска влада одговорила по питању издавања виза, а уколико одговор није добијен, да интервенише да се ово питање одмах повољно реши. Члан Правног савета Министарства иностраних послова др Ладислав Серб је на основу упутства Владимира Велебита, 16. јануара 1948. разговарао са саветником италијанског посланства у Београду Тасонијем (Tassoni) у вези са издавањем виза за експерте за реституцију.²⁰⁶ Тасони је рекао да је посланство добило инструкције да привремено не издаје визе члановима југословенске комисије за реституцију јер има много нерешених питање у вези са Уговором о миру, као што је пренос оптантских добара, тако да ће бити потребно да се заједно решава читав комплекс питања. Серб га је упозорио да је реституција посебно питање, јер је реч о чистој и јасној обавези Италије која проистиче из Уговора о миру, и да то није само тумачење југословенске владе, већ и тумачење четворице амбасадора, који су редиговали Уговор. Тасони је био изненађен оваквим тумачењем и тражио да види то тумачење. Након што му је Серб дао то тумачење, Тасони је рекао да је ту реч о групи експерата, а не о делегацији. Серб је рекао да је то управо оно што југословенска влада тражи и да је југословенском Посланству у Риму речено да ће визе бити издате мањим групама, а не све одједном и да је италијанском Посланству у Београду дата таква инструкција. Серб је констатовао да је такво ограничење такође у супротности са Уговором о миру, и југословенска влада је зачуђена да је након тога италијанско посланство добило инструкцију да одбије визе. На питање Срба када су добили такве инстукције, Тасони је рекао да су стигле куриром пре 7 дана из Рима и поново је нагласио да Посланство не може ништа да учини када има такве инструкције, али да ће се одмах обратити својој

²⁰⁴ Исто.

²⁰⁵ Исто, ф. 71, бр. 423934.

²⁰⁶ Исто.

влади. Препоручио је да се и југословенска влада обрати италијанској влади. Током разговора Серб је упозорио Тасонија да се спискови ствари чија се реституција тражи морају предати у року од 6 месеци од ступања на снагу Уговора о миру и да одуговлачење може бити штетно приликом састављања тих спискова. Министарство иностраних послова послало је 13. јануара 1948. обавештење Главном секретаријату владе, Репарационој комисији, да је југословенски посланик у Риму известио да су му у италијанском Министарству иностраних послова рекли да ће издати улазне визе мањим групама југословенских стручњака, тако да не би имали облик комисије, о чему ће италијанско посланство наредних дана добити инструкције.²⁰⁷ Из југословенског посланства предложили су да се више таквих стручњака аташира при посланству, као што су учинили и Французи. Посланик Ивековић је ове информације доставио Министарству иностраних послова телеграмом од 7. јануара 1948,²⁰⁸ а затим и актом од 8. јануара 1948.²⁰⁹ Министар Симић је 21. јануара 1948. упутио телеграмом инструкције Ивековићу да интервенише код италијанског Министарства иностраних послова и преда промеморију у вези са одбијањем италијанске владе да изда визе југословенским експертима.²¹⁰ У промеморији је требало навести да је југословенско посланство са „чуђењем сазнало“ од своје владе да је италијанско посланство у Београду 16. јануара 1948. обавестило југословенско Министарство иностраних послова да је добило инструкције да не издаје тражене визе, јер има и других питања у вези са Уговором о миру, нпр. пренос оптантске имовине, и да ће бити потребно да се читав комплекс питања заједно решава. Оваква одлука је у супротности са чланом 75, тачка 4. Уговора о миру и противна обећањима која је италијанско Министарство иностраних послова дало југословенском посланству у Риму да ће издати визе за експерте. У промеморији је даље требало навести да југословенска влада жели да обавести италијанску владу да је свако постављање услова у вези са издавањем виза противно Уговору о миру и не може се условљавати ни са каквим концесијама. С обзиром на рок од 6 месеци који проистиче из Уговора, за подношење

²⁰⁷ Исто, бр. 4837.

²⁰⁸ Исто.

²⁰⁹ Исто, бр. 4994.

²¹⁰ Исто.

реституционих захтева, југословенска влада упозорава италијанску владу да ће је сматрати одговорном за сву штету коју би претрпела услед немогућности проналажења одвучених добара и подношење реституционих захтева у року. На крају промеморије, истиче се спремност владе ФНРЈ да разговара о свим питањима за која Уговор о миру предвиђа споразумна решења, па и о оптантској имовини. Саветник у југословенском посланству у Риму др Рудолф Јанхуба је 28. јануара 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је промеморија предата италијанској влади и да је стигао одговор у коме се наводи да се ради о забуну и да је већ издата инструкција посланику Мартину да изда тражене визе.²¹¹ Министар Симић доставио је 4. фебруара 1948. године резиме забелешке Велебита са Мартином 2. фебруара.²¹² Мартино је рекао да је давање улазних виза југословенским стручњацима по питању реституције знак добре воље италијанске владе. Велебит је одговорио да то не сматра добром вољом већ је то обавеза италијанске владе која проистиче из Уговора о миру и да је југословенска влада веома незадовољна због тога што је одлагано давање виза.²¹³ Велебит је подсетио да је према Уговору о миру дат рок од шест месеци да се изврши реституција опљачканих предмета и да тај рок ускоро истиче. Доказ добре воље према Велебитовом мишљењу био би тај да је италијанска влада дала комплетну листу опљачкане робе и замолила југословенску владу да ту робу прими на једној станици коју би југословенска влада одредила. У том случају био би непотребан одлазак реституционих стручњака. Мартино је одговорио да је италијанска влада већ више пута дала доказ добре воље и као пример навео склапање трговинског уговора. Велебит је констатовао да трговински уговор не користи смо једној, већ обема странама. Симић је 5. фебруара 1948. обавестио посланство у Риму да 6. фебруара из Београда полази екипа од 10 стручњака за реституцију на челу са Рафом Иванчевићем, помоћником министра поморства, и да је потребно да им обезбеде собе у хотелу.²¹⁴ Симић је 7. фебруара 1948. обавестио Посланство да експерти стужу „у понедељак“ и да Рафу Иванчевића могу представити као опуномоћеног министра.²¹⁵ Милош Јовановић обавестио је 11. фебруара 1948.

²¹¹ Исто, бр. 43057.

²¹² Исто, ф. 65, бр. 43104.

²¹³ Исто, бр. 48499.

²¹⁴ Исто, бр. 43269.

²¹⁵ Исто, бр. 43057.

Министарство иностраних послова да је истог дана вербалном нотом посланство обавестило италијанско Министарство иностраних послова о доласку југословенских стручњака за реституцију на челу са опуномоћеним министром Иванчевићем.²¹⁶ Ивековић је 14. фебруара 1948. тражио да Министарство јави да ли да посланство Иванчевића „нотифицира“ италијанском Министарству као опуномоћеног министра, јер се у том случају поставља питање да ли ће Југославија моћи да наплати трошкове за њега.²¹⁷ Велебит је одговорио Ивековићу 18. фебруара 1948. да се на тај начин италијанској влади даје аргумент за одбијање накнаде трошкова, али уколико Посланство сматра да је корисно за рад да Иванчевић буде аташиран Посланству онда да то нотификују.²¹⁸

Иванчевић је 3. марта 1948. тражио од Репарационе комисије при влади ФНРЈ да га обавесте да ли у репарационом захтеву треба тражити пешадијско наоружање, пушке, митраљезе, муницију и артиљеријску муницију.²¹⁹ Иванчевић је 16. марта 1948. обавестио Репарациону комисију при влади ФНРЈ да су сви реституциони захтеви у реду и да су на време предати.²²⁰ Обавестио је да ће Реституциона делегација у Риму други састанак са италијанским представником опуномоћеним министром Беријем имати 17. марта. Милош Јовановић је 19. марта 1948. доставио Министарству иностраних послова копије укупно 28 вербалних нота којима је југословенско посланство достављало италијанској влади захтеве за реституције, као и копије прилога предатих уз ове ноте.²²¹

У вези са платама чланова делегације, Иванчевић је 16. марта 1948. обавестио Репарациону комисију при влади ФНРЈ да им је немогуће да са том платом подмире собу и храну, јер у скромном пансиону плаћају месечно преко 60.000 лира.²²² Предложио је да њихове плате треба сравнити на основу скале Министарства иностраних послова, како је од 1. априла планирано за запослене у Посланству. Такође је предложио, док им се плате не регулишу, да члановима Реституционе делегације остану дневнице, с тим да им се последњег месеца не одбије 20%, јер би онима са најнижим дневницама опет било тешка финансијска

²¹⁶ Исто, бр. 44477.

²¹⁷ Исто, бр. 44274.

²¹⁸ Исто, бр. 44477.

²¹⁹ Исто, бр. 46000.

²²⁰ Исто, бр. 47217.

²²¹ Исто, бр. 48943.

²²² Исто, бр. 47217.

ситуација. Навео је да су дневнице по новој скали почели да обрачунавају од недавно, на основу акта Репарационе комисије при влади ФНРЈ, а до тада су дневнице исплаћиване по старој скали. Иванчевић је у име Реституционе делегације изразио чуђење „што нам не шаљете цигарете ни за репрезентацију ни за нас, а што је неопходно потребно“ и замолио да се „по овоме одговори депешом“. Одговор Репарационе комисије упућен је Иванчевићу преко Министарства иностраних послова 25. марта 1948. уз констатацију да дневнице морају остати по дотадашњој уредби са процентуалним смањењем.²²³ Наведено је да је у току испитивање разлике у плати између чланова Репарационе делегације у Риму и службеника Министарства иностраних послова, а да ће цигарете бити послате пакетом. Милош Јовановић послао је 3. априла 1948. акт Економско-правном одељењу Министарства иностраних послова у вези са питањем накнаде трошкова југословенске реституционе групе експерата у Италији.²²⁴ Обавестио је о томе да је Посланство истог дана упутило вербалну ноту италијанском Министарству иностраних послова по овом питању и шаље копију ноте. Јовановић је 12. маја 1948. доставио 1. регионалном одељењу Министарства препис вербалне ноте коју је Посланство истог дана упутило италијанском Министарству по питању што хитнијег решавања југословенских реституционих захтева од стране Италије.²²⁵ Јовановић је 15. маја 1948. обавестио 1. регионално одељење Министарства да је југословенско посланство 13. маја примило од италијанског Министарства вербалну ноту у којој је наведено да италијанско Министарство „жали што не може да прихвати тумачење изнето у југословенском захтеву за наплатом трошкова од 3. априла“.²²⁶ Тумачење италијанске владе пренео је и посланик Ивековић 17. маја 1948. у телеграму којим је обавестио Министарство да је италијанска влада нотом одбила да сноси реституционе трошкове сматрајући да се о начину проналажења предмета у Италији требало претходно споразумети као и да се тачка 4. члана 75. Уговора о миру не може тумачити тако да италијанска влада сноси трошкове југословенских експерата, већ само да сарађује и да им чини олакшице.²²⁷

²²³ Исто, бр. 47941.

²²⁴ Исто, бр. 49540.

²²⁵ Исто, бр. 414182.

²²⁶ Исто, бр. 414180.

²²⁷ Исто, бр. 413256.

Иванчевић је из Рима 14. априла 1948. обавестио Репарациону комисију да је због избора у Италији реституциони посао у застоју.²²⁸ Навео је да су професори Новак и Гамулин потребни Универзитету у Загребу због предавања и завршетка семестра, а као замену за време свог одсуства предложили су професора Стјепана Гуњачу који је био потребан приликом преузимања материјала. Рафо Иванчевић послао је 23. априла 1948. акт Министарству иностраних послова у вези са реституцијом бродских мотора МАН који су власништво паробродског друштва „Еуген Матковић“ из Сплита.²²⁹ Обавестио је о историјату дешавања у вези са моторима и у прилогу послао копије преписке која је вођена по питању поменутих мотора. Ивековић је 18. маја 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је италијанско Министарство иностраних послова упутило ноту којом италијанска влада одбија југословенске захтеве у вези за реституцијом упућене 8, 11. и 13. марта.²³⁰

Ивековић је 25. маја 1948. године са министром Сфорцом покренуо низ питања о односима између две земље након образовања нове италијанске владе и поново покренуо питање убрзања рада по питању реституција.²³¹ Навео је неке конкретне случајеве неразумног затезања, затим питање злата и југословенске понуде да уступи Италији 30% за куповину робе у Италији. Ивековић је споменуо и то да Југославија и Италија нису ни почеле да расправљају питање репарација али да ће и то питање морати да начну. На крају разговора, Сфорца је неформално поменуо питање образовања једне мешовите комисије која би покушала да расправи све проблеме између две земље и чији би рад био тајан.

Начелник Одељења за реституције Милош Морача упутио је 9. јула 1948. акт 1. регионалном одељењу Министарства иностраних послова у вези са тумачењем члана 78, став 1 Уговора о миру са Италијом.²³² Разлог за упућивање овог акта био је спор који настао између југословенске Реституционе делегације у Риму и Министарства иностраних послова око тога како треба тумачити члан 78, став 1, Уговора о миру с Италијом. Делегација је заступала тумачење да се овај став односи само на имовину која је настала у Италији до 10. јуна 1940. и да се

²²⁸ Исто, бр. 410132.

²²⁹ Исто, бр. 47361.

²³⁰ Исто, бр. 413368.

²³¹ Исто, ф. 63, бр. 413998.

²³² Исто, ф. 71, бр. 418739.

према томе члан 78 Уговора не односи на југословенску имовину, права и интересе који су настали после 10. јуна 1940. Ова комисија је сматрала да 10. јун 1940. обележава последњи дан пре ступања Италије у рат, када правно стање у погледу имовине, права и интереса земаља са којима је Италија била у рату није било претрпело никакве измене. Након овог дана, италијанска влада је предузела низ мера да би то правно стање ограничила, сузила и укинула. Чланом 78. Уговора о миру наметнута је обавеза да италијанска влада укине сва та ограничења и да у погледу имовине, права и интереса држава са којима је била у рату успостави правно стање какво је било на дан 10. јуна 1940. Милош Морача указао је да су неке државе касније постале чланице антифашистичке коалиције (Југославија, СССР, САД и друге) и ступиле у рат са Италијом после 10. јуна 1940. године. То значи да су ове земље, односно њихови држављани, могле и после овог датума да у Италији стварају своју имовину, права и интересе. Морача закључује да уколико би се члан 78. Уговора о миру са Италијом тумачио онако као што то тумачи југословенска Реституциона делегација у Риму, онда би сва имовина, права и интереси тих држава била лишена третмана по овом члану, а то свакако није био циљ Уговора о миру. Циљ овог члана јесте да се на основу њега заштити имовина, права и интересе свих чланица Уједињених нација, која су пре и за време рата нашла у Италији. На крају, у интересу правилног рада око постављања захтева Италији за извршење обавеза из члана 78, став 1, Морача је замолио 1. регионално одељење да пошаље Одељењу за реституције своје аутентично тумачење овог члана. Као илустрацију става југословенске Делегације и разлога који су је навели да заузме овакав став, Морача је у прилогу доставио два писма Делегације (бр. 216 и 247) од 19. јуна 1948. Начелник 1. регионалног одељења др Јоже Брилеј одговорио је 14. јула 1948. Репарационој комисији да је Министарство иностраних послова сагласно са тумачењем параграфа 1, члана 78, Уговора о миру који је изнет у акту од 9. јула 1948. године.²³³ Брилеј је навео да се основа за овакво тумачење може пронаћи и у параграфу 2 истог члана, где се изричито предвиђа да ће италијанска влада поништити све мере које је предузела у погледу имовине Уједињених нација између 10. јуна 1940. и дана ступања на снагу Уговора о миру, не правећи разлику када су имовина, права и интереси настали у Италији. С

²³³ Исто.

обзиром да је циљ овог члана Уговора да се пониште мере фашистичке владе и да се успоставе имовина, права и интереси у оном стању у коме се налазила пре предузимања рестриктивних мера, онда јасно произилази из ове одредбе да се ту не ради само о оној имовини, правима и интересима који су постојали у Италији пре 10. јуна 1940. него и после овог рока.

Рафо Иванчевић је 24. јула 1948. доставио Министарству иностраних послова копију свог дописа од 24. јула који је упутио Уреду за заштиту југословенске имовине у иностранству по питању реализације југословенских потраживања у Италији.²³⁴ Овај допис има укупно 6 страна и представља анализу неких питања која су се у међувремену поставила пред југословенску реституциону делегацију у Италији. На пример, на који рачун може дужник да плати. Као решење Иванчевић је понудио рачун Б југословенске Народне банке, односно, рачун неробних плаћања, који се троши за југословенске потребе у Италији, а не за извоз из Италије у Југославију. Предложио је и тражио сагласност Министарства иностраних послова да Посланство у Риму нотом затражи од италијанске владе да се италијанским дужницима одобри плаћање старих потраживања према лицима у Југославији на рачун Б Народне банке ФНРЈ код „Банка д`Италиа“ („Banca d'Italia“). Даље је Иванчевић написао да је ради стицања јасније слике правног положаја југословенских потраживања, одржан 19. јула 1948. састанак са адвокатом југословенског посланства у Риму. Састанку су присуствовали Јанвид Флере, Наранџић (из Конзуларног одељења Посланства) и Мато Лујак. На основу дискусије са тог састанка, Иванчевић је обавестио да су југословенска потраживања од пре 6. априла 1941. требала да буду деблокирана на основу законских уредаба од 1. фебруара 1945. и 26. марта 1946. Ови закони дефинисали су и одговорност италијанске државе за штету нанету грађанима других држава, уколико је штета настала због рада секвестратора, администратора и других лица, која су управљала овом имовином у име италијанске владе. Законима је дефинисан поступак за повраћај ове имовине, посебно у случајевима где имовина није била само блокирана него и реализована, а суме положене у корист италијанског секвестра. Потраживач је морао да тражи деблокаду само за суме у банкама и депониране хартије од вредности, и то до 15. септембра 1948.

²³⁴ Исто, бр. 420429.

Овим законима није била одређена валоризација за потраживања која су девалуирана због девалвације лире. Овакву валоризацију не предвиђају ни други италијански закони, као ни италијанска судска пракса, који познају само квазиделиктни одштетни захтев потраживача према дужнику у случају дужникове субјективне кривице. Валоризацију потраживања не познаје ни америчко-италијански споразум, који је склопљен по питањима из члана 78. и 79. Уговора о миру са Италијом. На основу овога, Иванчевић је закључио да не постоји могућност да се тражи од италијанских дужника валоризација дуговних сума, него се може од њих тражити само номинални дуговни износ. Иванчевић је молио за инструкције и објашњења у вези са неким својим намерама. Планирао је да позове италијанске дужнике да изврше уплате на рачун Б. Даље је набројао категорије дужника које планира да позива (потраживања са старе територије, за купљену и плаћену робу, текући рачуни, акредитиви – све то са старе територије), и оне које не планира да позове (потраживања која припадају италијанским друштвима и фирмама које је Југославија преузела као италијанску имовину, потраживања према италијанској држави, ситна потраживања испод 500 лира). Навео је да ће југословенска репарациона делегација по питању хартија од вредности тражити да депозитари предају хартије Конзуларном одељењу Посланства. У вези са непокретностима и покретностима навео је да у име југословенског потраживача „притезаваоце покретности позвали смо писмима“. У вези са некретнинама сматрао је да су оне *ex lege* деблокиране, али је југословенској Делегацији немогуће да предузме реализацију тих некретнина. На крају је обавестио Министарство да је до сада „по пословима уреда“ у Делегацији био задужен Мато Лујак, да ће даље на пословима Уреда радити Јанвид Флере, а да ће дописи у вези са пословима Уреда италијанској влади бити упућивани као акта Конзуларног одељења Посланства. Милован Пипер је 14. августа 1948. обавестио Уред за заштиту југословенске имовине о томе да италијанска влада показује спремност да југословенска влада пренесе суме на рачун Б и тражио је инструкције за даљи рад.²³⁵

На основу увида у документа из Дипломатског архива, можемо да закључимо да је југословенска влада тражила реституцију најразличитијих предмета: 13

²³⁵ Исто, бр. 421734.

поштанских железничких вагона, материјал са разарача „Београд“ и „Љубљана“ (фебруар 1947), реституција обвезница и вредносних папира Државне хипотекарне банке, и њених филијала у неким градовима (захтев упућен 5. јуна 1946), реституција осигуравајућег друштва „Југославија“, реституција златног новца (112 златника) и хартија од вредности (укупне вредности у мају 1946. 208.000) из „Црногорске банке а. д.“ (захтев из маја 1946), два бродска мотора МАН за брод „Анте Матковић“, разне количине обојених метала (алуминијум, бакарне катодe, бакарни лимови, месингани отпаци) мај месец 1946. године, триптих из 14. века однесен из Дубровника, захтев за репарацију упућен Савезничкој комисији 2. новембра 1945. године, реституција катастарских аката, разне индустријске машине. Милош Јовановић доставио је Министарству иностраних послова 19. јула 1948. преписе и преводе укупно 4 италијанске ноте упућене југословенском Посланству по питању разних реституционих захтева.²³⁶ Нота од 1. јула 1948, одговор на југословенску ноту од 8. марта, у којој италијанска влада негира да су италијанске власти однеле у Италију материјал за обалну расвету и сигнализацију из југословенског магацина из Сплита. Штавише, влада је сматрала, на основу тврдње Министарства морнарице, да је за обнову сигнализације југословенске обале употребљен италијански материјал. Нота од 2. јула, одговор на југословенску ноту од 12. марта – негира да је италијански инжењер Трифилети (Trifiletti) сакупљао грађевински материјал у Словенији, већ да је тај материјал италијанског порекла. Нота од 6. јула 1948, одговор на југословенску ноту од 12. марта – негира се да је одвучен материјал и машине из рудника „Голеш“. Нота од 7. јула, одговор на југословенску ноту од 12. марта – италијанска влада тврди да је Гувернатура на Цетињу прикупљала вуну и козе, али да је сваком власнику плаћена одговарајућа сума путем кредитирања код подружнице „Банка д Италија“. Рафо Иванчевић доставио је 23. јула 1948. Министарству иностраних послова копију дописа бр. 76 упућеног Репарационој комисији у Београду, као и копије трију нота од 20. јула упућених италијанском Министарству иностраних послова са разним реституционим захтевима.²³⁷ Милош Јовановић је 30. јула 1948. доставио Министарству иностраних послова преписе нота примљених и

²³⁶ Исто, бр. 419683.

²³⁷ Исто, бр. 420430.

послатих „у последње време“.²³⁸ Југословенску ноту од 27. јула, као одговор на италијанску ноту од 19. јула у вези са реституцијом конструкционих машинава; препис и превод италијанске ноте од 26. јуна и југословенске ноте од 27. јула у вези са реституцијом златног новца и сребра; југословенски одговор од 27. јула на италијанску ноту од 22. јуна; преписи и преводи италијанских одговора на југословенско реституционо тражење материјала Поморске академије у Дубровнику (италијанска влада одговорила је 16. јула да нема никаквог трага материјалу Поморске академије у Дубровнику) и реституцију аутомобила DKW однесеног из Словеније (италијанска влада тврдила је у ноти од 9. јула да је наведени аутомобил заплењен од стране словеначких партизана). Јанхуба је 9. августа 1948. доставио Министарству препис и превод југословенске ноте од 29. јула по питању реституције сребра и италијанску ноту од 23. јула по питању реституције једне локомотиве.

Поповић је 18. децембра 1948. послао инструкције посланству у Риму да обавесте италијанско Министарство иностраних послова о томе да југословенска делегација на челу са шефом делегације помоћником министра спољне трговине Станетом Павлићем стиже ускоро у Рим ради вођења преговора о реституцији ROMSA, предаје ратних бродова и реституције трговачких бродова.²³⁹ Поповић је тражио да Посланство захтева да италијанска влада обавесте о саставу своје делегације која ће водити преговоре са југословенском делегацијом.

Као карактеристичне примере југословенских репарационих захтева можемо издвојити бродове, ROMSA, железницу, питање злата и уметничких предмета. На ове случајеве указујемо због њихове политичке осетљивости и различитих импликација које су имали на билатералне односе Југославије и Италије. Југословенска влада је предала велики број реституционих захтева за бродове. Било је покушаја реституције бродова пре ратификације Уговора о миру са Италијом.²⁴⁰ Најкарактеристичнији пример међу југословенским реституционим захтевима представља захтев за реституцију инсталација рафинерије минералних уља на Ријечи, ROMSA (Raffineria Oli Minerali, S. A). Ово питање је и са југословенске и са италијанске стране често коришћено као „услов свих услова“,

²³⁸ Исто, бр. 420860.

²³⁹ Исто, бр. 431017.

²⁴⁰ Исто, 1947, ф. 56, бр. 49694.

као питање од чијег је решавања зависила реализација многих других билатералних аранжмана. Између југословенске и италијанске владе извршена је 14. априла 1949. размена нота о „потреби склапања споразума о италијанским добрима, правима и интересима у Југославији и споразума за машинерију ROMSA“. *Протокол између владе ФНРЈ и владе Републике Италије о материјалу за инсталације „Еделеану“ из ROMSA* потписан је 25. маја 1949. године. Упркос потписаним споразумима и честим преговорима, питање ROMSA је остало дуго отворено.

Оптанги

У члану 19. Уговора о миру објашњен је начин оптирања за италијанско држављанство. У тачци 1. наведено је да италијански држављани који су имали стално место боравка на дан 10. јуна 1940. на територији коју Италија према Уговору о миру уступа другој држави и њихова деца која су се родила после тог датума, треба да постану поданици државе којој је територија уступљена и да уживају пуна грађанска и политичка права.²⁴¹ Држава је у року од три месеца по ступању на снагу Уговора требала да донесе одговарајуће законске одредбе којима би регулисала статус ових лица. Стицање држављанства заинтересоване државе значило је губитак италијанског држављанства. У тачци 2. истог члана наведено је да влада државе којој је територија уступљена треба да донесе одговарајуће законске одредбе у року од три месеца по ступању на снагу Уговора о миру у циљу да сва лица која су поменута у тачци 1, старија од 18 година (или лица која су у браку, без обзира да ли су достигла ту старост) и чији је говорни језик италијански, добијају право да оптирају за италијанско држављанство у року од годину дана од ступања на снагу Уговора о миру. Свако лице које је оптирало на тај начин задржавало је италијанско држављанство и сматрало се да му није истекло држављанство државе којој је територија уступљена. Одређено је да оптирање мужа не значи аутоматски и оптирање жене, а оптирање мајке укључивало је аутоматски сву неожењену и неудату децу испод 18 година. Држава којој је територија уступљена могла је да захтева од лица која буду користила право опције да се преселе у Италију у року од годину дана рачунајући

²⁴¹ „Указ о ратификацији...“

од дана оптирања (тачка 3). У тачци 4. наведено је да држава којој је територија уступљена треба да обезбеди у сагласности са својим основним законима свим лицима на тој територији, без разлике на расу, пол, језик или веру, уживање права човека и основних слобода подразумевајући ту и слободу речи, штампе и публикација, слободу вероисповести, слободу политичког уверења и збора. У члану 20. Уговора о миру објашњен је начин оптирања за југословенско држављанство. У тачци 1. наведено је да у року од годину дана од ступања на снагу Уговора о миру италијански држављани старији од 18 година (или лица у браку без обзира да ли су навршила ту старост) чији је говорни језик један од југословенских језика (српски, хрватски или словеначки), а чије се стално место боравка налази на италијанској територији, могу да стекну југословенско држављанство уколико југословенске власти уваже молбу коју они поднесу дипломатском или конзуларном представнику Југославије у Италији. Након тога, југословенска влада је требала да италијанској влади дипломатским путем достави спискове лица која су на тај начин стекла југословенско држављанство (тачка 2). На дан ове званичне доставе ових спискова наведена лица су губила италијанско држављанство. Италијанска влада је могла да захтева од ових лица да се преселе у Југославију у року од годину дана рачунајући од дана званичне доставе (тачка 3). У тачци 4. наведено је да се одредбе о дејству опција на жене и децу, које су формулисане у тачци 2. члана 19, примењују и на лица о којима је реч у члану 20. У Прилогу 14, тачка 10, Уговора о миру наведене су одредбе које се односе на пренос имовине лица која оптирају за италијанско држављанство, а уједно су се примењивале и на пренос имовине лица која опирају за југословенско држављанство.

Своју међународну обавезу у вези са оптантима преузету на основу Уговора о миру са Италијом југословенска влада је почела да испуњава усвајањем „Закона о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ по Уговору о миру са Италијом“. Након што је текст предлога закона усвојен у законодавним одборима оба дома Народне скупштине ФНРЈ, Одељење за правосудно и управно законодавство Комитета за законодавство и изградњу народне власти владе ФНРЈ доставило је текст 5. новембра 1947. године Министарству иностраних послова.²⁴²

²⁴² ДА МСП, ПА, 1947, ф. 54, бр. 423386.

Заменик начелника 1. одељења Лазар Латиновић обратио се 19. новембра 1947. Министарству унутрашњих послова у вези са припремама за спровођење „Закона о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ“.²⁴³ У акту је наведено да према *Пројекту Закона о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ*, министар унутрашњих послова ФНРЈ у сагласности са министром иностраних послова ФНРЈ доноси ближе прописе за спровођење овог закона. С обзиром на то да је било очекивано да предлог закона ускоро дође на усвајање у Народну скупштину, Министарству унутрашњих послова достављен је предлог прописа које је Министарство иностраних послова сматрало потребним како би примена закона могла почети одмах након ступања на снагу. Даље је предложено да би предлоге требало објавити у форми упутства, с обзиром на то да они не би садржавали никакво ново правно правило, већ само упутства за примену већ постојећих правила. Сматрало се да је то најједноставнија форма за случај ако би се у току примене Закона појавила потреба за допуном тих прописа. Замољени су стручњаци у Министарству унутрашњих послова да предлог закона хитно прегледају и учине све што је потребно како би он што пре добио коначну форму. Наведено је да упутства о примени Закона треба дати локалним властима на поверљив начин, и посебно имати у виду лица са припојених подручја која ће вероватно хтети да оптирају за Италију.

Владимир Велебит обратио се 26. новембра 1947. Министарству унутрашњих послова и подсетио да је Министарство иностраних послова актом од 19. новембра 1947. доставило концепт Упутства за примену *Закона о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ*.²⁴⁴ Навео је да је Министарство иностраних послова сматрало да је потребно издавање Упутства локалним властима како би поступак након примања изјава о опцијама могао одмах да функционише чим ступи на снагу *Закон о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ*. На крају акта упућена је молба да по овом акту треба најхитније поступити јер је нарочито важно да не настану сметње приликом примања оптантских изјава. Истог дана Велебит се обратио и Председништву владе ФНРЈ са молбом да Председништво ургира код Министарства унутрашњих послова у вези са усвајањем пројекта *Упутства за примену Закона о држављанству лица на подру-*

²⁴³ Исто.

²⁴⁴ Исто, бр. 423386.

чју припојеном ФНРЈ.²⁴⁵ Наводи се да је ова молба упућена у вези са чланом 5. Пројекта Закона о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ, на основу кога министар унутрашњих послова ФНРЈ треба да у сагласности са министром иностраних послова донесе ближе прописе за спровођење тог закона. У акту се наводи да Министарство иностраних послова сматра нарочито важним да не треба да буде никаквих сметњи у погледу изјава о опцији и да се такве изјаве на терену правилно примају чим закон ступи на снагу. Због тога је у Министарству састављен пројекат Упутства властима и актом од 19. новембра пројекат је достављен Министарству унутрашњих послова. На крају се наводи да је Министарство истог дана ургирало решење тог питања код Министарства унутрашњих послова, али моли и Председништво да учини то са своје стране.

Након обраћања Председништву владе и Министарству унутрашњих послова, Владимир Велебит је 2. децембра 1947. потписао акт који је Министарство иностраних послова упутило Председништву президијума Народне скупштине ФНРЈ.²⁴⁶ У акту се подсећа да је Југославија на основу члана 19. Уговора о миру са Италијом обавезна да до 15. децембра 1947. омогући Италијанима на припојеном подручју опцију за Италију. Навео је да је *Закон о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ* прихваћен у Скупштини, али да је неопходно да он што пре буде објављен у *Службеном листу*, а најкасније до 6. децембра, како би се задовољио услов да закон ступа на снагу 8 дана од објављивања и како би његова примена почела пре истека рока. У акту је наведено да је то важно јер би се у супротном југословенска влада изложила приговору да није испоштовала једну обавезу из Уговора о миру. Такође је наглашено да власти које ће примати изјаве о опцији добију на време потребна упутства, тако да би најкасније 15. децембра могли почети са примањем тих изјава. Уз овај акт у прилогу је достављено „Упутство бр.1“, које гласи: „1) Изјава о опцији може се дати писменим поднеском који се, сем у оправданим случајевима, предаје лично, или усмено у записник код власти означеној у члану 3 Закона (у даљем тексту „Власт“). Власт ће се уверити о идентитету лица односно истинитости потписа. 2) Изјава се даје у 3 примерка. Она садржи: презиме, очево име, име, датум и место рођења оптанта; место становања. Изјаву да је 10. јуна

²⁴⁵ Исто.

²⁴⁶ Исто.

1940. имао пребивалиште (домицил) на подручју припојеном ФНРЈ Уговором о миру са Италијом (назначити место) и да је у време ступања на снагу Уговора о миру био италијански држављанин. Изјаву да му је разговорни језик италијански. Име и презиме, година рођења и место становања брачног друга. Мушкарци и удовице треба да назначе имена и датум рођења своје деце испод 18 година. Власт ће затражити да се поднесу докази о чињеницама одлучним за право опције (старост те чињенице наведене горе под ц, д и ф) ако јој оне нису познате. Доказивати се може исправама или веродостојним сведоцима. 3) Ако Власт сматра да постоје сви услови за опцију, она ће оптанту издати потврду о томе да је он изјавио опцију за италијанско држављанство у складу са чланом 2. *Закона о држављанству на подручју припојеном ФНРЈ*, који је донесен у извршењу члана 19. Уговора о миру с Италијом. Уједно ће доставити по један примерак изјаве Министарству унутрашњих послова ФНРЈ и Министарству унутрашњих послова оне народне републике чији би држављанин био оптант да није оптирао. Код изјава из иностранства, Министарство унутрашњих послова народне републике известит ће срески, односно градски народни одбор на чијем је подручју оптант имао боравиште дана 10. јуна 1940. Посланство те срески односно градски народни одбори воде евиденцију о опцијама. 4) Ако Власт нађе да даваоц изјаве дана 10. јуна 1940. није имао домицил на територији припојеном ФНРЈ; или на дан ступања на снагу Уговора о миру није био италијански држављанин; или да му разговорни језик није италијански, известит ће га о том решењем с тим да његова изјава нема никакво дејство. Уједно ће га упозорити да ако се с тим не слаже, може тражити поднеском предатим писмено или у записник код те власти, да се спор поднесе на решење власти надлежној по члану 24. *Закона о држављанству ФНРЈ* (можда би било боље директно Министарству иностраних послова ФНРЈ, али питање да ли зато има законске подлоге). Ако даваоц изјаве нема пуних 18 година, а није у браку изјава ће се одбацити и решење о том доставити како даваоцу изјаве тако и његовом законском заступнику. Ако Министарство унутрашњих послова народне републике из изјаве достављене у смислу тачке 3. утврди да постоји који од недостатака наведених у тачци 4, оно ће донести решење у смислу члана 24. *Закона о држављанству ФНРЈ* којим ће утврдити да изјава о опцији нема никаквог дејства и доставити га преко Власти

даваоцу изјаве са поуком о правном леку. Ако Министарство унутрашњих послова ФНРЈ примети такве недостатке оно ће упозорити министарство народне републике ради првостепеног поступка по предњем ставу. 5) Сав рад у вези с опцијама има се сматрати најхитнијим.“

Из Секретаријата Председништва президијума народне скупштине ФНРЈ Министарству иностраних послова упућен је одговор 5. децембра 1947. у коме је наведено да ће *Закон о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ по Уговору о миру са Италијом*, који је усвојен у Народној скупштини ФНРЈ 27. новембра 1947, бити објављен у првом наредном броју *Службеног листа ФНРЈ*.²⁴⁷ Велебит је 12. децембра 1947. године телеграмом обавестио посланству у Риму да је *Закон о држављанству на припојеном подручју* у смислу члана 19. Уговора о миру објављен у *Службеном листу* бр. 104 и ступа на снагу 14. децембра.²⁴⁸ У телеграму је наведено објашњење да лица која немају ни пребивалиште ни боравиште у Југославији изјаве о опцији дају пред најближим дипломатско-конзуларним представништвом. Посланству је најављено да ће тих дана бити објављен Правилник уз закон у коме ће бити одређена власт која ће проверавати изјаве и на основу њих доносити решења. До објављивања Правилника, посланству је дата инструкција да прима изјаве о опцији, с тим да ће касније према потреби тражити допуну од странака. Заменик начелника 1. одељења Министарства иностраних послова доставио је Посланству у Рим 24. децембра 1947. године препис *Закона о држављанству на подручју припојеном ФНРЈ*, који је објављен 6. децембра, као и препис једног писма из којег се виде ставови југословенске владе о неким питањима у вези са опцијама.²⁴⁹

На основу члана 5. *Закона о држављанству лица на подручју припојеном ФНРЈ по Уговору о миру са Италијом*, министар унутрашњих послова ФНРЈ, Александар Ранковић, у сагласности са министром иностраних послова Симићем, потписао је 15. децембра 1947. године *Правилник о опцији лица са подручја припојеног Федеративној Народној Републици Југославији по Уговору о миру с Италијом*.²⁵⁰ У члану 1. наведено је да изјаву о опцији даје заинтересовано лице пред

²⁴⁷ Исто, бр. 425201.

²⁴⁸ Исто, бр. 425563.

²⁴⁹ Исто, бр. 425762.

²⁵⁰ Исто.

извршним одбором среског, односно градског народног одбора на чијем подручју има пребивалиште, а уколико овог нема, наводи боравиште на дан када изјаву даје. Лица која нису имала ни пребивалиште ни боравиште на територији ФНРЈ требала су да дају изјаву о опцији пред најближим дипломатско-конзуларним представништвом ФНРЈ. У члану 2. наведено је да изјава о опцији може да се поднесе писмено или усмено у записник. Државни орган који прима изјаву о опцији био је дужан да утврди идентитет лица које даје изјаву и овери истиниост његовог потписа. У члану 3. прописано је да се изјава о опцији даје у два истоветна примерка и садржи: породично, очево и рођено име, датум и место рођења оптанта, затим, место пребивања, изјаву у ком је месту 10. јуна 1940. имао пребивалиште на подручју припојеном ФНРЈ по Уговору о миру са Италијом, као и да је на дан 15. септембра 1947. као дана ступања на снагу Уговора о миру са Италијом био италијански држављанин. Изјава о опцији требала је да садржи и изјаву да је говорни језик оптанта италијански, као и имена и датум рођења деце испод 18 година на коју се протеже опција. Документа која је оптанта морао да поднесе као доказ чињеница наведених у изјави о опцији била су прописана у члану 4. Правилника: извод из матичне књиге рођених за оптанта и децу испод 18 година на коју се протеже опција, уверење у коме је месту на дан 10. јуна 1940. оптанта имао пребивалиште на подручју припојеном ФНРЈ по Уговору о миру са Италијом, уверење да је оптанта на дан 15. септембра 1947. као дана ступања на снагу Уговора о миру с Италијом био италијански држављанин, уверење да је говорни језик оптанта италијански. У истом члану одређено је да уверење из тачке 2 и 4 треба да издаје Извршни одбор, односно извршни орган месног (градског) Народног одбора, а уверење из тачке 3, Извршни одбор среског (градског) Народног одбора, на чијем подручју је оптанта имао пребивалиште на дан 10. јуна 1940. У случају да ови докази нису били поднети уз изјаву о опцији, државни орган који је примао изјаву требао је да одреди рок у коме ће они бити поднети. Лица која су изјаву о опцији давала пред дипломатско-конзуларним представништвом ФНРЈ, могла су поднети италијански пасош уместо уверења из тачке 3, првог става. У члану 5. било је прописано да је државни орган требао да провери истинитост навода датих у изјави о опцији и да један примерак изјаве са прилозима и са својим извештајем и предлогом достави министру унутрашњих

послова народне републике. Други примерак изјаве о опцији требао је да остане у архиви државног органа који је примио изјаву. У члану 6 било је одређено да Министар унутрашњих послова народне републике доноси решење о изјавама о опцији. Уколико је оптант испуњавао законске услове који му дају право на опцију, издавано му је писмено решење које је требало да садржи: породично, очево и рођено име оптанта; датум и место рођења оптанта; констатацију да је оптант на дан 10. јуна 1940. имао пребивалиште на подручју припојеном ФНРЈ по Уговору о миру са Италијом; констатацију да је оптант на дан 15. септембра 1947. као дана ступања на снагу Уговора о миру био италијански држављанин; да је говорни језик оптанта италијански; имена деце испод 18 година на коју се протеже опција; констатацију да је када и пред којим државним органом оптирао за италијанско држављанство по Уговору о миру са Италијом и да се сматра да није стекао држављанство ФНРЈ по том уговору. У члану 7. наведено је да уколико оптант не испуњава законске услове за опцију, његова изјава о опцији ће бити одбијена уз образложење у форми писаног решења. Против овог решења заинтересовано лице могло је поднети жалбу влади народне републике у року од 14 дана од дана пријема решења. Надлежност за даље решавање жалбе имало је Министарство унутрашњих послова народне републике. У завршној одредби (члан 8) наведено је да овај Правилник ступа на снагу даном објављивања у *Службеном листу ФНРЈ*.

Након доношења законског акта којим је омогућено оптирање, југословенска и италијанска влада су наставиле да решавају питања која је било неопходно регулисати како би лицима која оптирају било омогућено да остваре своја права. Питања која су притом постављана била су ослобађање од такси молби за оптирање, добијање излазних виза за оптанте, регулисања трошкова за транспорт оптаната, пренос пензија, пренос имовине оптаната, процедура за оптирање у затвору.

Министарство рада ФНРЈ доставило је 18. октобра 1947. године нацрт одредаба које би по питању права из социјалног осигурања требало да уђу у декларацију намењену оптантима југословенског држављанства по Уговору о миру са Италијом.²⁵¹ Министарство поморства ФНРЈ обратило се Министарству

²⁵¹ Исто, бр. 420787.

иностранних послова 25. октобра 1947. године у вези са тумачењем тачке 10. Прилога 14. Уговора о миру са Италијом.²⁵² У акту је наведено да на основу ове тачке, лица са територије уступљених Југославији по Уговору о миру, која оптирају за италијанско држављанство и преселе се у Италију имају право, под извесним условима, да пренесу у Италију своју покретну имовину и новчана средства. У акту се наводи да ова одредба не одређује начин како на уступљеној територији треба поступати са имовином оних лица која на основу наведеног Уговора стичу држављанство Слободне територије Трста. Због тога је Министарство поморства замолило Министарство иностранних послова за објашњење у вези са наведеним питањем. У објашњењу које је Министарство иностранних послова послало 29. октобра 1947. године Министарству поморства наводи се да је италијански суверенитет над Слободном територијом Трста престао са даном ступања на снагу Уговора о миру.²⁵³ У акту који је потписао начелник 1. регионалног одељења др Јоже Брилеј даље се наводи да се Слободна територија Трста не сматра уступљеном територијом, тако да је ова област од дана ступања на снагу Уговора за југословенску владу страна територија. Навео је да због тога обавезе које Југославија има према држављанима Слободне територије Трста нису исте као обавезе које има према Италији на основу члана 19. Уговора о миру. Министарство иностранних послова је сматрало да се на основу тога са имовином држављана Слободне територије Трста на југословенској територији треба поступати као са сваком страном имовином. С обзиром на то да Уговором о миру са Италијом није било предвиђено да становници територије уступљене Југославији могу да оптирају за Слободну територију Трста, став Министарства био је да се на имовину оних лица која би се преселила или се тамо већ налазе не могу применити одредбе тачке 10. Прилога 14. Уговора о миру, већ да ту имовину треба сматрати страном имовином.

На основу договора са представником Председништва ФНРЈ на конференцији одржаној у Министарству иностранних послова, помоћник министра иностранних послова Владимир Велебит потписао је акт који је 18. новембра 1947. године послат Председништву и у коме се моли да Председништво затражи од владе НР Хрватске и владе НР Словеније да хитно сакупе и доставе Министарству

²⁵² Исто, бр. 421287.

²⁵³ Исто, бр. 412287.

податке у вези са финансијским питањима која произилазе из Уговора о миру са Италијом.²⁵⁴ Владе ових двеју народних република требале су да доставе следеће податке: 1) која су предузећа на припојеном подручју у целини или делом и у којем делу власништво оптаната, било лица која су се већ преселила у Италију, али је 10. јуна 1940. становало на овом подручју, било лица које је још ту, али је вероватно да ће оптирати за Италију; која је приближна вредност предузећа; да ли предузеће подлеже национализацији; 2) друштва чије је седиште на припојеној територији, али је више од 50% акција односно капитала у рукама Италијана из Италије или оптаната, а која врше већи део свог пословања изван припојеног подручја; која је приближна вредност предузећа и да ли подлеже национализацији; 3) колики је број оптаната који ће се селити са својим кућним стварима и број оних који су се већ одселили у Италију, али ће накнадно селити свој кућне ствари; да ли се може очекивати да ће сем покућства бити још знатнијих покретности, нпр. занатски уређаји, залихе робе код трговаца итд; колика је приближна вредност; 4) оптантске некретнине које не потпадају под аграрну реформу, у првом реду градске некретнине, односно које ће по прописима аграрне реформе остати у власништву оптаната; колика је њихова приближна вредност. Министарство иностраних послова тражило је да у свим овим случајевима посебно треба навести да ли је наведена имовина конфискована судском пресудом и на основу ког закона, односно, да ли је конфискована неком другом судском или административном одлуком и на ком основу. На крају акта наводи се претпоставка да су подаци које тражи Министарство иностраних послова већином већ сакупљени код Народних одбора, и предлаже се да се за њихово достављање одреди кратак рок.

Заменик начелника 1. одељења Лазар Латиновић тражио је од Министарства унутрашњих послова 27. децембра 1947. сагласност на предлог Министарства иностраних послова у вези са положајем оптаната који су били на одслужењу казне.²⁵⁵ Министарство иностраних послова намеравало је да од италијанске владе затражи да предузме потребне мере и омогући да југословенски држављани који се налазе у италијанском затворима поднесу молбу на основу члана 20. Уговора о миру. Било је потребно да управе казних завода и логора у

²⁵⁴ Исто, бр. 423157.

²⁵⁵ Исто, 1948, ф. 65, бр. 427107.

Италији обавесте затворенике о прописима члана 20. и онима који то желе омогуће да поднесу молбу југословенском посланству. У акту је наглашено да је сигурно је да ће и италијанска влада тражити иста права за своје држављане и да је и југословенска влада обавезна да затвореницима са италијанским говорним језиком, који су 10. јуна 1940. имали пребивалиште на припојеном подручју, омогућимо опцију за Италију. Латиновић је обавестио Министарство унутрашњих послова да би била дата изјава на основу које би и југословенска влада имала обавезу да учини исто у вези са италијанским затвореницима у складу са чланом 19. Уговора о миру са Италијом. Навео је да промене у држављанству не би саме по себи обавезале ни италијанску ни југословенску владу да ослободи те људе из затвора док им не истекне казна, али би држава чији су држављани добила право на заштиту њихових интереса. Начелник 4. одељења Н. Оцокољић доставио је Министарству иностраних послова 14. јануара 1948. сагласност Министарства унутрашњих послова на предлог мера којима је требало омогућити да затвореници поднесу изјаве за стицање држављанства на основу члана 19. и члана 20. Уговора о миру са Италијом.²⁵⁶

Многобројни уочени проблеми у вези са оптантима довели су до тога да је италијанска влада покренула иницијативу за формирање међувладиног тела које би се бавило регулисањем питања оптаната. Италијански посланик Martino поновио је Велебиту 2. фебруара 1948. захтев да се образује мешовита комисија која би регулисала питање оптантске имовине.²⁵⁷ Велебит га је питао на какву мешовиту комисију мисли када Уговором о миру није предвиђена таква комисије већ да питање оптаната решавају италијанска и југословенска влада споразумно. Martino је објаснио да италијанска влада не инсистира на формалној комисији већ на једном телу које би се састало и израдило споразум о томе како ће се извршити трансфер оптантске имовине. Велебит је одговорио да ће југословенска влада проучити предлог и дати свој одговор. Након што је југословенска влада одлучила да прихвати италијански предлог, Министарство иностраних послова дало инструкцију југословенском посланику у Риму да саопшти италијанској влади која питања југословенска влада жели да расправља истовремено са

²⁵⁶ Исто, бр. 41514.

²⁵⁷ Исто, бр. 48499.

питањем преноса оптантске имовине.²⁵⁸ Италијанско посланство доставило је нотом од 18. марта 1948. списак чланова делегације за преговоре о преносу оптантске имовине (члан 10. и члан 12. Анекса 14. Уговора о миру).²⁵⁹

Током разговора са Брилејем 21. априла 1948. године Martino је протествовао због тога што је југословенска влада почела са ликвидацијом филијала италијанских банака у Југославији и рекао да би било потребно да се сачека са тим мерама и да се ово питање продискутује на конференцији о преносу оптантске имовине.²⁶⁰ Брилеј је одговорио да ће се ово испитати. Martino је додао да је тек пре два дана примио из Рима две југословенске ноте у вези са питањем преговора о преносу оптантске имовине. Донео је са собом превод *Предлога закона о ликвидацији италијанске имовине* и тврдио да на основу члана 79. Уговора о миру Југославија може са овом ликвидацијом само да наплати кредите које имају југословенска приватна или правна лица према Италији, а да остатак ликвидираних имовине који превазилази те кредите, мора да буде предат Италији. Брилеј га је упозорио на члан 74. Уговора о миру, а Martino након тога није више инсистирао и чак је рекао да је ово питање случајно поставио и да су му превод пројекта закона (објављен у *Политици*) доставили у последњем моменту.

Ивековић је 11. јуна 1948. јавио да италијанска делегација за преговоре о оптантској имовини „полази следеће недеље“.²⁶¹ Италијанско посланство је нотом од 16. јуна 1948. доставило југословенском Министарству иностраних послова списак чланова италијанске делегације.²⁶² На челу делегације био је опуномоћени министар Гаetano Векиоти (Gaetano Vecchiotti), генерални конзул Гвидо Романо (Guido Romano), и још девет чланова делегације. Југословенско Министарство иностраних послова је имена чланова југословенске делегације за преговоре о оптантској имовини и осталим питањима о којима су се сагласиле две владе, доставило нотом од 23. јуна 1948.²⁶³ На челу југословенске делегације био је Јоже Брилеј, заменици Славко Стојковић и Дарко Чернеј, и још 10 чланова делегације.

²⁵⁸ Исто, ф. 74, бр. 47745.

²⁵⁹ Исто.

²⁶⁰ Исто, ф. 65, бр. 427914.

²⁶¹ Исто, ф. 75, бр. 415778.

²⁶² Исто, ф. 74, бр. 416471.

²⁶³ Исто.

Министарство иностраних послова обавестило је 18. јуна 1948. Министарство рада, Министарство спољне трговине, Министарство саобраћаја, Министарство финансија, Министарство иностраних послова и Јавног тужиоца ФНРЈ о томе да ће 21. јуна бити одржан састанак југословенске и италијанске делегације по питању оптантске имовине.²⁶⁴ Наведени органи државне управе замољени су да пошаљу свог представника у делегацију.

Као резултат Београдских преговора 18. августа 1948. потписан је *Споразум између ФНРЈ и Италије о преносу покретних добара оптаната*.²⁶⁵ Алеш Беблер доставио је 20. августа 1948. године Министарству финансија ФНРЈ, Комитету за културу и уметност владе ФНРЈ, Председништву владе НР Хрватске и Председништву владе НР Словеније превод Споразума са Италијом о преносу оптантских некретнина, који је парафиран 18. августа, а чије се одредбе, на основу измене писама између југословенског и италијанског шефа делегације, требају примењивати одмах, а најкасније до 25. августа.²⁶⁶ *Споразум о преносу оптантских фондова* парафиран је 30. августа 1948. у Београду.²⁶⁷ Министарство иностраних послова доставило је препис Споразума посланству у Рим 31. августа 1948. године.²⁶⁸

Због преговора које је југословенска влада водила са италијанским представницима о питању оптантске имовине, помоћник министра иностраних послова Владо Поповић тражио је 17. септембра 1948. од Министарства унутрашњих послова да достави тачан списак лица којима је признато својство оптанта, како би Министарство иностраних послова могло да контролише да ли се међу одштетним захтевима за имовину налазе и захтеви неоптаната.²⁶⁹

Италијанска делегација на преговорима у Београду предала је 23. септембра 1948. промеморију југословенској делегацији у којој је наведено да је италијанска делегација у вези са питањем примене Прилога 14, Уговора о миру са Италијом, обавештена да су извесни оптанти били тих дана у немогућности да измире последње дажбине услед немања ликвидног новца и да су због тога били

²⁶⁴ Исто.

²⁶⁵ Додатак *Службеног листа ФНРЈ*, бр. 13/1956.

²⁶⁶ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 75, бр. 422064.

²⁶⁷ Исто, бр. 423252.

²⁶⁸ Исто.

²⁶⁹ Исто, бр. 424304.

спречени да оптирају.²⁷⁰ Даље се подсећа да према члану 6. *Споразума о преносу покретне имовине оптаната*, парафираног 18. августа 1948. и састављеног према параграфу 10. прилога 14. Уговора о миру, оптанти који нису измирили своје дугове и дажбине према држави могли су бити спречени да пренесу своју покретну имовину, али не и да оптирају. У промеморији је наведено да би италијанска делегација „била захвална југословенској делегацији“ ако би објавила упутства у којима ми било објашњено да оптант који није измирио дугове и порезе на уступљеној територији може увек да оптира, а да ће надлежна власт одлучити да ли до стварања услова за несметан извоз, његову покретну имовину треба задржати или дозволити извоз уз неку гаранцију. Југословенска делегација одговорила је на ову промеморију својом промеморијом од 30. септембра 1948. у којој је негирала да југословенске власти онемогућавају оптирање због неплаћеног пореза.²⁷¹ Јоже Брилеј је потписао акт упућен Министарству финансија 5. октобра 1948. са молбом да се оптантима, било да су платили порез или нису, омогући одлазак, а да се одношење покретне имовине дозволи или да се остави као гаранција за измирење дугова према држави.²⁷² Југословенска делегација је истог дана, 5. октобра 1948, о овом потезу Министарства иностраних послова према Министарству финансија, промеморијом обавестила италијанску делегацију.²⁷³ У складу са инструкцијом Министарства иностраних послова, савезно Министарство финансија упутило је инструкцију Министарству финансија НР Словеније и Министарству финансија НР Хрватске 14. октобра 1948. у којој је наведено да порез оптантима треба наплатити првенствено од њихове покретне имовине, али уколико она није довољна за подмиривање пореза, наплата преосталог дуга има се подмирити од непокретне имовине коју оптант има на југословенској територији.²⁷⁴ У акту је напоменуто да се ниуком случају не може спречавати одлазак оптанта у Италију зато што нису измирили порез и остале јавне дажбине према држави.

²⁷⁰ Исто, бр. 424486.

²⁷¹ Исто.

²⁷² Исто, бр. 424846.

²⁷³ Исто.

²⁷⁴ Исто, бр. 427183.

Брилеј је 1. октобра 1948. године разговарао са подшефом италијанске делегације Романом који је рекао да 3. октобра путује у Рим на реферисање.²⁷⁵ Брилеј му је саопштио ставове по свим питањима која су на дневном реду за решавање између југословенске и италијанске владе. Рекао је да је Југославија спремна да разговара о свему кад год је Италија на то спремна. Указао је на италијанску ноту у којој је наведено да је југословенска влада одговорна за застој и одуговлачење у преговорима који су у том тренутку вођени, нарочито по питању оптантских некретнина. Навео је да југословенска влада није крива, већ, напротив, како је рекао, уколико је одуговлачења било оно је настало због тога што италијанска влада није имала експерте који би водили преговоре. Романо се бранио и рекао да није у питању пребацивање одговорности на било кога за одуговлачење, већ је проблем у томе што су то била сложена питања, посебно питање некретнина, и да није било довољно времена да се проуче и реше пре завршетка рока за опције. Романо је био сагласан да је потребно да се приступи решавању другог компелса питања (репарације, реституције, риболов и друга питања), било у оквиру тадашње делегације, или неке друге. Брилеј је нагласио да југословенска влада не повезује ова два питања, али да је спремна „да се сва viseћа питања решавају“.

Брилеј је 4. новембра 1948. године обавестио посланство у Риму да је италијански посланик Martino током своје посете Министарству иностраних послова 23. октобра 1948. поновио оно што је генерални секретар италијанског Министарства иностраних послова 20. октобра рекао Ивековићу, да је привремена суспензија београдских преговора о оптантима чисто техничке природе и да имају тешкоће са одређивањем новог кредита за делегацију.²⁷⁶ Martino је признао да је италијанска влада одговорна за одуговлачење ових преговора. На истом састанку Martino је захтевао да се реши питање трансфера у Италију једног дела припадности особља италијанског посланства и рекао да уколико не буде позитивно решено, он ће предложити својој влади да откаже споразум о рачуну Б.

У вези са одлуком Председништва владе ФНРЈ од 14. априла 1948. у вези са наставком преговора између Италије и Југославије по питању оптантске имовине, потпредседник владе ФНРЈ и министар иностраних послова Едвард Кардељ

²⁷⁵ Исто, ф. 65, бр. 427911.

²⁷⁶ Исто, бр. 428231.

одредио је 25. децембра 1948. за шефа југословенске делегације Врлету Круља, помоћника начелника Министарства иностраних послова.²⁷⁷ Италијанском посланству је 27. децембра 1948. послата промеморија у којој су наведена имена чланова комисије (Никола Перовић, Радомир Аранђеловић, Руди Киовски, Марко Иљадица, Александар Стојановић, Леон Деклева, Светозар Оташевић, Милан Милутиновић, Ладислав Серб) и шефа комисије Врлете Круља.²⁷⁸ Италијанско посланство је нотом од 20. децембра 1948. доставило имена својих чланова делегације, на челу са генералним конзулом Гвидо Романо, који су требали да почну преговоре у Београду 23. децембра.²⁷⁹

Едвард Кардељ позвао је Енрико Мартина на разговор 11. јануара 1949. године у намери да му скрене пажњу на нека питања у вези са преговорима који су у том тренутку вођени у Риму по питању ROMSA, бродова и других питања.²⁸⁰ Кардељ је рекао да су преговори углавном и фактички завршени и да би се могло приступити реализацији споразума. Кардељ је даље рекао да је југословенска влада са своје стране максимално изашла у сусрет италијанској влади како у погледу форме извршења њених обавеза, тако и тиме што је југословенска влада истовремено пристала на преговоре о питању риболова у југословенским водама. Југословенска влада је, по Кардељу, до крајности показала добру вољу како би олакшала италијанској влади испуњење обавеза, „које је италијанска влада уосталом и признала, тако да се у ствари сада ради само о начину тог извршења“. Кардељ је даље рекао да се упркос томе извршење обавеза са италијанске стране одуговлачи. Навео је да југословенска влада у последње време добија информације из Рима да је у преговорима који се тамо воде италијанска делегација почела да везује извршење, па чак и потпис споразума у Риму са споразумом о националној имовини и имовини оптаната, о чему су истовремено вођени преговори у Београду. Кардељ је рекао да су преговори о националној имовини и имовини оптаната почели истовремено када и преговори у Риму, али независно од њих и да су то сасвим друга питања која треба посебно решавати. Навео је да то не значи да југословенска влада сматра да и та питања није могуће

²⁷⁷ Исто, ф. 75, бр. 431348.

²⁷⁸ Исто.

²⁷⁹ Исто.

²⁸⁰ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/338.

решити у релативно кратком времену, али да су та питања свакако компликованија и по суштини и по обиму. Кардељ је рекао да приликом решавања наведених питања треба водити рачуна и о њиховом регулисању између Југославије и других земаља. Сматрао је да без обзира на то колико ће се брзо решавати та питања, она не треба да буду везана за извршење споразума где су се југословенска и италијанска влада већ договориле. У вези са италијанским добрима над којима је југословенска влада извршила експропријацију, Мартино је рекао да је имао илузије да југословенско пристајање на преговоре значи признавање обавезе за одштету тих добара на тај начин што би се приступило установљавању те имовине и фиксирању износа одштете. Међутим, како је Мартино рекао, југословенска делегација је сматрала да уопште није дужна дати накнаду. Додао је да је према последњим сазнањима, тог јутра југословенска делегација по том питању променила свој став и да је учињен корак напред, али да и овај пример јасно показује очигледну разлику између преговора у Риму и у Београду и да све то показује да преговори неће бити успешно завршени. Рекао је да ће извести своју владу о томе и о говору Кардеља. Такође, рекао је да би предстојећа седница могла делегацијама да пружи додатне напоре како би се наредних дана дошло до конкретних резултата "којима бих у Риму могао поткрепити изнесено становиште г. Потпредседника". У свом обраћању Кардељ је упозорио да између садржине питања која су на дневном реду у Београду и Риму постоји велика разлика. У Риму се говори о реституцији имовине која припада Југославији, о обавезама које је италијанска влада прузела и које је већ извршила према неким другим земљама, чак и под тежим условима него што је то случај са Југославијом. Пристанак југословенске владе на склапање уговора о рибарењу је велика услуга италијанској влади са југословенске стране, а не испуњавање било каквих обавеза са југословенске стране. Кардељ закључује да преговори, који се воде у Београду, што је случај са риболовом, представљају стварање нових односа између две земље. Због свега наведеног Кардељ је сматрао да је у Риму било лако решити преговоре док у Београду треба водити извесне подробније дискусије. Што се тиче национализоване имовине, Кардељ је рекао да то није никакво специјално питање. Југославија је већ са неким другим земљама успела да склопи споразум и да је започетим преговорима југословенска влада Италију фактички

ставила у повољнији положај него, на пример, Француску са којом преговори још нису ни почели. Кардељ је рекао да се ово питање мора решавати имајући у виду специфичне односе између Југославије и Италије, али и на начин како се то питање решава уопште. У сваком случају, рекао је Кардељ, југословенска влада не види потребе ни користи да се питање враћања ROMSA веже за питање национализоване имовине. Кардељ је рекао да што се првог питања тиче, југословенска делегација јесте везала питање национализоване имовине и оптантске имовине да би се ствар брже решила, али да југословенска влада никада није сматрала да би та питања требало везивати са питањима која се решавају у Риму, а која су брже решива. Рекао је да питања која су решива не треба везивати за решавања неких других питања која су теже решива, на тај начин створио један непрекидан ланац и решавање би се отегло у недоглед и да „питања треба решавати онако како сазревају“. Поново је нагласио да питања која се решавају у Риму не значе никакво посебно попуштање италијанске владе, већ значе извршење обавезе која је већ призната. Martino је, међутим, поновио да би било наивно предложити четири питања од којих два интересују Југославију а два Италију, а да се не предвиди међусобна повезаност и да се допусти да се реше само питања која интересују једну страну без обзира како ће се решити друга питања. Према Мартину, на такав начин се уопште не може предвидети скори завршетак преговора. Још једном је замолио Кардеља да учини напор како би наредних дана постигнута решења која би Martino, с обзиром да путује у Рим у недеље, у Риму могао да представи као могућност да постоје изгледи за непосредно закључење споразума. Кардељ је рекао да питање како га поставља Martino не одговара ономе о чему су се првобитно споразумели. Првобитни споразум је био - италијанска влада показује своју добру вољу враћањем ROMSA, а истовремено ће отпочети преговоре о риболову. Међутим, каже Кардељ, како то представља Martino, реституција ROMSA више није знак добре воље, него услов за стварање споразума по питањима која представљају неупоредиво већи комплекс. Збор тога Кардељ каже да се не може сложити са Martino у његовом тумачењу околности под којима се приступило преговорима и рекао је да сматра да је такав начин постављања питања врло опасан за читав ток преговора и да може да доведе до тога да се ен постигну договори. Кардељ напомиње

да ће југословенска влада дати својој делегацији инструкције да по питању риболова по могућности убрза преговоре, уколико се и са стране италијанске делегације буде манифестовала таква жеља, али да се југословенска влада не може сложити да би враћање ROMSA и бродова било уопште везано за питања национализоване имовине. Југословенска влада је заинтересована и за решавање тих питања, али је сматрала да су то питања комплекснија и да захтевају мало више времена. Мартино је рекао да изјава Кардеља у погледу околности под којима су започети преговори не одговара истини. Навео је да је у смислу првобитног споразума требало да се преговори воде и са једне и са друге стране, како у погледу једних, тако и у погледу других питања и да је то било тако схваћено у Риму. Мартино је даље рекао да су преговори требали да теку паралелно, међутим, преговори у Риму су брзо напредовали захваљујући доброј вољи италијанске владе, док преговори у Југославији теку веома споро. Мартино напомиње да је његов задатак саветовања своје владе у оваквим околностима веома тежак. Кардељ је рекао да сматра да о томе о чему су се споразумели постоји писани документ – нота коју је југословенски посланик у Риму предао италијанском министру иностраних послова, у којој је наведено управо оно о чему је Кардељ говорио, а која је примљена без примедбе и на темељу које су преговори отпочели. Кардељ је рекао да то оставља по страни, и напоменуо да би такав начин преговарања био штетан не само за решавање питања која су близу договора, већ и за решавање свих осталих питања, јер нема смисла да се споразуми који су већ постигнути не изврше ради тога да би се извршила пресија за склапање споразума где је потребна обострана добра воља. Кардељ је рекао да ће се по питању национализоване имовине много боље споразумети уколико буду имали искуства у резултатима са другим земљама. Рекао је да сматра да сва детаљна питања могу бити решена једино је за неке потребно више времена.

Поред проблема приликом усвајања нормативног оквира којим су требали да буде регулисани стус и права оптаната, у пракси је било проблема у вези са применом усвојених решења. Посланик Мартино је помоћнику министра Брилеју 12. фебруара 1948. предао меморандум у вези са инцидентима у Новиграду у Истри и рекао да је италијанска влада забринута због ситуације у којој се налазе

људи италијанске народности који имају право да оптирају за Италију.²⁸¹ Брилеј је одговорио да је према информацијама које је добила југословенска влада у Новиграду убијен један Италијан и власти су због тога ухапсиле око 20 лица која су после доказаног алибија, осим двоје лица, пуштена. У вези са тим Брилеј је подвукао како италијанска штампа злоупотребљава добре гестове Југославије и као пример навео да је италијанска штампа негативним коментарима пропратила настојања владе ФНРЈ да реши питање заплених италијанских рибарица, као и добре услуге југословенске владе у вези са репатријацијом Италијана из Албаније.

Током разговора са Брилејем 10. јула 1948. године, Мартино се жалио на поступке југословенских Народних одбора и тврдио да они у вези са решавањем оптантских молби немају јединствене инструкције и сваки одбор ради на свој начин.²⁸² Навео је да је већ раније указао на неке случајеве када је више чланова једне породице оптирало и неким је молба прихваћена, а другим члановима породице одбијена. Мартино се жалио и на то да је рок за жалбу оних који су одбијени сувише кратак, 14 дана, као и да Народни одбори одбацују нека документа које оптанти прилажу као доказ да је њихов разговорни језик италијански. Брилеј је потврдио да је примио спискове италијанског посланства у којима су наведени случајеви неправилног рада неких Народних одбора. Рекао је Мартину да ће посао око молби оптаната бити сконцентрисан при влади НР Хрватске и влади НР Словеније, како би се на овај начин дошло до јединственог критеријума у послу. У вези са дужином рока за жалбу одбијених оптаната, Брилеј је рекао да сматра да рок није кратак и да је тај исти рок предвиђен и у важећем југословенском грађанском поступку. Нагласио је да треба имати у виду да је посао око оптаната огроман посао, као и да су југословенске надлежне власти издале наређење да се лицима италијанске народности у смислу Уговора о миру одмах одобравају њихове молбе.

Током разговора који је одржан 26. јула 1948. године, Мартино се жалио да народни одбори постављају питања која су ирелевантна (истражују држављанство родитеља и предака) и навео да они треба да питају само за уобичајни језик у породици.²⁸³ Сматрао је да је то неправилно и молио да се на то укаже југословен-

²⁸¹ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 65, бр. 48500.

²⁸² Исто, бр. 428948.

²⁸³ Исто, бр. 427913.

ским властима. Помоћник начелника 1. регионалног одељења, Врлета Круљ обратио се 27. јула 1948. Министарству иностраних послова ФНРЈ у вези са излазним визама за италијанске оптанте.²⁸⁴ Навео је да је италијанско посланство интервенисало у вези са наводним тешкоћама које имају италијански оптанти око добијања излазних виза. Посланство је тврдило да постоји више случајева да оптанти после решавања својих молби за опцију, а који већ поседују италијанске пасоше чекају и по два месеца на добијање излазне визе. У ноти италијанског посланства наведено је да Министарство иностраних послова у вези са тим питањем не даје никаква објашњења заинтересованим оптантима. Круљ је замолио Министарство иностраних послова да провери тврдње италијанског посланства и достави своје мишљење у вези са овим питањем. Из Министарства унутрашњих послова одговорено је 16. августа 1948. да југословенске власти не прави никакве сметње око издавања виза италијанским оптантима.²⁸⁵ Разлог због кога долази до дугог чекања јесте да су за добијање виза потребна одређена документа, а њихово прибављање захтева доста времена. Председништво владе НР Хрватске известило је 25. септембра 1948. Конзуларно одељење Министарства иностраних послова да је 12. септембра 1948. у Задар стигао италијански пароброд „Карлућа Виола“ (Carluccia Viola), који је могао да укрца 300 путника са уобичајним пртљагом, у циљу превоза оптаната у Италију.²⁸⁶ Како је наведено у извештају, локалне власти биле су договориле са командантом брода да се укрцавање оптаната изврши 13. септембра у 20.00 часова и да брод сутрадан ујутру отплови. Командант брода је накнадно обавестио локалне власти да ће брод остати у Задру до 15. септембра и да се укрцавање помери за 24 сата. Због тога што локалне власти нису имале времена да о томе обавесте оптанте, они су се укрцали према првобитном плану и остали на броду дан и ноћ док пароброд није 15. септембра у 6 сати ујутру отпловио. На крају је отпутовало само 39 особа јер остали, како је наведено у извештају, иако су били уредно обавештени, нису били прибавили излазне визе.

Италијанско посланство у Београду упутило је југословенском Министарству иностраних послова 6. септембра 1948. вербалну ноту на укупно 6

²⁸⁴ Исто, ф. 75, бр. 420010.

²⁸⁵ Исто, бр. 422057.

²⁸⁶ Исто, бр. 599159.

страна, у вези са вршењем права опција од стране лица настањених на територији уступљеној Југославији на основу Уговора о миру.²⁸⁷ На ову ноту југословенско Министарство иностраних послова одговорило је нотом од 6. октобра 1948. и негирало све оптужбе.²⁸⁸ У ноти италијанског посланства од 9. новембра 1948. наводи се да италијанска влада није задовољна одговором који је дат у југословенској ноти.²⁸⁹

Италијанско посланство у Београду упутило је 15. септембра 1948. југословенском Министарству иностраних послова вербалну ноту, као наставак вербалне ноте 6. септембра 1948, у којој наводи да према веродостојним инофрмацијама у многобројним местима Истре Народни одбори су од 1. септембра, по наређењу „одозго“, обуставили расподелу формулара на којима је требало написати молбе за опције.²⁹⁰ У ноти је наведена списак са 21 општином у којима се то десило уз напомену да је одбијање давања формулара уследило неколико седмица пре истицања рока за оптирање. У југословенском Министарству иностраних послова је на основу ове ноте састављена забелешка, без датума и без потписа, с напоменом да текст забелешке треба послати нотом италијанском посланству као одговор.²⁹¹ У забелешци је наведено да су наводи у ноти лишени сваког основа и да су тенденциозни. У крајевима који су наведени у ноти формулари за опције никада се нису ни делили и према томе није ни могла бити заустављена њихова расподела. Оптанти су формуларе могли добити једино у среским средиштима: Ријека, Опатија, Бузет, Пазин, Пореч, Лабињ, Ровињ, Пула, Задар, Црес и Лошињ. Оптанти су испуњавали формуларе пред среским властима од којих су их и добили. Југословенске власти су у великом броју случајева помогле оптантима приликом испуњавања формулара и око прибављања потребних докумената. У ноти италијанског посланства наведена су и места у којима се нико није пријављивао за опцију и у којима није ни било оптантских власти. Тако је наведено место Бралићи у Истри у коме су живееле 4 фамилије са укупно 24

²⁸⁷ Исто, бр. 423829.

²⁸⁸ Исто.

²⁸⁹ Исто, бр. 428870.

²⁹⁰ Исто, бр. 424412.

²⁹¹ Исто.

становника, од којих су сви били југословенске националности. Нота са овим садржајем послата је италијанском посланству 8. октобра 1948.²⁹²

У ноти италијанског посланства од 24. септембра 1948. указује се на неколико пропуста у раду југословенских власти по питању опција.²⁹³ Као примери наводи се да је у Ровињу канцеларија за опције била затворена 14. септембра, у Лабину је десетак лица ухапшено под оптужбом да су подржавали разлоге за опцију неких оптаната, у Бузету већи број лица који се био сакупио испред канцеларије месног Народног одбора био је малтретиран, итд. На крају ноте, због свих наведених пропуста, предлаже се југословенским властима продужетак рока за опције. Посланство је уједно ургирало одговор на своју ноту од 6. септембра. Министарство иностраних послова одговорило је нотом од 4. октобра у којој је наведено да је Министарство замолило надлежне власти да испитају наведене случајеве.²⁹⁴ Помоћник министра унутрашњих послова Петар Ивичевић упутио је 13. октобра 1948. Министарству иностраних послова, на основу акта Министарства од 2. октобра 1948, одговор на сваку појединачну неправилност и малтретирање оптаната која је наведена у италијанској ноти од 24. септембра 1948.²⁹⁵ На крају је закључио да све тврдње лажне и измишљене и навео да не само да ни једна особа није малтретирана, већ ни једна особа није пријавила случај да јој је одбијена молба за опцију.

Поред других тема о којима је разговарао са југословенским послаником Ивековићем током њиховог првог сусрета 24. септембра 1948. године, шеф Политичког одељења Министарства иностраних послова Гвидоти је покренуо и питање оптаната.²⁹⁶ Навео је да је ово питање врло озбиљно и да може да има далекосежне последице, јер ће о том питању сигурно писати италијанска штампа и биће покренута дискусија у парламенту. Навео је да има доказе да су југословенске власти свим могућим средствима спречавале предају пријава о опцијама тако да велики број оних који су хтели да оптирају за Италију нису могли у одређеном року да предају своје пријаве. Подсетио је да је италијанска влада преко свог посланика у Београду тражила продужење рока, али да одговор још

²⁹² Исто.

²⁹³ Исто, бр. 425214.

²⁹⁴ Исто.

²⁹⁵ Исто, бр. 426491.

²⁹⁶ Исто, ф. 65, бр. 425912.

није стигао. Ивековић је одбио као неосновану оптужбу да су југословенске власти спречавале оптирање и обећао да ће се „заинтересовати“ у вези са одговором о продужењу рока за оптирање.

Министарство унутрашњих послова ФНРЈ обавестило је Министарство иностраних послова 24. септембра 1948. да је Министарство унутрашњих послова НР Хрватске до тог тренутка решило укупно 2.112 жалби на решења којима нису уважене опције, од чега је одбијено 1.469, а прихваћено 468.²⁹⁷ У прилогу је достављен списак лица чије су жалбе уважене.

Помоћник министра иностраних послова Поповић обавестио је 6. октобра 1948. посланство у Риму да је италијанско посланство упутило пет нота у вези са опцијама.²⁹⁸ У првој ноти је упућена жалба на општи поступак око примања опција и тражено је продужење рока. Друга нота се односила на оптанте са Слободне територије Трста. У трећој ноти је указано на помањкање формулара за опције у појединим крајевима, а четврта и пета нота су садржале интервенције за лица која се налазе у затвору, а имају право да оптирају. Посланство је обавештено да је Министарство иностраних послова оштро одбило све жалбе око поступка из прве и треће ноте, одбијено је и продужење рока за опцију, али је допуштена накнадна опција за сва лица у ФНРЈ или на Слободној територији Трста која докажу да без своје кривице нису успела на време да оптирају. У вези са четвртом и петом нотом Министарство је одговорило да су сва поменута лица већ давно пре слања италијанске ноте оптирала за Италију.

Мартино је на свој захтев 25. новембра 1949. разговарао са помоћником министра иностраних послова Леом Матесом и предао му је ноту у којој се са позивом на раније ноте и на разговор Мартина са Брозом и са Кардељем тражи убрзање и повољнији однос ка решавању оптантских молби и жалби на постојећа негативна решења.²⁹⁹ Матес је рекао да ће се убрзати молбе које долазе из Италије и да југословенска влада неће присиљавати људе који живе у Италији да задрже југословенско држављанство.

²⁹⁷ Исто, ф. 75, бр. 425082.

²⁹⁸ Исто, бр. 425697.

²⁹⁹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-б/338.

Помоћник министра иностраних послова Матес позвао је 29. септембра 1950. на разговор посланика Мартина.³⁰⁰ У вези са питањима оптаната Мартино је потврдио да су спорна питања углавном у томе што италијанска страна тражи: а) писмену обавезу о томе да број негативних решења за оптанте који се налазе ван Југославије неће прећи 200, б) да ће југословенска влада пре доношења коначног решења саслушати њихове аргументе и ц) да ће југословенска влада признати право италијанској влади да дипломатским путем достави оне случајеве у којима је опција одобрена, а италијанска влада сматра да се ради о Словенцима или Хрватима. Помоћник министра иностраних послова Матес позвао је 2. октобра 1950. године посланика Мартина и саопштио му да је југословенска влада спремна да писмом потврди сагласност у вези са спорним тачкама по питању опција (лимит од 200 негативних случаја оптаната који су ван ФНРЈ, проучавање италијанских аргумената пре негативног решења и поново расправљање позитивних решења, ако Италијани сматрају да се ради о Словенцима или Хрватима).³⁰¹ Договорили су се да се по свим овим питањима утврди и формулише сагласност у Риму између Ивековића и Зопаи. Матес је указао на то да постоје размимоилажења у 6. члану текста споразума о оптантима. Према италијанском тексту, југословенска влада је требала да буде у обавези да по правилу позитивно реши све жалбе одбијених оптаната са подручја ФНРЈ. Матес је рекао да је оваква формулација потпуно неприхватљиво, јер је у супротности са уговором о миру и општим схватањем права и праведности. Мартино није инсистирао на овом питању и договорили су се да се о томе постигне споразум у Риму.

Мартино је на свој захтев 9. новембра 1950. године дошао на састанак са Матесом и покренуо је разговор о опцијама.³⁰² Мартино је заступао став да по питању оних који су тражили по Уговору о миру италијанско држављанство не би требало да се донесе одлука о сагласности југословенских и италијанских власти, него само да се заједнички дискутују оне молбе које југословенске власти сматрају као неосноване. Укупан број тих молби био је 200 случајева оптаната

³⁰⁰ Исто, I-3-b/342.

³⁰¹ Исто.

³⁰² Исто.

који се налазе изван Југославије. Констатовали су да то није више тежак проблем и да ће се лако решити у Риму.

У Риму је 23. децембра 1950. године потписан „Споразум између ФНРЈ и италијанске републике о уређењу извесних питања која се односе на опције“.³⁰³ Истог дана, у Риму је потписан и „Споразум о преносу фонда оптаната ФНРЈ и владе Републике Италије“.³⁰⁴ На састанку са Матесом 22. јануара 1951. године Martino је предложио да рок од 60 дана за опције на основу Споразума почне да тече од 1. марта 1951. године.³⁰⁵ У току разговора пристао је на Матесов предлог да се уместо тога фиксира да рок истиче 15. априла 1951. године јер је у Југославији објављено да тај рок почиње. Матес је рекао да ће се Југославија накнадним продуживањем рока изједначити са њиховим роком који почиње 15. фебруара 1951. године. На свој захтев Martino је 14. марта 1951. године разговарао са Матесом који га је обавестио да ће у београдским новинама изаћи обавештење о року подношења молби оптаната.³⁰⁶ У вези са жалбама италијанске владе које се односе на поступке југословенског посланства у Бриселу, као и оптужби да војне и цивилне власти у Југославији спречавају оптанте да поднесу молбе, Матес је саопштио да су све власти обавештене о споразуму и да имају инструкције да га спроводе. Матес је додао да на основу тога сумља да ће се десити „случајеви неправилног поступка наших власти“. У вези са овим Martino је скренуо пажњу Матесу да у *Службеном листу* није изашао Споразум о праву оптаната да поднесу молбе до 15. априла. Матес је обећао да ће то проверити. Martino је даље говорио да се поједини оптанте отпуштају с посла, да им се одузимају карте за снабдевање и да власти разним мерама, као што је кратко време примања странака, отежавају „слободно вршење права опције“. Матес је одговорио да према извештајима које југословенска влада има са терена тешкоће настају услед тога што неодговорна лица шире лажне вести о споразуму о опцијама и тиме стварају тешкоће у раду надлежним органима. У вези са тим нагласио је велики негативни значај кампање око Слободне територије Трста коју спроводе тршћански и италијански радио. Матес је рекао да је према томе

³⁰³ Додатак *Службеног листа*, бр. 12/1956.

³⁰⁴ Додатак *Службеног листа*, бр. 9/1957.

³⁰⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/347.

³⁰⁶ *Исто*, I-2-d/81.

потребно да италијанска влада са своје стране учини све што је потребно да се не заоштрава атмосфера између две земље, и да ће у таквој атмосфери бити омогућено лакше решавање текућих питања, међу којима и питање опција. У току разговора Мартино је споменуо случај Мараса (Marras) који је био члан UDIA на Ријечи, а који је оптирао после чега су му чланови одбора претили. Матес је у извештају са састанка записао да је одбио да са Мартином разматра овакве случајеве „јер то нису случајеви у којима би власти имале да поступају“. Током разговора са америчким амбасадором Аленом 9. августа 1951. године, Јосип Броз је рекао да Италијани постављају немогуће захтеве у погледу имовине оптаната.³⁰⁷

Питање оптаната остало је једно од отворених питања у југословенско-италијанским односима током наредних година. Мартино је 10. јуна 1952. године пренео Матесу информације о разговору свог секретара са југословенским конзуларним одељењем о питању опција.³⁰⁸ Тада је италијанској страни речено да још није моменат да се дипломатским путем расправљају преостали случајеви опција, јер поступак није још завршен и „постоји призив на јавног тужиоца“. У вези са тим, италијанском посланству је саветовано да одложи даљу предају листа са подацима у прилог молби одбијених оптаната. Износећи све ово Мартино је додао да ипак мисли да би било добро да они листе предају како би оне послужиле јавном тужиоцу као помоћно средство за коначну одлуку. Матес је одговорио да их нико не спречава да листе предају Министарству иностраних послова, без обзира на ток југословенског интерног поступка.

³⁰⁷ Исто, I-2-a/93.

³⁰⁸ Исто, I-3-b/350.

II Слободна територија Трста 1948 – 1954.

Међународни статус

На основу члана 21. Уговора о миру са Италијом формирана је Слободна територија Трста, која је призната од стране „Савезничких и Удружених сила и од стране Италије“, док је њену територијалну целину и независност обезбеђивао Савет безбедности Уједињених нација. У члану 4. Уговора одређена је граница између Италије и Слободне територије Трста.³⁰⁹ У члану 22. дефинисана је граница између Југославије и Слободне територије Трста.³¹⁰ Дужина копнене

³⁰⁹ „Указ о ратификацији...“ „Граница између Италије и Слободне територије Трста одредиће се на следећи начин: став 1, нова граница почиње од тачке која се налази на административној међи која дели покрајине Горицу и Трст, отприлике 2 км североисточно од села Штивана (San Giovanni) и отприлике 0,5 км северозападно од коте 208 ДА која представља тромеђу између Италије, Југославије и Слободне територије Трста и иде у правцу југозапада до тачке поред главног друма бр. 14 која се налази отприлике на 1 км северозападно од раскрснице главних друмова бр. 35 и 14 који воде из Горице односно из Тржича за Трст; став 2, даље гранична линија иде у јужном правцу до тачке у Тржичком заливу (Golfo di Pazano), која се налази на истом одстојању од Рта Здобе (Punta Sdobba) код ушћа реке Соче (Isonzo) и од Девинског града (Castello Vecchio) код Девина (Duino) отприлике на 3, 3 км јужно од тачке где она напушта обалу приближно на 2 км северозападно од града Девина. став 3, даље граница излази на отворено море идући линијом која се налази на истом одстојању од италијанске обале и од обале Слободне територије Трста. Карта на коју се односи овај опис налази се у Прилогу 1.“

³¹⁰ „Граница између Југославије и Слободне територије Трста одредиће се на следећи начин: тачка 1, Нова граница почиње од тачке на административној међи која сели покрајине Горицу и Трст, отприлике 2 км североисточно од села Штивана (San Giovanni) и отприлике 0,5 км северозападно од коте 208 која чини тромеђу између Југославије, Италије и Слободне територије Трста, она иде том административном међом до Волника (Monte Lanaro) (кота 546) и одавде у југоисточном правцу до Кокоша (Monte Cocusso) (кота 672) преко коте 461 Медвеђака (Meducia) (кота 475), Голог Врха (Monte dei Pini) (кота 476) и коте 407 секући главни друм бр. 58 који иде из Трста за Сежану (Sesana) отприлике на 3, 3 км југозападно од тог града, остављајући источно село Вогље (Vogliano) и Орлек (Orle) и отприлике 0,4 км западно од села Цол (Zolla); тачка 2, Од Кокоша гранична линија иде према југоистоку остављајући село Гроцану (Grozzana) на западу достиже Голич (Monte Goli) (кота 621) ДА одатле упућујући се према југозападу сече пут Трст – Козино (Cosina) код коте 455 и железничку пругу код коте 485 прелази преко кота 416 и 326 остављајући у Југославији села Беку (Beca) и Кастелец (Castel) сече пут Осп (Ospro) – Габровица (Gabrovizza d'Istria) отприлике на 100 м југоисточно од Оспа, одатле прелази реку Рижану (Risina) и сече пут Декани (Villa Decani) – Рижан (Risano) у тачци која се налази отприлике 350 м западно од Рижана остављајући у Југославији село Рожар (Rosario) и пут Рижан – Чрни кал (San Sergio); одатле гранична линија достиже раскрсницу путева која се налази отприлике 1 км североисточно од коте 362 прелазећи преко кота 285 и 354. Тачка 3, Одавде гранична линија достиже тачку која се налази отприлике 0,5 км источно од села Церовца (Cernova) секући реку Драгоњу (Dragogna) отприлике 1 км северно од тог села и остављајући ма западу села Бочај (Bucciai) и Трушке (Truscolo), а на истоку село Трсек (Tersecco) и одатле иде у југозападном правцу југоисточно од пута који спаја села Церовец (Cernova) и Херови (Chervoi) удаљујући се од тог пута отприлике на 0.8 км источно од села Кучибрега (Cusciani) ДА одатле иде у општем југо-југозападном правцу пролазећи отприлике 0,4 км источно од Брајковог врха (Monte Braico) и отприлике 0,4 км западно од села Штерне (Sterna Fllaria) остављајући на истоку пут који води из тог села у град Завршје (Piemonte), пролазећи отприлике 0,4 км западно од тог града и отприлике 0,5 км источно од града Костањевице (Castagna) и достиже реку Мирну (Quieto) у тачци која се налази отприлике 1, 6 км југозападно од града Костањевице (Castagna). Тачка 4, одавде граница иде главном регулисаном

границе са Југославијом износила је 84 километара, а са Италијом 4 километара. Површина територије Слободне територије Трста обухватала је 738 квадратних километара, англоамеричка зона 222, а југословенска 516 квадратних километара. Слободна територија Трста имала је 128 километара морске обале. На овом простору је живела италијанска већина, а места која нису била међусобно етнички повезана насељавао је словенски живаљ.³¹¹ Уговором о миру је гарантована једнакост свих народности и као званични језици су одређени италијански и словеначки, а у појединим случајевима и хрватски као трећи званични језик.

Статус Слободне територије Трста дефинисан је Прилозима VI (Стални статут), VII, (Инструмент о привременом режиму Слободне територије Трста), VIII (Инструмент о слободној луци Трста), IX (Техничке одредбе о Слободној територији Трста) и X (Економске и финансијске одредбе о Слободној територији Трста) Уговора о миру.³¹² Слободна територија Трста имала је све атрибуте државности и могућност вођења самосталне спољне политике. Дефинисана је као демилитаризована, неутрална и независна област под влашћу међународног гувернера и надзором Савета безбедности Уједињених нација. У члан 5. „Инструмента о привременом режиму Слободне територије Трста“ одређен је укупан број војних трупа смештених на овој територији који није смео да прелази 5 000 војника Велике Британије, 5 000 војника САД и 5 000 војника Југословенске армије. Овај број војника био би стављен под команду гувернера слободне територије на рок од 90 дана. Након истека тог времена трупе су морале да се повуку са територије, уколико гувернер не процени да је њихово задржавање неопходно.

Слободном територијом Трста је у јужној зони управљао командант југословенских снага, док су функцију гувернера у зони под англоамеричком управом преузеле савезничке војне власти. Овакво стање је било успостављено као привремено све док се не изабере гувернер Слободне територије Трста и не уведе редовно стање, предвиђено одредбама Уговора о миру.³¹³

матицом Мирне до ушћа те реке и пролазећи кроз Тарски залив (Porto del Quietto) стиже на отворено море, идући линијом која се налази на једнаком одстојању од обале Слободне територије Трста и од обале Југославије.“

³¹¹ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 186.

³¹² „Указ о ратификацији...“, стр. 1047–1068.

³¹³ Milan Bartoš, *Međunarodno javno pravo. Oblasti. Organi za međunarodno predstavljajnje*, knjiga 2, Beograd, 1956, стр. 12, 13.

На основу члана 11. став 1. Сталног статута Слободне територије Трста, гувернера Слободне територије Трста требало је да постави Савет безбедности Уједињених нација. У току стварања услова за избор гувернера, Савет безбедности је на својој 155. седници 10. јула 1947. године донео одлуку о формирању поткомитета који је требало да прикупи информације о кандидатима за гувернера.³¹⁴ Извештај поткомитета разматран је на 203. седници Савета безбедности 24. септембра 1947. године када је Савет безбедности наложио сталним члановима Савета безбедности да изврше незваничне консултације о личности гувернера. Велебит је 20. октобра 1947. обавестио Вилфана у Њујорку да је важно да што хитније обавести Министарство о томе када ће Савет безбедности званично обавестити југословенску владу о својој одлуци у вези са бирањем гувернера Трста споразумом између ФНРЈ и Италије.³¹⁵ Вилфан је из Њујорка обавестио Министарство иностраних послова 23. октобра 1947. да је у вези са гувернером Трста постигнут споразум само међу великом петорком.³¹⁶ Обавестио је да ће споразумни предлог да се избор препусти Југославији и Италији бити на дискусију на једној од будућих седница Савета безбедности која још увек није била одређена. На 223. седници Савета безбедности 18. децембра 1947. године констатовано је да није постигнута сагласност око избора гувернера и издато званично саопштење у којем је од југословенске и италијанске владе затражено да се међусобно сагласе о кандидату за гувернера Слободне територије Трста и о томе обавесте Савет безбедности најкасније до 5. јануара 1948. године.³¹⁷ Вилфан је из Њујорка 19. децембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је Савет безбедности донео одлуку да позове Југославију и Италију да се споразумеју у вези са избором гувернера.³¹⁸ Истог дана Велебит је о овој одлуци Савета безбедности обавестио Ивековића у Рим и навео да посланство треба да сачека инструкције за даље поступање.³¹⁹ Посланик Ивековић је 25. децембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је 24.

³¹⁴ „Званично саопштење Савета безбедности Уједињених нација у вези с одређивањем гувернера Слободне територије Трста, Њујорк, 18. децембар 1947. године“. *Dokumenti...*, 1947, II, стр. 530.

³¹⁵ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 53, бр. 420755.

³¹⁶ *Исто*, бр. 421041.

³¹⁷ Званично саопштење Савета безбедности Уједињених нација у вези с одређивањем гувернера Слободне територије Трста, Њујорк, 18. децембар 1947. године. *Dokumenti...*, 1947, II, стр. 530.

³¹⁸ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 114, бр. 426358.

³¹⁹ *Исто*, бр. 426120.

децембра затражио хитан састанак са Сфорцом по питању избора гувернера.³²⁰ Међутим, Сфорца је поручио Ивековићу да ће о томе са њим 26. децембра разговарати генерални секретар Министарства иностраних послова Францони. Ивековић није имао информацију о томе да ли је италијанска влада спремила своје кандидате, и сматрао је да уколико није, онда је то очигледан доказ да саботира ово питање. Ивековић наводи да је то први пут да Сфорца није хтео да га прими упркос важности и хитности питања и закључује да је намера италијанске владе да се преговори затегну. Сматрао је да се италијанској влади не жури јер јој ситуација око Трста одговара и навео да информације из кругова америчких дипломата указују да је америчка влада уверена да до споразума неће доћи и да је њен став да треба одуговлачити да би се питање гувернера вратило пред УН како би био изабран гувернер који одговара америчкој влади.

У дипломатским круговима предлагање кандидата за гувернера Слободне територије Трста почело је почетком јануара 1947. године.³²¹ Настављено током лета и јесени, а интензивирано у септембру 1947. године. Југословенска дипломатија је пратила све иницијативе и сакупљала биографске податке о потенцијалним кандидатима. Након одлуке Савета безбедности југословенска влада је почела да предлаже своје кандидате. Ивековић је 26. децембра 1947. године обавестио Министарство о почетку преговора са италијанском владом о избору гувернера Слободне територије Трста, и у прилогу је доставио забелешку свог разговора са Францонијем.³²² Министар Симић је 27. децембра 1947. године телеграмом обавестио амбасаде у Москви, Вашингтону, Паризу и Лондону, као и југословенску делегацију у Њујорку, да је југословенска влада предложила италијанској влади најновије кандидате за гувернера Трста: Брантинга (кога је СССР већ предлагао), Станга, председника Врховног суда Норвешке, др Бохуслава Ецера, који је био шеф чехословачке делегације у Нинбергу.³²³ У истом телеграму Симић је навео и информације које је добио од Ивековића о ставовима америчке владе у вези са одлагањем избора гувернера и враћањем тог питања пред УН.

³²⁰ Исто.

³²¹ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 195.

³²² ДА МСП, ПА, 1947, ф. 114, бр. 427172.

³²³ Исто, бр. 426956.

Ивековић је 28. децембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је италијанска влада (Palazzo Chigi) истог дана објавила коминике о његовом разговору са Франционијем у вези са питањем гувернера Трста, али у саопштењу нису поменути југословенски предлози.³²⁴ У коминикеу се наглашава да се преговори налазе у стадијуму невезаних разговора и изражава се нада да ће се постићи споразум. Ивековић је напоменуо да је коминике објављен тек након што је објављена изјава представника југословенског Министарства иностраних послова. Министар Симић је 29. децембра 1947. године од посланства у Риму тражио да шаљу дневне извештаје у вези са питањем избора гувернера Слободне територије Трста.³²⁵

Ивековић је 31. децембра 1947. обавестио Министарство да му је на састанку истог дана генерални секретар Франциони званично саопштио два кандидата за гувернера Трста.³²⁶ Први кандидат био је генерал Хенри Гуиси (Henri Guisan), командант швајцарске армије за време рата 1939. до 1945, а други, Волтер Стуки, председник швајцарске делегације на међународним економским конференцијама у Женеви и Лондону 1927. до 1935, председник економске комисије Друштва народа до 1933, у октобру 1937. министар у Француској, затим шеф политичког одељења Министарства иностраних послова до 1946. године. Ивековић је навео да сматра да је последњи разговор са Франционијем имао само тај циљ да покаже како италијанска страна не одбија преговоре. Ивековић је замолио да добије обавештење о даљим корацима југословенске владе.

Министар Симић је 3. јануара 1948. послао циркуларни телеграм југословенској делегацији у Њујорку, амбасадама у Вашингтону, Лондону, Паризу, Прагу и Варшави, и посланствима у Бриселу и Берну и обавестио их о дешавањима у вези са избором кандидата за гувернера Слободне територије Трста.³²⁷ Навео је да је југословенски посланик у Риму предао 27. децембра 1947. генералном секретару Франционију југословенску листу кандидата за гувернера. На тој листи налазили су се Швајцарац Георг Брантинг, Норвежанин Емил Станг

³²⁴ Исто, ф. 53, бр. 427223.

³²⁵ Исто, ф. 114, бр. 427212.

³²⁶ Исто, 1948, ф. 140, бр. 455.

³²⁷ Исто, бр. 4131.

и Чехословака Бохумил Ечер. Италијанска влада одбила је 31. децембра предложене кандидате и предложила већ познате Швајцарце Хенри Гуисана и дипломату Валтера Стуцкиа, које је југословенска влада одбила. Симић даље наводи да је 2. јануара Министарство упутило депешу у Рим са инструкцијом Ивековићу да предложи још два кандидата: Француза Мориса Дежана и Шпанца Пабла де Азацарата. Ивековић је 3. јануара 1948. обавестио Министарство да је истог дана саопштио Францонију да југословенска влада не прихвата италијанске кандидате за гувернера и предао му листу југословенских кандидата.³²⁸ У кратком разговору Францони је саопштио да му се чини да је Савет безбедности дао сугестију да гувернер не буде из четири велике силе. Ивековић је одговорио да у том погледу не постоје никакве обавезе Југославије.

Вилфан је 3. јануара 1948. обавестио Министарство да је разговарао са совјетским амбасадором у Вашингтону Андрејом Громиком о Трсту.³²⁹ Наводи да је Громико, претпостављајући да неће доћи до сагласности између Југославије и Италије, разматрао латиноамеричке кандидате. Сматрао је да је најбољи међу њима Мексиканац Нерва, за кога је знао да је антиамерички настројен, а на другом месту је био Панамац Олфара. Вилфан на крају телеграма Министарству наводи да овај разговор није значио да ће Совјетски Савез подржати ове кандидате.

Хочевар је 3. јануара 1948. из Трста обавестио Министарство иностраних послова да је из прилично поузданих извора сазнао да се италијанско Министарство иностраних послова озбиљно заузима за споразум по питању гувернера, као и да је италијански посланик у Београду примио инструкције у том смислу.³³⁰ Према истом извору, Де Гаспери је, напротив, одбио могућност споразума, и због тога постоји могућност да би Сфорца могао izmanеврисати Де Гасперија у влади по том питању. Министар Симић је ове информације пренео посланству у Риму 6. јануара 1948.³³¹ Ивековић је 5. јануара 1948. обавестио Министарство иностраних послова да му је Францони саопштио да италијанска влада одбија Дежана и Де Азацарата (Аазсегехе) и предлаже своје нове кандидате

³²⁸ Исто, бр. 4189.

³²⁹ Исто, бр. 4241.

³³⁰ Исто, бр. 4303.

³³¹ Исто.

за гувернера: Ригер (Paul Ruegger), саветника посланстав Швајцарске у Риму од 1929. до 1931, од 1944. министар у Лондону; и Егеланда (Leif Egeland), посланика у парламенту Јужне Африке.³³² Ивековић наводи да му Францони није рекао ни један разлог за одбијање југословенских кандидата, него је само рекао да италијанска влада сматра да би италијански кандидати боље одговарали деликатној функцији. Францони је даље рекао да сматра да Савет безбедности неће правити проблем уколико се преговори наставе и после 5. јануара и говорио је у фразама о потреби постизања споразума. Ивековић је 8. јануара 1948. обавестио Министарство иностраних послова да се наставља полемика око гувернера.³³³ Навео је да посланство по том питању од 5. јануара није предузело никакве кораке. Навео је да је представник италијанског Министарства иностраних послова одговорио на оптужбе објављене у листовима *Аванти* (*Avanti*) и *Унита* (*L'Unità*), и рекао да се преговори за гувернера настављају јер се још чека на одговор Југославије на последње италијанске предлоге. Ивековић наводи да се Сфорца ограђује и каже да ће бити срећан да прими представника Југославије. На ову Сфорцину изјаву одговорено је у *Унити* и *Аванти* подвлачењем чињенице да Сфорца није примио Ивековића по питању гувернера упркос томе што се залаже за то. Ивековић је оценио да писање ових листова доказује да италијанска влада не жели споразум.

Младен Ивековић добио је 12. јануара 1948. инструкцију Министарства иностраних послова да италијанској влади саопшти да су два последња кандидата за гувернера Трста (Ригера и Егеланда), неприхватљива и да влада ФНРЈ сматра даље разговоре по питању избора гувернера Трста бескорисним.³³⁴ Симић је 12. јануара 1948. југословенској делегацији у Њујорку послао текст ноте коју је делегација требала да преда Савету безбедности.³³⁵ Истог дана делегација је обавестила Савет безбедности УН о исходу „напора око постизања споразума с владом Италије о личности гувернера Слободне територије Трста“.³³⁶ На крају ноте се наводи да „влада ФНРЈ сматра да би њени даљи напори око споразумног

³³² Исто, бр. 4423.

³³³ Исто, бр. 4859.

³³⁴ Исто, ф. 65, бр. 41463.

³³⁵ Исто, ф. 140, бр. 4185.

³³⁶ Нота владе ФНРЈ Савету безбедности УН поводом преговора између ФНРЈ и Италије о заједничком кандидату за гувернера Слободне територије Трста, Београд, 12. јануар 1948. године. *Dokumenti...*, 1948, стр. 19-21.

избора личности гувернера били узалудни, те да би даљи преговори с италијанском владом по овом питању само одуговлачили именоване гувернера Слободне територије Трста, именоване које је хитно и неопходно у интересу саме Територије и заштите мира у свету“.³³⁷ Вилфан је из Њујорка 13. јануара 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је Секретаријат УН примио писмо италијанске владе по питању преговора око избора гувернера.³³⁸ У писму се наводи да је италијанска влада последња дала предлог и чекала недељу дана и пошто није добијен одговор, влада ову чињеницу саопштава Секретаријату.

Став своје владе Ивековић је 13. јануара пренео генералном секретару италијанског Министарства иностраних послова Францонију, уз напомену да је читав ток преговора о споразумном решењу питања гувернера Трста показао да италијанска влада нема добре воље да споразумом реши овако важно питање.³³⁹ Навео је да због тога југословенска влада сматра бескорисним наставак преговора и да ће о томе обавестити Савет безбедности. У даљем разговору Францони је негирао кривицу италијанске владе за неуспех преговора, Ивековић је наводио аргументе за које је сматрао да доказују ставове југословенске владе. Рекао је да се од првог дана почетка преговора видело да италијанска влада не жели да постигне споразум и да је све учинила да се преговори затегну. Навео је да је југословенска влада одмах изнела своје конкретне предлоге, док је италијанска влада своје прве конкретне предлоге изнела тек 31. децембра 1947. године. Италијанска влада је без икаквог објашњења одбила све кандидате ФНРЈ и ниједном југословенском кандидату није постављен било какав приговор. Ивековић је напоменуо да приговори нису ни могли бити изнети, јер су југословенски кандидати били тако бирани да су пружали гаранцију за непристасно вршење функције гувернера. Навео је да су сви југословенски кандидати били познати људи, демократе, јавни радници којима се није могао ставити приговор да су на било који начин везани за једну од заинтересованих странака. Кандидати нису били ни комунисти, ни противници Италије и нигде нису испољавали наклоност према Југославији. Ивековић је сматра да у случају да је било добре воље код италијанске владе, један од петорице југословенских

³³⁷ Исто.

³³⁸ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 140, бр. 41183.

³³⁹ Исто, ф. 65, бр. 41463.

кандидата био би прихваћен. У забелешци о разговору са Франционијем, Ивековић је навео да му је још једном подвукао да су у решавању питања избора гувернера преовладали утицаји и мотиви који су штетни како за Италију, тако и за Југославију. Навео је свој став да су за неуспех преговора криве америчка и британска влада, а да италијанска влада сматра да је наставак окупације у њеном интересу. У вези са кандидатима које је предлагала италијанска влада, Ивековић је рекао да је југословенска влада о сваком од њих дала конкретне приговоре и објаснила зашто су поједини кандидати за њу неприхватљиви, о чему је писала југословенска штампа, а то је пренела и италијанска штампа. Ивековић је у забелешци навео да је Франциони покушао да одговори на његове наводе желећи да створи утисак да италијанска влада има најискреније намере и да је она учинила све како би се постигао споразум. Одбио је југословенске приговоре и настојао да оповргне тврдње да су поједини италијански кандидати фашистички настројени или да имају непријатељски став према Југославији (како је то била објавила *Борба*). Тако је за Ригера нагласио да је био опозван на захтев Мусолинија зато што је антифашиста, за другога је рекао да је био посланик у Француској и да је дошао у Виши заједно са читавим дипломатским кором, за трећег је рекао да се о њему врло повољно изјаснио заменик министра спољних послова СССР-а Андреј Вишински. Франциони је даље саопштио своје лично мишљење за које је веровао да је и став италијанске владе, да је питање избора гувернера Трста само једна мала епизода у односима између Југославије и Италије и да упркос неуспеха треба настојати да се постигну добри суседски односи. Пренео је Ивековићу поруку министра иностраних послова Сфорце да треба сва питања која су нерешена оставити по страни и да треба свим силама тежити за успостављањем срдчних односа. Ивековић је одговорио да се добри суседски односи могу успоставити не празним изјавама, него решавањем конкретних питања која су на путу за успостављање добрих односа. Ивековић је питао Франционија како је могуће успоставити добросуседске односе ако италијанска влада неће да реши на споразумни начин ниједно питање које пред њу поставља влада ФНРЈ. На крају састанка Франциони је поново говорио о искреним жељама италијанске владе за успостављањем добрих односа и молио Ивековића да му верује. Саопштио му је поруку министра Сфорце који је желео

да разговара са њим, пре свега због тога што је намеравао да наредних дана одржи у Напуљу говор у коме је желео да помене и питање односа са Југославијом и да нагласи своју жељу за постизањем договора са Југославијом. Ивековић је са Францонијем усагласио да састанак између њега и Сфорце буде одржан 14. јануара. Ивековић је 14. јануара 1948. јавио Министарству иностраних послова да је претходне вечери саопштио Францонију да југословенска влада одбија последња два кандидата за гувернера јер сматра да италијанска влада није показала добру вољу за решавање овог питања и да су према томе даљи разговори сувишни.³⁴⁰ На састанку са Ивековићем 14. јануара 1948. Сфорца је изразио жаљење што по питању избора гувернера Трста није постигнут споразум између југословенске и италијанске владе, али да је потребно „неуморно даље настојати да се постигну добри односи између две суседне земље“.³⁴¹ Сфорца је дуго говорио и образлагао да је италијанска влада спремна да у сваком тренутку ступи у директан контакт са владом ФНРЈ да би заједнички решавали питања која интересују обе земље. Сматрао је да је упркос неуспеху у преговорима за гувернера Трста, иницијатива Савета безбедности била корисна, јер је препуштено двома владама да се о тако важном питању споразумеју директно, без утицаја и турства треће стране. У вези са неуспехом преговора за избор гувернера Слободне територије Трста, Сфорца је навео углавном исте аргументе које је и претходног дана изнео Францони у разговору са Ивековићем. Преговоре око избора гувернера Трста, питање ратних злочинаца и издајника, као и нека друга питања која је код италијанске владе покренула ФНРЈ, Сфорца је назвао „једном епизодом“. Сматрао је да ова, као и многа друга питања, нису такве природе да би представљала сметњу за успостављање добрих суседских односа између Југославије и Италије. Ивековић је одговорио да су све то деларативна уверавања, која ће таква и остати све док се не почну решавати конкретна питања на којима су се до тада „ломиле“ све југословенске иницијативе за успостављање добрих суседских односа. У записнику са састанка Ивековић је навео да Сфорца није ни покушао да демантује његове наводе да је у вези са питањем Трста очигледна намера америчке и британске владе да се окупационо стање продужи. Ивековић и Сфорца су затим развили дискусију током које је Сфорца тврдио да

³⁴⁰ Исто, ф. 140, бр. 41440.

³⁴¹ Исто, ф. 65, бр. 41463.

ни Совјети ни Американци не желе рат и да до рата неће доћи. Сфорца је нападао италијанске комунисте, назвао их је глупанима, јер по питању односа између Југославије и Италије они само праве сметњу и нису конструктивни. Сфорца је показао извод из текста једног закона Народне Републике Хрватске од 10. децембра 1947. у којем се говори о неправди која је нанета Југославији са новим границама према Италији, у којем се говори о Југословенима који су остали изван граница ФНРЈ на територију Италије и у којем се каже да се Југославија неће са тим помирити док не буде постигнута граница која ће у ФНРЈ уклопити браћу југословенске крви. Да би показао своју добру вољу Сфорца је рекао да није хтео да пред италијанску јавност изнесе овај случај који јасно говори да Југославија не жели искрено да примењује одлуке Уговора о миру. Навео је да то није хтео да уради због свог искреног уверења да је могуће успоставити добросуседске односе, а могао је да поводом полемике која се развила око преговора о гувернеру Трста објави текст овог закона и да у италијанској и међународној заједници постигне ефекат који је могао да послужи у одговору на нападе италијанске левице.

Због немогућности постизања договора између Југославије и Италије око избора заједничког гувернера, останак југословенских и англоамеричких трупа на овом подручју продужен је све до коначног решења Тршћанске кризе октобра 1954. године.

Формирање и организација југословенске зоне

На основу Београдског и Девинског споразума врховни командант Југословенске армије Јосип Броз Тито објавио је 23. јуна 1945. године наредбу о успостављању Војне управе Југословенске армије у зони Јулијске крајине до демаркационе линије.³⁴² У Опатији је био смештен одред Југословенске армије. Цивилну власт на терену вршили су народни одбори које су раније успоставили југословенски партизани. Део Јулијске крајине који је контролисала Војна управа Југословенске армије поклапао се са истарским округом којег су сачињавала два котара, Копар и Бује, са градовима и селима.³⁴³ На овом подручју су цивилну

³⁴² „Наредба врховног команданта Југословенске армије, маршала Југославије Јосипа Броза Тита о успостављању војне управе ЈА у Јулијској крајини, Београд, 23. јуна 1945. године“. *Dokumenti...*, 1945, стр. 112.

³⁴³ ВА, ВУ-1, 1368, 2, 1/29.

власт вршили окружни, котарски, градски и сеоски народни одбори са својим извршним одборима као органима народне власти. Изабрани народни представници чинили су котарске Народне скупштине у Копру и Бујама, а обе скупштине су заједно чиниле Окружну народну скупштину која је представљала највиши орган Народне власти на подручју Зоне Б. Судску власт вршио је Виши, окружни и три котарска суда, у Копру, Бујама и Пирану. На изборима за управне органе у Зони Б одржаним 16. априла 1950. и које је организовала југословенска влада, било је уписано 42.064 гласача, подељених у котар Копар (27.996) и котар Бује (14.068).³⁴⁴ На изборима су учествовале три странке: Словенско-италијански народни фронт, који је освојио 183 мандата, Хришћанско-социјалистичка странка, која је освојила један мандат, и Социјалистичка странка СТТ, два мандата.³⁴⁵ Други локални избори у Зони Б одржани су 7. децембра 1952. године, истог дана када и избори у Народној Републици Словенији и на основу истог изборног закона. Излазност на овим изборима била је у округу Копар 95,9%.³⁴⁶

Након ступања на снагу Уговора о миру са Италијом 15. септембра 1947. године и успостављања границе између Југославије и Слободне територије Трста, настала је потреба да се Војна управа Југословенске армије, која је постојала у бившој Зони Б, реорганизује у складу са одредбама Уговора о миру. Због тога је влада ФНРЈ на основу члана 1. Прилога VII Уговора о миру управу над Зоном Б поверила команданту Одред Југословенске армије, који је 16. септембра 1947. објавио наредбу о организацији власти на овој територији.³⁴⁷ Шефу Војне Управе ЈА наређено је да реорганизује исту у складу са новонасталим приликама. Војна Управа ЈА требала је да врши своју власт у складу са одредбама Уговора о миру, да поштује „демократске тековине које је постигао народ“, и сарађује са постојећим органима власти које су затечене на овој територији. Одређено је да важећу правни прописи остају и даље на снази уколико не би били замењени

³⁴⁴ Исто, 4, 1/2. У Борби од 19. априла 1950. наведено је да је у Копарском срезу било уписано 24.292 бирача и да је Народни фронт освојио 89,36% гласова. *Борба*, 19. април 1950, стр. 3.

³⁴⁵ Исто. Лео Матес наводи да је Народни фронт, који је заступао прикључење Југославији, добио је 89% гласова, социјалисти који су заступали уједињење двеју зона 1,7%, хришћански социјалисти, који су били проиталијански, 1,1% гласова. Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd, 1976, стр. 86. (У даљем тексту: L. Mates, *Međunarodni odnosi...*)

³⁴⁶ Nevenka Troha, „Volitve v Okraju Koper cone B Svobodnega tržaškega ozemlja“, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 3/2002, стр. 61–74.

³⁴⁷ ВА, ВУ-1, к. 1368, ф. 2, 1/1.

новим прописима Војне Управе ЈА и органа народне власти. Наредбом је одређено да Војна управа ЈА заснива свој рад на подручју Зоне Б на основу члана 1. Прилога VII Уговора о миру са Италијом, тачке 3. Атлантске повеље, као и на поштовању главе 5. Јалтске конференције, „које налажу поштовање демократских тековина власти, које је народ сам с оружјем у руци остварио још далеко прије него што су трупе ЈА ослободиле целу ову територију“. Даље се наводи да се главно начело делатности Војне управе ЈА заснива на спровођењу одредби Уговора о миру уговора, на поштовању облика власти које је народ сам себи изабрао у прошлом рату. На основу овог начела, како се даље наводи, Војна управа ЈА је требала да ограничи делокруг свог рада искључиво на општу контролу функционисања цивилне власти, као и на решавању питања значајних за становништво обеју зона Слободне територије Трста. Општу контролу вршио је шеф Војне управе ЈА преко својих помоћника који су били шефови појединих одељења. Већина референата, начелника и чиновника били су цивилни чиновници са територије Зоне Б. За разговоре и регулисање различитих питања која се односе на југословенску и англоамеричку зону Слободне територије Трста, код Војне управе ЈА одређена је посебна комисија која је сарађивала са сличном комисијом Савезничке војне управе. Наредбом је одређено постојање управног, економског и финансијског одељења, која су имала своје одсеке. У наредби је наведено да „због изведене демократизације јавног апарата у југословенској зону Слободног територија Трст“, укупан број службеника Војне управе ЈА, не броји више од 50 људи.

Потпуковник Мирко Ленц, шеф Војне управе ЈА, упутио је акт Министарству иностраних послова 25. септембра 1947. године у коме је навео да је Војна управа престала са радом и да због тога доставља целокупну архиву Делегације Војне Управе ЈА при заједничкој економској комисији.³⁴⁸

Војна управа Југословенске армије представљала је оружану силу преко које је ФНРЈ вршила међународни мандат на територији Зоне Б. Југословенска

³⁴⁸ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 114, бр. 419071. Архива се састоји из: Архива 1945, 1946. и 1947. сложена по бројевима протокола. Записници са седница Заједничке економске комисије у Трсту. Деловодни протоколи за 1945, 1946 и 1947. Доставна књига за 1947. Фасцикла „Извоз машинерија из Пуле“. Фасцикла „Пула – елаборат о извозу машинерија и материјала“. Фасцикла „Елаборат о извозу машинерија из Зоне ДА по англо-американцима“. Фасцикла „Елаборат о заплени М/Ј звира и лабора“. Фасцикла „ОБ-подаци“ (подаци о АА официрима). Фасцикла „Разни подаци“.

војна управа у свом раду је у потпуности била ослоњена на државне органе ФНРЈ нарочито на Министарство народне одбране, Министарство иностраних послова и Министарство финансија. Размена робе између ове зоне и Југославије одвијала се преко клириншког рачуна код Народне Банке ФНРЈ и код Истарске банке у Копру. Цивилну власт у Зони Б вршио је Истарски Окружни Народни Одбор, преко својих одељења. Поред Војне управе Југословенске армије, на овој територији био је смештен и Одред Југословенске армије на Слободној територији Трста. Одред је имао своју посебну формацију. Према подацима из друге половине 1947. године, територија Јулијске крајине на којој је администрирала југословенска војна управа, имала је око 510 км² и 67.947 становника. Од укупног броја становника ове зоне пољопривредом се бавило 61,5%. Према статистичким подацима из 1946. које наводи Јоже Принчић, у Зони Б је живело 164.226 становника, од којих се 39.219 бавило пољопривредом, а у индустрији је било запослено 6.942.³⁴⁹

Непосредну контролу границе према ФНРЈ и демаркационе линије према англоамеричкој зони вршила је народна милиција. Команду војне управе сачињавали су командант војне управе, политички саветник који је био представник владе ФНРЈ, помоћник команданта, начелник управног одељења и саветници. Војна управа је имала Правни одсек, Одсек за финансијска питања, Одсек економске заштите, Уред за информације и Војно тужилаштво.³⁵⁰ Крајем децембра 1947. главни секретар Војне управе ЈА био је др Данило Милић, мајор Небојша Тркуља, начелник Саобраћајног одељења, Милош Сотлер, шеф Поморског одсека, капетан Стево Лончар, шеф Железничког одсека, капетан Антон Полич, шеф Управног одсека Инспектората поморства. Политичког саветника команданта Војне управе ЈА одређивала је влада ФНРЈ, а остале саветнике бирала је влада Народне Републике Хрватске и влада Народне Републике Словеније. Уред за информације објављивао је пропагандне новине и часописе, а у току 1951. године снимљен је филм о југословенској зони Слободне територије Трста.³⁵¹ Управно одељење

³⁴⁹ Jože Prinčič, „Gospodarstvo cone B: približevanje jugoslovenski ureditvi in iskanje dodatnih virov v coni A (1945 – 1954)“. U: *Dopoguerra di confine*, стр. 425 – 432.

³⁵⁰ ВА, ВУ-1, к. 524, ф. 10, 2/1. Решење о организацији ВУЈНА 12. јануара 1953. године.

³⁵¹ *Исто*, ф. 6, 1/1. Командант Војне Управе Југословенске Армије Југословенске зоне Слободне територије Трст послао је 23. мај 1952. године Министарству народне одбране *Образложење уз*

Војне управе ЈА чинили су припадници Државне безбедности НР Хрватске и НР Словеније, а висину њихових месечних плата одређивала је и исплаћивала државна безбедност ових република. На основу договора који је командант војне управе са надлежним органима ФНРЈ постигао у Београду 13. и 14. јула 1950. године, задатак официра безбедности у Управном одељењу био је да преко Другог (унутрашњег) и Трећег (граничног) одсека ВУЈА утичу на рад повереништва унутрашњих послова, средњих и окружних одбора.³⁵² Официри безбедности су водили и све послове граничне службе и физичког обезбеђења границе. Број официра државне безбедности, као и официра војне контраобавештајне службе, није уношен у формацију ВУЈА.

Наредбом Треће управе Генералштаба Југословенске армије од 25. маја 1951. формиран је Статистички одсек при Војној управи ЈА.³⁵³ Командант Војне управе ЈА пуковник Милош Стаматовић обавестио је Главну персоналну управу Министарства народне одбране 10. септембра 1951. године да је до тог дана у Зону Б упућен један официр као помоћник начелника Статистичког одсека и један подофицир као статистичар. Због обимности послова и предстојећих задатака који очекују Одсек, пуковник Стаматовић је тражио да се Војној управи ЈА додели још један официр, по могућности који је радио на таквим пословима, који би уједно и био начелник Статистичког одсека.

Војна управа Југословенске народне армије³⁵⁴ имала је свој Војни суд, који је у формацију уведен 13. јануара 1953. године.³⁵⁵ До тада је због мањег обима посла и повремених суђења, у саставу војне управе постојао само војни тужилац. Војни судови Војне управе Југословенске народне армије били су смештени на територији ФНРЈ, Првостепени војни суд у Љубљани, а Виши Војни суд (другостепени) у Загребу. Војне судије првостепеног и другостепеног суда вршиле су своје редовне дужности у судовима где су постављени у Љубљани и

преглед расхода Војне управе ЈНА југословенске зоне СТТ за период од 15. 09. 1947. до 15. 05. 1952. године.

³⁵² ВА, ВУ-1, к. 524, ф. 4, 1/1.

³⁵³ Исто, ф. 6, 6/1.

³⁵⁴ Наредбом врховног команданта и министра народне одбране Јосипа Броза од 22. децембра 1951. године Југословенска армија (ЈА) је преименована у Југословенску народну армију (ЈНА). Због тога ВУЈА мења назив у ВУЈНА.

³⁵⁵ Miljan Milkić, "Das Freie Territorium Triest unter jugoslawischer Militärregierung 1947 bis 1954". *Die Alpen im Kalten Krieg Historischer Raum, Strategie und Sicherheitspolitik*, (Dieter Krüger, Felix Schneider), München, 2012, p. 328.

Загребу. Првостепени суд из Љубљане повремено је долазио у Копар, на територију Зоне Б, ради суђења појединих предмета из надлежности војног тужилаштва Војне управе Југословенске Народне Армије.³⁵⁶ Након што је 28. јула 1952. године на територији Зоне Б почео да важи кривични законик ФНРЈ, надлежност војног тужиоца Војне управе Југословенске Народне Армије значајно је смањена. Његов рад био је ограничен на процесе који имају политичке последице, а највећи број случајева прешао је у надлежност локалних народних судова и тужилаштва у Зони Б.

Командант Војне управе ЈА је у споразуму са Министарством народне одбране својом наредбом од 15. јуна 1949. основао Виши војни суд Војне управе, као другостепени суд по пресуђеним предметима првостепеног суда Војне управе.³⁵⁷ Наредбом од 25. јуна 1949. именовано командант је за председника Вишег Војног суда Војне управе ЈА именовано мајора Ђуру Полака, тада председника Војног суда у Загребу, а за судије капетана Казимира Илића, тада судију Војног суда у Загребу, и поручника Грују Чургура, тада судију Војног суда у Љубљани, а за секретара поручника Јанеза Троста, тада секретара војног суда у Љубљани. Након што су извршене измене у Војном суду у Загребу и Љубљани, мајор Ђуро Полак је премештен из Загреба, а капетан Казимир Илић из Љубљане, остала су упражњена места председника и једног судије Вишег Војног суда Војне управе ЈНА. Због тога се пуковник Милош Стаматовић обратио 8. децембра 1952. Правном одељењу Министарства народне одбране и тражио објашњење да ли ће наредбу о постављењу председника и једног судије Вишег војног суда Војне управе ЈНА потписати командант Војне управе ЈНА, аналогно ранијим наредбама, или је потребно да њихово именовање потпише надлежни орган Министарства народне одбране.³⁵⁸ Пуковник Стаматовић предложио је да се за председника Вишег Војног суда Војне управе ЈНА именује потпуковник Милоје Тописировић, који је у том тренутку био председник Војног суда у Загребу, а за судију мајор Марјан Мајсторовић, у тада судија Војног суда у Загребу.

³⁵⁶ ВА, ВУ-1, к. 524, ф. 8, 2/1. *Персонална и организациона питања у вези тужилаштва и судства ВУЈНА*, 15. октобар 1952. године.

³⁵⁷ *Исто*, 5/1.

³⁵⁸ *Исто*.

На састанку команданта Војне управе ЈНА, пуковника Стаматовића, заменика команданта потпуковника Милана Сужњевића и војног тужилаца Војне управе ЈНА мајора Гарапића који је одржан 29. децембра 1952. године у Копру усвојени су „Закључци о задацима војног тужиоца Војне управе ЈНА“.³⁵⁹ На састанку је договорено да након консултовања са комесаром Одред ЈНА треба издати писмену наредбу о постављењу тужиоца Војне управе ЈНА у којој је требало прецизирати у које време треба да обавља послове у Војној управи ЈНА. Војном тужиоцу је стављено у задатак да редовно одржава контакт са начелником Управног одељења и замеником команданта, а повремено и са командантом Војне управе ЈНА. Тужаоц је требало да прима молбе и жалбе, као и да даје предлог за решења. Друга инстанца у погледу молби и жалби је командант Војне управе ЈНА. Тужилац је требало да до 5. јануара 1952. прецизира које деликте суди Војни суд Војне управе ЈНА, а који се уступају цивилном суду. Војни тужаоц Војне управе ЈНА био је дужан да одржава контакт са цивилним тужаоцима и да прати рад цивилних судских органа, да анализира тај рад и да о запажањима са предлозима реферише команданту Војне управе ЈНА. Војни тужилац Војне управе ЈНА био је дужан да у својој канцеларији борави најмање два дана у току седмице. У Закључцима је наведено да војни тужилац и војни судови Војне управе ЈНА примењују југословенски кривични закон. Архива тужаоца и суда Војне управе ЈНА вођена је одвојено и налазила се у канцеларији тужаоца Војне управе ЈНА. Војни тужилац имао је право да користи свој печат, а у Закључцима је одрежено да је печат морао да буде израђен најкасније до 10. јануара 1952. Најкасније до 3. јануара 1952. тужилац Војне управе ЈНА требало је да поднесе годишњи извештај и да посебно обради организацију и рад тужилаштва и суда, задатке, да наведе проблеме и предложи решења за побољшање рада тужилаштва и суда. У Закључцима се констатује да ће Војна управа ЈНА након споразума између војног тужаоца и команданта војне управе, с обзиром на персоналне измене до којих је дошло, именовати првостепени и другостепени суд Војне Управе ЈНА.

Задаци војног тужаоца Војне управе ЈНА били су кривично гоњење и заступање кривичних предмета за које је надлежан војни суд Војне управе ЈНА.

³⁵⁹ Исто, ф. 5, 1/1.

Његове свакодневне дужности биле су да помаже код израде и доношења појединих правних прописа које издаје Војна управа ЈНА. Посебна дужност војног тужиоца била је да прати и анализира законодавне мере англоамеричке војне управе у Зони А. На основу извештаја који је 3. априла 1953. команданту војне управе поднео мајор Драгутин Поповић, војни тужилац Војне управе ЈНА, није могуће дати јединствен закључак о раду Војног суда. Разлог је тај што је Војни суд Војне управе ЈНА из године у годину мењао своје надлежности, зависно од политичке ситуације.³⁶⁰ Укупан број лица којима је судио Војни суд Војне управе Југословенске Народне армије у периоду од 1948. до 1953. године износи 85 лица.³⁶¹ Од овог броја на временске казне осуђено је 79 лица, док је шест лица ослобођено кривичне одговорности. Од наведеног броја лица њих 61 су били становници југословенске зоне Слободне територије Трста, а 24 лица су била држављани ФНРЈ.

Буџет југословенске војне управе попуњаван је највећим делом путем зајмова Министарства финансија ФНРЈ и путем донација владе ФНРЈ. Потрошња средстава за разне потребе војне управе вршена је на основу предвиђеног буџета. Војна управа је састављала буџет који је затим ишао на одобрење код Министарства финансија ФНРЈ. Поред средстава које је добијала преко зајмова из ФНРЈ, југословенска војна управа је део прихода остваривала и од трговине коју је обављала са англоамеричком зоном. На основу указаних потреба југословенска војна управа је из свог буџета дотирала рад Истарског Окружног Народног Одбора. Војна управа Југословенске армије доставила је 22. новембра 1952. Министарству финансија ФНРЈ на одобрење предлог буџета за 1953. годину, за цивилни део пословања.³⁶² Било је предвиђено 29.934.000 динара прихода, 57.210.000 динара расхода. За покриће вишка расхода над приходима Војна управа ЈНА замолила је дотацију од ФНРЈ. У акту који је Министарство финансија ФНРЈ упутило 20. децембра 1952. Војној управи ЈНА наведено је да је Министарство финансија размотрило предложени буџет и утврдило да су приходи и расходи за 1953. реално планирани.³⁶³ Истим актом министар финансија

³⁶⁰ Исто, ф. 9, 3/5.

³⁶¹ Исто.

³⁶² Исто, ф. 1, 1/1.

³⁶³ Исто.

Милентије Поповић је одобрио предложени буџет за цивилни део пословања Југословенске зоне Слободне територије Трста, и одобрио дотацију владе ФНРЈ којом се покрива вишак расхода над приходима.

Број лица који су у току године били ангажовани на разним дужностима у југословенској војној управи био је различит. Њихов број је тешко утврдити јер нису сви исплаћивани из истог буџета. Један део официра и грађанских лица био је на платном списку војне управе, а припадници народне милиције били су плаћани из буџета НР Словеније и НР Хрватске. Поред тога, број ангажованих лица није био једнак броју лица која су предвиђена формацијом војне управе. Према одобреној формацији од 22. јуна 1950. године у југословенској војној управи је укупно било ангажовано 107 војних и грађанских лица.³⁶⁴ Овај број није једнак броју ангажованих лица на основу буџетског расхода за 1950. годину. На основу буџетског расхода за 1947. годину, за рад у југословенског војној управи током ове године била су ангажована три официра и 25 цивилних службеника; током 1948. године, три официра и 70 цивилних службеника; током 1949. године, пет официра и 75 цивилних службеника; током 1950. године, шест официра, 70 цивилних службеника и 180 милиционера; током 1951. године, седам официра, 49 цивилних службеника, 207 милиционера и један подофицир; током 1952. године, седам официра, 34 цивилних службеника, 55 милиционера и 2 подофицира.³⁶⁵ У инструкцијама које је 29. марта 1948. послао посланству у Рим за конференцију за штампу о Зони Б Слободне територије Трста, министар Симић је навео и податак да читав апарат југословенске војне управе у том тренутку не износи више од 50 људи.³⁶⁶

На основу захтева Главне персоналне управе Министарства народне одбране ФНРЈ, пуковник Стаматовић упутио је 29. августа 1951. списак официра и подофицира који су на служби у Војној управи ЈА Југословенске зоне Слободне територије Трста.³⁶⁷ Напоменуо је да у списак нису унети официри УДБ-е на служби у Управном одељењу Војне Управе ЈА. На списку су били: Стаматовић Радована Милош, пуковник, тарифни разред 4, постављен наредбом врховног

³⁶⁴ Исто, ф. 4, 1/1.

³⁶⁵ Исто, ф. 6, 1/1.

³⁶⁶ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 140, бр. 48355.

³⁶⁷ ВА, ВУ-1, к. 524, ф. 6, 8/1.

команданта бр. 95 од 19. марта 1951. године; Сужњевић Стева Милан, мајор, заменик команданта, тарифни разред 11/1, постављен наредбом врховног команданта бр. 582 од 9. октобра 1950. године; Мариновић Анте Марко, капетан, шеф Одсека спољне трговине, тарифни разред 16/1, постављен наредбом начелника Главне персоналне управе бр. 285, од 18. јула 1949. године; Ковачић Антона Јоже, поручник, ађутант вршилац дужности секретара, тарифни разред 16/1, постављен наредбом врховног команданта бр. 559 од 18. септембра 1950. године; Хочевар Алојза Силво, поручник, финансиста, тарифни разред 17/1, постављен наредбом врховног команданта бр. 559 од 18. септембра 1950. године; Марјановић Мартина Фрањо, поручник, помоћоћник начелника Статистичког одсека, постављен наредбом Главне персоналне управе бр. 198 од 4. јула 1951. године; Војновић Николе Бранко, старији водник друге класе, статистичар, тарифни разред Д/1, постављен наредбом Главне персоналне управе бр. 198 од 4. јула 1951. године; Спасојевић Милутина Видослав, старији водник друге класе, ађутант Управног одељења, тарифни разред Ц/1, постављен наредбом команданта ВУЈА бр. 87 од 9. октобра 1950. године.

Одлуком Скупштине Истарског окружног народног одбора на територији југословенске зоне Слободне територије Трста укинут је систем гарантованог снабдевања и почев од 1. августа 1951. снабдевање је вршено искључиво по слободним ценама.³⁶⁸ У вези са тим донети су и одговарајући прописи у којима су постављени принципи новог платног система за цивилне службенике и одређен је максимални износ нових плата и платног фонда. Наведеном одлуком Скупштине Истарског окружног народног одбора нису регулисане плате војних лица, службеника Министарства унутрашњих послова, Министарства финансија и цивилних службеника Војне управе ЈА. Због тога је командант Војне управе ЈА пуковник Милош Стаматовић послао Министарству народне одбране ФНРЈ и Министарству унутрашњих послова ФНРЈ нацрте решења за одређивање плата војних лица и припадника „Народне заштите“ на служби у југословенској зони Слободне територије Трста. Пуковник Стаматовић је навео да су се приликом доношења решења о припадностима војних лица руководили принципима добијеним од председника савета владе ФНРЈ: задржене су основне плате у

³⁶⁸ Исто, 5/1.

висини прописаној уредбом Министарства народне одбране о припадностима војних лица на служби у Југословенској армији, с тим да се повећани трошкови живота покрију из посебног додатка за службу на Слободној територији Трста; приликом одређивања укупног примања, основне плате и додатака, извршене су корекције у распонима између појединих тарифних разреда и то у циљу да се повећа распон између највиших и најнижих тарифних разреда упоређујући их са платама цивилних службеника одговарајућих квалификација, чиме се настојало избећи уједначеност коју је стварао систем обезбеђеног снабдевања; приликом одређивања плата узиман је у обзир ниво плата цивилних лица, а при одређивању максималних износа поступило се према инструкцији коју је послао Кидрич по којој плате највиших војних руководилаца на територији Зоне Б треба да буду нешто више од максималних плата цивилних службеника. У приложеном решењу спроведене су све остале примедбе дате на поменутој конференцији код Кидрича као што је укидање гарантованог снабдевања лицима која примају дечји додаток и додаток на одвојени живот, додаци на специјалност. У прилогу број 3 који је послат Министарству народне одбране и Министарству унутрашњих послова налазио се предлог скале платних разреда радника и намештеника у Југословенској зони Слободне територије Трста. Пуковник Стаматовић је објаснио да су дотадашње припадности припадника „Народне заштите“ биле регулисане Одлуком Истарског окружног народног одбора о „Народној заштити“ (чланови 13 и 20), као и Наредбом начелника Окружне управе „Народне заштите“ од 14. децембра 1948. године. Основно плате биле су одређене према тарификацији коју је издало Министарство унутрашњих послова ФНРЈ (*Службени лист* 26/1948) из које су узети у обзир само тарифни разреди од 11 до 23 и плате повећане за 30%. Пуковник Стаматовић је предложио да се питање припадности припадника „Народне заштите“ реши као и за војна лица, односно да се одреде основне плате које са додатком на године службе неће прелазити укупна примања активних подофицира и официра истог тарифног разреда. У прилогу број 2 достављена је тарификацију службених места „Народне заштите“ и нацрт одлуке коју треба да донесе Извршни одбор Истарског окружног народног одбора о припадностима припадника „Народне заштите“. Пуковник Стаматовић је навео да у југословенској војној управи сматрају да на

основу те одлуке треба регулисати и припадности припадника „Народне заштите“ који су преко Војне управе били на финансијском снабдевању код Министарства финансија ФНРЈ (гранична чета).

Све наредбе и решења доносио је командант војне управе у консултацији са државним органима ФНРЈ. Војна управа је редовно слала извештаје Министарству иностраних послова Круљ је 5. августа 1948. замолио Војну управу Југословенске армије да пошаље извештај о политичкој ситуацији у Зони Б, од јуна па надаље.³⁶⁹ Такође, подсетио је да је 15. септембар рок када Војна управа ЈА треба да пошаље извештај Савету безбедности УН за период од 15. септембра 1947. до 15. септембра 1948.

Командант Војне управе ЈНА доставио је 23. маја 1952. године Министарству народне одбране, Петој војној области и финансијско-материјалном одсеку Војне управе ЈНА „Образложење уз преглед расхода војне управе ЈНА југословенске зоне Слободне територије Трста за период од 15. септембра 1947. до 15. маја 1952. године“.³⁷⁰ У прегледу је наведено да су расходи Војне управе ЈНА трошени за потребе Војне управе ЈНА и „Народне заштите – Границе“, већи део расхода је одлазио је на име дотације Истарском окружном Народном одбору, док трошкови апарата Управног одељења нису обухваћени јер их је финансирало Министарство унутрашњих послова НР Словеније и Министарство унутрашњих послова НР Хрватске. За плате и додатке цивилних лица било је издато укупно 25.808.000 динара и 3.087.000 динара за плате и додатке официра ЈНА, док су плате и додаци за „Народну заштиту – Границу“ у овом периоду износили 43.157.00 динара. Напоменуто је да су износи о платама официра и подофицира приказани само као рекапитулација, пошто они нису били на новчаном снабдевању код Војне управе ЈНА, него код Одред ЈНА на Слободној територији Трста. У прегледу су наведене и инвестиције које је Војна управа ЈНА вршила у облику капиталне изградње, адаптација, набавке опреме за потребе установа и јединица ЈНА, као и обнове морске обале и одржавања железничке пруге за потребе територије. Капитална изградња обухватила је извесне објекте за потребе ЈНА и то током 1951. године у укупном износу 28.325.00 динара. Изграђено је девет дрвених барака димензија 40x12x4 метара, четири дрвене бараке 25x8x4

³⁶⁹ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 140, бр. 420055.

³⁷⁰ ВА, ВУ-1, к. 524, ф. 6, 1/1.

метара, један зидани објекат 15x30x4 метара и један зидани објекат 10x30x4 метара. За поменуте објекте утрошено је 800 метара кубних грађевинског дрвета и осталог матерјала „све по нижим јединственим цијенама“. За мост на Портопортону дужине 14 метара утрошено је 114м кубних дрвета по нижим јединственим ценама. У инвестиције за адаптације укупно је утрошено 20.556.000 динара: за непосредне адаптације код Војне управе ЈНА током 1947. године за оправку зграде „Маденица“, где се налазила Команда Војне управе ЈНА, утрошено је 160.000 динара, током 1948. за зграду „Маденица“ утрошено је 432.000 динара, а за зграду „Манастир“ у Струњану 10.000 динара. У 1949. години за зграду „Маденица“ 440.000 динара. Током 1950. године за зграду „Маденица“ утрошено је 230.000, за зграду „Гравизи“, где је било смештено Управно одељење, а затим Штаб 1. пролетерске бригаде Одред ЈНА на Слободној територији Трста, утрошено је 1.230.000 динара, за зграду „Гразони“, где се неко време налазила команда Војне управе ЈНА, а затим је ту смештено одељење Војне управе ЈНА и одељење Истарског Окружног Народног Одбора, утрошено је 2.340.000 динара. У 1951. години утрошено је 113.000 динара за оправку зграде Штаба Одред ЈНА на Слободној територији Трста у Порторожу. У 1952. утрошено је 500.000 динара као аванс од 1 милиона динара за оправку Војне болнице Одред ЈНА на Слободној територији Трста у Порторожу. У периоду од 15. септембра 1947. до 15. маја 1952. године Војна управа ЈНА набавила је 14 личних аутомобила, један теретни ауто, три мотоцикла, осам бицикла, један моторни чамац и две барке. На дан писања „Образложења уз преглед расхода војне управе ЈНА југословенске зоне Слободне територије Трста на употреби код Војне управе ЈНА налазило се шест личних аутомобила и један моторни чамац, док је осам личних аутомобила, један теретни аутомоби, три мотоцикла и осам бицикла продато, а новац је књижен у приходе за олакшање расхода. Једна барка била је дата на употребу Штабу Одред ЈНА на Слободној територији Трста у Порторожу. Даље се наводи број столова и столица који је на употреби код војне управе, као и једна телефонска централа и 41 стони телефон. Војна управа утрошила је за радове на оправци, одржавању и чишћењу морске обале у 1949. утрошено је 10.048.000 динара. За део пруге Трст–Козина која пролази кроз југословенску зону Слободне територије Трста утрошено је за одржавање у току 1948. године 32.000 динара и у

1949. години 91.000 динара. У Образложењу се наводи да ће бити потребно предвидети већу новчану суму због тога што је постојала потреба да Војна управа ЈНА чешће објављује свој „Службени лист“ јер је објављивање „Службеног листа“ Истарског окружног Народног одбора обустављен након његовог укидања. Напоменуто је да ванредни расходи у 1952. години у износу од 960.000 динара представљају износ од 2.000.000 италијанских лира који је Војна управа ЈНА исплатила породицама лица из Трста која су погинула на демаркационој линији. У 1951. години утрошено је 152.000 динара за специјалне потребе Управног одељења, као и 4.220.000 динара за специјалне потребе „Народне заштите – Границе“ (наоружање, одећа и обућа, дрва за ожењене офицере). Износ од 572.000 утрошен је преко Уреда за информације око снимања филма о Југословенској зони Слободне територије Трста, као и за новине и часописе потребне за Уред за информације. Војна управа ЈНА давала је дотације Окружном Народног Одбору из средстава добијених из зајма од Министарства финансија ФНРЈ. Окружни народни одбор је трошио ова средства према свом буџету и то за подмирење буџетског дефицита, за редовне издатке и инвестиције вршене на појединим објектима у Југословенској зони Слободне територије Трста. Даље се наводи да су дотације „Радиофонији Копар“ у 1950. представљале редовно издржавање „Радиофоније“ и утрошене су за плате и додатке 5.930.000 динара и инвестиције 1.000.000 динара и оперативне расходе 2.400.000 динара.

У Образложењу се наводи да је преглед расхода војне управе ЈНА југословенске зоне Слободне територије Трста састављен на основу података из завршних рачуна из архиве Војне управе ЈНА, да су расходи вршени према буџету који је Војна управа ЈНА састављала и Министарство финансија ФНРЈ редовно одобравало, као и да су све дотације даване Окружном Народног Одбору у сагласности са Министарством финансија ФНРЈ. У „Образложењу уз преглед расхода војне управе ЈНА југословенске зоне Слободне територије Трста за период од 15. септембра 1947. до 15. маја 1952. године“ наведени су и нерегулисани издаци и зајмови ФНРЈ за потребе Југословенске зоне Слободне територије Трста. У укупном износу расхода у табели за 1951. није унета дотација Владе ФНРЈ која је дата Истарском Окружном Народног Одбору. Наведено је да ће се ова дотација регулисати накнадним споразумом о зајму између

Министарства финансија ФНРЈ и Војне управе ЈНА. Други нерегулисани издатак био је зајам владе ФНРЈ Војној управи ЈНА за 1952. иако је у начелу био одобрен. Наведено је да ће овај зајам бити регулисан посебним споразумом између Министарства финансија ФНРЈ и Војне управе ЈНА, а који ће износити: 520.000.000 за инвестиције, 50.000.000 ЛРС за инвестиције, 85.000.000 за уређење пољопривреде и рибарства, 250.000.000 за разлику у ценама код продаје соли у ФНРЈ, укупно 905.000.000. Наведено је да у прегледу није обухваћен ни салдо на клириншком рачуну Истарске банке – Народна банка ФНРЈ у вези са ликвидацијом клиринга са 1. јануаром 1952. јер у тренутку писања прегледа још није био обрачунат новчани износ укупне разлике између комерцијалних и нижих јединствених цена у робном промету између Југословенске зоне Слободне територије Трста и ФНРЈ до 1. августа 1951. године. Тај износ према грубој процени износио је око 5.500.000.000. динара у корист ФНРЈ. Планирано је да са овим обрачуном буде ликвидиран и постојећи фонд који је у том тренутку био блокиран код Истарске банке у Копру.

У погледу функционисања правног система и законске регулативе, првих година постојања југословенска војна управа је примењивала законе који су били донети од стране локалних народних одбора. Наредбом команданта Војне управе ЈНА од 28. јула 1952. на територији Зоне Б почео је да се примењује кривични законик ФНРЈ.³⁷¹ Као разлог наведена је потреба за једнообразношћу у функционисању закона на територији Зоне Б. Стварни разлог био је у тежњи државних органа ФНРЈ да преко законске регулативе обезбеде интеграцију Зоне Б у територијалну целину ФНРЈ. Својим одлукама командант војне управе је настојао да територију Зоне Б веже за ФНРЈ. На територији Војне управе 1. августа 1951. године уведене су привредне мере чији је циљ био оживљавање робне размене између Зоне Б и ФНРЈ и смањивање административних ограничења за прелазак границе. Истовремено са таквим мерама, командант Војне управе ЈА пуковник Милош Стаматовић договорио је 24. јула 1951. године у разговорима одржаним на Бледу са потпредседником владе ФНРЈ Едвардом Кардељем и помоћником министра иностраних послова Вејводом појачано обезбеђење

³⁷¹ Исто, ф. 8, 2/1.

демаркационе линије према англоамеричкој зони.³⁷² Уместо дотадашње народне милиције, која је била предвиђена Уговором о миру са Италијом као извршни орган владе Слободне територије Трста, дуж демаркационе линије према англоамеричкој зони размештене су јединице КНОЈ-а. На боковима је постављена народна милиција и официри државне безбедности ФНРЈ. Командант југословенске војне управе предложио је да јединица која би обезбеђивала демаркациону линију треба у свом саставу да има 10 официра, девет подофицира и 217 војника, два официра морнарице и 14 морнара са пешадијским наоружањем. Предлог команданта војне управе упућен Министарству народне одбране ФНРЈ 27. јула 1951. године био је да ова гранична јединица формално припада Одреду Југословенске армије на Слободној територији Трста. Стручну инструктажу би добијала од надлежног штаба КНОЈ-а, а задатке о режиму на граници и свим мерама које се предузимају на граници добијала би од Управног одељења Војне управе ЈА.

У споразуму са Државним секретаријатом за иностране послове, Државни секретаријат за послове народне одбране одобрио је 10. јула 1953. године даље поштрвање граничног режима између Зоне А и Зоне Б.³⁷³ Донето је наређење којим су граничне јединице 436. граничне бригаде примиле од јединица Одрета ЈНА на Слободној територији Трста физичко обезбеђење демаркационе линије између Зоне А и Зоне Б Слободне територије Трста. Штаб 436. граничне бригаде био је смештен у Љубљани, али је одред који је вршио обезбеђење границе био потчињен команданту Одрета ЈНА на Слободној територији Трста. Наредбом је одређено да контролу рада граничног одреда на демаркационој линији може вршити командант граничних јединица ФНРЈ преко лица које он буде овластио. Коначно је, у тренутку када је решење Тршћанске кризе било близу, командант Војне управе ЈНА 28. јуна 1954. предложио да целокупно обезбеђење границе у потпуности преузму граничне јединице ФНРЈ.³⁷⁴ Одлукама Лондонске конференције 5. октобра 1954. године демаркациона линија између Зоне А и Зоне Б постала је државна граница између Италије и ФНРЈ.

³⁷² Исто, ф. 6, 3/1.

³⁷³ Исто, ф. 11, 1/1.

³⁷⁴ Исто.

Сходно израженом опредељењу владе ФНРЈ да територију Зоне Б припоји Југославији, прелазак границе између Зоне Б и ФНРЈ је временом потпуно либерализован. Командант Војне управе Југословенске народне армије на Слободној територији Трста пуковник Милош Стаматовић упутио је 24. априла 1953. године Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ предлог о сукцесивном укидању граничне линије између Зоне Б и ФНРЈ.³⁷⁵ У то време прелажење државне границе вршено је само на основу личних докумената, а промет робе и новца није контролисан, јер је Зона Б већ раније била интегрисана у царински и новчани систем ФНРЈ. Пуковник Стаматовић је предлагао да се повуку пограничне јединице са државне границе тако да се сведу на минимум, а да се касније замене са народном милицијом Републике Хрватске и Републике Словеније. Сматрао је да ова мера не би изазвала никакве спољнополитичке реакције јер би обезбеђење државне границе између Слободне територије Трста и ФНРЈ и даље постојало. Одговор који је стигао из Правног савета Државног секретаријата за иностране послове гласио је да није важно ко врши физичко обезбеђење граничне линије већ да је једино важно да се то обезбеђење врши под надзором команданта југословенске војне управе.³⁷⁶ Наређење о примопредаји границе између пограничних јединица ЈНА и народне милиције донео је државни секретар за послове народне одбране генерал–пуковник Иван Гошњак 10. јула 1953. године.³⁷⁷

У очекивању коначног територијалног решења југословенска влада је у својим плановима Слободну територију Трста сматрала јединственом територијом. Настојала је да својим спољнополитичким ангажовањем утиче на промену граница и да Југославији присаједини највећи део Слободне територије Трста. У званичним документима државних органа ФНРЈ Зона Б је најчешће називана „југословенском зоном“. Веома ретко се о овој зони говорило као о делу међународно признате територије. Један од ретких југословенских докумената који потврђује међународни статус Слободне територије Трста јесте решење које је донето 12. јула 1953. године од стране Правног савета Државног секретаријата за

³⁷⁵ Исто, ф. 10, 6/2.

³⁷⁶ Исто, 6/7.

³⁷⁷ Исто, ф. 10, 6/8.

инострани послове ФНРЈ.³⁷⁸ У њему се наводи да припадницима ЈНА на територији Зоне Б Слободне територије Трста не могу за прекршаје судити локални судови. У образложењу је наведено да без обзира што је наредбом команданта Војне управе Југословенске Народне Армије од децембра 1952. године важење Основног закона о прекршајима ФНРЈ проширено на зону под контролом југословенске војне управе, положај припадника ЈНА у Зони Б се не регулише законима Зоне Б него међународним правом.

Наредбом врховног команданта оружаних снага ФНРЈ Јосипа Броза Тита, Војна управа ЈНА Слободне територије Трста је укинута и престала са радом 26. октобра 1954. године.³⁷⁹ Наредбом државног секретара за послове народне одбране, генерала Ивана Гошњака, јединице које су обезбеђивале демаркациону линију између Зоне А и Зоне Б потчињене су 25. октобра 1954. године команди 436. граничне бригаде Југословенске народне армије.

Однос југословенске и англоамеричке војне управе

Савезничка војна управа (Allied Military Government) у Јулијској крајини успостављена је одмах након повлачења јединица Југословенске армије, у Трсту 12. јуна, а у Горици 14. јуна.³⁸⁰ Дужност команданта савезничке војне управе најпре је вршио пуковник Нелсон Монфорт (Nelson M. Monfort), амерички пуковник Алфред Боуман (Alfred Connor Bowman) стигао је у Трст 4. јула 1945. године и преузео дужност команданта Савезничке војне управе.³⁸¹ Сходно одлуци Цивилног комитета Комбинованог генералштаба англоамеричких армија од 25. јула 1945. године, пуковник Боуман, командант савезничке војне управе, 11. августа 1945. године званично је увео италијански управни систем и укинуо народноослободилачке одборе у савезничком делу Јулијске крајине.³⁸² Боумановом одлуком савезничка зона је подељена на управне области Трст, Горица и Пула. Свака област је имала свог председника и обласни савет које је именовао командант савезничке војне управе. Области су биле подељене на комуне, на чијем се

³⁷⁸ Исто, ф. 12, 4/2.

³⁷⁹ Миљан Милкић, „Формирање и организација југословенске војне управе на Слободној територији Трста 1947 – 1954. године“, *Војноисторијски гласник*, 2/2008, стр. 68.

³⁸⁰ Bogdan C. Novak, *Trieste 1941 – 1954, the Ethnic, Political and Ideological Struggle*, Chicago – London, 1970, p. 203.

³⁸¹ Исто, стр. 66.

³⁸² В. Г. Павловић, *Од монархије...*, стр. 476-479.

челу налазио председник, а поред њега је постојао и комунални савет, који је такође именовала савезничка војна управа. Боуман је током августа имао разговоре са представницима народноослободилачких одбора и представницима словеначке заједнице који су одбили да узму учешћа у новим органима управе. Због тога је савезничка војна управа 8. септембра именовала италијанске представнике за председнике области и чланове савета. У словеначким деловима савезничке зоне председници комуна били су савезнички официри. На подручју савезничке војне управе наставили су да делују и народноослободилачки одбори, који нису били признати од савезничких власти. Пуковник Боуман отпутовао је у САД 23. јуна, а на место команданта Савезничке војне управе у Трсту дошао је пуковник Карнес (Carnes).³⁸³ Савезничка војна управа укинула је 12. априла 1948. канцеларију зонског комесара, као и све општинске канцеларије које су састављене од англоамеричких официра, осим у општини Миље, где је радила канцеларија месне управе под надзором директора за цивилне послове.³⁸⁴ Канцеларија месне управе имала је задатак посредовања између функционера зоне, општине и Савезничке војне управе. Председник зоне и председници општина преузели су дужности које су до тада спадале у надлежност зонског комесара, осим функције јавне безбедности. Из Савезничке војне управе саопштено је да је ово први корак ка проширењу цивилне управе.

Промет становништва између Зоне А и Б био је велики и дневно је износио од 10 до 15.000. Са легитимацијом Зоне А прелазило се у Зону Б и обратно. Начин издавања дозвола за путовање југословенских грађана у Словеначко приморје, Трст, Горицу и Истру био је регулисан решењем Министарства унутрашњих послова од 28. септембра 1945. године.³⁸⁵ Грађани који су путовали у Зону А правцем Љубљана – Трст морали су да прибаве објаву за прелаз на територију савезничке војне управе од овлашћеног официра Војне управе Југословенске армије у Постојни. Уколико путују правцем Ријека–Трст, објаве су требали да прибаве од југословенске војне управе у Опатији.

Проблема у односима између југословенске и савезничке војне управе било је пуно. Инцидентна на граничној линији између две зоне било је толико да

³⁸³ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 114, бр. 411589.

³⁸⁴ Исто, 1948, ф. 140, бр. 5.

³⁸⁵ Исто, 1945, ф. 14, бр. 5783.

се о њима писало у готово сваком извештају који је командант југословенске зоне слао Генералштабу Југословенске армије. У објашњењу које је начелник Штаба КНОЈ-а пуковник Драго Ђукановић доставио Министарству иностраних послова 18. септембра 1947. године у вези са подацима о петорици ухваћених британских војника 17. јуна у Зони Б Јулијске крајине, наводи се „да се сви припадници страних армија који се ухвате на нашој територији, одмах по хапшењу предају КОС-у оперативних јединица, који преузима сав поступак са њима“.³⁸⁶ Постојање Слободне територије Трста узроковало је и велики број повреда југословенског ваздушног простора од стране америчких и британских авиона који су из Аустрије летели према Италији. Због учесталог надлетања југословенске територије од стране британских и америчких авиона приликом полетања са Пулског аеродрома, генерал Пехачек је из Генералштаба обавештен 15. јула 1947. године да је потребно да се савезничке војне власти обрате писаном молбом Штабу IV армије за начелно одобрење прелетања демаркационе линије.³⁸⁷ За сваки поједини случај било је потребно да обавесте шефа југословенске мисије генерала Пехачека. Једно од питања било је и подела ратног плена од материјала који се налазио на територији Слободне територије Трста. Шефу југословенске војне мисије у Трсту, генералу Пехачеку, стигло је 13. марта 1947. године упутство из југословенског Генералштаба да од савезничких власти треба тражити све што се сматра ратним пленом.³⁸⁸ Економски односи између двеју зона били су одређени Девинским споразумом којим је регулисана надлежност и принципи рада заједничке југословенско-англоамеричке економске комисије. На тим основама, обе војне управе су биле дужне да штитите интересе народа Јулијске крајине и не извозе затечену индустрију и постројења. Комисија је била задужена за решавање свих питања економске природе.

Ступањем на снагу Уговора о миру са Италијом, југословенска и англоамеричка област у Јулијској крајини постале су део јединствене међународно признате територије. Британски XIII корпус који је био присутан на територији Трста од маја 1945. године, прешао је септембра 1947. године под окриље Уједи-

³⁸⁶ Исто, 1947, ф. 53, бр. 422533.

³⁸⁷ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, 1, број телеграма 92, пуковник Блажо Јанковић генерал-мајору Пехачеку у Трсту 15. јула 1947. године.

³⁸⁸ Исто. Број телеграма 32, пуковник Блажо Јанковић генералу Пехачеку у Трсту 13. марта 1947. године.

њених нација као BETFOR (British Element Trieste Forces). Америчка 88. пешадијска дивизија је у оквиру трупа УН прерасла у TRUST (Trieste United States Troops).³⁸⁹ Међутим, није било реално очекивати да ће ситуација на терену бити промењена. Инциденти, неразумевање и међусобне оптужбе двеју војних управа настављене су и у оквиру „заједничке државе“ – Слободне територије Трста.

Први заједнички састанак представника двеју војних управа одржан је 17. октобра 1947. године.³⁹⁰ Проблеми који су били на дневном реду овог првог састанка односили су се на промет робе између две зоне Слободне територије Трста, затим, слободно кретање становништва између две зоне, кретање возила између зона, уређење поштанског саобраћаја, слобода запослења становника Слободне Територије Трста из једне у другој зони, коришћење тршћанске радиостанице за потребе становништва југословенске зоне, регулисање платног промета, транзит робе из југословенске зоне преко англо-америчке зоне, одређивање границе протезања територијалних вода југословенске зоне. Посебно важна питања односила су се на економске везе између две зоне, као и везе англоамеричке зоне са Италијом и везе југословенске зоне са ФНРЈ. Договорено је да свака војна управа формира своју комисију за решавање текућих проблема. Комисије би се повремено састајале и решавале заједничке проблеме. Парадоксално звучи да је до формирања Слободне територије Трста 15. септембра 1947. године постојала заједничка Економска комисија. Представници Војне управе Југословенске армије на овом првом састанку предложили су да се успостави слободан промет робе између две зоне и да се укину сва ограничења која су постојала у том погледу. На супрот овим ставовима, представници англо-америчке војне управе су сматрали да промет робе треба да се врши као и пре ступања на снагу Уговора о миру. То је значило ограничавање увоза и извоза робе из једне зоне у другу. Ова ограничења су била базирана на прописима који су важили у Италији за извоз и увоз робе из иностранства. Представници југословенске Војне управе сматрали су да је на овај начин савезничка војна

³⁸⁹ Подаци о BETFOR и TRUST доступни су на <http://www.timelycomputerstuff.com/oldsoho/trieste.html> (20. март 2012).

³⁹⁰ ВА, ВУ-1, к. 1368, ф. 2, 1/85.

управа Трст поистоветила са италијанском територијом и прекршила одредбе Уговора о миру.³⁹¹

Поред свих тешкоћа које су пратиле одвијање робног промета, у периоду од годину дана постојања Војна управа Југословенске армије остварила је са англоамеричком војном управом робни промет у вредности од преко 255 милиона југо-лира.³⁹² На основу „Прегледа промета са британско-америчком зоном од 15. септембра 1947. до 15. септембра 1948. године“ који је састављен у Одсеку спољне трговине Привредног одељења Војне управе Југословенске армије, извоз из Зоне Б у Зону А био је троструко већи од увоза из Зоне А.³⁹³ Највећи проценат извоза одлазио је на вино и ракију, затим следе прехранбени производи, воће и поврће. У област под контролом југословенске војне управе највише су увожени аутомобили и мотори, затим воће и поврће и хемијски производи и лекови. У периоду 1949/1950. у Зону А је највише извожено воће, поврће и вино, а највише су се увозили индустријски производи.³⁹⁴ Увоз из Трста износио је 1949. године 134 милиона, док је 1950. износио 239 милиона лира.

У периоду током првих годину дана постојања Слободне територије Трста, Војна управа Југословенске армије забележила је укупно 33 инцидента на демаркационој линији између југословенске и англоамеричке зоне.³⁹⁵ У извештајима југословенске војне управе наводи се да су припадници англоамеричке војне управе „безбрижно кршили све прописе на демаркационој линији“, а да са друге стране органи Војне управе Југословенске армије нису учинили ни један прекршај. Међу инцидентима које наводи Војна управа Југословенске армије највећи број су преласци демаркационе линије од стране припадника Цивилне полиције из англоамеричке зоне, прелети авиона, улазак бродова и чамаца у територијалне воде југословенске зоне. Од тежих инцидената наведено је једно рањавање припадника Народне милиције од стране припадника Цивилне милиције, једна отмица становника Зоне Б од стране припадника Цивилне полиције и два отварања пушчане ватре са територије Зоне А на Зону Б.

³⁹¹ Исто.

³⁹² Исто.

³⁹³ Исто, 1/92.

³⁹⁴ Исто, ф. 4, 1/2.

³⁹⁵ Исто, ф. 2, 1/88-1/90. Извештај о инцидентима на демаркационој линији.

У извештајима југословенске војне управе наводи се да је савезничка војна управа током заједничких састанака одбијала готово сваки предлог југословенске војне управе.³⁹⁶ Одбијен је предлог о слободи платног промета. Такође је одбијен и предлог о плаћању преко клириншког рачуна који је југословенска војна управа предложила у свом писму од 16. децембра 1947. године. На деветнаестом по реду састанку Економских комисија, одржаном 6. маја 1948. године у Копру, представници англоамеричке војне управе изјавили су да у Трсту нема робе која би могла да се продаје у југословенској зони.³⁹⁷ Овај састанак представља добар пример неуспешних преговора који су често вођени између представника југословенске и англоамеричке војне управе. Због тога наводимо како је текао преговор. На питање мајора Јакоповића, представника југословенске војне управе, да ли савезничка војна управа може да предложи списак робе која се може увозити у југословенску зону, пуковник Парсонс (Parsons), потпредседник комисије англоамеричке војне управе, одговорио је да такав списак не може да буде састављен јер роба свакодневно циркулише. Напоменуо је да је највише робе италијанског порекла и она се не може извозити. Предложио да југословенска зона направи списак својих потреба, а савезничка војна управа би размотрила коју би робу они могли да извозе. Пуковник Парсонс је даље рекао да савезничка војна управа у својој зони добија од Италијана само ону робу која је потребна за употребу у савезничкој зони, па према томе та роба не може да се извози. Објаснио је да италијанска влада није била спремна да савезничкој војној управи даје више робе него што је потребно за потребе становништва. Једини вишкови робе којих има на територији савезничке војне управе јесу артикли који нису предмет извоза јер их је и југословенска зона имала за извоз. Мајор Јакоповић је константовао да заправо не постоји роба која би могла да се извози из савезничке зоне у југословенску, а пуковник Парсонс је то потврдио. Пуковник Парсонс је такође додао да није могуће предложити списак робе за извоз, али да ће се потражња испитати и споразуми ће бити договорани где год је то могуће. Мајор Јакоповић је реаговао да му уопште није јасно зашто су дискутовали о начину

³⁹⁶ Исто, 1/86.

³⁹⁷ Исто, 1/76, *Извадак из Записника СВУ-деветнаесте конференције која се одржала дне 6. маја 1948. између Савезничке војне управе и Југословенске војне управе за решавање економских и сличних питања између управа британско-америчке и југословенске зоне СТТ.*

плаћања када извоз није могућ и питао је зашто је савезничка војна управа променила свој ранији став по том питању. Пуковник Парсонс је одговорио да је решавање тог предмета у потпуној зависности од тога до које су мере италијанске власти спремне да дозволе извоз своје робе. На крају, пуковник Парсонс је прихватио предлог мајора Јакоповића да би тебало препустити трговцима да сами потписују уговоре и траже извозне дозволе. Такође је обећао да ће савезничка војна управа учинити све што је могуће да задовољи потребе југословенске зоне.

Односи Војне управе ЈНА и англоамеричке војне управе који су се тicali извршавања војничких задатака били су коректни. Обе стране су схватале деликатност свог положаја и нису дозвољавале да дође до неког озбиљнијег нарушавања безбедности на територији Слободне територије Трста. Шеф Југословенске привредне делегације у Трсту Јоже Земљак обавестио је 14. септембра 1952. Војну управу ЈНА и шефа пограничног повереништва у Сежану, да га је 14. септембра посетио мајор британске војске и официр за везу Савезничке војне управе у Трсту Морис (J.W.T. Morris) и обавестио га да ће у времену од 19. до 24. септембра укључујући ова два дана бити одржати редовни јесењи маневри савезничких трупа у Трсту.³⁹⁸ С обзиром на то да је планирано да у овим маневрима учествују и авиони, мајор Морис је указао на то и у име Савезничке војне управе изразио наду да са њихове стране неће доћи до повреде границе или ваздушног простора, али уколико би до тога дошло, изразио је наду да ће југословенске власти то разумети и да неће предузимати никакве мере би то било само случајно. Шеф Југословенске привредне делегације у Трсту Јоже Земљак обавестио је 24. октобра 1952. Војну управу ЈНА и шефа пограничног повереништва у Сежану да га је истог дана посетио је пуковник Ванце (J.P. Vance), Начелник Штаба америчких снага у Трсту, и обавестио га да ће се 28. октобра 1952. одржати специјални маневри америчких снага у Трсту, када ће бити увежбавано садејство сувоземних и ваздушних снага.³⁹⁹ Пуковник Ванце је обавестио да ће од сувоземних снага на манврима учествовати америчке трупе у Трсту (TRUST), а од ваздухопловних снага, амерички авиони који се налазе на носачу авиона у Лигурском мору близу Корзике, укупно 180 авиона. Било је планирано да вежба почне у 7 часова и траје до 17 часова. Пуковник Ванце је

³⁹⁸ ВА, ВУ-1, к. 524, ф. 8, 1/1.

³⁹⁹ Исто, 3/1.

навео да је пилотима скренута пажња на мало пространство британско-америчке зоне Слободне територије Трста и издато им је наређење да се одмах окрећу и враћају према мору како не би дошло до надлетања Југославије. Јоже Земљак је у свом акту замолио Војну управу ЈНА и шефа пограничног повереништва у Сежану, с обзиром на чињеницу да је то први први пут да се у Трсту изводе маневри са тако масовним учешћем авиона и како би могло доћи до надлетања наше територије, да обавесте о надлежне органе ЈНА у циљу предузимања мера које ће спречити све непотребне последице. Југословенска привредна делегација ФНРЈ у Трсту обавестио је 7. априла 1953. команда Југословенске зоне Слободне територије Трста у Копру и шефа пограничног повереништва у Сежану да је истог дана начелник Штаба америчких снага у Трсту известио шефа привреден делегације да ће англоамеричке снаге изводити редовне годишње маневре од 13. до 18. априла на подручју америчко-британске зоне и да ће део ових маневара бити изведен у југословенским пограничним областима.⁴⁰⁰ О овоме је командант Војне управе ЈНА потпуковник Милан Сужњевић обавестио 11. априла 1953. Команду одреда ЈНА на Слободној територији Трста у Порторожу и Команду Народне Заштите у Копру.

Министар Симић обавестио је 8. априла 1948. Привредну делегацију ФНРЈ у Трсту да је Министарство од британске амабасаде примило протесну ноту за гранични инцидент од 29. марта у којој се спомињу и два старија инцидента.⁴⁰¹ Симић је Привредној делегацији упутио инструкцију да Савезничкој Војној управи одговори да ће југословенска влада одговорити влади Велике Британије, као и да замоли Савезничку војну управу да се убудуће по питању односа између две зоне обраћа искључиво Југословенској војној управи. У вези са инцидентима на граници, Савезничка војна управа покренула је иницијативу о почетку преговора око евентуалне местимичне исправке демаркационе линије из Девинског споразума (Морганове линије), од мора па до тачке где се она укршта са границом између ФНРЈ и Слободне територије Трста. О овој иницијативи Јоже Брилеј је 3. јуна 1948. обавестио Делегацију ФНРЈ у мешовитој комисији за разграничење са Италијом и навео да су англоамеричке власти доставиле карту која представља Морганову линију пренету са оригиналне карте из Девинског

⁴⁰⁰ Исто, ф. 9, 2/1.

⁴⁰¹ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 140, бр. 48783.

споразума, са обележеним местима на којима су југословенске трупе прекорачиле Морганову линију.⁴⁰² Брилеј је тражио да југословенска делегација у мешовитој комисији за разграничење са Италијом упути потпуковника Стојисављевића у Штаб војне управе југословенске зоне како би он са једним представником југословенске зоне обишао целу Морганову линију и канстатовао фактичко стање ствари и о томе поднео извештај Министарству иностраних послова. Шеф југословенске делегације у мешовитој комисији пуковник Алојз Врховец известио је Министарство иностраних послова 14. јуна 1948. да је потпуковник Стојисављевић са капетаном Андрејом Ренаром, представником Војне управе ЈА, обишао Морганову линију и написао је извештај о обиласку. Министарство иностраних послова замолило је 26. јуна 1948. да Војногеографски институт одреди једног картографа као члана југословенске Комисије која ће водити преговоре са делегацијом англоамеричке зоне Слободне територије Трста у вези са питањем ректификације Морганове линије.⁴⁰³ Истог дана Министарство иностраних послова упутило је у Копар мајора Александра Јовановића, који је био на служби у Географском институту.⁴⁰⁴

Посебно коректни односи између англоамеричке и југословенске војне управе одвијали су се током октобра 1954. године у вези утврђивања нове демаркационе линије између Зоне А и Зоне Б. Контакт између представника војних управа по овом питању остварен је 4. октобра 1954. године – истог дана када је на преговорима у Лондону између југословенских и италијанских представника постигнут договор о подели Слободне територије Трста.⁴⁰⁵ Тога дана у Штаб Савезничке војне управе позван је шеф Југословенске привредне делегације у Трсту Јоже Земљак где су му саопштени предлози у вези са повлачењем нове демаркационе линије. Најпре је предложено да истог дана када буде објављено да је постигнут споразум о подели Слободној територији Трста у Копар дође савезничка комисија у саставу мајор Ашер (Asher), мајор Гровер (Grower), мајор Морис, затим један савезнички официр из полиције и два британска и два америчка војника. Они би са југословенским представницима

⁴⁰² Исто, ф. 145, бр. 414810.

⁴⁰³ Исто, бр. 417318.

⁴⁰⁴ Исто, бр. 417335.

⁴⁰⁵ ВА, ВУ-1, к. 524, ф. 12, 8/2.

постигли договор о почетку рада. Савезничке војне власти планирале су да са радовима треба почети одмах сутрадан након овог првог састанка, а да период обележавања нове демаркационе линије не сме да буде дужи од три недеље. Истог дана, 4. октобра, Јоже Земљак је о разговорима које је имао у Савезничкој војној управи обавестио шефа Војне управе ЈНА.⁴⁰⁶ Пуковник Милош Стаматовић обавестио је сутрадан Земљака да пренесе Савезничкој војној управи да Војна управа ЈНА прихвата њихове предлоге.⁴⁰⁷

За дешавања на Слободној територији Трста у контексту одбрамбене сарадње југословенске владе са америчком и британском владом, карактеристичан је разговор југословенског помоћника министра спољних послова Прице са америчким амбасадором Аленом 30. августа 1950. године.⁴⁰⁸ Ален је рекао да код америчких власти у Трсту постоји непријатељско држање према југословенским властима у Зони Б и изразио је свој став да две војске на Слободној територији Трста „не би требале стајати једна према другој као непријатељске – можда ће се морати борити на истој страни“.⁴⁰⁹

Политика југословенске владе према Слободној територији Трста

У периоду 1945–1947. године однос југословенске владе према окупираном подручју Јулијске крајине заснивао се на ставу да је то подручје спорна зона коју треба припојити Југославији.⁴¹⁰ У остваривању овог циља влада је користила дипломатска, војна и економска средства. Преко југословенске војне управе на територији Јулијске крајине практичним деловањем на терену југословенска влада је настојала да створи услове који би омогући да подручје Јулијске крајине на мировној конференцији буде припојено Југославији. Таква настојања била су најизраженија у делу Јулијске крајине под влашћу југословенске војне управе кроз наглашавање југословенског карактера те области и њеног административног повезивања са Југославијом. Значајне пропагандне и политичке активности југословенска влада спроводила је и у

⁴⁰⁶ Исто.

⁴⁰⁷ Исто, 8/3.

⁴⁰⁸ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/791.

⁴⁰⁹ Исто.

⁴¹⁰ Миљан Милкић, „Окупирано подручје Јулијске крајине у политици југословенске владе 1945-1947“, *Војноисторијски гласник*, 1-2010, стр. 13-38.

области под савезничком војном управом. Такве активности биле су најизраженије у граду Трсту. Препреку за деловање југословенске владе представљале су различите административне обавезе преузете потписивањем Београдског и Девинског споразума. Различите тешкоће у имплементацији преузетих обавеза представљале су и добар изговор за наметање својих решења.

С обзиром на чињеницу да је одлукама Мировне конференције Слободна територија Трста добила статус међународно признатог ентитета, већ током лета 1947. у Трсту је почело отварање трговинских представништава разних земаља. Посланик Ивековић је 13. августа 1947. обавестио Министарство иностраних послова да у Трст долази чехословачка делегација у вези са преговорима о економској сарадњи.⁴¹¹ Вејвода је 14. августа обавестио Ивековића да је и југословенска влада преко Пехачека тражила од Војне управе Зоне А сагласност да у Трст пошаље свог трговинског изасланика.⁴¹² Крајем новембра 1947. у Трсту је боравила аустријска привредна делегација.⁴¹³

У забелешци коју је 11. августа 1947. године саставио Милан Бартош, наводи се да је Никола Црнобрња, помоћник министра спољне трговине, поставио питање постављања трговинског аташеа у Трсту и о томе начелно разговарао са Кардељем.⁴¹⁴ Такав аташе требао је најпре да буде при Војној управи Зоне А, а касније би аташе био при влади Слободне територије Трста. Предложено је да се преко југословенске Војне мисије у Трсту тражи сагласност савезничке војне управе. Начелник Одељења за трговинске споразуме Министарства спољне трговине, Зоран Будишин, обратио се 18. августа 1947. Министарству иностраних послова с молбом да нотом обавести Савезничку војну управу у Трсту о жељи Министарства спољне трговине да формира Трговинско изасланство ФНРЈ у Трсту.⁴¹⁵ За изасланика је предложен Рудолф Курелић. Вејвода је 12. августа 1947. године обавестио Војну мисију у Трсту да је југословенска влада одлучила да у Трсту именује свога трговачког изасланика, пошто жели да тргује са Трстом и преко Трста.⁴¹⁶ Тражио је да Војна мисија предузме потребне кораке код

⁴¹¹ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 114, бр. 415250.

⁴¹² Исто, бр. 415250.

⁴¹³ Исто, бр. 424153.

⁴¹⁴ Исто, бр. 415303.

⁴¹⁵ Исто, бр. 415618.

⁴¹⁶ Исто, бр. 415086.

Савезничке војне управе у циљу добијања сагласности да се код Војне управе Зоне А може акредитовати југословенски трговачки изасланик. Министар Симић је 25. августа 1947. године код југословенске Војне мисије у Трсту ургирао одговор у вези са захтевом за акредитацију југословенског трговинског изасланика.⁴¹⁷ Упозорио је да је питање акредитовања трговинског изасланика у Трсту хитно и „важне природе“, да су остале земље већ предузеле сличне кораке и да је намера југословенске владе да за трговинског изасланика буде постављен Рудолф Курелић. У вези са питањем акредитива за југословенског трговачког представника у Трсту, Министарству иностраних послова је 28. августа 1947. године из Војне мисије у Трсту упућен телеграм у коме је наведено да је савезничком штабу послата молба пре десет дана, али да и након две ургенције одговор још није добијен.⁴¹⁸ Јардас из југословенске Војне мисије у Трсту обавестио је 29. августа 1947. године Министарство иностраних послова да је штаб англоамеричке војне управе јавио да је молба коју је Мисија упутила у вези са питањем трговинског представника ФНРЈ у Трсту прослеђена вишем штабу на решење.⁴¹⁹ У вези са молбом југословенске владе да именује свог трговинског представника код англоамеричке војне владе, Пехачек је из Трста 10. септембра 1947. године обавестио министра Симића да је од Главног штаба за централно Средоземље добијен писани одговор у коме се наводи да ће именовање представника са конзуларним или неким другим статусом бити компетенција будућег гувернера Слободне територије Трста.⁴²⁰ У писму Главног штаба за централно Средоземље наведено је и то да Команда главног штаба одобрава долазак привремене југословенске економске делегације са ограниченим функцијама, док би делегација била мања у сразмери са својим функцијама, уз препоруку да посебно секретаријат буде сведен на нужни минимум. Функције делегације биле би строго ограничене на решавање најважнијих текућих проблема са властима савезничке војне управе: снабдевање електричном енергијом из извора са југословенске територије, кретање лица и робе, железничка питања, ПТТ. Савезнички главни штаб истакао је привремени карактер делегације, чији би

⁴¹⁷ Исто, бр. 415618.

⁴¹⁸ Исто, бр. 416381.

⁴¹⁹ Исто, бр. 416724.

⁴²⁰ Исто, бр. 417320.

мандат истекао након што гувернер преузме власт. Предложено је да у Штаб савезничке војне управе у Трсту што скорије буде упућен један југословенски представника, уколико ФНРЈ прихвата постављене услове. Саопштење под сличним условима, Команда главног штаба упутила је и италијанској влади. Пехачек из Војне мисије ЈА при Главном штабу за Централно Средоземље у Трсту, обавестио је 16. септембра 1947. године Министарство иностраних послова да је савезничка војна управа поставила питање када ће доћи југословенска економска делегација.⁴²¹ Пехачек је навео да решавање овог питања сматра врло хитним, јер би иначе могао настати потпуни застој у раду „у вези са овом зоном“.

У вези са дописом Савезничке војне управе од 10. септембра 1947. југословенској војној мисији у Трсту, Министарство иностраних послова обавестило је 8. октобра 1947. године савезничку војну управу да ће код ње акредитовати економску делегацију ФНРЈ под вођством др Франца Хочеvara.⁴²² Наведено је да је шеф делегације Хочеvar овлашћен да о начину и условима рада непосредно разговара са Савезничком војном управом. Савезничка војна управа обавештена је да ће за питања робног промета и трговине у делегацији бити задужен Рудолф Курелић, који је уједно био и заменик шефа. Он је требао да стигне у Трст наредних дана, у пратњи стручњака за наведени сектор (Крсто Зоричић, Иван Билић и Стеван Ђаконовић). Хочеvar је из Трста 25. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је из тршћанске штампе сазнао да су англоамеричке војне власти већ одговорили на југословенску ноту у вези са Курелићем и дискриминацијама које они врше у Трсту и замолио Министарство да југословенску војну мисију у Трсту упозна са садржајем одговора.⁴²³ Велебит је 28. новембра 1947. године обавестио Хочеvara да ноту поводом Курелића англоамеричке власти нису одговориле.⁴²⁴ Навео је да је англоамеричка војна управа упутила своју ноту Савету безбедности, чији садржај није познат Министарству.

Хочеvar је из Трста 25. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је претходног дана званично упознао енглеског пуковника

⁴²¹ Исто, бр. 418003.

⁴²² Исто, бр. 419754.

⁴²³ Исто, бр. 424133.

⁴²⁴ Исто.

Парсонса, шефа саветодавног штаба, који је имао и задатак одржавања контакта са економским делегацијама.⁴²⁵ Хочевар и Парсонс успоставили су међусобни радни контакт и договорили се да први састанак буде одржан „у среду“. Парсонс се интересовао за број чланова југословенске делегације, а Хочевар му је одговорио неодређено и рекао да се и са југословенске стране води рачуна да делегација буде што мања. Приликом овог првог сусрета нису разговарали о условима за рад делегације, а Хочевар је у извештају Министарству иностраних послова навео да сматра да ће „они ћутке прећи ово питање“. На захтев Хочевара да му помогне да састави чланове делегације, пуковник Парсонс је „обећао без много молбе“.

Хочевар је 26. новембра 1947. године одржао први састанак са пуковником Парсонсом на коме су разговарали о делокругу рада југословенске делегације, начину рада и питањима која треба регулисати.⁴²⁶ Хочевар је 3. децембра 1947. године имао разговор са представницима Савезничке војне управе на коме су припремљене будуће активности југословенских експерата, а након тога је отишао у Београд на реферисање.⁴²⁷ У договору са Савезничком војном управом Хочевар је настојао да регулише смештај југословенских експерата као и канцеларијски простор за њихов рад.⁴²⁸

Током разговора са представницима Савезничке војне управе Хочевар је договарао начин регулисања питања од значаја за функционисање међудржавне сарадње између Слободне територије Трста и Југославије. На основу постигнутих договора, југословенска влада је именовала одговарајуће експерте. Тако је за разговоре о питањима пограничног промета између ФНРЈ и Слободне територије Трста југословенска влада средином децембра 1947. одредила Карола Ф. Мејака из Министарства унутрашњих послова НР Словеније.⁴²⁹ У вези са питањем регулисања ПТТ саобраћаја између ФНРЈ и Слободне територије Трста помоћник министра иностраних послова Велебит тражио је 19. децембра 1947. године од Министарства ПТТ да у Трст отпутује помоћник министра Владимир Сенк.⁴³⁰

⁴²⁵ Исто, бр. 424177.

⁴²⁶ Исто, бр. 424350.

⁴²⁷ Исто, бр. 424634.

⁴²⁸ Исто, бр. 425803.

⁴²⁹ Исто, бр. 425706.

⁴³⁰ Исто, бр. 426119.

Током септембра 1947. југословенско Министарство иностраних послова је настојало да у Трсту буде отворено представништво „Југословенске књиге“.⁴³¹

Током разговора са Брилејем 10. јула 1948. године, италијански посланик Мартино је предложио да две владе почну разговоре по питању снабдевања Трста електричном енергијом.⁴³² Навео је да је од англо-америчке војне управе Слободне територије Трста добио одговор да је су они спремни да на преговоре пошању једног посматрача, а да би на преговорима био присутан и један посматрач југословенске зоне Слободне територије Трста. Брилеј је одговорио да Југославија снабдева електричном енергијом англоамеричку зону Слободне територије Трста и да, према томе, југословенска влада има директна посла са англоамеричком војном управом. Поменуо је и да није основана тврдња Мартина према којој англоамеричке власти не би биле компетентне за овакве разговоре због свог провизорног карактера, када се зна да је та иста управа закључила далекосежне уговоре са Италијом. Брилеј је нагласио да се не ради само о лифрацији струје, већ и о плаћању тих лифрација и да југословенска влада нема легалну основу да би о томе разговарала са неким италијанским фирмама. На основу тога, југословенска влада о плаћању може да разговара само са англоамеричком војном управом, која троши већину електричне енергије коју Југославија испоручује. Мартино је навео да није добро упознат са читавим проблемом, али да сматра да би разговори између Италије и Југославије могли да почну, а да би се током разговора видело до које мере би питање електричне енергије могло да буде регулисано између Југославије и Италије.

Током разговора са помоћником министра Поповићем 4. марта 1950. италијански посланик Мартино се жалио што су југословенске власти у Зони Б, приликом замена личних карата, славенизирала италијанска презимена.⁴³³ Навео је да је грађанима који су одбили такве легитимације речено да ће остати без личних докумената и додао да на тај начин југословенске власти присилно утичу на етнички састав Зоне Б. Мартино је нагласио да Зона Б није под југословенским суверенитетом, него под привременом војном управом, тако да би се таквим актима власти прејудуцирао дефинитивни статус територије. Поповић

⁴³¹ Исто, бр. 417904.

⁴³² ДА МСП, ПА, 1948, ф. 65, бр. 428948.

⁴³³ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/71.

је одговорио да му о томе није ништа познато и да је врло изненађен, јер то не одговара југословенским принципима и политици и да југословенска влада строго поштује национална права. Обећао је да ће југословенска влада испитати читаву ситуацију.

На састанку 12. јула 1950. у вили „Бели двор“ на Бледу са Леом Матесом, Енрико Мартино је почео разговор око поновног увођења паробродске везе између Зоне А и Зоне Б, о чему је он 3. и 4. јула разговарао са Кардељем.⁴³⁴ Матес је рекао да влада разматра ту могућност, као и да није искључено да наредних дана буду отворене нове линије. Мартино је током разговора инсистирао на питању насилног исељавања из Копра и Буја и позивао се на један ранији разговор са Кардељем у којем му је обећао да се више неће вршити ова исељавања. Матес је објаснио да су та исељавања вршена из социјалних обзира и без икаквих дискриминација и навео случајеве да су и неки политички активисти који најтешње сарађују са властима били исељени.

Током разговора са помоћником министра иностраних послова Матесом 27. децембра 1950. године Мартино је предао промеморију у вези са притисцима који се врше према Италијанима у зони Б у вези са претстојећим изборима за словеначко-италијанску антифашистичку унију.⁴³⁵ Матес га је упозорио да то звучи прилично невероватно јер право гласа имају само чланови, а чланство је добровољно. Мартино је такође навео и да су повећане тешкоће у саобраћају између Зоне А и Зоне Б због појачане контроле коју врше југословенске војне управе.

На основу инструкција своје владе Мартино је током разговора са Јосипом Брозом 12. марта 1951. године протествовао против мера које су југословенске власти увеле у школству у Зони Б и отпуштања неких наставника и указао на инцидент у Бујама.⁴³⁶ Броз је одговорио да ће се заинтересовати за оба питања, али да жели каже да у погледу Зоне Б „информбировски и неки други елементи у Италији измишљају разне инциденте и мере или надувавају ствари користећи их у сврху стварања раздора између Југославије и Италије. Обе владе међутим треба да делују у правцу зближавања". У вези са разговорима које је имао код Броза,

⁴³⁴ Исто, I-3-b/342.

⁴³⁵ Исто, I-3-b/342.

⁴³⁶ Исто, I-2-a/50.

Мартино је 14. марта 1951. разговарао са Матесом и покренуо је питање реформе школства у Зони Б у оквиру којих су извршене промене у наставном програму тако да се сведочанства школа у Зони Б неће признавати у Зони А.⁴³⁷ Рекао је да се тиме нарушава јединство Слободне територије Трста и да је недопустиво да се такве промене врше с озиром на чињеницу да се ради о привременој војној окупацији Зоне Б и предао је промеморију о том питању. Martino је указао и на клеветничку кампању која се води у циљу застрашивања девет наставника у Зони Б. Матес је одговорио да ће интервенисати, а да му ови случајеви нису познати. Martino је такође предао и промеморију у вези са национализацијом предузећа у Зони Б и изнео став италијанске владе да су тиме прекорачена овлашћења војне управе. Martino је предао и промеморију у вези са инцидентима са путницима у Изоли и Бујама. Матес му је одговорио да је по сазнањима југословенске владе дошло до мањих инцидената који су од италијанске штампе надувани и искоришћени у кампањи против Југославије. Martino је „поново изнео сугестију“ да би у Италији било добро прихваћено када би се у Зони Б дала амнестија као што је то учињено у Југославији поводом Нове године. Матес је одговорио да надлежне власти разматрају ово питање, али је рекао да не зна „да ли је нађено да би таква амнестија била умесна“. У општем разговору о Зони Б Матес је рекао да сматра да је врло штетно што се у Италији ствара антијугословенска кампања која изазива „компликације у зони Б“.

О ситуацији у Зони Б и променама које у тој зони спроводи Југославија Martino је разговарао са помоћником министра Вејводом 17. априла 1951. године⁴³⁸ Martino је рекао да је ситуација у Зони Б забрињавајућа и да сматра да је југословенска влада предузимањем мера у тој области (одузимањем фабрика, школска реформа) „прекршила споразум (усмени) између Мартина и Матеса прошле године на Бледу, да се наине у Зони Б неће предузимати никакве мере до коначног решења питања која би могла да отежају југословенско-италијанске односе.“ Вејвода је рекао да је већ имао прилике да у низу разговора са Марином одбије такве и сличне тврдње. Објаснио је да „Зона Б живи и развија се нормалним животом, то је жив организам чији се развитак не може зауставити“ и закључио да је у Зони Б ситуација потпуно нормална и да Италијани у Зони Б

⁴³⁷ Исто, I-2-d/81.

⁴³⁸ Исто, I-3-b/347.

уживају сва права као и Словенци и Хрвати. У вези са школским системом у Зони Б, Вејвода је рекао да југословенска влада на тај начин жели да ликвидира и последње остатке фашистичког режима. Мартино је након овог разговора рекао да одлази у Рим „декуражиран“ и да неће моћи да говори добро о односима између Југославије и Италије.

Посланик Мартино је 24. маја 1951. године замолио Матеса да се испита могућност укидања дисциплинске пресуде учитељима у Зони Б који су ишли на полагање испита у Трст без дозволе да напусте своје место.⁴³⁹ Интересовао се и за амнестију у Зони Б.

На основу чл. 3, 4. и 31. Уредбе о надлежности за одређивање и контролу цена и тарифа (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 63/50), министар финансија ФНРЈ Добривоје Радосављевић и Председник Савета за промет робе Осман Карабеговић, донели су 25. августа 1951. године „Наредбу о ценама по којима ће производна и трговинска предузећа продавати робу намењену за потребе југословенске зоне Слободне територије Трста“.⁴⁴⁰ Наредбом је регулисано да ће сва производна предузећа продавати своје производе намењене за потребе Југословенске зоне Слободне територије Трста по ценама у слободној продаји по којима продају своје производе у слободној продаји трговинској мрежи у ФНРЈ. Ова наредба примењивана је од 1. августа 1951. године.

⁴³⁹ Исто.

⁴⁴⁰ *Службени лист ФНРЈ*, број 39, 29. август 1951, стр. 486.

III Тршћанско питање 1948 – 1953.

Декларација о Слободној територији Трста и њене последице

Проблеми између југословенске и италијанске владе настали су већ приликом избора гувернера Слободне територије Трста. Ситуација у којој није било могуће постићи договор око избора гувернера Слободне Територији Трста довела је до доношења Декларације влада САД, Велике Британије и Француске о Слободној територији Трста 20. марта 1948. године.⁴⁴¹ Декларација је најпре замишљена као изјава владе САД и владе Велике Британије, али да би добила на значају у њено доношење укључена је и француска влада. Управо је француски министар иностраних послова Бидо (Georges Bidault) први објавио Декларацију у јавном говору 20. марта у Торину, где је боравио ради закључења француско-италијанског споразума о царинској унији.⁴⁴²

У такозваној „Трипартитној Лондонској декларацији“, три владе су предложили владама Совјетског Савеза и Италије да се сагласе са допунским протоколом уз Уговор о миру с Италијом, којим би се Слободна територија Трста поново ставила под италијански суверенитет. У образложењу овакве одлуке наводи се да је расправа у Савету безбедности показала да није могућ споразум о избору гувернера, док је, с друге стране, карактер југословенске зоне Слободне територије Трста потпуно измењен и ова зона је практично припојена Југославији. Југословенска влада је оптужена за примену разних процедуре којима се не поштује жеља коју су Уговором о миру са Италијом изразиле велике силе у настојању да Слободној територији Трста дају независни и демократски положај. Три владе су сматрале да је југословенска влада у зони којом је управљала предузела мере које у потпуности онемогућавају могућност примене „Сталног статута Слободне територије Трста“. У таквим околностима три владе су закључиле да решење које проистиче из одлука Уговора о миру не може да гарантује очување основних права и интереса народа на Слободној територији Трста. Три владе су због тога одлучиле да препоруче враћање Слободне територије Трста под италијански суверенитет, као најбоље решење за

⁴⁴¹ Декларација влада САД, Велике Британије и Француске о Слободној територији Трста, Вашингтон, Лондон и Париз, 20. марта 1948. године. *Balkanski ugovorni...*, III, стр. 152-153.

⁴⁴² J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 207.

задовољавање демократских тежњи народа и омогућавање поновног успостављања мира и безбедности на том подручју. Будући да је Савет безбедности преузео одговорност за независност и територијални интегритет Слободне територије Трста, три владе на крају Декларације наглашавају да ће поднети Савету безбедности на усвајање одредбе споразума који треба заједнички да се постигне. Текст Декларације је достављен Савету безбедности УН, али не и влади ФНРЈ.⁴⁴³

Декларација од 20. марта није дефинитивно предала Слободну територију Трста Италији.⁴⁴⁴ Било је јасно да пошто је Југославија окупирала Зону Б, није било могуће да читавом територијом располаже само једна страна. У Трипартитној декларацији је све било срачунато да иритира Југославију. Декларација је више била политичко-психолошког карактера него што је имала значај правног предлога.⁴⁴⁵

Лео Матес у својој књизи „Међународни односи социјалистичке Југославије“ наводи да је подршка влада западних земаља и њихово настојање да осигурају победу Де Гасперија на првим општим изборима у априлу 1948. довело до прекида са дотадашњом политиком у погледу разграничења између Италије и Југославије и потпуно стале на страну Италије и Трипартитном декларацијом су објавиле да своју намеру да целу Слободну територију Трста предају Италији.⁴⁴⁶ Матес каже да ова објава великих сила није имала никаквог правног ефекта, али је утицала на изборе у Италији. Матес објашњава да су мировни уговор са Италијом потписале све земље које су биле у рату са фашистичком Италијом и да Уговор о миру није могао да се мења без сагласности свих земаља потписница. Трипартитна декларација је зато и тражила да се сазове нова мировна конференција о Италији и да се образложи тиме да није било могуће постићи споразум о гувернеру Слободне територије Трста. Матес наводи да је овај потез унео нове елементе у проблематику спровођења у дело мировног уговора и тиме

⁴⁴³ Дирозел сматра да је такав поступак учињен у намери да додатно иритира југословенску владу. Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943-1954*. Editions de l'Institut de sociologie de l'Universite libre de Bruxelles, Bruxelles, 1966, стр. 274. (У даљем тексту: Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit...*)

⁴⁴⁴ Исто, стр. 274.

⁴⁴⁵ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 207.

⁴⁴⁶ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, стр. 77.

„погодио дубоко интересе Југославије“, а такође је био озбиљан корак у правцу продубљивања расцепа између западних великих сила и Совјетског Савеза.⁴⁴⁷

Југословенска влада је на Декларацију реаговала 21. марта 1948. године преко амбасадора у САД, Саве Косановића.⁴⁴⁸ Сутрадан је југословенска влада упутила оштру ноту владама САД, Велике Британије и Француске оцењујући да Декларација има искључиво „пропагандистички значај“.⁴⁴⁹ Југословенска влада је предлагала да након неуспелих преговора око избора гувернера Слободне територије Трста, представници југословенске и италијанске владе треба да у директним контактима пронађу споразумно решење. У том циљу је југословенски министар иностраних послова Станоје Симић 22. марта 1948. године изјавио да би било најбоље приступити решењу Тршћанске кризе у духу договора Тито – Тољати.⁴⁵⁰ У складу са тим, југословенски посланик у Риму, др Младен Ивековић је на конференцији за штампу 31. марта 1948. године предложио директне разговоре између Југославије и Италије, при чему је посебно нагласио да Југославија не може да буде искључена из разговора о Трсту.⁴⁵¹ Италијански службени кругови нису обраћали пажњу на југословенске предлоге и сматрали су да је Трипартитна декларација основа за решавање Тршћанске кризе. Председник владе Де Гаспери је сматрао да Декларација представља „прво задовољење италијанских захтева“.⁴⁵² Комунистичка партија Италије је у новонасталој ситуацији након објављивања Декларације била збуњена и она преко листа *Унита* устаје против декларације.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Исто, стр. 78.

⁴⁴⁸ Изјава амбасадора ФНРЈ у САД Саве Косановића поводом саопштења владе САД о заједничкој ноти влада САД, Велике Британије и Француске влади СССР-а о питању Трста, Њујорк, 21. марта 1948. године. *Dokumenti...*, 1948, стр. 65-66

⁴⁴⁹ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 208.

⁴⁵⁰ Палмиро Тољати, генерални секретар Комунистичке партије Италије, потпредседник владе у другом кабинету Бономија (1944 – 1945), а затим министар правосуђа у влади Ферућа Париа (Ferruccio Parri) и првој влади Де Гасперија (Alcide de Gasperi). Боравио је у Југославији почетком новембра 1946. године. У току разговора са Тољатијем Јосип Броз је понудио да Југославија призна Трст Италији ако ова Југославији призна Горицу. Било је речи и о репатрирању италијанских ратних заробљеника из Југославије и намери да се преговара о трговинском споразуму између две земље. Италијанска влада је оценила да овај разговор „садржи нове факторе који могу да створе могућност за директне разговоре у оквиру општих преговора о закључењу мировног уговора“. *Писмо италијанског амбасадора у Вашингтону Alberta Tarchiana државном секретару САД Jamesu Byrnesu, Вашингтон, 8. новембар 1946. године. Dokumenti...*, 1946, II, стр. 420.

⁴⁵¹ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 208.

⁴⁵² Исто, стр. 209.

⁴⁵³ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, стр. 84.

Иако је протествовала због тога што је влада ФНРЈ своју протесну ноту упутила без консултовања са њима, совјетска влада није одмах реаговала на Декларацију.⁴⁵⁴ Коментар „Радио Москве“ од 21. марта о томе да предлог трију влада заправо представља мешање у кампању пред предстојеће изборе у Италији, довољно говори о значају који је влада у Москви придавала Декларацији.⁴⁵⁵ С обзиром на чињеницу да се доношење Трипартитне декларације поклопило са повлачењем совјетских стручњака из Југославије, совјетска влада није желела да пружи отворену подршку југословенској влади јер би на тај начин ослабила ефекат својих притисака.⁴⁵⁶ Званични совјетски одговор на Трипартитну декларацију и на ноте западних сила уследио је тек 13. априла.⁴⁵⁷ У том одговору совјетска влада критикује сазивање посебног састанка и упозорава на процедуру која је потребна за измену Уговора о миру. Совјетска влада је такође искористила прилику да оптужи западне силе за објављивање једног документа те врсте без консултовања са Совјетским Савезом. Овакав совјетски одговор је био довољно неодређен и није пружао никакву подршку Југославији. Одговор британске владе од 16. априла на совјетски став наглашава да совјетска влада избегава да се изјасни о суштини проблема. Најважнији мотив у оваквом понашању совјетске владе био је, према Матесу, промена у односима према Југославији која се тачно поклопила са објавом Трипартитне декларације.⁴⁵⁸ У случају повољног исхода притиска на Југославију Совјетски Савез би поновно имао у пуној мери разлог да се залаже за повољно решење спора око Трста. Зато је одуговлачење са јасном изјавом и одговором на декларацију био и једини пут. Наиме, 18. марта, два дана пре објаве декларације, совјетски војни представник у Београду обавестио је руководство војних снага Југославије да је добио наређење да се сви совјетски војни стручњаци одмах повуку из Југославије. Следећег дана, 19. марта, влади је саопштено да совјетска амбасада у Београду добила сличне инструкције у погледу цивилних стручњака који су се налазили у Југославији. Матес наводи да је Совјетски Савез најпре реаговао шутљом на иницијативу западних сила јер није желео да покаже интересовање и пружи подршку Југославији у конфронтацији са

⁴⁵⁴ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/341.

⁴⁵⁵ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 209.

⁴⁵⁶ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, стр. 79.

⁴⁵⁷ Исто, стр. 80.

⁴⁵⁸ Исто, стр. 78.

великим силама запада, јер би тиме ослабио ефекат свог притиска на Југославију, који је управо отпочео повлачењем стручњака.⁴⁵⁹ Свака акција у прилог Југославије показала би да су оптужбе да је Југославија одступила од позиције социјализма бесмислене и у контрадикцији с њеним отпором западном притиску, па и са самим преокретом политике запада према њој у смислу заузимања жестоког антијугословенског става у лондонској Трипартитној декларацији. Матес каже да се Совјетски Савез с друге стране надао да ће његова иницијатива притиска на Југославију уродити плодом и да ће у Југославији „бити постављена екипа која ће пристати да се подреди Стаљину и Москви“.

Британски генерал Ајри (Т. Агеу), командант англоамеричке зоне Слободне територије Трста од 15. септембра 1947. године до 13. марта 1951. године, био је један од највернијих присталица Трипартитне декларације.⁴⁶⁰ Генерал Ајри је 8. марта 1948. године са италијанским министром финансија потписао три споразума која су произилазила из одлука мировног уговора.⁴⁶¹ Већ почетком априла 1948. године савезничка војна управа у Трсту предала је све одговорније функције италијанским градским властима. Такав процес је настављен у току следећег месеца, а затим у јулу долази до именовања првог италијанског градоначелника Трста.⁴⁶² Почиње притисак тршћанске градске управе и политичких фактора у Италији да се спроведе намера садржана у Трипартитној декларацији. У то време такође почињу да се повећавају гранични инциденти, како на граници између Зоне А и Зоне Б, тако и на југословенско-италијанској граници северно од Слободне територије Трста. Ситуација се донекле смирила 13. марта 1951. године када је британска влада опозвала генерала Ајрија и поставила генерала Џона Винтертона (John Winterton), бившег заповедника савезничких снага у Аустрији.⁴⁶³

Једини стварни резултат који је постигнут Декларацијом од 20. марта јесте заустављање напретка у преговорима о решавању статуса Слободне територије Трста. Уз истовремени почетак раскида сарадње совјетског руководства са

⁴⁵⁹ Исто, стр. 79.

⁴⁶⁰ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 215.

⁴⁶¹ Исто, стр. 204.

⁴⁶² L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, стр. 85.

⁴⁶³ Vid Jakša Орачић, „Tršćanska kriza kroz odjeke u tisku“. U: *Vojna in mir na primorskem*, Koper, 2005, стр. 213–240.

југословенском владом, Декларација је имобилисала италијанску политику, која је сматрала да има право на Слободну територију Трста и на тај начин је појачан сукоб италијанске и југословенске владе.⁴⁶⁴ С друге стране, југословенски раскид са СССР-ом је навео америчку и британску владу да се опрезно приближе Југославији из одбрамбених разлога.

Југославија и Запад у решавању Тршћанске кризе

Владе Сједињених Америчких Држава и Велике Британије су преко својих амбасадора у Београду настојале да утичу на југословенску спољну политику према Слободној територији Трста и да контролишу југословенске територијалне аспирације према Зони Б.

Током првог протоколарног разговора југословенског помоћника министра спољних послова Владимира Поповића са новим америчким амбасадором Џорџом Аленом 23. јануар 1950. године Поповић је рекао да жели што ширу сарадњу са америчком владом, а амбасадор Ален је рекао да се неће мешати у југословенске унутрашње ствари.⁴⁶⁵ Током разговора са Ремсом (Rems), саветником америчке амбасаде, 17. фебруара 1950. године Прица је започео разговор о питању Трста.⁴⁶⁶ Ремс је рекао да је америчка влада у врло тешком положају и да је забрињавајуће шта би све совјетска влада могла да учине у вези са овим питањем. Навео је да би Совјети могли да се придруже декларацији трију сила објављеној у марту 1948. године и тиме би америчка влада дошла у тежак положај. Додао је да је врло тешко одрећи се Декларације, али да би нешто морало да се учини у том погледу. У вези са мерама које се предузимају у Зони А и мерама које југословенска влада предузима у Зони Б, Ремс је рекао да је „најбоље да свако држи оно што има.“

Југословенска влада је преко главног дописник *Њујорк тајмса* (*New York Times*) Хендлером који је почетком марта 1950. разговарао са Велебитом била обавештена да се америчка и британска влада залажу за „статус кво“ на Слободној територији Трста и да сматрају да је такво решење најбоље.⁴⁶⁷ Међу високим југословенским представницима власти постојала је сагласност да Броз током интервјуа са Хендлером не би требало да помиње питање Трста. Сматрали су да

⁴⁶⁴ Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit...*, стр. 307.

⁴⁶⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/791.

⁴⁶⁶ Исто.

⁴⁶⁷ Исто, I-3-d/71.

ово питање не треба ни ублажавати ни заоштравати, због чега је било најбоље не помињати.⁴⁶⁸

Посланик Ивековић 7. јула 1950. обавестио Министарство иностраних послова да није био позван на велики пријем код америчког амбасадора приликом америчког националног празника 4. јула и констатује да „ово свакако није без разлога“.⁴⁶⁹ Министарство је о овоме обавестило југословенског амбасадора у Вашингтону 14. јула 1950. уз напомену да овакав увредљив поступак треба приписати непријатељском ставу тамошњег америчког амбасадора према Југославији.⁴⁷⁰

Пред свој одлазак на место амбасадора у Вашингтону помоћник министра спољних послова Владимир Поповић разговарао је 24. марта 1950. године са америчким амбасадором Аленом.⁴⁷¹ Поповић је амбасадору Алену скренуо пажњу на поступке италијанске владе која у последње време намерно заоштравала односе са Југославијом. Изложио му је „широко публиковани меморандум“ о стању у Зони Б, упозорио да се јављају случајеви провокација и навео најновији упад италијанских војника на југословенску територију. Амбасадор Ален је рекао да је жеља владе САД да се односи Југославије и Италије поправе. и изразио очекивање да ће Југославија „са истом дивном хладнокрвношћу и стрпљењем продужити са настојањем да се ти односи поправе“, а он ће преко својих представника у Риму изложити италијанским факторима да је то жеља америчке владе. Сматрао је да у међувремену треба препоручити и југословенској и италијанској влади да различите билатералне проблеме не износе у форми јавних саопштења и напоменуо да су односи Југославије и Италије један од најтежих односа између двеју држава.

У разговору помоћника министра иностраних послова ФНРЈ Леа Матеса са америчким амбасадором Аленом 5. априла 1950. године било је речи о изборима у Зони Б заказаним за 16. април и о намерама југословенске владе у вези са тим.⁴⁷² Амерички амбасадор је изразио забринутост да би ти избори могли да буду искоришћени као народни плебисцит за припајање Зоне Б Југославији.

⁴⁶⁸ Исто.

⁴⁶⁹ ДА МСП, ПА, 1950, ф. 36, 414037.

⁴⁷⁰ Исто.

⁴⁷¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/791.

⁴⁷² Исто, I-3-d/71.

Интересовао се и за правни поредак у Зони Б. Амбасадор Ален је најавио да путује у Рим на неколико дана и да ће вероватно посетити Сфорцу. Због тога је желео да са Матесом разговара о питању Трста и да сазна како југословенска влада гледа на могућност споразума са Италијом. Ален је навео да на основу телеграма који је добио из Стејт департмента, а који садржи извештај америчког амбасадора из Рима, може да се закључи да италијанска влада није спремна да се споразуме на бази југословенских предлога. Ален је додао да би он ипак желео да испита могућност споразума, јер је, како је рекао, мишљење америчке владе одувек било да је најбоље да се питање реши двостраним споразумом. Матес је укратко приказао историјат односа Југославије и Италије после Другог светског рата и на основу свог излагања извео закључак о томе да су Италијани заоштравали односе и отежавали споразумевање које је југословенска влада увек желела и које и сада жели. Матес је рекао да италијанска влада треба да схвати да компромисно решење повлачи за собом обостране жртве и превладавање незадовољства које из тога произилази. Амбасадор Ален је рекао да по свему изгледа да није вероватно да би се питање Трста могло скоро решити споразумом између Југославије и Италије, него да би можда било најбоље да ствари стоје како јесу и да се решење остави будућности. Матес је одговорио да су Југословени врло упоран и борбен народ, али да су истовремено и стрпљиви и да могу да чекају ако треба, али да су такође спремни да ствар реше одмах ако се за то укаже добра воља од стране Италијана. Амбасадор Ален је током разговора питао Матеса како би југословенска влада реаговала уколико би неко трећи, али не САД, учини сугестију и југословенској и италијанској влади у правцу компромисног решења. Додао је да би то могло бити корисно зато што је много лакше примити предлог неког трећег, јер то не оставља утисак попуштања партнеру у преговорима и представља мањи губитак престижа. Матес је одговорио да таква иницијатива може бити корисна, али и опасна, јер би могла да отежа ситуацију. Ален је прихватио сугестију да је то деликатна ствар и питао да шта Матес мисли о томе да ли би било згодно да УН буду тај трећи. Матес је одговорио да би, с обзиром на рад те организације, било тешко изводљиво да се оне умешају у такве преговоре, и да би то могло да буде крање непријатно за УН. Ален се сагласио и додао да се и њему чини да УН не долази у обзир. Матес је

питао шта Ален мисли да би тај трећи требао да сугерише као компромисно решење. Одговорио је да је он представник америчке владе, да има у глави предлог који би једним потезом решио цело питање, али да не сме да каже, јер је његова влада, па према томе и он, везана Трипартитном декларацијом од марта 1948. године. Матес му је одговорио да разуме његове тешкоће, али га је и упозорио на то да је за југословенску владу Зона Б изван дискусије и да је то, истовремено са југословенском спремношћу за компромис, речено италијанској влади. Објаснио је Алену да је југословенска влада спремна да дискутује о читавом низу својих захтева и интереса и набројао је Словенце у Трсту, приморје до Тржића, Горицу, али да Зону Б сматра неодступним захтевом и то у оквиру једног компромисног решења. Додао је да уколико би неко трећи желео да предложи сугестију која би ишла преко тога, онда је боље да се тај покушај не чини. Амбасадор Ален је покушао да убеди Матеса да не треба приступати решавању једног питања са унапред фиксираним тврдим и залеђеним ставовима, али га је Матес упозорио да је то само делимично тачно, јер треба испитати о каквим се позицијама ради. Додао је да југословенска влада признаје тврду позицију италијанској влади, а то је захтев за градом Трстом. Због тога је Матес сматрао да и италијанска влада треба Југославији да призна Зону Б. Матес је напоменуо да такве позиције нису препрека за споразум и да се треба сетити онога о чему је већ постигнута сагласност са италијанском владом, да жртве и терет компромиса треба да поднесу обе стране. Дадао је да уколико Италијани желе компромис без икаквих жртава, онда је то доказ да нису зрели за компромис. Матес је на крају додао да би о томе требао да води рачуна неко трећи приликом предлагања компромисног споразума.

Током разговора са амбасадором Аленом 8. маја 1950. године Прица је опширно говорио о томе да су изјаве и кораци југословенских званичника биле усмерене на побољшање односа са суседима, али да је италијанска страна на то кренула са провокацијама, да сипају уље на ватру и продужују провокативну кампању.⁴⁷³ Ален је рекао да „Италијани чине глупости“ и да тиме чине лошу ствар за себе, да је Југославија задржала достојанство и миран став, као и да потпуно разуме да Југославија не може још дуго да поднесе те провокације. Ален

⁴⁷³ Исто, I-3-b/791.

је у поверењу рекао да је италијански амбасадор у Вашингтону посетио министра иностраних послова Дина Ачесона (Dean Acheson)⁴⁷⁴ и рекао да би гроф Сфорца хтео у Лондону (пре конференције министара спољних послова) да разговара са њим о Трсту и да му преда меморандум. Ачесон је рекао да ће разговарати са Сфорцом, али да нема шта да каже о Трсту. Ален је рекао да САД неће реаговати на совјетску ноту по питању Трста.

У вези са политиком југословенске и италијанске владе према одржавању избора у Зони Б, Прица је 19. маја 1950. године разговарао са британским амбасадором сер Чарлсом Пиком (Charles Peake).⁴⁷⁵ Пик је рекао да је из Лондона обавештен да је британски министар спољних послова Бевин (Ernest Bevin) разговарао са Сфорцом и да је Сфорца том приликом изразио забринутост због југословенске намере да затвори границу између Зоне А и Б. Бевин је наредних дана требало да поново разговара са Сфорцом па је Пик тражио да му Прица објасни какве су југословенске намере у вези са затварањем границе између зона А и Б. Прица је одговорио да југословенска влада нема никакву намеру да ову границу затвара и да је кампања, која се у Италији повела поводом извесног поштрења мера југословенских пограничних власти, само још један доказ више како се са италијанске стране искориштава све да се створи што гора атмосфера. Прица је објаснио да спроведене пограничне мере против кријумчарења оружја, какве се често примењују и на другим границама. У вези са Трстом Прица је поновио још неке аргументе из ранијих разговора и рекао да је југословенски став у вези са овим питањем јасно изнесен у Кардељевој изјави пред спољно-политичким одбором.

Разговор које је Бевин имао са Сфорцом у Лондону био је главна тема сусрета између Прице и амбасадора Пика 2. јуна 1950. године.⁴⁷⁶ Прица је подсетио на претходни сусрет када му је Пик пренео да је Бевин упозорио Сфорцу да би требало престати са изјавама и предлозима кроз јавне говоре. Прица је коментарисао да италијански званичница настоје да преко провокација и уцена желе да што више заоштре сва питања и погоршају атмосферу и да на тај начин

⁴⁷⁴ Дин Ачесон (1893-1971) је био на положају америчког државног секретара од 19. јануара 1949. до 20. јануара 1953. године.

⁴⁷⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-b/943.

⁴⁷⁶ Исто.

наметну своје решење питања Трста. Прица је подсетио да је југословенска влада у преговорима у вези са питањима репарација, опција, италијанске имовине ишла до крајњих граница. Сам Сфорца је у априлу изјавио да је задовољан са резултатима и када је изгледало да је италијанска влада спремна да потпише споразум, започели су са бесомучном кампањом. Пик је рекао да је изненађен италијанским ставовима. На крају разговора, амбасадор Пик је замолио да га Прица прими и сутрадан како би направио забелешку о југословенским ставовима о односима са Италијом. Пик је рекао да ће пренети својој влади све што му је Прица рекао, као и то у каквом је озбиљном и огорченом тону рекао. У забелешци са разговора Прица је навео своје запажање да иако је Пик истицао да је југословенска влада у праву, ипак је тон Пиковог разговора био другачији и мање негативан за Италијане него раније, а на крају није дао изјаву осуде италијанског поступка.

Британски амбасадор Пик обавестио је 6. јуна 1950. године Прицу о италијанским ставовима и питањима која они сматрају као проблем.⁴⁷⁷ Прица је рекао да су главни проблеми италијански однос према мањинама, постојање и деловање избегличких организација, иредентистичка кампања. Секретар британске амбасаде Флојд (Floyd) рекао је Прици 17. јуна 1950. године да је совјетска нота по питању Трста опасна јер њоме совјетска влада отвара могућност свог укључења у трипартитне разговоре.⁴⁷⁸ У ноти је потврђен став из Трипартитне декларације и заступа се гледиште о међусобном споразумевању Југославије и Италије. Флојд се сагласио да нота неће допринети решавању питања Трста. Амбасадор Пик је 22. јуна 1950. предложио Прици да се односи са Италијом решавају тајним дипломатским каналима, да Југославија и Италија дају по једно лице за те преговоре.⁴⁷⁹ Прица је најпре игнорисао тај предлог, а затим рекао да Италијани не доприносе да се крене у такву врсту дипломатије.

Едвард Кардељ је 11. септембра 1950. године разговарао са Бевином на броду „Квин Мери“ (Queen Mary).⁴⁸⁰ У вези са питањем југословенских односа са Италијом Кардељ је рекао да је једини проблем Трст и да сматра да то питање

⁴⁷⁷ Исто.

⁴⁷⁸ Исто.

⁴⁷⁹ Исто.

⁴⁸⁰ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/944.

треба ставити по страни, а развијати даље односе. Навео је да италијанска влада врши економски притисак и не прихвата одлагање питања Трста. На Бевиново питање који је то конкретан притисак, Кардељ је рекао да су преговори о репарацији прекинути и да је истовремено појачана кампања око Трста – „тима је дато до знања да се преговори прекидају због Трста“. Кардељ је додао да италијанска влада омета и одвијање нормалних трговинских односа. Бевин се сложио, рекао да је то „Сфорцино масло“ и отворено показивао антииталијанско расположење. Кардељ је стекао утисак да су британско-италијански односи још увек лоши и да Италија неће добити британску подршку по питању Трста.

Током разговора са Матесом 13. новембра 1950. године амбасадор Ален се интересовао о напретку преговора југословенске и италијанске владе.⁴⁸¹ Матес рекао да су превазиђене тешкоће у преговорима око репарације и да верује да ће прва транша бити ускоро потписана.

На француско-италијанској конференцији у Светој Маргарети код Рапала, од 12. до 14. фебруара 1951. године, Де Гаспери је позвао француску владу да преузме нову иницијативу како би савезници дали изјаву у којој би јасно изјавили да се сматрају обавезни у испуњењу ставова Трипартитне декларације.⁴⁸² Де Гаспери је тврдио да уколико би било решено питање Трста не би било других тежих питања између Југославије и Италије и то би био најјаћи прилог сигурности Западног блока. Уједно, то би значило репарацију Италији за неправде нанете Уговором о миру. Француски министар иностраних послова Роберт Шуман (Robert Schuman) је одговорио Де Гасперију да савезничка декларација о Трсту није никада опозвана, већ да је развој догађаја оставио по страни. Италија је тражила изјаву коју је добила и може је користити једино у разговорима са Југославијом, али не другачије. Савезници немају никаквог легалног права да једнострано ревидирају Уговор о миру без пристанка совјетске владе. Упозорио је да пристанак совјетске владе подразумева давање неких већих уступака од стране Запада. Сфорца је такође тражио да се унесе у јавни коминике да Француска сматра да је декларација о Трсту и даље важећа. Шуман је одговорио да то није потребно, а можда није ни згодно, јер се тиме компликују односи са Југославијом,

⁴⁸¹ Исто, I-3-b/791.

⁴⁸² Исто, I-3-b/344.

али и са САД и Великом Британијом, с обзиром да је Трст заједничка ствар савезника.

Немогућност постизања договора између влада западних земаља и владе Совјетског Савеза и њихова све већа конфронтација, довело је до немогућности остваривања одлука Трипартитне декларације. Након конференције у Св. Маргарити италијанска влада је схватила илузорност инсистирања на Трипартитној декларацији. Сфорца је 2. марта 1951. године рекао француском амбасадору Фуке-Дупару (Jacques Fouques-Duparc), да Италија не претендује на стриктној примени Трипартитне декларације. На састанку у Лондону 13. марта, на коме су били присутни Де Гаспери, Сфорца, премијер Атли и секретар у Форин офису Морисон (Herbert Morrison), било је речи о томе да Запад ставља декларацију од 20. марта на „stand by“. Дирозел наводи да је због тога "Запад осетио благо олакшање."⁴⁸³ Може се изнети и закључак да је југословенска влада схватала да западне силе, и поред објаве свог новог става у Декларацији, нису у стању да га остваре ревизијом мировног уговора, као и да Стаљин у том тренутку није могао, у интересу самог Совјетског Савеза, да пристане на ревизију.⁴⁸⁴

Током разговора са амбасадором Пиком 26. фебруара 1951. године Матес је о Трсту поновио оно што је Вилфан рекао Пику – да треба имати у виду да у Европи не може бити локализованог рата и да сви политички аргументи на којима се заснива југословенски став о Слободној територији Трста тиме добијају на значају.⁴⁸⁵ Пик се сложио и рекао да би било добро да се у Лондону приватно и без знања јавности састану Моша Пијаде и Де Гаспери. Матес је рекао да југословенска делегација није спремна за састанак, а Пик се сложио да тај разговор треба добро припремити. Додао је да њихов амбасадор у Риму Виктор Малет (Sir Victor Alexander Louis Mallet) сматра да је Сфорца више склон да оствари споразум о Слободној територији Трста од Де Гасперија. Пренео је да је Де Гаспери рекао Малету да Сфорца не схвата италијанску интерну ситуацију по питању Трста, јер римски парламент неће прихватити решење засновано на југословенским ставовима.

⁴⁸³ Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit...*, стр. 316.

⁴⁸⁴ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, стр. 83.

⁴⁸⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/947.

Током разговора Јосипа Броза и генералног секретара УН Тригве Лија (Trygve Lie),⁴⁸⁶ 13. априла 1951. године није било речи о Трсту.⁴⁸⁷ Разговарали су о положају Југославије наспрам СССР-а и сателитских земаља, о проблему југословенске привреде којој помажу САД и Велика Британија. Као један од проблема Броз је навео однос Запада према Југославији. Рекао је да се стално дешава да кад Југославија тражи помоћ Запад везује давање помоћи за политичке циљеве, мада је напоменуо да је то у последње време „нешто боље, но то ни сада није потпуно престало, а не може се искључити ни за убудуће“. Броз је као разлог тога навео неповерење Запада у то да је Југославија дефинитивно раскинула са СССР-ом. Тригве Ли је рекао да би Југославија у УН требала да што тешње сарадњује „са западном већином“. У вези са тим Ли је рекао да је за Југославију погрешно да се „повезује са азијским земљама, спомињући изричито Индију и арапске земље“ и сматрао је да „то није друштво за вас“. Прецизирао је да „Југославија би могла рачунати на специјалан поступак у решавању својих потешкоћа, ако би сматрала могућом једну такву сарадњу са Западом у УН“. Додао је да то не значи да Југославија треба да уђе у „такве комбинације као што су Атлантски пакт итд.“ На крају разговора Тригве Ли је рекао да сматра да би Југославија требало да добије већу економску помоћ и помоћ у оружју и да ће са своје стране учинити напор да она такву помоћ добије.

Почетком августа 1951. године Лео Матес је разговарао са саветником америчке амбасаде Бимом (Jacob D. Beam) о питању Трста и о питању ревизије Уговора о миру са Италијом, а о истим темама Јосип Броз је 9. августа разговарао са америчким амбасадором Аленом.⁴⁸⁸ Броз је рекао да, након што је пропао покушај договора о самом граду Трсту као отвореном питању, југословенска влада предлаже да се реши спор на бази *status quo-a*. Други предлог југословенске владе био је разговор о извесним коректурама границе. Броз је сматрао да би раз-

⁴⁸⁶ Норвешки политичар Тригве Ли рођен је 16. јул. 1896. године. Био је први генерални секретар Уједињених нација од 1946. до 1952. Пре Другог светског рата био је секретар Социјалистичке партије Норвешке и министар правосуђа, а после немачке инвазије на Норвешку 1940. шеф дипломатије у избегличкој влади у Лондону. За генералног секретара УН изабран је 1. фебруара 1946. године. Генерални секретар УН Тригве Ли затражио је 27. јун 1950. од чланица Уједињених нација да помогну Јужној Кореји у сукобу са Северном Корејом. Истог дана председник САД Хари Труман је наредио америчком ратном ваздухопловству и морнарици да уђу у Корејски рат на страни југа.

⁴⁸⁷ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-b/5.

⁴⁸⁸ Исто, I-2-a/93.

говор могао да се води о Копру, с једне стране, а да се Југославији као компензација дају нека села код железнице у Зони А. Броз је такође поменуо и могућност давања аутономије читавој Зони Б под суверенитетом Југославије, а да Трст припадне Италији. Броз је објаснио да би то била аутономија попут Војводине и Космета (економска аутономија, школе, језик). Броз је ове предлоге означио као „крање могућности нашег попуштања“. На питање амбасадора Алена шта предлаже као следећи корак, Тито је рекао да је најбоље да амерички амбасадор у Италији или неки други представник владе САД, разговара са италијанском владом и да тражи да му искрено и без лицитације сопште своје становиште. Ален је рекао да се са тиме слаже и да ће предложити америчкој влади да се тако поступи.

Након ручка 9. августа 1951. године амерички амбасадор Ален је замолио да без присуства гостију, насамо, разговара са Брозом о питању Трста и о питању ревизије Уговора о миру са Италијом.⁴⁸⁹ Ален је подсетио да је о овим темама претходне недеље разговарао Лео Матес са саветником америчке амбасаде Бимом, о чему је Бим поднео извештај америчкој влади. Ален је рекао да је америчка влада сматрала да је југословенски став добра подлога за решење спора са Италијом, али је навео да он лично није био упознат са југословенским становиштем. Амбасадор је замолио Броза за дозволу југословенске владе да америчке дипломате могу да саопште југословенске ставове италијанској влади како би се дошло до решења питања Трста. Ален је указао и на то да се Америка налази у тешком положају што се тиче закључења уговора са Аустријом јер је било јасно да са совјетском владом није могуће наставити преговоре и да због тога желе да се договоре са пријатељским земљама. Међутим, како је рекао амбасадор Ален, највећа потешкоћа закључења уговора са Аустријом је питање Трста, али да влада САД никада није хтела да улази у суштину питања, већ је само настојала да се нађе задовољавајуће решење. Ален је рекао да влада САД ни у том тренутку није имала намеру да улази у суштину питања, већ ће бити срећна ако дође до уређења односа између Југославије и Италије и ако буде омогућен напредак по питању склапања уговора са Аустријом. Амбасадор Ален је навео да је Матес током разговора са саветником Бимом рекао да став југословенске владе да је потребно

⁴⁸⁹ Исто.

пре разматрања питања ревизије Уговора о миру са Италијом да се реше два питања: питање Трст и питање репарација. Јосип Броз је потврдио да је то југословенски став. Ален је затим питао Броза да ли америчка влада може да сопшти италијанској влади да је југословенска влада спремна да дискутује о тршћанском питању и може ли америчка влада образложити италијанској влади југословенске ставове. Ален је додао да се америчка влада нада да је у том тренутку постојала могућност да се нађе решење. Броз је рекао да одмах жели да пређе на суштину саме ствари и рекао да југословенска влада жели да се одмах нађе решење са Италијом по питању Трста. Навео је да након што је југословенска влада изгубила могућност да говори о самом граду Трсту као отвореном питању, југословенско стално становиште је да се реши спор на бази *status quo-a*. Став југословенске владе био је да се може разговарати о извесним коректурама границе, односно, само о Копру с једне стране, а да се Југославији дају као компензација нека села код железнице у Зони А са искључиво југословенским становништвом. Као трећу могућност за решење Броз је навео давање аутономије читавој Зони Б под суверенитетом Југославије, а да Трст припадне Италији. Ова три става Броз је означио као краће могућности југословенског попуштања и додао да југословенска влада мора да води рачуна о унутрашњој ситуацији, о својим праведним захтевима и о својим националним интересима. Броз је рекао Алену да толико може да му каже за његову оријентацију и оријентацију америчке владе. Ален је затим питао Броза да ли може да му каже који би био најбољи идући корак и да ли Броз да предложи како да се поступи. Броз је рекао да је најбољи корак да амерички амбасадор у Италији или неки други представник владе САД, на исти начин разговара са италијанском владом и да тражи да му италијански представници искрено и без лицитације сопште своје становиште "да се види где смо". Ален је рекао да је то добра идеја и додао да питање Трста компликује изборе који треба да се одрже у Трсту у октобру и да Савезничка војна управа треба да одлучи да ли ти избори треба да се одрже или да се одложе, зависно од тога у коликој мери би једно или друго могло помоћи бржем решењу питања Трста. Броз је рекао да треба сондирати терен у видети како би деловало одржавање тих избора, да Савезничка војна управа ако то буде потребно, свакако предузме мере које би биле нужне реди одржавања

мира у Трсту, а да би америчка влада могла отворено да каже италијанској влади да питање одржавања тих избора зависи само од италијанске владе, односно, да од италијанске владе зависи хоће ли доћи до споразума између Југославије и Италије по питању Трста. Ален је рекао да се са тиме сагласан и да ће предложити америчкој влади да се тако поступи. Додао је да је уверен да ће влада САД бити задовољна. Броз је рекао да ће бити срећан ако дође до решења питања Трста са Италијом, да је постојећа ситуација незгодна и за Југославију и за Италију, а чим се ова ситуација реши да више неће бити могуће Совјетском Савезу да са тиме шпекулише. Амбасадор Ален и Броз су још једном поновили редослед југословенских захтева, како би Ален тим редом пренео америчкој влади: први је предлог *status quo*, други је предлог аутономни режим за зону Б под суверенитетом Југославије, трећи предлог исправка границе (Копар у замену за села у Зони А). На питање амбасадора Алена на какву се аутономију мисли, Броз је рекао да би то била аутономија попут Војводине и Косова и Метохије, то јест на економску аутономију, школе, језик. Ален је питао да ли би аутономни статус могао да се региструје код УН, а Броз је рекао да не може да да одговор јер „није о томе размишљао“.

Ставовe југословенске владе за решавање питања Трста Јосип Броз је објаснио и британском амбасадору Чарлсу Пикy током разговора на Брионима 12. августа 1951. године.⁴⁹⁰ Разлог Пиковог интересовања за југословенски став био је изражена жеља британске владе да преко свог дипломате Морисона, изврши притисак на италијанску владу у циљу постизања нагодбе са југословенском владом. Пик је рекао Брозу да прекосутра иде у Целовец и тражио је допуштење да у Брозово име упути поздраве фелдмаршалу Слиму, „начелнику империјалног генералштаба“, који приватно борави на одмору у Целовцу и да му каже да овом приликом није могао да га прими. Броз га је овластио и рекао да се нада да ће у будућности моћи да се састане са њим. Пик је затим тражио од Броза мишљење о Трсту. Броз је одговорио Пикy да је амбасадору Алenu већ рекао да са југословенске стране постоје три начина да се спор реши и објаснио које су то могућности. На питање амбасадора Пика да ли Југославија тражи Копар са путем до Трста, Броз је одговорио да Југославија тражи Копар без околине, уз једини

⁴⁹⁰ Исто, I-2-a/136.

уступак да се да уски комад површине да Копар има копнену везу са Трстом. На Пиково питање на која тачно села мисли, Броз је рекао да мисли на одређена села али није именовано која. Пик је рекао да ће пренети својој влади југословенско становиште с предлогом да британска влада сугерише италијанској влади да реши с Југославијом питање Трста. Пик је рекао да италијанска влада врши притисак на генерала Винтертона да се не одрже избори у Трсту и Пик је питао шта југословенска страна жели. Такође је питао да ли Југославија жели да остане стари изборни систем или да се промени изборни систем и да се избори спроведу по новом италијанском систему, уколико Југославија уопште сматра да избори треба да се спроведу. Броз је рекао Пик да се избори не би требали одржати уколико се Италија и Југославија не споразумеју и да не треба прихватити нови изборни систем који је уведен у Италији. Током разговора Пик је питао да ли би било корисно да обе стране у једном посебном протоколу дају изјаву да међусобно немају више територијалних захтева. Броз је рекао да би таква изјава од стране Италије "била корисна да спречи италијанску штампу да и даље трује односе са Југославијом". Пик је рекао да му британски амбасадор из Рима Малет стално сигнализира да је национални осећај сваког Италијана да Трст треба да припадне Италији. Броз је рекао да Италија иде за тим да остатак света добије утисак као да је у прошлом рату Југославија напала Италију, а не обрнуто и да се Италијани понашају као да су они добили рат, те траже не само Трст, већ и Ријеку, Задар и Далмацију, а такви поступци Италијана отежавају споразум. Броз је затим рекао да би у будући територијални споразум било корисно уврстити гаранције за мањине које ће остати с једне и друге стране, јер је југословенским уставом дата равноправност свим мањинама, док југословенске мањине у Италији немају никаква права и стално се прогоне. Пик је рекао да Италијани тврде да Југославија прогони њихову мањину. Броз је рекао да се такве клевете стално шире у Италији и „да је жалосно да је Де Гаспери у своме последњем говору у парламенту послужио се тим клеветама и подупро клеветничке говоре италијанских народних посланика Бартолија и Танаска. Таквим поступцима италијанске владе само ће се теже доћи до споразума“. Пик је рекао да је депешом скренуо пажњу Морисону на Де Гасперијев говор и дао мишљење о његовом незгодном поступку. Ипак Пик је рекао да је Де Гасперијева влада и за Британију и за Југо-

славију најбоља италијанска влада. Броз је рекао да то мало вреди кад се на такав начин поступа. Пик је питао Броза да ли има неких жеља по питању места где би се водили преговори, да ли у Југославији, Италији или на неком трећем месту. Броз је рекао да није о томе размишљао и да би било добро да се преговори воде на неком трећем месту, а затим се исправио и рекао да је боље да се воде у Београду. Пик је затим питао да ли Броз има неку жељу по питању особе која би са италијанске стране водила преговоре и поменуо да је, на пример, Брилеј у Лондону често разговарао са италијанским амбасадором Галарати Скотијем. Броз је одбио дискусију о томе рекавши да је то техничко питање. Пик је рекао да ће о свему о чему је разговарао са Брозом известити Морисона с предлогом да се изврши притисак на италијанску владу да дође до споразума са Југославијом. Пик је затим питао Броза шта мисли да ли је положај Западне Европе и Југославије у односу на СССР ове године јачи или слабији. Броз је рекао да је положај јачи.

Помоћник министра иностраних послова Матес разговарао је 25. августа 1951. године са британским амбасадором Пиком који је дошао на свој захтев и предао Матесу промеморију у којој извештава да је примио поруку из Беча да би аустријски министар иностраних послова Грубер (Karl Gruber) желео да се састане са Брозом било где у Југославији у септембра.⁴⁹¹ Пик је поменуо да, уколико Југославија то жели, посета се не би објављивала. Британски амбасадор је обавестио Матеса да је код њега на Бледу био Мартино и одржао дугачак говор о Трсту. Том приликом он је рекао да му је на његово питање да ли би Југославија била спремна да Италији уступи Копар, Ален одговорио да по његовом личном мишљењу Југословени не би на то пристали. Додао је да је он на то рекао Мартину да мисли да Југословени не би на то пристали. Пик је даље рекао да они ни у ком случају неће Италијанима саопштити садржај разговора са југословенским представницима. На то му је Матес рекао да југословенска влада рачуна са тим да они неће ни Југословенима рећи шта ће са Италијанима разговарати, али да после тога југословенски представници очекују да ће од америчког и британског амбасадора добити мишљење о могућности споразума, као и да очекују да им се у циљу наставка вођених разговора Италијани први јаве. Пик је у вези са тим питао да ли ће о Слободној територији Трста разговарати Броз са

⁴⁹¹ Исто, I-3-b/947.

Хариманом (Avarrell W. Harriman), спољнополитичким саветником председника Трумана (Harry S. Truman), на шта је Матес одговорио да не знам, али да не искључује ту могућност. Пик је на то рекао да мисли да би било добро да у том случају Хариман не каже новинарима да је разговарао о Трсту као што то ни Девис (Davies) није учинио. Напоменуо је такође да у Лондону претпостављају да би Хариман могао бити наследник Ачесона, који вероватно неће дуго остати министар иностраних послова. На крају је Пик рекао да се између британске и америчке владе разговара о томе да се избори одложе за два месеца уколико би се Италијани обавезали да у међувремену озбиљно покушају да закључе споразум са Југославијом и питао да ли би југословенска влада била сагласна са одлагањем избора у Трсту. Матес је одговорио да је познато да југословенска влада не жели да се избори одложе, али да сматра да је неумесно да се ово питање са југословенске стране форсира. Додао је да, уколико би Италија показала спремност, могао би се споразум у начелу постићи за осам до четрнест дана, па према томе не би требало одлагати изборе. Матес је на крају обавестио Пика да нису успели разговори које је југословенски амбасадор Марко Ристић неофицијелно водио 17. августа 1951. године са Торасконијем (Torasconi) о могућностима покретања званичних преговора две земље о решењу тршћанског проблема.⁴⁹² Као резултат разговора Ристић – Тораскони Матес је навео да су они показали да је лакше разговарати са неким другим него са Мартином. Пик се сложио да Мартино не долази у обзир као човек с којим би се тако крупно и деликатно питање могло расправљати. Два дана касније, 27. августа 1951. године, амбасадор Пик пренео је Матесу став да британска влада ни у ком случају није за одлагање избора у Трсту под условом да Италија искористи одлагање за нови напор у правцу споразума са Југославијом, као и да британска влада разговара о томе са америчком владом.⁴⁹³ Британија би пристала на одлагање само у том случају ако би Италија већ ступила у контакт са Југославијом и ако би се тада показало да би одлагање могло да помогне постизању споразума. Пик је рекао није сигуран да ли ће његова влада успети да продре са овим ставом код америчке владе, али да је то одлучни став британске владе. Пик је напоменуо Матесу да је ово саопштио у најстрожем поверењу и да то неће рећи амбасадору Алену.

⁴⁹² Исто, I-3-d/76.

⁴⁹³ Исто, I-3-b/947.

Матеса је 5. септембра 1951. године на Бледу посетио Бим, саветник америчке амбасаде и разговарао са њим о пројекту војне помоћи и одбрамбеним аспектима тршћанског питања.⁴⁹⁴ Бим је добио конкретно задужење од амбасадора Алена да са Матесом разговара о ономе што је Ачесон у вези са Трстом рекао Владимиру Поповићу. Прочитао је телеграм у коме је наведен резиме Ачесонове изјаве Владимиру Поповићу који је садржао следеће основне мисли: нерешено питање Слободне територије Трста може имати озбиљне последице у погледу консолидовања одбрамбеног система западне Европе, али још важније за односе Италије и Југославије. Оно може да послужи совјетској влади за прављење разних интрига. Хитно решење тог питања императивно је потребно за јачање одбрамбене способности Запада. Ствар је још хитнија с обзиром на ревизију Уговора о миру са Италијом, која је потребна за спровођење мера потребних за одбрану од агресије. Ачесон увиђа да је невероватно, заправо немогуће постићи идеално решење и да је решење могуће само уз обострану жртву. По њему такво решење могуће је само на основу етничког принципа уз одговарајуће размене територија и коректуре потребне да би се постигла практично остварива граница. Њему нису били познати географски детаљи и имена градова и села, али је био уверен да решење треба да се заснива на етничком принципу који би се могао бранити пред јавним мњењем једне и друге стране. Обе стране требале су томе да приступе широкогрудно и еластично, јер са крутим ставовима напредак није био могућ. Ачесон је рекао Поповићу да је разговарао у том смислу са разним италијанским функционерима и са Сфорцом и веровао је да ће Де Гаспериа кад дође у Вашингтон моћи извести о жељи Јосипа Броза да се питање Трста реши. То исто Ачесон је хтео да каже и југословенској влади. Бим је Матесу пренео да је Ачесон сматрао да је са Поповићем разговарао крање искрено и изразио наду да ће владе Југославије и Италије успети да питање реше на тој линији. После читања телеграма, Бим је рекао да би он врло радо пренео Ачесону све што би југословенска влада желела да му каже пред разговор са Де Гасперијем, као и оно што би југословенска влада желела да Ачесон каже Де Гасперију. Матес је одговорио да би нешто рекао одмах, али да ће бити потребно да се консултује пре него што дефинитивно одговори. Прво, Матес је напоменуо да Југославија не

⁴⁹⁴ Исто, I-3-b/800.

искључује могућност ревизије мира са Италијом и да се југословенска влада потпуно слаже са оним што је Ачесон рекао, а нарочито да је управо ради тога потребно решити питање Слободне територије Трста. Матес је, што се тиче решења питања Трста, рекао да Југославија жели двострани споразум, али да истовремено мора да укаже на тешкоће које настају услед држања италијанске владе. Указао је како совјетска влада тера своју пету колуну (Комунистичка партија Италије и Социјалистичка партија Италије) на постављање екстравагантних и екстремних захтева према Југославији и атмосферу чине мутном у циљу онемогућавања споразума. Истовремено, италијанска влада је, према Матесовим речима, користила ту кампању за притисак на Југославију. Матес је сматрао да је јасно да југословенско попуштање пред тим претераним захтевима не може довести до циља, јер би после попуштања са исте стране дошли нови захтеви. Навео је да циљ Москве није постизање неких конкретних успеха за Италију, него онемогућавање споразума. Бим је рекао да увиђа основаност југословенског песимизма на основу свега што му је Матес рекао, али мисли да ипак има наде коју је он видео у предстојећем разговору Ачесона са Де Гасперијем и сматрао је да би било добро да југословенска влада, уколико оцени да би нешто требала да поручи Ачесону, да то свакако учини. Матес је на крају обећао да ће позвати Бима ако буде имао нешто да му пренесе у том смислу.

Амбасадор Пик је 7. септембра 1951. године пренео Матесу да је британска влада након разговора које је Девис имао приликом посете Југославији уверена да је могуће постићи споразум о Слободној територији Трста између Југославије и Италије.⁴⁹⁵ Пик је питао Матеса да ли може да јави у Лондон да ће југословенска влада прихватити евентуалну италијанску иницијативу о поновном започињању преговора о Слободној територији Трста. Матес је одговорио позитивно, али уз оgradu да тренутно ситуација није најповољнија. Пик се сложио да је италијанска влада крива за ту затегнутост и питао Матеса шта мисли о коминформовцима у Италији у вези те затегнутости. Матес је поновио оптужбе на рачун совјетске владе и у забелешци са састанка написао да је „очигледно је хтео да му кажем оно што сам Веати рекао“. Пик је рекао своје мишљење да у случају преговора трећа

⁴⁹⁵ Исто, I-3-b/947.

варијанта – са Копром – има изгледа на успех, уколико Југославија ублажи захтеве за компензацију.

Поред разговора о војној помоћи и броју америчких официра који би требали да дођу у Југославију, амбасадор Ален је 8. октобра 1951. године са Матесом разговарао о могућностима за решавање питања Слободне територије Трста.⁴⁹⁶ Ален је уз претходну сагласност амбасадора Пика, питао Матеса да ли америчка и британска влада могу да обавесте италијанску владу да би Југославија прихватила предлог да се започну преговори о Слободној Територији Трста. Ален је напоменуо да Пик сматра да је то питање смешно, али да он има изричиту инструкцију своје владе да питање постави, нарочито због тога што ће након овог разговора о југословенском ставу обавестити Рим. Ален је о томе разговарао и са Бидоом који му је рекао да нема никаквих инструкција своје владе, али је допустио Алену да може да постави питање и у његово име. Матес је одговорио да је југословенски став познат и да је Југославија спремна да разговара са Италијанима, али је већ раније југословенско руководство нагласило да је предходно потребно утврдити да ли има изгледа да преговори доведу до позитивног резултата. Матес је рекао да је југословенски став добро познат влади САД јер је детаљно изложен у неколико махова. Матес је рекао да југословенска влада не зна шта Де Гаспери рекао Ачесону, али уколико влада САД на основу разговора у Вашингтону сматра да је ситуација повољна, Југославија ће са своје стране прихватити понуду за разговоре. Притом је Матес изричито подвукао да Југославија то прихвата искључиво на основу процене САД, јер САД очигледно више знају о ставу италијанске владе него Југославија. Ален није хтео ништа да говори о томе какав је став Де Гаспери заузео током разговора у Вашингтону, али је рекао да је америчка влада уверена да ће италијанска влада заузети разуман став у преговорима и САД верују да су изгледи за успех преговора повољни.

Милан Бартош је 20. октобра 1951. године послао Јосипу Брозку мишљење Правног савета по питању изношења тршћанског питања пред Стални арбитражни суд или медијацију.⁴⁹⁷ Навео је да је проблем Трста такве природе да не би било могуће поверити га арбитражи, јер му не претходи правни спор, већ је потребно политички конструисати решење. Министарство иностраних послова

⁴⁹⁶ Исто, I-3-b/800.

⁴⁹⁷ Исто, I-3-d/77.

упутило је 30. октобра 1951. године Јосипу Броз у елаборат о могућим варијантама за решење тршћанског питања.⁴⁹⁸

Амбасадор Ален је 7. јануара 1952. године питао Кардеља да ли је оптимиста по питању Слободне територије Трста.⁴⁹⁹ Кардељ је рекао да је у Паризу разговарао са представницима италијанске владе, али да разговори нису дали повод за оптимизам јер су Италијани предложили скицу за разграничење, која се мало разликовала од Трипартитне декларације. Тада је југословенски делегат рекао Италијанима да би Југословени ишли на *status quo* у односу на Зоне А и Б, али да је југословенска влада спремна на обостране исправке на начин задовољавајући за обе стране. Међутим, италијански делегат је рекао да Италија није спремна да се одрекне осталих градова у Зони Б. Кардељ је рекао да југословенска влада губи наду да ће Италија пристати на решење погодно за Југославију и да у југословенској влади размишљају да би се споразум могао постићи тако да Слободна територија Трста, прихватајући у начелу статут из Уговора о миру, постане аутономно тело са заједничком југословенско-италијанском управом, односно, да гувернера на три године постави Италија, а на три Југославија. Кардељ је рекао да је ово решење у почетној фази и да је Ален први коме је оно изнето. Зато га је замолио да то схвати као строго личну информацију. Кардељ је рекао да су се у Паризу наставили покушаји, најпре на територијалној бази, а уколико они не успеју, онда ће се наставити на основу друге изнете идеје. Због евентуалног притиска СССР-а, питање не би било изнето пред УН већ би узела форму заједничког предлога Југославије и Италије и онда би се стање спровело *via facti*, уколико би се сагласиле и западне силе.

Разговор који је Јосип Броз имао 28. јануара 1952. године са професором Универзитета „Колумбија“ Филипом Моуслијем (Philip Moseley), шеф катедре за руски језик и стручњак за питања источне Европе и Трста, и америчким амбасадором Џорџ Аленом, сматра се значајним за даљи развој догађаја у преговорима о решавању статуса Слободне територије Трста.⁵⁰⁰ Амбасадор Ален

⁴⁹⁸ Исто, I-3-d/79.

⁴⁹⁹ Исто, I-3-b/800.

⁵⁰⁰ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-a*, Beograd, 2000, стр. 45. (У даљем тексту: D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*). Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu (Odnosi s velikim silama 1948-1955)*, Zagreb, 1988, стр. 365, 366. (У даљем тексту: D. Bekić, *Jugoslavija...*)

је одмах на почетку разговора објаснио Брозу да је професор Моусли добио важне инструкције од министра иностраних послова Дина Ачесона у вези са питањем Трста, наглашавајући да је он више запослен у Стејт департменту него на Универзитету. Инструкције су се односиле на посебне разлоге које је америка имала за решавање питања Трста. Порука америчке владе послата преко професора Моуслија била је, у ствари, оштро интониран захтев да југословенска страна покаже више спремности за решавање тршћанског питања и учини конкретне кораке у том контексту. Брозу су за овакав став америчке владе, уз опширне коментаре, предочени војнополитички разлози, као и разлог очувања садашње италијанске владе.⁵⁰¹ Амбасадор Ален је рекао да влада САД нема свој предлог за граничну линију, као и то да не предлаже своје посредовање.⁵⁰² Стејт департмент је тражио од владе ФНРЈ да се тачно придржава етничког принципа и да се у том погледу одржи потпуна равнотежа између броја Италијана у Југославији и броја Југослаовена у Италији. Амбасадор Ален је рекао да Ачесон подсећа владу ФНРЈ да се Зона Б не налази под суверенитетом Југославије, него под њеном привременом управом. С обзиром на ту чињеницу, амбасадор Ален је подсетио Броза да уколико Југославија уступи један део територије Зоне Б Италији, то не значи да тиме даје територију над којом има суверенитет. Ален је додао да влада САД и италијанској влади говори да Зона А није њихова, те да имају над њом само администрацију, а не суверенитет. Броз је одговорио да много цени поруку Ачесона и да су његови мотиви за брзо решење питања Трста исти као и југословенски. Рекао је Алену да пренесе Ачесону да су се том тренутку у Паризу водили преговори за решење статуса Слободне територије Трста. Суштина ових преговора, према Брозу, сводила се на то да би Југославија прихватила разграничење између две зоне уз уступање Копра, а можда и Пирина за мање уступке у Зони А. Иако ово решење представља велику жртву Југославије с циљем решавања кризе и онемогућавања совјетској влади да се у њу умеша, италијанска страна, полазећи од тога да је питање судбине Зоне А већ решено у њену корист, инсистира да се разговори воде искључиво о Зони Б и није спремна на било какав компромис. Због тога је Броз предложио још једно решење: територијално очување Слободне територије Трста на челу са гувернером.

⁵⁰¹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 45.

⁵⁰² АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/100.

Гувернера би на три године постављала Југославија, а на три године Италија. Територија би била под строгим контролом УН, имала строги статут и строге законе како се не би могла чинити неправда ни једној ни другој страни. Предвиђен је и вицегувернер кога би дала супротна страна. Тако би једна држава имала гувернера, а друга вицегувернера. Све то би било у духу Уговора о миру, а уједно би био испит како Југославија и Италија могу међусобно да сарађују. Према Брозовом мишљењу то би створило изврсне услове за сарадњу Југославије и Италије по многим питањима. Моусли и Ален су одбацили Титов предлог о задржавању Слободне територије Трста као самоуправне територије, уз објашњење професора Моуслија да би територија Трста тешко могла самостално да живи и да би то било само привремено решење. Обојица су инсистирали на томе да југословенско руководство предложи граничну линију између Југославије и Италије, а америчка влада ће оценити да ли је ова линија са етничког становишта оправдана или не. Ако она стварно буде праведна, влада САД ће извршити притисак на Италију да се приступи разграничењу и коначном решавању овог питања. Броз је обећао да ће југословенска страна направити две или три варијанте на карти, али да то сада не може јер нема последње информације из Париза. О резултатима свог разговора са Кардељем Броз је рекао да ће обавестити САД преко амбасадора Владимира Поповића или другим путем. На крају разговора, Ален је замолио Броза да се овај разговор сачува у највећој тајности. Рекао је да о њему не само да нису информисане његове колеге из француске и британске амбасаде, него ни његови најближи сарадници у Београду, којима је речено да је др Моусли дошао у Југославију у вези са питањима културне сарадње.

Југословенска влада је била свесна озбиљности поруке коју је донео професор Моусли, и због тога је 25. фебруара 1952. године понудила италијанској влади свој предлог о претварању читаве Слободне територије Трста у самоуправну територију под надзором УН.⁵⁰³ Реакција италијанске владе довела је југословенско руководство у непријатну ситуацију. Понуда не само да је одбијена без образложења, већ је истог дана на конференцији за штампу Де Гаспери јавно објавио негативан став италијанске владе, потврђујући своју

⁵⁰³ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 47.

одлучност да истраје на линији борбе за прикључење читаве Слободне територије Трста Италији. Де Гаспери је на тај начин прекршио договор о тајности разговора који су две стране претходно постигле.

Југословенски амбасадор у Вашингтону Поповић обавестио је 6. марта 1952. године Министарство иностраних послова о разговору са Ачесоном.⁵⁰⁴ Ачесон је рекао Поповићу да сматра да је југословенски предлог о интернационализацији Трста неостварив и да може створити само већу конфузију и да треба наћи споразумно решење на територијалној бази. Поповић напомиње у извештају да се Ачесон лично много интересовао за то питање и детаљно је пратио разговоре у Паризу. Поповић је изложио Ачесону да су два југословенска предлога на територијалној бази одбијена и након што су Италијани дали предлог који практично значи укључење Зоне Б у Италију. Поповић је даље рекао да југословенски предлог о Слободној територији Трста треба сматрати као напор и настојање да се нађе решење. Поповић је нагласио да је предлог јавно објављен само због тога што је Де Гаспери јавно у Лисабону игнорисао југословенске предлоге и напоре. Поповић је поновио да је Југославија спремна за споразумно решење, али да југословенска влада сматра да након недавних разговора са Италијанима може мало тога да се учини, као и да је требало да сада италијанска влада више покаже спремности за споразум. Поповић је рекао да италијанска влада сматра на основу политике Савезничке војне управе да су већ добили Трст и Зону А и да још остаје само да се реши питање Зоне Б. Према Поповићу „на тој бази се не може, наравно, говорити о споразуму“. Ачесон је рекао да сматра да би обе стране сада требало да мирују, „а да се искључи могућност решења на бази СТТ, да у место тога обе стране размисле могућност територијалног решења некако између до сада израженог става са обе стране“.

Иницијатива југословенске владе да се читава Слободна територија Трста интернационализује, изазивала је код западних влада супротан ефекат од жељеног. Интернационализација Слободне територије Трста је за владу САД била потпуно неприхватљива из два разлога. Такво решење је могло да доведе до даљег компликовања односа са СССР-ом, а сам проблем би, суштински остао

⁵⁰⁴ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/804.

нерешен.⁵⁰⁵ Тачно месец дана након разговора Броза са Моуслијем и Аленом, заменик министра иностраних послова Лео Матес предао је америчком отправнику послова Биму елаборат југословенске владе о решењу Тршћанске кризе.⁵⁰⁶ Елаборат је садржао предлог линије разграничења са Италијом, али је његову суштину представљао предлог да читава Слободна територија Трста постане аутономно тело под југословенско-италијанском управом. Решеност америчке владе да убеди југословенско руководство да одустане од ове опције и конструктивније приступи решавању проблема, јасно се види у одговору Дина Ачесона на југословенски елаборат. У одговору који је 6. марта Бим уручио Кардељу наглашава се разочарање и лична забринутост Ачесона, уз „озбиљну и личну молбу да југословенска влада узме питање у даље разматрање“.⁵⁰⁷ Ачесонова порука завршава се сугестијом о непожељности даљег јавног истицања и разматрања интернационалног решења и оштрим упозорењем да се због тога у САД може појавити притисак за поновну афирмацију Декларације од 20. марта 1948. године.

Након овако интонираног писма, са југословенске стране уследио је блажи одговор Едварда Кардеља америчком државном секретару, који је амбасадор Поповић предао Ачесону 19. марта 1952. године.⁵⁰⁸ Амбасадор Поповић је истог дана, 19. марта 1952. године, Министарству иностраних послова, као и Јосипу Брозу и Кардељу, послао извештај о састанку који је имао са Ачесоном.⁵⁰⁹ Поповић је навео да је састанак протекао у бољој атмосфери него и један други. На основу инструкције коју је добио Поповић је Ачесону пренео поруку Едварда Кардеља. Ачесон је рекао да је сагласан са тим да се питање Слободне територије Трста не може решити путем јавне полемике и додао да ће он саветовати италијанску владу да и она избегава публицитет. Ачесон је прихватио и став да је сада најбоље сачекати док се не пружи могућност неке нове иницијативе за споразум. Ачесон је даље изјавио да не види неке нове моменте у поруци, али да ће је прочитати и саопштити своје мишљење, наглашавајући поново важност решења проблема СТТ, као „последњег отвореног питања међу народима у

⁵⁰⁵ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 46.

⁵⁰⁶ *Исто*, стр. 47.

⁵⁰⁷ *Исто*, стр. 48.

⁵⁰⁸ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/804.

⁵⁰⁹ *Исто*.

Европи који су спремни да пруже отпор руској агресији“. Амбасадор Поповић је посебно истакао три момента: да је потребно схватити да југословенски територијални предлог представља жртву за југословенске народе и земљу, да је он довољан доказ југословенске спремности и реална база да се дође до споразумног решења. Затим, да искуство из прошлости које је и врло добро познато и америчкој влади, упућује да не указивање Италијанима на то да су садањи њихови захтеви неправедни и неоправдани, неће смањити него повећати апетите иредентиста, што се никако не сме дозволити, јер већ има штете и прети да нанесе још веће штете општим интересима. Поповић је замолио Ачесона да озбиљно узме у обзир Кардељеву поруку, да схвати југословенски положај и оправдане југословенске захтеве. Ачесон је одговорио да увиђа сву тежину како за Југословене тако и за Италијане. У току разговора још једном је поменуо да сматра да је једино могуће наћи решење на бази територијалне поделе. Поповић је на то рекао да је приметио да код Британаца и Француза постоје извесне симпатије за југословенски предлог на бази Слободне територије Трста, али је Ачесон рекао, да колико он зна, постоји углавном јединствен став трију влада.

Решења садржана у Трипартитној декларацији од 20. марта 1948. године и даље су потенцирана у италијанском јавном животу. На годишњицу Трипартитне декларације 1952. године италијанска влада је организовала антијугословенске демонстрације у Трсту, које су се наставиле 24. и 25. марта у Риму и другим италијанским градовима.⁵¹⁰ Слично ситуацији која је проистекла из немогућности постизања договора око избора гувернера Слободне територије Трста 1948. године, америчка и британска влада су одлучиле да преузму нову иницијативу у циљу решавања статуса Слободне територије Трста. Након тродневног састанка италијанског амбасадора Бросиа (Manlio Brosio) са британским министром иностраних послова Ентони Идном (Antony Eden), у Лондону је 27. марта 1952. године објављен коминике у коме је речено да је постигнут договор о томе да ће „три владе заједнички испитати аранжмане у Зони А Слободне територије Трста кроз које треба да се у тој зони постигне тешња сарадња између њих и локалних власти у духу пријатељских односа који их сједињују у Атлантској заједници“.⁵¹¹ Објављивање коминикеа оваквог садржаја указивало је да ће владе Велике

⁵¹⁰ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-б/350.

⁵¹¹ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 48.

Британије и САД приступити реорганизацији своје војне управе у Зони А у корист Италије. То је и реализовано на основу одлука које су представници владе САД, Велике Британије и Италије усвојили 9. маја 1952. године у Лондону.⁵¹² Дуго трајање Конференција, која је почела 3. априла и трајала, са прекидима од 10. до 16. априла, до 9. маја, указује на сложеност околности под којима је одржана. Британска влада је, као иницијатор Конференције, пре свега морала да води рачуна о томе да умири југословенско руководство. Разлоге за сазивање Конференције објаснио је 29. марта 1952. године британски амбасадор Ајво Малет (Sir Ivo William Mallett)⁵¹³ заменику министра иностраних послова Југославије Лео Матесу.⁵¹⁴ Позивајући се на званично саопштење које је издато за ту прилику, Малет је рекао да је основни разлог за сазивање Конференције жеља да се избегну конфликти савезничке управе са локалним властима у Зони А. Малет је објаснио да ће сходно таквом опредељењу, решања која буду донета на Конференцији бити ограничена на административне аранжмане у Зони А и неће разматрати питања даљег статуса Слободне територије Трста. Решењима која су након Лондонске конференције формулисана 9. маја у „Меморандуму о разумевању“ под управу италијанске владе стављена је готово читава администрација Зоне А (осим управе над полицијом, поштом и неким другим секторима).⁵¹⁵ Како би био избегнут приговор да је измењен међународни статус Зоне А и њене администрације, у „Меморандуму о разумевању“ је наведено да сву власт и управу над зоном задржава англоамерички командант зоне.

Кроз коментаре у дипломатским круговима, Лондонска конференција је оцењивана као први корак ка практичној примени Трипартитне декларације из 1948. године.⁵¹⁶ Југословенска влада је свој став о одлукама Лондонске конференције саопштила преко Вељка Влаховића, заменика министра иностраних послова, који је на дан потписивања „Меморандума о разумевању“ разговарао са британским и америчким амбасадором у Београду.⁵¹⁷ Влаховић је амбасадорима Алену и Малету рекао да југословенска влада одбацију њихово становиште о томе

⁵¹² АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/85.

⁵¹³ Амбасадор у Југославији од октобра 1951. до октобра 1954. године.

⁵¹⁴ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 49.

⁵¹⁵ „Одлука владе Велике Британије и САД поводом Слободне територије Трста од 8. маја 1952. године.“ *Balkanski ugovorni...*, III, стр. 233 – 234.

⁵¹⁶ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 49.

⁵¹⁷ *Исто*, стр. 50.

да Меморандум не прејудицира коначно решење статуса Слободне територије Трста. Лондонски Меморандум предствља корак даље у правцу једностраног решења питања Слободне територије Трста, без присуства Југославије, и због тога је најавио да ће југословенска влада предузети мере у Зони Б које ће бити адекватне мерама закљученим у Лондону. Двојица амбасадора нису реаговала на најаву о увођењу реципрочних мера у Зони Б, што указује на чињеницу да је код британске и америчке владе постојала начелна сагласност о дефинитивном зоналном разграничењу Слободне територије Трста.

Два дана након састанка Влаховића са амбасадорима Аленом и Малетом, Броз се врло оштро обратио потписницима Лондонског меморандума у склопу свог говора на збору у Зрењанину.⁵¹⁸ Цитирајући Де Гасперијеву изјаву да је Лондонска конференција „тврђава и ров иза којих Италија може лакше да се бори за своја права“, Броз је рекао да на основу таквог напада на југословенске интересе и Југославија задржава право да предузме мере којима би заштитила своје интересе. Наведена порука о предузимању реципрочних мера у Зони Б југословенских власти званично је уручена америчком амбасадору Алену и саветнику британске амбасаде Вилсону (Wilson) 13. маја 1952. године у оквиру промеморије који је уједно представљао и „службени одговор владе ФНРЈ на Меморандум о Лондонском споразуму“.⁵¹⁹

Став британске и америчке владе о зоналном разграничењу потврдио је и амбасадор Ален 15. маја 1952. у разговору са Јосипом Брозом.⁵²⁰ Ален је тражио да га Броз прими након дужег боравка у САД.⁵²¹ Ален је опширно изнео своје активности у САД на популаризацији америчке политике према Југославији и рекао да је због тога у неким случајевима наилазио на приговоре, па и на нападе од стране католичких елемената у Конгресу и ван Конгреса. Био је уверен да после његове посете постоји боље разумевање за политику помоћи Југославији и у службеним круговима и у јавности. Ален је укратко рекапитулирао свој разговор са Вељком Влаховићем приликом примања југословенског одговора на лондонску конференцију. Ален је изјавио да схвата југословенске мере у Зони Б и да

⁵¹⁸ Исто.

⁵¹⁹ Исто. Ј. Јери, *Tržaško vprašanje...*, стр. 249.

⁵²⁰ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/102.

⁵²¹ Исто.

сматра да се након Лондонске конференције ситуација у вези са статусом Слободне територије Трста развија у правцу "замрзавања" постојећег стања. Изразио је уверење да ускоро може да дође до тога да више неће бити потребно решавати тршћанско питање, јер ће се оно, како је рекао, ускоро само решити. Ален је рекао да британска влада жели да што пре оде из Трста без обзира на решење тог питања и желели су да о томе дају изјаву у Савету безбедности. Јосип Броз је на то рекао да он не мисли да може отпасти потреба споразума са Италијом чак и у случају решавања на оној линији на коју је указао Ален. Броз је рекао да разговори треба да се воде о југословенским југословенским интересима и правима у Трсту, а не о Зони Б. У погледу напуштања Трста друг Маршал је упозорио да би у садашњој атмосфери то било опасно, са чиме се Ален сложио додајући да и Енглези исто тако мисле и да они имају у виду будућност од три до шест месеци. У погледу даљих разговора са Италијанима Ален је рекао да је врло декуражиран што се тиче резултата. Рекао је да се њему чини да ће југословенска влада врло тешко моћи са њима да се споразуме, иако, како је рекао, увиђа потребу да се реши питање мањине у Трсту и југословенских економских интереса у позадини Трста, тј. коришћење луке и слободни пролаз робе. Ален је у вези са тим питао да ли југословенска влада планира да предложи разговоре са Италијанима. Броз је одговорио да то није могуће, али да је југословенска влада спремна да прихвати иницијативу. У вези са тим повео се разговор о недавним италијанским поступцима у вези са риболовом, поделом архива, разграничењем. Ален се сложио да сада није моменат за разговоре. Ален је констатовао да је став САД остао непромењен према Југославији и да су размимоилажења настала једино по питању Трста, али и да ће се то ускоро решити на обострано задовољство.

Разговор начелника 2. одељења Драга Вучинића са отправником послова Аустрије 15. маја 1952. године.⁵²² Вучинић је рекао да се у договору са командантом ЈВУ припремају извесне мере у Зони Б које произилазе из досадашњег развоја ситуације и које треба да ублаже неравнотежу на штету југословенских интереса која је створена лондонском одлуком. Турски је рекао да се у дипломатским круговима у Београду прича да је то анектирање Зоне Б.

⁵²² Исто, I-2-a/9.

Вучинић је одговорио негативно и рекао да те мере нису у супротности са Уговором о миру, што се не би могло рећи за одлуке донете у Лондону. Турски је рекао да не зна како су у Аустрији коментарисане одлуке Лондонске конференције, али да Аустрија жели пријатељско решење између ЈУ и Итал. Даље се разговарало о значају Трста за транспорт робе за шта је Аустрија посебно заинтересована. Разговор начелника 2. одељења Драго Вучинића са Брауниасом, аустријским послаником, 24. маја 1952, на захтев Брауниаса.⁵²³ Брауниас се интересовао за развој југословенско-италијанских односа. Рекао је да тај сукоб није у интересу Европе, а Аустрија је заинтересованија од других земаља за мирно решење. Сматра да Лондонска конференција користи Југославији јер ће моћи да у Зони Б спроведе своје мере. Вучинић је рекао да Зона Б није била спорна, али да постоје југословенски интереси у Зони А. Због тога ова зона није предата Италији већ су ту савезници. На Лондонској конференцији савезници су злоупотребили мандат и дајући већа права чак не Италијанима у Зони А, него италијанској држави. Тиме су повредили Уговор о миру и нарочито југословенске интересе признавши у једној клаузули предоминантан италијански карактер ове зоне и не предвидевши никакве одредбе које би штитиле интересе Словенаца чији је положај и раније био тежак. Вучинић је закључио да тај акт представља тешку повреду југословенских интереса и онемогућава споразумно решење тршћанског питања.

Представници италијанске владе наставилу су да се у својим дипломатским наступима позивају на одлуке Трипартитне декларације. У дискусији о југословенско-италијанским односима на седници Атлантског савета 12. јуна 1952. године италијански представник је рекао да се став Италије по питању Трста базира на Трипартитној декларацији из 1948. године и да ни једна италијанска влада неће моћи никада да прихвати неко друго решење.⁵²⁴ Генерални секретар НАТО лорд Хејстингс Лајонел Измеј (Hastings Lionel Ismay) изразио је забринутост због новог погоршања југословенско-италијанских односа рекао да до напетости између Југославије и Италије долази услед нерешавања Тршћанске кризе. Позвао је чланице НАТО да третирају Југославију на пријатељски начин и да је не стављају у тежак положај. Италијански представник

⁵²³ Исто.

⁵²⁴ Исто, I-3-d/88.

је предлагао да Западне силе треба да услове Југославију давањем војне и економске помоћи и напоменуо да Италија има бољи стратегијски положај и да је сигурнији савезник од Југославије.

Британски амбасадор Ајво Малет је у разговору са Леом Матесом 14. августа 1952. године желео да зна да ли југословенска влада остаје при томе да се међународни положај Зоне Б није променио.⁵²⁵ Повод за овај разговор била је одлука команданта Војне управе ЈНА о увођењу низа југословенских закона у Зону Б. Југословенски министар је одговорио да се код свих правних прописа изостављају они који би променили међународни статус Зоне Б и рекао да неће бити никаквих промена у међународном статусу Зоне Б.

У периоду након Лондонске конференције југословенска влада је одбила више иницијатива које су потекле од влада западних земаља у циљу одржавања конференције и њиховог посредовања у решавању тршћанског питања арбитражом.⁵²⁶ У жељи да наставе са покушајима постизања арбитраже, владе САД, Велике Британије и Француске послале су 18. августа 1952. године промеморију југословенској влади, који су Јосипу Брозу предали амбасадори Ален, Малет и Бидо.⁵²⁷ У разговору који је одржан на Брионима, у присуству Леа Матеса и југословенског амбасадора у Риму Владимира Велебита, амбасадор Ален је прочитао додатну изјаву у којој се у име три владе изјављује да у случају југословенско-италијанског споразума о Слободној територији Трста три владе неће давати подршку територијалним захтевима једне или друге стране. У промеморији се критикује југословенски став заснован на захтеву да се читава територију Зоне А, осим града Трста, припоји Југославији. Наглашава се да америчка, британска и француска влада на разне начине сарађују и са Југославијом и са Италијом и снабдевају их економском и војном помоћи у настојању да се изгради одбрамбена снага против могуће совјетске агресије. Ефикасност такве сарадње и помоћи угрожена је нерешеним тршћанским питањем и помањкањем односа пријатељске сарадње између две земље. Због тога се три владе осећају обавезне да изразе своје уверење да се трајно решење може једино постићи уколико су југословенска и италијанска влада спремне да учине

⁵²⁵ Исто, I-3-b/951.

⁵²⁶ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 51, 52.

⁵²⁷ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-c/5

разумне уступке и да преговарају за решење на бази етничке линије. Амбасадори су обавестили Броза о томе да су сличан корак учинили и код италијанске владе и да су и од ње затражили објашњење њеног става. Јосип Броз је одговорио да ће им накнадно бити достављен службени одговор југословенске владе на њихову промеморију, али да је рекао да је изненађен овим текстом који не води рачуна о његовим и другим службеним изјавама и о предлозима које је југословенска влада учинила у напору да дође до споразум.

Један од успеха југословенске дипломатије на плану сарадње са Западом била је посета Ентони Идна Београду, од 17. до 23. септембра 1952. године.⁵²⁸ Током разговора са министром иностраних послова Едвардом Кардељем и Јосипом Брозом показана је велика сличност у ставовима по питању међународних односа. Главни разлог Идновог доласка било је решавање статуса Слободне територије Трста. Идн је прочитао лично писмо државног секретара САД Ачесона у коме се наглашава потреба што скоријег решавања питања Трста, пре свега због одбрамбених разлога. Јосип Броз је заступао мишљење да тај проблем треба оставити по страни, а сарадњу са Италијом ширити у свим другим областима. Рекао је да би Југославија и са њом започела војне разговоре какве већ води са Грчком и Турском. Идн се није сложио да би Де Гаспери могао да прихвати даље одлагање решења тршћанског питања јер би одлагање негативно утицало на унутрашњу ситуацију у Италији и ојачало позиције неофашиста и информбироваца (коалиција Нени – Тољати) пред изборе заказане за април 1953. године. Британска влада није желела да намета било какво решење, већ је, по Идну, тражила да се Југославија и Италија о томе договоре.⁵²⁹ Главни део разговора о Трсту одржан је у вили „Блед“, 22. септембра, у присуству Јосипа Броза, Кардеља, Беблера, Брилеја, Ентони Идна и Диксона Пирсона (Dixon Pierson).⁵³⁰ Идн је рекао да би желео да се испита могућност поделе Слободне територије Трста према постојећим зонама, али тако да Италија поред Зоне А добије још и Капо д`Истрија, Изолу и Пиран. Броз је одговорио да је то немогуће

⁵²⁸ Исто, I-2-a/140, Припремни материјал за разговор са Идном. Исто, I-2-a/140, Посета Идна Југославији од 17. до 22. септембра 1952. године. D. Bekić, *Jugoslavija...* стр. 425-427. J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 256.

⁵²⁹ Југословенски државни подсекретар Алеш Беблер је 8. октобра 1952. године послао детаљну информацију о разговорима са Ентони Идном амбасадама и посланствима ФНРЈ. АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/140, строго пов. 2250.

⁵³⁰ Исто,

и да би било какав уступак територије Зоне Б имао тешке политичке последице. У току разговора, Кардељ је рекао да он не види могућност споразумног решења, већ да је најбоље решење кризе могуће постићи давањем Зона А Италији, а Зоне Б Југославији. Рекао је да би југословенска влада могла да прихвати овакво решење, али под условом да се представи као да је оно наметнуто југословенској влади. Иако разговори југословенских представника са Ентони Идном по питању Тршћанске кризе нису завршени постизањем сагласности, значајно је истаћи да је током ових разговора југословенска страна по први пут истакла своју опредељеност да се тршћанско питање реши зоналном поделом територија. Представници западних земаља су се у наредном периоду често позивали на овакво решење, али Тито више није био спреман да потврди да је са југословенске стране тако нешто икада помињано.⁵³¹ На крају Иднове посете, југословенска страна је прихватила позив британског министра да Јосип Броз да посети Велику Британију.⁵³²

Због званичних иступањима југословенских руководиоца у којима је заузиман непријатељски став према влади САД, заменик државног секретара САД Давид Брус (David K. E. Bruce), тражио је 7. јануара 1953. године од амбасадора Владимира Поповића је објашњење у вези са оваквим ставовима.⁵³³ Брус је упозорио Поповића на забринутост владе САД због погоршања југословенско-италијанских односа, што је владу САД довело у тежак положај према Италији и другим чланицама НАТО. Изражавајући неслагање са многим видовима политике и акције југословенске владе, Брус је рекао да влада САД полази од претпоставке да су основни интереси обеју земаља паралелни, посебно од како су Сједињене Државе и остали свет угрожени од стране СССР-а. Брус је упозорио да успешна сарадња између САД и Југославије подразумева вођење политике разумевања, а не једностраних потеза. У том смислу Брус је поменуо помоћ коју је влада САД пружила Југославији крајем 1952. године услед велике суше којом је Југославија била погођена.

⁵³¹ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 53.

⁵³² АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/140. Идн је 10. октобра 1952. године послао кожну ташну на поклон Кардељу. Написао је и лично писмо, које почиње са „Драги мој пријатељу...”

⁵³³ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 58.

Амбасадор Поповић је одбацио оптужбе америчке владе на рачун Југославије и изразио своје жаљење што влада САД, иако истиче да не везују своју помоћ за политичке услове, својим конкретним поступцима, ипак, то чини. Југословенски амбасадор је указао на напоре југословенске владе у циљу споразумног решавања питања Трста, уз истовремено одсуство воље италијанске стране за постизањем било каквог компромиса. Нагласио је да југословенска влада неће дозволити да се на рачун југословенских националних интереса награђује неко само зато што је члан НАТО и упозорио да истицање чланства Италије у НАТО може само да охрабри италијанску владу да не иде путем споразума.

У току разговора са Јосипом Брозом 7. јануара 1953. године Ален се интересовао каква би била реакција југословенске владе уколико би се дозволило да Италија окупира Зону А.⁵³⁴ Амерички амбасадор је сматрао да би се тиме са правне стране гледано створила иста ситуација, јер Југославија врши окупациону власт у Зони Б, док би на предложени начин Италија вршила исту такву власт у Зони А. На тај начин, по мишљењу Алена, створили би се услови за разматрање питања колективне безбедности. Броз је рекао да је приликом свог разговора са Идном, који није за објављивање, рекао да Југославија има значајне захтеве у погледу Зоне А. Рекао је да преузимање власти у Трсту од стране Италијана не би престављало разлог за избијање рата. Међутим, сматрао је да Италијани као непријатељи у Другом светском рату не могу да врше окупациону власт у Трсту у име савезника. Према Брозовом мишљењу, предлог за окупацију Зоне А би још више погоршао ситуацију, оставио би отвореним питање Зоне Б узнемирио југословенско јавно мњење.

Спремност Југославије да одступи од свог става о разрешењу Тршћанске кризе није показана ни током посете Јосипа Броза Лондону од 16. до 21. марта 1953. године и разговора које је имао са премијером Черчилом и министром иностраних послова Идном. Полазећи од својих ставова да је решавање статуса Слободне територије Трста важно за предстојеће изборе у Италији и спречавање победе профашистичко-иредентистичке коалиције Нени – Тољати, Черчил је

⁵³⁴ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/108.

покушао да убеди Тита да у том контексту учини уступке Де Гасперију.⁵³⁵ Черчил је притом указао на могућност да, уколико би тршћанско питање остало нерешено, а дође до агресије источноевропских земаља, НАТО би морао да користи други правац војног деловања. НАТО снаге не би могле да делују директно преко Јадрана, већ би користиле територију Турске и правац Црно море–Дунав. То би, наравно, значило примену потпуно нове стратегије уз значајно губљење снаге и времена, док би договор Италије и Југославије разрешио све дилеме око оваквих непотребних компликација.

Решење које су предложили премијер Черчил и министар Идн није се значајно разликовало од дотадашњих предлога британске и америчке владе. Черчил је предложио усвајање привременог решења на рок од пет година уз прихватање постојеће линије разграничења између Зоне А и Зоне Б (*status quo*). У наведеном року италијанска и југословенска влада су требале да пронађу општеприхватљиво решење. Конкретизујући британски предлог, министар Идн је објаснио да би у том случају англоамеричке трупе биле повучене из Зоне А, која би *de facto* била предата под контролу италијанске владе, а Југославији би била предата Зона Б. Сва друга питања, као што је евентуална модификација границе између Зоне А и Зоне Б, економско уређење тих зона, националне мањине, била би решена у директним контактима двеју заинтересованих држава. Предложено решење Јосип Броз је протумачио као “дефинитивно решење за Зону А, али провизорно за Зону Б”. Према мишљењу Коче Поповића то би практично значило да југословенска влада пристаје на потврђивање Трипартитне декларације, а да италијанска влада даље може да тражи делове Зоне Б и утиче на слабљење положаја Југославије.

Разговор Едварда Кардеља, председника Савезног извршног већа,⁵³⁶ и британског амбасадора Малета 28. марта 1953. године, наговестио је даља заостравања и неспоразуме између југословенске и британске владе по питању статуса Слободне територије Трста.⁵³⁷ Резимирајући резултате Титове посете Великој Британији, Малет је указао на то да је Идн био „мало разочаран“ због негативног одговора који су Јосип Броз и Коча Поповић дали у вези са сугестијом

⁵³⁵ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 58.

⁵³⁶ У то време функцију министра иностраних послова је преузео Коча Поповић.

⁵³⁷ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 60.

да се прихвати тадашња линија између Зоне А и Зоне Б као привремено решење поделе Слободне територије Трста. Аргументација амбасадора Малета односила се пре свега на потребу олакшавања положаја Де Гасперијеве владе у италијанском јавном мњењу пред предстојеће изборе, као и да би, иако проглашена привременом, предложена зонална подела била заправо коначна. Малет је такође сматрао да Де Гаспери није склон томе да поставља нове захтеве по питању статуса Слободне територије Трста. Кардељ је поновио став који су изнели Тито и Коча Поповић у Лондону и рекао да би припајање Зоне А Италији неминовно довело до њихове кампање у Зони Б. Ипак, прихватио је могућност да би према предложеном британском моделу било могуће постићи споразум у директним преговорима са Де Гасперијем. Као услов за споразум, Кардељ је изнео предлог по коме би југословенска и италијанска влада, узимајући у обзир постојећу реалност и не улазећи у међусобна права, дале изјаву о подели на основу постојеће линије. Уз такву изјаву Кардељ је предложио и потписивање споразума о мањинама. Уколико италијанска влада не пристаје на ове услове, Кардељ је упозорио да ће југословенска влада на сваку меру у Зони А реаговати мером у Зони Б. Малет је на ово упозорење кратко одговорио да би Југославија с обзиром на своју ојачану међународну позицију, после закључења уговора са Грчком и Турском и Титове посете Лондону, могла бити и “племенитија”.

На даљи развој ситуације око одређивања статуса Слободне територије Трста највише је утицала политичка ситуација у Италији и припреме за изборе заказане за 7. јул 1953. године. У жељи да помогне опстанак своје нестабилне владе, Де Гаспери је 24. маја дао изјаву у којој је подсетио на договор Тита са Стаљином око Трста пред крај Другог светског рата, који је по њему био постигнут у складу са тактиком императора који су “убичавали давати најслабијим вазалима земље око којих су се свађали како би их касније лакше могли одузети.”⁵³⁸ У жељи да добије подршку западних сила Де Гаспери је упорно наглашавао чињеницу да ће будућа линија разграничења Италије и Југославије представљати границу Истока и Запада. Због тога је своје залагање за решавање статуса Слободне територије Трста правдао заштитом ширих европских интереса.

⁵³⁸ Исто.

Југословенско-италијански разговори о решавању тршћанског питања

Односи југословенске и италијанске владе у периоду 1945–1947. у вези са решавањем тршћанског питања заснивали су се на међусобном испитивању снага и одмеравању тактика. Овакав однос између две земље може се најбоље описати онако како је Дирозел (Jean-Baptiste Duroselle) објаснио да сваки сукоб, макар и ограничен и без употребе силе, представља такмичарско понашање.⁵³⁹ Италијанска влада је сматрала да сваки преговор са југословенском владом неминовно мора да доведе до компромисног решења. Компромисно решење граничног спора и статуса града Трста није одговарало италијанској влади јер је она инсистирала и очекивала да већи део Јулијске крајине и град Трст након Мировне конференције припасти под италијански суверенитет. У реализацији такве своје политике италијанска влада је очекивала подршку влада САД, Велике Британије и Француске. Разочарање након Мировне конференције приморало је италијанску владу да у наредном периоду прихвати директне разговоре о решавању Тршћанске кризе.

Директних, али неформалних разговора било је и у периоду пре ступања на снагу Уговора о миру са Италијом. Почетком октобра 1945. југословенски министар без портфеља Јосип Смодлака је уз одобрење Јосипа Броза отишао у Рим у намери да у поверљивим и приватним разговорима са представницима италијанске владе омогући да југословенска и италијанска влада успоставе директне преговоре о тршћанском питању.⁵⁴⁰ Смодлаке је у Риму разговарао са министром правде Тољатијем, али његова мисија није имала успеха јер италијанска влада није била спремна за вођење директних преговора са Југославијом.⁵⁴¹ У телеграму који је 20. октобра 1946. године нови италијански министар спољних послова Пиетро Нени (Pietro Nenni) послао свом југословенском колеги изражава се нада у могућност постизања директног споразума.⁵⁴² Телеграм је у југословенском министарству спољних послова

⁵³⁹ Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit...*, стр. 461.

⁵⁴⁰ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/29.

⁵⁴¹ Josip Smolaka, *Partizanski dnevnik*, Београд, 1972, стр. 292.

⁵⁴² ДА МСП, ПА, 1946, ф. 33, бр. 12669.

позитивно прихваћен.⁵⁴³ У покушаје успостављања директних преговора о решавању Тршћанске кризе спада и боравак Палмира Тољатија, тада у својству генералног секретара Комунистичке партије Италије, у Београду од 3. до 5. новембра 1946. године.⁵⁴⁴ Поред тога што је изазвала пажњу у дипломатским круговима, ова посета није имала већег ефекта.

Може се закључити да су године 1948. и 1949. биле године блокаде конфликта око Слободне територије Трста. Ситуација се променила почетком 1950. године, када је италијанска влада, и даље се позивајући на Трипартитну декларацију, постала преосетљива на све одлуке које су о Слободној територији Трста доносиле војне власти: југословенске у Зони Б, а англоамеричке у Зони А.⁵⁴⁵ Било је довољно да те власти донесу одлуку о сасвим малим изменама ситуације, да би се веома жива реакција појавила не само код проиталијана из Трста већ и у јавном мњењу Италије, у штампи и код владе у Риму. У периоду од 1950. године разликујемо две врсте догађаја везаних за решавање статуса Слободне територије Трста: кризе и покушаји приближавања. Можемо бити сагласни са ставом Жан Батист Дирозела који наводи три кризе: у пролеће 1950. године, која је избила на иницијативу Југославије; у пролеће и лето 1951. године, коју су узроковали англоамериканци; и у марту 1952. „експлозијом народа“ у Трсту. Непосредан повод за кризу у пролеће 1950. године био је потез пуковника Мирка Ленца, команданта Зоне Б, који је својим мерама уклонио границу између Зоне Б и Југославије. Криза у пролеће и лето 1951. године настала је англоамеричком иницијативом, јер је италијанско руководство постало свесно да зближавање америчке и британске владе са југословенском владом носи велики ризик по питању италијанских интереса. Као посебно поглавље у решавању статуса Слободне територије Трста можемо издвојити кризу која је избила октобра 1953. године, која је, заправо, представљала увод у коначно разрешење питања статуса Слободне територије Трста. Покушаји приближавања југословенске и италијанске владе одвијали су се током бројних разговора, више

⁵⁴³ На телеграму је Владимир Велебит руком написао „одговорити позитивно“. Министар Симић се тих дана налазио у Њујорку као шеф југословенске делегације на заседању Уједињених нација. *Исто.*

⁵⁴⁴ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 181.

⁵⁴⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit...*, стр. 307.

или мање званичним до новембра 1951. године, а затим званичним разговором под притиском англоамериканаца од новембра 1951. до марта 1952. године.

Бранко Петрановић наводи да је ојачани међународни положај Југославије утицао је да италијанска влада приступи директним преговорима са Београдом.⁵⁴⁶ У разговорима током 1951. и 1952. године југословенска влада је предлагала компромис на бази „етничког баланса“ који је подразумевао да у Италији не остане више Југословена него што би у Југославији остало Италијана, не рачунајући при том 80.000 Словенаца који су већ били у Италији. Приликом формулисања овог предлога водило се рачуна и о економским факторима и о употреби тршћанског залива. С италијанске стране уследио је противпредлог о „континуелној етничкој линији“ која не би оставила ни једног Италијана у Југославији. Италија је без дискусије одбила и југословенски предлог о стављању Слободне територије Трста под заједничку управу (кондоминијум). Влада ФНРЈ је у принципу прихватила италијански предлог о плебисциту, али под условом да се претходно створе претпоставке за демократско опредељење становништва Слободне територије Трста.

Младен Ивековић разговарао је 20. октобра 1948. са министром Сфорцом и генералним секретаром Министарства иностраних послова Зопијем.⁵⁴⁷ Током састанка Сфорца је са одушевљењем причао о потреби развоја добросуседских односа уз могућност да се решавају „чак и много крупнија питања“. У забелешци са састанка Ивековић наводи да се констатација о „крупним питањима“ очигледно односила на питање Трста и да је очигледно да је Сфорца желео да Ивековић спомене питање Трста. Ивековић наводи да лично није желео да дискутује о Трсту. Година 1949. означила је почетак побољшања односа између југословенске и италијанске владе.⁵⁴⁸ Поред осталог, склопљен је трговински споразум и споразум о рибарењу, што је означило престанак нетрпељивости између двеју држава. Стварању добре атмосфере за почетак билатералних преговора о решавању тршћанског питања допринеле су гласине о могућем сусрету Јосипа Броза и Де Гасперија. До сусрета није дошло, али су наредни потези обеју влада

⁵⁴⁶ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, стр. 250, 251.

⁵⁴⁷ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 65, 427433.

⁵⁴⁸ Jože Pirjevec, *“Trst je naš!” Boj Slovencev za morje (1848 – 1954)*, Nova revija, Ljubljana, 2008, стр. 400, 401. (У даљем тексту: J. Pirjevec, *“Trst je naš!”*)

допринели јачању међусобног поверења. Беблера је 15. августа 1949. разговарао са италијанским отправником послова Тасонијем о италијанском новом предлогу за разграничење.⁵⁴⁹ Министар Сфорца је крајем октобра 1949. јавно изјавио да две владе морају међусобно да решавају отворена питања.⁵⁵⁰ Југословенски представник у УН Алеш Беблер је крајем новембра 1949. у Њујорку замолио неке америчке дипломате да Стејт департамент искористи свој утицај у Риму и убеди италијанску владу да је неопходно постизање компромиса у решавању тршћанског питања.⁵⁵¹ Побољшању односа допринео је и Едвард Кардељ када је 27. децембра 1949. у експозеу у Савезној скупштини рекао да је само споразумно решење у интересу мира и безбедности у том делу Европе.

Јоже Пирјевец наводи да су на југословенски захтев тајни преговори одржани у Риму јануара 1950. године, али без резултата.⁵⁵² Пирјевец не наводи ко је учествовао у тим разговорима. Током разговора са Едвардом Кардељем 12. јануар 1950. године, италијански посланик Мартино је повезао проблем исплате италијанских репарација Југославији са постизањем споразума о Трсту.⁵⁵³ Указао је да би репарације биле лако решене уколико би се Југославија и Италија споразумеле на бази признавања Италији целе Слободне територије Трста. У том случају, Италија би дала Југославији низ повластица у Трсту и компензације на економском пољу. Кардељ је одговорио да Југославија принципијелно жели споразумно решење свих питања између две земље па и питање Трста, али да не жели било какву дискусију о Зони Б. Сматрао је да као полазну тачку за покретање југословенско-италијанских разговора о Трсту треба узети споразум између маршала Тита и Тољатија, а притом имати у виду да признавање града Трста Италији представља велику жртву с југословенске стране. Кардељ је додао да је Југославија спремна да поднесе ту жртву, али уз повољан споразум о осталим територијалним питањима и као пример навео измену према Зони А и према Италији у корист Југославије. Током разговора виђе пута је споменут

⁵⁴⁹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/338.

⁵⁵⁰ Ј. Пирјевец, "Трст је наш!", стр. 401.

⁵⁵¹ Исто.

⁵⁵² Исто.

⁵⁵³ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/71.

коминике агенције ANSA,⁵⁵⁴ која је пренела спремност италијанске владе да преговара о Трсту, али на бази тројне ноте САД, Велике Британије и Француске о подршци припајања читаве Слободне територије Трста Италији. Током разговора, који је трајао готово читав сат, није дошло до приближавања ставова.

Југословенски посланик у Риму Младен Ивековић послао је 21. фебруара 1950. године Министарству иностраних послова ФНРЈ обиман елаборат „Политичка ситуација у Италији у вези владине кризе“.⁵⁵⁵ Поред других тема које је обрадио у свом извештају, Ивековић је значајну пажњу посветио проучавању италијанских ставова у вези са решавањем Тршћанске кризе. Навео је да је почетком 1950. италијанска влада почела да све озбиљније сондира терен за решавање питања Слободне територије Трста. Код америчке владе Италијани су наишли на резервисаност у погледу примене Трипартитне декларације од 20. марта 1948. године и из Вашингтона су италијанској влади долазили савети да настоји да постигне директан споразум са Југославијом. Ивековић запажа да су Де Гаспери и Сфорца видели да САД и Велика Британија неће инсистирати на примени Трипартитне декларације и то не само због одлучности Југославије да задржи Зону Б, него и због СССР-а „који очито спрема нове потезе у погледу Слободне територије Трста“. Указује да је у круговима италијанске владе завладала нервоза, неизвесност и неповерење према потезима Вашингтона, јер их је искуство са италијанским колонијама научило да се САД неће посебно ангажовати за италијанске интересе уколико постоје неки други, далекосежнији, интереси САД. Ивековић је сматрао да у вези са питањем Слободне територије Трста италијанска влада види опасност и могућност „једног закулисног споразума између англоамериканаца и ФНРЈ“. Склапање таквог споразума значило би не само помоћ Југославији у њеној борби проотив Москве, него можда и помоћ англоамеричким аспирацијама у Трсту, а против супротних тежњи Москве. У вези са тим, Ивековић је навео да су у италијанској влади имали информације о о неким потезима југословенских представника код америчке владе, а уверени су и прибојавају се, да се још увек воде неки разговори. Изјаву министра иностраних послова ФНРЈ Карделџа на децембарском заседању Народне скупштине ФНРЈ о

⁵⁵⁴ Италијанска новинска агенција ANSA (L'Agenzia Nazionale Stampa Associata) основана је 15. јануара 1945. године.

⁵⁵⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/341.

потреби споразумног решења питања Слободне територије Трста италијански званични кругови схватили су као знак да се Југословени осећају доста јаки, а то тумачили чињеницом да Југославија у погледу Слободне територије Трста има јако залеђе у америчкој влади. Ивековић закључује да због тога италијанска влада није више могла да чека и Сфорца је сондирао терен дипломатским путем Београду и Риму. Тражио је контакт и испитивао југословенски став по питању директног споразума између Југославије и Италије, охрабривање за то добијао је из америчких кругова. Амбасадор Младен Ивековић наводи да се из разговора који је он имао 25. јануара 1950. са шефом политичког одељења италијанског министарства иностраних послова, Гвидотијем и 11. фебруара 1950. са Сфорцом, јасно се види да италијанска влада тражи солуцију и да јој се чак прилично жури. У вези са тим Ивековић скреће пажњу на следеће моменте: Полузванично саопштење агенције ANSA објављено у владиној штампи 11. јануара 1950. о спремности италијанске владе да постигне споразум о Слободној територији Трста. Ивековић каже да је то саопштење представљало одговор италијанске владе на изјаву Кардеља са децембарског заседања Народне скупштине, али напомиње да треба водити рачуна је поменуто саопштење објављено уочи оставке пете Де Гасперијеве владе. Саопштење је, према Ивековићу, било срачунато на ефекат у вези са образовањем нове Де Гасперијеве владе. Према Ивековићу, у отвореној кризи владе италијанска влада није могла ништа друго него да се још једном позове на Трипартитну декларацију којом се Де Гасперијева влада служила као важним адутом у претходном периоду. Ивековић је указао да је италијанска влада почела пажљиво да одступа од декларације и пошто је постојала информација да се америчка и британска влада не би противиле решењу према којем би Зона Б дефинитивно припала Југославији, италијанска влада је почела да позива у помоћ совјетску владу, верујући да се Совјети са тим никада не би сложили и никада не би подржали југословенску владу. У циљу подршке таквим идејама, италијанска влада је покренула кампању у штампи, посебно у *Ил Глобо (Il Globo)* од 14, 17. и 21. јануара 1950, а имали су подршку италијанских комуниста и социјалиста. Ивековић је навео да, иако за то није било потврде, изгледа да је италијанска влада за овај свој став добијала охрабрење и он саме совјетске владе. Након тога је италијанска влада почела да пледира за

споразум Четворице о Слободној територији Трста, без обзира на Југославију. Сфорца је сматрао да управо он може да одигра важну улогу као посредник за споразум између Четворице, споразум који би чак и превазишао питање Слободне територије Трста. Ивековић закључује да се, међутим, показало да Сфорца није добро проценио и да совјетска влада није подржала југословенске аспирације према Слободној територији Трста, али није ни била спремна да подржи англоамеричке планове у вези са Слободном територијом Трста. Совјетска влада је чак тражила решење које је за Италију неповољније, а било је неприхватљиво и за англоамериканце. Совјети су тражили да се у погледу Слободне територије Трста стриктно примењује Уговор о миру са Италијом, а то би значило одлазак англоамеричке и југословенске војне управе из Трста. „Као што је познато, влада СССР-а је отклонила Трипартитну декларацију неколико дана пре италијанских парламентарних избора од 18. априла 1948. (дакле после протесне ноте владе ФНРЈ и познате изјаве маршала Тита делегацији Талијана)“. Став владе СССР-а поклапао се са већ раније изнетим ставом владе ФНРЈ (иако су Совјети протествовали зашто је ФНРЈ своју протесну ноту упутила без консултовања са њима). Фебруара 1949. године совјетски делегати су још једном поставили на дневни ред Савета безбедности питање гувернера Слободне територије Трста. Ивековић наводи да је такав предлог изазвао забуну код италијанских комуниста јер би избор гувернера Слободне територије Трста значао да ова област неће бити припојена Италији. Совјетски предлог у Савету безбедности није прошао. Ивековић је даље указао да су након тога почеле да се појављују вести о томе да Совјети покушавају да пронађу неку базу за споразум са америчком и британском владом на рачун ФНРЈ. Истовремено, у италијанским политичким круговима постојала је бојазан да би Совјетски Савез могао да се прикључе Трипартитној декларацији што би значило тежак ударац за италијанску опозицију, а огроман успех Де Гасперија и Сфорце. Ивековић констатује да настојања Совјета нису тада уродила плодом, а да је увођењем динарских новчаница у Зону Б јасно био изражен југословенски став по питању Трипартитне декларације и по питању евентуалног погађања Совјета на рачун Југославије. Фебруара 1950. године совјетска влада је јавно поновила свој ранији захтев, *Новоје времја*, бр. 5, од 1. фебруара 1950. – „Англоамерички окупатори оперирају у пуном додиру с

Титовим властима које сервилном горљивошћу помажу своје господаре да преобразе слободни териториј Трста у војничку базу. У Зони Б крвничка клика Тито–Ранковић завела је режим фашистичког терора, разрачунавајући се, без суђења и судске истраге са стотинама невиних. Становништво Трста тражи повлачење окупационих трупа, стварну независност и интегритет овог територија саобразно међународним споразумима и именовање у и најкраћем року гувернера Слободног територија од стране Савјета безбедности. Светско демократско јавно мишљење подупире ове праведне захтеве.“ Ивековић закључује да треба очекивати да ће Совјетски Савез у најскорије време покренути кампању и међународне акције у овом правцу. Ивековић је сматрао да је Комунистичка партија Италије у таквој ситуацији била принуђена да, с обзиром на своју коминформовску оријентацију, подржава ставове СССР-а, али се то тумачи тиме да би у случају да буде постављен гувернер читава област, дакле и Зона Б, припала под његову власт. То би значило да би се како англоамеричка тако и југословенска војна управа повукле са Слободне територије Трста и читава зона би била припојена Италији. Оваквим тумачењем Комунистичка партија Италије се бранила од италијанског јавног мњења које је оптужује да је Трст раније хтела да преда Титу, а сада Совјетима.

Током разговора са Леом Матесом 14. фебруара 1950. године Мартино је поред других питања поставио и питање Трста.⁵⁵⁶ Обојица су изнели опште ставове својих влада, а дискусију је завршио Матес са констатацијом да италијанска још не увиђа реалну ситуацију и да ће се то питање моћи решити тек онда кад они увиде да је Зона Б ван дискусије, односно, да учине уступке Југославија као што и југословенска влада чини уступке Италији.

Током разговора помоћника министра Поповића и посланика Мартина 4. марта 1950. поменули су да је министар Сфорца дао предлоге за решавање питања Слободне територије Трста.⁵⁵⁷ Након дугог међусобног убеђивања у искреност покушаја за решавање свих међусобних питања, Мартино је 23. марта 1950. рекао Вејводи да италијанска влада не може да прихвати за базу преговора југословенски предлог предлог да о Зони Б нема дискусије, јер је то део

⁵⁵⁶ Исто, I-3-b/342.

⁵⁵⁷ Исто, I-3-d/71.

италијанске земље и италијанског народа већ стотинама година.⁵⁵⁸ Вејвода је рекао да управо овакав став италијанске владе који не води рачуна о југословенским интересима и правима и који поставља као базу за решење проблема тврдњу да Слободна територија Трста у целини припада Италији, представља главну сметњу да се реше актуелна питања између две земље и да се направи напредак у циљу побољшања односа. Главна тема разговора био је положај словеначке мањине у Италији. Мартино је 17. јуна 1950. предао Матесу писани одговор италијанске владе о положају словеначке мањине.⁵⁵⁹

На коктелу који је након утакмице југословенске фудбалске репрезентације са клубом „Лацио“ из Рима приређен у стану Леа Матеса 2. априла 1950. године, Матес је Мартину рекао да је врло тешко очекивати да ће све бројнији детаљни разговори о читавом низу питања довести до стварног зближавања и бољих односа, ако се изгуби из вида обострана потреба генералног решавања отворених питања.⁵⁶⁰ Нагласио је да на постојећа отворена питања треба гледати „са једног вишег историјског гледишта“ и упозорио да је очигледно да питање Трста баца сенку на билатералне односе и отежава споразумевање по низу питања.⁵⁶¹ Матес је даље рекао да је југословенска влада, „издижући се изнад позиције директне заштите наших оправданих интереса“, замислила једно компромисно решење по којем би признала Италији Трст и оно што је Италији припало по Уговору о миру уз извесне коректуре које сигурно неће претстављати нарочите тешкоће. Мартино је поновио већ познати италијански захтев да се Италији припоје обалски градови у зони Б (Копар, Пиран и други), позивајући се на етнички принцип. Вејвода је дао приказ расподела мањина између Југославије и Италије на основу које је произишло да и према компромисном решењу у Италији остаје неколико пута више Југословена него Италијана у Југославији. Посебно му је скренуо пажњу на Бенешку Словенију, Каналску долину, Горички крај, обалу између Трста и Тржића и словеначко становништво самог Трста. Мартино је настојао да оправда став своје владе тиме да треба водити рачуна и о

⁵⁵⁸ Исто, I-3-b/342.

⁵⁵⁹ Исто.

⁵⁶⁰ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/71. Југословенска фудбалска репрезентација победила је „Лацио“ резултатом 8:1. Љубомир Вукадиновић, *Југословенски фудбал*, sine anno, Београд, стр. 4.

⁵⁶¹ Матес наводи да је сам Мартино једном рекао да на отворена питања треба гледати „sub specie aeternitalis“. АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/71.

другим факторима поред етничког. Поставио је питање обалских градова у Зони Б, истичући да Италија не може да одустане од овог захтева. Матес је рекао да полазну позицију југословенске владе за решење питања Трста представљају захтеви које је југословенска делегација бранила на Мировној конференцији. Предлог о томе да Зона Б остане ван дискусије, а да се остало уз мање коректуре призна Италији, представља замисао компромисног решења на који је југословенска влада спремна у случају да га Италија прихвати. Матес је даље рекао да уколико италијанска влада тај компромис не жели да прихвати, југословенска влада ће повући предлог и сматраће као да уопште није био предложен. У том случају, постојеће стање ће бити продужено до у недоглед, а југословенска влада је спремна и довољно одлучна да и ту могућност прихвати као резултат. Према Матесовим речима, југословенска влада разуме да одустајање од градова у Зони Б у којима већину имају Италијани, представља „извесну тешкоћу за италијанску владу“. Међутим, италијанска влада треба да схвати да је још много тежа жртва коју би имала да поднесе југословенска влада која би морала да изађе пред народ и пред историју са изјавом да се одриче Трста, обале до Тржића, Каналске долине, Бенешке Словеније и Горичког краја. Италијанска влада би пред свој народ изашла са значајним успехом који би потпуно засенио учињене уступке. С друге стране, Југославија практично не би добили ништа, јер се Зона Б већ налази под управом југословенске владе. Матес је указао да изношење компромисног предлога не треба схватити као саставни део предизборне кампање, али ни као чињеницу да је Југославија у погледу свог међународног положаја „притерана у ћошак“ и да је присиљена да попусти. Сматрао је да је међународни положај Југославије такав да би у случају да Италија не прихвати понуђени компромис, југословенска војска би остала у Зони Б, а америчка и британска у Зони А. Југословенска влада не намерава да повуче своју војску, а америчка и британска влада неће ни покушати да је присиле на то. Матес је даље подсетио да је по југословенску владу неповољан исход Париске конференције био у знатној мери резултат уверења западних сила да давање Трста Југославији уствари значи давање те луке Совјетима али да такво схватање више не постоји, па није ни чудо да те исте силе ни не покушавају чак ни својим саветом утицати на Југославију на неке уступке у Зони Б. Матес је у забелешци са

разговора навео da je tokom razgovora Martino znatno snizio ton, kao i da je bio „potisnut na krajnje defanzivne pozicije“. Pitao je da li bi jugoslovenska vlada mogla da napravi neke promene u svom kompromisnom predlogu i da zatrazi neke ozbiljnije teritorijalne ustupke od Italije kao kompenzaciju za njihove захтеве за градове у Зони Б и то на бази град за град. Матес је одговорио да то није могуће, јер у Зони А нема таквих градова, а да поједина села, као што је Опћина, не долазе у обзир за то, јер југослоvensка vlada на њих рачуна у оквиру већ предложених корекција. Martino је настојао да докаже да његова vlada не може да пристане да Југославији преда обалу између Трста и Тржича, јер би то одсекло Трст од Италије. Такође, рекао је да су југослоvensки захтеви изнети на Париској мировној конференцији неприхватљиви за италијанску vladu. Матес је одговорио да управо та чињеница указује колико је југослоvensка vlada спремна на уступке и подсетио да још увек постоји ограда која је официјелно дата у Паризу приликом потписа Уговора о миру и да југослоvensки компромис укључује повлачење те ограде. Међутим одбијање компромиса, по којем би се можда већ за пар дана цело питање решило, то одбијање довело би сигурно до продужења напетости, па и до заоштравања. Југослоvensка vlada не жели да до тога дође, али је спремна и на такво решење. Саветовао је да италијанска vlada стави на вагу све користи које би јој компромис дао, а нарочито дефинитивно и неоспорно укључење Трста у Италију, па ће се лако уверити да одустајање од Зоне Б претставља минималан уступак. Додао је да је реч о крупним историјским одлукама, да је југослоvensка vlada спремна да проблем Трста реши за неколико дана, али да је спремна и да се за своја права бори деценијама. Одговорност за успех или неуспех је пребацио на италијанску vladu. Martino је питао да ли би се у оквиру југослоvensког компромиса могло нешто учинити за мањине које би дошле под југослоvensку управу. Одговорено му је да је то питање за које је и Југославија заинтересована и да ће његово решавање бити знатно лакше након постизања територијалног споразума. Матес је у забелешци са састанка оценио да је Martino оставио утисак човека који је потпуно изгубио веру у своје аргументе, а да је неким својим примедбама показао да зна да је његова vlada спремна на попуштање, али да га није овластила да то отворено каже. На крају разговора Матес му је рекао да не

очекује од њега промену става, јер му је јасно да то може да учини само италијанска влада и изразио своје уверење да ће она то учинити.

Владимир Поповић је 4. марта 1950. упозорио Мартина на стварање атмосфере напетости у Италији у којој се тако важно питање, као што је Слободна територија Трста, не може брзо и коначно решити на обострано задовољство.⁵⁶² Додао је да би се у атмосфери пријатељске сарадње могли брзо решити сви проблеми између две земље.

Поред покушаја да пронађе решење Тршћанске кризе кроз директне разговоре са представницима југословенске владе, италијанска влада је покушавала да искористи анимозитет који је владао између Југославије и Совјетског Савеза. Младен Ивековић наводи да је влада у томе имала подршку италијанских комуниста и социјалиста, као и, иако за то није било потврде, охрабрење од совјетске владе.⁵⁶³ Гроф Сфорца је у говору који је 8. априла 1950. године одржао у Милану, у Институту за међународне студије, апеловао на југословенску владу да прихвати Трипартитну декларацију.⁵⁶⁴ Сфорца је упозорио Југославију на то да је искључена из совјетског тора и да може да рачуна на то да би Совјетски Савез у једном тренутку могао да пристане на позиције трију западних сила. Зато је Сфорца препоручио Југославији да је боље да сама пристане на ту позицију и да ће заузврат добити повољно решење по другим питањима. Ову понуду Сфорца је пропратио признањем маршалу Титу и борби народа Југославије. У једном од одговора који је упућен из Југославије речено је да Југославија никада није куповала пријатељство тргујући националним интересима, а не намерава да тако поступи ни у будућности.

Вејвода је 29. марта 1950. године позвао Мартина да би му предао југословенски меморандум као одговор на италијански меморандум о питању увођења југословенских царина у југословенску зону Слободне територије Трста.⁵⁶⁵ Мартино је са посебном пажњом прочитао крај меморандума и рекао да не види никакав одговор на њихов предлог да две владе поведу разговоре о економском уједињењу Зоне А и Зоне Б. Вејвода је одговорио да је врло чудно да

⁵⁶² Исто.

⁵⁶³ Исто, I-3-b/341.

⁵⁶⁴ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, стр. 86.

⁵⁶⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/71.

италијанска страна говори о овом питању кад су све предузели са своје стране да до тога не дође и тиме присилили војну управу у југословенској зони да предузме озбиљне мере од којих није могуће сада одступати. Мартино је затим рекао да овај начин предавања Меморандума и нота и њихово објављивање у штампи не води ка решењу проблема. Његово мишљење је било да би о тим стварима требало повести неофицијелно, „предбегне“, праве дипломатске, односно, тајне разговоре без учествовања јавности. Сматрао је да класична дипломатија није и не би требало да буде мртва. Као пример, навео је да би Вејвода могао да га позове „на црну каву или да попушимо цигарету“ и да том приликом разговарају о предлозима и контрапредлозима и да се види што би се могло учинити. Објаснио је да „официјелни преговори не долазе у обзир“, јер није припремљена атмосфера за решавање проблема, а неуспех официјелних преговора би само погоршао ситуацију. На питање Вејводе да ли је овај предлог став италијанске владе или лични став италијанског посланика, Мартино је одговорио да је то његов лични став. Након што га је Вејвода питао како би могао да разговара с југословенском владом о тако важним питањима без дозволе своје владе, Мартино је одговорио да би он ту дозволу добио. Вејвода га је даље питао зашто он није дошао први да изнесе неки предлог уколико италијанска влада има жељу да се тај проблем реши, а Мартино је одговорио да то треба да учини Југославија. Подсетио да је југословенска влада у неколико наврата преко Кардеља, Ивековића, Поповића, Матеса, Вејводе, износила став о том питању међутим само „опћенито“, а да би сада требало да југословенска влада изнесе конкретније предлоге. Вејвода је рекао сам да је југословенски „опћенити“ став врло конкретан, да је познат Мартину и да је поново изнет у последњем меморандуму. У забелешци са састанка Вејвода је констатовао да је Мартино са таквом сигурношћу и са тако припремљеном аргументацијом изнео предлог за отпочињање неофицијелних преговора о Трсту да нема никакве сумње да је износио став италијанске владе, као и да то потврђује и његов одговор да би он добио дозволу своје владе за такве разговоре.

Министар Сфорца је 26. маја 1950. јавно објавио предлог компромисног решења, које је било у складу са његовом политиком коју је заступао након Првог светског рата.⁵⁶⁶ Предложио је да Италија добије Слободну територију Трста, као

⁵⁶⁶ J. Pirjevec, *“Trst je naš!”*, стр. 405.

што је и наведено у Трипартитној декларацији, али не целу, већ у складу са „етничком линијом“, којом би била подељена словеначка и хрватска места у залеђу од италијанских насеља на обали. У знак незадовољства према политици италијанске владе према Слободној територији Трста Ивековић није присуствовао војничкој паради приликом прославе италијанског националног празника 2. јуна 1950.⁵⁶⁷ Током сусрета са помоћником министра спољних послова Леом Матесом 20. јула 1950. на Покљуки, италијански посланик Енрико Мартино је иницирао разговор о Трсту.⁵⁶⁸ Матес је изложио став да је најпре потребно да се две владе сагласе о томе да етничка линија примењена на целу Слободну територију Трста треба да буде полазна тачка за решење целог питања. Након тога би се могло видети какве коректуре би требало учинити да се дође до једног обостраног прихватљивог решења, водећи наравно рачуна да се остане у границама етничког баланса. Матес је закључио да би након тога било могуће решити и нека друга питања, као што су економски уступци и уређење питања мањина. Мартино је прихватио да се крене у том правцу и разговор су даље водили у том смислу. На захтев Мартина, Матес је исцртао грубим цртама етничку линију: Југославији припада обала од Трста до Тржича, већина спољних делова Трста, сва села у Зони А и цела Зона Б осим приморских градова, центар и неки делови периферије и приморски градови у Зони Б имају претежни италијанско становништво. Мартино се није изјашњавао, али је у току целог разговора прећутно прихватао овакву линију и на тој бази дискутовао. Поновио је италијански став да обалски појас западно од Трста треба да припадне Италији и због везе са Трстом. Матес се није противио овом захтеву, али је тражио да се овај део укључи у опште компензирање како би се добила разумна граница. Матес је рекао да би и поред припајања села из Зоне А Југославији у Трсту и коридору остало толико Словенаца (у самом Трсту око 80.000) да би остала потреба после додељивања целе Зоне Б Југославији да се још нађе нека друга компензација, као на пример Горица. Мартино је, како наводи Матес у забелешци са разговора, био знатно мекши него раније, али је остао одлучан при ставу да Италија не може одустати од етнички италијанских градова у сврху компензација са мањином у Трсту. Односно, да Италија не може компензовати губитак словеначке мањине у

⁵⁶⁷ ДА МСП, ПА, 1950, ф. 36, 4, 414779.

⁵⁶⁸ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/342.

Трсту давањем италијанске већине у Копру, Пирану, Изоли и другим местима. Матес је указао на то да је та „мањина“ више него два пута бројнија од италијанске „већине“ и даље су наставили да дискутују о тој теми. Матес је питао Мартина какву су они жртву спремни да допринесу у интересу компромиса обзиром на југословенску спремност да жртвује коридор и Словенце у Трсту, али Мартино није одговорио. Због тога је Матес рекао да се боји да ће италијанска непопустљивост довести до тога да југословенска влада заузме официјелни, а можда и јавни став да тражи строгу етничку границу, онакву какву је Матес оцртао на почетку разговора, и да то очигледно не би било у интересу Италије. Мартино је одговорио да би то било без ефекта, јер они не би пристали. Матес је констатовао да би у том случају Југославија наставила да држи Зону Б, јер од евентуалног споразума Југославија заправо не добија ништа више од онога што већ има, а Италија би добила Трст. Даље је упозорио Мартина да је погрешно ако се италијанска влада нада да ће било ко на Југославију вршити притисак да се повуче из Зоне Б или да би Југославија попустила притиску, ако би неко и покушао да га извршити. На крају су се договорили да се поново састану и детаљно проуче питање етничке линије, а да ће Мартино тада можда моћи да каже шта би италијанска влада могла да жртвује у интересу постизања компромисног решења. До наставка разговора дошло је 28. јула 1950. на Бледу када је Мартино донео етничку карту.⁵⁶⁹ На карти су као претежно италијанске области означени град Трст, Миље и читаву Зону Б изузев једног дела Зоне Б ограниченог са једне стране границом према Југославији, а са друге стране приближно оним делом границе Зоне А и Зоне Б који иде у правцу северо-исток-југо-запад (остављајући Долину и Мачковље Југославији) и даље линијом која иде у истом правцу до Помјана (остављајући Декане Југославији) и која се од Помјана у једноликој кружној линији враћа источно од Буја на границу према ФНРЈ. Цео тај дугуљasti појас представљао је један мали део Зоне Б, без иједног већег места. Дискусија се даље водила углавном око веродостојности пописа. Матес је категорички одбио да призна попис из 1921. године, користио је изјаве са Париске мировне конференције и упоређивао са чињеницама и пописом из 1945. и 1910. године. С друге стране, Мартино је одбио да призна попис из 1945. године и покушавао да

⁵⁶⁹ Исто.

тврди да је попис из 1910. пристрасно прављен у корист Словенаца, а позивао се и на попис из 1900. године. Матес је говорио о нетачностима и слабостима пописа из 1921. године, за разлику од пописа из 1945. На крају расправе о веродостојности извршених пописа Матес је констатовао да је по свим пописима јасно да је обала од Трста до Тржича етнички југословенска и да у Трсту постоји озбиљна словеначка мањина. Одбио је да прихвати етничку слику Зоне Б коју је Martino представио и обећао да ће му када набави карту означити етничку слику на основу података са којим располаже југословенска влада и да ће му дати на увид остали материјал.

У вили „Бели двор“ на Бледу одржан је и већ поменути састанак између Леа Матеса и Мартина 11. августа 1950. године.⁵⁷⁰ Martino је предложио да дописник агенције ANSA, који се налази у Југославији и који би требало да отвори канцеларију Агенције, добије интервју од Јосипа Броза. Матес је одбио такву могућност уз образложење да у тренутној не би било опортуно давати изјаве о међусобним односима Југославије и Италије. Током сусрета са Марином 28. августа 1950. Матес га је обавестио о разговорима које су у Лондону имали Брилеј и италијански амбасадор.⁵⁷¹ Martino је одговорио да о томе ништа није знао, али да ће о том сусрету разговарати са Сфорцом када оде у Рим.

Скоро годину дана југословенски и италијански представници покушавали су да у међусобним контактима докажу да у својим земљама припремају јавно мњење за постизање компромисног решења тршћанског питања. Истовремено су настављене оптужбе за стварање лоше атмосфере за разговоре, а обе стране су задржале своје основне преговарачке позиције. Амбасадор Марко Ристић 17. августа 1951. године обавестио Министарство иностраних послова о неофицијелним разговорима које је имао са Торасконијем о могућностима покретања званичних преговора две земље о решењу тршћанског проблема.⁵⁷² Martino је на основу инструкција своје владе 30. октобра 1951. године предложио министру иностраних послова Кардељу да се у циљу покушаја постизања договора око Слободне територије Трста успостави један прелиминарни контакт између одговорног лица са италијанске стране са лицем са

⁵⁷⁰ Исто.

⁵⁷¹ Исто.

⁵⁷² АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/76.

југословенске стране. Италијанска страна је предложила да се у циљу успостављања тог контакта искористи одлазак југословенске делегације на Генералну скупштину у Паризу и да се започну прелиминарни разговори. Мартино је хтео да зна да ли је такав предлог прихватљив југословенској влади и кога би југословенска влада одредила са своје стране за преговоре. Кардељ је одговорио да југословенска страна прихвата ову иницијативу и да је спремна да започне прелиминарне преговоре у Паризу. Рекао је да тренутно није у могућности да каже ко ће од југословенске стране бити одређен да успостави жељени контакт, али мисли да ће то бити Беблер или Матес, зависно од степена њихове запослености у Паризу. Кардељ је питао да ли је Мартино добио сугестију од своје владе у вези са лицем које би било одређено за успостављање контакта. Мартино је одговорио да није добио никакве сугестије у том правцу, али ако би југословенска страна одредила лица која је Кардељ споменуо, онда би италијанска страна одредила лица у истом рангу, можда свог амбасадора Гвидотија. Мартино је рекао да је свакако важно да се овај контакт успостави на високом нивоу „јер би се само на тај начин могла да обезбеди тајност тих разговора која је по његовом мишљењу од првостепене важности“. Мартино је додао да би свако помињање тих разговора у јавности, „пре него што се дође до принципијелне сагласности, могло би да изазове непоправљиве штете за решење овог питања“. Кардељ се сагласио са овом констатацијом подвлачећи и са своје стране пожељност очувања потпуне тајности.

Разговори у Паризу вођени су између Беблера и Гвидотија, а на иницијативу америчких представника. Гвидоти је поновио Сфорцине и Де Гасперијеве ставове да је потребно Слободну територију Трста поделити на основу непрекинуте етничке линије.⁵⁷³ Беблер је одговорио да је немогуће повући такву линију и да је целокупна територија истично од Трста словенско. Признавао је да су Трст и приморска места у Истри насељена већином италијанским живљем и пренео Гвидотију да је југословенска влада спремна да прихвати поделу према којој би Зоне А припала Италији, Зона Б Југославији, уз мање територијалне корекције.⁵⁷⁴ Обе владе су преговоре чувале у тајности. Током разговора са Влаховићем 5. новембра 1951. године Мартино је рекао да је од своје владе

⁵⁷³ J. Pirjevec, *“Trst je naš!”*, стр. 406.

⁵⁷⁴ Исто, стр. 407.

информисан да не треба давати никакве информације о разговорима у Паризу.⁵⁷⁵ Додао је да би погодном приликом било добро демантовати нагађања штампе о разговорима која се базирају углавном на изјави Јосипа Броза датој на конференцији за штампу страним новинарима. Влаховић је одговорио да југословенска влада не мисли да треба давати никакав деманти, нити види потребу за тим. Рекао је да ће југословенска влада што се тиче разговора у Паризу бити дискретна и уколико би новинари док трају разговори поставили неко питање, неће добити никакву информацију. Martino је замолио да уколико би се новинари обратили Кардељу или другим члановима југословенске делегације у Паризу, да одбију да им је било шта познато о разговорима. Влаховић је рекао да ће ову жељу италијанске владе саопштити Кардељу. Martino је 24. новембра 1951. године подсетио Вилфана да је разговарао са Кардељем и Влаховићем о потреби потпуне дискретности уколико би дошло до неких контаката по питању Трста.⁵⁷⁶ Рекао је рекао да су се њих двојица сложили са потребом дискреције, а да је сам Кардељ на томе много инсистирао. Међутим, каже Martino, сада се појавила вест *Асошијејтед преса* (*Associated Press*) о томе да су разговори у току и чак се спомиње „нека тобожња база разговора“. По инструкцијама своје влада, Martino је саопштио да је то веома неповољно и рекао да сматра да би југословенска влада то могла да демантује, јер се *Асошијејтед прес* позива на поверљиве изворе, а вест долази из Београда, па би се могло закључити да вест долази из Министарства иностраних послова. Martino је споменуо да је Влаховићу сугерисао деманти, који је то одбио, али је оставио могућност да ће југословенска влада демантовати уколико би се појавиле неке нове вести. Martino је рекао да сматра да би сада била повољна прилика за деманти. Вилфан је рекао да се не сећа тачно садржаја вести *Асошијејтед преса* али је рекао да је приметио ту вест и рекао је да му изгледа да деманти није потребан, јер је јасно да је вест без основа. Вилфан је рекао да иначе он не ради по тим питањима, али да ће видети са Влаховићем. Martino је поново инсистирао на потреби демантија и при томе је споменуо разлику између југословенског и италијанског јавног мњења и да уколико југословенска влада не сматра за потребно да демантује због свог јавног мњења, онда да то учини због италијанског. На реакцију Вилфана да не

⁵⁷⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/350.

⁵⁷⁶ Исто.

разуме шта Martino мисли под разликом између италијанског и југословенског јавног мњења, Martino је рекао да мисли на конкретне потешкоће које би искреле у случају да на такве вести у новинама њихове присталице у Трсту затраже учешће у делегацији у Паризу или затраже преко својих веза интерпелацију у Парламенту. Разговор је завршен поновним обећањима Вилфана да ће о овом разговору обавестити Влаховића.

Разговори у Паризу настављени су у децембру 1951. када је Беблер предао Гвидотију карту на којој је био уцртан предлог да цела Зона Б и већи део Зоне А, заједно са источним тршћанским предграђем, припадну Југославији.⁵⁷⁷ Јануара 1952. године. Беблер је предложио коридор до Шкедња и Жавелја, који би Југославији обезбедио део Зоне А. У замену Италија би добила део обале у Зони Б који би путем био повезан са Трстом. Беблер је предложио још једно решење које је подразумевало кондоминијум над Слободном територијом Трста, којом би управљао неутрални гувернер са југословенским и италијанским помоћником или наизменично Југославија и Италија са својим гувернерима, односно подгувернерима, који би имали право вета.⁵⁷⁸ Такво решење је 1. марта 1952. јавно подржао и Јосип Броз. Италијанска влада није прихватила овакво решење и предложила је одржавање плебисцита под међународним надзором. Преговори су настављени у Њујорку где је југословенска страна марта 1952. прихватила одржавање плебисцита, али под одређеним условима. Најпре је било потребно вратити насилно исељене Словенце, а затим увести предложени кондоминијум и сачекати 15 година до одржавања плебисцита. Италијанска влада није чак ни одговорила на овај предлог, већ је наставила да инсистира на подели Слободне територије Трста. Преговоре је 19. априла 1952. покушао да обнови југословенски амбасадор у Риму Владимир Велебит на бази поделе Слободне територије Трста.⁵⁷⁹ Тражио је заштиту словеначке мањине и предлагао постојање слободне тршћанске луке у којој би Југославија имала посебна права. Договор између Југославије и Италије гарантовале би Велика Британија и САД. Међутим, ови предлози нису били прихватљиви за италијанску владу, док је амбасадор Велебит све време свог боравка у Риму остао у потпуној дипломатској изолацији и није

⁵⁷⁷ J. Pičjevec, "Trst je naš!", стр. 407.

⁵⁷⁸ Исто.

⁵⁷⁹ Исто.

успоставио контакт „ни са једним италијанским министром, ни са једним послаником парламента, а ни са људима из банкарства ни бизниса“.⁵⁸⁰

Матес је 5. маја 1952. године обавестио југословенског посланика у Риму Владимира Велебита да неки италијански поступци у последње време наводе на закључак да Италијани иду на вештачко заоштрење односа са Југославијом.⁵⁸¹ Као примере навео је да италијанска влада намерно одлаже термин за разговоре око рибарења, фактички прекид разговора о разграничењу, протест Мартина поводом говора Гошњака и неучествовање на Првомајској паради „и коришћење тога у штампи“. Матес напомиње да Италијани ово раде како би пред западном јавношћу и у земљи створили утисак да се са Југославијом не може сарађивати и како са југословенске стране постоји тежња да се Италија сматра као њен главни непријатељ. Циљ такве италијанске политике био је да приморају америчку владу да направи притисак на Југославију. Информације о поступцима италијанске владе Матес је послао амбасадама и посланствима и Привредној делегацији у Трсту 26. маја 1952. године.⁵⁸² У извештају се наводе арогантни и непријатељски поступци италијанске владе, осуђује њен став по питању Трста, наводи недавна нота у којој се Југославија оптужује да се није одвојила од коминформовских земаља у погледу судске праксе, као и да је погазила Повељу УН, хашке конвенције и међународне правне прописе. Матес је закључио да се на основу свега наведеног уочава да је реч о италијанским „старим интригама“ срачунатим на то да изазову притисак америчке и британске владе на подручју економске и војне помоћи Југославији као и на питање Трста. Матес упозорава да без обзира на то што је ова политика тренутно наглашена италијанским унутрашњим потребама, „на њу треба гледати као на израз дубљих тенденција оживљавања италијанског непријатељства“. Југословенским амбасадама и посланствима Матес је послао инструкцију да пратите ове активност у својој земљи, да извештавају и парирају њиховим интригама уколико преко навођења италијанског незадовољства због улоге коју игра Југославија у одбрани Балкана и Европе, чиме

⁵⁸⁰ Mira Šuvar, *Vladimir Velebit, svjedok historije* (Razgovore vodila i priredila Mira Šuvar), Razlog d.o.o., Zagreb, 2001, стр. 180. (У даљем тексту: М. Šuvar, *Vladimir Velebit...*).

⁵⁸¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/350.

⁵⁸² Исто.

се ремете италијански експанзионистички планови. Било је потребно истаћи и „реакционарну улогу Ватикана у овоме“.

У циљу анализе југословенско-италијанских односа током прве половине 1952. године, наводимо непотписани извештај о југословенско-италијанским односима, који је достављен Јосипу Брозу, на коме није наведен датум, али на основу анализе садржаја закључујемо да је написан средином 1952. године.⁵⁸³ Најпре се наводи да су честе изјаве италијанских званичника о потреби и жељи за споразумевањем са Југославијом очигледно супротне поступцима италијанске владе „који јасно показују, нарочито последњих неколико месеци, њену тежњу за заоштравањем међусобних односа.“ У склопу дискриминаторске политике према словеначкој мањини у Италији, италијанска влада је укинула почетком 1952. године словеначко одељење основне школе у Крмину, близу Горице, које постоји још од 1908. „Када је тим поводом наша влада упутила ноту у циљу заштите тих основних мањинских права, италијанска влада је у свом одговору одбила да дискутује о овом питању с мотивацијом да је оно у искључивој надлежности Италије.“ Даље се каже да су исте тенденције присутне код италијанске владе и по питању обостраних интереса. Тако је италијанска влада априла месеца четири дана пре истицања Споразума о рибарењу обавестила југословенску владу да неће продужити споразум по дотадашњим условима, иако је „имала пуну годину дана времена да отпочне разговоре о продужењу истога“. Као поступак сличног карактера наводи се и одлука италијанске амбасаде у Вашингтону која је одбила да изда дозволу фирми „Central Westcoal“ да превезе угаљ за Италију бродом „Биоково“ из разлога што је брод под југословенском заставом. У извештају се даље указује да италијанска влада стално истиче како је Југославија та која одбија сарадњу и уједно „уверава Западни свијет у добру вољу Италије за споразумевањем“. Даље се наводе чињенице која доказују супротно. Крајем априла италијанско посланство у Београду изненада је поставило услов да се седнице југословенско-италијанске мешовите комисије за поделу архива са припојеног подручја, заказана за 5. мај у Горици, одржи у Риму, што је било супротно постигнутом споразуму. Након што југословенско министарство није прихватило овај услов, италијанско посланство је обавестило да италијанска

⁵⁸³ Исто.

делегација неће доћи на састанак. У другој половини маја 1952. југословенска влада је протествовала код италијанске владе поводом шпијунске делатности откривене на суђењу у Копру. Италијанска влада је на то поднела ноту краће увредљивог садржаја у којој се каже да италијанска влада не може да призна никакву вредност процесу у Копру „који је био организован, вођен и закључен према шемама, методама и циљевима добропознатим у Коминформовским земљама, од којих у том погледу Југославија не показује вољу да се разликује“. У извештају се даље закључује да се овом нотом, заправо, третира положај Зоне Б, и да је италијанска влада хтела да потврди своје аспирације на Зону Б. Даље се наводи да је отприлике истог дана италијанска влада је повукла свог војног аташеа из Београда и затражила повлачење југословенског аташеа пуковника Кодрича, „након што га је већ раније клеветала италијанска штампа на рачун његове прошлости“. Неколико дана касније ухапшен је у Риму саветник југословенског посланства Фортић. У извештају се закључује да се с обзиром на околности хапшења може са сигурношћу сматрати да је оно извршено са знањем надлежних власти. Наиме, ухапшен је у тренутку када је дошао на раније уговорени службени састанак са једним новинаром и био је одведен у полицију након што је два пута показао своју дипломатску легитимацију. У извештају се даље закључује да се не може сматрати да је до хапшења „дошло грешком и забуном како се то тврди са италијанске стране“, и наводи се да су тих дана и посланство у Риму и Конзулат у Милану држани под појачаном стражом, а службеници су били праћени. Даље се каже да је у духу горе наведених поступака италијански посланик Мартино одбио да присуствује Првوماјској паради, „наводно због увредљивих речи генерала Гошњака у односу на италијанску војску. Међутм, овај корак италијанског посланика не представља ништа друго до намерну демонстрацију која је имала за циљ да се омаловажи војан снага Југославије као и да се створе нове тешкоће у нашим међусобним односима“. Даље се каже да се италијанска влада, поред ових директних дипломатских акција, служи и другим средствима да дискредитује Југославију. Тако је поводом годишњице Трипартитне декларације о Слободној територији Трста, италијанска влада организовала антијугословенске демонстрације у Трсту које су се наставиле 24. и 25. марта и касније у Риму и другим градовима, „а које су биле искоришћене

за вређање нашег наода и наше владе.“ „У истом циљу италијанска туристичка агенција „Олтремаре“, свакако не својом иницијативом, отказала је у последњи час сва планирана путовања Енглеза дуж далматинске обале, образлажући то нејасним политичким приликама у Југославији.“ У извештају се даље каже да посебно место у југословенско-италијанским односима заузима „готово непрекидна непријатељска пропаганда коју организује италијанска влада путем штампе, радија и говора разних званичних политичких и војних личности“. Теме ове пропаганде односиле су се углавном на југословенско унутрашње уређење, армију и спољну политику. „Нечувеним речима пише се и говори о помањкању сваке слободе, посебно слободе вероисповести, о терору и диктатури, о незадовољству и прогонима итд. Што се тиче армије њу приказују, већ према томе како захтева моменат, с једне стране као слабу, неорганизовану, неспремну и неспособну за било што осим за вођење партизанског рата, а с друге стране као снагу којом Југославија тежи да оствари своје империјалистичке аспирације. Наше спољнополитичке послове приказују као сумљива посла срачуната на то да се од Запада извуче помоћ, док се са Истоком одржавају подземне везе.“ На крају извештеја се констатује да између Југославије и Италије постоји економска размена, која би могла бити већа и обимнија, „као и да још увек заседа мешовита комисија за разграничење, ништа не мења опште стање наших међусобних односа. Напротив, наведени поступци италијанске владе јасно говоре да она не само да не жели пријатељство са Југославијом, већ да не жели ни уобичајне нормалне односе.“

Америчка, британска и француска влада су након посете Ентони Идна Југославији септембра 1952. прекинуле своје покушаје да Југославију и Италију приволе на преговоре.⁵⁸⁴ Две владе су преко својих представника наставиле разговоре о решавању Тршћанске кризе. Након ручка који је 13. новембра 1952. организовао у својој резиденцији, Martino је са Беблером и Велебитом покренуо разговор о Трсту рекавши да жали што нема никаквог напретка у том питању и што Југославија заштрава ствари.⁵⁸⁵ Беблер и Велебит су одговорили да по мишљењу југословенске владе Италија заштрава међусобне односе. Martino је

⁵⁸⁴ Massimo de Leonardis, *La "diplomazia atlantica" e la soluzione del problema di Trieste (1952-1954)*, Edizione Scientifiche Italiane, Napoli, 1992, p. 93.

⁵⁸⁵ AJ, ф. 836 (KMJ), I-3-d/91.

жаљење што се о Трсту даље не разговара и сугерисао да би могло да се разговара јер постоје могућа решења које нису дискутована. Као пример навео је предлог да за уступке у Зони Б Југославија добије концесију на једну економску зону унутар Зоне А на дужи низ година, на пример 99 година. Велебит је питао Мартина где и каква би била та зона и да ли би била повезана са Југославијом. Мартино је одговорио да не би била повезана са Југославијом. На овај одговор су се Велебит и Беблер смешкали и ништа јасно нису одговорили. Мартино је напоменуо да је ово његово приватно мишљење.

Октобарска криза 1953. године

У дипломатским круговима у Београду и Риму повремено се указивало на повезаност италијанске унутрашње политике на спољнополитичке одлуке британске и америчке владе. У својим покушајима да подрже политичку стабилност у Италији, две владе су пружале подршку италијанској влади за коју су сматрале да је у том тренутку најстабилнија. Спољнополитичке одлуке британске и америчке владе најчешће су имале негативне последице по билатералне односе Југославије и Италије. Почетак октобарске кризе 1953. има своје корене управо у дешавањима изазваним мешањем америчке владе у питања унутрашње италијанске политике. У априлу 1953. Рим је посетио директор Канцеларије за западноевропске послове Хомер Бингтон (Homer M. Byington).⁵⁸⁶ На изборима који су одржани у Италији 7. јуна 1953. године. Коалиција Центра, у којој се налазила и Демохришћанска партија, освојила је већину места у оба представничка тела, Веће депутата и у Сенату. Де Гасперијева влада је поднела оставку 29. јуна. Де Гаспери је покушао да формира нову владу 16. јула, али је покушај пропао 28. јула због недобијања гласова у Већу депутата. О разлозима пада Де Гасперијевог владе расправљао је 30. јуна амерички Савет за националну безбедност (National Security Council).⁵⁸⁷ Након што је Атилио Пићони (Attilio Piccioni) безуспешно покушао да формира владу, Ђузепе Пела (Giuseppe Pella), министар финансија у Де Гасперијевој влади, формирао је владу 15. августа. Нова

⁵⁸⁶ Foreign Relations of the United States, 1952-1954. Vol. VIII, *Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean*, William Z. Slany (Ed.), U.S. Government Printing Office, Washington, 1988, p. 241. (У даљем тексту: FRUS).

⁵⁸⁷ Део дискусије о Италији и Трсту са састанка Савета за националну безбедност видети у: FRUS, Volume VI, Part 2, страна 1623.

влада је званично промовисана 17. августа и добила поверење у Сенату 23. августа и у Већу 24. августа. Пела је изјавио да своју владу сматра транзиционом и да је спреман да поднесе оставку до краја октобра, зависно од парламентарног изгласавања буџета. Пела је такође рекао да ће његова влада захтевати да Француска, Велика Британија и САД спроведу Трипартитну декларацију о Трсту донету 1948. године.

Док је трајала криза владе, 12. августа, Федерико Сенси (Federico Senti) из италијанске амбасаде у Вашингтону позвао је Вилијама Кнајта (William E. Knight) из Канцеларије за западноевропске послове (Office of Western European Affairs) и питао га о намерама владе САД по питању могућег трансфера администрације Зоне А под италијанску управу.⁵⁸⁸ Кнајт је одговорио да, иако таква идеја није никада предложена, америчка влада је разматра са озбиљним неповерењем и сматра да би један такав аранжман у суштини остао трајан, да би Југославија заузврат анектирати Зону Б, као и да такво решење не би отворило пут италијанско-југословенској сарадњи по питању одбране. Сенси је рекао да зна да је то мишљење америчке владе и изразио је своје уверење да је то због тога што је италијанско Министарство иностраних послова несигурно да ли ће америчка влада прихватити такав споразум. Сенси је прецизирао да је мислио на италијанску администрацију у Зони А, а не о италијанској анексији Зоне А. Сматрао је да би промена администрације задржала правни статус Зоне А и читаве Слободне територије Трста непромењен за будуће коначне билатералне преговоре. У одговору на Кнајтово питање, Сенси је поменуо да је Форин офис разматрао могућност да би то могло да буде трајно решење, али је закључио да ништа значајно не може да се постигне у вези са Трстом све док Италија не добије нову владу. Навео је да треба размотрити да се то уради након тога, с обзиром да је тршћанско питање готово једино питање које може да утиче на будуће италијанске изборе.

Крајем августа криза око Трста се развила у том правцу да је створена могућност директног војног сукоба између Италије и Југославије. Југословенски лист *Политика* позвао се 28. августа на недавни говор премијера Пеле као на „свежи доказ италијанског непромењивог негативног става“ у вези са решењем

⁵⁸⁸ FRUS, 1952-1954. Vol. VIII, p. 242.

Тршћанске кризе. Објављивање ове вести послужило је италијанској влади као повод да стави у покрет своје јединице које су сачињавале саставни део континента НАТО. На тај начин италијанска влада је своју акцију желела повеже са деловањем НАТО. У намери да спречи југословенску реакцију, британско Министарство иностраних послова је објаснило југословенској влади да је наведени потез учињен са италијанске стране самоиницијативно, а да је команда НАТО обавештена о томе тек накнадно.⁵⁸⁹ Као резултат ових догађаја, „многи у Београдској влади постали су убеђени да југословенски став по питању Трста треба да буде „озбиљно преиспитан“.⁵⁹⁰

Премијер Пела је 29. августа 1953. позвао југословенског отправника послова Дуброва и протествовао против коментара у југословенској штампи као доказа да постоји југословенска намера да анектира Зону Б.⁵⁹¹ Пела је рекао да уколико би се то догодило, Италија би окупирали Зону А. Пела је рачунао на то да уколико Велика Британија и САД не прихвате такав потез, његова влада би поднела оставку и италијанска позиција у НАТО би била угрожена. Пела је такође обавестио Дуброва да Италија предузима извесне превентивне војне покрете у зони око Трста. Наредног дана југословенска влада је званично демантовала да је дошло до промене у њеној званичној политици према Зони Б. Владе Велике Британије, САД и Француске учиниле су истовремени демарш 31. августа владама у Београду и Риму захтевајући умерено понашање и једне и друге стране.⁵⁹² Италијанска влада је обавештена да три силе сматрају немогућом замисао да Италија уопште и разматра могућност да помери трупе и анектира Зону А и сматрају веома тешким да поверују да тршћанско питање може да угрози италијанску подршку НАТО-у.

Југословенска влада је обавештена да се три силе надају да говор Јосипа Броза у Округлици од 6. септембра неће бити такав да може да погорша ситуацију око Трста. Југословенска влада је одговорила наредног дана питањем упућеним трима силама да ли намеравају да зауставе покрете италијанских трупа у области Трста. Југословенска влада је најавила да ће предузети сличне потезе уколико

⁵⁸⁹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 62.

⁵⁹⁰ FRUS, 1952-1954. Vol. VIII, *Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean*, p. 243.

⁵⁹¹ Исто.

⁵⁹² Исто.

Италија настави са покретима својих трупа. Иначе, британска влада је интервенисала код италијанске владе, САД су то одбиле, због страха да то не би изгледало као подршка Југославији. Када је југословенска влада 3. септембра објавила свој захтев трима силама да интервенишу према Италији, оне су се сложиле да то саопштење онемогућава било какву акцију коју је Југославија захтевала.

На захтев југословенског амбасадора Поповића у Вашингтону је 3. септембра 1953. године одржан састанак са директором Канцеларије за источно-европске послове Хенријем Левериком (Henry P. Leverich).⁵⁹³ Теме разговора биле су Трст, трипартитни војни разговори са Југославијом, жито за Југославију. Са југословенске стране били су присутни амбасадор Поповић и први секретар Мирко Брунер. Поповић је рекао да не изражава само своје лично задовољство у вези са разговорима које Југославија има са трипартитним државама и рекао да ти разговори представљају велики напредак у поновном развијању сарадње Југославије са западним силама. Рекао је да сматра да су ови разговори важни пре свега из два разлога: за развијање система заједничког концепта одбране југоисточне Европе против Совјетског Савеза; као и због тога што је Југославија је у току ових преговора по први пут са потпуном искреношћу дала у потпуности све детаље својих одбрамбених планова. Леверик је изразио забринутост због ситуације у вези са Трстом, која је ескалирала у току последње седмице и изразио своје очекивање да Југославија неће доливати уље на ватру. Леверик је изразио жељу америчке владе да ће тршћански проблем ускоро бити решен. Рекао је да се не може ићи на изградњу заједничке одбране у мери у којој се то жели све док југословенско-италијански односи не буду хармонизовани. Рекао је да су САД спремне да учине све што је потребно да би се то остварило и изразио је наду да ће југословенска влада задржати свој став смиривања и да неће учинити ништа што би погоршало најновије тензије између Југославије и Италије око Трста. Рекао је да таква ситуација илуструје хитну потребу да се елиминишу размирице између двеју влада у чијем је заједничком интересу да сарађују. У свом одговору Леверик, југословенски амбасадор је рекао да југословенска влада све време предлаже разуман споразум у вези са тршћанским питањем и демонстрирала је

⁵⁹³ Исто, стр. 244, *Memorandum of Conversation by the Director of the Office of Eastern European Affairs (Leverich), Washington, Septembre 3, 1953.*

свој став кроз документа и конкретне предлоге. С друге стране, италијанска влада је одбијала сваки могући споразум и одбацила сваки југословенски предлог и напор у том правцу. Југословенска жеља за сарадњом није била само везана за Трст, већ и за друга питања, али је италијански одговор увек био негативан. Италијани су правили провокације и настојали да дискредитују Југославију. Амбасадор Поповић је изразио уверење да докле год се западне владе дају утисак италијанској влади да не постоји алтернатива одлуци из марта 1948. године, код италијанске владе неће постојати жеља да прихвати разумно решење проблема. У том смислу, амбасадор је поменуо извештај штампе о конференцији за новинаре америчког државног секретара одржаној тог јутра у коме се реafirмише одлука од марта 1948. и за који је Поповић био сигуран да ће бити преувеличан од стране италијанске штампе. Леверик је одговорио да амбасадорови наводи нису тачни и у намери да објасни ситуацију прочитао је транскрипт конференције за новинаре у коме се наводи да је влада САД након марта 1948. била отворена за друге алтернативе. Амбасадор Поповић је констатовао да је штампа ову изјаву другачије пренела.

Америчка амбасадорка у Риму Клер Бут Лус (Clare Boothe Luce)⁵⁹⁴ обавестила је 4. септембра 1953. Стејт департмент, америчке амбасаде у Лондону, Паризу, Београду, као и савезничке војне власти у Трсту, о разговорима које је претходног дана имала са италијанским премијером Пелом.⁵⁹⁵ Навела је да је разговор дуго трајао и да је био први разговор са Пелом од како је постао премијер. Лус наводи да је из разговора имала утисак да је Пела питање Трста поставио као најзначајније у својој политици. Рекао је да је политика коју је спроводио Де Гаспери трајна политика италијанске владе и да ће он у 90% наставити такву политику, нарочито по питању Трста. Лус закључује да Пелина политика неће бити само европска или атлантска већ да ће комбиновати и једну и другу политику. Пела је истакао да не жели да буде већи националиста него што је био Де Гаспери, али да највећи задатак са којим се суочава његова влада јесте питање Трста. Амбасадорка Лус указује да је Пелина политика објашњена у његовом говору од 19. августа, што заправо представља поновљене говоре Де

⁵⁹⁴ Stephen Shadegg, *Clare Boothe Luce. A biography*, New York, 1970.

⁵⁹⁵ FRUS, 1952-1954. Vol. VIII, *Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean*, p. 248.

Гасперија од 21. и 28. јуна. Пела је рекао да је италијанска политика у Трсту базирана на трипартитној декларацији. Иако је Лус рекла да пуна примена декларације није више практична у контексту скоријег развоја догађаја, Пела је одговорио да уколико питање Трста не буде решено тачно по одредбама декларације, онда барем мора да буде решено у њеном духу. Лус је пренела да Пела није био у могућности да разуме зашто би Италија требала да осустане од историјских чињеница које су наведене у декларацији, само због тога што је Тито напустио Коминтерну и постао партнер Запада. Подвукао је да би „логично решење Трста у духу трипартитне декларације“ било базирано на плебисциту и успостављању етничке линије. Лус каже да није даље испитивала Пелу у вези са овим ставом, али да је он у току разговора говорио о проблему „провизорног“ споразума. Лус напомиње да је у том контексту значајно поменути да је Пела о провизорном споразуму разговарао са Дубровим 31. августа. Лус преноси да је Пела такође рекао Себилоу (Pierre Sebilleau), саветнику француске амбасаде у Риму, да би могао да прихвати провизорни споразум и да можда не би било могуће прихватити дефинитиван споразум заснован на тренутној демаркационој линији уколико не би учињен одговарајући кораци којима би италијанско јавно мњење било припремљено на такво решење. Лус је имла информацију да је и италијански Генералштаб био спреман да прихвати провизорни споразум. Пела је рекао да би САД требало да сада буду у стању да виде праву природу тршћанског проблема након што је Тито лансирао пробни балон у југословенској штампи. У одговору на питање амбасадорке Лус да ли је Југославија пажљиво планирала објављивање чланка због анектирања Зоне Б, Пела је одговорио „апсолутно да“. Амбасадорка Лус је изразила премијеру Пели жељу америчке владе да види опуштенију ситуацију без тренутних тензија, и замолила Пелу да не предузима активности које би то угрожавале. Пела је рекао да објашњење ситуације ће наступити ускоро након Титовог говора од 6. септембра. Уколико тај говор буде узнемиравајући, онда ће италијанска влада бити приморана да да одговарајући одговор у Пелином говору који је заказан за 13. септембар. Пела је рекао да је од 29. августа било само мањих померања трупа и да је било неразумно да Тито протестује због италијанских војних активности на граници. Пела је рекао да није било италијанског протеста због недавног југословенских маневара на граници

као ни протеста против изузетно великог партизанског митинга заказаног на граници код Округлице за недељу.

На провокацију са италијанске стране Југославија није одмах одговорила покретом својих трупа. Како се касније показало, много теже последице од покрета трупа имао је Брозов говор одржан 6. септембра, у месту Округлица поред Нове Горице, приликом прославе 10-годишњице ослобађања Словеначког приморја. Тито је отворено упозорио на то “да се ово не може другачије окарактерисати него као агресорски акт, акт који има агресорских тенденција у себи, без обзира што ту није дошло ни до каквих сукоба.”⁵⁹⁶ У свом говору Броз је први пут најавио напуштање компромисног решења тршћанског питања (зонална подела уз мање корекције на обе стране), и најавио да југословенску владу сада интересује цела Слободна територија Трста: не само Зона Б, него и Зона А, док би Трст био проглашен интернационалним градом.

На југословенски захтев да читава Слободна територија Трста буде прикључена Југославији, а Трст буде интернационални град, уследиле су оштре реакције британске и америчке владе. Енергично упозорење Форин офиса, које је изложио начелник Одељења за југозапад, Меј (May), упућено је југословенској амбасади 9. септембра. Меј је изразио чуђење због таквог југословенског предлога, јер је до тада Југославија била много умеренија и спремна на решење тршћанског питања на бази *status quo*. Истовремено, интересовао се да ли је Југославија спремна да разговара на другој основи, а не на бази Титовог предлога.⁵⁹⁷ Југословенска влада је одговорила да је Париски мировни уговор прихваћен зато што је Југославија на то била приморана, али се никад није одрекла својих права на целу Слободну Територију Трста. Након многобројних предлога упућених италијанској страни, југословенска влада се уверила у то да италијанска страна није спремна на компромисе. Из тог разлога председник Тито је поново изразио основни интерес своје земље о спорном питању.

Западни медији нису ниуком случају делили овакву оцену новонасталог обрта у Тршћанској кризи. Готово јединствени су били у осуди Титовог наступа и ставу о непопустљивости Југославије у том склопу. У оштрини критике предњачио је *Њујорк тајмс* који је ишао толико далеко да је Брозов наступ

⁵⁹⁶ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 63.

⁵⁹⁷ Исто.

описао као “хитлеровску представу” одиграну пред 200 хиљада “фанатичних партизана”.⁵⁹⁸ Истовремено са реакцијама писаних медија, владе Велике Британије и САД су се ангажовале на припремању нових потеза у вези са разрешењем Тршћанске кризе. Радило се, наиме, о стилизацији декларације којом се предвиђа повлачење англоамеричких трупа из Зоне А и предаја ове зоне на управу Италији.⁵⁹⁹

Своју изненађеност оштрим реакцијама западних држава поводом његове изјаве у Округлици, Тито је изразио на збору у Сплиту, 13. септембра.⁶⁰⁰ Рекао је да је предлог о интернационализацији Трста реалистичан и осудио западне државе које су Италији одузеле колоније у Африци, а дају јој могућност територијалног проширења на рачун Југославије. Позвао је владе западних држава на објективност, да не праве једностране закључке и споразуме без знања југословенске владе.

Из Генералштаба Југословенске народне армије тражено је од југословенског војног изасланика у Вашингтону 26. септембра 1953. године да обавести о мишљењу војних кругова о интернационализацији Трста, коментаре о делегацији Вучковића и одјек на маневру у Загребачкој области.⁶⁰¹

Није сасвим сигурно да ли је Јосип Броз у тренутку док је говорио у Сплиту имао информације о припремама америчке и британске владе на доношењу нове одлуке о статусу Слободне територије Трста, иако се из његовог говора тако нешто може наслутити.⁶⁰² Војни изасланик у Вашингтону генерал Лекић навео је у свом извештају од 20. октобра 1953. године да је из поверљивих веза стигла информација о доношењу одлуке америчке и британске владе од 8. октобра. Југословенско изасланство је знало за ту одлуку недељу дана пре њеног објављивања. Ови подаци су били прослеђени амбасади, а даље су обавештени надлежни. Војни изасланик сматра да овим информацијама није посвећена довољна пажња, иако су дошли у време када су са више страна стизале

⁵⁹⁸ Исто.

⁵⁹⁹ Исто.

⁶⁰⁰ Исто, стр. 64.

⁶⁰¹ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1.

⁶⁰² ВА, II Управа ГШ ЈНА, строго пов. извештаји војног изасланика из Вашингтона. Е-145. Секција III, фасцикле 14-17. Извештај југословенског војног изасланика из Вашингтона, пов. бр. 53/5 од 20. октобра 1953. године.

информације да се у Стејт Департменту нешто дешава, будући да су вођени живи преговори о тршћанском питању. Југословенска влада је званично са текстом одлуке упозната 8. октобра, истог дана када је и усвојена.⁶⁰³ Тог дана су амбасадор Велике Британије Ајво Малет и саветник америчке амбасаде Велнер (Woodruff Wallner)⁶⁰⁴ посетили Јосипа Броза Тита и званично му уручили одлуку својих влада о повлачењу англоамеричких трупа из Зоне А и препуштању ове зоне на управу италијанској влади.⁶⁰⁵ Малет и Велнер су рекли Титу да Декларација има за циљ смиривање стања у вези са питањем Трста и унапређивање стратегије одбране југоисточне Европе. Напоменули су да од овог *de facto* решења очекују да прерасте у коначно. У усменом образложењу одлуке они су се позивали на Брозову сагласност у вези са решавањем тршћанског питања формулом зоналне поделе, изречене приликом сусрета са Идном у Београду 22. септембра 1952. године. Титова реакција на одлуку и њено образложење била је изразито негативна. Одлуку је оценио као једностранни акт западних сила уперен против интереса Југославије и штетан по даље преговоре око Трста.

Истог дана када је Тито разговарао са амбасадорима САД и Велике Британије, саветник југословенске амбасаде у Лондону Јакша Петрић изнео је став југословенске владе начелнику Форин офиса, уједно и креатору одлуке од 8. октобра, Читхему (G. Cheetham).⁶⁰⁶ Оценио је да је одлука две западне државе неприхватљива за Југославију као и да је једнострано донесена, без консултације са југословенском страном, да ће ситуацију само још више искомпликовати, а односе између Југославије и Италије заоштрили. Исти став био је поновљен и у ноти југословенске владе упућеној 9. октобра владама Велике Британије и САД.

Одговор америчке владе на југословенску ноту дат је истог дана на пријему у америчкој амбасади приликом опроштајне вечере првог секретара амбасаде Камерона.⁶⁰⁷ Том приликом отправник послова Волнер је изразио чуђење због југословенске оштре реакције, с обзиром на то да је управо

⁶⁰³ „Одлука влада Уједињеног Краљевства и САД поводом спора о будућности Слободне територије Трста“. *Balkanski ugovorni...*, III, стр. 233-234.

⁶⁰⁴ Велнер је на положају саветника америчке амбасаде у Београду био од октобра 1952. до октобра 1954. године.

⁶⁰⁵ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 64.

⁶⁰⁶ Исто.

⁶⁰⁷ Исто, стр. 65.

Југославија предлагала и била спремна да прихвати решење засновано на зоналној подели Слободне територије Трста. Поновио је гаранције своје владе “да је ова подела дефинитивна, да неће Италијанима давати никакве даље подршке у њиховим претензијама” и да су они са тиме упознати. На примедбу да реакције у Италији о овом питању имају супротан смисао, Волнер је одговорио “да Пела мора тако поступати јер би иначе одмах био срушен, да Италијани могу слободно да галаме, али да од свега тога не може бити ништа.” Ако би покушали да иду даље, Италијани би наишли на југословенску војску „а сами, пак, и не смеју започињати неки рат јер су везани уговорима“.

Даљи развој ситуације личио је на све осим на смиривање. Дан након објављивања америчке и британске одлуке избиле су демонстрације по целој Југославији, које су у појединим случајевима имале и рушилачки карактер. У Секретаријату Централног комитета КПЈ заузет је став да се демонстрације подрже, али да се учврсти организована контрола над њима. Милицији и УДБ-и су издати налози да поступају благо, али да спрече дивљање.⁶⁰⁸ Почела је права ратна психоза и гомилање југословенских и италијанских трупа са обе стране границе и према граници са Слободном територијом Трста.⁶⁰⁹ Ескадра Југословенске Ратне Морнарице у чијем саставу су се налазила четири разарача, осам патролних бродова и 38 торпедних чамаца, упловила је 9. октобра у Зони Б ради заштите њене обале.⁶¹⁰ У исто време, снаге Прве пролетерске бригаде добиле су наређење да уђу у Зону Б како би појачале тамошњи Одред ЈНА. Командант Војне управе ЈНА на Слободној територији Трста пуковник Милош Стаматовић допутовао је током ноћи 8/9. октобра у Београд на консултације, а већ 9. октобра у подне био је поново у Копру.⁶¹¹ У стање приправности стављене су и снаге Трећег авио корпуса.

⁶⁰⁸ Milovan Đilas, *Vlast*, London, 1983, стр. 257.

⁶⁰⁹ Paolo Emilio Taviani, *I giorni di Trieste. Diario 1953- 1954*, Bologna, 1998, стр. 171–175. Извештај начелника италијанског генералштаба генерала Ефизо Мараса (Efisio Magas) министру одбране Тавианију (Paolo Emilio Taviani) о ситуацији на граници са Југославијом, 18. октобар 1953.

⁶¹⁰ О ангажовању Југословенске ратне морнарице у тршћанској кризи: Grupa autora, *Ratna mornarica*, Beograd, 1988, стр. 48–51. Табела „Бродови Ратне морнарице ангажирани у тршћанској ситуацији“ налази се на страни 305. Војан В. Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta. Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945-1958*, Beograd, 2005, стр. 367.

⁶¹¹ Војан В. Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta. Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945-1958*, Beograd, 2005, стр. 368. (У даљем тексту: В. В. Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta*)

Кулминација у подстицању незадовољства народа према Западу наступила је када се Броз у говору у Лесковцу 10. октобра обратио окупљенима и рекао да у духу Повеље Уједињених нација југословенска влада има право да примени сва средства која та повеља предвиђа, укључујући и оружану силу, ако буде потребно.⁶¹² Наредног дана, обраћајући се грађанима Скопља, Тито је упутио још оштрије упозорење и рекао да уколико један италијански војник ступи у Зону А, у ту зону ће ући и југословенске снаге. Своје претходне изјаве Тито је донекле ублажио у интервјуу који је дао 16. октобра, одлучно изјавивши да се југословенске трупе неће борити против англоамеричких снага.⁶¹³

Југословенско руководство је наредних дана преузела иницијативу у циљу решавања Тршћанске кризе. Југословенска влада је 12. октобра 1953. године предузела неколико дипломатских потеза. Италијанском посланику, америчком отправнику послова и британском амбасадору, предата је нота којом је југословенска влада захтева хитно сазивање четворне конференције, уз учешће представника САД, Велике Британије, Италије и Југославије.⁶¹⁴ Истог дана упућена је и порука генералном секретару УН, уз захтев да се Савет безбедности ангажује на мирном решавању спора између две земље, а министар иностраних послова Коча Поповић, допутовао је у Вашингтон и захтевао да хитно разговара са америчким државним секретаром Џон Фостер Далсом (John Foster Dulls).⁶¹⁵ Разговор двојице министара, с обзиром на деликатност ситуације и значај проблематике, настављен је и следећег дана. Далс је осудио демонстрације у Југославији, као и говоре Јосипа Броза у Лесковцу и Скопљу. Далс је објаснио да су они својом одлуком од 8. октобра желели да се оконча ситуација која је отежавала заједничку одбрану и уопште односе Југославије са Западом. Своје трупе не могу држати бесконачно у Зони А, а с обзиром на то да није могуће постићи договор између Италије и Југославије, не постоји друго решење сем *de facto* подела: Зона А Италији, Зона Б Југославији.⁶¹⁶ Далс није желео да се изјасни о југословенском предлогу за сазивање четворне конференције, изговарајући се да

⁶¹² D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 65.

⁶¹³ В. В. Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta*, стр. 377.

⁶¹⁴ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 65.

⁶¹⁵ Џон Фостер Далс, рођен 25. фебруара 1888. године у Вашингтону, умро 24. маја 1959. године у Вашингтону. Државни секретар од 1953. до 1959. године.

⁶¹⁶ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 67.

ће то знати тек након консултација са британском владом. На крају разговора сагласио се да се новинарима изјави да влада САД југословенску иницијативу о сазивању четворне конференције уважава и поклања јој пуну пажњу, а да ће одговор дати после консултација са пријатељским владама.

У складу са обећањем америчког државног секретара Далса датом Кочи Поповићу, питање одржавања четворне конференције о Трсту стављено је на дневни ред Конференције министара иностраних послова САД, Велике Британије и Француске у Лондону. Конференција, која је започела са радом 15. октобра 1953, имала је за циљ усаглашавање западне позиције према новој међународној политици СССР након Стаљинове смрти. Такође је велика пажња поклоњена и питању решавања Тршћанске кризе. Министри трију западних сила су прихватили југословенски предлог о четворној конференцији о Трсту, али су истовремено њено сазивање условили прихватањем декларације од 8. октобра. У том смислу је сачињен и текст промеморије која је 17. октобра 1953. послата из Лондона у Београд и Рим, у коме се италијанској и југословенској влади препоручује сазивање конференције “са намером да обезбеде да се одлука од 8. октобра примени тако да се оствари трајан мир на овом подручју”.⁶¹⁷

Ефекти које су изазвале демонстрације у Југославији и реакција југословенске владе, били су изненађујући у дипломатским круговима. Извештаји југословенских дипломатских представника у западним земљама указују да су догађаји у Југославији изазвали повољне реакције код јавности западних земаља. Југословенски војни изасланик у Вашингтону је о реаговањима у дипломатским круговима поводом одлуке од 8. октобра редовно извештавао лично министра Кочу Поповића и Владимира Поповића. У извештају који је послао 15. октобра 1953. године генерал Лекић наводи да војни кругови у већини не одобравају владину одлуку и наводи поименично америчке генерале који тврди да је „одлука груба и непромишљена и да се не може остварити”.⁶¹⁸ Од генерала Едлемана (Clyde D. Eddleman)⁶¹⁹ је сазнао да је оваква одлука донета на упорно

⁶¹⁷ Исто.

⁶¹⁸ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, строго поверљива свеска/телеграми на вези Генералштаб-Вашингтон. Пошто су у том тренутку Коча Поповић и Владимир Поповић били у Њујорку, генерал Лекић је телеграм упутио Брозу, генералима и Мићуновићу, 15. октобра 1953. године.

⁶¹⁹ Клајд Едлеман (1902-1992), од јуна 1949. године био је у Трсту заменик команданта америчких трупа и шеф цивилне администарције савезничке војне управе. На овој дужности је остао годину

инсистирање Ентони Идна. Такође наводи да генерал Партриџ (Frank Huber Partridge), помоћник начелника генералштаба (G-2), не верује да је Југославија одлучно решене да не дозволи улазак Италијана у Зону А, и југословенске изјаве о томе сматра блефом. Генерал Лекић наводи да је преко заједничког пријатеља „недвосмислено ставио до знања“ генералу Партриџу да ће југословенска војска спречити улазак Италијана чак уколико они буду улазили под заштитом генерала Партриџа. Генерал Лекић извештава да југословенски став наилази на све веће симпатије код војних представника Индије, Мексика, Бразила, Индонезије, Ирана, Индије, Боливије, Гватемале и Салвадора. Они су југословенску борбу сматрали својом, јер је од те борбе зависило питање принципа равноправности и независности малих држава.⁶²⁰ Као куриозитет звучи податак да је грчки војни изасланик подржавао италијанску страну, док је турски војни изасланик прећутно подржавао југословенске захтеве. Непосредни резултат оваквог обрта био је одлагање спровођења одлуке од 8. октобра.

У извештају од 16. октобра, генерал Лекић наводи информације које је добио од генерала Едлемана.⁶²¹ Он је на основу својих извора у Стејт департменту тврдио да је америчка влада пристала на решење донето 8. октобра зато што је Идн поднео извештај у коме је навео да је у разговору са Титом добио уверење да такво решење одговара југословенској влади. Едлеман је уверавао југословенског војног изасланика да америчка влада овом одлуком није водила рачуна једино о италијанским интересима, већ и о југословенским. Као доказ за то навео је војну помоћ коју америчка влада пружа Југославији упркос протестима италијанске владе. Америчка влада подржава и Балкански пакт, који је такође наишао на жесток италијански отпор. Генерал Едлеман је даље рекао да је управо због ових чињеница америчка влада изненађена југословенском реакцијом. Рекао је да је уверен, управо из разлога што Стејт департмент нема намеру да уради било шта против југословенских интереса, да ће бити пронађено повољно решење. Едлеман

дана. Новембра 1950. године постављен је за начелника Одељења за планирање (G-3) и на тој дужности је био до маја 1954. године када је постављен за команданта Четврте инжињеријске дивизије, стационаране у Франкфурту, Немачка.

⁶²⁰ Ове податке о војним представницима који подржавају Југославију генерал Лекић наводи у извештају од 28. октобра 1953. године. ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, строго поверљива свеска/телеграми на вези Генералштаб-Вашингтон, Лекић из Вашингтона генералима и Мићуновићу, 28. октобар 1953. године.

⁶²¹ Исто, Лекић Брозу, генералима и Мићуновићу, 16. октобар 1953. године.

је замолио генерала Лекића да учини све да не дође до пуцњаве, јер би то изазвало трећи светски рат. Обећао је да италијанске снаге неће ући у Зону А, већ ће она бити дата Италијанима на управу, тако да ће цивилни апарат са полицијом руководити администрацијом. Генерал Едлеман је сматрао да ће југословенску владу задовољити решење на етничкој основи. Италија би добила три града у Зони Б, а Југославија би добила словеначка села у Зони А. Осим тога Југославија би добила излаз на море и пристаниште за своју железничку пругу, с тим што би јој припало Миље и Жавље. Преосталим Словенцима на италијанској страни било би омогућено да се преселе у Југославију, а исто и Италијанима на другој страни. Генерал Лекић је 17. октобра пренео информацију из Вашингтона да у Сталној групи НАТО (NATO Standing Group) ништа нису знали о припремању октобарске одлуке двеју влада.⁶²²

Министри иностраних послова САД, Велике Британије и Француске су сматрали да је одлуком од 8. октобра учињен компромис који одговара и једној и другој страни. Десило се управо супротно, предлог је одбачен и од стране италијанске и од стране југословенске владе. О разлозима неприхватања амбасадор Владимир Поповић је детаљно упознао Џона Фостера Далса 20. октобра, и као суштински проблем навео је чињеницу да је одлука од 8. октобра за Југославију у целини неприхватљива и да она подржава италијанске аспирације на рачун Југославије.⁶²³ Далс је поновио добру намеру влада западних земаља за решавањем тршћанског питања које западне владе посматрају у склопу питања одбране Југоисточне Европе. Указујући на значај разговора о успостављању Балканског савеза и војних разговора у Вашингтону, амерички државни секретар је напоменуо да су управо ови војни разговори показали да проблем Трста представља сметњу за изградњу заједничке одбране. Истог када су вођени разговори Поповића и Далса, у Лондону је југословенски амбасадор Владимир Велебит разговарао са министром иностраних послова Идном.⁶²⁴ Ставови и аргументација за и против сазивања Конференције били су идентични. Идн је подсетио југословенског амбасадора на чињеницу да је управо он у септембру 1952. године током своје посете Југославији добио сагласност председника Тита

⁶²² Исто, Лекић генералима и Мићуновићу, 17. октобра 1953. године.

⁶²³ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 69.

⁶²⁴ Исто, стр. 70.

за решење тршћанског питања на начин који је формулисан у одлуци од 8. октобра. Амбасадор Велебит није био у могућности да изложи супротну аргументацију. У циљу смиривања напетости Јосип Броз је још једном поновио, овога пута у интервјуу за лондонски *Обсервер* (*The Observer*), и ублажио свој ранији став рекавши да се југословенска војска неће борити против англоамеричких снага у случају да италијанска војска уђе у Зону А.⁶²⁵ Ипак, Тито је остао на позицијама својих ранијих ставова упозоривши да се не може унапред предвидети како ће се ствари одвијати. Ублажену верзију својих ставова Тито је 24. октобра пренео и свом старом познанику из ратних дана Фицроју Маклејну (Fitzroy Maclean).

Заменик директора Дирекције Стејт департмента за Грчку, Турску и Иран (Deputy Director of the Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs) Вилијам Бакстер (William O. Baxter) разговарао је са грчким министром спољних послова Стефаносом Стефанопулосом 30. октобра 1953. године.⁶²⁶ Састанку је присуствовао и министар саветник у грчкој амбасади у Вашингону Џон Калергис (John D. Kalergis), који је и преводио. Прва тема састанка било је питање Трста. Министар спољних послова је отворио конверзацију рекавши да је оптимиста по питању ситуације око Трста. Рекао је да је управо разговарао са амбасадором Алексиосом Кируом (Alexios Kyrkou),⁶²⁷ и верује да уколико би се одложила имплементација одлуке од 8. октобра, Италија и Југославија би могле да заједно раде на прихватљивом решењу. Секретар је изразио иста очекивања и поменуо је предлог дат од стране Стефанопулоса на вечери коју су имали претходног дана, да би декларација о Трсту била много прихватљивија уколико би је потписало 15 од 20 потписника Уговора о миру са Италијом.⁶²⁸ У коментару о важности

⁶²⁵ Исто.

⁶²⁶ Грчки министар спољних послова који је пратио краља и краљицу на њиховом путу у Вашингтон, од 28. до 31. октобра 1953. године. До састанка са секретаром Бакстером дошло је на молбу Стефанопулоса, који је желео „да продискутују питања од заједничког интереса“. “Memorandum of Conversation, by the Deputy Director of the Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs (Baxter), Washington, October 30, 1953”, FRUS, 1952-1954, Volume VIII, *Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean*, p. 852-857.

⁶²⁷ Стални грчки представник у УН од 1947. до 1953. Генерални директор Министарства спољних послова 1954. године.

⁶²⁸ У тексту стоји напомена да је секретар Бакстер желео да „истражи“ тај предлог. “Memorandum of Conversation, by the Deputy Director of the Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs (Baxter), Washington, October 30, 1953”, FRUS, 1952-1954. *Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean*, Volume VIII, , p. 853.

тршћанског проблема, као и чињеници да је Грчка заинтересована за то питање, секретар је изразио наду да ће Грчка и Турска због својих нових уговорних обавеза са Југославијом, и даље користити добре услуге са Јосипом Брозом у циљу постизања мирног решења.

Југословенско-ватикански односи и тршћанско питање

Поред тога што је имала нерешене односе са Италијом, Југославија је имала затегнуте односе и са Ватиканом.⁶²⁹ Лист КПЈ *Борба* писао је јуна 1947. да је „ватиканска пропаганда центар једне од најбезобзирнијих непријатељских кампања у иностранству против Југославије“. *Борба* је упозоравала да ће југословенска влада учинити све да онемогући Ватикан да и даље „злоупотребљава дипломатске односе с Југославијом, а пре тога и своје везе с католичком црквом у нашој земљи, којима се Ватикан служио у циљу роварења против наше народне демократије.“ Крајем 1952. године представници југословенске владе су својим антииталијанским изјавама и оштром реториком којом су упућивали критике Западним силама, изазвали озбиљно погоршање односа са Западом и одуговлачење дуго очекиване америчке помоћи. Питање односа Југославије са Светом Столицом било је значајно у контексту југословенско-италијанских односа, као и односа Југославије са Западним државама.⁶³⁰ Значајан проблем у југословенско-ватиканским односима било је питање Степинца.⁶³¹ Највећи део разговора Јосипа Броза са Тригве Лијем 13. априла 1951. године био је посвећен Степинцу.⁶³²

Југословенски амбасадор у Риму Владимир Велебит обавестио је 28. априла 1952. године Министарство иностраних послова да је Ватикан почео оштру кампању против ФНРЈ у циљу подржавања италијанских ставова на конференцији у Лондону.⁶³³ *Тивилта католика (Civiltà Cattolica)* је објавио

⁶²⁹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, стр. 181.

⁶³⁰ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 448-449. Dragoljub Živojinović, *Vatikan, katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*, Beograd, 1994. (У даљем тексту: D. Živojinović, *Vatikan...*)

⁶³¹ Судски процес против надбискупа Алоџија Степинца трајао је од 30. септембра до 11. новембра 1946. године. Под оптужбом да је сарађивао са усташким режимом Анте Павелића, Степинац је пресудом Врховног суда НР Хрватске осуђен на казну затвора од 16 година. Након пет година проведених у Лепоглави живео је у кућном притвору у свом родном месту Крашићу, где је и умро 10. фебруара 1960. године.

⁶³² АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-b/5.

⁶³³ Исто, I-3-b/ 871.

чланак који је написао језуита Кавали (Cavali), шеф тајне службе, а пре објављивања чланак је видео папа, у коме се говори о прогонима римокатоличке цркве у Југославији. Велебит је навео да Ватикан није иступао отворено по питању Трста, али је преко чланака настојао да ојача позицију Италије. Папа је 23. и 24. априла по питању Слободне територије Трста интервенисао код Монтгомерија, кад га је примио у аудијенцију. Монтгомери није хтео да разговара о овом питање, објаснивши да је оно политичке природе.

На позив Алеша Беблера у Министарство иностраних послова дошао је 17. децембра 1952. године Силвио Оди (Oddi), отправником послова Папске нунцијатуре у Београду.⁶³⁴ Беблер му је показао ноту којом се саопштава Ватикану жеља југословенске владе да повуче свог посланика из Београда. Уследила је жустра расправа уз оптужбе са обе стране без имало дипломатског такта. Беблер је рекао да Ватикан подржава одвајање Трста од Југославије. У једном тренутку Оди је рекао „Лако је вама са СПЦ када имате комунисту за патријарха.“ Непомирљивост Ватикана и југословенске владе кулминирала је 27. децембра 1952. године када је посланик Силвио Оди (Silvio Oddi) напустио Београд.⁶³⁵ Поред таквог става, политика Ватикана није значајније утицала на односе Југославије према западним силама.⁶³⁶

⁶³⁴ Исто.

⁶³⁵ Исто, I-3-6/227, Забелешка о разговору друга Беблера са француским амбасадором г. Баудетом, дана 17. децембра 1952. године. Беблер је рекао француском амбасадору да је десетак минута пре његовог доласка „из ове исте собе изашао г. Оди, коме сам предао ноту. У ноти наша влада изражава жељу да Ватикан повуче своје представништво из Београда“.

⁶³⁶ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 448-449. D. Živojinović, *Vatikan...*

IV „Тиха дипломатија“ 1954. године

Дипломатске припреме за почетак преговора

Након објављивања одлуке од 8. октобра 1953. године наступила је нова фаза у решавању статуса Слободне територије Трста.⁶³⁷ Након првих реакција југословенске и италијанске владе није дошло до разрешења Тршћанске кризе ратом. Испоставило се да је ова одлука представљала последњи покушај америчке и британске владе да наметне решење статуса Слободне територије Трста. Притисци италијанске владе и јавног мњења, који су вршени у циљу спровођења одлуке, као и притисци југословенске владе и југословенског јавног мњења, у циљу одлагања спровођења одлуке, утицали су да британска и америчка влада одустану од наметања решења и да се одреде за постизање директног договора између двеју заинтересованих страна. Развој ове идеје текао је од покушаја југословенске владе 12. октобра 1953. године да упућивањем предлога иницира одржавање четворне конференције, преко одбијања југословенске владе да прихвати одлуку од 8. октобра као основу за одржавање такве конференције. Амбасадор Поповић је у разговору са америчким државним секретаром Џон Фостер Далсом 29. октобра прихватио формулисање еластичног дневног реда конференције.⁶³⁸ Након састанка на Бермудима између америчког председника Ајзенхауера (Dwight Eisenhower), британског премијера Черчила и француског премијера Ленијела (Joseph Laniel), усаглашен је нови предлог о сазивању петочлане конференције о Трсту.⁶³⁹ Предлог је југословенској влади достављен 13. новембра, али га је она већ 15. новембра одбила.⁶⁴⁰ Југословенска влада је у принципу прихватала иницијативу за одржавање конференције јер је желела да дође до попуштања затегнутости између Југославије и Италије, али је била против идеје да се представницима италијанске владе предају поједине административне надлежности у Зони А. Став Јосипа Броз био је да би се на такав начин омогућило спровођење одлуке од 8. октобра у току трајања конференције. На збору у Јајцу

⁶³⁷ Јанко Јери наводи да одлука од 8. октобра представља крај друге фазе дипломатске борбе за решавање Тршћанске кризе, која је почела неуспешним покушајем избора гувернера Слободне територије Трста. J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 275.

⁶³⁸ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 71-73.

⁶³⁹ Исто, стр. 73, 74.

⁶⁴⁰ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 279.

29. новембра Броз је рекао да је Југославија спремна да прихвати предлог од 13. новембра, уколико би он био модификован.⁶⁴¹ Такође је остао при ставу да је пре сазивања такве конференције неопходно ускладити ставове југословенске и италијанске владе како би могло доћи до споразума.⁶⁴²

Југословенски дипломатски представници наставили су да инсистирају на усаглашавању ставова ради постизања прихватљивог решења статуса Слободне територије Трста. Суштину југословенских настојања објаснио је амбасадор Владимир Велебит подсекретару у Форин офису, Ивон Киркпатрику (Yvon Kirkpatrick), 27. новембра.⁶⁴³ Велебит је упозорио да прихватањем одлуке од 8. октобра као основе за будућу конференцију ставља италијанску владу у сувише повољан положај. На тај начин би се конференција бавила начином предаје италијанској влади појединих ресора цивилне управе у Зони А, док би разматрање свеобухватног решења било стављено у други план.

Генерал Лекић је 3. децембра 1953. године обавестио Генералштаб о разговору са бригадним генералом Милардом Ливисом (Millard Liwis), замеником начелника Г-2 УСАФ, који му је рекао да југословенски предлози захтевају да америчка влада прихвати потпуни пораз Италије, која би изгубила и Зону А и део града Трста.⁶⁴⁴ Додао је да такви југословенски захтеви стављају америчку владу у незгодну позицију према Италији, која је савезник и чланица НАТО. Након што је генерал Лекић објаснио југословенске ставове, генерал Ливис је питао какав би био став југословенске владе уколико би било понуђено решење према којем би Југославија добила део луке у Трсту, а Зона А и град да остану Италији. Генерал Лекић је одговорио да такво решење не може да буде задовољавајуће, јер је Зона А првенствено словеначка.

Разговор француског амбасадора Бодеа (Philippe Baudet) са државним подсекретаром за спољне послове Алешом Беблером 22. децембра 1953. године, означио је прекратницу у решавању проблема статуса Слободне територије Трста и најавио почетак другачијег приступа у решавању кризе.⁶⁴⁵ Амбасадор Боде је

⁶⁴¹ Исто, стр. 280.

⁶⁴² D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 75.

⁶⁴³ Исто.

⁶⁴⁴ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, строго поверљива свеска/телеграми на вези Генералштаб – Вашингтон, Лекић из Вашингтона Гошњаку, Дапчевићу, Вучковићу 3. 12. 1953. године.

⁶⁴⁵ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 76.

обавестио југословенског подсекретара за спољне послове о ставу америчке, британске и француске владе да сазивање петорне конференције о Трсту неће бити потребно, јер ће криза бити решена у директним преговорима између представника Југославије и Италије. Такав став је засниван на идеји да би југословенска и италијанска влада требале једна другој да предложи свој компромисни предлог, који би, кроз конструктивни дијалог, био усаглашен и прихваћен. Америчка, британска и француска влада су се обавезале да ће учинити све да обезбеде услове за дијалог.

„Шатл дипломатија“

Званичан позив за почетак примене нове методологије у решавању статуса Слободне територије Трста, југословенска влада је добила 8. јануара 1954. године.⁶⁴⁶ Амерички амбасадор Џејмс Ридлбергер (James W. Riddelberger)⁶⁴⁷ и британски отпратник послова Џон Шаток (John Shattock) предали су Кочи Поповићу промеморију својих влада у коме је образложено одржавање тајних преговора о разрешењу Тршћанске кризе. Министру Поповићу је презентован став о потреби одржавања преговора у којима би почетна иницијатива за решавање тршћанског питања била додељена Југославији. Југословенски представник би водио преговоре са представницима америчке и британске владе. Разговори су требали да буду одржани у строгој тајности, а као место састанка америчка и британска влада предлагале су Вашингтон или Лондон. На следећем састанку са Ридлбергером и Шатоком, 11. јануара, Поповић је предао саопштење југословенске владе којим се прихвата предлог о састанку и предлаже Лондон као место одржавања. Формулацију југословенске владе да је у питању конференција, а не састанак, Ридлбергер и Шаток су одбили уз образложење да треба разговарати о суштини питања, без великог публицитета који доноси одржавање конференције. Инсистирање на тајности будућег састанка, довело је до тога да су Ридлбергер и Шаток на следећем састанку, 15. јануара, покушавали да убеду Кочу Поповића да југословенска влада прихвати Вашингтон као место одржавања

⁶⁴⁶ Исто, стр. 125.

⁶⁴⁷ Амбасадор Ридлбергер је предао акредитиве Јосипу Брозу 16. новембра 1953. године. На положају амбасадора у Југославији остао је до 11. јануара 1958. године. АЈ, ф. 837 (КПР), I-3-а.

састанка.⁶⁴⁸ Сматрали су да би присуство познатих америчких експерата за тршћанско питање у Лондону привукло пажњу јавности и отежало даљи тајни рад. На овом састанку су усаглашена питања ранга учесника преговора и прецизиран број потребних експерата. Проблем места одржавања решен је касније прихватањем да то буде Лондон.

Као преговарач са југословенске стране одређен је амбасадор у Лондону Владимир Велебит, преговарач са америчке стране био Томсон (Llewellyn E. Thomson), амерички амбасадор у СССР-у, а са британске Харисон (Geoffrey W. Harrison), начелник Европског одељења Форин офиса.⁶⁴⁹

Британско министарство иностраних послова затражило је 19. јануара од југословенске владе да понуди реалан предлог за решавање статуса Слободне територије Трста. Преговори су почели у Лондону 2. фебруара 1954. године.⁶⁵⁰ Сврха ових разговора била је постизање споразума који би Американци и Британци касније представили Италијанима, тражећи њихов пристанак. Томсонове инструкције из Вашингтона биле су „ставити проблем Трста у шири контекст југословенско-италијанских добрих односа који би на крају водили италијанском чланству“ у, или асоцијацији са, турско-грчко-југословенском одбрамбеном пакту.⁶⁵¹ На основу тих инструкција, југословенску владу је требало уверити да америчка и британска влада не размишљају само о југословенско-италијанском локалном договору, „већ заправо о политичком, војном и економском оздрављењу кључне регије која ће имати велики значај за цео слободни свет и за шире светске напоре ка заустављању совјетске експанзије.“⁶⁵² У инструкцијама је поменута и важност коју постизање споразума има у односима Запада према совјетској влади. Са таквим генералним приступом, Томсон је требало да приволи Југославију на споразум. Да би појачао своју позицију, Томсон је био овлашћен да подсети југословенске представнике да је Броз лично обећао Идну, у септембру 1952. године, да може да прихвати територијално решење на зоналним границама. Он је такође требао да подсети да у случају

⁶⁴⁸ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 127.

⁶⁴⁹ Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, Beograd, 2004, стр. 257. Successful Negotiation: Trieste 1954, *An Appraisal by the Five Participants*, 1976, p. 14. (У даљем тексту: Successful...)

⁶⁵⁰ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 283.

⁶⁵¹ Ове инструкције су садржане у писму које је послао Волтер Смит (Acting Secretary of State W. B. Smith), амбасадору Томсону, 28. јануара 1954. Successful..., стр. 14.

⁶⁵² Successful..., стр. 15.

неуспеха преговора, америчка и британска влада немају другу могућност већ да се врате на декларацију од 8. октобра 1953. године. Посебан амерички предлог није био везан за границу између Зоне А и Зоне Б, већ је предлог био такав да би Италија добила обални појас заједно са најважнијим градовима и лукама, заузврат Југославија би добила одговарајућу луку и сигуран прилаз.

Када су разговори почели Велебит није прихватио идеју да општи интерес очувања безбедности региона захтева од југословенске владе да прихвати компромис око Трста. Напротив, Велебит је заузео став да су права Југославије јасна и да их није могуће променити.⁶⁵³ Почео је са доказивањем југословенског карактера читаве зоне Слободне територије Трста укључујући и град Трст. У тренутку када је било јасно да овакви циљеви неће бити прихватљиви за америчке и британске преговараче, он се зауставио на јединој основи на којој договор може да буде постигнут, углавном на подели на Зону А и Зону Б уз корекције. Најтежа убеђивања вођена су око природе корекција. У раној фази преговора Велебит је био истрајан да убеди Томсона и Харисона да размотре тако драстичне кораке као што је прекид преговора или припрема за спровођење резолуције из октобра 1954. године. Предлог решења територијалних проблема који је 8. фебруара уручио амбасадор Велебит, Томсон и Харисон су одбацили у целини уз изражавање великог разочарање и карактеризацију да је то „велики корак уназад“.⁶⁵⁴ Томсон је о овоме обавестио Стејт департмент 13. фебруара и 19. фебруара. Југословенска влада је тражила широки излаз на море јужно од Трста, који би обухватао простор Шкедењ – Жавље – Миље, а за узврат Италији није понуђена територијална компензација у Зони Б. Поред тога, југословенска влада је предлагала обезбеђивање аутономије Трсту, затим реституцију словеначке имовине у Трсту и решавање питања репарације. Велебит је 18. фебруара понудио Харисону и Томсону измењену верзију предлога, која је, међутим, изазвала ново „разочарање“.⁶⁵⁵

Након неуспеха са првим предлозима, Коча Поповић је 24. фебруара упутио инструкције амбасадору Велебиту да сачека нове предлоге америчке и

⁶⁵³ Исто, стр. 16.

⁶⁵⁴ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 128.

⁶⁵⁵ Исто, стр. 130.

британске владе.⁶⁵⁶ У међувремену, министар Поповић је настојао да југословенска влада разради нови територијални предлог који би се састојао од захтева за ужим изласком на тршћанску луку у северозападном делу Зона А, без давања компензација у Зони Б. Министар Поповић је рачунао на могућност да Југославија добије средства за изградњу луке и саобраћајних веза на траженој територији.

Предлог територијалног разграничења који су Харисон и Томсон уручили амбасадору Велебиту 27. фебруара, није задовољио југословенска очекивања.⁶⁵⁷ Због тога је 1. марта из Београда упућена нова инструкција у којој југословенска влада предлаже амбасадору Велебиту да у својим контактима више инсистира на мањинском статусу и обештећењу за тршћанске Словенце, као и на аутономији Трста.⁶⁵⁸ Напоменуто је да тежиште југословенских настојања у Лондону треба да буде усмерено и на реализацији захтева за финансијском помоћи Запада за изградњу нове луке у Копарском заливу. У свом одговору на југословенски предлог Харисон и Томсон су 2. марта предложили да Југославија смањи свој захтев у Зони А и одрекне се енклаве Изола – Пиран – Порторож. Уколико би дошло до територијалног решења, Харисон и Томсон су тражили да југословенска влада достави своју процену трошкова за изградњу луке и њеног саобраћајног повезивања са залеђем. Амерички и британски представници упозорили су амбасадора Велебита да из југословенских ставова произилази да југословенска влада не жели решење тршћанског питања. Харисон и Томсон су такав став образложили чињеницом да југословенска влада инсистира на захтевима које ранијих година уопште није ни помињала. Питање аутономије Трста, захтев за репарацијама и обештећењу Словенаца у Трсту, јесу питања која су везана за спровођење Уговора о миру са Италијом. Поред тога, амбасадор Велебит је обавештен да британска и америчка влада немају намеру да италијанској влади понуде решење које би било неповољније од решења садржаног у одлуци од 8. октобра.

Информације које је генерал Лекић послао из Вашингтона 24. фебруара указују да је америчка влада била спремна да финансијски помогне изградњу

⁶⁵⁶ Исто.

⁶⁵⁷ Исто, стр. 131.

⁶⁵⁸ Исто, стр. 131, 132.

југословенске луке.⁶⁵⁹ Штавише, генерал Едлеман је са сигурношћу тврдио да ће југословенско пристаниште бити таквог капацитета да ће моћи истовремено да прими шест прекоокеанских бродова.

Суштина даљих преговора представника југословенске владе са британским и америчким дипломатским представницима у Београду, односно са Хариманом и Томсоном у Лондону, може се свести на југословенско инсистирање на територијалним добицима у Зони А, уз постизање аутономије за Трст, и, с друге стране, на настојањима америчких и британских представника да те захтеве уравнотеже са италијанским интересима. Југословенски захтев за изградњом луке у Копру и припајање Југославији неколико села у Зони А у циљу саобраћајног повезивања луке са залеђем, британски амбасадор Малет је 8. марта у разговору са Кардељем условио уступањем Пирана и Изоле Италији.⁶⁶⁰ Кардељ је одбио могућност било какве компензације у Зони Б за села у Зони А, али је истакао југословенску спремност да разговара о корекцијама својих захтева у Зони А. Овако изражен југословенски став био је основа за даљи наставак преговора.

У току марта и априла амбасадор Велебит је у директним преговорима са Хариманом и Томсоном постигао неколико значајних решења.⁶⁶¹ На предлог Томсона усвојен је реципрочни мањински статут који је штитио словеначку мањину у Италији, и италијанску на простору Зоне Б. Амбасадор Велебит је прихватио предлог да се питање репарација реши директним преговорима Југославије и Италије уз „добре услуге“ владе САД и владе Велике Британије. Питање обештећења Словенаца решено је тако што су им стављени на располагање извесни објекти у Трсту.

Питање на коме је југословенска влада инсистирала, а које није било прихватљиво за америчку и британску владу, било је питање аутономије Трста, односно давања аутономије читавој Зони А.⁶⁶² Пре свега из економских интереса, југословенска влада је на такав начин желела да себи обезбеди слободан приступ тршћанској луци, док је други разлог био жеља да се кроз аутономију додатно заштити југословенска мањина у Трсту. Ово питање је, такође, решено на

⁶⁵⁹ ВА, ГШ-10, к. 375, ф. 1, 1, телеграм број 47, Лекић из Вашингтона 24. фебруара 1954. године.

⁶⁶⁰ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 133.

⁶⁶¹ *Исто*, стр. 135.

⁶⁶² *Исто*, стр.135, 136.

задовољавајући начин уз обећање Харисона и Томсона да ће у директним контактима са италијанском владом препоручити успостављање извесног степена аутономије за град Трст, али не и за читаву Зону А.

Значајно питање на чијем је разрешењу југословенска влада инсистирала у току Лондонских преговора било је одређивање износа који ће САД и Велика Британија платити за изградњу луке у Копарском заливу као компензацију за губитак појаса тршћанског залива. За југословенску владу је највећи проблем представљало добијање чврстих гаранција у вези са финансијском помоћи, као и процена величине помоћи. Обећање економске помоћи од стране САД и Велике Британије за изградњу луке у Зони Б, које није поменуто у споразуму, такође је било део договора („пакета“), и помогло је да Југославија прихвати споразум. Обећање широке америчке помоћи Југославији, такође је имало значаја у завршној фази закључења споразума, представља питање око кога су изречени различити закључци. Владимир Велебит, који је био у позицији да зна шта се дешавало, тврдио је у својим каснијим изјавама да америчка помоћ није представљала фактор приликом југословенског одлучивања, док су амерички и британски представници указују да је економски притисак представљао фактор у југословенском опредељењу да прихвати територијалне услове.⁶⁶³ Иако је лично упозоравао своју владу да „треба бити реалан“ у одређивању трошкова изградње, амбасадор Велебит је од Харисона и Томсона тражио износ од 86 милиона долара.⁶⁶⁴ Поред тога, амбасадор Велебит је имао инструкцију да од америчког и британског преговарача захтева уношење у споразум посебног протокола којим се влада САД и Велике Британије обавезују на давање помоћи за изградњу луке у Копарском заливу. На тај начин југословенска влада је желела да се осигура од евентуалног каснијег избегавања ове обавезе од стране америчке и британске владе. Амерички амбасадор Ридлбергер објаснио је Кочи Поповићу 31. марта да је за америчку владу неприхватљиво давање средстава за изградњу луке у виду специјалне финансијске помоћи, већ само у оквиру програма редовне помоћи коју средином сваке године усваја Конгрес. Неприхватљиво је било и уношење такве обавезе у споразум о решавању статуса Слободне територије Трста, јер би такав поступак иритирао италијанску владу. Велебит је почетком априла имао информа-

⁶⁶³ Successful..., стр. 17.

⁶⁶⁴ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 137.

цију да амерички удео у изградњи луке износи 10 милиона долара. Касније је тај износ, након низа интервенција југословенске владе, повећан на 20 милиона долара. Британска влада је на седници од 13. априла донела одлуку да циљу изградње Копарске луке издвоји 5,6 милиона долара (2 милиона фунти).⁶⁶⁵ У договору са владом САД одлучено је да наведени износи буду исплаћени у оквиру Трипартитне помоћи. Због тога је и француска влада одлучила да у том циљу издвоји 3,7 милиона долара.

Амбасадор Велебит је 7. маја јавио Секретаријату за иностране послове да су према мишљењу референта за Југославију у Форин офису, Вилдинга, изгледи за решење тршћанског питања повољнији него до тада.⁶⁶⁶ Вилдинг је очекивао да би се читав ствар „могла свршити за 2-3 месеца“, као и да ће америчка и британска влада наћи могућности да убеди италијанску владу да прихвати одлуку тројних разговора у Лондону, који нису гори од одлуке од 8. октобра.

Након шест месеци усаглашавања југословенских ставова и англо-америчких захтева, у Лондону је 31. маја 1954. године потписан споразум САД, Велике Британије и Југославије о решењу статута Слободне територије Трста.⁶⁶⁷ Одребама споразума Слободна територија Трста је укинута и подељена између Југославије и Италије. Југославија је поред Зоне Б добила и територијални појас од око 11, 5 квадратних километара на Миљском полуострву (Зона А) са око 4.000 становника. Италија је добила остали део Зоне А и североисточни угао Зоне Б који није био насељен. Владе САД и Велике Британије су се обавезале, да ће након што споразум потпише и Италија, дати изјаву да неће подржавати било чије територијалне аспирације на овом простору. Предвиђено је да се и Француска прикључи овој изјави.

Друга фаза преговора наступила је 1. јуна када су Харисон и Томсон представили план италијанском амбасадору у Лондону Манлију Брозију (Manlio Brosio).⁶⁶⁸ Брози није био информисан о току предходних споразума. Њему је предат предлог текста у форми „узми или остави“, као предпоставка за наставак преговора. Италијанима је представљено да није остало пуно простора за измене,

⁶⁶⁵ Исто, стр. 138.

⁶⁶⁶ ДА МСП, ПА, ф. 25, бр. 45870.

⁶⁶⁷ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 138.

⁶⁶⁸ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 286, 287.

или ће цео споразум пропасти. Генерално, Брозио није био одушевљен споразумом, али није одустао од тога да покуша да га поправи. Он је био у позицији да испрегвара неке измене у делу договора који се не односи на територијалне ствари, али у вези са граничном линијом он се борио против англо-америчког одбијања да прихвате било какву промену.⁶⁶⁹ У току преговора који су наступили, италијанска страна је захтевала да добије мали комад земљишта у Зони А, Танки Рт (Punto Sottile), део уздигнуте територије која је надвисивала луку и предграђе Трста, а који је био предвиђен да припадне Југославији. Око овог питања од неколико квадратних миља стеновитог терена читав преговор је доведен у питање, са свим осталим спремним за потпис. Рим је то питање подигао на највиши степен дипломатских односа између Италије и САД и то управо у тренутку када је Џон Фостер Далс био посебно осетљив због италијанске ратификације споразума о Европској одбрамбеној заједници („European Defense Community Treaty“). За италијанску владу је то био више ствар престижа него стварна потреба за територијом, али југословенска влада на то није пристајала.⁶⁷⁰ Америчка влада је због тога одлучила да у специјалну мисију код Јосипа Броза пошаље Роберта Марфија (Robert Murphy). Он је у Београду боравио од 14. до 19. септембра и са собом је носио лично писмо председника Ајзенхауера Јосипу Брозу.⁶⁷¹ Марфи је био искусни дипломата и лично је познавао Броза. Требао је да посети још неке европске престонице, али му је главни задатак био да издејствује прихватљиву формулу за Трст у Београду и Риму. За америчку владу текст писма је био од великог значаја, јер је у комбинацији са апелом на Брозово државничко искуство и поштовање које може допринети успешном завршетку преговора око Трста, уз крупније питање одбране „слободног света којем наше државе припадају“, и уз помињање тренутне економске помоћи Југославији уз „сигуран економски развој и помоћ“, о чему је Марфи требао да разговара са Титом „у пријатељском духу“.⁶⁷² Влада САД је у том тренутку разматрала југословенски захтев за храном и обавестила је југословенску владу да ће Марфи разговарати и о текућим проблемима, укључујући пшеницу и економску помоћ као и питање

⁶⁶⁹ Successful..., стр. 17.

⁶⁷⁰ Исто, стр. 18.

⁶⁷¹ Исто, стр. 64.

⁶⁷² Исто, стр. 19.

Трста. Марфи је био овлашћен, уколико буде неопходно, да се позове на лични ауторитет председника САД и упозори на могућност мањих америчких симпатија према будућим југословенским захтевима за економску и војну помоћ „уколико одбију концесије које смо ми договорили у вези Трста“.⁶⁷³ Међутим, Марфи није разговарао са Брозом о питању жита, али је о том питању дискутовао са другим југословенским званичницима. Током разговора, Броз је истакао да не мари за „гомилу камења“ Танки Рт и предложио је Марфију две могућности за италијанску владу: могу да добију већи део Танког Рта, уколико оставе Југославији мали део територије јужно од њега (Лазарет, Lazzaretto) и да добију мали део територије Зоне Б, односно, могу да добију и Танки Рт и Лазарет, али да одустану од било каквих компензација у Зони Б. Марфи је однео овакав предлог у Рим и 20. септембра предложио италијанској влади.⁶⁷⁴ Након што је италијанска влада прихватила решење којим је Италији уступљен мањи крашки предео у Зони Б, створени су услови за коначно решење статуса Слободне територије Трста.⁶⁷⁵ Тршћанска криза је фактички била решена.

Преговори су завршени усвајањем Меморандума о разумевању 5. октобра 1954. године којим је Слободна територија Трста подељена између Италије и Федеративне Народне Републике Југославије.⁶⁷⁶ Компромис је предвиђао да читава ранија Зона Б и део бивше Зоне А (површине 11, 5 км² и са око 3.000 становника) буде под управом Југославије, а да преостали део ове зоне припадне Италији.⁶⁷⁷ Регулисано је успостављање слободне луке у Трсту и успостављање режима малограничног промета. Права националних мањина регулисана су посебним документом. Као Прилог II Меморандума о сагласности између влада Италије, Уједињене Краљевине, Сједињених Америчких Држава и Југославије о Слободној територији Трста, дат је Специјални статут о мањинама, Лондон.⁶⁷⁸ У прилогу је дат списак школа са општинама где се оне налазе.

Потписници споразума обавестили су председника Савета безбедности УН, који је обавестио чланове. Совјетски савез је, за разлику од пре годину дана,

⁶⁷³ Исто.

⁶⁷⁴ Исто.

⁶⁷⁵ J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 287.

⁶⁷⁶ Исто, стр. 290-302.

⁶⁷⁷ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, стр. 251.

⁶⁷⁸ *Balkanski ugovorni...*, III, 264-271.

није имао никакве замерке. Андреј Вишински је 14. октобра званично обавестио Савет безбедности да његова влада прихвата споразум јер ће се њиме обновити нормални односи између Италије и Југославије и да ће допринети нестанку тензија у том делу Европе.⁶⁷⁹ Меморандум о разумевању је фактички представљао ревидирање једне од клаузула Уговора о миру са Италијом. Због тога је сагласност Совјетског Савеза била неопходна за његово легализовање.⁶⁸⁰

Дипломатија у позадини главних преговора

Италијански посланик Вани Даркирафи (Vanni d'Archirafi) је током разговора са државним секретаром за иностране послове Кочом Поповићем 9. јануара 1954. године уопштено говорио о италијанској доброј вољи и свом личном залагању да се побољшају југословенско-италијански односи.⁶⁸¹ Поповић му је одговорио на исти начин и указао да југословенска влада жели стабилну италијанску владу која може да води реалнију, одговорнију и конструктивнију политику. Поповић је у забелешци са састанка оценио да је састанак „вођен у сасвим коректној форми.“

За решавање Тршћанске кризе значајна је улога коју је у комуникацији између италијанске и америчке владе имала америчка амбасадорка у Риму Клер Лус. У литератури се наглашава њена улога током преговора који су почели крајем 1953. и завршени октобра 1954. године и истиче њена проиталијанска оријентација.⁶⁸² На основу својих истраживања, професор Масимо де Леонардис наводи да је амбасадорка Лус имала значајне политичке контакте у Вашингтону и да је била у ситуацији да једним телефонским позивом решава проблеме.⁶⁸³ Информације о блиским контактима америчке амбасадорке у Риму са италијанском владом, југословенски амбасадор у грчкој Радош Јовановић сазнао је током разговора са америчким амбасадором у Грчкој Кевендиш Кеноном

⁶⁷⁹ Successful..., стр. 21.

⁶⁸⁰ L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, стр. 90.

⁶⁸¹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

⁶⁸² Јоже Пирјевец у уводном излагању у књизи Тање Мљач *Američka luč nad Trstom. O veleposlanici ZDA v Rimu Clare Boothe Luce in njeni vlogi pri reševanju tržaškega vprašanja med letoma 1953 in 1954*, Копер, 2008, наводи да италијанска влада није могло да пожели бољег представника америчке владе него што је то била амбасадорка Лус. Пирјевец наводи и податак да су представници италијанске владе на неком пријему након 5. октобра 1954. године у знак захвалности организовали да табакера амбасадорке Лус буде украшена тршћанским грбом направљеним од рубина и дијаманата.

⁶⁸³ Изјава професора Леонардиса дата аутору.

(Cannon) 15. марта 1954. године.⁶⁸⁴ Кенон је обавестио Јовановића о својим недавним разговорима у Франкфурту, Паризу и Риму. Из разговора са америчком амбасадорком у Риму, госпођом Лус, Кенон је рекао да је амбасадорка у детаљима упозната са италијанским ставовима, да их подржава и зато је Кенон искористио прилику да јој у разговору скрене пажњу да по питању Трста не гледа једнострано. Изнео јој је југословенски став, а и рекао да не само Југославија већ и остали народи на Балкану осећају да Италијани и даље гаје тежњу за доминацијом на Балкану, да су многи италијански представници давали неодговорне изјаве о италијанским аспирацијама на само на Трст већ и на друге делове Југославије, да осећање и бојазан од италијанских аспирација постоји и у Грчкој. Пренео је амбасадорки Лус да треба да утиче на италијанску владу да реалније гледа на проблем Трста и уопште на Балкан. Кенон је рекао да он сматра да су југословенски ставови по питању Трста реални и питао је амбасадора Јовановића да ли има неких побољшања. Јовановић је одговорио да се воде дипломатски разговори између југословенског, америчког и британског представника. Поновио је да Југославија пристаје да град Трст буде под италијанским суверенитетом. Није ништа конкретно говорио о југословенским захтевима у Зони А, већ рекао да је Југославија показала добру вољу и жртвовала се и на економском пољу по питању регулисања репарације, а и по питању самог града Трста, желећи да покаже добру вољу да се оно реши, али да италијанска влада до тог тренутка није показала добру вољу. Јовановић је истакао да овакав деструктиван и непријатељски став Италијана не може да допринесе унутрашњој консолидацији Италије. Истакао је да Југославија и даље настоји да се питање Трста реши, а како ће се даље развијати зависи од нове Шелбине владе.

Саветник Перишић разговарао је 9. априла 1954. са начелником политичког одељења италијанског Министарства иностраних послова Ланцом (Lanza) о повредама југословенског ваздушног простора и давању одобрења за југословенског војног аташеа.⁶⁸⁵ Неизоставна тема били су и лондонски преговори о тршћанском питању. Ланца је питао Перишића да ли су завршени југословенски разговори са америчким и британским представницима. Перишић је одговорио да да вероватно нису јер би италијанска влада била обавештена о

⁶⁸⁴ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 27, бр. 44196.

⁶⁸⁵ Исто, ф. 37, бр. 45178.

томе. Ланца је навео да италијанска влада није информисана о резултатима дотадашњих разговора и да очекује обавештење од америчке и британске владе, када буду постигнути неки резултати. Нагласио је да чланови италијанске владе нису оптимисти у вези са повољним исходом разговора, уколико су Југословени остали непопустљиви. Перишић је одговорио да не може ништа рећи о садржају разговора и питао је Ланца да ли италијанско Министарство иностраних послова мисли да садашња италијанска влада, с обзиром на све проблеме који стоје пред њом, може узети на себе терет једног дефинитивног решења проблема Слободне територије Трста. Ланца је рекао да је став италијанске владе да би било боље једно провизорно решење које би их довело у равноправан положај са Југославијом. Сматрао је да уколико америчка и британска влада не буду могле да постигну споразум са Југословенима, онда би морале да нађу начина да бар делимично остваре одлуку од 8. октобра, али без изазивања гужве и затегнутости, што Италијани никако не желе да се понови. Перишић је из овога закључио да тадашња италијанска влада није расположена на директно споразумевање са Југославијом. Ланца је у даљем разговору рекао да не види никаквог смисла за директне разговоре, када, како је навео, Американци и Британци, након толико месеци, не могу да са Југославијом нађу заједничку платформу, и закључио да би директни разговори били још тежи и дуготрајнији.

У „Прегледу ситуације у Великој Британији“, који је завршен 19. априла 1954. године у Трећем одељењу Државног секретаријата за иностране послове, наведена је информација да је италијански абасадор у Лондону Бросио у разговору са неким дипломатом у вези са питањем Трста рекао да се нада да ће Броз увидети да тренутна политичка групација у Италији даје Југославији најбоље могућности да добије максимум концесија од Италије по питању Трста.⁶⁸⁶ Према истим информацијама, Бросио је сматрао да се Броз показао безобзирним по питању Трста и да је у том тренутку „играо на слабост италијанске владе као и на енглеско пријатељство“. Говорећи о ратификацији споразума о Европској одбрамбеној заједници, Бросио је категорично изјавио да Италија неће ратификовати ЕОЗ док се не реши питање Трста.

⁶⁸⁶ Исто, ф. 20, бр. 17417.

Британски амбасадор Малет питао је Беблера 23. априла 1954. године како, по мишљењу југословенске владе, стоје ствари са Трстом.⁶⁸⁷ Беблер је одговорио да је Југославија у територијалном питању попустила до крајњих граница, али да очекује да Италијани изађу у сусрет у другим питањима: статут, реституције, репарације. Малет је рекао да са реституцијом зграда у Трсту има великих потешкоћа јер су у туђим рукама. Беблер је на то дао пример Св. Ивана где су Словенци из зграде избачени 1948. и не би требало да буде теже да се из њих избаце Италијани. Малет је у погледу репарација питао да ли Југославија прихвата компромисни предлог да Италија плати само оно што је неоспорно. Беблер је одговорио да је као привремено решење, с тим да се то плаћање сматра другом траншом. Рекао је да је такав предлог у начелу прихватљив, али да се цело питање може лако решити за 5-6 недеља колико ће трајати разговори о Трсту са Италијанима, како је југословенској делегацији саопштено у Лондону. Малет је уз осмех констатовао да је тај временски оквир превише оптимистичан, јер није било сигурно да ће Италијани лако прихватити решење. Беблер је изразио своју изненађеност и рекао да италијанска страна нема разлога за незадовољство. Подсетио је да читаво решење територијално остаје углавном на основу одлуке од 8. октобра, затим, мањински статус је реципрочан, а репарације би и Италијани свакако морали да платиле. Малет је одговорио да у Лондону постоје две концепције. Југославија је желела стриктне обавезе и нешто што је налик на дефинитивно решење, што је, како је рекао, тактички лоше. Сматрао је да лондонски текст треба да буде препорука Италији, на чијој ће се основи преговарати. Беблер је подсетио да Југославија није попустила само у територијалном погледу него је прихватила и компромисне формуле по многим другим питањима. Нагласио је да је важно у каквом духу ће Британци да преговарају са Италијанима и апеловао је на Малета да у Лондону тумачи југословенски став и расположење југословенске јавности.

Информације о разговорима које су о тршћанском питању имали Далс и Шелба, југословенском амбасадору Грегорићу пренео је 4. маја 1954. године турски амбасадор у Риму.⁶⁸⁸ Он је на основу информација које је истог дана добио од америчке амбасадорке Лус рекао Грегорићу да Далс са Шелбом није говорио о

⁶⁸⁷ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

⁶⁸⁸ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 37, бр. 45621.

деталјима рауговора у Лондону, већ је најавио да ће италијанска влада о разговорима бити информисана преко британске владе, али није говорио о детаљима. На основу информација које др Мирко Брунер, први секретар југословенске амбасаде у Вашингтону, добио 7. маја 1954. године од Ричарда Фреунда (Richard B. Freund), директора Одељења за Италију и Аустрију у Стејт департменту, италијанска влада је инсистирала на састанку Далса и Шелбе из политичких разлога, да би то подвукло значај који САД придају Италији и учврстило положај Шелбине владе у италијанској јавности.⁶⁸⁹ Италијанска влада је унапред упозорена да по питању Трста није било нових момената о којима би се могло расправљати. Током разговора, Шелба је наговестио да ће Италија, као саставни део споразума о Трсту, тражити и економску помоћ за обнову Зоне А. Шелба је нагласио да је проблематично да ли ће се италијанска влада моћи стабилизovati спровођењем свог програма (економске мере и акције против комуниста) док не буде решења по питању Трста које би италијанска влада могла да прихвати. Фреунд је уверавао Брунера да италијанска влада не зна како стоје ствари са преговорима у Лондону и да су увређени што се преговори воде без њих. Брунер је сазнао да све што је америчка влада пренела италијанској влади јесте да се преговори воде уз уважавање оправданих италијанских интереса и да у том смислу има изгледа за скори споразум. Брунер у свој извештају Државном секретаријату за иностране послове наводи да иако Фреунд није то изричито рекао, из његовог излагања могло се закључити да су италијански представници рекли да ће територијално решење бити зонална подела са мањим коректурама са обе стране. Фреунд је рекао да Италијани знају, вероватно из штампе, да ће САД дати Југославији у вези са споразумом извесну економску помоћ и сада и они траже исти износ. Фреунд је изразио своју увереност да ће Италијани, иако са негодовањем, („смешећи се додао је да се нада да овај пут неће бацити шешир у ваздух од веселја“) прихватити споразум о Трсту, јер им та ствар већ давно само шкоди. Рекао је даље да је Далс обећао Шелби да ће се америчка влада заузети да Италија добије што већу помоћ, нарочито *off shore* наруџбе.

Након вечере коју је 14. маја 1954. приредио саветник Перишић, начелник Четвртог одељења италијанског Министарства иностраних послова Ланца рекао је

⁶⁸⁹ Исто, ф. 82, бр. 47178.

да су у Министарству и у влади остају мирни и у ставу очекивања разговора у Лондону.⁶⁹⁰ Сматрао је да југословенска влада треба да припреми своје јавно мњење на евентуални споразум, пошто је у вези са одлуком од 8. октобра југословенска јавност била узбуђена и покретана против сваког компромиса у погледу Трста и Зоне А. У вези са југословенским ставом о дефинитивности, Ланца је рекао да се италијанска влада не може сложити са раније изреченим југословенским ставом да о споразуму о Слободној територији Трста треба да одлучи Савет безбедности, јер би то политички значило дати шансу совјетској влади да споразум онемогући. Ланса је изјавио да због тога италијанска влада сматра да је боље ићи путем једне изјаве америчке и британске владе, а затим путем накнадних директних споразума који би били само саопштени Савету безбедности. Рекао је да је влади тешка да иде на дефинитиван споразум, али да би се могла наћи нека форма фактичког решења које би значило дефинитивно решење. Он је лично желео да до споразума дође, али је изразио своје лично запажање да Југославија не жели споразум. Ланца је нагласио да италијанска влада није довољно сигурна у стабилност југословенске спољне политике. Објаснио је да југословенско руководство са председником Титом води једну одређену политичку линију јачања одбране против совјетске агресије и да се то поклапа са плановима запада, али да је председник Тито већ у годинама и да они немају сигурности да једно друго руководство не би изменило став или повукло земљу у неку авантуру.

Током разговора са државним секретаром Кочом Поповићем 26. маја 1954. године, амбасадор Велике Британије Ајво Малет је рекао да је југословенска влада склона да констатује како британска влада подржава италијанске ставове и уверавао је да то није њихова намера.⁶⁹¹ Рекао је да британска влада очекује да ће ускоро италијанској влади поднети конкретне предлоге за решење тршћанског питања као резултат лондонских преговора. Нагласио је да иако је споразум у Лондону постигнут треба обезбедити да га прихвати италијанска влада. Малет је најавио да ће у томе бити потешкоћа и навео последњи говор премијера Шелбе који показује да ствари не морају да ићи лако. Закључио је да британска влада жели да избегне све околности које би могле да отежају преговоре са Италијом о

⁶⁹⁰ Исто, ф. 36, бр. 47480.

⁶⁹¹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

тршћанском питању. Поповић је одговорио да у ставовивама између британске и југословенске владе нема неспоразума о суштини питања, већ је само реч о „тактици и тајмингу“. Рекао да говори у своје име, али будући да је југословенска влада разматрала сличну интервенцију владе САД која је, додуше, по форми била различита, може већ сада да каже да ће се и одговор југословенске владе кретати у тим оквирима. Указао је да је италијанска политика представљала сталну сметњу за све конструктивне иницијативе за европску сарадњу јер Италија није одустала од извесних претензија на Медитерану и на Балкану. Навео је да југословенска влада сматра да се италијанска влада ангажује у вођењу деструктивне политике, па користи тршћанско питање за утицај на пољима на којима нити је позвана нити има право да утиче, као и да такав став утиче негативно на сам проблем Трста.

Италија и њена политика биле су главне теме разговора током ручка 25. маја 1954. између саветника у југословенској амбасади у Вашингтону Николе Мандић и Џона Кампбела (John Campbell) из Одељења за планирање политике у Стејт департменту (Policy Planning Staff).⁶⁹² Кампбел је на аргументе које је Мандић износио о Италији углавном климао главом у знак разумевања и покушавао да увери Мандића да ће италијанска влада прихватити решење Слободне територије Трста како буде постигнуто у Лондону. Кампбел се сагласио са Мандићем да Италија води политику са позиција слабости и да је питање Трста вештачки постављено у први план у Италији.

Цицмил је из Државног секретаријата за иностране послове обавестио 8. јуна 1954. године југословенске амбасаде у Лондону и Вашингтону да је Ланца изјавио Перишићу да разговори о Слободној територији Трста са америчком и британском владом неће трајати дуго, „да ће се по својој прилици нешто постићи и да Италија мора и даље везивати питање Трста са Балканским савезом“.⁶⁹³ Истог дана, 8. јуна 1954. Петрић је из Лондона обавестио Државни секретаријат за иностране послове да је Харисон рекао да је Бросио саслушао његов предлог, који је у целини обухватио југословенски договор, без извесних детаља, да није дао никакво мишљење, већ је отпутовао у Рим како би добио потребне инструкције.⁶⁹⁴

⁶⁹² ДА МСП, ПА, 1954, ф. 82, бр. 47178.

⁶⁹³ Исто, ф. 37, 47577.

⁶⁹⁴ Исто, ф. 20, бр. 47670.

Петрић наводи да се Харисон трудио да италијанска влада схвати да је то коначан предлог, а не полазна тачка за погађање и да Југословени нису спремни да од тога одустају. Петрић наводи да је Харисона 8. јуна посетио италијански отправник послова и молио га да било шта што се тиче суштине америчког и британског предлога изађе у јавност, барем у току десет наредних дана, пошто ће у међувремену заседати буџетски комитет италијанског парламента па би влада могла да има тешкоћа. Петрић је Државном секретаријату пренео и информацију коју је добио од саветник у америчкој амбасади у Лондону Пенфијелда, који је у неформалном разговору рекао Петрићу исто што и Харисон о састанку са Бросиом, додајући да верује да ће Италијани хтети да бар неко време преговарају како не би изгледало да су предлог америчке и британске владе прихватили без борбе за повољније услове. Петрић је навео да се Харисон спремао на одмор почетком августа, јер се надао да ће се у међувремену „цела ствар решити“.

Америчка амбасадорка у Риму Клер Лус у строго поверљивом телеграму од 18. јуна 1954. обавестила је Стејт департмент да је премијер Шелба, упркос ранијем противљењу, ипак спреман да прихвати договор о решењу Тршћанске кризе који се припрема у Лондону.⁶⁹⁵ Лус наводи четири услова под којима би Шелба могао да прихвати споразум: 1) договор мора бити провизорно решење (договорено сада али промењиво у будућности). Лус је подсетила да изјава у *Борби* и Беблеров разговор са амбасадором Малетом 15. јуна, о чему је Ридлбергер обавестио Стејт департмент 16. јуна, потврђују да и југословенска влада жели провизорни договор; 2) да територијалне корекције морају бити скоро једнаке; 3) Обострани уступци и права морају бити реципрочни; 4) Коначни договор треба да садржи, барем званично, делове ранијег (оригиналног) предлога и на тај начин би изгледало да коначни договор није диктат америчке и британске владе, односно, југословенске владе. Лус наводи да у америчкој амбасади у Риму сматрају да би писмо председника САД, које би било темпирано заједно са напретком у преговорима у Лондону, било корисно. Препоручује да би писмо требало да буде адресирано на председника Републике Италије, и на тај начин би са Шелбе био скинут део одговорности за прихватање споразума, чиме, како је амбасадорка сматрала, не би у потпуности биле задовољене аспирације

⁶⁹⁵ FRUS, 1952-1954, Volume VIII, *Eastern Europe, Soviet Union, Eastern Mediterranean*, p. 460.

италијанске јавности. Лус је предложила да би слично писмо могло да буде послато и Јосипу Брозу, као шефу југословенске државе.

Секретар југословенске амбасаде у Лондону П. Кнежевић разговарао је 1. јула 1954. године са саветником француске амбасаде Лебелом.⁶⁹⁶ Лебел је тврдио да се француска влада од 8. октобра намерно држала по страни у вези са проблемом Трста зато да не би компликовала његово решење својим присуством. Рекао је да је он лично пратио овај проблем врло интензивно и углавном је у току догађаја. Навео је да је тих дана примио једно писмо од свог колеге у француској амбасади у Риму у којем овај јавља да је Шелбина влада расположена да прихвати као дефинитивне резултате преговора америчких и британских представника са представницима југословенске владе. Указао је да се још разговара о неколико мањих италијанских захтева који требају да буду корекција разговора у Лондону. Лебел је сматрао да је ту најозбиљније питање изградње нове југословенске луке, којом се италијани јако опиру. Његов општи утисак био је да ће Италијани на крају успешно завршити преговоре и да ће решењем тршћанског питања италијанска влада добити на престижу.

Државни секретар Коча Поповић разговарао је 22. јула 1954. године са британским амбасадором Малетом, на Малетов захтев.⁶⁹⁷ Малет је најпре говорио о квалитетима свог наследника на месту амбасадора у Београду г. Робертса. Малет је рекао да није у току развоја ситуације око Трста. Поповић му је рекао да је југословенска страна била разочарана нарочито предлогом о промени уговорене границе. Малет је на то рекао да се могло очекивати да ће Италијани изаћи са противпредлогом. Поповић то није побијао али је рекао да југословенска страна није спремна да сноси последице процедуре на коју су се одлучили америчка и британска влада, и нагласио да Југославија неће прихватити никакву измену уговорене границе. Поповић у забелешки са састанка наводи да се Малет у том тренутку превио изненађен и почео да бележи оно што му је говорио. Малет се интересовао како стоји са осталим тачкама из тршћанског споразума: мањине, аутономија, лука. У забелешци са састанка не наводи се одговор који је Поповић дао, већ само да је Малет рекао да ће обавестити своју владу о југословенском

⁶⁹⁶ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 20, 410288. Амбасадор Велебит исту информацију преноси Секретаријату за иностране послове 2. јула 1954. године.

⁶⁹⁷ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

гледисти. На крају забелешке Коча Поповић даје коментар разговора: „Иступио је много еластичније и са бољим образложењем него Риделбергер. Већ други пут долази на разговор други пут после Риделбергера, што му омогућује да, познавајући нашу реакцију, иступа боље припремљен.“

Југословенска амбасада у Вашингтону упутила је 2. августа 1954. године Државном секретаријату за иностране послове извештај о писању штампе у јулу 1954. године.⁶⁹⁸ У извештају се наводи да је првих десет дана јула штампа писала да је споразум о Трсту веома близу, а после изјаве амбасадорке Клер Лус, 9. јула 1954. о напретку у преговорима, да ће "решење тршћанског питања уследити у недалекој будућности", оптимизам у штампи је порастао и интензитет писања је био појачан. О суштини споразума о Трсту писало се да је то само дотерана "карбон копија" одлуке од 8. октобра и да највећа заслуга за решење питања Трста припада госпођи Лус, јер је она била инспиратор одлуке од 8. октобра. Одмах после тога уследиле су вести да је италијанска влада дала инструкције војсци и другим органима да буду спремни да у неколико сати предузму управу у Зони А пошто се потпише споразум о Трсту. Штампа је писала о томе да су остала само мања питања да се реше, која међутим, не представљају веће потешкоће (то је питање гаранције за мањине и питање слободне луке у Трсту).

Британски амбасадор Малет дошао је 9. септембра 1954. у опроштајну посету Владимиру Поповићу, председнику спољнополитичког одбора Народне скупштине ФНРЈ.⁶⁹⁹ Малет је рекао да одлази на место амбасадора у Мадрид и да ће се тамо бавити питањем Гибралтара. Рекао је да је то тешко питање, али јесте питање које је у интересу Велике Британије. За разлику од тога, Малет каже да се у Југославији бавио такође једним тешким питањем које, пак, није у интересу Велике Британије (тршћанско питање). У вези са решавањем питања Трста је само додао да не разуме зашто Италијани отежу коначно решење овог проблема.

Истог дана када је потписан Меморандум о разумевању, 5. октобра 1954. године, извршена је размена писама између југословенске и италијанске амбасаде у Лондону о отварању генералног конзулата ФНРЈ у Трсту и конзулата Републике Италије у Копру.⁷⁰⁰ На дан потписивања Меморандума извршена је и размена

⁶⁹⁸ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 81, бр. 410689.

⁶⁹⁹ Исто, ф. 20, бр. 412126.

⁷⁰⁰ Додатак *Службеног листа*, бр. 6/1954.

писама између италијанске и југословенске амбасаде у Лондону о раду и домовима словеначких културних организација у Трсту и италијанских културних организација на подручју бивше Зоне Б која је прешла под југословенску управу.⁷⁰¹

Државни подсекретар Алеш Беблер позвао је 7. октобра 1954. године италијанског посланика Вани Даркирафија и њему и његовој влади изразио је задовољство југословенске владе што је постигнут споразум по тршћанском питању.⁷⁰² Италијански посланик је такође изразио задовољство и цитирао Беблерову изјаву коју је пронашао у штампи, рекао је да је бескорисно полемисати о томе ко има више разлога да буде незадовољан садржином споразума и да треба гледати унапред, а не уназад. Вани и Беблер су констатовали да ће у наредном периоду често сусретати јер је било пуно питања у вези са спровођењем споразума, „па и других“. Два дана касније, 9. октобра, Даркирафи је тражио пријем код Беблера и према инструкцијама своје владе замолио да југословенска влада одржава контакт са италијанском мисијом у Њујорку као и са мисијом САД и Велике Британије ради усклађивања даље акције пред УН „у вези нашег заједничког обавештења о тршћанском споразуму“.⁷⁰³ Беблер је рекао да се само по себи подразумева да је такав контакт користан и обећао да ће обавестити југословенску мисију.

У „Елаборату о италијанској политици“ који је у југословенској амбасади у Риму завршен 30. јануара 1955. године, и који је потписао амбасадор П. Грегорић, наводи се да је промену односа италијанске владе према Југославији од стране председника владе представљао његов говор у Трсту, којим је он одлучно нагласио нови смер политике италијанске владе према Југославији.⁷⁰⁴ Даље се наводи да је тај нови став добио и свој израз у посети чланова италијанске владе на пријему 29. новембра, када су се задржали на преко сат и по времена председник владе Шелба, подпредседник владе Сарагат (Giuseppe Saragat), министар спољних послова Мартино (Gaetano Martino), министар спољне трговине Мартинели (Mario Martinelli), сва висока бирократија италијанског

⁷⁰¹ Додатак *Службеног листа*, бр. 6/1954.

⁷⁰² АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b.

⁷⁰³ Исто.

⁷⁰⁴ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 26, 41480.

министарства иностраних послова, знатан број парламентарца и представника партија владине коалиције, као и готово читав генералштаб. У Елаборату се указује да без обзира на основну линију у спољној политици италијанске владе према Југославији, а која је у уској вези са политиком улоге Италије на Балкану и уопште на Блиском истоку и улази у склоп настојања свих италијанских влада да се Италија што више учврсти као важан фактор у источном средоземљу – може се без констатовати да италијанска влада, а посебно министар спољних послова Мартино, спроводе политику стварања што бољих односа са Југославијом. Указује се на тешкоће да италијанско јавно мњење прихвати нови смер италијанске владе према Југославији, што представља извесне потешкоће у спровођењу нове политичке линије према Југославији земљи. Због тога Грегорић наводи да су примедбе са италијанске стране о потешкоћама у стварању тих нових односа донекле оправдане. Став италијанске владе у погледу дефинитивности решења тршћанског питања потпуно је одређен и углавном идентичан са југословенским ставом. У Елаборату се наводи да побољшање политичких односа кореспондира са новим контактима са представницима политичког и културног живота, а посебно већим бројем представника индустријског, трговачког и финансијског света Италије. На крају Елабората Грегорић наводи да ће југословенско дипломатско представништво и даље искористи све могућности за продубљивање и проширење веза и стварање нових контаката, а у циљу упознавања италијанске јавности са приликама у Југославији.

V Југословенско-италијански односи и сарадња Југославије са НАТО пактом 1950-1954.

Преговори Југославије са Западом о војној помоћи и одбрамбеној сарадњи

Спољна помоћ је осетљив концепт који се понекад дефинише као званична политика владе, а заправо представља средство за остваривање политичких циљева. Овај термин се понекад односи на трговину и војне трошкове изван државе, или се користи да обухвати све јавне трансфере између држава.⁷⁰⁵ С обзиром на блиску повезаност међународних економских и војно-политичких односа током периода који је предмет нашег проучавања, од 1950. до 1957. године, за потребе овог рада биће обрађена војну помоћ коју су Сједињене Америчке Државе упутиле Федеративној Народној Републици Југославији у наведеном периоду. Према речима Ханса Јоакима Моргентауа (Hans Joachim Morgenthau),⁷⁰⁶ спољна помоћ представља иновацију коју је модерно доба увело у праксу спољне политике.⁷⁰⁷ Поклањање јавних добара од стране једне владе или од стране једне међународне организације некој влади у циљу побољшања животних услова у држави која прима помоћ, постало је уобичајно у пракси међународних односа након Другог светског рата. Оваква пракса отежава прихватање чињенице да је давање спољне помоћи, заправо, новијег датума. Наиме, у међународним односима пре Другог светског рата, изузев неколико привремених програма хуманитарне помоћи, спољна помоћ, велика по обиму и одржива у дугом временском периоду, није била позната.⁷⁰⁸

Пружање спољне помоћи као значајна иновација у односима између држава има своје контроверзе и значајне политичке импликације. Разумевање разлога због којих нека држава пружа материјалну и финансијску помоћ другој зависи од полазног опредељења теоретичара међународних односа. Теоретичари који припадају школи реалиста сматрају да се државе у односима са другим државама руководе пре свега интересима очувања сопствене безбедности и моћи.

⁷⁰⁵ Carol Lancaster, *Foreign Aid. Diplomacy, Development, Domestic Politics*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2007, p. 9. (У даљем тексту: С. Lancaster, *Foreign Aid...*)

⁷⁰⁶ Ханс Јоаким Моргентау (17. фебруар 1904–19. јул 1980), један од најзначајнијих теоретичара међународних односа и творац теорије реализма.

⁷⁰⁷ С. Lancaster, *Foreign Aid...*, p. 1.

⁷⁰⁸ Исто.

Они сматрају да пружање помоћи другим државама повећава безбедност државе донатора и такво понашање у међународним односима оправдавају разлозима вођења реалполитике.⁷⁰⁹ Марксистичка школа међународних односа, заједно са постмодернистима и антиглобалистима, сматра да пружање помоћи другим државама представља оруђе „доминатних држава у центру светског капитализма у циљу контроле и експлоатације земаља у развоју“.⁷¹⁰ Присталице либералне теорије међународних односа сматрају да спољна помоћ представља „инструмент, односно рефлексију настојања држава да сарађују кроз указивање на проблеме међузависности и глобализације“.⁷¹¹ Присталице конструктивизма, најновијег приступа у теорији међународних односа, сматрају да пружање економске помоћи може бити објашњено на основу политике и економских интереса донатора које полазе „од веровања да су мир на дуге стазе и просперитет могући једино у оквиру светског поретка који је великодушан и у коме сви могу да просперирају“.⁷¹² Кроз истраживања презентована у неколико студија доказано је да пружање спољне помоћи може бити мотивисано и идејама, нормама и вредностима, нарочито у државама са преовлађујућом социјалдемократском традицијом.⁷¹³

Ни једна од ових теорија међународних односа не пружа комплетну слику за разумевање сложеног питања пружања економске помоћи другим државама. Поред наведених елемената, потребно је анализирати различита схватања о значају и потреби пружања помоћи која су присутна у политичким структурама и јавном мњењу држава донатора. Од значаја јесу дешавања унутар владе државе донатора, као и у осталим државним телима.⁷¹⁴ Џон Бенет (John V. Bennett), конгресмен из Мичигена, критиковао је 7. маја 1947. године у америчком Конгресу одлуку да се пружи финансијска помоћ Грчкој и Турској.⁷¹⁵ Своје разлоге је оправдавао чињеницом да комунизам постоји у најмање 12 држава на

⁷⁰⁹ Многобројне студије рађене током 1970-тих и 1980-тих година показују да је највећи број земаља које су пружале билатералну помоћ био мотивисан остварењем својих спољнополитичких интереса. Најтипичнији пример је свакако понашање САД у периоду хладног рата. *Исто*, стр. 3.

⁷¹⁰ *Исто*.

⁷¹¹ *Исто*, стр. 4.

⁷¹² *Исто*.

⁷¹³ Међу таквим државама наводе се нордијске земље и Холандија. *Исто*.

⁷¹⁴ *Исто*.

⁷¹⁵ John V. Bennett, “One Decision to Meet One Issue”, *Vital Speeches of the Day*, 5/15/47, Vol. 13 Issue 15, p. 478.

свету и да није реално очекивати да је могуће зауставити ширење Совјетског Савеза тиме што би се комунизам зауставио у Грчкој и Турској.

У периоду након Другог светског рата Сједињене Америчке Државе су представљале једину државу која је била у могућности да покрене послератну економску обнову Европе. Према подацима које пружа Хенри Трофименко, директор Института за америчке и канадске студије Руске академије наука, директне америчке приватне инвестиције у земљама у развоју у периоду од 1945. до 1980. године износе 40 милијарди долара, док економска и војна помоћ САД наведеним земљама за исти период износи око 200 милијарди долара.⁷¹⁶ Између 1950. и 1968. године САД су одобриле преко 33 милијарди долара за програм војне помоћи страним земљама.⁷¹⁷ У периоду између 1945. и 1956. Југославија је од западних земаља добила помоћ од близу 2 милијарде долара, у облику хране, финансијске помоћи и оружја.⁷¹⁸

Југословенска привреда се након Другог светског рата брзо опоравила. Ниво националног дохотка и индустријског развоја из 1938. достигнут је већ 1947. године.⁷¹⁹ Централна контрола привреде, локална иницијатива и помоћ добијена од стране Администрације Уједињених нација за помоћ и обнову (UNRRA) представљају три основна елемента који су допринели обнови. Од почетка примања помоћи, у априлу 1945. до њене обуставе у јуну 1947. године, UNRRA је ФНРЈ испоручила робе у укупној вредности од 415,6 милиона долара, што износи највећу испоруку у односу на све друге европске државе и представља 1/5 укупних средстава UNRRA.⁷²⁰ Снабдевање из САД представља 72%, односно 298 милиона долара, испоручене помоћи UNRRA. У литератури се указује да је постојала сумња америчке администрације у правилно коришћење помоћи као и намера да се контролише њена дистрибуција.⁷²¹ Иронично звучи чињеница да је завршетак дистрибуирања помоћи од стране UNRRA у јуну 1947. године означио

⁷¹⁶ Henry Trofimenko, "The Third World and The U.S.-Soviet Competition: A Soviet View", *Foreign Affairs*, Summer 1981, Vol. 59, Issue 5, p. 1023.

⁷¹⁷ Geoffrey Kemp, „Dilemmas of the Arms Traffic“, *Foreign Affairs*, January 1970, Vol. 48 Issue 2, p. 275.

⁷¹⁸ Slobodan M. Draskovich, „Are We to Continue Aid to Tito?“, *Saturday Evening Post*, 7/14/1956, Vol. 229, Issue 2, p. 10.

⁷¹⁹ John R. Lampe, Russell O. Prickett, Ljubiša S. Adamović, *Yugoslav-American Economic Relations since World War II*, Duke University Press, 1990, p. 21. (У даљем текст: J. R. Lampe, R. O. Prickett, Lj. S. Adamović, *Yugoslav-American...*)

⁷²⁰ J. R. Lampe, R. O. Prickett, Lj. S. Adamović, *Yugoslav-American...*, p. 21.

⁷²¹ Исто, стр. 22.

и крај економских односа САД и ФНРЈ. ФНРЈ је као верни следбеник политике Совјетског Савеза наставила да све сегменте спољне политике развија кроз сарадњу са источноевропским комунистичким земљама.

Иако је 28. јуна 1948. године јавно објављен раскол између југословенског комунистичког руководства и комунистичких партија окупљених у Информбироу,⁷²² политичко и економско окретање ФНРЈ Западу није било нагло. Прошли су месеци до тренутка када су САД одлучиле да размотре могућност успостављања сарадње са ФНРЈ. Амерички амбасадор Кенан (Cannon) је крајем 1948. године у својим извештајима из Београда указивао да би даље блокирање испоруке америчке опреме још више погоршало стање југословенске привреде, па би касније била потребна још већа америчка помоћ, и то с несигурнијим резултатима.⁷²³ На основу ових предвиђања, крајем јануара 1949. године Стејт департмент је предложио секретару за трговину да пријаве за дозволу извоза у ФНРЈ разматра брже и уз блаже административно тумачење. У том тренутку, блажи третман се односио на индустријске производе и цивилну опрему, док је за војну опрему и стратешки материјал још увек важио ембарго. У складу са овим, амерички амбасадор у Француској је 5. фебруара замерао француској влади која се спремала да ФНРЈ испоручи фабрику муниције. Током фебруара у Стејт департменту је одржано више састанака на којима је одлучено да се југословенска ситуација прати систематичније, а америчка политика мења у складу са новим околностима. Помоћник државног секретара Раск (D. Rusk) и директор Одељења за европске послове Хикерсон (J. D. Hickerson) били су лично задужени за ФНРЈ, а припремљен је и посебан папир „Економски односи САД и Југославије“, чији је циљ, назначен у преамбули, гласио „да се постигну максималне предности за САД од Титовог отпора московској хегемонији“.⁷²⁴ Ове предности је требало постићи тако што би се за робу са „1-А листе“ (производи највишег стратешког значаја, чији је извоз у комунистичке земље строго забрањен) извозне дозволе давале само ако је то у националном интересу, који утврђује државни секретар. За робу са „1-Б листе“ (производи мање стратешке важности) дозволе извоза издавале би се одмах, и на крају да се робе које недостају и на Западу могу

⁷²² L. Mates, *Međunarodni odnosi...*, стр. 79.

⁷²³ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 61.

⁷²⁴ Исто.

извозити само у количини која ће задовољити најнеопходније потребе ФНРЈ. Западноевропске земље требало је обавестити о новој америчкој трговинској политици према ФНРЈ и препоручити им да и оне усвоје сличну политику. Такође, предвиђено је у светлу очекиваног критичног стања њеног платног биланса, да се ФНРЈ одобре и комерцијални зајмови, укључујући владине (преко ЕХИМ банке) као и од Међународне банке за обнову и развој. Према папиру Стејт департмента све ово је требало учинити тихо и рутински, како се не би приметила радикална промена америчке политике према Титу.⁷²⁵ Британска влада је у току фебруара 1949. такође градила нову политичку линију према ФНРЈ. Будући да се и она изјашњавала да је спремна да развија широку економску сарадњу са ФНРЈ, амбасадор у Београду Чарлс Пик добио је од Форин офиса упутство да понуди долазак британске делегације, која би преговарала о дугорочном споразуму. Ово пожуривање Британаца изазвало је негодовање Вашингтона, наводно зато што Британци нису предвиђали да траже никакве уступке. Заправо, чини се да је ово представљало један од првих знакова обнављања борбе западних земаља за тржиште ФНРЈ. Председник Труман је 18. фебруара 1949. године одобрио документ Савета за националну безбедност (National Security Council) којим се ублажава контрола извоза у ФНРЈ.⁷²⁶ Иако формално економска, ова одлука је имала изразито политички значај. Наиме, потреба „одржавања Тита на површини“⁷²⁷ којим је у спису Савета за националну безбедност 18/2 образложена потреба ублажавања контроле извоза, претворила се у дугорочно и стратешко опредељење САД према ФНРЈ. Формула „одржавања Тита на површини“ сводила се на пуко одржавање режима на власти као „живог примера другим сателитским земљама да је одметање од Москве могуће и исплативо“. У том смислу трговина, зајмови и економска помоћ коју су САД одобриле ФНРЈ били су структурирани тако да не иду на руку њеним амбициозним развојним плановима, већ само да осигурају текућу ликвидност земље и стандард живота, довољно подношљив да се очува борбени морал становништва и одбрамбена снага земље.

⁷²⁵ Исто, стр. 62.

⁷²⁶ Исто.

⁷²⁷ Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini. Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd, 2003.

Према старом упутству Владимира Илича Лењина, економски односи ФНРЈ са капиталистичким светом никада нису довођени у питање.⁷²⁸ У условима све наглашеније блокаде са Истока ово односи су постали и неизбежни. Због тога југословенско руководство почетком 1949. није крило свој интерес за повећање трговинске размене са Западом. Заправо, југословенско руководство, бар теоретски, није се никада претерано ослањало на сарадњу са светом. Већ први Петогодишњи план усвојен 1947. године је некритички преузео модел аутаркичног економског развоја постреволуционарне Совјетске Русије. Почетком 1949. године концепција самодовољности код југословенског руководства није била присутна само из идеолошких разлога, већ је она у условима економске блокаде са Истока изгледала и једина могућа. Главне полуге ове економске оријентације биле су убрзана индустријализација и колективизација пољопривреде. Индустријализацију је требало остварити максималним издвајањем из домаће акумулације, али и додатним спољним задужењем. Најважнијим се показало то што су инвестиције биле усмерене на развој војне индустрије, рударства, енергетике и привредних грана које су усмерене на домаће тржиште, с амбицијом да задовоље све потребе становништва.

Југославија је током сукоба са СССР-ом била ослоњена на војну и политичку помоћ западних сила, које су помажући Југославију имале интерес да ојачају југоисточно крило НАТО и реализују „стратегију периферне одбране“.⁷²⁹ У том концепту изузетну улогу је имало источно Средоземље и Балкан, а самим тим и Југославија. Посебно је наглашаван значај Љубљанских врата, као стратегијског правца од изузетног значаја за одбрану Италије.⁷³⁰ Решавање питања Трста имало је значајног утицаја на динамику и садржај војне помоћи коју су западне земље испоручивале Југославији. Вођење стратегијских преговора на свим нивоима било је условљено нерешеним југословенско-италијанским односима и решавањем Тршћанске кризе. Југославија је представљала значајног

⁷²⁸ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 63.

⁷²⁹ Miljan Milkić, „Jugoslovensko-italijanski odnosi i stvaranje Balkanskog pakta 1953. godine“. U: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd, 2008, стр. 604.

⁷³⁰ Југословенски војни изасланик у Вашингтону генерал Данило Лекић обавештава Генералштаб 17. марта 1953. године да се на америчком Ваздухопловном факултету, као посебан задатак, обрађује одбрана долине реке По и Љубљанског правца. У настави су учествовали амерички и страни студенти. ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, строго поверљива свеска/телеграми на вези Генералштаб – Вашингтон, Лекић генералима, 17. марта 1953. године. Телеграм бр. 66, експед. број 475.

партнера у креирању одбрамбених планова, али је Италија била чланица НАТО и везана уговорним обавезама са другим чланицама ове алијансе. Владе САД, Велике Британије и Француске имале су интерес да помажу Југославију, али су своје интересе морале да усклађују са интересима италијанске владе. Погоршани југословенско-италијански односи утицали су да западне земље са опрезношћу приступају програму војне помоћи Југославији и вођењу стратегијских разговора са југословенским војним представницима. Разлог због кога је Југославија и поред постојања сукоба са Италијом била део програма војне помоћи јесте њен стратедијски положај и респектибилна снага југословенске армије. Значај решавања питање Тршћанске кризе са војне тачке гледишта био је често наглашаван у разговорима са представницима југословенске владе.⁷³¹

Процене америчке Централне обавештајне агенције (СИА) указивале су да током 1949. године није било реално очекивати напад совјетских сателитских земаља на Југославију.⁷³² На основу тих процена, евентуалну совјетско-сателитску агресију одвратила би способност југословенских снага да се бране, чак и у герилском рату. С друге стране, предвиђала се могућност да притисак са Истока може да узрокује да Југославија затражи економску и војну помоћ западних земаља. Експерти СИА предвиђали су да је, сходно интересима САД, могуће да западне земље испоруче хитну војну опрему Југославији.⁷³³

Стварање могућности за отпочињање југословенских активности у правцу добијања војне помоћи Сједињених Америчких Држава предвиђено је и одлуком америчког Савета за националну безбедност (National Security Council) од 17. новембра 1949. године.⁷³⁴ Одлуком је остављена могућност да се Југославији, уколико она то затражи, одобре набавке оружја. Значајна клаузула ове одлуке била је та да се оружје не би испоручивало све до почетка агресије. Амерички стручаци су проучавали југословенске потребе за војном опремом и оружјем, као и своје могућности да их задовоље, али нису журили у давању иницијативе за почетак испоруке наоружања. У току новембра 1949. године САД су ревидирале

⁷³¹ Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-1958*, Podgorica, 2006, стр. 65, 66. (У даљем тексту: I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*)

⁷³² *Estimate of the Yugoslav regime's ability to resist soviet pressure during 1949*, ORE 44-49, 20 June 1949, p. 4. http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000258555/DOC_0000258555.pdf (14. август 2012).

⁷³³ Исто, стр. 2.

⁷³⁴ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 33.

своју трговинску политику према Југославији и у сагласности са владом Велике Британије, укинута је забрана извоза ратне опреме у Југославију.⁷³⁵ Влада Велике Британије је у децембру 1949. године потписала трговачки споразум са Југославијом којим се одобрава зајам у вредности од 8 милиона фунти са роком враћања од пет година. У истом тренутку америчка „Експорт-импорт банка“⁷³⁶ одобрила је два нова зајма, један од 20 милиона долара, други од 15 милиона.⁷³⁷ Међутим, све ово није значило да је положај Југославије крајем 1949. године био јачи у односу на Западне земље. Југославија је и даље била потпуно изолована, а политика западних држава била је наклоњена југословенској влади само у појединим случајевима.

Прво до сада познато обраћање југословенских власти влади САД са захтевом за војну помоћ наведено је у CIA Intelligence memorandum No. 255 од 9. новембра 1949. године, али због немогућности увида у овај документ тачан датум нам није познат.⁷³⁸ Југословенска влада обратила се октобра 1950. године преко свог представника Владимира Велебита влади Сједињених Америчких Држава ради стварања предуслова за што хитније отпочињање преговора о војној помоћи Југославији.⁷³⁹

Програму војне помоћи приступило се након неколико тајних и незваничних контаката. Договорено је уз сагласност обеју страна да САД, Велика Британија и Француска своју помоћ Југославији спроводе на трипартитној основи. Већ октобра 1950. године формиран је Трипартитни војни комитет за помоћ Југославији, састављен од штабских официра америчке, британске и француске армије. Ово тело је убрзо сачинило радни папир на основу кога је требало да три владе размотре и донесу одлуку о модалитетима војне помоћи Југославији у мирнодопским и ратним условима. Главни преговарач са југословенске стране био је Владимир Велебит, помоћник министра спољне трговине. Он је крајем децембра 1950. године у Вашингтону предао југословенску листу са потребном

⁷³⁵ Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit...*, стр. 302.

⁷³⁶ „Експорт-импорт банку“ (Export-Import Bank) основао је 2. фебруара 1934. године председник Френклин Рузвелт (Franklin Delano Roosevelt) као део „Нју Дил“ програма (New Deal Program) и као подршку својој спољној политици. <http://www.exim.gov/index.cfm> (22. март 2012).

⁷³⁷ Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit...*, стр. 302.

⁷³⁸ Историчар Иван Лаковић наводи CIA Intelligence memorandum No. 255 од 9. новембра 1949. године на основу књиге америчке историчарке Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini, Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*. I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 34.

⁷³⁹ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 29.

војном опремом на којој су углавном били модерни авиони.⁷⁴⁰ Званични захтеви југословенске владе за давањем војне помоћи упућени су владама САД, Велике Британије и Француске почетком јануара 1951. године.⁷⁴¹ На Конференцији стручњака за економска питања САД, Велике Британије и Француске одржаној у Лондону априла 1951. године договорено је да се настави са пружањем помоћи Југославији, али не индивидуално, него на трипартитној основи.

Контакти су настављени током посете начелника Генералштаба Југословенске армије генерала Коче Поповића САД у мају и јуну 1951. године.⁷⁴² Генерал Поповић је 13. јуна са Едлеманом потписао споразум у шест тачака о хитној испоруци војног материјала и о консултацијама војних експерата Југославије и САД.⁷⁴³ Југословенска влада је 28. јуна упутила америчкој влади формални захтев за давање војне помоћи.⁷⁴⁴ На повратку у Југославију генерал Поповић се задржао у Лондону од 29. јуна до 3. јула, где је у разговорима са члановима британског Генералштаба такође покренуо питање испоруке ратног материјала.⁷⁴⁵ Након Лондона, генерал Поповић је стигао у Париз, где је 10. јула имао састанак са главнокомандујућим савезничких снага у Европи, генералом Двајтом Ајзенхауером.⁷⁴⁶ У току разговора генерал Поповић је упознао генерала Ајзенхауера са податком да Југословенска армија у том тренутку има 30 непотпуних дивизија, укупне јачине око 450.000 људи.⁷⁴⁷ Рекао је да тражени материјал представља потребни минимум за опремање активне војске, као и за пола милиона обучених резервиста. Разговор је вођен и по питању школовања

⁷⁴⁰ О активностима Владимира Велебита усмереним на добијању војне помоћи САД видети: I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 35-40; M. Šušvar, *Vladimir Velebit...*, стр. 174-178; Војан В. Димитријевић, *Jugoslavija i NATO (1951-1957)*, Београд, 2003, стр. 16, 17. (У даљем тексту: В. В. Димитријевић, *Jugoslavija i NATO*)

⁷⁴¹ В. В. Димитријевић, *Jugoslavija i NATO*, стр. 10.

⁷⁴² I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 40-45. В. В. Димитријевић, *Jugoslavija i NATO*, стр. 17-19. У својим сећањима на посету Сједињеним Државама Коча Поповић наводи да је америчку цивилизацију тада доживео „као велико отрежњење, као динамично, модерно друштво с моћном технологијом, али и високом, демократском културом“. Aleksandar Nenadović, *Razgovori s Kočom*, Zagreb, 1989, стр. 117.

⁷⁴³ *Memorandum of Conversation, by the Secretary of State, June 18, 1951*. FRUS, 1951, Volume IV, Europa: Political and Economic Developments (in two parts), Part 2, p. 1815.

⁷⁴⁴ FRUS, 1951, Volume IV, Europa: Political and Economic Developments (in two parts), Part 2, p. 1829.

⁷⁴⁵ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 45. В. В. Димитријевић, *Jugoslavija i NATO*, стр. 18.

⁷⁴⁶ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 45-47. В. В. Димитријевић, *Jugoslavija i NATO*, стр. 19, 20. Савет НАТО именовало је 19. децембра 1950. године америчког генерала Двајта Ајзенхауера за врховног команданта снага НАТО у Европи.

⁷⁴⁷ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 45, 46.

југословенског војног кадра на Западу. У вези са могућом агресијом земаља совјетског блока и могућности Југославије да организује одбрану, генерал Поповић је демантовао до тада доминатно мишљење западних војних стручњака да ће Југославија избећи вођење класичних дефанзивних операција и да ће се бранити искључиво кроз герилски рат. Генерал Поповић је предочио да би, уколико Југославија добије тражену опрему и наоружање, јединице Југословенске армије биле би у стању да сузбију и зауставе непријатељско напредовање. Начелник југословенског Генералштаба нагласио је да би у том случају у потпуности била спроведена одбрана Љубљанских врата, као рејона од посебне важности за одбрану северне Италије и јужне Француске. Генерал Ајзенхауер је на крају разговора истакао војни значај приближавања Југославије западним земљама и потребу да Југославија добије војну помоћ.

Француска влада је крајем јуна 1951. године одлучила да Југославији испоручи бесплатну помоћ у војном материјалу у висини од 5 милијарди 600 милиона франака.⁷⁴⁸ Материјал се састојао искључиво од немачког трофејног наоружања. Даља помоћ регулисана је договором трију влада средином јула 1951. године. Тај документ изражавао је њихову спремност да помогну напоре у правцу ублажавања и отклањања економских тешкоћа и јачања одбрамбене способности Југославије. Удео САД у помоћи био је 65%, Велике Британије 23%, а Француске 12%. Цифарски посматрано, САД су се обавезале да ће Југославији дати бесповратну помоћ у вредности од 78 милиона долара, Велика Британија 27, 6 милиона, а Француска 14, 4 милиона долара. Укупно, Југославији је за фискалну 1951/1952. годину (период од 1. јула 1951 до 1. јула 1952) одобрено 120 милиона долара.⁷⁴⁹

Југословенски амбасадор у Вашингтону Владимир Поповић изразио је 3. августа 1951. године америчком државном секретару Дину Ачесону задовољство југословенске владе у вези са разговорима које је генерал Коча Поповића имао у Вашингтону.⁷⁵⁰ Ачесон је понудио сву потребну помоћ југословенској влади

⁷⁴⁸ ВА, ГШ-10, 7. одељење ГШ ЈНА, к. 373, ф. 1, 3, строго поверљива свеска телеграма на вези генералштаб-западне земље, Телеграм бр. 336 28. јун 1951. године, о разговору Грахека са Леженом.

⁷⁴⁹ В. В. Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 15.

⁷⁵⁰ *Memorandum of Conversation, by the Secretary of State, August 3, 1951*. FRUS, 1951, Volume IV, Europa: Political and Economic Developments (in two parts), Part 2, pp. 1836-1838.

приликом закључивања аранжмана са владама Француске и Велике Британије у вези са достављањем војне помоћи. Амбасадор Поповић је пренео жељу југословенске владе да Аварел Хариман посети Југославију.

У Вашингтону је 7. августа 1951. године почела са радом техничка конференција о питањима војне помоћи.⁷⁵¹ Југословенску петнаесточлану делегацију предводили су генерали Миле Килибарда и Милош Шумоња. Америчку војну делегацију предводио је бригадни генерал Олмстед (George H. Olmsted)⁷⁵² Америчка страна је предложила разговоре о два могућим варијантама агресије на Југославију.⁷⁵³ Прва могућност, коју су раније предложили и генералу Поповићу, била је изоловани напад. На основу тога, југословенској делегацији је предочена могућност снабдевања преко Италије, Грчке и југословенских лука, аеродрома, железнице и путева. Генерал Олмстед је изложио варијанту општег рата. По њему југоисточни део фронта треба да чине америчке трупе у Аустрији и Трсту, затим Италија, Југославија, Грчка, Турска и Иран. Нагласио потребу координације оперативних планова и у вези са тим снабдевање ових снага и формирање јединствене команде. Напоменуо је значај команди у Напуљу и у Верони и потребу да свака земља има резерву ратног материјала за три месеца. Југословенска делегација није желела да дискутује о таквим плановима и рекли су да њих интересују само информације о америчким припремама за снабдевање Југославије у рату.

На вечери код амбасадора Владимира Поповића 19. августа генерал Олмстед је детаљније говорио о потреби координације оперативних планова и истакао потребу да поменуте земље приступе Атлантском пакту или неком Средоземном пакту. Рекао је да је југоисточни сектор, обзиром на услове климе, политичку и економску осетљивост Руса у том делу, као и снагу ових земаља, повољан и за офанзивне операције. Амбасадор Поповић се оградио од могућности склапања пактова и истакао да степен сарадње зависи од спремности и учествовања осталих земаља у евентуалном сукобу. Генерал Килибарда у свом извештају југословенском генералштабу напомиње могућност да је генерал

⁷⁵¹ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 48, 49.

⁷⁵² *Editorial note*. FRUS, 1951, Volume IV, Europa: Political and Economic Developments (in two parts), Part 2, p. 1838. В. В. Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, стр. 21.

⁷⁵³ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, 3, телеграм број 1, Килибарда из Вашингтона за Пеку 20. августа 1951. године.

Олмстед говорио о питањима оперативне сарадње и уговорних обавеза због предстојеће посете начелника здруженог генералштаба америчке војске генерала Лотона Колинса (Lawton Collins) Београду.⁷⁵⁴ У току конференције договорени су повољни аранжмани за добијање савремене ратне технике за потребе авијације и оклопних јединицама, док је заостајало артиљеријско наоружање и ратна морнарица.⁷⁵⁵ Током августа 1951. године друга делегација на чијем је челу био пуковник Вукотић водила је сличне разговоре у Великој Британији.⁷⁵⁶

У току августа 1951. године дошло је до више посета западних дипломата и војних стручњака Југославији. У разговорима са Јосипом Брозом и југословенским званичницима повољно су оцењивани ставови југословенске владе који су укључивали прихватање војне помоћи, модерног наоружања и обуку војног кадра. У време трајања конференције у Вашингтону, у Београду је у тродневној посети боравио генерал у пензији Хантингтон (E. Huntington), раније шеф америчке војне мисије при Врховном штабу. Хантингтон је повољно оценио Титове ставове.⁷⁵⁷ Јосип Броз је о наоружавању и производњи оружја у САД 12. августа 1951. године на Брионима разговарао са америчким сенатором Мудијем (Blayer Moody).⁷⁵⁸

Од посебног политичког значаја за Југославију био је већ поменути долазак Аварела Харимана. Разговор између Броза и Харимана одржан је 25. августа 1951. године на Бледу.⁷⁵⁹ Броз је тражио Хариманову помоћ за набавку модерног наоружања, млазних авиона, нових тенкова, бестрајне артиљерије и помоћ у сировинама за војну индустрију. Хариман је образложио разлоге због којих САД не могу да дају све што Југославија тражи. Навео је потребу слања оружја у Кореју, затим повећане ефикасности америчке армије и раније обавезе према другим државама. Броз је рекао да иако је Југославија спремна да се укључи у одбрану Европе чак иако би совјетски напад кренуо неким другим правцем, званична

⁷⁵⁴ Исто.

⁷⁵⁵ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, 2006, стр. 48.

⁷⁵⁶ B. B. Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, стр. 22.

⁷⁵⁷ Исто, стр. 20. I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, 2006, стр. 48.

⁷⁵⁸ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/94.

⁷⁵⁹ Исто, I-2-a/95. *The Charge in the United Kingdom (Holmes) to the Secretary of State, London, August 27, 1951.* FRUS, 1951, Volume IV, Europa: Political and Economic Developments (in two parts), Part 2, pp. 1842, p. 1843.

изјава о томе се не може дати све док се не добије одговарајућа изјава западних званичника о спремности на интервенцију у случају напада на Југославију.⁷⁶⁰

Истог дана када је Броз разговарао са Хариманом, помоћник министра иностраних послова Матес разговарао је са амбасадором Велике Британије Чарлсом Пиком.⁷⁶¹ Између осталог, Пик је рекао да би било добро да у случају да Хариман са Брозом разговара Слободној територији Трста, Хариман то не каже новинарима.⁷⁶² На конференцији за штампу Аварела Харимана на Бледу 26. августа 1951. године, на питање да ли је дискутовано о тршћанском проблему, одговорио је амбасадор Ален, да о том проблему није детаљно дискутовано већ само у општим цртама.⁷⁶³

Начелник здруженог генералштаба америчке војске генерал Колинс и бригадни генерал Френк Партриц имали су у Београд 14. октобра 1951. године два састанка са члановима највишег државног и војног руководства.⁷⁶⁴ Детаљно су разматрана питања од значаја за одбрану Југославије и наглашен значај одбране Љубљанских врата и Вардарског правца ради снабдевања.⁷⁶⁵ У току разговора са Колинсом, Милован Ђилас је сугерисао да америчка помоћ Југославији не би требало да се сувише ослања на јачање одбрамбеног блока према Совјетском Савезу, док се занемарује друштвени и индустријски напредак Југославије.⁷⁶⁶

Разговори које је генерал Колинс имао у Београду отклонили су и последње озбиљне препреке у циљу постизања споразума о даљој испоруци војне опреме. Резултат тромесечних преговора између владе ФНРЈ и владе САД био је потписивање билатералног споразума о војној помоћи САД Југославији 14. новембра 1951. године којим је озваничен почетак програма војне помоћи.⁷⁶⁷ О значају који је југословенска влада придавала споразуму говори и чињеница да је у име владе ФНРЈ споразум лично потписао Јосип Броз. У име америчке стране споразум је

⁷⁶⁰ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 50.

⁷⁶¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/947.

⁷⁶² Британски амбасадор Чарлс Пик је подсетио Матеса да је у саопштењу за новинаре након разговора у Београду између Кардеља и министра иностраних послова Велике Британије Ернеста Девиса (Davies) 18. августа 1950. године прећутано да су разговарали о питању Трсту. *Исто*.

⁷⁶³ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/95.

⁷⁶⁴ В. В. Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, стр. 30-34.

⁷⁶⁵ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 51-58.

⁷⁶⁶ FRUS, 1951, Volume IV, Europa: Political and Economic Developments (in two parts), Part 2, p. 1855.

⁷⁶⁷ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 58-60. *Едитионал ноте*. FRUS, 1951, Volume IV, Europa: Political and Economic Developments (in two parts), Part 2, pp. 1835, 1836.

потписао амбасадор Ален. Овим споразумом Југославија је била укључена у систем војне помоћи западноевропским државама који су развиле САД крајем 1949. године (непосредно после формирања НАТО) ради јачања одбрамбених моћи својих савезника. Правни оквири тог система били су регулисани претходно усвојеним америчким Програмом за узајамну одбрамбену помоћ-MDAP (Mutual Defence Assistance Program).⁷⁶⁸ Након Споразума САД и Југославије о војној помоћи у Београд је стигла америчка војна мисија- AMAS (American Mission Assistance Staff) на челу са бригадним генералом Џоном Хармонијем (John W. Harmony). Истовремено при југословенском Министарству за народну одбрану формирано је одељење за пријем војне помоћи. Ова тела су координисала целокупну процедуру испоруке и пријема војне помоћи.⁷⁶⁹ Удео САД у помоћи био је 65%, Велике Британије 23%, а Француске 12%. Посматрано у цифрама, САД су се обавезале да ће ФНРЈ дати бесповратну помоћ у вредности од 78 милиона долара, Велика Британија 27, 6 милиона, а Француска 14, 4 милиона долара. Укупно, Југославији је за фискалну 1951/1952. годину (период од 1. јула 1951 до 1. јула 1952) одобрено 120 милиона долара.⁷⁷⁰

У ситуацији када билатералним контактима југословенске и италијанске стране није било могуће наћи решење Тршћанске кризе и омогућити нормализацију југословенско-италијанских односа, америчка и британска влада су настојале да путем притисака на обе стране доведу до остварења сарадње. Притисак на Југославију је вршен уз признавање њене важне улоге и уз афирмативне ставове о снази југословенске војске. Покушај америчке владе да изврши притисак на југословенско руководство и неопходност решавања питања Трста објасни војним и стратегијским разлозима, представља и долазак професора Њујоршког универзитета Филипа Моуслија у Београд.⁷⁷¹ Он је заједно са америчким амбасадором Џорџ Аленом 28. јануара 1952. године предочио Јосипу

⁷⁶⁸ Овај програм је усвојио амерички Конгрес октобра 1949. Иако се односио првенствено на помоћ земљама које су потписале Северноатлантски пакт, у њега су укључене и неке друге државе – Грчка, Турска, Иран, Кореја и Филипини, које су по правилу биле лоциране на стратешки важном подручју. Помоћ је пружана на два начина: испорукама готовог ратног материјала или преко помоћи заинтересованим земљама да се оспособе да саме производе одређену врсту оружја („off shore“ аранжмани).

⁷⁶⁹ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, редни број 3, бр. 201. Америчке комисије су биле присутне у свим земљама са којима су САД остваривале програм војне помоћи.

⁷⁷⁰ В. В. Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 15.

⁷⁷¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/100.

Брозу главне војнополитичке разлоге који обавезују на решавање статуса Слободне територије Трста. Професор Моусли је објаснио да САД своју стратегију војне безбедности у Европи и свету заснивале на изградњи и јачању НАТО, а Италија је његова чланица. Стога, решавање питања Трста директно задире у сферу одбрамбене моћи Запада у случају војне агресије СССР-а. Поред тога велики део помоћи НАТО у случају агресије на Југославију морао би да иде преко Италије. На захтев Тита да се ово појасни, Ален је конкретизовао да је реч о употреби територије Италије за војну помоћ, посебно аеродрома у Италији, низу стратегијских комуникација и коначно, могућности да Италија сама испоручи део војне опреме Југославији. На крају разговора амбасадор Ален је рекао да је Ачесон такође поручио да решење питања Трста може да се нађе и да треба што пре да се нађе јер су амерички стручњаци спремни да Југославији предложе стратегијске разговоре. Броз је рекао да пристаје на стратегијске разговоре, али је напоменуо да се то сачува као најстрожа тајна.

Америчка влада је планове о одбрани Балкана разматрала у склопу ширих планова НАТО за одбрану Европе. Из таквих планова произишло је одређење Стејт департамента да Југославију што је могуће више приближи Северноатлантском савезу. Нерешавање тршћанског питања је у том смислу ометало сарадњу Југославије и Италије. Италија, као чланица НАТО, није била спремна да подржи укључење Југославије у НАТО, а италијанска влада је сарадњу земаља чланица НАТО са Југославијом изван оквира потписаних уговора, сматрала за угрожавање својих интереса. У току разговора са југословенским амбасадором у Вашингтону Владимиром Поповићем, државни секретар Дин Ачесон је рекао да се на Лисабонској конференцији, одржаној од 20. до 25. фебруара 1952. године, више него икада раније уверио да је потребно решити питање Трста.⁷⁷² Упозорио је Поповића да ће након што се буду остварили закључци Лисабонске конференције о заједничкој одбрани, тршћанско питање остати једино отворено питање „које изазива трвење и које Руси могу користити“. Слободну територију Трста Ачесон је означио као „последње

⁷⁷² Исто, I-3-b/804.

отворено питање међу народима у Европи који су спремни да пруже отпор руској агресији“.⁷⁷³

Југословенски војни изасланик у Вашингтону генерал-потпуковник Данило Лекић разговарао је 16. априла 1952. године са генералом Болтијем (Charles Bolte), генералом Едлеманом и генералом Стјуардом (Steward), шефом службе за снабдевање сувоземне војске по програму војне помоћи.⁷⁷⁴ У току разговора амерички генерали су прихватили стратегијски значај Трста за одбрану Љубљанског правца који је, поред Вардарског правца, представљао основни стратегијски правац за одбрану Балкана у случају агресије. Трст је у том смислу представљао главну базу за снабдевање трупа на Љубљанском правцу. Генерал Болти је рекао да италијанско чланство у НАТО не значи да је Италија за Сједињене Државе поузданији савезник од Југославије и да Италија не може користити ту околност. Подвукао је да војни кругови имају велико поверење у југословенску војску. Генерал Лекић је на основу овог разговора закључио да стратегијски елемент и велика заинтересованост војних кругова могу бити од користи при решавању тршћанског проблема.

У оквиру западне војне помоћи Југославији планирано је да поједини делови буду испоручени из Италије. Лекић је из Вашингтона обавестио Генералштаб 8. марта 1952. године да је потребна сагласност југословенске владе да би Американци испоручили неке резервне делове који се налазе у Италији и влаништво су италијанске владе.⁷⁷⁵ Генерал Лекић је 14. марта 1952. године у вези са резервним аутомобилским деловима из Италије јавио да је са италијанском владом договорено да те делове продају Југославији као старо жељезо по врло јефтиним ценама и на тоне.⁷⁷⁶

На конференцији одржаној од 7. до 13. јула 1952. године у југословенском генералштабу са америчке стране били су присутни генерал Едлеман, генерал Олмстед генерал Хармони, пуковник Сиверс, потпуковник Торкелсон и капетан Врачић, а са југословенке стране генерали Пеко Дапчевић, Данило Лекић, Миле Килибарда, Милош Шумоња и Франц Поглајен.⁷⁷⁷ Генерал Едлеман је у

⁷⁷³ Исто.

⁷⁷⁴ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, 4, телеграм број 112, Лекић из Вашингтона 17. априла 1952. године.

⁷⁷⁵ Исто, телеграм бр. 76, Лекић из Вашингтона 8. марта 1952. године Килибарди.

⁷⁷⁶ Исто, телеграм број 82, Лекић из Вашингтона 14. марта 1952. године.

⁷⁷⁷ ВА, ГШ-2, кутија 14, фасцикла 9, документ 1/1.

поздравном обраћању рекао да иако су САД заокупљене ратовима у Кореји и Индокини, на шта троше велика средства из војног буџета, ФНРЈ ће у случају напада Совјетског Савеза бити прва за добијање помоћи. Напоменуо је да он и његови сарадници морају као војници да делују у оквиру финансијских фондова које им стављају на расположење државни органи. Генерал Килибарда је напоменуо да на основу програма за 1951. годину није постигнуто решење за артиљеријско наоружање које је требало бити добијено из Норвешке (трофејно наоружање) и Канаде (ратни вишкови). Килибарда је истакао да су југословенски представници тражили артиљеријско наоружање америчког порекла, али с обзиром на то да је америчка страна указала на тешкоће у производњи, сагласили су се са канадским. Олмстед је истакао да ће канадска влада испоручити наоружање кад нађе замену за исто. У вези са програмом испоруке наоружања за 1951. годину Килибарда је рекао да је тражена противавионска артиљерија, али је у недостатку одговарајуће предложено да Југослвија добије 120 самоходних топова од 76 мм којих америчка армија има довољно на располагању. Накнадно је договорено да ће 240 комада ових топова бити испоручено у току 1952. године. Као треће нерешено питање генерал Килибарда је истакао испоруку барута, који је избачен из програма за 1951, није ушао у програм за 1952, а хитно је потребан југословенској војсци. Такође, Килибарда је предложио да се паралелно са испоруком материјала испоручују резервни делови и алати. Генерал Олмстед је одговорио да су питања о којима је говорио генерал Килибарда важна, али да се америчка влада била ограничена расположивим материјалним средствима као и могућностима властите продукције. Олмстед је изразио наду да ће програм за 1952. бити два пута већи. Напоменуо је да је америчка влада тражила од Конгреса да програм за Југославију за 1953. буде једнак збиру програма за 1951. и 1952, али да је Конгрес смањио потраживања за 25 посто.

У Југославији је новембра 1952. године боравио амерички генерал Томас Хенди (Thomas Troy Handy), командант америчких снага у Немачкој и заменик главнокомандујућег америчких снага у Европи, са којим је Тито разговарао 15. новембра 1952. године. Разговори су били увод у прву трипартитно-југословенску

конференцију одржану у Београду од 16. до 20. новембра.⁷⁷⁸ Конференцији су присуствовали представници Генералштаба ЈНА, генерал Хенди и чланови његовог штаба, британски и француски војни аташе, пуковник Бирд и потпуковник Де Чезелес (de Chezelles).⁷⁷⁹ Генерал Хенди је рекао да је циљ разговора обезбеђивање базе за координирано планирање војних акција у случају совјетског или совјетско-сателитског напада на Југославију. Као први корак у постизању те сарадње, овај састанак је требао да омогући размену информација како би се касније одредила координација и сарадња која треба да се спроведе између НАТО и Југославије. Амерички генерал је истакао стратегијску важност Југославије и потребу да она остане слободна од совјетске контроле. Рекао је да је сваком познаваоцу стратегије јасно да географска позиција између Грчке и Италије чини Југославију важном да буде брањена. Генерал је објаснио да та важност и њено признавање представљају разлог зашто три савезничке силе достављају Југославији војни материјал. Генерал Хенди је истакао потребу стварања једног реалистичког плана у оквиру кога би одбрана Југославије морала да се разматра заједно са одбраном Аустрије, Италије и Грчке. С обзиром на чињеницу да две најпрактичније и најефикасније комуникације за снабдевање југословенске војске јесу оне које иду кроз северну Италију и кроз Грчку, генерал Хенди је рекао да свака практична шема југословенске одбране мора држати ове комуникације отворене.

Трећег дана састанка, 18. новембра, генерал Пеко Дапчевић је поставио питање улоге савезничких знага у Аустрији у случају да совјетске снаге продру до Трста. Генерал Милош Шумоња је нагласио оперативну и стратегијску важност Љубљанског правца и напоменуо да Југославија на том правцу има значајан број јединица, као и да је југословенска влада тражила потребну помоћ за ојачавање тог правца. Вицеадмирал Јосип Черни је додатно нагласио стратегијску ситуацију и важност Југославије и рекао да сматрам да било какав напад на Југославију, био он извршен самостално од стране сателитских снага или уз помоћ совјетских

⁷⁷⁸ Забелешка о разговору Тита са генералом Хендијем, Београд 15. новембар 1952; ВА, ГШ ЈНА, к. 14, ф. 8, рег. бр. 1/1. Видети и: D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 439–441; D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 53.

⁷⁷⁹ ВА, II управа ГШ ЈНА, строго поверљиви извештаји војног изасланика у Вашингтону, Е-145, фасцикле 10 до 13, *Разговор у Генералштабу ЈНА између представника ЈНА, генерал Хендија и његове групе и представника Велике Британије и Француске, Београд, 16. новембар 1952. године.*

снага, уствари значи непосредан напад на Медитеранско ратиште. Као такав, он непосредно задире у интересе савезника на Медитерану, као једну од главних комуникацијских артерија у свету. Адмирал Черни је нагласио да је значај Југославије још већи када се узме у обзир да је Италија једна од најслабијих тачака на Медитерану. Адмирал је рекао да краткоћа операцијског правца из Панонске низије у Ломбардију, због добрих комуникација из Мађарске, чини овај правац веома осетљивим због тога што се налази на споју између снага у Аустрији и снага у Југославији. Адмирал Черни је предвидео могућност да совјетске снаге доведу префабриковане делове бродова у бродоградилишта Тржич, Трст, Ријека, Пула, Краљевица и затим, ако би они овладали целом источном обалом Јадрана, да ту веома брзо развију једну знатну поморску снагу, која ће из темеља мењати ситуацију на Медитерану. Генерал Дапчевић није скривао своје неповерење према италијанској војсци и указао на опасност расула у италијанској војсци уколико би дошло до совјетског напада на Трст. Генерал Ханду је спречио даљу дискусију рекавши да циљ састанка није разговор о Италијанима.

Четвртог дана састанка генерал Шумоња је рекао да Југославија има три правца одбране: љубљански, београдски и скопски и на тим правцима углавном и дејствују главне југословенске снаге. Генерал Шумоња је још једном указао на важност Љубљанског правца и рекао да су на њему постављене и армијске резерве Врховне команде. Указао је да није оправдано посматрати Љубљански правац само као правац потребан за снабдевање. Сматрао је да је то правац који, поред тога што се њиме брани Југословенска територија, уједно је погодан и за одбрану Италије и за заустављањесовјетског продора на Запад. Због тога је Југославија тражила опремање тешким наоружањем 12 дивизија које би браниле овај правац. Генерал Дапчевић је допунио излагање генерала Шумоње и појаснио да југословенски Генералштаб рачуна на правац Грац – Белјак – Линц или помоћни северни правац преко Брук, правац Марибор – Љубљана – Трст заједно са правцем Вараждин – Копривница – Загреб – Ријека као један стратешки правац. Упозорио је генерала Хендија да одбрана ових правца подразумева заједничке обавезе. На констатацију генерала Хендија да су савезничке снаге у Аустрији веома слабе, генерал Дапчевић је упозорио да од тога како ће дејствовати

савезничке снаге зависи упорност југословенских снага на љубљанско-тршћанским вратима.

Бригадни генерал Браун (Brown) је затим говорио о броју савезничких окупацијских снага које се налазе у Трсту. Рекао је да савезници у Трсту имају једну пешадијску америчко-британску бригаду и један борбени амерички тим, укупно око једне дивизије. Нагласио је потребу усаглашавања идеја о употреби ових снага.

Новембарски разговори у Београду показали су добру климу у којој је Југославија сматрана за важног партнера у изградњи одбрамбених планова.⁷⁸⁰ Генерал Клајд Едлеман је 14. јануара 1953. рекао југословенском војном изасланику генералу Лекићу да су разговори били корисни, јер су допринели нове елементе за решење врло сложених проблема.⁷⁸¹ Рекао је да су вођени о усклађивању одбрамбених планова Југославије са основним одбрамбеним плановима НАТО уопште, с једне стране, и с друге, на усклађивању одбрамбених планова Југославије са плановима Грчке и Турске, као и осталим плановима Блиског истока у склопу регионалних одбрамбених планова НАТО за Јужну команду. Међутим, југословенско државно и војно руководство није било задовољно разговорима са генералом Хендијем. Јосип Броз је 7. јануара 1953. рекао америчком амбасадору Алену да је генерал Хенди дошао на разговоре под претпоставком да ће се од Југославије створити нова Кореја.⁷⁸² Броз је рекао да је због тога потребно да се претходно рашчисти политичка концепција, и најавио да ће Југославија сама развијати стратегијски план.

Велика Британија је нарочито након Иднове посете Југославији септембра 1952. године показивала потпуни интерес да југословенска влада буде у току са дешавањима по питању договора и одбрамбених планова. Идн је у току посете више пута поновио да је британска влада спремна да Југославију и даље помаже и дипломатски и у погледу јачања југословенске одбрамбене способности.⁷⁸³ За југословенске односе са земљама чланицама НАТО од посебног је значаја било

⁷⁸⁰ О Првој Трипартитно-југословенској конференцији више видети у: I. Laković, *Zapadna vojna potoc...*, стр. 69-101.

⁷⁸¹ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, строго поверљива свеска/телеграми на вези Генералштаб-Вашингтон, Лекић из Вашингтона Брозу, генералима Гошњаку, Поповићу, Купрешанину, Поглајену, 14. јануара 1953. године.

⁷⁸² АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/108.

⁷⁸³ Исто, I-2-a/140.

обећање које је Идн дао током разговора на Брду код Крања о међусобном консултовању по питањима одбране. На основу ове Иднове изјаве, југословенски амбасадор у Лондону Јоже Брилеј је 10. децембра 1952. године известио своје министарство о разговору који су он и министар саветник Јакша Петрић имали са Диксоном Пирсоном о програму рада на састанцима ОЕЕС (Organisation for European Economic Co-operation), НАТО и Бриселског уговора.⁷⁸⁴ Диксон Пирсон је 23. децембра 1952. на свој захтев обавестио Брилеја о дискусијама које су вођене на децембарском састанку НАТО у Паризу.⁷⁸⁵ Диксон каже да је донета одлука да се ништа из дискусије по питању односа Југославије и Италије не износи у јавност као и да ништа по питању Трста није ушло у записник. Брилеј је обавестио југословенско министарство иностраних послова да је на овај начин италијанска делегација на састанку НАТО доживела неуспех.

Министар саветник у југословенској амбасади у Лондону, Јакша Петрић, разговарао је 30. децембра 1952. са Холмсом (Holmes), министром саветником амбасаде САД у Лондону.⁷⁸⁶ Холмс је говорио о жељи америчке владе да се реши питање Трста како би се скинуо са дневног реда проблем који смета организацији одбране Европе. Рекао је да би у случају рата америчка влада снабдевала Југославију ратним материјалом из Италије, и изразио забринутост да ли би то било могуће остварити уколико би ситуација између Италије и Југославије и тада била оптерећена нерешеним тршћанским питањем. О заједничкој одбрани и проблемима које у том смислу ствара нерешено тршћанско питање разговарали су 7. јануара 1953. Тито и амерички амбасадор Ален.⁷⁸⁷ Ален је рекао да је америчка влада узнемирена због постојећег стања италијанско-југословенских односа, који су се у последње време даље погоршали. Рекао је да су колективна безбедност и колективни напори у погледу одбране ослабљени услед постојања отворених спорних питања, као што су француско-немачки односи због Сара, питање односа између Јевреја и арапских земаља и питање југословенско-италијанских односа у вези са Трстом. Ален је рекао да је мишљење америчке владе да по питању Трста

⁷⁸⁴ ДА МИП, ПА, 1952, ф. 68, бр. 416823. Брилеј из Лондона МИП-у 24. децембра 1952. У Бриселу је 17. марта 1948. године потписан уговор између Француске, Велике Британије и земаља Бенелукса о педесетогодишњем савезу против оружаних напада у Европи, економској, социјалној и војној сарадњи.

⁷⁸⁵ Исто.

⁷⁸⁶ Исто, ф. 23, бр. 41053.

⁷⁸⁷ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-2-a/108.

и Југославија и Италија треба да допринесу стишавању атмосфере, а не даљем погоршавању међусобних односа.

Италијанска влада је водила кампању у циљу спречавања да Југославија добије војну помоћ и учествује у стварању одбрамбених планова. Решавање тршћанског питања обезбеђивало је погодне услове да италијанска влада добије извесне погодности, а истовремено оствари извесне концесије на штету Југославије. Југословенско министарство спољних послова је имало информације према којима је италијанска влада сматрала да Италија неће бити у стању да са Југославијом реши своје спорне проблеме уколико се оствари пројектована војна помоћ Југославији, јер ће Југославија и сувише ојачати.⁷⁸⁸ Политику оштрог курса према Југославији наставио је и новоизабрани премијер Ђузепе Пела, који је 17. августа 1953. године преузео дужност.⁷⁸⁹ Пела је био вођа десног крила у демокришћанској странци и министар привреде у свим владама чији је премијер био Де Гаспери. Парламентарну подршку Пелина влада је добила од крајње деснице, монархиста и неофашиста. Настављајући основну политичку линију Де Гасперијеве владе по питању Трста, Пела је сматрао да Италија мора да покаже своју моћ у решавању Тршћанске кризе. Пелина влада је кренула у кампању против Југославије на тај начин што је свим италијанским војним и дипломатским представницима у САД, Великој Британији и Француској⁷⁹⁰ наложено да изразе незадовољство италијанске владе војним везивањем НАТО-а за Југославију и сваким обликом сарадње у овом контексту. Начелник генералштаба сувоземне војске Италије, генерал Пизорно, који се тада налазио у САД, упозорио је Американце, да се не ослањају сувише на Југославију, јер је медитерански сектор “чврсто затворен и одбрањив са ланцем атлантских земаља Италије, Грчке и Турске.”⁷⁹¹

Италијански амбасадор у Вашингтону Алберто Таркиани (Albèrto Tarçhiani) уложио је протест своје владе код Стејт департмента у вези са војним преговорима са Југославијом, а идентичну интервенцију извршио је амбасадор

⁷⁸⁸ Исто, I-3-6/350, Помоћник министра спољних послова Вељко Мићуновић обавештава Јосипа Броза о писању италијанске штампе, 21. јула 1952. године.

⁷⁸⁹ Мандат Пелине владе је трајао од 17. августа 1953. до 5. јануара 1954. године. J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, стр. 261 – 262.

⁷⁹⁰ Италијански амбасадор у Паризу био је Пјетро Куарони (Pietro Quaroni), од 30. новембра 1946. до 13. јула 1958. године.

⁷⁹¹ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 61.

Брозио код Форин офиса у Лондону.⁷⁹² Аргументација италијанске владе је била да је неприхватљиво укључење, па чак ни повезивање Југославије са НАТО. Уколико би до тога дошло, позиција Југославије по питању Слободне територије Трста ће бити ојачана. Стејт департмент није показао разумевање за протесте Италије. Војни преговори у Вашингтону са југословенским представницима објашњавани су војним разлозима који су од општег интереса за западни свет, па и за Италију. Упозорено је на опасност постојања “мртвих зона” (области које нису покривене снагама НАТО) и као најважнија оваква зона истакнута је управо територија Југославије. Стејт департмент је сматрао да се не може се остати на томе да Југославија користи америчке бенефиције, а да не буде везана за војне планове. При томе Италији су дате гаранције да ће разговори са југословенским представницима имати искључиво војно-административни карактер и односиће се на питања војне помоћи Југославији, као и гаранција да се неће разговарати о питањима легитимних интереса Италије.

Посета Јосипа Броза Великој Британији од 16. до 21. марта 1953. године и разговори са Черчилом вођени су у атмосфери недавно потписаног Балканског пакта и били су сконцентрисани на политичке и војно-стратешке аспекте међусобне сарадње у одбрани Балкана и источног Средоземља, тј. јужног крила НАТО. У току разговора потврђена је немогућност вођења локалног рата у Европи и изолованог напада на Југославију.⁷⁹³ У случају напада СССР-а на Југославију, рат би захватио и читаву западну Европу. Премијер Черчил је нагласио значај Балканског пакта и навео да је за почетак евентуалног рата осигуран чврст и солидан отпор на десном крилу НАТО. Насупрот томе, нагласио је слабост Западне Европе где ће бити у почетку присиљени на маневарску одбрану по дубини. Черчил и Идн су се сагласили да на југословенском делу фронта нема опасности на Љубљанском правцу, јер се ту налазе јаке југословенске снаге. По њиховом мишљењу опасност је претила на правцу Аустрија-Трст-Италија, због тамошњих слабих НАТО снага. Черчил и Идн су истицали велику предност атомском наоружању, бомбардовању и уништавању комуникација. Броз је Черчилу понудио потписивање англо-југословенског војног

⁷⁹² Исто, стр. 62.

⁷⁹³ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, строго поверљива свеска/телеграми на вези Генералштаб-Вашингтон, Перо за Пеку у Вашингтону 23.03.1953. године.

споразума, али овај то није могао да прихвати без консултација са владом. Черчил је изјавио да је Британија савезник Југославије и "ако наша савезница Југославија буде нападнута ми ћемо гинути заједно са вама."⁷⁹⁴ Черчил и Идн су показали разумевање за југословенско неприступање у НАТО и изнели разлоге у прилог посебног положаја Југославије и посебне улоге Анкарског пакта.⁷⁹⁵

Средином јула 1953. године Југославији је упућен позив да делегација Генералштаба дође на разговоре у Вашингтон у оквиру Друге трипартитно-југословенске конференције.⁷⁹⁶ У припремама за састанак трипартитне силе су наглашавале да је успешна одбрана Југославије од врло великог стратешког значаја и зато је потребно наставити испоруку материјалних средстава.⁷⁹⁷ Као једна од тачака дневног реда договорена је одбрана аустриског планинског бастiona, као и заједничког југословенско-италијанског подручја. Разговори у Вашингтону почели су 25. августа 1953. године, а југословенску делегацију је предводио генерал-потпуковник Љубо Вучковић, заменик начелника Генералштаба.⁷⁹⁸ На почетку конференцији у име трију савезничких влада саопштење је прочитао амерички генерал Лемнитзер (Lyman Louis Lemnitzer), помоћник начелника генералштаба за планирање и истраживање, који је рекао да нису задовољни са резултатима досадашње сарадње, јер одсуствују заједнички планови. Нагласили су да је одбрана северне Италије и комплетног Јужног крила НАТО немогућа без учешћа Југославије.⁷⁹⁹ Генерал Вучковић је пренео очекивања југословенског Генералштаба за стварањем заједничког фронта у Европи.⁸⁰⁰ Конференција је трајала до 28. августа, а затим је до 5. септембра усаглашен заједнички меморандум који је сутрадан потписан.⁸⁰¹ У последњој, шестој тачки, Меморандума наводи се „сагласност да матерјална и оперативна сарадња може бити успешно развијена преко контакта са одговарајућим НАТО

⁷⁹⁴ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 499, 500; D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 83.

⁷⁹⁵ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b, Велика Британија, *Југословенско-британски односи у 1953. години, Прилог стр. пов. Билтену бр. 4/1954*. На документу је Брозев параф.

⁷⁹⁶ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 103.

⁷⁹⁷ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, строго поверљива свеска/телеграми на вези Генералштаб – Вашингтон, Лекић Брозу и генералима, 21. јул 1953. године.

⁷⁹⁸ Исто, Вучковић из Вашингтона, Брозу, ген Гошњаку и Шашићу, 25. августа 1953. године.

⁷⁹⁹ У Војном архиву, под ознаком TOP SECRET SECURITY INFORMATION налази се записник са Tripartite – Yugoslav Military Conference 24-28 August 1953, на енглеском језику. II Управа ГШ ЈНА, строго поверљиви извештаји војног изасланства у Вашингтону, Е-145.

⁸⁰⁰ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 101-147.

⁸⁰¹ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1.

командантима, даљим трипартитно-југословенским разговорима или било који други одговарајући начин, када се за то укаже потреба.“

Заменик директора Дирекције за Грчку, Турску и Иран (Deputy Director of the Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs) Вилијам Бакстер (William O. Baxter) пренео је грчком министру спољних послова Стефаносу Стефанопулосу 30. октобра 1953. информације са трипартитно-југословенског састанка.⁸⁰² Састанку је присуствовао и министар саветник у грчкој амбасади у Вашингону Џон Калергис (John D. Kalergis), који је и преводио. Секретар Бакстер је рекао да зна колико је за грчку владу значајно питање војне сарадње Запада са Југославијом, као и да је ово питање од значаја и са политичког становишта у вези са решењем тршћанског питања. Рекао је Стефанопулосу да му саопштава информације на личној и неформалној основи и указао на потребну дискрецију јер италијанска влада није била упозната са тим детаљима, као и да Стефанопулос ово не треба да разуме као званично обавештавање грчке владе, јер ће оно уследити нешто касније, вероватно преко војних канала. Бакстер је рекао да су разговори вођени на војном нивоу и нису садржали политичке изјаве ни са једне стране. Одржани су у атмосфери велике искрености и срдачности и били су веома значајни за објашење југословенске позиције. Изгледало је да је југословенски главни циљ добијање Западне подршке за модернизацију њихових оружаних снага. Конференција је почела разменом обавештајних података у вези са совјетско-сателитском претњом према Југославији; југословенско схватање ситуације није било значајно другачије од схватања које су имале наведене три силе. Конференција се затим окренула стратегијским питањима. НАТО планови нису представљени југословенској страни, али им је речено да, у војничком погледу, не би било добро да у случају напада совјетских сателита они остану изоловани. Значај одбране Југославије за безбедност југоисточне Европе била је позната. Дискутовали смо са Југословенима о стратегијском концепту који би требало да буде прихваћен за одбрану Југославије, и сазнали смо да су њихове идеје веома блиске нашим, нарочито у вези са потребом да се бране Љубљанска

⁸⁰² До састанка са секретаром Бакстером дошло је на молбу Стефанопулоса, који је желео „да продискутују питања од заједничког интереса“. “Memorandum of Conversation, by the Deputy Director of the Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs (Baxter), Washington, October 30, 1953”, FRUS, 1952-1954. *Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean*, Volume VIII, p. 852-857.

врата и да се постигне споразум са грчким и турским снагама на југу. Југословени су представили листу потребног материјала за опремање југословенских оружаних снага у случају рата. О југословенским предлозима није дато мишљење и није дато никакво обећање. На конференцији је договорено да се предложи владама да следећи корак треба да буде трипартитно-југословенски састанак експерата да испитају потребе за материјалом и логистичке проблеме. Конференција је такође предложила да наредни оперативна разматрања би требало да се изврше са одговарајућим НАТО командантима. Трипартитни представници су нагласили југословенским представницима да би будући војни планови били нереалистични уколико тршћанско питање не би најпре било стабилизовано. Стефанопулос је једном прекинуо секретара у вези са његовом изјавом да је одбрана Југославије значајна за безбедност југоисточне Европе, и упитао је секретара да ли је то став и САД. Секретар је објаснио да је то војни угао посматрања који још увек није разматран са политичког нивоа. То је, сматрао је секретар, у процесу давања мишљења од стране Здруженог генералштаба (Joint Chiefs of Staff). Када је Стефанопулос кренуо секретар се још једном вратио на питање Трста, ургирајући да грчка влада искористи сав свој утицај, за који је он знао да је велики, на Југославију да прихвати разумно решење. Секретар је рекао да тршћанско питање мора да буде решено, не може бити безбедности за југоисточну Европу све док оно не буде решено.

Детаљ на који је југословенски војни изасланик генерал Лекић указао југословенском Генералштабу 12. септембра 1953. умањује постигнуте резултате разговора.⁸⁰³ Наиме, југословенску војну делегацију нико од америчких званичника није отпратио приликом одласка. Иако је добио уверавања генерала Едлемана да је реч о ненамерном пропусту, генерал Лекић је сматрао „да су ови поступци намерни, на линији настојања да се односи са Талијанима овим не би нашкодило. Молим да о овоме поведете рачуна приликом доласка и испраћаја њихове делегације за маневре.“ Генерал Лекић је 29. септембра обавестио Генералштаб да је због овог пропуста добио писмо извињења од стране генерала Френка Партрица, који му је и усмено изразио своје извињење на једном пријему.⁸⁰⁴ Када му је генерал Лекић рекао да је имао утисак да до испраћаја није дошло због тога

⁸⁰³ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1.

⁸⁰⁴ Исто.

што су се уплашили од Италијана, „није му било право“ и рекао је да је он по питању Трста на југословенској страни.

Без обзира на постојећа неслагања, развој југословенско-америчких односа током 1953. године омогућио је подизање програма војне помоћи на виши ниво.⁸⁰⁵ Дошло је до попуњавања материјално-техничких празнина у јединицама југословенске војске са стављањем акцента на квалитету наоружања, а не на његову количину.

Крајем 1954. и почетком 1955. године ФНРЈ је економски и војни била везана за западне силе од којих је и даље добијала значајну економску и војну помоћ.⁸⁰⁶ Вредност укупног програма војне помоћи за 1954. годину процењује се на око 257.875.000 долара и представља највиши одобрени износ по једном годишњем програму.⁸⁰⁷ То указује на велики интерес западних земаља да помажу југословенску армију и њено учешће у одбрани Европе. Међутим, након што је у Југославију 26. маја 1955. године допутовала висока државно-партијске делегација коју је предводио Никита Хрушчов, први секретар ЦК КПСС, почела је нормализација југословенско-совјетских односа.⁸⁰⁸ Током 1955. године делимично или потпуно су обустављене испоруке авиона, тенкова, радара и артиљерије. У погледу сврсисходности даљег пружања војне помоћи ФНРЈ, већ крајем 1955. године, а посебно почетком 1956. године, америчка администрација је испољавала све већу колебљивост.⁸⁰⁹ Ипак, југословенска страна је та која је прва учинила одлучан корак ка иступању из система војне помоћи. Код владе у Београду је сазревало мишљење да даљи наставак америчке помоћи доноси сувише политичке штете у тренутку када се југословенска спољна политика поново окреће ка Совјетском Савезу. Серијом изјава датих током лета 1956. године, Јосип Броз Тито је обелоданио спремност Југославије да се одрекне америчке војне помоћи.⁸¹⁰ У време све изразитијег приближавања ФНРЈ Совјетском Савезу у Сједињеним Државама се ширио круг оних политичких структура које су биле незадовољне наставком пружања економске и војне помоћи Ју-

⁸⁰⁵ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 248.

⁸⁰⁶ Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, Beograd, 2006, стр. 107. (У даљем тексту: D. Bogetić, *Nova strategija...*)

⁸⁰⁷ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 165.

⁸⁰⁸ D. Bogetić, *Nova strategija...*, стр. 15.

⁸⁰⁹ Исто, стр. 107.

⁸¹⁰ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 223.

гославији. Чланови Конгреса, Стејт департмент, чланство владајуће странке, као и целокупна америчка јавност нису више били спремни да се искључиво руководе прагматичним америчким интересима и да просовјетску групацију држава слабе пружањем материјалне помоћи Југославији. Са југословенске стране стално је истицана чињеница да су се због „совјетске мировне иницијативе“ промениле међународне околности у односу на ранији период и да због тога војна сарадња САД и ФНРЈ мора да буде постављена на другачије основе. Америчком амбасадору Ридлбергеру је у више наврата указивано на то „да се у данашњој ситуацији војна сарадња појављује у сасвим другој светлости, да би она морала, уколико се уопште продужи, да добије другачије форме, па и садржај. И политички и практично гледајући, она се не може наставити на исти начин, у измењеној ситуацији војна помоћ треба да буде постављена на другу базу и треба смањити број особља америчке војне мисије у Београду, да би боље било више форсирати друга поља сарадње на којима можемо да развијамо своје односе“.⁸¹¹

У обраћању Конгресу 15. октобра 1956. године амерички председник Ајзенхауер је наговестио привремено обустављање војне помоћи Југославији „док се у ближој будућности, ситуација не буде могла ближе проценити“.⁸¹² Амерички председник је тада прецизирао да се обуставља испорука 200 млазних ловаца и друге војне опреме која је раније уговорена, док се наставља испорука раније договорених количина жита.⁸¹³ У реаговању на изјаву председника Ајзенхауера, југословенско Министарство иностраних послова је објавило саопштење у коме се, у настојању да покаже равнодушност због могућег обустављања америчке помоћи, није либило ни од отвореног обезвређивања америчке помоћи која „није вредна помена“ и која је „практично непостојећа“.⁸¹⁴ Не желећи да се више исцрпљује у дискусијама са југословенским званичницима, председник Ајзенхауер је амбасадору Ридлбергеру упутио инструкције да од југословенских власти затражи децидирани одговор да ли желе да се настави са реализацијом програма војне помоћи, или инсистирају на прекиду тог аранжмана. Са том инструкцијом амбасадор Ридлбергер је 24. децембра 1956. године разговарао са југословенским

⁸¹¹ D. Vogetić, *Nova strategija...*, стр. 108.

⁸¹² Исто.

⁸¹³ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 223.

⁸¹⁴ D. Vogetić, *Nova strategija...*, стр. 108.

министром иностраних послова Кочом Поповићем. Југословенски министар је избегавао директни одговор, али је све време говорио о разлозима због којих је код југословенске владе опада интерес за војном помоћи Сједињених Држава. Главни разлог се састојао у томе што се Југославија не осећа више угроженом и сматра да више не постоји опасност општег рата.⁸¹⁵ Период директне војне помоћи Сједињених Америчких Држава Федеративној Народној Републици Југославији окончан је изјавом о заједничкој сагласности о обустављању војне помоћи, потписаним 9. децембра 1957. године.⁸¹⁶ На овај начин је, према речима амбасадора Ридлбергера, „завршена једна ера у југословенско-америчким односима и започета нова“.⁸¹⁷

Тршћанско питање и Балкански пакт

У сложеним међународним околностима изазваним блоковском поделом између Истока и Запада, војнополитичку ситуацију у Европи додатно су компликовали нерешени односи Југославије и Италије. Тршћанска криза је утицала на преговоре о безбедносним плановима НАТО и односима НАТО са балканским државама. Сложеност утицаја који је нерешено тршћанско питање имало на дипломатске активности у време формирања Балканског пакта можемо посматрати кроз односе Југославије са Великим силама, као и однос Југославије са Италијом и балканским чланицама НАТО, Грчком и Турском. Стварање регионалног војног савеза на Балкану, који су чиниле једна комунистичка земља и две чланице НАТО, изазвало је велико интересовање европске и светске јавности и бурна превирања у дипломатским круговима.⁸¹⁸

Међу првим сусретима у којима је било речи о значају Југославије за Запад јесте већ поменути сусрет Едварда Кардеља са министром Бевином 11. септембра 1950. године на броду „Квин Мери“.⁸¹⁹ Бевин је рекао да јачање Југославије не штети Западу и да Југославија, Грчка, Италија, Турска и Аустрија треба да се повежу економски и политички. Посебно је инсистирао да успостављању добрих

⁸¹⁵ Исто, стр. 108, 109.

⁸¹⁶ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć...*, стр. 224.

⁸¹⁷ D. Bogetić, *Nova strategija...*, стр. 111.

⁸¹⁸ Miljan Milkić, „Jugoslovensko-italijanski odnosi i stvaranje Balkanskog pakta 1953. godine“. U: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2008, стр. 602–616.

⁸¹⁹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/944. Винстон С. Черчил, *Други светски рат*. том VI, *Тријумф и трагедија*, Просвета, sine anno, Београд, стр. 148.

односа Југославије и Грчке. Едвард Кардељ је рекао да југословенска влада сарађује са свим државама, али да озбиљна помоћ може доћи само са Запада.

Већ током 1951. године амерички војни стручњаци су разматрали могућности уласка земаља југоисточне Европе у НАТО или формирање Средоземног пакта. Поједини амерички војни стручњаци сматрали су да југоисточни део фронта у Европи треба да чине НАТО трупе у Аустрији и Трсту, Италија, Југославија, Грчка, Турска и Иран.⁸²⁰ Наглашавана је потреба координације оперативних планова, снабдевање ових снага и стварање јединствене команде.

У склопу припрема за заједнички наступ грчких и турских представника на конференцији НАТО у Лисабону,⁸²¹ од 20. до 25. фебруара 1952. године, грчки премијер Софоклис Венизелос је од 29. јануара до 5. фебруара 1952. године посетио Турску и разговарао са министром иностраних послова Фуадом Кеприлијем.⁸²² Током посете заједничка одбрана је планирана у оквиру НАТО-а, али и по питању безбедности која се наметала самим географским положајем Турске и Грчке, које су на својим границама имале државе од чије су евентуалне агресије страховале (Бугарску, односно Совјетски Савез). Предложено је формирање регионалног пакта у који би ушле Турска, Грчка, Италија и Југославија. Венизелос је у изјави за штампу објаснио да ове земље имају много заједничких интереса за формирање оваквог пакта, који би уједно значио и јачање НАТО. Изјавио је да ће након Анкаре отићи у Рим и тамо наставити започете разговоре у правцу формирања пакта.⁸²³

⁸²⁰ ВА, ГШ 10, к. 373, ф 1, 3. Генерал Миле Килибарда, који је са генералом Милошем Шумоњом био југословенски представник на техничкој конференцији о питањима војне помоћи која је почела 7. августа, обавештава из Вашингтона 20. августа 1951. године генерала Пеку Дапчевића о разговорима са генералом Олмстедом.

⁸²¹ Ова важна конференција НАТО дефинитивно је означила је да је НАТО постао стална организација, за седиште је одређен Париз.

⁸²² ДА МСП, ПА, 1952, ф. 88, бр. 42065. Исто, ф. 68, бр. 41185.

⁸²³ Исто, ф. 88, бр. 42065. Гојко Жарковић Министарству иностраних послова, 11. фебруар 1952. године. Радовановић Министарству иностраних послова 8. фебруара 1952. Радовановић на основу разговора у Анкари закључује да колико год су потенцирани разговори о пријатељству које повезује две земље, главни разлог за подржавање преговора о продубљивању сарадње било је постојање заједничке опасности од могуће агресије у њиховом простору. Драган Богетић наводи да је током боравка грчке делегацији у Анкари дошло и до састанка југословенског амбасадора са Венизелосом и Кеприлијем на коме је отворено иницирана спремност грчке и турске владе да сарадњу са Југославијом подигну на ниво савезничких односа заснованих на заједничком програму одбране. D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 38, 39.

Грчка и Турска примљене су у НАТО 18. фебруара 1952. године.⁸²⁴ Два дана након пријема Турске и Грчке у стално чланство НАТО, почела је са радом конференција у Лисабону, на којој је Венизелос у разговору са Де Гасперијем подржавао југословенски став по питању Трста и указивао на велики значај Југославије у одбрани Запада.⁸²⁵ Позивајући се на своје чланство у НАТО, италијанска влада је настојала да наметне своју позицију Грчкој и Турској као новопримљеним чланицама. Међутим, позиције Италије нису биле тако јаке у оквиру НАТО, а нарочито грчка и турска влада нису благонаклоно гледале на италијанске лидерске аспирације. Неслагања су настала већ приликом одређивања команданта Јужних снага НАТО. Италијанска влада је 17. фебруара 1952. године објавила предлог да командант буде генерал Маурицио Лацаро де Кастиљоне (Maurizio Lazzaro de Castiglione). Грчка и турска влада су се том предлогу успротивиле, а на Лисабонској конференцији је одлучено да командант савезничких снага у Европи генерал Двајт Ајзенхауер, у оквиру својих надлежности, реши питање команданта Јужног сектора. Одређивање команданта италијанске, грчке и турске војске унутар НАТО било је главно питање и приликом сусрета италијанског премијера Алђиде де Гасперија и Венизелоса у Риму одржаног након Лисабонске конференције.⁸²⁶ По питању Југославије Венизелос је Де Гасперију рекао да ће се Југославија сигурно бранити ако буде нападнута и да решавање питања Трста треба препустити одлуци тамошњег становништва. Сугерисао је Де Гасперију да ће питање командовања моћи да буде решено тек када се реши питање учешћа Југославије у одбрани Запада. Сматрао је да је незгодно да Италијан буде командант, јер Грчка и Италија немају заједничких граница. Турска влада је покушавала да спречи чак и учешће италијанског представника у заједничкој команди Турске, Грчке и Италије.⁸²⁷ О политичкој сложености питања команданта Средоземне флоте (Турска, Грчка,

⁸²⁴ Julian Lindley-French, *A Chronology of European Security and Defence 1945–2006*, Oxford University Press, 2007, p. 37.

⁸²⁵ Први секретар југословенске амбасаде у Атини Сретен Илић обавештен је о детаљима конференције у Лисабону 12. марта 1952. године у разговору са Павлосом Вардонијанисом, шефом личног кабинета председника владе Венизелоса. ДА МИП, ПА, 1952, ф. 30, бр. 43823. Забелешка о разговору првог секретара Сретена Илића и аташеа за штампу Владимира Миловановића са Павлосом Вардонијанисом 12. марта 1952.

⁸²⁶ *Исто.* Југословенска амбасада у Лондону припремила је и послала МИП-у 19. марта 1952. године детаљан елаборат о заседању Лисабонске конференције НАТО. ДА МСП, ПА, 1952, ф. 68, бр. 43982. Отправник послова Добривоје Видић МИП-у 19. марта 1952.

⁸²⁷ *Исто.* ф. 88, бр. 44003.

Италија и Француска) говори чињеница да је оно решено тек почетком децембра 1952. године америчким попуштањем британским захтевима да командант буде адмирал лорд Маунтбатен (Louis Mountbatten).⁸²⁸ Након тога је под командом адмирала Роберта Карнија (Robert V. Carney) остала само Шеста америчка флота.

У току 1952. године југословенско-италијанска билатерална сарадња била је ограничена на покушаје решавања неких спорних међудржавних питања. У ово време требало је регулисати ствари конкретне сарадње. Потписивање и спровођење Конвенције о рибарењу, питање повратка ратних заробљеника и депортованих лица били су неки од проблема који су решавани на билатералном плану. Лео Матес, помоћник министра иностраних послова, је 5. маја 1952. године обавестио амбасадора Владимира Велебита у Риму да Италијани настоје да вештачки заоштре односа са Југославијом.⁸²⁹ У извештају се наводи да је италијанска страна одложила преговоре о рибарењу, прекинула разговоре о разграничењу, а италијански посланик Енрико Мартино није учествовао на Првомајској паради. Матес упозорава да италијанска страна спроводи овакве поступке са циљем да америчка влада направи притисак на Југославију и смањи економску и војну помоћ. Поруку сличне садржине Матес је послао југословенским амбасадама и посланствима као и Привредној делегацији у Трсту, 26. маја 1952. године.⁸³⁰ У извештајима југословенског министарства иностраних послова током 1952. године биле су присутне констатације о постојању економске размене између Југославије и Италије, али да опште стање међусобних односа није промењено и да италијанска влада својим поступцима јасно показује „да она не само да не жели пријатељство са Југославијом, већ да не жели ни уобичајне нормалне односе.“⁸³¹

Дипломатски потези италијанске владе били су подређени једној генералној политици која је подразумевала присуство у заједничким одбрамбеним плановима Запада на Медитерану, али без јасног одређења у којој мери жели да

⁸²⁸ Исто, ф. 68, бр. 416590. Јовановић из Атине МИП-у, 17. децембра 1952. године. Амбасадор Јовановић извештава да се утицај Британаца све више осећа у Грчкој. „Они желе покровитељство над савезом Југославије, Грчке и Турске“. О питању команданта Средоземне флоте извештава и амбасадор Братић из Тел Авива 20. децембра. Он каже да је ово именовање задовољило и америчку и енлеску страну по питању важности Средоземља у случају рата. ДА МСП, ПА, 1952, ф. 69, бр. 420. Братић из Тел Авива МИП-у 20. децембра 1952.

⁸²⁹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/350.

⁸³⁰ Исто.

⁸³¹ Исто.

учествује у тим плановима. У остварењу тог циља италијанска влада је покушавала да спроведе кампању против учешћа Југославије у одбрани Медитерана.⁸³² Своје активно учешће у креирању одбрамбених планова италијанска влада је током билатералних контаката са југословенским представницима декларативно стављала и изнад својих интереса по питању решавања Тршћанске кризе. Југословенски војни изасланик у Вашингтону генерал-потпуковник Данило Лекић, указао је 4. фебруара 1952. године италијанском војном изасланику на потребу ближе сарадње и на потребу решавања спорних питања између Југославије и Италије.⁸³³ Италијански војни изасланик се сагласио са таквим ставом и изразио мишљење да је питање Трста уско национално питање које не сме да представља сметњу успостављању бољих односа у тренутку када то захтевају интереси даљег опстанка и Југославије и Италије у сложеним војнополитичким односима у Европи. Сличне ставове имао је и италијански амбасадор у Истамбулу Лука Пјетромарки (Luca Pietromarchi) током разговора са југословенским амбасадором Љубомиром Радовановићем почетком августа 1952. године.⁸³⁴ Пјетромарки је говорио о својим настојањима код италијанске владе на тражењу споразумног решења са Југославијом. Полазећи од свог става да је одбрана Италије у зависности од одбране Југославије, предложио је амбасадору Радовановићу да се Грчка, Турска, Југославија и Италија споразумеју о заједничком систему одбране. Југословенски амбасадор је прихватио став да постоје заједнички интереси, али да их данашњи југословенско-италијански односа доводе у тешко стање и није желео да дискутује о тези заједничке одбране.

Окосница стварања добрих веза између Југославије, Грчке и Турске била је сарадња коју су међусобно успоставиле југословенска и грчка влада. Италијанска влада је настојала да током преговора које су водиле балканске државе што је више могуће дискредитује улогу Југославије. Током посете грчке парламентарне делегације Југославији, од 4. до 14. јула 1952. године, грчки посланик у Београду Спиридон Капетанидес објашњавао је начелнику Другог одељења Министарства

⁸³² ДА МСП, ПА, 1952, ф. 88, бр 413017.

⁸³³ ВА, II управа ГШ ЈНА, строго поверљиви извештаји војног изасланика у Вашингтону, Е-145, фасцикле 10 до 13, Извештај војног изасланика из Вашингтона 18. фебруар 1952. године.

⁸³⁴ ДА МСП, ПА, 1952, ф. 38, бр. 410782.

иностраних послова Драгомиру Вучинићу своје дипломатске активности на припреми доласка грчке делегације у Југославију.⁸³⁵ Капетанидес је рекао да је у дипломатским круговима било речи о томе да је један од циљева југословенско-грчког зближавања супростављање италијанској политици по питању Трста. Због тога је Капетанидес морао да убеђује италијанског посланика у Београду, Мартина да зближавање Југославије и Грчке није уперено против Италије, а исти став је пренео америчком амбасадору Џорџу Алену. Вучинић је потврдио да југословенско-грчко зближавање није уперено против Италије, али да ово зближавање неће наићи на добар пријем у Италији јер је италијанска влада показивала тежњу да се Југославија изолује у односу на западни блок, а посебно у односу на Сједињене Америчке Државе. На основу информација које су имали југословенски дипломатски представници у Риму, италијанска влада је сматрала да је посета грчке парламентарне делегације остварена у оквиру плана британске владе који је у склопу југословенско-грчке одбрамбене сарадње политички и војнички фаворизовао Југославију на штету Италије.⁸³⁶ У појединим извештајима који су стизали у југословенско министарство иностраних послова било је речи о томе да у дипломатским круговима у западној Европи преовладава мишљење да је посета грчке парламентарне делегације Југославији представљала увод у југословенско приступање НАТО путем формирања неке врсте филијале НАТО од Грчке, Турске и Југославије.⁸³⁷

Након што је у новембру 1952. године нову грчку владу формирао маршал Александар Папагос, италијанска влада је сматрала да он неће добронамерно гледати на аспирације Југославије да буде главна војна сила на Балкану. Међутим, приликом посете југословенских високих војних представника Грчкој од 26. до 30. децембра 1952. године, грчки премијер је јасно показивао од коликог му је значаја сарадња са Југославијом.⁸³⁸

⁸³⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-б/286, стр. пов. 1474. Забелешка о разговору начелника II одељења Министарства иностраних послова Вучинића са грчким послаником Капетанидесом на пријему у Президијуму НР Србије 7. јула 1952. „По питањима рата и мира Броз је у лето 1952. године тврдио да би Југославија, у случају совјетске агресије на Запад, морала да прихвати војно ангажовање на страни Запада. Истовремено, Броз је очекивао да војни отпор совјетској агресији буде усклађен и спроведен од стране УН.“ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 420.

⁸³⁶ ДА МСП, ПА, 1952, ф. 38, бр. 411426. Исто, ф. 30, бр. 410297.

⁸³⁷ Исто, бр. 49841.

⁸³⁸ ДА МСП, ПА, 1952, ф. 30, бр. 416896.

Састанак НАТО у Паризу од 15. до 18. децембра 1952. године био је добра провера могућности даљих дипломатских корака италијанске владе уперених против зближавања балканских држава.⁸³⁹ Извештаји са састанка указују да је Де Гаспери огорчено говорио о Југославији, али је у свом говору признао важност Југославије за одбрану Европе.⁸⁴⁰ У оквиру дискусије о општој међународној ситуацији он је навео да италијанска влада жели сарадњу са Југославијом и да је са своје стране учинила све да до те сарадње дође, али да је кривац за неостваривање сарадње југословенска влада. Од свих министара НАТО једино су грчки и турски министар иностраних послова говорили о неопходности сарадње НАТО са Југославијом. Донета је одлука да се ништа из дискусије по питању односа Југославије и Италије не износи у јавност као и да се ништа по питању Трста не уноси у записник.⁸⁴¹

Информације југословенског амбасадора Владимира Велебита из Рима говоре о томе да је Де Гаспери са заседања НАТО у Паризу дошао врло незадовољан.⁸⁴² Италијански премијер није успео у свом покушају да наметне питање Трста јер су турска и грчка делегација биле одлучне у одбрани својих ставова о заједничкој одбрани Балкана. Британски министар иностраних послова Ентони Идн је покушавао да Де Гасперију наметне турско и грчко виђење балканског савеза. Државни секретар САД Дин Ачесон такође није подржавао италијанске ставове, иако је то обећао италијанском амбасадору у Вашингтону Алберту Таркианиу пре поласка за Париз. Ачесон је саветовао Де Гасперија да буде умерен у односу на Београд. Владимир Велебит закључује да је италијанска политика доживела неуспех јер је Де Гаспери своју спољну политику заснивао на уједињењу Европе на војном плану без учешћа Југославије. Последњег дана

⁸³⁹ Miljan Milkić, „Jugoslovensko-italijanski odnosi i stvaranje Balkanskog pakta 1953. godine“. U: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Institut za noviju istorije Srbije, Beograd, 2008, стр. 610.

⁸⁴⁰ ДА МСП, ПА, 1952, ф. 68, бр. 416823.

⁸⁴¹ Информације о састанку НАТО пренео је британски дипломата Диксон Пирсон југословенском амбасадору у Лондону Јожи Брилеју и рекао „да жели да обавести југословенску страну о разговорима јер је то у духу договора Тито – Идн о међусобном консултовању“. *Исто*. Јоже Брилеј из Лондона Министарству иностраних послова 24. децембра 1952. У строго поверљивом извештају МИП-а „Заседање савета Атлантског пакта у Паризу од 15. до 19. децембра 1952.“ детаљно су наведене теме о којима се дискутовало (питање Немачке, о Северној Африци и Индокини, о Југославији и одбрани Балкана, активност италијанских представника) и на крају је дат кратак закључак о томе да ово десето заседање није донело никакве значајније одлуке. *Исто*, бр. 417426. Извештај о заседању Атлантског пакта у Паризу није потписан нити датиран.

⁸⁴² ДА МСП, ПА, 1952, ф. 39, бр. 471.

конференције у Паризу Кеприли је разговарао са југословенским амбасадором Срђом Прицом и обавестио се о југословенским ставовима. Након конференције Кеприли је отишао у Рим где је настукао са позиција да је сарадња Југославије и Италије значајна за организовање европске одбране. У том циљу питање Трста је требало оставити по страни.⁸⁴³

Настојања балканских државе да формирају војни савез представљала су нову квалитативну ситуацију за италијанску владу. Стварање таквог савеза у коме би, како се објективно очекивало, водећу улогу имала Југославија, одређивало је став италијанске владе према преговорима који су вођени у том циљу. Посета италијанског премијера Алђиде де Гасперија Атине од 8. до 11. јануара 1953. године представљала је последњу проверу да ли је уопште могуће превазићи притисак италијанске владе и формирати балкански савез. Резултати посете требали су да дају одговор на питање које су земље спремне да прихвате учешће у таквом савезу. Објективне политичке околности у том тренутку нису биле наклоњене италијанској влади. Иако је Де Гасперијев саветник за спољне послове је заступао тезу да би Грчка у случају агресије имала много веће користи од Италије него од Југославије,⁸⁴⁴ интереси Грчке и Италије по питању одбране нису били подударни. Грчка влада није имала интереса да Италија уђе у разговоре о одбрамбеним плановима балканских земаља, јер би укључењем Италије било појачано питање одбране Љубљанског правца, што би ослабило јужни фронт и одбрану Грчке.⁸⁴⁵

Према сазнањима које је имао југословенски амбасадор у Грчкој Радош Јовановић, Де Гаспери је током посете Атине намеравао да, уколико не може да спречи војни или било који други споразум између Грчке, Југославије и Турске, онда да у такав споразум уђе и Италија као четврти члан.⁸⁴⁶ Током Де Гасперијевог боравка у Атине одржана су два званична састанка, 9. и 10. јануара.

⁸⁴³ Исто, ф. 68, бр. 416823. Прица из Париза Министарству иностраних послова 19. децембра 1952. О својим разговорима у Риму Кеприли је обавестио амбасадора Радовановића 3. јануара 1953. године. Исто, ф. 69, бр. 418498. Радовановић из Анкаре Министарству иностраних послова, 3. јануар 1953.

⁸⁴⁴ Исто, ф. 39, бр. 4438. Непотписани телеграм из Рима Министарству иностраних послова 28. новембра 1952. О садржају овог телеграма Беблер је обавестио посланство ФНРЈ у Атине 5. децембра 1952. Амбасадор Јовановић је имао утисак да се посети Де Гасперија придаје мањи значај него сарадњи са Југославијом. Исто, ф. 30, бр. 415532. Јовановић Министарству иностраних послова, 26. новембар 1952.

⁸⁴⁵ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, ред. бр. 2, телеграм бр. 10.

⁸⁴⁶ ДА МСП, ПА, 1952, ф. 39, бр. 41083.

Италијански премијер је говорио о опасности која прети од комунизма, поставио питање да ли уопште може да се сарађује са Југославијом и заложиио се да свака сарадња са Југославијом мора да се одвија преко НАТО и уз предходну сагласност ове војне алијансе. Папагос је објаснио Де Гасперију да се са Југославијом воде војни разговори, да ће Грчка наставити ове разговоре и да се нада да ће се разговори завршити повољно и са конкретним резултатима. Папагос је изјавио да је сарадња Грчке, Турске и Југославије неопходна и да се без те сарадње Балкан и Западна Европа не могу бранити. Пошто је првобитна идеја стварања Балканског савеза подразумевала и укључење Италије, Де Гаспери је покушавао да у последњем тренутку одложи формирање Савеза док се не реши тршћанско питање. Из његових разговора са Папагосом могло се закључити да ће италијанска влада променити тактику према Југославији и покушати да у том циљу ангажује грчку и турску владу као посреднике. С друге стране, италијанска делегација је током разговора покушавала да преко грчке делегације обезбеди активно место у трипартитним разговорима, образлажући то својом стратешком позицијом и ставом НАТО.⁸⁴⁷ Италијански премијер је такође предлагао да се Грчка, до решења тршћанског питања, више ослони на један замишљени Медитерански пакт под вођством Рима, него на Балкански пакт с Београдом као његовим главним упориштем. На крају посете Де Гаспери је изјавио да се италијанска влада начелно не противи ни једном регионалном пакту, али да ће сваки пакт на Балкану који не би укључивао и Италију сматрати противним очувању мира у Средоземљу.⁸⁴⁸ Из више дипломатских извора југословенска влада је добијала информације на основу којих се могло видети да посета Де Гасперија Грчкој није била успешна. Коча Поповић 2. фебруара 1953. године обавештава Броза да је Де Гаспери напустио Атину “празних руку”.⁸⁴⁹

Истог дана када је Де Гаспери стигао у Атину, југословенски генерални конзул у Истанбулу, Гојко Жарковић разговарао је са генералом Хаки Тунабојлуом, који је у децембру 1952. године био на челу турске војне делегације која је посетила Југославију.⁸⁵⁰ Тунабојлу је сматрао да италијанска влада има

⁸⁴⁷ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 2, телеграм бр. 5.

⁸⁴⁸ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 492.

⁸⁴⁹ ДА МСП, ПА, 1952, ф. 39, бр. 41083. АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-с.

⁸⁵⁰ ДА МСП, ПА, 1952, ф. 95, бр. 41564.

негативан став по питању сарадње Југославије, Грчке и Турске јер се боји добро наоружане Југославије која би могла да угрози италијанске интересе. Гојко Жарковић је у извештају нагласио да Тунабојлу, као и већина Турака, не воли Италију и сумња у ефикасност споразума у коме би учествовали и Италијани. На основу расположиве грађе и литературе можемо закључити да је након одласка Де Гасперија из Атине дошло до убрзавања припрема за потписивање Балканског пакта, што говори о томе да је велики италијански притисак неутрализован.⁸⁵¹

Значајан догађај у правцу постизања услова за формирање Балканског пакта, као и дефинисања односа његових чланица према Италији и НАТО, била је посета министра иностраних послова Турске Фуада Кеприлија Југославији. У разговорима које је имао у Београду са Кочом Поповићем 21. јануара 1953. године и са Јосипом Брозом у Београду и на Брионима, 21. и 22. јануара 1953. године постигнута је начелна сагласност о споразуму који би омогућио и војну сарадњу, али у оквиру турских и грчких обавеза према НАТО. У погледу односа са Италијом усвојен је „принцип отворених врата“.⁸⁵² Иако у току разговора турска делегација на челу са Кеприлијем није показала разумевање за одбијање југословенске владе да се прикључи Северноатлантском савезу, то није значајније утицало на закључке који су донети током разговора.⁸⁵³ Значај Кеприлијеве посете Београду за даљи развој сарадње између балканских држава и НАТО јесте и у томе што је он пред полазак у Београд о ставу који ће заузети обавестио америчког, британског и француског амбасадора. Том приликом британски амбасадор Хелм скренуо му је пажњу меморандумом на однос Турске према НАТО и на спор Југославије са Италијом као чланицом НАТО. Турска влада је одговорила меморандумом у коме је бранила политику Балканског споразума.⁸⁵⁴ Оно што је југословенска влада касније замерала Кеприлију јесте чињеница да је на његово инсистирање остављена могућност за улазак Италије у Балкански пакт.

855

⁸⁵¹ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 492.

⁸⁵² АЈ, ф. 837 (КПР), I-2/2.

⁸⁵³ *Balkanski pakt. Zbornik dokumenata iz Arhiva Vojnoistorijskog instituta, Arhiva Ministarstva spoljnih poslova i Arhiva Josipa Broza Tita (1952-1960)*, Beograd, 2005, стр. 31. (У даљем тексту: *Balkanski pakt*)

⁸⁵⁴ ДА МИП, ПА, 1952, ф. 69, бр. 42209.

⁸⁵⁵ *Исто*, бр. 18986.

Након повратка из Београда, Кеприли је по питању балканске сарадње рекао амбасадору Љубомиру Радовановићу да је "ствар потпуно завршена" и да је током фебруара планиран трипартитни састанак у Атини и склапање споразума.⁸⁵⁶ Радовановић извештава да је цео дипломатски кор у Турској веома повољно примио вест о споразуму. Повољно је реаговао и италијански амбасадор, јер је на основу принципа „отворених врата“ италијанској влади пружена прилика за сарадњу. Турски амбасадор у Москви је сматрао да формирањем Балканског пакта Турска и Грчка јачају положај Југославије према Италији по питању Трста.⁸⁵⁷

Владе западних земаља имале су своје разлоге да са опрезношћу прате преговоре који воде потписивању Балканског пакта. Било је јасно да је споразум о сарадњи балканских држава приоритет западне политике, али се настојало да буде потписан уз, барем, начелни пристанак италијанске владе. У дипломатским круговима у Вашингтону је преовладавао став да ће италијанска влада морати да попусти јер се земље НАТО, нарочито САД, залажу за сарадњу.⁸⁵⁸ Америчка влада се начелно залагала за постизање грчко-турско-југословенске одбрамбене сарадње. Међутим, када је почетком 1953. године требало да дође до институционализовања те сарадње, они су упозоравали грчку владу да не жури са војним пактом, јер би то створило потешкоће у Италији и ојачало позиције Југославије на Балкану. Због оваквих ставова земаља чланица НАТО, код грчке и турске владе је дошло до извесног захлађења, тако да су ове владе биле склоне да у последњем тренутку одустану од, до тада, претежно војног карактера Балканског пакта и потпишу само политички споразум са Југославијом.⁸⁵⁹

Ставови представника Стејт департмента промењени су након што је Кеприлијевом посетом Београду сарадња балканских држава ближе дефинисана. Амерички амбасадор у Београду, Џорџ Ален, рекао је југословенском министру иностраних послова Кочи Поповићу да су разговори Југославије са Грчком и

⁸⁵⁶ Исто, ф. 95, бр. 42501.

⁸⁵⁷ Исто, ф. 69, бр. 41570.

⁸⁵⁸ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, депеша бр. 12. Лекић из Вашингтона, 10. јануар 1953.

⁸⁵⁹ Исто, 2, Митрос, на основу разговора са Давосом, извештава 6. фебруара 1953. да је извесно хлађење до кога је дошло изазвано споља од НАТО и Американаца, а не Грчком или Турском иницијативом. О томе видети: D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 496, 497.

Турском добро примљени у Америци.⁸⁶⁰ Југословенски војни изасланик у Вашингтону, генерал Данило Лекић, добијао је уверавања од стране америчких војних званичника да италијанска влада у периоду пред формирање Балканског пакта није ништа предузимала преко америчких власти да би омела војно повезивање балканских држава.⁸⁶¹ Генерали Едлеман и Форел, са којима је Лекић разговарао, рекли су да сумњају да би се италијанска влада усудила да нешто у том погледу уради, јер су знали да америчка влада, као и владе осталих чланица НАТО, имају став да је повезивање и тесна сарадња балканских држава пожељна и да представља основни предуслов за организацију одбране.

Британска штампа и званични кругови су од почетка подржавали југословенско-турско-грчку сарадњу, али су с друге стране ширене вести да Британија не би желела да сарадња балканских држава доведе и до формалног пакта. Сматрало се да британски интереси нису довољно загарантовани у оваквом пакту. Идн се приликом посете Југославији 17. септембра 1952. године сагласио да се развија сарадња између Југославије и Грчке, јер су оне балканске земље и упућене су једна на другу. У вези са сарадњом Југославије са Турском, као азијском земљом, Идн није имао позитивно мишљење. Зато је Идн био против "нереалних пактова који још више компликују и овако тешку ситуацију."⁸⁶² Ипак, британска влада је прихватила закључење формалног споразума трију земаља и у званичним изјавама преовладало је похвално изражавање о југословенско-турско-грчким односима. У извештајима југословенских дипломатских представника наводи се да је питање Трста у британској штампи било саставни део свих чланака о одбрани Балкана, али је и показивано разумевање за италијанске захтеве на Балкану. Британија је желела да положај Југославије у будућем споразуму балканских држава не буде непотребно јак и да развитак пријатељских односа балканских држава не донесе штете италијанској влади. Због тога су се у Британији појављивала питања односа Југославије према НАТО,

⁸⁶⁰ ДА МСП, ПА, 1952, ф. 69, бр. 42497.

⁸⁶¹ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 2, телеграм бр. 146.

⁸⁶² *Исто*, телеграм бр. 14. Митрос Брозу и Генералштабу, 4. фебруар 1953. Војводић након разговора са Давосом извештава Брозу и Генералштаб да Грци нису упознати са многим америчким ставовима по питању потписивања Балканског пакта. Давос је поред дужности заменика начелника Генералштаба био и претставник грчке армије у НАТО. ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 2, телеграм бр. 15. О ставовима Британаца извештава Митрос на основу разговора са Николасом, за кога каже да има добре везе са Енглезима. Митрос Брозу и Генералштабу 3. марта 1953; *Исто*, телеграм бр. 24.

односно будућег односа НАТО према Југославији у случају напада на Југославију. Преовладавала је опција према којој би у случају напада неке од сателитских земаља на Југославију, Југославија добила помоћ од Грчке и Турске, док би се НАТО држао по страни и Југославију само материјално помагао.⁸⁶³

Потреба проналажења споразумног решења тршћанског питања била је приоритет британске и америчке спољне политике и у периоду док су вођени преговори око формирања балканског савеза. Почетком фебруара 1953. године у поверљивој мисији у Риму борао је британски дипломата Диксон Пирсон. Он је покушао да убеди Де Гасперија да је потребно да се италијанска и југословенска влада споразумеју око решавања питања Слободне територије Трста.⁸⁶⁴ Након Пирсона у Рим је дошао и амерички државни секретар Џон Фостер Далс. По питању Трста и италијанских аспирација, Далс је рекао Де Гасперију да Југославија неће прихватити предложена решења и сугерисао му да нађе начина како би дошло до непосредних преговора италијанске и југословенске владе. Далс је сматрао да Италија, по угледу на Грчку и Турску, треба да склопи са Југославијом дугорочни споразум о пријатељству после чега би дошло и до сарадње на војном плану.⁸⁶⁵ У духу ових разговора америчка амбасада обавестила је италијанско Министарство иностраних послова да америчка влада подржава споразум Југославије, Грчке и Турске само као "аранжман политичко-дипломатског карактера", а што се тиче војних клаузула сматра да "Грчка и Турска као чланице НАТО не могу преузимати никакве обавезе без сагласности Већа НАТО".⁸⁶⁶ Такође је наглашено да не постоји опасност за Италију да ће овим споразумом бити војнички заокружена.

Уз сагласност политике западних сила, војне делегације Југославије, Грчке и Турске су на састанку у Атини завршиле коначни текст војног дела споразума, с тим да се у њему одбрамбена сарадња третира само начелно, без икаквих конкретних модалитета. До 22. фебруара они су завршили свој рад, а затим је уследила посета Коче Поповића Атини од 23. до 26. фебруара 1953. године. Грчки и југословенски министри иностраних послова, Поповић и Стефанопулос, 25.

⁸⁶³ ДА МИП, ПА, 1953, ф. 69, бр. 41734. АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-ц.

⁸⁶⁴ ДА МСП, ПА, 1953, ф. 22, бр. 41521.

⁸⁶⁵ Исто, ф. 78, бр. 42210.

⁸⁶⁶ Исто, ф. 69, бр. 41935.

фебруара на конференцији за штампу у Атини, преставили су целовит текст Балканског пакта. Том приликом Поповић је изразио "наду да ће остале балканске земље повољно реаговати на склапање пакта". Из Атине Стефанопулос и Поповић су отпутовали у Турску и заједно са Фуадом Кеприлијем потписали 28. фебруара 1953. године Споразум о пријатељству и сарадњи између Грчке, Турске и Југославије.⁸⁶⁷

Након потписивања Анкарског уговора однос чланица Балканског пакта према НАТО је добио на својој актуелности. Међу балканским савезницима од самог почетка преговора постојала је неусклађеност ставова по питању односа Балканског савеза према НАТО. Због тога су интензивирани и напори дипломатија западних земаља у правцу решавања односа НАТО и новоформираног савеза на Балкану. Министар Стефанопулос је 12. марта 1953. године обавестио југословенског амбасадора Јовановића да су америчка, британска и француска амбасада предале грчком министарству иностраних послова меморандум у коме траже да Грчка и Турска пред сталним саветом министара НАТО предају декларацију о Балканском пакту.⁸⁶⁸ У декларацији је требало да стоји гаранција да трипартитни уговор није у супротности са НАТО и да ће сви закључци генералштабова трију земаља бити подношени на одобрење команданту атлантских снага Рицвеју пре него што их одобре владе балканских савезница. Представници НАТО су такође сматрали да на основу члана 5. Вашингтонског уговора о формирању НАТО, земље чланице Анкарског уговора треба да дају изјаву да у случају напада на ма коју земљу потписницу Балканског пакта, нападнута земља одмах обавести НАТО. Стефанопулос је рекао да је овај меморандум предат и турској влади, која је одговорила да категорички одбија да даје ма какву декларацију пред НАТО, јер је склапање уговора ствар балканских земаља које не морају тражити одобрење. Стефанопулос је рекао да грчка влада нема разлога да заузме другачији став од турске владе, и тражио је мишљење југословенске владе. Југословенски амбасадор је рекао да је у потпуности сагласан са турским ставом. Помоћник министра иностраних послова Вељко Мићуновић је о разговору Стефанопулоса и Јовановића 19. марта 1953. године обавестио Кочу Поповића преко амбасаде ФНРЈ у Лондону и рекао му да је

⁸⁶⁷ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 81, 82. D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 497.

⁸⁶⁸ ДА МИП, ПА, 1953, ф. 69, бр. 43402. АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-ц, Балкански савез.

Јовановић „сувише брзо изнео као своје мишљење“.⁸⁶⁹ По налогу Кардеља, амбасадор Јовановић је 18. марта обавештен да југословенска влада не жели да улази у питање обавеза Грчке и Турске према НАТО. Званичан став југословенске владе је био да није неопходно да се закључци представника трију генералштабова подносе на накнадно одобрење НАТО-у, јер Грчка и Турска у својим односима са Југославијом већ раде у складу са својим обавезама према НАТО. Југословенска влада је сматрала да три земље требају споразумно да утврде шта у погледу садржине и закључака генералштабских разговора може да буде предмет информација другим силама.⁸⁷⁰ Стефанопулос се 21. марта сагласио са овим југословенским ставом и рекао Јовановићу да су се грчка и турска влада, у сагласности са Стејт Департаментом, договориле око садржаја декларације коју треба да изнесу пред НАТО.⁸⁷¹ У декларацији се изражавао став двеју влада да Анкарски уговор не представља проширење уговора о формирању НАТО, и да обавезе примљене од НАТО нису промењене потписивањем Анкарског уговора. Стефанопулос је пренео Јовановићу да би евентуални војни споразум који би утицао на план НАТО био поднет органима НАТО ради добијања одобрења.

Турска влада је и након потписивања Анкарског уговора остала најгласнији заговорник везивања Балканског савеза за НАТО и усклађивања одбрамбених мера са одговарајућим плановима НАТО. Амбасадор Радовановић је у разговору са државним подсекретарем турског министарства иностраних послова Нири Биргијем 21. априла 1953. године сазнао да турска влада намерава да званично предложи присуство делегата НАТО на трипартитном састанку начелника генералштаба. Очекујући реакцију југословенске владе, грчка влада је овакав турски предлог већ раније одбила.⁸⁷²

На састанку сталних делегата НАТО, који је одржан крајем марта 1953. године у Паризу, грчки и турски делегати су дали информацију о Анкарском уговору.⁸⁷³ Грчки делегат је образложио уговор, изложио његове одредбе, смисао сарадње, дефанзивни карактер, клаузулу приступања, однос према НАТО. Италијански делегат се интересовао за однос војне сарадње према НАТО и како

⁸⁶⁹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-ц, Балкански савез.

⁸⁷⁰ ДА МИП, ПА, 1953, ф. 69, бр. 43402.

⁸⁷¹ Исто, бр. 43757.

⁸⁷² Исто, бр. 45704.

⁸⁷³ Исто, ф. 95, бр. 44526.

Грчка и Турска предвиђају да обавештавају НАТО о војним питањима. Турски делегат је у одговору рекао да је војна сарадња са Југославијом предвиђена под резервом њихових обавеза према НАТО и то уговор изричито предвиђа. Грчка и Турска ће и даље достављати војна обавештења НАТО-у, а војна обавештења која се тичу Југославије ће бити достављана само по пристанку Југославије и у облику који она одреди. На састанку је прихваћен став да Анкарски уговор отвара широке перспективе за даљи развој и да представља једну етапу у том развоју.

Југословенски амбасадор Радовановић је 29. априла 1953. разговарао са Биргијем о предлогу да се НАТО обавештава о садржају трипартитних војних састанака.⁸⁷⁴ Бирги је предлагао усаглашавање ставова по том питању. Турски амбасадор Агах Аксел је у разговору са Кочом Поповићем 9. маја тражио мишљење југословенске владе о питању организовање тешње сарадње представника Анкарског пакта са представницима НАТО.⁸⁷⁵ Став своје владе образложио је чињеницом да досадашња сарадња у оквиру Анкарског пакта није била на задовољавајућем нивоу и нису могле бити предузете конкретне обавезе. Сматрао је да је разлог томе непостојање непосредне везе са НАТО. За Кочу Поповића ови разлози нису били оправдани и он је остао на становишту да се све обавезе у оквиру Анкарског пакта могу прецизирати и у постојећим оквирима. По његовом мишљењу било је довољно радити на проширењу снага које желе да сарађују у одбрани од агресије и у том смислу вршити пропагандни утицај на сателитске и арапске земље. Званичан став југословенске владе по питању присуства представника НАТО на наредном састанку представника три генералштаба, Акселу је пренео Беблер, 13. маја 1953. године.⁸⁷⁶ Рекао је да Југославија није везана било каквим другим уговорима и може слободно да прихвати сваки договор који грчка и турска влада усагласе са својим партнерима у НАТО пре него што дефинитивно преузму обавезе у оквиру Трипартитног споразума. Аксел се није сложио са оваквим ставом у коме је видео приличне техничке компликације уколико се буде радило одвојено од Западних великих сила, и критиковао је југословенско неприступање Атлантском савезу.

⁸⁷⁴ Исто, бр. 48920.

⁸⁷⁵ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-б, Турска.

⁸⁷⁶ Исто.

Кроз напоре ка утврђивању односа балканских савезница према НАТО, владе западних земаља, пре свега САД и Велике Британије, почеле су са тражењем модалитета у повезивању Балканског пакта и НАТО. Амерички државни секретар Далс посетио је крајем маја Турску, где је у разговорима указао на три основне препреке по овом питању. Најпре је требало побољшати италијанско-југословенски, затим ублажити одбојан став скандинавских чланица НАТО које сматрају да се на рачун "јужног крила" неоправдано занемарује „северно крило“ НАТО-а, и треће, требало је умирити америчко јавно мњење које је узнемирено због непоштовања вероисповести у комунистичкој Југославији.

Након Анкаре, Далс је 27. маја посетио Атину, где је разговарао са министром иностраних послова Стефанопулосом. У току разговора Далс је био „млако заинтересован за перспективе даљег развоја Балканског пакта“.⁸⁷⁷ Изражавајући сумњу у искреност југословенског опредељења за Запад, Далс је сугерисао грчком министру да преговара опрезно и од Југословена затражи „становите уступке којима би се тестирала искреност југословенске владе“.

Мировна иницијатива Москве манифестована у одрицању од територијалних претензија према Турској 30. маја 1953. године, понудом за размену амбасадора са Југославијом 6. јуна и дипломатским отварањем према Грчкој, створила је нову војнополитичку ситуацију. Нова влада формирана након Стаљинове смрти давала је јасне сигнале Западу да је спремна за попуштање у глобалним односима блокова. Међутим, НАТО планери су нову совјетску иницијативу доживљавали само као промену тактике, која пружа могућност да се олакша затегнутост, али нису били склони да се потпуно опусте. Западни блок је наставио са јачањем својих одбрамбених снага.⁸⁷⁸

Први трипартитни војни преговори, предвиђени Анкарским уговором, које су 3. јуна 1953. године у Атини започели генерали Љубо Вучковић, Стилианос Китрилакис и С. Соун, донели су нову војнополитичку ситуацију у којој се наша Југословенска влада. На сам дан почетка преговора југословенска влада је објавила службено саопштење у коме је изразила пуну спремност да „на основу равноправности“ заједно са владама САД, Велике Британије, Француске и других

⁸⁷⁷ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 508, 509.

⁸⁷⁸ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1, телеграм бр. 101, генерал Лекић из Вашингтона, 20. април 1953.

чланица НАТО, „судјелује у осигурању мира на свјетској разини“.⁸⁷⁹ Југословенска влада је овом изјавом потврдила своју решеност да настави сарадњу са владама држава чланица НАТО, док је с друге стране остала на линији своје дотадашње политике о неприступању овом војном савезу. Значај политичких импликација које је са собом носило формирање једног савеза као што је био Балкански пакт, потврђен је саопштењем које је издато 12. јуна након завршетка трипартитних војних преговора. Иако је објављено да су разговори постигли потпун успех, формирање заједничког штаба није постигнуто. Ово је, заправо, било питање које је директно задирало у односе Балканског пакта са НАТО. Због тога је ово питање, с обзиром на свој политички карактер, остављено на решавање владама трију балканских савезница. Непостојање јединственог става међу владама Југославије, Грчке и Турске по питању политичке позадине балканског савеза потврђује телеграм који је немачки посланик Крол послао из Београда Министарству иностраних послова у Бону. Он је 15. јуна 1953. године писао да су грчки и турски представници на генералштабном састанку у Атини инсистирали на томе да се Југославија у наредним разговорима једним посебним протоколом обавезе на практичну војну сарадњу са НАТО, јер би у противном одговарајући споразуми у оквиру Балканског пакта „висили у ваздуху“.⁸⁸⁰

Председник грчке владе маршал Папагос је 12. јуна 1953. препоручио Италији и Југославији да оставе по страни међусобна размимоилажења и постигну споразум о одбрамбеном пакту против СССР-а. Рекао је да су Грчка, Турска и Југославија показале да се то може постићи.⁸⁸¹

Потписнице Анкарског уговора објавиле су 24. јуна 1953. године заједничко саопштење у којем се истиче њихова намера да даље јачају одбрамбени карактер Балканског пакта, а „високи представник“ владе у Београду, објавио је чак да су земље потписнице одлучиле да појачају своју активност и на привлачењу у Пакт других балканских земаља.⁸⁸² Ширење могућности за политичку сарадњу у оквиру савеза потврђује информација објављена у Београду да ће се 7. јула 1953. године у Атини састати министри спољних послова

⁸⁷⁹ D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 508, 509, 510.

⁸⁸⁰ Auswärtiges Amt; Pol Abt 3, 211-00/39, Band 3; *Telegram Embassy Belgrade to Auswärtiges Amt Nr. 97; 15.06.1953.*

⁸⁸¹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-б, Грчка. Председник грчке владе о споразуму између ФНРЈ и Италије.

⁸⁸² D. Bekić, *Jugoslavija...*, стр. 511.

Балканског пакта, а да ће у септембру Југославију посетити заменик команданта НАТО, фелдмаршал Монтгомери (Bernard L. Montgomery). Све ове информације требале су да подсети на опредељење југословенске владе за стратешку сарадњу са НАТО.

Прва конференција министара иностраних послова Југославије, Грчке и Турске, предвиђена одредбама Анкарског уговора, почела је у Атини 7. јула 1953. године.⁸⁸³ Поред других тема, разматрано је питање сарадње са НАТО и питање сарадње са Италијом.⁸⁸⁴ О интересовању које је ова конференција изазвала код чланица НАТО говори чињеница да је цела седница била посвећена претресу резултата Балканске конференције. Посебно је била заинтересована италијанска делегација на чији је захтев тој теми посвећена још једна седница.⁸⁸⁵

Након конференције министара спољних послова италијанско представништво у Атини је појачало активности против Југославије.⁸⁸⁶ Италијански војни изасланик је крајем јула посетио грчки Генералштаб, а њихов политички представник грчко министарство иностраних послова. Том приликом су указивали на неискреност југословенске сарадње у трипартитном уговору и понудили документа о томе. Такође су Другом одељењу грчког генералштаба доставили пропагандни материјал против Југославије који је требало дистрибуирати грчким војницима. Италијанска антијугословенска кампања у Грчкој није имала успеха, јер је грчка влада била чврсто опредељена за сарадњу са Југославијом.

Крајем 1953. године долази до изражаја настојање британске владе да се Анкарски пакт веже за НАТО.⁸⁸⁷ Такав став је био мотивисан схватањем да би то олакшало решење тршћанског питања и поставило Југославију у бољи положај у односу на Италију. Слични су били ставови америчке владе, која је чак и у тренутку октобарске кризе око Трста подржавала Балкански пакт, што је, наравно, наишло на жесток отпор италијанске владе.⁸⁸⁸ Своје разлоге за везивање Балканског пакта за НАТО Стејт департмент је италијанској влади правдао тиме

⁸⁸³ *Balkanski pakt*, стр. 55-58.

⁸⁸⁴ ДА МИП, ПА, 1953, ф. 69, бр. 48875.

⁸⁸⁵ *Исто*, бр. 410104.

⁸⁸⁶ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 2.

⁸⁸⁷ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b, Велика Британија.

⁸⁸⁸ ВА, ГШ-10, к. 374, ф. 1, 1.

што је Балкански пакт формиран као политички инструмент, али да он нужно мора постати војни инструмент.⁸⁸⁹ За америчку владу је било неприхватљиво постојање војне организације на Балкану изван атлантског система. Извештај Савета за националну безбедност упућен Савету за планирање (National Security Council Planning Board) 11. децембар 1953. године истиче предност која проистиче из југословенске политичке и војне сарадње са Западом, сарадње са Грчком и Турском у оквиру Балканске антанте, и њена улога снажног пропагандног оружја против совјетског комунизма.⁸⁹⁰ Званичници Стејт Департамента у својим контактима са југословенским дипломатама нису показивали уздржаност по питању значаја и даљег развоја Балканског пакта.⁸⁹¹

Ставови италијанске владе по питању формирања Балканског пакта и укључења Италије у балканско савезништво нису били јединствени. Постојала је разлика између званичних владиних саопштења и разговора које су владини службеници имали у неформалним контактима. Такав став формалног и неформалног односа према овако важном спољнополитичком питању указује на настојања италијанске владе да на различитим нивоима утиче на решавање Тршћанске кризе и одређивање свог положаја у односу на Балкански савез. У разговору са једним југословенским дипломатом у југословенској амбасади у Риму, службеник у италијанском министарству иностраних послова Скарпа је рекао да је интерес Италије да се прикључи Балканском пакту ради јачања колективне безбедности, међународне солидарности на равноправној бази, обезбеђења мира и учвршћивања свестраних веза између земаља.⁸⁹² Југословенски дипломата је потврдио да из тих истих разлога југословенска влада не би била противна да Италија сарађује у Балканском пакту.

Јачање Балканског пакта подударало се са напредовањем преговора који су по питању решавања Тршћанске кризе вођени од јануара 1954. године у Лондону и који су октобра 1954. године довели до потписивања споразума о решавању кризе. Четврта трипартитна конференција одржана од 24. марта до 1. априла 1954. године у Анкари, Титова посета Турској од 12. до 18. априла, и посета Грчкој од

⁸⁸⁹ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 62.

⁸⁹⁰ FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Eastern Europe, Soviet Union, Eastern Mediterranean, p. 113.

⁸⁹¹ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 69, 41523.

⁸⁹² АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b, Италија.

2. до 6. јуна, разговори команданата I грчке и III југословенске армије, од 9. до 15. јуна у Струмици и од 26. јула до 4. августа у Солуну, довели су до одржавања Конференције на Бледу, од 6. до 9. августа, чији је епилог био потписивање Бледског споразума и склапање војног Савеза Грчке, Турске и Југославије.⁸⁹³ Паралелно одвијање ова два процеса довело је до тога да су у дипломатским контактима питања решавања Тршћанске кризе и склапања војног споразума Југославије, Грчке и Турске све чешће повезивана и условљавана.

С обзиром на чињеницу да је у спољној политици заступала став да укључење Југославије у НАТО није потребно, југословенска влада је сматрала да јачањем сарадње са балканским државама може да постигне учвршћивање своје независности и одбрамбене снаге у односу на могућу агресију са Истока, као и учвршћивање своје независности и свог значаја у односу према Западу.⁸⁹⁴ Преовладавао је став да је Балкански пакт корисно развијати у интересу мира, а да такав облик сарадње уједно представља могућност за повезивање и сарадњу са западним земљама без нарушавања основних принципа и циљева југословенске спољне политике. У тако постављеном спољнополитичком оквиру, неопходност сарадње са чланицама НАТО југословенска влада је оправдавала објективно наметнутом ситуацијом. Југословенска влада је имала став да је Балкански пакт у интересу земаља чланица НАТО и да је представљао начин да се Југославија веже за северноатлантску алијансу кроз јачање заједничке одбране и њеног организовања на до тада запустелом балканском сектору. Чланови југословенске владе су сматрали да је Балкански пакт од велике користи западним земљама јер је значајно и пресецање одступнице југословенској влади уколико би одлучила да промени своју спољнополитичку оријентацију у односу на Запад. Чињеницу да су Грчка и Турска чланице НАТО југословенска влада је сматрала неповољном у односу на даље развијање Балканског пакта. На основу чињенице да југословенска влада није била спремна да прихвати настојања држава НАТО, укључујући и Грчку и Турску, да кроз повезивање Балканског споразума и НАТО повеже Југославију и НАТО, југословенска влада је сматрала да таква ситуација онемогућава склапање ефикасног војног савеза између три земље.

⁸⁹³ *Balkanski pakt*, стр. 71-98.

⁸⁹⁴ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 68, 17244.

Југословенска влада је настојала да питање односа Југославије са НАТО одвоји од решавања проблема у југословенско-италијанским односима. Полузванична југословенска агенција "Југопрес" пренела је 4. фебруара 1954. године да став југословенске владе према НАТО апсолутно нема никакве везе са питањем њених односа са Италијом.⁸⁹⁵ Реагујући на изјаву Папагоса који је током посете Бриселу рекао да је услов за повезивање Балканског пакта са НАТО претходно сређивање односа између Југославије и Италије, „Југопрес“ је пренео да није дошло до промене у ставу Југославије према НАТО. Став италијанске владе према Балканском пакту Коча Поповић је 18. априла 1954. године коментарисао као „злонамерно повезивање тршћанског питања са напредовањем Балканског пакта“ и позвао све релевантне актере да ова два питања нинакој начин не повезују.⁸⁹⁶ Из својих дипломатских извора југословенска влада је имала информацију да би западним силама било у интересу да Италија приступи Балканском споразуму.⁸⁹⁷

Своју политику привржености Балканском пакту уз истовремено одбијање да се придружи НАТО-у, југословенска влада је објашњавала чињеницом да на основу члана 8. Атлантског уговора чланице НАТО могу да закључују међународне аранжмане и посебне војне савезе који нису у супротности са Пактом.⁸⁹⁸ Током Боравка у Анкари Јосип Броз је заступао став да Југославија не може формално да приступи Атлантском пакту због специфичног положаја у коме се налази између Истока и Запада, али да Балкански пакт нема политичку конотацију и да прадставља споразум одбрамбеног карактера.⁸⁹⁹ Рекао је да Југославија из политичких разлога жели да задржи статус потпуно независне земље. Међутим, уједно је прихватио и све обавезе које проистичу из индиректне сарадње са НАТО, које произилазе из чињенице да су југословенски представници водили разговоре војног карактера са представницима НАТО и да југословенска армија добија материјалну помоћ од земаља чланица НАТО. Броз је у току разговора које је имао у Турској подржао и покушај формирања Европске

⁸⁹⁵ Исто, ф. 28, 4673.

⁸⁹⁶ АЈ, ф. 837 (КПР), I-2/2.

⁸⁹⁷ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 20, 17417.

⁸⁹⁸ Исто, ф. 68, 17454.

⁸⁹⁹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-2/2.

одбрамбене заједнице.⁹⁰⁰ По питању укључења Италије у Балкански пакт, Броз је рекао да због тренутног нивоа југословенско-италијанских односа условљених решавањем тршћанског питања, инсистирање да Италија приступи Балканском споразуму апсолутно нема смисла и да је југословенска влада против тога. Објашњавајући на седници Савезног извршног већа 27. априла 1954. године повезаност уласка Италије у Балкански пакт и решавање тршћанског питања, Јосип Броз је рекао да у условима када код италијанске владе постоје територијалне аспирације према Југославији, не постоје услови за сарадњу.⁹⁰¹ Тек након потписивања споразума о решавању Тршћанске кризе могућ је наставак билатералне сарадње, као и укључивање Италије у Балкански пакт.

Италијанско министарство иностраних послова заступало је став да развој догађаја око ширења Балканског пакта неповољно утиче на италијанске интересе, али и да Италија нема никаквог интереса за улазак у Балкански пакт.⁹⁰² Евентуално приступање Италије Балканском пакту правдано је с аспекта одбране Европе и ставом да је такав пакт војнички неефикасан без подршке Италије. Подршка није могла да буде дата због питања Трста, и због тога је италијанска влада одбацивала сваку могућност да приступи Балканском пакту. Италијанска влада је покушавала да преко турске владе утиче да претварање Балканског пакта у војни савез буде условљено решењем питања Слободне територије Трста.⁹⁰³ Званичници италијанске владе су као разлог за неприступање Балканском споразуму наводили и несигурност у погледу стабилности југословенске спољне политике и њено евентуално окретање Совјетском Савезу.⁹⁰⁴

Подршку за своје ставове италијанска влада је добијала од Стејт департмента, који је вршио притисак на турску и грчку владу да одуговлаче са потписивањем војног споразума са Југославијом. Југословенска амбасада у Вашингтону објашњавала је промену америчке политике према Балканском пакту подршком коју је пружала италијанској влади пред ратификацију споразума о Европској одбрамбеној заједници у италијанском парламенту.⁹⁰⁵ У том смислу би

⁹⁰⁰ Уговор о оснивању Европске заједнице за одбрану потписан је у Паризу 27. мај 1952.

⁹⁰¹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-2/2.

⁹⁰² ДА МСП, ПА, 1954, ф. 37, 45178.

⁹⁰³ Исто, ф. 69, 45627.

⁹⁰⁴ Исто, ф. 36, 47480.

⁹⁰⁵ Исто, ф. 81, 45843.

јачање Југославије кроз Балкански савез утицало да тршћанско питање буде решено у њену корист и нанело би велике политичке штете италијанској влади.⁹⁰⁶ Америчка влада је на овај начин уједно вршила притисак на југословенску владу да омекша свој став на разговорима у Лондону и убрза решење питања Трста. Ставови које је амерички државни секретар Далс износио у својим разговорима, значајно су се разликовали од политике коју је Стејт Департмент спроводио према италијанској влади. Италијански премијер Шелба је почетком маја у разговору са Далсом изнео негативан став своје владе по питању претварања Балканског пакта у војни савез све док се не реши питање Трста.⁹⁰⁷ Далс је, међутим, пре свог повратка у Сједињене Државе разговарао са Стефанопулосом и рекао да је врло задовољан развојем балканске ситуације. Истакао је да би Балкански пакт требало још појачати и у погоднијој форми реализовати идеју о прикључењу Италије Балканском пакту.⁹⁰⁸

Забринутост за италијанске интересе по питању Трсту у случају даљег јачања Балканског пакта изражавала је и британска влада. Британски амбасадор у Београду Ајво Малет је у разговору са југословенским државним подсекретаром за спољне послове Алешом Беблером 23. априла 1953. године рекао да италијанска влада сматра да се врши притисак на њих по питању Трста.⁹⁰⁹ Малет је такође изразио скептицизам у погледу југословенског усклађивања турских и грчких обавеза према НАТО и њихових обавеза у Балканском савезу и говорио о „лошем тајмингу“ за склапање војног споразума. Под термином „лош тајминг“, британска влада је подразумевала да је требало сачекати да се претходно реши тршћанско питање како не би доводили Шелбину владу у незгодан положај.⁹¹⁰ Уверавања да британска влада не сматра да прерастање Балканског споразума у савез зависи од решења тршћанског питања добио је и југословенски државни секретар за спољне послове Коча Поповић у разговору са амбасадором Малетом, одржаним 26. маја 1954. године.⁹¹¹ Такав став је, међутим, подразумевао један ограничавајући услов: јачање балканске сарадње не би смело да слаби и отежава

⁹⁰⁶ Исто, ф. 82, 47178.

⁹⁰⁷ Исто, ф. 37, 45621.

⁹⁰⁸ Исто, ф. 69, 45675.

⁹⁰⁹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b, Велика Британија.

⁹¹⁰ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 20, 46638.

⁹¹¹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b, Велика Британија.

учешће Италије у одбрани Европе. Због тога је требало сачекати да се реши тршћанско питање, а да би „прерастање Балканског пакта у савез у садашњем тренутку, или изјаве да ће савез бити ускоро закључен, изазвале последице које треба избећи“.⁹¹² Коча Поповић је одговорио амбасадору Малету да је југословенска влада од владе САД добила сличне ставове и да је југословенска полазна тачка такође консолидација одбране Европе. Међутим, југословенска влада је сматрала да управо италијанска влада представља главну сметњу за све конструктивне иницијативе у оквиру европске сарадње. Италијанска влада је користила тршћанско питање и подршку коју је имала од америчке и британске владе за уцењивање у вези са Балканским савезом. Због тога је државни секретар Поповић тражио од амбасадора Малета да италијанска влада буде упозорена на тај свој деструктивизам. Амбасадор Малет је рекао да је британска влада свесна одговорности коју преузима због одлагања Балканског савеза, али и да она не жели да то питање учини зависним од решавања питања Трста и става Италије. Међутим, сматрао је да ће положај британске владе у разговорима са Италијанима о тршћанском питању бити тежи, и да треба признати као чињеницу да Италија не воли балканску сарадњу. Коча Поповић је рекао да од раније постоји негативан став према склапању Балканског савеза, а да се сада први пут предузимају званични кораци у том правцу. Сматрао је да тршћанско питање и стварање Балканског савеза нису повезани и да то не може да буде изговор италијанској влади за одлагање решења тршћанског питања. На крају разговора амбасадор Малет је избегао да прецизно одговори на питање Коче Поповића о томе да ли је британска влада саветовала италијанску владу да измени свој став према Балканском савезу.

Британска влада је сматрала да није реално очекивати да до потписивања војног споразума дође приликом посете Јосипа Броза Тита Атине, од 2. до 6. јуна, већ је таква могућност остављана за састанак министара иностраних послова јула месеца у Београду.⁹¹³ Форин офис је на решавање питања Трста гледао као на стварање политичке атмосфере у којој би могло доћи до потписивања Балканског савеза. Реферант за Трст у Форин офису Врајт (J. O. Wright) рекао је 31. маја 1954. године секретару југословенске амбасаде у Лондону Миланковића да стварање

⁹¹² Исто.

⁹¹³ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 20, 47679.

Балканског савеза није само питање јачањ позиција Југославије према Италији, већ су много значајније обавезе које би Италија имала кроз НАТО у случају потписивања Балканског савеза, у ситуацији када још није постигнуто решење тршћанског питања.

Став француске владе, која је по питању решавања Тршћанске кризе нудила своје посредовање, али и заступала опрезност, био је афирмативан по питању Балканског пакта. Наглашавана је снага југословенске армије, а значај и ефикасност Балканског пакта није довођена у питање.⁹¹⁴ Француски амбасадор у Београду је 27. маја изнео мишљење своје владе да би било добро сачекати док се не савлада отпор неких чланица НАТО, а не само Италије. Пренео је став француске владе да се не може везивати питање Балканског савеза са тршћанским питањем. Напомињао је потребу продубљивања сарадња између Француске и Југославије.⁹¹⁵

Ставови британске, а посебно америчке владе директно су утицали да грчка и турска влада смање своје активности ка склапању војног савеза са Југославијом. Међутим, активности у том правцу нису у потпуности престале. Југословенска влада је имала информацију да је турска влада почетком маја месеца отпочела дипломатску акцију у циљу припреме терена за стварање војног савеза.⁹¹⁶ Министар иностраних послова Нури Бирги је сматрао да треба наставити преговоре око склапања војног споразума, јер евентуални напад на Југославију не би могао да буде локалног карактера. Сматрао је да треба водити рачуна о интересима италијанске владе, али јој не треба дозволити да условљава тројни савез или ратификацију споразума о Европској одбрамбеној заједници са решењем тршћанског питања.

По питању става грчке владе у вези са даљим наставком војних преговора, југословенска влада је имала информацију да постоје две тенденције.⁹¹⁷ Једну тенденцију су заступали председник владе Папагос и министар иностраних послова Стефанопулос. Они су сматрали да би требало добити сагласност британске и америчке владе за претварање Анкарског пакта у војни савез и да је

⁹¹⁴ Исто, ф. 69, 41288.

⁹¹⁵ Исто, 46722.

⁹¹⁶ Исто, 45676.

⁹¹⁷ Исто, ф. 27, 46241.

потребно укључити Италију у одбрамбени систем Југоисточне Европе. Другачији став имао је министар одбране Канелопулос и већина чланова генералштаба, који су сматрали да треба израдити војне протоколе, који би имали вредност уске војне сарадње између три балканске земље. Да би се избегла реакција извесних земаља, нарочито Италије, ови грчки војни кругови су сматрали да би се Грчка и Турска могле обавезати према НАТО да ће консултовати НАТО пре него што уђу у рат у случају напада неке од земаља совјетског блока на Југославију. Међутим, и војни кругови су сматрали да треба предузети све да се добије јасан став и мишљење британске и америчке владе о овим предлозима пре доласка Јосипа Броза и југословенске делегације у Атину. Југословенски амбасадор у Лондону Велебит обавестио је 20. маја 1954. године Секретаријат за иностране послове да је секретар грчке амбасаде Пилаваки изјавио да је војни савез Грчке и Турске са Југославијом само питање времена.⁹¹⁸ Грчка влада је објаснила италијанској влади зашто се намеће потреба закључивања овог савеза, који је не само у интересу трију балканских земаља, већ и читаве слободне Европе. Исто становиште су, према Пилавакију, заузеле и владе Велике Британије и САД и оне ће га заступати код италијанске владе.

Државни подсекретар Алеш Беблер обавестио је 26. маја 1954. године турског амбасадора Агах Аксела о разговорима које су југословенски представници имали са америчким и британским амбасадором по питању формирања Балканског савеза.⁹¹⁹ Беблер је рекао да је значајно то што су све три земље Анкарског споразума показале чврстину према италијанском притиску. Сагласили су се да је потребно што пре приступити потписивању војног споразума и да би свако одлагање представљало победу противника Балканског савеза.

У разговорима које је Тито имао у Атини са Папагосом 3. јуна истакнуто је пријатељство и потреба претварања Анкарског споразума у војни савез уз наглашавање чињенице да то није ниукаквој вези са тршћанским питањем.⁹²⁰ Тито је поновио познате ставове југословенске владе по питању сарадње Југославије и НАТО и заложио се за стварање Балканског савеза. Папагос је

⁹¹⁸ Исто, ф. 69, 46501.

⁹¹⁹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-с, Балкански савез.

⁹²⁰ *Balkanski pakt*, стр. 85.

сматрао да италијанска влада неће ометати стварање војног савеза на Балкану. Дан раније, 2. јуна, турски премијер Аднан Мендерес⁹²¹ је пред затвореним кругом новинарама у Вашингтону говорио о томе како Турска подржава америчку политику, али и да је турска влада за претварање Балканског пакта у савез.⁹²² Подвукао је да Италији може да користи такав савез, и да би било пожељно да и она приступи, као и да приговори са њене стране нису реални. Међутим, Мендерес је у току разговора са Далсом обећао краће одлагање потписивања војног савеза, повлађујући његовој жељи за одлагањем за време деликатних разговора о Трсту са Италијом.⁹²³

Информације добијене из билатералних контаката југословенских представника указивале су да, упркос свим потешкоћама, италијански отпор постаје све слабији и да се уз напредак у решавању Тршћанске кризе развија и могућност за потписивање Балканског споразума. О напретку преговора о решавању Тршћанске кризе у Лондону секретар југословенске амбасаде Кнежевић разговарао је са помоћником начелника Западног и Јужног Одељења Форин офиса Селбијем (R. W. Selby) на ручку 3. јуна 1954. године.⁹²⁴ Селби је рекао да су повољни изгледи за решавање тршћанског питања и да ће британска и америчка влада пронаћи начина и средстава да убеди италијанску владу да пристане на решење којим су оквири дати кроз тројне разговоре у Лондону. Селби је рекао да очекује да ће на предстојећој седници НАТО италијански делегати покренути питање Балканског споразума и војног савеза балканских земаља и да ће настојати да војни савез спрече али у томе неће успети обзиром на корисност овог савеза и на преседан којим је на америчку иницијативу створен савез између Турске и Пакистана.

У складу са југословенско-грчким разговорима приликом Титове посете Атини, са којима се сагласила и турска влада преко свог амбасадора, Југославија и Грчка су приступиле изради нацрта Уговора о савезу.⁹²⁵ Као подршка настојањима грчке владе да се формира Балкански савез једна грчка војна

⁹²¹ Премијера Аднана Мендереса је у мају 1960. године оборила војна хунта генерала Џемала Гурсела и осудила на смрт због издаје реформских принципа Кемала Ататурка. Обешен је 17. септембра 1961. године.

⁹²² ДА МСП, ПА, 1954, ф. 82, 47301.

⁹²³ Исто, ф. 69, 48228.

⁹²⁴ Исто, ф. 20, 47679.

⁹²⁵ *Balkanski pakt*, стр. 91.

делегација отишла је средином јуна у Париз да у SHAPE⁹²⁶ објасни питање одбране Балкана и на тај начин спречи приговоре италијанских и евентуално неких других делегата на следећој седници Сталног комитета НАТО.⁹²⁷ У разговору са југословенским амбасадором Јовановићем, генерални секретар грчког министарства иностраних послова, Киру, је изразио мишљење да се италијанска влада налази у незгодној ситуацији и да ће вероватно попустити по питању Трста, а затим тражити да уђе у Балкански савез.⁹²⁸ Киру је сугерисао да ако до тога дође, балканске савезнице не смеју да дозволе да Италија уђе у савез јер би њено улажење ослабило савез.

Сложени амерички и британски интереси у погледу очувања италијанске владе представљали су главну препреку за потписивање Балканског савеза. Према обавештењима која је југословенски секретаријат за иностране послове имао из Лондона, у Форин офису су након Титове посете Атини били "прилично незадовољни развитком догађаја око Балканског војног савеза".⁹²⁹ Од стране америчке владе постојао је благи притисак на италијанску владу изражен у ставу да се Стејт Департмент не противи грчко-туском ставу по питању договора у Атини.⁹³⁰ Амерички амбасадор у Риму госпођа Клер Лус послала је 18. јуна 1954. године Стејт Департменту предлог да треба учинити све у циљу подизања италијанског самопоштовања и урадити све како би италијанску владу приближили америчким међународним плановима и одржавати их инфорисане о напредку који се односи на њихове интересе.⁹³¹ Госпођа Лус је саветовала да треба подржати и разговоре са италијанским представницима у северноатлантском Савету који се односе на НАТО интересе у Балканској војној алијанси.

У разговору са саветником југословенске амбасаде у Риму Перишићем, начелник Политичког одељења италијанског министарства иностраних послова, Ланца је најавио да ће италијанска влада и поред напретка који је постигнут на

⁹²⁶ Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE), главна команда НАТО војних снага.

⁹²⁷ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 69, бр. 48006.

⁹²⁸ Исто, бр. 47847.

⁹²⁹ Исто, бр. 47846.

⁹³⁰ Исто, бр. 47885.

⁹³¹ Амерички амбасадор у Риму Клер Лус шаље строго поверљиви телеграм Стејт Департменту 18. јуна 1954. године. FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Eastern Europe, Soviet Union, Eastern Mediterranean, p. 460.

преговорима у Лондону о тршћанском питању, наставити да везује питање Трста са Балканским савезом.⁹³²

Према информацијама које је југословенски секретаријат за спољне послове имао из Париза, на основу увида у припремљени материјал за седницу, турска делегација је за заседање Сталног комитета НАТО припремала терен за улазак Италије у Балкански савез пре решења тршћанског питања.⁹³³

Уздржани став који је француска влада имала према тршћанском питању у периоду након 8. октобра 1953. године, благо је промењен у тренутку када је потписивање Балканског споразума постало извесно. Саветник француске амбасаде у Лондону, Лебел, рекао је 1. јула 1954. године секретару југословенске амбасаде у Лондону П. Кнежевићу да је потпуно разумљиво зашто Југославија не везује питање Балканског савеза са Трстом.⁹³⁴ Уколико изгледи за решење тршћанског питања не буду добри, нико не може замерити Југославији, Грчкој и Турској на даљем развијању међусобне сарадње. Међутим, Лебел је подвукао да би можда ипак било добро сачекати са потписивањем војног савеза у колико решење тршћанског питања непосредно предстоји. У том случају Балкански савез не би ништа изгубио, а Италијанима би било много лакше решити питање Трста.

На основу информација које је имао југословенски посланик у Риму др Павле Грегорић, од госпође Лус је почетком јула потекла иницијатива за улазак Италије у Балкански савез.⁹³⁵ Италијанска влада није дала иницијативу за непосредно ступање у Балкански савез, већ је постојала намера за улазак у савез кад за то буде повољна прилика. Због тога је италијанској влади била потребна хитна нормализација односа са Југославијом и због тога је она пожуривала решавање питања Трста. Уколико би дошло до одлагања савеза на дужи рок, италијанска влада би хитним решењем тршћанског питања настојала да уђе у савез као суоснивач.

Дипломатски притисци западних земаља довели су до одлагања потписивања Балканског савеза. Договор који су представници трију влада усагласили на састанку у Атини 5. јула, а на основу кога је Балкански савез требао

⁹³² ДА МСП, ПА, 1954, ф. 37, бр. 47577.

⁹³³ Исто, ф. 69, бр. 48234.

⁹³⁴ Исто, ф. 20, бр. 410288.

⁹³⁵ Исто, ф. 69, бр. 49762.

да буде потписан 17. јула на састанку на Бледу, није испоштован због захтева турске владе да се потписивање одложи „из административних разлога“.⁹³⁶ Југословенска влада је имала поуздане информације да је влада САД интервенисала код турске владе у жељи да се претходно реши тршћанско питање и омогући Италији улазак у Балкански савез као оснивачу.⁹³⁷ На основу тих информација влада САД је имала више поверења у савез у коме учествује Италија, руководећа улога Југославије би била умањена, истовремено би Балкански савез био чвршће везан за НАТО. Први секретар амбасаде САД у Београду, Кретзман, рекао је 19. јула 1954. године Мирославу Креачићу, из 3. одељења Секретаријата за иностране послове, да САД увиђа огроман значај Балканског савеза, да га САД никад нису везивале за решење тршћанског питања и да су то два различита питања.⁹³⁸ САД се слажу са Југославијом да је најпре потребно решити питање Трста и односа са Италијом па касније разговарати о укључењу Италије у Балкански савез. Креачић наводи да је Кретзман оставио утисак да је влади САД много стало до Балканског савеза и брзог потписивања.

Британски амбасадор у Риму Кларк објаснио је Грегорићу 20. јула да је одлагање потписивања Балканског савеза било неопходно јер Балкански савез чине три земље, од којих су две чланице НАТО, а једна није.⁹³⁹ Због тога је било потребно ускладити све ставове да не би, кад једанпут Савез буде парафиран, дошло до разних неспоразума. Британски амбасадор у Београду, Малет, рекао је два дана касније Кочи Поповићу да британска влада, у односу на своје ставове од пре два месеца, сматра да су питање Балканског савеза и тршћанско питање два одвојена питања.⁹⁴⁰ Малет је рекао да намера његове владе није била да Југославију заобилазно увуче у НАТО. Даље је рекао да што се тиче уласка Италије у Балкански савез то питање досад није постављано, а они сматрају да би то у погодно време било корисно. Државни подсекретар за спољне послове др Беблер рекао је 23. јула амбасадору Малету да је Балкански савез „у неком смислу

⁹³⁶ *Balkanski pakt*, стр. 92.

⁹³⁷ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 69, бр. 49892.

⁹³⁸ *Исто*, ф. 82, бр. 410189.

⁹³⁹ *Исто*, ф. 37, бр. 410061.

⁹⁴⁰ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b, Велика Британија.

изгубио од свог девичанства“ и да се показало да италијанска влада може да намеће свој "тајминг".⁹⁴¹

Џон Кемпбел из Одељења за планирање Стејт Департамента рекао је 23. јула 1954. године саветнику југословенске амбасаде у Вашингтону Николи Мандићу да је америчка влада од почетка била за потписивање савеза и да у вези са одлагањем није имала никакву улогу.⁹⁴² Кемпбел је подвукао да тренутно одлагање није битно, али да би дуже одлагање било штетно.

Улога турске владе у одлагању потписивања Балканског савеза и њене посебне везе са италијанском владом, дошле су до изражаја и приликом разговора Алеша Беблера са турским амбасадором Агах Акселом 23. јула 1954. године.⁹⁴³ Аксел је обавестио Беблера да је италијанска влада дала Турској формално обећање да приликом постављања питања у Савету НАТО неће давати никакве примедбе. На основу извора у Форин офису амбасадор Велебит је јавио да је италијанска влада изразила енергично неповерење код земаља НАТО због скорог потписивања Балканског савеза из бојазни да би Југославија могла заузети тврђи став по питању Трста кад је Савез на помолу, као и да би Савез могао обавезати Грчку и Турску да помогну Југославији у сукобу са Италијом.⁹⁴⁴ Због оваквог италијанског става, америчка и британска владу су, бојећи се подела унутар НАТО, извршили утицај на Турску у смислу одлагања Савеза. Начелник Другог одељења југословенског секретаријата за иностране послове Обрад Цицмил закључују 27. јула да је оваква оцена могућа, јер је притисак по питању Балканског савеза попустио оног тренутка када су британска и америчка влада увиделе да југословенска влада не уцењује решавање тршћанског питања са потписивањем савеза.⁹⁴⁵ Цицмил је 30. јула обавестио југословенске амбасаде у Анкари, Атини, Вашингтону и Лондону да су, према информацијама из Рима, британска и америчка влада сугерисале турској влади да не прави сметње потписивању Балканског савеза и да остави за касније питања која су била повод одлагању.⁹⁴⁶ Италијански посланик у Београду Вани Даркирафи пренео је Салку

⁹⁴¹ Исто.

⁹⁴² ДА МСП, ПА, 1954, ф. 82, бр. 410690.

⁹⁴³ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-с, Балкански савез.

⁹⁴⁴ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 69, бр. 410138.

⁹⁴⁵ Исто.

⁹⁴⁶ Исто, бр. 410320.

Фејићу, функционеру југословенског секретаријата за иностране послове, поруку да италијанска влада нема никаквих приговора у погледу закључења тројног савеза, имајући у виду да је он у складу са чланом 5 Уговора о оснивању НАТО.⁹⁴⁷

На дан 9. августа 1954. године на Бледској конференцији Министара иностраних послова земаља потписница Анкарског уговора, потписан је Уговор о савезу, политичкој сарадњи и узајамној помоћи између ФНР Југославије, Краљевине Грчке и Републике Турске, са роком важења од 20 година.⁹⁴⁸ Истог дана након вечере на Бледу, државни подсекретар Алеш Беблер рекао је италијанском посланику Даркирафију да га је његова изјава Фејићу јако изненадила, јер југословенска влада није питала италијанску владу за мишљење и није јој требала њена сагласност, те је, према томе, његово саопштење у најмању руку „помањкање такта.“⁹⁴⁹ Италијански посланик је одговорио да италијанска влада није давала сагласност него је само у духу конструктивне политике информисала југословенску владу да у савету НАТО не намерава правити потешкоће приговарајући склапању Балканског савеза.

У периоду након потписивања Балканског споразума, америчка влада је почела да даје већи политички значај Грчкој и да је све више економски помаже. Стејт депатмент је настојао да Грчка поправи своје односе са Италијом и подржи њен улазак у Балкански савез. Италијанска влада је имала информације о овом америчком ставу и развијала је дипломатске активности да под што повољнијим условима уђе у Балкански савез.⁹⁵⁰ Попустљивост америчке владе у односу на италијанску политику према Балканској одбрамбеној сарадњи у великој мери је била узрокована неизвесним исходом у вези са преговорима око формирања Европске одбрамбене заједнице, за чији је позитиван успех била потребна и сагласност италијанског парламента. Након што је овај пројекат дефинитивно пропао 30. августа 1954. године, одбијањем француског парламента да га

⁹⁴⁷ Исто, ф. 37.

⁹⁴⁸ АЈ, ф. 130, 614, 1011, Државни секретаријат за иностране доставља информацију Савезном извршном већу о потписивању Балканског Савеза, 21. октобар 1954. године. Текст Споразума видети у: *Balkanski ugovorni...*, стр. 258-262.

⁹⁴⁹ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-b, Италија.

⁹⁵⁰ ДА МСП, ПА, 1954, ф. 82, бр. 412011.

ратификује, америчка влада је променила свој став према италијанској улози у Балканском савезу.⁹⁵¹

Пре потписивања Балканског савеза, 3. августа, Далс је пренео Стефанопулосу поруку да после потписивања Балканског савеза преузме акцију за проширење Балканског савеза на Италију.⁹⁵² Папагос је након потписивања споразума ставио до знања влади САД да се сматра обавезним да координира Балкански савез са НАТО преко учешћа Италије за што је добио сагласност југословенске владе која то условљава решењем Тршћанске кризе и нормализацијом односа. Зато је Папагос обавестио владу САД да је у интересу Запада потребно извршити притисак на Београд и Рим за што скорије решење тршћанског питања.

Италијанска влада је и након потписивања Балканског споразума наставила да свој однос према савезу условаљава решавањем тршћанског питања. Виторио Бадини (Vittorio Badini), подсекретар италијанског министарства иностраних послова, је након потписивања споразума у изјави за штампу рекао да Италија не може са симпатијама да гледа на Балкански савез док се не реши тршћанско питање.⁹⁵³ Након што су поводом ове изјаве Вејвода и грчки министар иностраних послова заједнички изразили негодовање италијанском амбасадору, он је демантовао да је Бадини дао овакву изјаву.

Након што је у Лондону 5. октобра 1954. године потписан Меморандум о сагласности између влада Италије, Уједињене Краљевине, Сједињених Америчких Држава и Југославије о Слободној територији Трста,⁹⁵⁴ Балкански савез је престао да има већег политичког значаја на југословенско-италијанске односе. Питање односа Италије и Балканског савеза наставило је да буде актуелно у вези са односом Југославије према НАТО. Југословенска влада је надаље сматрала да је много природније стање да Грчка и Турска наставе сарадњу са Италијом кроз НАТО, а да Југославија са Италијом може да развија сарадњу у свим областима па и војним и без улажења у Балкански савез.⁹⁵⁵ Код југословенске и Грчке владе

⁹⁵¹ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, стр. 140.

⁹⁵² ДА МСП, ПА, 1954, ф. 69, бр. 411245, Телеграм Цицмила југословенским амбасадама у Анкари и Атини, 25. августа 1954. године.

⁹⁵³ *Исто*, ф. 36, бр. 412237.

⁹⁵⁴ *Balkanski ugovorni...*, III, стр. 262-264.

⁹⁵⁵ АЈ, ф. 837 (КПР), I-5-с, Балкански савез.

било је присутно уверење да је одбрана Балкана решена потписивањем савеза и да из тог разлога улазак Италије у савез није неопходан. С друге стране, турска влада је, заједно са британском и америчком владом наставила своје покушаје да укључи Италију у Балкански савез.⁹⁵⁶

Формирање Балканског савеза представљало је интерес влада западноевропских земаља које су кроз један такав савез настојале да војнички заокруже европски одбрамбени простор укључивањем у тај систем дотада неорганизован простор Балкана. Такав интерес имала је и италијанска влада, али је њен однос према Балканском савезу више био условљен решавањем тршћанског питања него реалним разлозима одбране Европе. Однос балканских чланица НАТО, Грчке и Турске, био је условљен њиховим тренутним интересима у односу према америчкој и британској влади. Због тога је став влада ових земаља зависио од става америчке и британске владе. Опредељење за јачање својих одбрамбених способности кроз војни савез са Југославијом није било доминантно у трипартитним односима. Такав став је нарочито био доминантан код турске владе која је настојала да у Балкански савез укључи Италију и на тај начин јаче веже Балкаски савез за НАТО. Грчка влада није имала интереса да у Балкански савез уђе Италија јер би на тај начин већа пажња била посвећена одбрани Љубљанског правца и путева који воде кроз Италију, док би одбрана Вардарског правца, за који је Грчка била посебно заинтересована, била ослабљена. Сложеност међусобних војнополитичких односа балканских савезница, као и њиховог односа са америчком, британском и италијанском владом, значајно су утицали на процес формирања Балканског савеза, а истовремено и на питање решавања Тршћанске кризе.

⁹⁵⁶ ДА МСП, ПА, 1955, ф. 69, бр. 18986, Елаборат „Преглед развоја тројне сарадње“, састављен 1955.

VI Инциденти и напетости у билатералним односима

Погранични инциденти

Југословенска влада је још од краја Другог светског рата имала проблеме са граничним инцидентима. Југословенско Министарство иностраних послова доставило је 24. јула 1945. године Председништву министарског савета предлог да сва савезна министарства у чијој је надлежности чување и контрола границе, као и федералне јединице уколико и оне имају чиновнике на границама, да о сваком инциденту на граници одмах телеграфски доставе извештај Председништву министарског савета, Министарству народне одбране, Министарству иностраних послова.⁹⁵⁷ У Министарству иностраних послова сматрали су да је увођење овакве процедуре неопходно како би Министарство иностраних послова могло да има тачна обавештења о граничним инцидентима, уколико би представници суседних земаља или великих сила интервенисали у вези са граничним инцидентима.

У члану 1. Уговора о миру наведено је да су границе Италије онакве какве су постојале на дан 1. јануара 1938. године, са изузетком измена које су наведене у члановима 2, 3, 4, 11. и 22.⁹⁵⁸ У члану 2. одређена је граница између Италије и Француске, а у члану 3. дефинисана је нова гранична линија између Италије и Југославије.⁹⁵⁹ У члану 4. одређена је граница између Италије и Слободне

⁹⁵⁷ Исто, 1945, ф. 21, бр. 2464.

⁹⁵⁸ „Указ о ратификацији...“ Граничне линије означене су на картама које су приложене уз Уговор (Прилог 1). У члану 1. наведено је да је у случају размимоилажења између текста описа граница и карата, меродаван текст.

⁹⁵⁹ У тачки 1. наведено је да „нова граница иде линијом која полази од тремеђе између Аустрије, Италије и Југославије где је постојала 1. јануара 1938, и иде према југу границом од 1938. између Југославије и Италије до тачке где се састаје са административном међом италијанских покрајина Фурланије – Friuli (Видем – Удине) и Горице. Тачка 2, од те тачке гранична линија подудара се са споменутом административном међом до тачке која се налази отприлике 0,5 км северно од села Мирник (Mernico) у долини Идријце (Iudrio). Тачка 3, напуштајући у тој тачци административну међу која дели италијанске покрајине Фурланију и Горицу гранична линија иде према истоку до тачке која се налази отприлике 0,5 км западно од села Врховља при Кожбани (Vercoglia di Cosbana), а одавде иде према југу, између долина Кварнице (Quarnizzo) и Кожбане (Cosbana) до тачке која се налази отприлике 1 км југозападно од села Фојане (Fleana) пошто је направила лук да тако да сече реку Реку (Ресса) у тачци која се налази отприлике 1, 5 км источно од Идријце (Iudrio), остављајући источно пут који води из Кожбане (Cosbana) преко Небла (Nebola) у Доброво (Castel Dobra). Тачка 4, одавде гранична линија иде према југоистоку, прелазећи непосредно јужно од пута, између кота 111 и 172, затим јужно од пута из Виполжа (Vipulzano) Вкланце (Uclanzi) преко кота 57 и 122, секући овај пут отприлике 100 м источно од коте 122 и скреће према северу у правцу тачке која се налази 350 м југоисточно од коте 266; тачка 5, пролазећи отприлике 0,5 км северно од села Штеверјана (San Floriano) гранична линија иде затим према истоку до брда

територије Трста, у члану 11. наведене су територије које Италија уступа Југославији,⁹⁶⁰ а у члану 22. дефинисана је граница између Југославије и Слободне територије Трста. У члану 5. одређено је да ће коначну линију нових граница установљених члановима 2, 3, 4. и 22. на лицу места одредити комисије за разграничење састављене од представника двеју заинтересованих влада. Комисије су требале да почну са радом одмах по ступању на снагу Уговора о миру и да свој рад заврше што је могуће пре, а најкасније у року од шест месеци. У циљу одређивања дефинитивних граничних линија и прилагођавања границе локалним географским и економским условима, члановима комисије било је дозвољено да одступе за 0,5 км од граничне линије која је установљена у Уговору. Требало је водити рачуна да насеља са више од 500 становника, важни друмови, железничке пруге, важна постројења за снабдевање водом и електричном енергијом, морају да остану под суверенитетом државе која је одређена Уговором о миру. У члану 5. наведено је да сва питања која југословенска и италијанска комисија нису могла међусобно да реше требала су да буду упућена амбасадорима Совјетског Савеза, Велике Британије, САД и Француске у Риму који су требали да обезбеде коначно решење или да именују непристрасног трећег

Саботина (Monte Sabotino) (кота 610) остављајући на северу село Подсаботин (Poggio San Valentino); тачка 6, од брада Саботина гранична линија, идући према југу, сече реку Сочу у висини града Солкана (Salkano) који оставља на територији Југославије, затим иде непосредно западно дуж железничке пруге из Канала (Canale d Isonzo) за Дорнберг (Montespino) до тачке отприлике 750 метара јужно од пута Горица – Ајшевица (Aisovizza). Тачка 7, одвајајући се затим од железничке пруге, гранична линија скреће у југозападном правцу, остављајући на територији Југославије град Св. Петар (San Pietro) ДА на територији Италије болницу и пут који пролази поред ње, сече отприлике 700 м од станице Горица Св. Марко (Gorizia San Marco) пругу спојног крака између горе поменуте железничке пруге и пруге која иде од Заграја (Sagrado) у Крмин (Cormons), дотиче гробље Горице, које остаје на територији Италије и раскрснице путева код коте 54 остављајући на територији Југославије градове Вртојбу (Vertoiba) и Мирен (Merna) и избија на тачку која се налази отприлике код коте 49. Тачка 8, одавде гранична линија иде у јужном правцу преко висоравни Краса (Carso) отприлике 1 км источно од главног друма бр. 55 остављајући источно село Опатје село (Opatciasella) ДА западно село Јамље (Iamiano). Тачка 9, од тачке која се налази отприлике 1 км источно о Јамља, гранична линија иде административном међом која дели покрајине Горицу и Трст, до тачке која се налази отприлике 2 км североисточно од села Штивана (San Giovanni) и отприлике 0,5 км северозападно од коте 208 која представља тромеђу између Југославије, Италије и Слободне територије Трста. Карта на коју се односи овај опис налази се у Прилогу 1.“

⁹⁶⁰ „Тачка 1, Италија уступа Југославији са правом пуног суверенитета територију која се налази између нових граница Југославије, одређених у члановима 3 и 22, и италијанске границе која је постојала на дан 1. јануара 1938, а такође и општину Задар и сва острва и оближња острвца, која се налазе у следећим зонама“. Наведене су географске ширине и дужине. „Тачка 2, Италија уступа Југославији са правом пуног суверенитета острво Палагружу (Pelagosa) и оближња острвца. Острво Палагружа остаће демилитаризовано. Италијански рибари уживаће на Палагружи и околним водама иста права која су тамо уживали југословенски рибари до 6. априла 1941. године.“

члана комисије. Трошкове комисија за разграничење италијанска и југословенска влада делиле су на пола. У члану 13. одређено је да снабдевање водом горичке општине и њене околине треба регулисати у складу са одредбама Прилога 5. Уговора о миру.

Сутрадан након ступања на снагу Уговора о миру, 16. септембра 1947. године, Президијум Народне скупштине ФНРЈ донео је указ којим је проширена важност Устава, закона и других правних прописа ФНРЈ на подручје припојено Југославији на основу Уговора о миру са Италијом.⁹⁶¹ Указ је ступио на снагу 17. септембра 1947. године.

Успостављањем привремене југословенско-италијанске границе након 15. септембра 1947. и ступања на снагу Уговора о миру са Италијом повећан је број граничних инцидената на југословенско-италијанској граници. Истовремено, Уговор о миру садржао је правни основ, а и међународну обавезу, за дефинисање граничне линије. На тај начин је двома владама омогућено да започну дијалог о свим граничним споровима. У документу „Италијански списак спорова у односу на нову привремену италијанско-југословенску границу“ који је састављен у Удинама 23. септембра 1947. наведено је 12 актуелних спорова и 18 спорова који су били решени.⁹⁶²

Извршење одредби Уговора о миру било је главна тема разговора италијанског посланика Енрика Мартина и помоћника министра спољних послова Владимира Велебита 25. септембра 1947. године.⁹⁶³ Мартино је нагласио да ће извршења Уговора о миру подразумевати низ разговора, договора, споразума и различитих контаката и замолио да италијанска влада буде обавештена о начину на који југословенска влада намерава да спроведе поједине одредбе Уговора о миру. Посебно је навео оне одредбе које су везане роком или захтевају формирање разних комисија и предложио да се о свему томе одржава стални контакт. Велебит је рекао да југословенска влада припрема ставове о свим проблемима и најавио могућност међудржавних контаката у вези са извршењем Уговора о миру. У вези са питањем граница Велебит је рекао да не може бити значајних спорних тачака и сматрао је да је то више питање техничког извршења

⁹⁶¹ *Dokumenti...*, 1947, II, стр. 161.

⁹⁶² ДА МСП, ПА, 1947, ф. 53, бр. 53/314.

⁹⁶³ *Исто*, ф. 50, бр. 414283.

него неких мериторних размимоилажења. Martino је прихватио Велебитову сугестију да се одмах приступи формирању комисије која би та питања расправила.

Због учесталих граничних инциденти у Удинама је 26. септембра 1947. године одржан састанак на коме су са југословенске стране били присутни генерал-мајор Рудолф Пехачек и поручник Александар Демајо, а са италијанске префект Удина, префект Горице и дивизијски генерал Капа (Cappa).⁹⁶⁴ На састанку је договорено да се на граници задржи *status quo* и да се неће вршити никакво померање јединица све док Мешовита комисија за разграничење не одреди дефинитивне границе. У циљу избегавања могућности да несугласице око разграничења решавају амбасадори четири велике силе у Риму, предложено је да се формира компетентна делегације од по два цивила и по једног војног лица, која би решавала спорове који би настали између комисија на терену. Присутни на састанку сагласили су се да за време до почетка рада Комисије погранични режим треба да буде што је могуће мање оштар и да се евентуално залутали војници што пре враћају. На местима где се бунари за употребу стражара налазе са друге стране границе, дозвољено је узимање воде и са југословенске и са италијанске стране. Договорено је да се двовласницима дозволи несметан прелаз на њихова имања на другој страни границе, а да до закључења коначног међудржавног споразума локалне власти буду надлежне за издавање потврда о двовласничком статусу. На протест југословенских представника у вези са прогоном словеначког живља у Италији, генерал Капа је одговорио да се ниједан инцидент није догодио од 16. септембра, то јест од дана када је он преузео власт. Уверавао је југословенске представнике да је издао наређење за заштиту права, реда и за једнако третирање италијанског и словеначког становништва. Префект Удина је одбацио сву кривицу англо-америчких власти и указао на низ одредби које су биле издате у циљу сређивања ситуације. Префект Горице је рекао да је он преузео власт у Горици тек 22. септембра, да је поведена истрага и да ће кривци бити кажњени. Разговарали су и о пуштању појединих ухапшених држављана.⁹⁶⁵

Активности југословенско-италијанске Мешовите комисије која је почела са радом средином октобра 1947. године биле су праћене новим пограничним

⁹⁶⁴ Исто, ф. 53, бр. 53/309.

⁹⁶⁵ Исто, ф. 52, бр. 418771.

инцидентима. У вези са инцидентима на граници Мартино и Велебит сагласили су се 8. октобра 1947. године да је потребно поступати према договору Пехачек – Капа и договорили су се да се 13. октобра у Горици састану по два југословенска и италијанска представника из Мешовите комисије ради договора.⁹⁶⁶

Посланик Мартино је 3. новембра 1947. године пренео Велебиту да југословенске власти врше премештања граничне линије на штету Италије.⁹⁶⁷ Велебит је то демантовао рекавши да после 16. септембра југословенска влада није померала граничну линију, као и да информације добијене од југословенских органа са терена потврђују да се то нигде није догодило. Велебит је рекао да југословенска влада нема ништа против да се у оквиру мешовите комисије за дефинитивно установљење граничне линије то питање постави и да се у поткомитетима утврди чињенично стање. У забелешци са овог разговора стваљена је напомена да о овоме треба одмах обавестити пуковника Алојза Врховца, шефа југословенске делегације у Мешовитој комисији.

Преко саветника италијанског посланства у Београду Тасонија југословенској влади је 11. новембра 1947. саопштено да је као италијански представник за решавање пограничних неспоразума и инцидента одређен бригадни генерал Марио Глориа (Mario Gloria).⁹⁶⁸ У Министарству иностраних послова одређени су 18. новембра југословенски представници Петер Зорко, помоћник министра унутрашњих послова Словеније, и Франц Кутин, инспектор Министарства унутрашњих послова Словеније.⁹⁶⁹ Имена југословенских делегата, Министарство иностраних послова саопштило је нотом италијанском посланству.⁹⁷⁰ У оквиру припрема за састанак двеју делегација о граничним неспоразумима који су се догодили после договора Пехачек – Капа 26. септембра, Велебит је 21. новембра 1947. обавестио Бориса Крајгера, министра унутрашњих послова Народне Републике Словеније, о ставу Министарства иностраних послова.⁹⁷¹ Велебит је навео да разговор треба да буде кратак и да се одбију све

⁹⁶⁶ Исто, ф. 50, бр. 420004.

⁹⁶⁷ Исто, бр. 422026.

⁹⁶⁸ Исто, ф. 53, бр. 53/311.

⁹⁶⁹ Исто, бр. 423229.

⁹⁷⁰ Исто, бр. 419742.

⁹⁷¹ Исто, бр. 423603.

италијанске оптужбе да су југословенске граничне страже прешле на појединим местима привремену граничну линију.

На састанку који је одржан 27. новембра 1947. у Ајдовштини између југословенске и италијанске делегације које су предводили Петер Зорко и генерал Глорија учињен је први покушај решавања нагомиланих проблема.⁹⁷² Италијанска делегација изнела је као једино питање неколико промена границе са југословенске стране које су се догодиле након споразума у Удинима од 26. септембра. Италијански представници су у својим географским картама имали обележена места и тврдили са су на њима југословенске граничне јединице помериле границу након договора у Удинама. У извештају који је 28. новембра 1947. године послао Велебиту, Зорко је навео да је тај списак доста непрецизан и да на терену још увек нису проверени сви њихови наводи. Зорко је најавио да ће Министарству иностраних послова послати за пар дана тачне податке о стварном стању на терену и да ли су на наведеним секторима вршене промене договореног *status quo*.⁹⁷³ Зорко је навео да су све оптужбе одбачене уз образложење да сва погранична питања треба разматрати као целину због чега је потребно расправљати о свим тачкама споразума од 26. септембра (двовласништво, питање права мањина). Међутим, италијанска делегација није желела да разговара о другим питањима правдајући се тиме да су они изразито војна делегација и да нису овлашћени за разговор о другим темама. Југословенска делегација је навела неколико оптужби на рачун италијанске стране: прекршаји граничне линије, конкретни примери отварања пушчане ватре на југословенску страну границе, прекорачења границе италијанских војника, затварање воде југословенском делу Горице и протеривања Словенаца. Генерал Глорија је обећао да ће испитати све наведене прекршаје и да ће италијанска војска предузети потребне мере уколико се утврде прекршаји. Помоћник начелника 1. регионалног одељења Врлета Круљ, потписао је акт којим је 11. децембра 1947. године Министарству унутрашњих послова НР Словеније, помоћнику министра Петру Зорку, потврђен пријем акта од 28. новембра, са приложеним записником састанка у Ајдовштини и са италијанским списком наведених померања границе од стране југословенских

⁹⁷² Исто, бр. 424872.

⁹⁷³ Исто, бр. 424872.

јединица.⁹⁷⁴ У акту је наведено да је поред података о стварном стању на терену, Министарству потребан и што тачнији списак италијанских повреда границе (пуцњи на југословенску територију, прекорачење границе) ради припремања одговора на разне интервенције италијанске владе.

Посланик Мартино је током разговора са Владимиром Велебитом 31. децембра 1947. године коментарисао састанак између генерала Глорије и Зорка и оценио га као неуспешан јер Зорко није хтео да саслуша аргументе о повреди границе од стране југословенских органа.⁹⁷⁵ Мартино је тврдио да је Зорко тражио да разговара о неким неправилностима и повредама границе које су учиниле италијанске власти нарочито у вези са саобраћајем двовласника, као и да је рекао да су и они вршили повреде границе и да су повреде са југословенске стране само одговор на повреде вршене са италијанске стране. Велебит је одговорио да према подацима југословенске владе после договора Капа-Пехачек није померана демаркациона линија од стране југословенских органа и да не верује да су померања са југословенске стране вршена као реторзија на италијанско померање. Велебит је рекао да је италијанска влада слободна да у заштиту својих интереса може да предузме оне акције које сматра корисним, иако југословенска страна сматра ово питање завршеним.

Седишти југословенске делегације у Мешовитој комисији за разграничење било је у Ајдовштини. Поред шефа делегације, који је био дипломатски представник и имао дипломатски пасош, постојали су и шефови подделегација задужених за решавање одређених питања. Једно од првих питања које је решавала Мешовита комисија било је подела трошкова око разграничења. Пуковник Алојз Врховец обавестио је Министарство иностраних послова 22. јануара 1948. да су се након тромесечних преговора о подели трошкова око разграничења обе стране коначно сагласиле да се усвоје предлози које је по том питању поставила југословенска делегација: да свака страна плаћа своје трошкове, а да трошкове исхране сноси она страна на чијој територији у том тренутку ради комисија.⁹⁷⁶ С друге стране, усаглашавање ставова у вези са разграничењем било је знатно теже. Делегације су међусобно оптуживале једна

⁹⁷⁴ Исто, бр. 424872.

⁹⁷⁵ Исто, ф. 65, бр. 48502.

⁹⁷⁶ Исто, ф. 69, бр. 42114.

другу за некооперативност и одлагање усвајања коначне граничне линије. Активности Мешовите комисије свакодневно су пажљиво пратиле и југословенска и италијанска влада. Италијански министар спољних послова Сфорца протествовао је 14. јануара 1948. код посланика Ивековића због немогућности да се у Мешовитој комисији постигне споразум о граничним питањима која је пред владу ФНРЈ поставила италијанска влада, а за која је и лично Јосип Броз био заинтересован приликом разговора са италијанским послаником у Београду.⁹⁷⁷ Сфорца је сматрао да је главни кривац југословенска делегација која одбија да изађе на лице места. У записнику са састанка Ивековић је навео да Сфорци није могао ништа да одговори, јер није располагао са тим подацима, али је обећао да ће се „за ствар у Београду заинтересирати“.

Министар Симић обавестио је 26. јануара 1948. године посланство у Риму да је након што је италијански делегат поднео пуномоћје образована Комисија за разграничење, да су извршени сви претходни технички елаборати, да је југословенска делегација поднела оверену копују карте Прилога 1 Ц Уговора о миру и да је италијански делегат задржао право да поднесе сличан документ.⁹⁷⁸ Симић је навео да је преостало да се изврши транспозиција са карте Прилога 1 Ц на карту 1: 25000 како би могли да отпочну радови на терену. Констатовао је да се са италијанске стране примећује извесна попустљивост и жеља за бржим радом.

Бројни извештаји о инцидентима и прелетима авиона указују да се сваког дана нешто дешавало.⁹⁷⁹ Чести су били и преласци италијанских војника на југословенску територију. КНОЈ је 5. јануара 1948. упутио Министарству иностраних послова извештај у коме се наводи да су 2. и 3. јануара на граници забележена три инцидента, од којих је један имао смртни исход.⁹⁸⁰ У извештају од

⁹⁷⁷ Исто, ф. 65, бр. 41463.

⁹⁷⁸ Исто, ф. 69, бр. 42099.

⁹⁷⁹ Исто, ф. 67. У досијеима 7 и 8 извештаји КНОЈ-а о дешавањима на граници, досије 9 извештаји КНОЈ-а о инцидентима на граници током јануара 1948. досије 10, 11, извештаји КНОЈ-а о инцидентима на граници фебруара 1948. године, досије 13 извештаји о инцидентима на граници. ДА МСП, ПА, 1948, 68. У досијеима 1, 2, 3, описан је велики број инцидента на граници и прелета авиона. Померања граничне линије фебруара 1948. Извештаји КНОЈ-а о инцидентима од фебруара до јуна 1948. године. У досијеу 4, извештаји КНОЈ-а о инцидентима на граници и прелетима авиона, јун 1948. У другој половини јуна посебно су били учестали инциденти на граници – пуцњи са Слободне територије Трста и покушаји бекства у Италију, готово свакодневно, као и прелети авиона, 26. јуна, 27. јуна, 28. јуна, 29. јуна. У досијеу 5, извештаји КНОЈ-а о прелетима авиона у првој половини јула 1948. године, 4. јул, 5, 7, 8, 14. и 16. јул.

⁹⁸⁰ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 67, бр. 4442. 2. јануара, 200 метара јужно од друма Горица – Ајдовштина три цивила покушала су да пређу границу и уђу у Италију. Након физичког обрачуна са

7. јануара 1948. наведена су три инцидента која су се догодила 4. и 5. децембра, од којих један са смртним исходом.⁹⁸¹ КНОЈ је 12. јануара 1948. доставио Министарству извештај о оружаном инциденту који се догодио 6. јануара на караули 17 км јужно од Горице,⁹⁸² 14. јануара 1948. Министарство је обавештено о инцидентима 11. и 12. јануара.⁹⁸³ У извештају од 16. јануара 1948. Министарство је обавештено да је 14. јануара у 12 часова италијански подофицир Бостиони Алолж у реону 9 км северозападно од Горице прешао у Југославију и пријавио се стражарима рекавши да је побегао из италијанске војске и да не жели да се враћа.⁹⁸⁴ КНОЈ је Министарству доставио 12. марта 1948. године извештај о инцидентима који су се догодили 9. марта.⁹⁸⁵ КНОЈ је 13. марта 1948. године доставио извештај о инцидентима на италијанској граници који су се догодили 10.

југословенским граничарима (*рвали су се са њима, прим. ММ*), сва тројица су успела да пређу у Италију. 3. јануара код преласка границе са Слободне територије Трста у реону с. Вогље, 9 км североисточно од Трста, ухваћен је један италијански држављанин који је имао полуаутоматску пушку, пиштољ и патролни лист. Са њим се пре преласка на југословенску територију дуж граничне линије кретао један цивилни полицајац. Истог дана при преласку границе са Слободне територије Трста у Југославију убијен је један шверцер, родом са Слободне територије Трста, код њега је нађен пиштољ и специјални нож за убод.

⁹⁸¹ *Исто*, бр. 4764. 4. децембра у 17 часова 4,5 км североисточно од Горице „довукао“ се један италијански стражар кроз жбуње до југословенског реонског стражара изнад водоводних цеви код Солкана на реци Сочи, те из непосредне близине опалио метак на југословенског стражара. Метак је пролетео „2 метра изнад главе“ нашег стражара „али га није погодио“ (*подвукао ММ*). Истог дана у 22.00 часа 1 км западно од села Село, 13 км јужно од Горице, прешла је са Слободне територије Трста на југословенску територију једно цивилно лице. Након што га је зауставила југословенска патрола, цивил је опалио 6 метака из аутомата на патролу и побегао назад преко границе на територију Слободне територије Трста. 5. децембра у 17.45 часова 300 м од прелаза Ајшевица – Горица убијен је илегални прелазник италијански држављанин, пошто на позив страже није стао.

⁹⁸² *Исто*, бр. 41311. Југословенски стражар је приметио два ципа и једно блиндирано возило на италијанској страни, а затим и групу од 6 „бандита“ који су ушли на југословенску територију. Дошло је до пушкарања након чега су се „бандити“ повукли назад. У овом извештају КНОЈа за инцидент се окривљују амерички војници који су својим возилима превозили „бандите“.

⁹⁸³ *Исто*, бр. 41308. 11. јануара у 12 часова са италијанске територије, 3 км југоисточно од Горице италијански војници испалили су један метак који је прелетао границу. Разлог пуцања није познат. Истог дана у 15 часова дошла су на границу 4 цивилна полицајца од којих је један прешао граничну линију у ушао 2 м на територију Југославије, 14 км јужно од Горице. Југословенски стражар је опалио један метак на истог те га ранио у ногу, а овај је успео побећи назад на италијанску територију. 12. јануара у 13 часова на прелазу Трчмун, 6 км од Кобарида, дошао је камион са 40 италијанских војника у америчким униформама наоружани са два митраљеза „Бреда“ једним пушкомитраљезом и аутоматима. Наставил су пешице дуж граничне линије јужно од Кобарида италијанском територијом.

⁹⁸⁴ *Исто*, бр. 41410.

⁹⁸⁵ *Исто*, бр. 47103. 9. марта у 23 часова код села Крушчарји италијански војници испалили два кратка рафала из пушкомитраљеза, који су прелетели границу. Истовремено, на истом месту однешен је стог сена, који се налазио 30 м од граничне линије, са југословенске територије на италијанску.

марта.⁹⁸⁶ Амбасада у Вашингтону упутила је Стејт департменту протесну ноту 24. фебруара 1948. због пуцања преко југословенске територије за време англоамеричких маневара на Слободној територији Трста.⁹⁸⁷

У посебним извештајима КНОЈ је Министарству иностраних послова достављао кршења југословенског ваздушног простора на граници са Италијом. У извештају од 4. јануара 1948. наведени су два прелета авиона која су се догодила 2. јануара.⁹⁸⁸ КНОЈ је 7. јануара 1948. обавестио Министарство о прелету који се догодио 5. јануара.⁹⁸⁹ У извештају од 8. јануара 1948. наведена су четири прелета авиона који су се догодили 6. јануара.⁹⁹⁰ КНОЈ је Министарству 12. марта 1948. године доставио извештај о прелету авиона 10. марта када је прелетео границу из Италије у Југославију један италијански двомоторни авион.⁹⁹¹ Министар Симић је 24. марта 1948. упутио инструкцију посланству у Рим да италијанском Министарству иностраних послова упуте ноту због повреде југословенске границе од стране италијанских авиона.⁹⁹² Посланик Ивековић обавестио је Министарство 3. априла 1948. године да су због четири случаја повреде југословенског ваздушног простора из 1948. италијанском Министарству иностраних послова послате ноте 10. фебруара, 17. и 25. марта, али да одговор није добијен.⁹⁹³ Протесне ноте упућиване су и због прелета англоамеричких

⁹⁸⁶ Исто, бр. 47102. 10. март у 17 часова 8 км јужно од Горице код прелаза Локвице италијански војници испалили један метак који је прелетео граничну линију и пао на југословенску територију. Истог дана, од стране Италијана у 18 часова испален је метак који је пао близу југословенског стражара. У 19 часова истог дана 8 км јужно од Горице, код прелаза Локвице, Италијани су померили граничну линију 2 м у дубину југословенске територије.

⁹⁸⁷ Исто, бр. 47643.

⁹⁸⁸ Исто, бр. 4443. Југословенску територију прелетео је 2. јануара тромоторни авион из Италије у реону с. Св. Петар, 1 км јужно од Горице. Истог дана један транспортни авион прелетео изнад Опатјег села, 10 км јужно од Горице.

⁹⁸⁹ Исто, бр. 4765. У 9.45 часова прелетео је границу из Италије један авион 7 км од Кобарида.

⁹⁹⁰ Исто, бр. 4674. 6. јануара у 10 часова из правца Удина долетао двомоторни енглески авион, 300 м јужно од села Логје, 11 км западно од Кобарида. Истог дана границу је прелетео из правца Горице двомоторни амерички авион 3 км југоисточно од Горице. Истог дана један авион из правца Горице прелетео на 7 км северозападно од Горице. Истог дана из правца Удина прелетео је један енглески транспортни авион 12 км западно од Кобарида.

⁹⁹¹ Исто, бр. 47104.

⁹⁹² Исто. Повод за упућивање ноте били су следећи прелети: 12. фебруара у 10.30 часова двомоторни амерички авион 14 км северно од Трста код блока Горијанско. 13. фебруара у 14.15 часова 800 м јужно од Вртојбе прелетео италијански двомоторни авион. 10. марта у 18 часова 1 км јужно од Вртојбе италијански двомоторни авион.

⁹⁹³ Исто, бр. 49029.

авиона. Југословенска влада је 9. априла 1948. нотом протествовала код америчке владе због пет прелета авиона,⁹⁹⁴ а 16. априла због једног прелета.⁹⁹⁵

Министар Симић је упутио инструкцију посланству у Рим 7. фебруара 1948. да нотом скрене пажњу, „без протеста“, на прелете италијанских авиона који су се догодили 30. јануара.⁹⁹⁶ Посланство је упутило ноту 18. фебруара.⁹⁹⁷ Италијанско Министарство иностраних послова је 5. маја 1948. својом нотом негативно одговорило на југословенску ноту, негирајући да је 30. јануара било прелета авиона.⁹⁹⁸ У ноту се наводи да ни један италијански војни авион није тога дана летео у реону Горице, већ је једино летео линијски авион Горица – Милано.⁹⁹⁹ Тога дана је Саветник Милош Јовановић је о италијанском одговору обавестио Министарство 19. маја 1948.

У документу под називом „Извештај о инцидентима на југословенско-италијанској граници за време од 1. марта до 1. априла 1948. године“, описана су 24 инцидента, у форми како је то иначе у извештајима КНОЈ-а карактеристично.¹⁰⁰⁰ Инциденти са италијанске територије и са територије Слободне територије Трста, померања граничне линије, преласци цивила, наоружаних цивила, италијанских војника, пуцњи, рањавања на обе стране и убиство једног цивила од стране југословенских граничара. У овом документу нису наведени прелети авиона. У извештају није наведен инцидент који се догодио 25. марта у 00.30 часова 150 м северозападно од Толмина када је убијен цивил.¹⁰⁰¹ За испитивање овог инцидента формирана је комисија у којој су били један поручник и два потпоручника КНОЈ-а која је истог дана изашла на место где се десио инцидент и сачинила записник.¹⁰⁰² Комисија је утврдила и да је исте ноћи на италијанску страну пренешено 8 купова сена укупне тежине 2.000 кг. Овај догађај наведен је у извештају који је Министарство иностраних послова

⁹⁹⁴ Исто, бр. 49562.

⁹⁹⁵ Исто, бр. 410413.

⁹⁹⁶ Исто, ф. 68, бр. 43411. Повод за упућивање ноте била су два прелета: из правца Горице прелетео је авион код села Медана и Кожбана. Истог дана италијански двомоторни авион прелетео је границу код с. Штанги.

⁹⁹⁷ Исто, бр. 44476.

⁹⁹⁸ Исто, бр. 414187.

⁹⁹⁹ Исто, бр. 44479.

¹⁰⁰⁰ Исто, 1948, ф. 67, бр. 410249.

¹⁰⁰¹ Исто, бр. 410965.

¹⁰⁰² Исто.

послало Министарству унутрашњих послова 9. априла 1948. године.¹⁰⁰³ У извештају комисије наводи се да је патрола КНОЈ-а на 150 м од граничне линије зауставила „групу непознатих лица у пратњи десетак наоружаних бандита“ и након упозорења отворила ватру. КНОЈ је о овом инциденту 8. априла 1948. послао Министарству иностраних послова допуну извештаја где је детаљно описан инцидент.¹⁰⁰⁴ Министар Симић упутио је 15. априла 1948. инструкцију да југословенско посланство у Риму протестује због овог инцидента.¹⁰⁰⁵ Ивековић је 16. априла 1948. одговорио да је истог дана предата нота.¹⁰⁰⁶

Међу инцидентима било је и несрећних случајева попут оног који се догодио 8. априла 1948. на прелазу Локвице када су две југословенске држављанке двовласнице легално прешле границу и на њих је на италијанској територији налетео мотоциклом један италијански војник.¹⁰⁰⁷ Приликом тог удеса, погинула је једна жена, а другој жени је сломљена рука. Посланство је због овог догађаја протествовало нотом од 20. априла 1948. године.¹⁰⁰⁸ Милош Јовановић обавестио је 12. маја 1948. Министарство о позадини овог инцидента.¹⁰⁰⁹ На основу објашњења које је дато у ноти италијанског Министарства иностраних послова од 11. маја, Јовановић је навео да је један италијански карабињер мотоциклиста ишао путем Добердоб – Габрије приметио два бицикла која су му ишла у сусрет а од тога је један ишао погрешном страном пута. Карабињер је избегао први бицикл, али је ударио у задњи точак другог на коме је била жена која је страдала. У ноти се инцидент карактерише као „несрећни инцидент“.

Најтежи инцидент на југословенско-италијанској граници током 1948. године догодио се 26. априла код села Равне западно од Толсина.¹⁰¹⁰ Овај инцидент је имао значајне политичке последице на даље југословенско-италијанске односе и кроз анализу овог догађаја можемо утврдити најзначајније ставове које су две владе имале према решавању проблема на заједничкој

¹⁰⁰³ Исто, бр. 410966.

¹⁰⁰⁴ Исто, бр. 410018.

¹⁰⁰⁵ Исто.

¹⁰⁰⁶ Исто, бр. 410375.

¹⁰⁰⁷ Исто, ф. 68, бр. 410342.

¹⁰⁰⁸ Исто, бр. 414188.

¹⁰⁰⁹ Исто.

¹⁰¹⁰ Исто, бр. 412466.

граници. Према југословенској верзији догађаја, италијанска патрола која се кретала дуж граничне линије са италијанског блока Ливек у правцу села Равне, прешла је на југословенску територију у дубину од око 80 метара. Југословенска патрола опоменула је италијанску патролу да стане, али је италијанска патрола отворила ватру. Италијански војници повукли су се назад на италијанску територију и успут пуцали на југословенску патролу. Том приликом убијен је један италијански војник на југословенској територији, око 30 м од границе. КНОЈ је о овом инциденту обавестио помоћника министра Велебита 27. априла.¹⁰¹¹ У извештају се наводи да је у инциденту убијен италијански војник, обучен у енглеску униформу и са енглеским аутоматом. О овом инциденту југословенско Министарство иностраних послова обавестило је италијанског посланика у Београду.¹⁰¹² Према упутствима која је добио од Велебита, Круљ је позвао телефоном посланика Мартина и саопштио му да је дошло до поменутог инцидента. Рекао је да Министарство предлаже да се одмах формира југословенско-италијанска комисија ради испитивања овог инцидента. Мартино је тражио неке прецизније податке, а Круљ му је рекао да их Министарство за сада нема. Мартино је рекао да ће о томе одмах обавестити своју владу. Питао је где би италијански део комисије требао да ступи у контакт са југословенском комисијом, а Круљ му је одговорио да би то свакако било на самој граници. Након консултација са пуковником Дашовићем из КНОЈ-а и по налогу Вејводе, Круљ је обавестио Мартина да ће југословенска група у мешовитој комисији бити спремна да се састане са италијанском групом 30. априла у 9 сати ујутру на месту самог инцидента.¹⁰¹³ Југословенска група била је састављена од три официра на челу са мајором Војом Ивановићем.

Посланик Ивековић обавестио је Министарство 29. априла 1948. да постоји велико интересовање италијанске јавности за инцидент, да италијанско Министарство иностраних послова тврди да се инцидент догодио у зони где су југословенске власти самовољно помериле граничну линију и упозорава да ће тражити да се у истрагу укључе четворица амбасадора уколико југословенска

¹⁰¹¹ Исто, бр. 415514.

¹⁰¹² Исто, бр. 412466.

¹⁰¹³ Исто.

влада не покаже потребну непристрасност у истрази.¹⁰¹⁴ Ивековић је навео је да је претходног дана, 28. априла, Дефранчески дао изјаву агенцији ANSA и навео да се инцидент догодио на југословенској територији, да је убијени италијански војник остао да лежи на југословенској територији и да је југословенска влада одмах предложила италијанском посланству у Београду формирање мешовите комисије. Ивековић је обавестио Министарство да италијански медији јављају о приправности и појачању југословенских трупа на граници. Ивековић је обавестио Министарство да је италијанска штампа објавила коминике ТАНЈУГ-а о састанку мешовите комисије код села Равне.¹⁰¹⁵ Истовремено је објављен коминике италијанског Министарства иностраних послова у коме се наводи да се инцидент догодио на италијанској територији коју је Југославија окупирала. Као аргумент италијанско Министарство наводи да италијанска влада не признаје границу између осталог и на овом делу, јер је Сфорца у личном писму Ивековићу 17. фебруара између осталог навео повреду границе у овој зони.

Прислушна служба ТАНЈУГ-а забележила је вести на италијанском језику које је 27. априла емитовао Радио Рим.¹⁰¹⁶ У вестима се наводи да је након инцидента један италијански официр отишао на лице места ради преговора са југословенском патролом да би се избегли даљи инциденти, али је југословенски командант је одбио да суделује у преговорима. У вестима се даље објашњава да се инцидент догодио на једној траси између провизорне демаркационе линије, „коју је утврдила савезничка комисија и једне линије једнострано постављене од стране Југословена за време једног од њихових многих померања граничних линија“.

Саветник италијанског посланства обавестио је Круља 29. априла да је италијанска влада именовала групу од три официра на челу са мајором Рајмондијем (Raimondi).¹⁰¹⁷ О овоме је обавештен пуковник Дашић из КНОЈ-а који је рекао да је југословенска група већ добила налог да 30. априла буде у одређено време на уговореном месту. Састанак мешовите југословенско-италијанске комисије није дао никаквих резултата.¹⁰¹⁸ У саставу југословенске комисије били су мајор Воја Ивановић, командант граничне бригаде, капетан

¹⁰¹⁴ Исто, ф. 67, бр. 411766.

¹⁰¹⁵ Исто, бр. 412083.

¹⁰¹⁶ Исто, ф. 68, бр. 412466.

¹⁰¹⁷ Исто.

¹⁰¹⁸ Исто.

Јосип Жидар и капетан Лудвик Крец. Италијанску комисију чинили су мајор Рајмонди и још петорица италијанских официра. Између комисије није дошло до споразума у вези са решењем инцидента. На основу закључака југословенске комисије до споразума није дошло из следећих разлога: 1) италијанска комисија није признавала линије разграничења између Југославије и Италије коју су југословенске јединице запоселе септембра 1947, иако је до дана инцидента ова линија била призната; 2) након тога, чланови италијанске комисије су јавили да они признају ону границу коју су предложили англоамериканци, а то је око 25 м иза тренутне граничне линије коју су југословенске јединице запоселе и исту контролишу од септембра 1947; 3) након тога италијански чланови комисије захтевали су да заједно са југословенском комисијом посете место инцидента и да им југословенска комисија покаже где је убијен и сахрањен војник. У извештају југословенске комисије наводи се да су се чланови италијанске комисије након показивања места где се инцидент догодио поново уверили да су, и поред њиховог показивања куда се протеже гранична линија, баш италијани прешли дубоко у југословенску територију. У извештају се наводи да се из горе наведених разлога југословенска комисија није могла сагласити с тим да је гранична линија иста са старом аустроугарском линијом разграничења и да због тога није било могуће да се донесе решење по питању наведеног инцидента. Због тога што италијанска комисија није прихватала да се инцидент догодио на југословенској територији, југословенска комисија није дозволила да се преда тело убијеног војника и његово оружје.

Гранични инцидент који се догодио 26. априла добио је свој дипломатски епилог на састанку који је на захтев посланика Мартина одржан 5. маја 1948. године између њега и министра Симића.¹⁰¹⁹ Током састанка који је био строго формалан и трајао је само 7 минута, Мартино је прочитао текст меморандума италијанске владе о инциденту и предао меморандум министру Симићу. Министар Симић је одговорио „кратко и суво: да ће добити писмени одговор на ову ноту са неуобичајеном жестином израза; као и да ћемо се постарати да у будуће и гранични проблеми буду строго по духу и слову Уговора о миру“. У меморандуму се у вези са инцидентом констатује да верзија коју је југословенска

¹⁰¹⁹ Исто.

делегација дала о приликама под којима се догодио инцидент „нема никакве вероватноће“.¹⁰²⁰ Италијанска влада је посебно напоменула да је италијанска патрола нападнута „с рамена“ без икаквог претходног упозорења. Италијанска влада је сматрала да југословенски захтев да дефиниција питања буде подвргнута уврђивању линије на коју су југословенске трупе стигле након повреда границе октобра 1947. доказују да југословенска влада чврсто жели да спречи сваки споразум, будући да је утврђивање граничне линије прелазило оквире надлежности мешовите анкетне комисије чији је задатак био да на лицу места утврди прилике под којима се инцидент догодио. У меморандуму се даље наводи да је задатак комисије био онемогућен одбијањем југословенске стране да италијанска страна сними место на коме је сахрањен убијени италијански војник, као и одбијањем југословенске делегације да се састави записник о састанку. Италијанска влада је сматрала да овакво понашање југословенске делегације показује да југословенска влада жели да наметне насилним актима не водећи рачуна о правним принципима чињеницу самовољне повреде границе. С обзиром на то да је југословенска влада увек вршила опструкцију у погледу испитивања граничних инцидената, италијанска влада је на крају констатовала: 1) да је сувишан сваки нови покушај да се утврди инцидент непосредним споразумом између две земље све док југословенска влада не докаже да је напустила овакав став; 2) скрећући пажњу цивилизованог света на несношљиво стање које је створено на југословенско-италијанској граници као и на озбиљну опасност која из њега произилази, италијанска влада даје себи право да предузме кораке код четири велике силе које јамче за извршење мировног уговора, како ради решења поменутог инцидента тако и за утврђивање дефинитивне граничне линије. 3) италијанска влада поново изјављује и то најизричније, да одбија сваку одговорност за све инциденте који би могли убудуће настати услед повреде границе од стране Југославије који сваки пут представљају повреду интегритета италијанске територије. Одговор југословенске владе је у форми меморандума предао министар Симић посланику Мартину 12. маја 1948. године.¹⁰²¹ Martino је прочитао меморандум, настојао је да га коментарише држећи се теза из италијанског меморандума и констатовао да је добио скроз негативан одговор.

¹⁰²⁰ Исто.

¹⁰²¹ Исто.

Симић је подсетио да је такав одговор обећао и приликом њиховог последњег сусрета и додао да је границу утврдила Мировна конференција у Паризу. Објаснио је да текст Уговора није предвидео да се после међународно утврђене привремене границе састане нека „картографска мешовита комисија“ која би вршила претходно транспозицију границе са карте већих на карту мањих размера, а затим на сам терен. Нагласио је да је због таквог немогућег предлога италијанске делегације прекинут сваки даљи рад Комисије за разграничење. Симић је даље навео да је италијанска делегација од југословенске тражила оверене карте конференције мира, које је она сама имала, и закључио да је жеља италијанске владе да и даље привремена граница буде извор инцидента. Рекао је Мартину да је југословенска влада спремна да одмах отпочне дефинитивно разграничење при чему ће се држати текста Уговора о миру. Мартино је инсистирао на томе да је Југославија на месту инцидента померила привремену границу за око 200 метара унутар италијанске територије, да се инцидент догодио на италијанској територији, као и да је граница померена на многим другим секторима. Министар Симић је подсетио на то да између две земље постоји само привремена граница која је одређена од стране међународних фактора и обележена видним знацима, да између Југославије и Италије постоји само та привремена граница која дели два суверенитета и да је само она елемент на основу кога се могу одређивати елементи инцидента. Симић је енергично одбио тврдње италијанске владе о померању привремене границе.

Ивековић је 19. маја 1948. године обавестио Министарство иностраних послова да италијанска влада доставила југословенском посланству препис ноте упућене 18. маја четворици амбасадора у вези са неспоразумом око границе.¹⁰²² У ноти је указано на неуспех рада мешовите комисије за разграничење као и да је југословенска влада одбила да се две владе споразумеју да проблем изнесу пред четири амбасадора. Италијанска влада је навела да не верује у могућност међусобног споразума, жалила се да југословенска влада не поштује привремену границу, да од ступања на снагу Уговора о миру југословенска влада систематски помера граничне стубиће и да је због тога дошло до неколико граничних инцидента. Као најтежи инцидент цитиран је догађај од 26. априла када је, како

¹⁰²² Исто, ф. 69, бр. 413455.

се наводи, без разлога убијен један италијански војник. Југословенска влада је оптужена да је након тога онемогућила рад комисије која је испитивала инцидент тражећи да комисија претходно призна постојећу граничну линију, као и да није дозволила преузимање леша и фотографисање места инцидента. Италијанска влада је посебно указала на озбиљност овог инцидента, који није смео остати нерешен, одбијајући истовремено сваку одговорност за будуће инциденте. На основу члана 5 тачка 3 Уговора о миру, италијанска влада је у наведеној ноти тражила од четворице амбасадора да се хитно одреди рок до кога две владе треба да поднесу своје меморандуме.

Током састанка који је одржао са министром иностраних послова Сфорцом 25. маја 1948. године, посланик Младен Ивековић покренуо је разговор о неколико питања која су оптерећивала међудржавне односе.¹⁰²³ Састанак је одржан два дана након образовања нове италијанске владе у којој је Сфорца задржао место министра иностраних послова.¹⁰²⁴ Сфорца је рекао да су се билатерални односи у последње време погоршали нарочито након граничног инцидента, за који је по његовом мишљењу југословенска страна сносила одговорност, и тврдио да италијанска влада чини све да поправи односе. Ивековић је рекао да гест италијанске владе којим је питање одређивања југословенско-италијанске границе предала четворици амбасадора не представља гест добре воље јер је у ноти коју је влада послала гранични инцидент нетачно и тенденциозно приказан. Навео је и да интервенција у Лондону против југословенских територијалних захтева у Корушкој не показује жељу италијанске владе да се односи побољшају. Ивековић је нагласио да је за њега од највеће важности да постоји привремена гранична линија означена граничним стубићима. Италија оспорава ову граничну линију, а и Југославија би нашла приговора на неким секторима. Ивековић је нагласио чињеницу да је на месту где се догодио инцидент граница била означена стубићима и да је та граница била повређена од стране италијанских војника који су са пушкама на готово ушли дубоко на југословенску територију. Након ове констатације, Сфорца се узрујао и

¹⁰²³ Исто, ф. 65, бр. 414854.

¹⁰²⁴ Након избора одржаних 18. априла 1948. године, 23. маја формирана је влада чији је председник по пети пут постао Алџиде де Гаспери. Мандат ове владе трајао је до 12. јануара 1950. За председника Италије изабран је 11. маја 1948. године Луиђи Ејнауди (Luigi Einaudi).

повишеним тоном рекао да је у питању живот једног италијанског војника и да је недопустиво да неко може да убије италијанског војника. Ивековић је одговорио да и Југославија може да се позове на неколико хиљада живота који су у Југославији уништени за време окупације, али да југословенска влада сматра да не треба то да буде предмет међусобног разговора. Током разговора и Сфорца и Ивековић наглашавали су опредељеност својих влада да се сва „висећа питања“ решавају кроз директни договор. Сфорца је питао да ли Ивековић сматра да две владе могу да постигну споразум о граници без интервенције четворице амбасадора и рекао да је сугерисао четворици амбасадора да препоруче југословенској и италијанској влади да се у једном краћем року споразумеју директно. Посланик Ивековић је изразио начелан став своје владе о потреби вођења директних преговора, али ништа није одговорио о предлогу за вођење директних преговора о питању границе. Касније истог дана Ивековић је од свог министарства тражио инструкције да ли да прихвати ове сугестије и предузме одговарајуће дипломатске потезе.¹⁰²⁵ У вези са италијанским потезима по питању Корушке, Сфорца је рекао да није детаљно информисан, јер је у то доба био болестан, али, колико му је познато, Италија није била против југословенских захтева већ је само тражила да не буду прекинуте њене железничке везе са Аустријом. Ивековић је упозорио да је југословенска влада такође могла да заузме негативан став по питању италијанских колонија, али она то није учинила и напоменуо је да би Италија могла да има користи од позитивног става ФНРЈ по том питању. На крају разговора, Сфорца је говорио о потреби да се образује једна мешовита комисија која би покушала да расправи све проблеме између две земље и чији би рад био тајан. Сфорца је на питање Ивековића о карактеру овог предлога одговорио да то није званични предлог. Ивековић је у вези са овим питањем тражио инструкције свог министарства.

Министар Симић обавестио је посланство у Риму 29. маја 1948. да је спор у Мешовитој комисији за разграничење настао по питању транспозиције граничне линије из карте Прилога 1 Ц Уговора на карту размере 1:25.000.¹⁰²⁶ Италијанска делегација захтевала је да се пренесе цела дебљина те линије, што би на терену представљало појас земљишта око 100 метара ширине, док је југословенска

¹⁰²⁵ Исто, ф. 63, бр. 413998.

¹⁰²⁶ Исто, ф. 69, бр. 414189.

делегација предлагала да се пренесе средина линије. Министар Симић је навео да италијански захтев проистиче из њиховог намерног погрешног тумачења Уговора о вредности карте Прилога 1 Ц којој италијанска страна дају само оријентациону вредност, док југословенска влада сматра да она има пуну вредност, као и текст. У вези са овим телеграмом, Брилеј је посланству у Рим послао 1. јуна 1948. пројекат југословенског Меморандума о спору насталом у мешовитој комисији за разграничење, за случај да спор буде изнет пред амбасадоре сходно члановима 5. и 86. Уговора о миру.¹⁰²⁷ Нагласио је да овај меморандум треба третирати као строго поверљив и само као информацију о елементима спора намењену службеницима у југословенском посланству.

Министар Симић обавестио је посланство у Риму 29. маја 1948. да је став југословенске владе да се разграничење увек може постићи директним преговорима.¹⁰²⁸ Југословенска влада је сматрала да је италијански предлог четворици амбасадора у супротности са Уговором о миру. Сфорцину иницијативу и сугестију амбасадорима да препоруче Италији и Југославији да се у једном краћем року споразумеју, влада је одбацила јер је сматрала да би то значило солидарисање са италијанском тужбом против Југославије. Симић је пренео инструкцију Ивековићу да југословенске ставове пренесе совјетском амбасадору и да га пита за његово мишљење. Ивековић је 1. јуна 1948. обавестио Министарство да је совјетском амбасадору пренео став југословенске владе по питању разграничења.¹⁰²⁹ Амбасадор је рекао да нема никаквих инструкција из Москве, али да је његово лично мишљење да је одређивање рока и меморандума бесмислица, јер амбасадори могу да присиле југословенску владу да поднесе меморандум у року, а да италијанска влада не поднесе меморандум и тако читава ствар пропада.

Младен Ивековић обавестио је 8. јуна 1948. године Министарство иностраних послова да су амбасадори САД, Велике Британије и Француске упутили ноте италијанској влади којима прихватају предлог италијанске владе да питање разграничења са ФНРЈ расправе четворица амбасадора.¹⁰³⁰ Ивековић је 10.

¹⁰²⁷ Исто.

¹⁰²⁸ Исто, бр. 414314.

¹⁰²⁹ Исто, бр. 414687.

¹⁰³⁰ Исто, бр. 415523.

јуна 1948. известио да је амерички амбасадор Џејмс Кленет Дан (James Clement Dunn) предложио састанак четворице амбасадора по питању југословенско-италијанске границе.¹⁰³¹ Ивековић је напоменуо да до тог тренутка није одржан ни један састанак четворице амбасадора, да је совјетски амбасадор био против одржавања састанка, и да је ANSA јавила да се амерички амбасадор залаже за ревизију члана 5, тачке 3. Уговора о миру.

Током разговора са Беблером 9. јуна 1948. године, посланик Мартино је причао о свом путовању у Рим и хвалио Сфорцу због његових настојања да се побољшају односи двеју земаља.¹⁰³² Беблер је скренуо пажњу на став италијанске владе по питању Трста и акцију предузету код четворице амбасадора у Риму у циљу да они преузму разграничење, „што се веома непријатно дојмило влади ФНРЈ“. С друге стране, Мартино се жалио на поступак југословенске владе када се покушавало спровести разграничење и навео да је управо југословенска страна спречила споразум тиме што није пристала да се гранична линија пренесе са карата у сразмери 1:100.000 на карте у сразмери 1:25.000, тако да приликом преношења гранична линија постане четири пута шири, што је, како је навео, једини логичан метод. Штаб КНОЈ-а доставио је 10. јуна 1948. године Министарству иностраних послова текст Уговора који је састављен између југословенске и италијанске делегације у Мешовитој комисији за разграничење.¹⁰³³ Уговор је, заправо, представљао споразум постигнут између две делегације о томе да се током јуна и јула на одређеним тачкама на граници поставе тригонометријски знаци у облику пирамиде висине 4-5 метара или обични сигнал висине 3-4 метара. Са обе стране су обавештене граничне страже да радним екипама од 10 до 20 људи дозволе ове радове око постављања.

У вези са актом о разграничењу који је Министарство иностраних послова упутило посланству 7. јуна 1948. године, Ивековић је 18. јуна 1948. одговорио да је италијанска влада вољна да упути своју делегацију да почне да ради на северном и јужном сектору границе.¹⁰³⁴ Италијанска влада је сматрала да је најпре потребно да се одреде овлашћења подделегацијама, као и да се постигне договор

¹⁰³¹ Исто, бр. 415734.

¹⁰³² Исто, ф. 65, бр. 428948.

¹⁰³³ Исто, ф. 69, бр. 415808.

¹⁰³⁴ Исто, бр. 416669.

о томе да четворица амбасадора буду обавештена о проблемима о којима не буде постигнут договор. Ивековић је навео да је италијанска влада спремна да договори датум првог састанка, уколико је југословенска влада сагласна са овим принципима. Из 1. регионалног одељења Министарства иностраних послова упућен је у Рим 28. јула 1948. године акт који је потписао министар Симић са инструкцијом да југословенско посланство обавести италијанску владу да је влада ФНРЈ са задовољством примила к знању прихватање југословенског предлога о споразумном решавању питања разграничења и наставка рада Мешовите комисије, и то најпре на северном, а затим и на јужном сектору границе.¹⁰³⁵ Југословенска влада је са своје стране усвојила предлог италијанске владе да шефовима подделегација буду дата идентична пуномоћја оног обима како је то већ формулисано у Комисији. Југословенска влада прихватила је и да евентуални спорови буду упућивани четворици амбасадора на решавање у смислу члана 5, тачке 3. и члана 86. Уговора о миру. У инструкцији посланику Ивековићу даље се наводи да југословенска влада сматра да резерве које је италијанска влада изнела у својој ноти у погледу јужног сектора неће доћи до изражаја. Југословенска влада је увек сматрала да се разграничење може обавити споразумно. Овакво гледиште влада је имала чак и када се италијанска влада, стекавши супротно уверење, обратила четворици амбасадора за решење. Југословенска влада је својим предлогом, на који је сада пристала и италијанска влада, поново доказала своју добру вољу и уверење у могућност непосредног споразума. У вези са одређивањем датума састанка Комисије, наведено је да ће Југословенска делегација бити спремна почев од 2. августа да се састане са италијанском делегацијом и то сходно утврђеном пословнику, на италијанској територији, а на позив италијанске делегације. На основу ових упуштава југословенско посланство у Риму упутило је ноту италијанској влади 30. јула 1948. године.¹⁰³⁶

У извештају који је послао Министарству иностраних послова 28. септембра 1948. пуковник Врховец је анализирао дотадашњи рад на разграничењу у планинском сектору и објаснио перспективе за даљи рад.¹⁰³⁷ Навео је да су након што је постигнут споразум да се одпочне рад на разграничењу у

¹⁰³⁵ Исто, бр. 419250.

¹⁰³⁶ Исто, бр. 421599.

¹⁰³⁷ Исто, бр. 426078.

планинском сектору, све три подделегације ангажоване на обележавању граничне линије.¹⁰³⁸ Закључио је да је најтежи део посла око обележавања граничне линије на северном планинском сектору, који је био дужине 34 километар и који је због неприступачност места на којима треба да буде гранична линија представљао један од најтежих сектора, завршен у предвиђеном року, за отприлике 40 радних дана. Навео је да су постојала размимоилажења са италијанским подделегацијама по питању разграничења на појединим тачкама, али да то нису нерешиви проблеми. Пуковник Врховец је проценио да ће подделегације око 10. октобра потпуно завршити северни сектор. Поред неколико проблема са италијанским подделегацијама које је навео, Врховец наводи да дуж читаве границе има спорних тачака, које је Југославија приликом привременог разграничења запосела, а текст Уговора о миру као и карта нису на свим местима јасни или не говоре у корист југословенске стране. Сматрао је да италијанска страна неће одступити од појединих тачака без компензације. Даље је навео тачке од којих југословенска страна не сме да одступи, као и оне од којих може да одступи и које би могле да буду искоришћене као компензација са Италијом. На крају извештаја предложио је да би с обзиром на одговорност коју имају, подделегације требало ојачати са најмање по још једним чланом.

Током августа 1948. године догодило се више инцидента на граници са Слободном територијом Трста, на југословенско-италијанској граници, као и више прелета авиона.¹⁰³⁹ Инциденти и прелети авиона настављени су и током септембра 1948.¹⁰⁴⁰ Инцидент на који је италијанско Министарство иностраних послова упозорено нотом од 12. октобра 1948. од стране југословенског посланства догадио се 21. септембра 1948. године на сектору Хум, 6 км северозападно од Горице, када је са италијанске територије испаљено 6 рафала из аутомата (према процени КНОЈ-а, око 120 метака), чија су зрна прелетела преко границе и пала на југословенску територију у правцу југословенског стражара.¹⁰⁴¹ Министарство иностраних послова упутило је посланству у Рим 27. септембра инструкцију да упути ноту поводом овог инцидента.

¹⁰³⁸ У ДА МСП, ПА, 1948, фасцикла 69, досије 6, налазе се разне карте појединих региона настале током рада на разграничењу.

¹⁰³⁹ Исто, ф. 68, досије 7. Извештаји КНОЈ-а.

¹⁰⁴⁰ Исто, досије 8. Извештаји КНОЈ-а.

¹⁰⁴¹ Исто, бр. 424862.

У детаљном извештају о раду југословенске делегације у Мешовитој комисији који је послао Министарству иностраних послова 4. децембра 1948, пуковник Алојз Врховец описао је испад италијанске Подделегације Ц на састанку одржаном 3. децембра.¹⁰⁴² Врховец је на почетку извештаја навео да се италијанска страна понаша у складу са својом општом тактиком и настојањем да читава граница остане спорна. У том смислу Италијани нису желели да се у записнике уносе конкретни проблеми како не би дошло до конкретизације спора, „већ се завлаче са процедуралним питањима“. Неколико дана касније, 6. децембра 1948, Зопи је рекао Ивековићу да има повољне вести о раду мешовите југословенско-италијанске комисије за разграничење.¹⁰⁴³ Навео је да до тада није било већих размимоилажења и да се рад одвијао задовољавајуће за обе стране. Ивековић је потврдио да и он располаже истим информацијама. Зопи је рекао да управо тих дана наступа најтежи део посла, јер је комисија дошла до неких најосетљивијих граничних пунктова, али је изразио наду да ће добра воља једне и друге стране пребродити све тешкоће.

Инциденти на југословенско-италијанској граници настављени су и током наредних година. Проблеми у раду Мешовите југословенско-италијанске комисије нису превазиђени упркос повољним изјавама и обостраним жељама за успешним радом комисије. Посланик Мартино предложио је Матесу 13. септембра 1950. године истовремено именовање дипломатске мешовите комисије и повлачење граничара на нову линију тамо где је она већ утврђена.¹⁰⁴⁴ Матес је то одбио и поновио став југословенске владе да је најпре неопходно да се помоћу комисије одреди цела граница. Матес и Мартино водили су сличан разговор 29. септембра 1950. и свако је остао при својим ранијим ставовима.¹⁰⁴⁵ Мартино је инсистирао на италијанском предлогу да се истовремено са сазивом мешовите комисије граничари повуку на дефинитивну границу тамо где је она већ одређена и покушао је да то питање услови са потписивањем прве транше репарација.

Мартино је на свој захтев 18. октобра 1951. године разговарао са помоћником министра Вејводом и упозорио га на инцидент који се недавно

¹⁰⁴² Исто, ф. 69, бр. 439409.

¹⁰⁴³ Исто, ф. 65, 430726.

¹⁰⁴⁴ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/342.

¹⁰⁴⁵ Исто.

догодио када је убијен италијански грађанин Де Роам на југословенској територији.¹⁰⁴⁶ Рекао је да је то седма жртва са италијанске стране у року од четири године, колико се он налази у Београду, док с њихове стране није био проузрокован ни један такав случај. Рекао је да је то једина италијанска граница где се дешавају такве ствари и да такве вести веома узнемиравају јавност. Martino је рекао да југословенски погранични органи немају довољно јасне директиве како треба да поступају на тој граници и напоменуо да је овај догађај утолико теже јер, по њиховим информацијама, радило се о пијаном човеку. Рекао је да му није јасно зашто је неопходно пуцати и убити човека због тога што је прешао границу, јер преласци се дешавају на свим границама, али људе кажњавају са неколико месеци затвора, а нигде због тога не „падају главе“. Вејвода је одговорио да жали због тог догађаја и да је јасно да се са југословенске стране не ради ни о каквом заоштравању односа на граници. Објаснио је да управо на тој граници прелазе разни субверзивни елементи и улазе у Југославију и југословенски граничари то знају. Зато се може десити да у таквим приликама страда, својом кривицом, и човек који не прелази границу са таквом намером. Вејвода је одговорио да треба схватити и расположење југословенских граничара на другим границама што такође утиче на њихово вршење дужности. Што се тиче директива о вршењу прописа на граници, Вејвода је уверавао Мартина да су граничари тачно обавештени о својим дужностима. Он је закључио разговор о овој теми рекавши да се такви инциденти неће дешавати ако са друге стране границе буде уведен такав ред да не прелазе илегално границу у Југославију никакви људи: „ни они који долазе као непријатељи ни такви који из било каквих другачијих разлога долазе к нама“.

¹⁰⁴⁶ Исто, I-3-b/347.

Инциденти на мору

Због сумње да се баве недозвољеном трговином органи Контроле КНОЈ-а и Југословенске ратне морнарице вршили су заплене италијанских трговачких бродова у југословенским територијалним водама. Бригадир Кар (Сатт), шеф Савезничке канцеларије за цивилне послове и везу (која је преузела функције бивше Савезничке комисије), предао је 10. марта 1947. године југословенском отправнику послова др Рудолфу Јанхуби промеморију у којој је наведено укупно 37 италијанских бродова за које су савезничке власти сматрале да су их заплениле власти ФНРЈ у периоду од 1. априла 1945. до 3. фебруара 1947. године.¹⁰⁴⁷ Савезничке власти су захтевале повратак бродова и накнаду штете.

Најчешћи случајеви заплене односе се на рибарске бродове. Нерешено питање рибарења италијанских рибара у југословенским водама, посебно око острва Палагруже (Pelagosa), доводили су до многобројних инцидената. У многим случајевима заплене италијанских рибарица биле су неосноване. Делегат италијанске владе Ђезаре Мерзагора, који је средином марта 1947. боравио у Београду, покренуо је код југословенског Министарства иностраних послова питање заплене моторних рибарских бродова.¹⁰⁴⁸ У разговору који водио у Министарству иностраних послова речено му је да ће се сви евентуални спорови по том питању најбоље решавати ако се та питања оставе по страни док се не успоставе редовни дипломатски односи између две земље, тако да будуће италијанско представништво за сваки брод покрене питање посебно, па ће југословенска влада питање проучити и дати конкретан одговор. Након што је о овоме обавештено Министарство поморства, начелник Правног одељења Министарства поморства, Милан Којен, упозорио је 28. марта 1947. године Министарство иностраних послова да ће након успостављања дипломатских односа између ФНРЈ и Италије, италијанска влада покренути питање заплењених италијанских рибарских бродова.¹⁰⁴⁹ У акту је наведено да заплону италијанских рибарских бродова нису вршили органи Министарства поморства, већ органи Команде Југословенске ратне морнарице, односно Команде контроле Народне одбране, као и да Министарство иностраних послова треба да се за све потребне

¹⁰⁴⁷ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 55, бр. 45069.

¹⁰⁴⁸ Исто, ф. 54, бр. 44691.

¹⁰⁴⁹ Исто, бр. 45663.

податке и обавештења по овом питању обрати директно Министарству народне одбране, односно Главном Генералштабу – одељењу за морнарицу. О овоме је Министарство поморства обавестило Министарство иностраних послова својим ранијим актима од 20. јуна 1946. и 27. јуна 1946.

Јоже Брилеј је 11. априла 1947. године тражио од Штаба корпуса КНОЈ-а податке о запленим италијанским рибарским бродовима.¹⁰⁵⁰ Објаснио је да је италијанска влада покренула питање повратка италијанских рибарских бродова које су заплениле југословенске власти и да су Министарству иностраних послова потребни тачни подаци о томе где су ови бродови заплени, да ли у југословенским територијалним водама или на отвореном мору и на којој даљини од обале, затим, из ког разлога (противправно рибарење, кријумчарење или су се склонили у југословенске луке због невремена), где се ти бродови тренутно налазе и каква је њихова ситуација (да ли је донета одлука о конфискацији, да ли се бродови употребљавају). Брилеј је замолио Штаб корпуса КНОЈ-а да Министарству иностраних послова достави тачан списак свих заплених италијанских рибарских бродова заједно са поменути подацима. Министарство иностраних послова обавестило је 16. априла 1947. године преко Министарства унутрашњих послова Словеније тражило од Иве Пустишека податке о томе под којим околностима су југословенске власти вршиле заплене италијанских рибарских и других бродова, како би оценили правну основаност тих заплена.¹⁰⁵¹

Начелник Економско-правног одељења Министарства иностраних послова Драгутин Ђурђевић потврдио је 9. јуна 1947. године Штабу КНОЈ-а, 3. одељење, пријем акта од 30. маја којим је Министарство обавештено да су органи Југословенске ратне морнарице ухватили један италијански рибарски брод на 9, 5 миља од острва Грујица.¹⁰⁵² Ђурђевић је навео да Министарству није познат разлог заплене, али је напоменуо да уколико је реч о „невином рибарењу“, југословенске локалне власти морају бити више него обазриве због тога што западни савезници, који штите интересе италијанске владе, у својим честим протесним нотама карактеришу овакве случајеве као грубо кршење општеприхваћених принципа међународног права и тиме непотребно штете спољнополитичком угледу

¹⁰⁵⁰ Исто, ф. 56, бр. 46458.

¹⁰⁵¹ Исто, бр. 46754.

¹⁰⁵² Исто, ф. 53, бр. 49925.

Југославије. Ђурђевић је подсетио да се југословенске територијалне воде простиру у даљину од 6 миља (11, 5 км) од сваке тачке на југословенској обали и да изван територијалних вода југословенске власти немају правног основа ни оправдања за заплону или претрес страног брода. Навео је да према југословенском Поморско-царинском правилнику из 1925. године (*Службене новине*, бр. 117) за неовлашћено рибарење у југословенским водама изриче се новчана казна и одузимање ловине, али не и конфискација брода. Конфискација је могућа ако је брод вршио кријумчарење у најтежем облику (нпр. оружје и муницију). Због тога је Штабу КНОЈ-а сугерисано да је потребно испитати овај случај заплоне и да уколико се брод у тренутку заплоне залазио изван југословенских територијалних вода требало га је одмах пустити. Уколико је вршио неовлашћено рибарење у југословенским водама, требало је да власник брода буде новчано кажњен, да му се одузме ловина и да се после тога одмах пусти. Штаб КНОЈ-а је замољен да о резултатима истраге обавести Министарство иностраних послова.

Начелник Другог одељења Штаба КНОЈ-а, пуковник Сава Вукелић проследио је 6. септембра 1947. молбу власника и делегата заплених италијанских рибарица у којој моле повратак својих бродова који су заплени у југословенским територијалним водама током 1946. године.¹⁰⁵³ Опуномоћени делегати и власници бродова „Луиде 2“, „Луиде 3“, „Санта Рита“, „Нуова Росин“, „Ла Виторија“ стигли су у Југославију и од 27. августа чекали су у Штабу 12. пука у Сплиту пријем и преузимање ових бродова. Пуковник Вукелић је сугерисао да Министарство иностраних послова евентуална решења о враћању ових бродова достави надлежним органима код којих се налазе бродови ради извршења предаје бродова власницима и делегатима. Штаб КНОЈ-а је претходно наредио Штабу 12. пука да делегате и власнике упуту у установе где се налазе поменути бродови и да чекају решење о предаји бродова. На крају је пуковник Вукелић замолио да решење буде што пре донето, како делегати и власници не би дуго чекали. Мато Јакшић, начелник 1. регионалног одељења Министарства иностраних послова потписао је одговор који је Другом одељењу Штаба КНОЈ-а послат 13. септембра 1947. године у којем се наводи да је својим актом од 8. септембра Штаб КНОЈ-а обавештен да Министарство иностраних послова није надлежно да донесе решење

¹⁰⁵³ Исто, ф. 56, бр. 416977.

о враћању ових бродова, јер тај предмет спада у надлежност војних власти.¹⁰⁵⁴ И у овом акту поновљен је став Министарства да све заплећене рибарице треба вратити њиховим власницима, али би претходно требало да надлежне власти оцене да ли су власници ових бродова дужни да плате одређену новчану казну за безправно рибарење у југословенским територијалним водама.

Начелник Економско-правног одељења Министарства иностраних послова обратио се 17. септембра 1947. године Генералштабу Југословенске армије са молбом да хитно одговори на акт Министарства иностраних послова од 2. септембра у вези са заплемом рибарског брода „Квинта“ („Quinta“) 19. септембра у Изоли, како би Министарство иностраних послова послало одговор фирми „А. Тиаци“ („А. Tiozzo“) из Трста, која је власник брода.¹⁰⁵⁵ Из Генералштаба је 23. септембра 1947. године стигао одговор да је у вези са овим питањем од Војне мисије Југословенске армије у Трсту и од Војне управе за Зону Б затражен извештај о чињеничном стању.¹⁰⁵⁶ До тог тренутка није био добијен извештај, тако да је поново затражен. Ургенцију у вези са овим питањем Министарство иностраних послова упутило је 29. септембра 1947. године Другој управи Генералштаба.¹⁰⁵⁷ Из Друге управе стигао је одговор да је на основу информација које је имала Војна управа Југословенске армије за Зону Б, брод „Квинта“ је враћен власнику након што је он положио кауцију код јавног тужиоца у Копру, који је требало да реши питање недозвољеног извоза сандука од стране власника брода.¹⁰⁵⁸ Мартино је током разговора са Велебитом 25. септембра 1947. замолио да му се да писани одговор на ноту по питању пет италијанских рибарских бродова које су заплениле југословенске власти.¹⁰⁵⁹ Обећано му је да ће му бити одговорено нотом.

Хаципанзов, помоћник начелника 2. регионалног одељења Министарства иностраних послова доставио је 17. новембра 1947. године Другој управи Штаба КНОЈ-а препис депеше која је примљена од власника италијанских рибарица

¹⁰⁵⁴ Исто.

¹⁰⁵⁵ Исто, ф. 55, бр. 416267.

¹⁰⁵⁶ Исто, бр. 418473.

¹⁰⁵⁷ Исто.

¹⁰⁵⁸ Исто, бр. 418768.

¹⁰⁵⁹ Исто, ф. 50, бр. 414283.

наведених у депеши, са молбом да КНОЈ достави податке о рибарицама.¹⁰⁶⁰ Заступник начелника Штаба КНОЈ-а пуковник Сава Вукелић обавестио је Министарство иностраних послова 21. новембра 1947. године да је КНОЈ својим актом од 2. септембра послао извештај о узроцима и месту заплена италијанских рибарица наведених у депеши.¹⁰⁶¹ Истим актом Министарство је обавештено о томе где су у том тренутку поменуте рибарице биле на употреби. На крају акта пуковник Вукелић је закључио да питање враћања италијанских рибарица није решено, а да је за решавање надлежно Министарство унутрашњих послова ФНРЈ и замолио да се Министарство иностраних послова за све остале податке обрати њима.

Хаџипанзов се 1. децембра 1947. године обратио Министарству унутрашњих послова ФНРЈ са молбом да регулише питање враћања заплених бродова и да о томе обавести Министарство иностраних послова „које мора да одговори на бројне италијанске официјалне интервенције“.¹⁰⁶² Хаџипанзов је подсетио да су југословенске власти након 1945. године у различитим временским периодима заплениле многобројне италијанске рибарице због недозвољеног рибарења у југословенским територијалним водама. Ове рибарице су најпре биле запленине и дате на употребу разним предузећима НР Хрватске и НР Црне Горе. У акту се наводи да су власти ових народних република недавно почеле са враћањем рибарица италијанским власницима, јер више нису постојали разлози за заржавање ових бродова. Наведено је да су поред других враћени и бродови „Света Рита“ и „Нуова Росина“, али да се одуговлачило са враћањем бродова „Горгона“, „Ана“ и „Интрепидо“, који су били заустављени у истим условима и у исто време и који су се, највероватније, налазили у Црној Гори. Хаџипанзов је навео да је Министарство иностраних послова у вези са овим бродовима примило депешу италијанских бродовласника из града Фана.¹⁰⁶³ По овлашћењу министра унутрашњих послова ФНРЈ помоћник П. Ивићевић одговорио је 4. децембра Министарству иностраних послова да је овај проблем био од стране Министарства народне одбране упућен овом Министарству ради решења, али је

¹⁰⁶⁰ Исто, ф. 56, бр. 422326.

¹⁰⁶¹ Исто, бр. 423738.

¹⁰⁶² Исто.

¹⁰⁶³ Исто, бр. 422326.

исти достављен Председништву владе ФНРЈ с мишљењем да би поступак за враћање рибарских лађа требало поверити Министарству поморства ФНРЈ.¹⁰⁶⁴ Из Министарства иностраних послова навели су да им није познато какав је став заузело Председништво владе.

Италијанско посланство у Београду предало је 3. децембра 1947. ноту Министарству иностраних послова у вези са запленим италијанским рибарским бродовима.¹⁰⁶⁵ Уз ноту је достављен списак од 15 заплених италијанских бродова. Посланство је нотом од 24. фебруара 1948. ургирало достављање одговора на ову ноту.¹⁰⁶⁶

Заступник начелника Штаба КНОЈ-а, потпуковник Бранислав Кисић, образложио је 4. децембра 1947. године Министарству иностраних послова потребу да југословенска влада предузме одговарајуће мере и да се у будуће спречи италијанским рибарима недозвољено рибарење у југословенским територијалним водама.¹⁰⁶⁷ У акту је наведено да све време од ослобођења Југославије италијанске рибарице стално врше повреду југословенских територијалних вода и да је у недозвољеном риболову ухваћено укупно 75 италијанских бродова, док је велики број њих успео да побегне. Након испитивања ових случајева, дошло се до закључка да постоји изражена неодговорност италијанских власти да своје рибаре спрече у томе. Према сазнањима која је КНОЈ имао италијански рибари нису ни знали да је Уговором о миру острво Палагружа припојено Југославији и да је у водама 6 наутичких миља око острва Југославија добила пуни суверенитет. Повреде југословенских вода нарочито су биле учестале од тренутка када је за недозвољено рибарење уведена новчана казна и заплена рибе. Италијанским рибарима постало је финансијски исплатљиво да ризикују јер су у случају да буду ухваћени плаћали минималну казну, а рибу су у Италији продавали по доброј цени. У Штабу КНОЈ-а сматрали су да италијанска влада треба да предузме озбиљне мере да спречи овакве случајеве, јер би се у супротном такви случајеви понављали.

¹⁰⁶⁴ Исто, бр. 424802.

¹⁰⁶⁵ Исто, 1948, ф. 72, бр. 424743.

¹⁰⁶⁶ Исто, бр. 46080.

¹⁰⁶⁷ Исто, 1947, ф. 56, бр. 424898.

Начелник Правно-организационог одељења Председништва владе ФНРЈ, др Базала, доставио је 17. децембра 1947. године начелнику Економско-правног одељења Ђурђевићу, предмет заплених италијанских рибарица са молбом да Одељење саопшти своје мишљење.¹⁰⁶⁸ Из 5. одељења одговорено је Председништву владе ФНРЈ да међу запленим бродовима има бродова који су рибарили изван југословенских територијалних вода, затим, бродова који су се склонили у југословенске воде усред више силе, и бродова који су бесправно рибарили у југословенским територијалним водама.¹⁰⁶⁹ Наведено је да је неоспорно да југословенске власти нису смеле да задржавају бродове који су рибарили изван југословенских територијалних вода, као ни оне који су се склонили у југословенске воде услед више силе, и они су морали одмах да буду пуштени, уколико то већ није учињено. Наведено је да се питање статуса поставља само у вези са италијанским бродовима који су рибарили у југословенским територијалним водама. У Петом одељењу сматрали су да се ови бродови могу поделити на бродове који су рибарили у водама острва Палагруже и на бродове који су рибарили у другим деловима југословенског територијалног мора. У објашењу је наведено да је питање права рибарења италијанских бродова у водама Палагруже регулисано тачком 11 Уговора о миру, на тај начин што је одређено да ће италијански рибари на Палагружи и у околним водама имати иста права која су тамо имали југословенски рибари до 6. априла 1941. године. Права која су уживали југословенски рибари на Палагружи и околним водама била су регулисана чланом 10 Брионске конвенције од 14. септембра 1921. где је наведено да ће барке општине Комишке у броју не већем од 40 вршити несметано риболов мрежама срделарама на забод у доба летњих мракова (главних и нузгредних) и мањим алатом. У ту сврху комишки рибари су могли да употребљавају „катастралне честице“ уписане као својина општине комишке за извачење лађа на крај, сушење мреже, сечу дрва и друго. У акту Министарства иностраних послова изведен је закључак да италијански рибари уколико прекораче права која су им дата, или не поштују примљене обавезе (ако не лове баркама или мањим алатом, не лове мрежама срделарама у одређено време, ако је број италијанских лађа већи од 40), они потпадају под одредбе југословенских прописа, када буду ухваћени од

¹⁰⁶⁸ Исто, бр. 426046.

¹⁰⁶⁹ Исто.

стране југословенских власти. Који је пропис требао да буде примењен приликом изрицања казне, зависило је од дела које неки италијански рибар извршио. У акту Министарства иностраних послова наведено је да се у сваком случају у решењу о казни не треба позивати на члан 10 Брионске конвенције као на уговорну одредбу, јер је њоме било дозвољено Италијанима да рибаре и у другим деловима југословенског територијаног мора. Објашњено је да уколико се југословенске власти буду позивале на овај члан, могло се сматрати да југословенска влада признаје Брионску конвенцију у целини. Даље је наведено да су права рибарења Италијана у југословенским територијалним водама као и њихове дужности, биле регулисане одредбама Брионске конвенције, али с обзиром да је Брионска конвенција престала да важи, свако рибарење Италијана, осим у водама Палагруже, постало је недозвољено. У акту је даље постављено питање како југословенске прописе треба примењивати на бесправно рибарење странаца, конкретно Италијана, у југословенским територијалним водама, који немају пребивалиште на југословенској територији. Наведено је да Министарство иностраних послова није сагласно са мишљењем Министарства поморства ФНРЈ које је изнето у њиховом акту (Стр. Пов. бр. 233) од 2. децембра 1947. да се у оваквим случајевима требају примењивати прописи *Закона о поморском риболову*. У циљу објашења наведено је да право рибарења у својим територијалним водама државе резервишу искључиво за своје држављане, а исте одредбе садржане су и у југословенском Закону о поморском риболову. То је подразумевало да је свака рибарска лађа морала да буде увршћена у регистар рибарица и да добије рибарску пропусницу, на основу које се доказује народност лађе. Уколико је лађа делимично или потпуно била прешла у власништво странаца, морала је бити брисана из регистра. Из тога је произишло да су одредбе овог закона могле да се примењују само на југословенске држављане, а на странце само утолико уколико им је неким међународним уговором признато право пословања односно рибарења у југословенским водама. У акту Министарства иностраних послова даље је наведено да би примена Закона о поморском риболову на бесправно рибарење странаца, у овом случају Италијана, у југословенским територијалним водама, била опасна не само због незнатне казне коју он предвиђа, него и због тога што овим законом није јасно одређена

ширина југословенског територијалног мора. Такође по мишљењу Министарства иностраних послова, нису могле да се примене ни одредбе *Закона о кретању на граници*, јер границе југословенског територијалног мора нису могле да се у погледу прелаза изједначе са државном границом, због тога што међународно јавно право дозвољава пролаз страним трговачким бродовима, где спадају и рибарске лађе, кроз територијално море. По мишљењу Министарства иностраних послова, на бесправно рибарење страних држављања требало је да се примене прописи царинско-поморског правилника од 14. маја 1925. (*Службене новине* бр. 117 од 27. маја 1925). Из Министарства су као пример навели неке одредбе овог Правилника које су могле да се примене на овакве случајеве: 1) По члану 1. Правилника у вези са чланом 1 Царинског закона, царинска линија је изједначена са државном границом. Државна граница по међународном праву обухвата и територијално море, с тим, да је пролаз кроз територијално море страним трговачким бродовима дозвољен уз поштовање односних прописа обалске државе (нпр. царинских прописа, прописа о риболову, каботаже итд). На основу тога у Министарству иностраних послова закључили су да су царинске власти овлашћене да врше надзор и контролу над испуњавањем југословенских прописа и на територијалном мору; 2) Бродови затечени у југословенским водама морају имати царинске исправе било од југословенских било од страних власти за товар који се на њима налази (чл. 10) а ако се укрцавање робе врши у територијалним водама, где у сваком случају долази уловљена риба, онда се утовар мора извршити у присуству царинских власти (чл. 25); 3) Рибарски бродови као и чамци који им служе као помоћно средство затечени у риболову и пловидби без прописаних легитимација за риболов подлежу царинском надзору као и други бродови (чл. 54/3); 4) Уколико је брод послужио за кријумчарење робе, у Правилнику су предвиђене следеће казне: конфискација робе, новчане казне и конфискација брода. На коју ће казну бити осуђено неко лице које бесправно рибари у југословенским територијалним водама зависи од извршеног дела и услова под којима је оно извршено. На основу овога, у Министарству иностраних послова изразили су своје неслагање са мишљењем Министарства поморства ФНРЈ да не постоји надлежна власт која би донела решење по питању бесправног рибарења италијанских држављана у југословенским територијалним водама. У

Министарству иностраних послова сматрали су да су за ово надлежне царинске власти и да би им до доношења нових прописа требало овакве предмете упућивати на надлежност ради доношења потребних одлука. У Министарству иностраних послова сматрали су да југословенски постојећи прописи у погледу рибарења, нарочито у погледу рибарења странаца у југословенским територијалним водама, нису одговарали тадашњим условима и да би требало хитно приступити доношењу нових прописа који би тачно предвидели права и дужности рибара, како југословенских тако и страних, правне санкције и власт која ће бити надлежна да по тим прописима поступа. На крају овог акта Министарства иностраних послова невадено је да Министарство жели да напомене Председништву ФНРЈ да би надлежним југословенским властима требало скренути пажњу „да не врше бесправну заплону страних рибарских бродова, као и да на запленим бродовима не врше никакве оправке и преправке као што је то досад рађено, сем у случају када је то нужно да би се брод спасао од пропасти“.

Помоћник Генералног секретара Председништва владе ФНРЈ Душан Диминић, доставио је 2. јануара 1948. године Министарству иностраних послова на знање акт који је Председништво упутило Министарству поморства у вези са запленим италијанских рибарских бродова.¹⁰⁷⁰ Брилеј је Мартину 12. фебруара 1948. рекао да влада ФНРЈ жели да реши питање заплених италијанских рибарица, али италијанска штампа злоупотребљава добре гестове Југославије и почела је кампању тврдећи да су рибарице ослобођене само под условом да превозе оружје у Италију.¹⁰⁷¹

Посланик Ивековић обавестио је 25. децембра 1947. године Министарство иностраних послова о томе да је италијанска штампа објавила да су југословенске власти 22. децембра заплениле око 30 рибарских бродова са 160 чланова посаде на подручју Палагруже.¹⁰⁷² У вези са овим актом, министар Симић је 27. децембра 1947. године Младену Ивековићу послао објашњење да се југословенске власти на Палагружи придржавају одредби тачке 2. члана 11. Уговора о миру где је наведено да ће италијански рибари на Палагружи и околним водама уживати иста

¹⁰⁷⁰ Исто, 1948, ф. 72, бр. 4173.

¹⁰⁷¹ Исто, ф. 65, бр. 48500.

¹⁰⁷² Исто, 1947, ф. 56, бр. 426917.

она права која су тамо имали југословенски рибари до 6. априла 1941. године.¹⁰⁷³ Та права сводила су се на то да је највише 40 рибарских бродова комишке општине имало право да у доба „летних мракова“ мрежама сарделарама рибари „на забод“ (војгама) у пелагрушким водама. У објашњењу министра Симића даље се наводи да се италијански рибари нису придржавали одредби Уговора о миру и да су ловили у пелагрушким водама и изван периода летних мракова и мрежама на које немају право.

Ивековић је 16. фебруара 1948. обавестио министарство о маневрима италијанске ратне флоте тиринским и јонским водама.¹⁰⁷⁴ У вези са тим, пренео је саопштење италијанске владе да ће три корвете „Ибис“ (“Ibis”), „Габиано“ (“Gabbiano”) и „Пеликано“ (“Pellicano”) крстарити крајем месеца на доњем Јадрану, а да ће након тога из Барија, Венеције и Анконе вршити заштиту италијанских рибарских бродова и контролу над кријумчарењем оружја. Ивековић је у извештају навео да сматра да је ово уперено против ФНРЈ, да треба очекивати да ће се корвете појављивати у близини југословенских острва, као и да није искључен „провокациони карактер ових кретања италијанских ратних бродова“. На крају извештаја Ивековић је изнео свој став да је потребно тражити од италијанске владе објашњење и о свему обавестити међународну јавност. Велебит је у одговору Младену Ивековићу навео да је потребно да посланство настави да прати ситуацију и да даље извештава у вези са крстарењем италијанских бродова по Јадрану, али да Министарство иностраних послова за сада неће интервенисати.¹⁰⁷⁵ Ивековић је 23. фебруара 1948. године телефоном обавестио Беблера да је од италијанског Министарства иностраних послова примио ноту којом се Југославији даје до знања да ће у будуће бродови италијанске ратне морнарице пратити бродове италијанских рибара и онемогућавати њихов улазак у југословенске територијалне воде.¹⁰⁷⁶ У телеграму који је упутио 24. фебруара 1948, Ивековић је обавестио Министарство да је италијанско Министарство иностраних послова нотом од 22. фебруара известило да је италијанска влада одредила да јединице италијанске флоте мотре на

¹⁰⁷³ Исто, бр. 426957.

¹⁰⁷⁴ Исто, 1948, ф. 75, бр. 44518.

¹⁰⁷⁵ Исто.

¹⁰⁷⁶ Исто, ф. 65, бр. 45444.

италијанске рибарске бродове у намери да спречи да они залазе у југословенске територијалне воде и изазивају инциденте.¹⁰⁷⁷ У саопштењу италијанске владе наведено је да је командантима јединица наређено је да пажљиво врше ову службу и изражено је уверење да ће слична упутства бити дата и са југословенске стране како би се ова служба обављала у обостраном интересу и избегли нежељени инциденти. Планирано је да ова служба почне у току друге половине фебруара и њен главни циљ био је да италијански рибари поштују југословенске воде. Лазар Латиновић, заменик начелника 1. регионалног одељења, обавестио је 26. фебруара 1948. о овим плановима италијанске владе Генералштаб Југословенске армије, Штаб КНОЈ-а и Министарство унутрашњих послова ФНРЈ.¹⁰⁷⁸ О садржају ноте италијанског Министарства иностраних послова од 22. фебруара 1948. у вези са патролирањем италијанских бродова на Јадрану Милош Јовановић детаљно је обавестио министарство 24. фебруара 1948. године.¹⁰⁷⁹ Помоћник начелника Генералштаба ЈА генерал-мајор Блажо Јанковић упутио је 15. марта 1948. године акт Министарству иностраних послова у вези са дописом министарства од 3. марта 1948.¹⁰⁸⁰ У акту је наведено да је Генералштаб сматра да се у формулацији „да јединице италијанске ратне морнарице врше службу надзора над рибарским лађама“, у ствари крије заштита тих лађа, што у суштини значи да италијанска влада приписује да југословенска влада врши недозвољене активности према тим рибарским лађама. Даље се наводи да Генералштаб сматра да су мере праћења које су предузеле италијанске власти „непожељне и изазивачке“ и да присуство ратних бродова неће смањити могућност инцидената. Штавише, у Генералштабу су сматрали да ће рибарске лађе, имајући ослонац у оружаном пратњи, бити још дрскије у кршењу југословенских територијалних вода. На основу наведеног, из Генералштаба су предложили да би италијанској влади требало упутити одговор да југословенска влада сматра да су предузете мере надзора рибарских лађа од стране италијанских ратних бродова „нецелисходне и непожељне, већ сматрамо да би било целисходније да италијанска влада скрене пажњу својим рибарима да се тачно придржавају

¹⁰⁷⁷ Исто, ф. 72, бр. 45153.

¹⁰⁷⁸ Исто.

¹⁰⁷⁹ Исто, бр. 45508.

¹⁰⁸⁰ Исто, бр. 47243.

постављених уговора о рибарењу, чиме ће отпасти свака могућност да дође до било каквих инцидената“.

Алеш Беблер се 16. марта 1948. обратио Министарству унутрашњих послова у вези са проблемом италијанских рибарских бродова.¹⁰⁸¹ Навео је да би, с обзиром на чињеницу да је кршење југословенских територијалних вода од стране италијанских рибарица, заплена и задржавање тих рибарица, постало један од југословенских спољнополитичких проблема, а у Италији и проблем унутрашње политике, било потребно да Министарство иностраних послова буде обавештено о тим догађајима. Беблер је предложио да се извештавање о овим случајевима реши на исти начин како је решено извештавање о пограничним инцидентима, како би министарство добијало редовне извештаје. Упозорио је да је за Министарство иностраних послова веома важно да у тим извештајима буде наведено не само када је рибарица задржана, него и када је пуштена. Објаснио је да је то било потребно због тога што се у Италији даје публицитет задржавању рибарица, а прећуткује се пуштање, и да је због тога неопходно да се на основу тачних података са југословенске стране нагласи ова чињеница.

Нотом од 16. марта 1948. италијанско посланство у Београду протествовало је због напада на два италијанска рибарска брода „Сан Ђусто“ („San Giusto“) и „Терезина“ („Teresina“), која су се догодила у италијанским територијалним водама.¹⁰⁸² Превод ове ноте помоћник начелника 1. регионалног одељења Врлета Круљ доставио је Министарству иностраних послова, КНОЈ-у и Другој управи Генералштаба Југословенске армије 23. марта 1948.¹⁰⁸³ Након провере околности под којима су се догодили напади југословенских поморских јединица на бродове „Сан Ђусто“ и „Терезина“, начелник Трећег одељења Штаба КНОЈ-а, пуковник Миле Давидовић, доставио је 8. априла 1948. податке Министарству иностраних послова.¹⁰⁸⁴ У извештају је наведено да случај са бродом „Сан Ђусто“ од 29. јануара 1948. није познат поморским органима КНОЈ-а нити Команди Југословенске ратне морнарице. У вези са инцидентом који се догодио 12. фебруара 1948. са бродом „Терезина“, установљено је да је моторни

¹⁰⁸¹ Исто, бр. 47154.

¹⁰⁸² Исто, бр. 413951.

¹⁰⁸³ Исто, бр. 47281.

¹⁰⁸⁴ Исто, бр. 49554.

чамац МЧ4 испловио у тршћански залив ради контроле воде које спадају под Војном управом Слободне територије Трста. Док је пловио из правца Копра према Пирану чамац је наишао на италијанску барку која је превозила дрва и имала уредна документа. Истовремено, недалеко одатле рибарица је једна италијанска рибарица која је када је видела југословенски чамац кренула у правцу Италије. С обзиром на то да се након позива да стане није зауставила, са југословенског чамца је испаљено неколико метака ради упозорења. Из чамца је опаљено још неколико метака у правцу рибарице, која је убрзо ушла у италијанске воде. У извештају КНОЈ-а напоменуто је да се цео случај догодио у водама Слободне територије Трста и да се поменути југословенски чамац у том тренутку налазио под непосредном командом ВУЈА. Због тога су из Штаба КНОЈ-а навели да јединице КНОЈ-а не сnose никакву одговорност за инцидент који се догодио и да се детаљнији подаци о инциденту могу добити од ВУЈА. Заменик начелника 1. регионалног одељења Лазар Латинковић упутио је 12. марта 1948. акт ВУЈА у вези са заустављањем италијанске рибарице од стране посаде моторног чамца и тражио детаљније податке о томе.¹⁰⁸⁵ Стјепан Вукушић, секретар ВУЈА, упутио је из Копра 21. априла 1948. Министарству иностраних послова изјаву милиционера Серафина Јуришевића, контролора на патролном чамцу МЧ4, дату 19. априла 1948, из које се види да је наведена рибарица била у југословенским територијалним водама и да након упућеног позива није хтела да се заустави.¹⁰⁸⁶ У акту ВУЈА наведено је да не располажу подацима за наведени инцидент од 29. јануара, као и да контролни чамац МЧ4 није више на подручју под контролом ВУЈА, већ је враћен КНОЈ-у. Наведено је мишљење ВУЈА да је наведени инцидент измишљен, јер о њему није писала ни тршћанска „реакционарна“ штампа, која увек овакве случајеве користи против Југославије. Југословенско Министарство иностраних послова је на основу сакупљених података 7. маја 1948. послало ноту италијанском посланству у којој је наведено да наведени инцидент није ништа друго него један од многобројних кршења југословенских територијалних вода од стране италијанских рибарица. Као одговор на ову ноту, италијанско посланство упутило је ноту Министарству иностраних послова 20. маја 1948. у којој се наводи да чињеница да југословенске власти не могу да

¹⁰⁸⁵ Исто.

¹⁰⁸⁶ Исто, бр. 411268.

утврде како је дошло до инцидента са италијанским чамцем „Сан Ђусто“ указује да југословенске јединице патролирају без икакве контроле власти.¹⁰⁸⁷ У вези са бродом „Терезина“ наведено је да се он налазио изван територијалних вода Слободне територије Трста и да није рибарио у тим водама. Истом нотом италијанско посланство доставило је и списак италијанских рибарица које су ухваћене од стране југословенских власти изван југословенских територијалних вода. Списак садржи укупно 84 назива рибарица ухваћених у периоду од 28. фебруара 1947. до 14. марта 1948, уз навођење датума и локације на којој су ухваћене. На крају ноте се наводи да југословенски органи крше право италијанским рибарима да слободно рибаре на слободном мору као и у водама Палагруже. Као одговор на ову ноту италијанског посланства, југословенско министарство упутило је ноту 4. јуна 1948. у којој се наводи да располаже са бројним изјавама италијанских рибара који тврде да су намерно ушли у југословенске територијалне воде, а да је такав случај и са две поменуте рибарице.¹⁰⁸⁸

Ивековић је 20. марта 1948. обавестио Министарство иностраних послова да је „провинциски комитет фронта демократије Песаро“ упутио посланству писмо којим моли да југословенске власти пусти заплећене бродове „Федерацио“ и „Барион“ који се налазе у Пули.¹⁰⁸⁹ У писму је наведено да заплена бродова и посаде има негативан одјек у вези са „клеветничком кампањом“ италијанске владе против Југославије. Министар Симић одговорио је 24. марта 1948. и рекао да је у вези са питањем рибарских бродова начелно решено да се сви врате, тако ће бити враћена и два наведена брода.¹⁰⁹⁰ Илија Цоловић, вршилац дужности начелника Правног одељења Министарства поморства обавестио је 19. маја 1948. Министарство иностраних послова да су ове две наведене рибарице биле заплећене од стране Лучке капетаније у Пули због безправног рибарења у југословенским водама, али је касније установљено да поменути бродови нису рибариле у југословенским водама и они су 16. марта 1948. пуштени и предати

¹⁰⁸⁷ Исто, бр. 413951.

¹⁰⁸⁸ Исто.

¹⁰⁸⁹ Исто, бр. 47813.

¹⁰⁹⁰ Исто.

њиховим власницима.¹⁰⁹¹ Симић је обавестио 24. маја 1948. посланство у Риму да су рибарице враћене.¹⁰⁹²

Током разговора са Беблером 9. јуна 1948. године, Мартино је у контексту захтева италијанске владе да Југославија врати заплећене италијанске рибарске бродове, указао на случај који се догодио неколико дана раније, 3. јуна, када се југословенски путнички авион који је летео на линији Београд – Сарајево принудно спустио у Барију.¹⁰⁹³ Италијански посланик је кроз осмех прокоментарисао да је Италија могла да задржи југословенски авион.¹⁰⁹⁴

Италијанско посланство у Београду ургирало је нотама да се открије где се налазе поједине италијанске рибарице заплећене од стране југословенских власти.¹⁰⁹⁵ Италијанско посланство је нотом од 22. децембра 1948. доставило југословенском Министарству иностраних послова списак од 27 италијанских рибарица које су југословенске власти заплениле у периоду од 24. новембра до 1. децембра 1948. године.¹⁰⁹⁶

Мартино је 28. августа 1950. на Бледу на свој захтев посетио помоћника министра иностраних послова Матеса и тражио да италијанско посланство буде обавештено о томе шта је учињено у вези са конфискованим рибарским бродићем „Луиђи 2“.¹⁰⁹⁷ Матес је 2. октобра 1950. године позвао на састанак Мартина и обавестио га да ће југословенска влада дати новчану компензацију власницима рибарице „Луиђи 2“ у висини вредности брода.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹¹ Исто, бр. 413564.

¹⁰⁹² Исто.

¹⁰⁹³ Исто, бр. 420992.

¹⁰⁹⁴ Исто, ф. 65, бр. 428948.

¹⁰⁹⁵ Исто, фасцикла 72.

¹⁰⁹⁶ Исто, ф. 72, бр. 431450.

¹⁰⁹⁷ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/342.

¹⁰⁹⁸ Исто.

Амнестије

Након успостављања дипломатских односа југословенска влада је код италијанске владе покренула питање реципрочног ослобађања југословенских држављана који се налазе у затворима у Италији. У вези са овим питањем, југословенско посланство у Риму упутило је 23. и 25. августа 1947. укупно две ноте италијанском Министарству иностраних послова¹⁰⁹⁹ Уз ноту од 23. августа био је приложен списак са 10 затвореника чије је ослобађање тражено. Посланик Ивековић обавестио је 13. септембра 1947. своје министарство да је од италијанског министра иностраних послова добио лично писмо којим га обавештава да ће се са интересовањем заузети за ослобађање југословенских осуђеника које су фашисти у Италији осудили само због тога што су антифашисти, као и да је ноту југословенског посланства од 25. августа са посебном препоруком послао министру правде.¹¹⁰⁰ Током разговора 25. септембра 1947. године Мартино је поново подвукао питање Италијана који се налазе у југословенским затворима и тражио је да добије њихов списак.¹¹⁰¹ Велебит је обећао да ће му доставити.¹¹⁰²

Помоћник начелника 1. регионалног одељења Министарства иностраних послова Хаципанзов обавестио је 25. октобра 1947. године Јавно тужилаштво ФНРЈ да је југословенско посланство у Риму примило ноту којом италијанска влада тражи од југословенске владе да јој достави процесне списе како би се омогућило да италијански судски органи испитају комплетан случај по коме је одређено лице било кажњено.¹¹⁰³ Саветник у југословенском посланству у Риму Милош Јовановић, обавестио је 31. октобра 1947. Министарство иностраних послова да је југословенско посланство у Риму добило од италијанске владе податке по питању ослобађања југословенских држављана које су осудили цивилни и војни судови фашистичке Италије.¹¹⁰⁴ Италијанска влада обавестила је посланство о ослобађању југословенског држављанинина Франца Полака и

¹⁰⁹⁹ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 72, бр. 416763.

¹¹⁰⁰ Исто, бр. 418069.

¹¹⁰¹ Исто, 1947, ф. 50, бр. 414283.

¹¹⁰² Исто, бр. 118770.

¹¹⁰³ Исто, 1948, ф. 72, бр. 421044.

¹¹⁰⁴ Исто, бр. 422039.

затражила да се одреди гранично место где ће он бити доведен и предат југословенским властима.

За поједине југословенске осуђенике италијанска влада тражила је да југословенско посланство достави додатне податке. Почетком новембра 1947. југословенска влада доставила је италијанским судским органима неколико докумената са подацима о југословенским осуђеницима у Италији.¹¹⁰⁵ Саветник Рудолф Јанхуба обавестио је 8. новембра 1947. године Министарство иностраних послова о томе да је југословенско посланство у Риму примило ноту у вези са ослобађањем десет југословенских држављана чија су имена била наведена у југословенској ноти упућеној 25. августа 1947. године.¹¹⁰⁶ У ноти италијанског Министарства иностраних послова наведено је да су са тог списка ослобођена пет лица и дато је образложење за њихово ослобађање. Током новембра 1947. југословенска и италијанска влада размениле су неколико докумената у којима су прецизирани датуми и одређена места на југословенско-италијанској граници на којима ће бити извршена предаја ослобођених лица. Највише несугласица било је изазвано због одређивања места за предају Франца Полака.

Током разговора са директором политичког одељења италијанског Министарства иностраних послова, опуномоћеним министром Зопијем 18. децембра 1947. посланик Ивековић подсетио је да је Југославија упутила предлог италијанској влади да закон о амнестији италијанских држављана буде донет на принципу реципроцитета тј. да истовремено и италијанска влада донесе закон о амнестији за југословенске држављане осуђене у италијанским судовима.¹¹⁰⁷ Зопи је сматрао да ће италијанска влада да прихвати тај предлог и да су та питања у решавању. Као једини проблем навео је утврђивање тачног броја југословенских држављана у италијанским затворима и од Ивековића тражио мишљење о начину решавања овог питања, као и да му достави податке које је имала југословенска влада.

Саветник Милош Јовановић доставио је 14. јануара 1948. године забелешку о разговору представника југословенског посланства у Риму са

¹¹⁰⁵ О прикупљању података о разним лицима постоји неколико докумената у ДА МСП, ПА, 1948, 72, досије 15.

¹¹⁰⁶ *Исто*, бр. 422846.

¹¹⁰⁷ *Исто*, 1947, ф. 49, бр. 426603.

представницима италијанског Министарства иностраних послова у вези са југословенским предлогом о доношењу указа о обостраној амнестији и тражио хитне инструкције.¹¹⁰⁸ Начелник 1. одељења Јоже Брилеј потписао је 22. јануара 1948. године инструкцију за посланство у Риму, али ова инструкција није послата.¹¹⁰⁹ Нове информације које су представници југословенског Министарства иностраних послова добили током састанака са италијанским представницима у Београду, утицале су да нова инструкција буде послата тек 11. фебруара 1948. године. Дан пре потписивања прве инструкције, 21. јануара 1948, одржан је састанак између посланика Мартина и помоћника министра иностраних послова Беблера у вези са обостраном амнестијом осуђених лица италијанских и југословенских држављана.¹¹¹⁰ Мартино је дао званичан одговор италијанске владе на предлог југословенске владе о обостраној амнестији и рекао да је италијанска влада сагласна са предлогом, али да предлаже да се на југословенском пројекту изврше три промене. Да се амнестија прошири и на лица која су под истрагом и нису још осуђена, затим, да се амнестија прошири на грађане Слободне територије Трста, као и да се у тексту промени израз „изручење“ оних који буду пуштени на слободу, са изразом „репатријација“. У току разговора Мартино је рекао да југословенска и италијанска влада треба да дају гаранције да ће лица која су у затвору имати могућност да оптирају, како би могла да користе амнестију. Мартино је рекао да, иако је раније био добио принципијелну сагласност југословенске владе да он и његови сарадници могу да посећују Италијане у југословенским затворима, у пракси то није испоштовано. Навео је да му није одговорено на захтев да посети мариборски и још један други затвор.

¹¹⁰⁸ Исто, 1948, 65, бр. 41462.

¹¹⁰⁹ Исто. „Тачку 2 ц примедба уз предлог о указу помиловању исправљамо тако, те она треба да гласи: Надлежна италијанска власт требала би помиловати осуђена лица југословенске држављане, укључујући и лица која ће накнадно стећи југословенско држављанство на основу члана 20. Уговора о миру с Италијом.“ У погледу тачке 2б она се може стилизирати тако да ће стране уговорнице предузети потребне мере да помилована лица буду предата у најкраћем року пограничним органима друге стране уговорнице, која ће их преузети. У вези с тим замолите италијанску владу да предузме потребне мере да већ сада упозна лица лишена слободе са правом рекалмације нашег држављанства у смислу чл. 20, а после да их упозна и са садржајем указа о помиловању и да онима који то желе омогући да поднесу молбу нашем посланству. Ми ћемо учинити исто у погледу друге ставке члана 19.“

¹¹¹⁰ Исто, 65, бр. 48501.

Лазар Латиновић, заменик начелника 1. регионалног одељења, обавестио је 26. јануара 1948. године Министарство унутрашњих послова о садржају разговора између Мартина и Беблера и тражио да из Министарства хитно доставе своје мишљење о овом питању.¹¹¹¹ Навео је да Министарство иностраних послова сматра да се могу прихватити предлози о проширењу амнестије на лица која су под истрагом, као и предлог о терминолошкој промени, с тим да се уместо израза „екстрадиција“ употреби израз „повратак“. Предлог о Слободној територији Трста требало је да буде одбијен због тога што италијанска влада не може да обезбеди реципроцитет за ово подручје, јер оно није под италијанским суверенитетом. Министарство иностраних послова сматрало је да влада ФНРЈ о овом питању треба да преговара са Савезнишком војном управом на Слободној територији Трста, односно са британском и америчком владом. У вези са предлогом италијанског посланика о давању гаранција да ће лица која су у затвору моћи да оптирају, Министарство иностраних послова навело је да би оваква лица имала, према члану 19. тачка 3, право да остану после опције још годину дана на југословенској територији. Због тога би било потребно да се посебном клаузулом прецизира да се овакви оптанти одрекну права која проистичу из поменутог члана Уговора о миру. Помоћник министра унутрашњих послова Петар Ивићевић доставио је 5. фебруара 1948. Министарству иностраних послова сагласност да оптанти који у затвору оптирају треба да се одрекну могућности да остану на југословенској територији и да се након давања изјаве о оптирању морају одмах иселити у Италију.¹¹¹²

Положај италијанских држављана у југословенским затворима био је тема разговора између Велебита и Мартина 2. фебруара 1948. године.¹¹¹³ У резимеу забелешке са овог састанка коју је министар Симић послао посланству у Рим 4. фебруара, наводи се да се италијански посланик жалио да још није добио дозволу да посети неке италијанске осуђенике. Одговорено му је да је југословенска влада била предложила да уз одређене услове амнестира све италијанске затворенике, али да је италијанска влада са одговором одуговлачила више од месец дана.

¹¹¹¹ Исто, бр. 42243.

¹¹¹² Исто, бр. 43494.

¹¹¹³ Исто, бр. 43104.

Инструкцију која је послата посланству у Рим 11. фебруар 1948. године потписао је министар Симић и у њој су прецизно наведени ставови које је усвојила југословенска влада.¹¹¹⁴ Тачка 2 ц Примедаба уз предлог о Указу о помиловању исправљена је и гласила је: „Надлежне италијанске власти требало би помиловати осуђена лица југословенског држављанства укључујући и лица која ће накнадно стећи југословенско држављанство на основу члана 20. Мировног уговора“. Тачци 2 б требало је стилизовати тако да лица буду предата у најкраћем року пограничним органима једне и друге стране. Југословенска влада одбила је предлог да се амнестија прошири на грађане Слободне територије Трста, пошто Трст није под италијанским суверенитетом. Одбијен је и предлог да се амнестија прошири на лица која су под истрагом. Влада је пренела посланству да предложи италијанској влади да предузме потребне мере да одмах упозна лица лишена слободе са правом рекламације југословенског држављанства у смислу члана 20. Уговора о миру, а након тога, да их упозна и са садржајем указа о помиловању и да онима који то желе омогући да поднесу молбу југословенском посланству. Југословенска влада обавезала се да ће учинити исто у вези са ставом 2, члана 19.

Саветник Милош Јовановић доставио је 16. фебруара 1948. године Министарству иностраних послова препис и превод вербалне ноте италијанског Министарства иностраних послова у којој је наведен текст италијанског пројекта и дате примедбе на југословенски пројекат по питању узајамног помиловања држављана двеју држава.¹¹¹⁵ Јовановић напоменуо је да су представници посланства 10. фебруара, дан пре пријема инструкција, имали састанак са представницима италијанског Министарства иностраних послова. Током састанка италијански представници усмено су образложили примедбе које су касније достављене у форми вербалне ноте. На овом састанку југословенски представници поступали су на основу усмених инструкција које је посланик Ивековић добио од министра Симића и италијанским представницима је речено да је југословенска влада сагласна да се помиловање прошири и на лица која се налазе под истрагом. Саветник Јовановић напоменуо је да ће промену југословенског става по том питању саопштити неко из посланства приликом

¹¹¹⁴ Исто, бр. 43494.

¹¹¹⁵ Исто, бр. 44840.

наредног сусрета са неким од италијанских представника. У вези са питањем изручења помилованих лица, италијански представници пристају да се оно обави административним путем, али су напоменули да то не би могли унети у текст декрета о помиловању нити у текст заједничког коминикеа, пошто се то противи њиховом Уставу и постојећим законима.

Министар Симић тражио је 13. марта 1948. године да посланство у Риму пошаље извештај о томе у којој се фази налазе преговори по питању помиловања.¹¹¹⁶ Ивековић је одговорио 15. марта 1948. да се преговори налазе у завршној фази и да југословенско посланство не очекује никакве даље тешкоће.¹¹¹⁷ Посланик Ивековић обавестио је Министарство иностраних послова 31. марта 1948. године да је са представницима италијанске владе договорено да „Указ о помиловању“ ступи на снагу 7. априла и да ће истог дана бити објављена заједничка изјава двеју влада.¹¹¹⁸

Начелник 1. регионалног одељења Јоже Брилеј доставио је 5. априла 1948. године Генералном секретаријату председништва владе ФНРЈ предлог „Указа о помиловању осуђених лица држављана Италије“ на потпис Јосипу Броз, председнику Министарског савета и Министру народне одбране.¹¹¹⁹ Након потписивања, Указ је, на основу члана 3. „Закона о амнестији и помиловању“, требао да усвоји Президијум Народне Скупштине ФНРЈ. Начелник Брилеј је 7. априла 1948. један примерак Указа, заједно са текстом заједничке изјаве владе ФНРЈ и владе Италије, доставио Одељењу за информације, са молбом да Одељење за информације обезбеди да ова документа буду објављена истог дана преко радија 12 сати, као и сутрадан, 8. априла, у штампи.¹¹²⁰ Ивековић је 7. априла 1948. године обавестио да је истог дана у Риму извршена размена декрета о помиловању.¹¹²¹ Помоћник министра иностраних послова Владимир Велебит доставио је 14. априла 1948. године Генералном секретаријату председништва владе ФНРЈ акт о помиловању осуђених лица италијанских држављана са

¹¹¹⁶ Исто, бр. 46880.

¹¹¹⁷ Исто, бр. 47112.

¹¹¹⁸ Исто, бр. 48707.

¹¹¹⁹ Исто, бр. 419180.

¹¹²⁰ Исто.

¹¹²¹ Исто, бр. 49376.

потписом министра правосуђа ФНРЈ од 5. априла 1948. године.¹¹²² Посланик Ивековић обавестио је 24. априла 1948. године Министарство да представници југословенског посланства сутра почињу разговоре са представницима италијанске владе о примени декрета о помиловању.¹¹²³ Навео је да је на основу разговора одржаних тога дана сазнао да ће италијанска влада тражити списак оних који ће бити ослобођени.

Помоћник министра иностраних послова инжењер Густав Д. Влахов обратио се 19. маја 1948. године помоћнику министра унутрашњих послова Ивичевићу са молбом да у вези са применом „Указа о помиловању“ италијанских осуђеника у ФНРЈ достави списак италијанских држављана и оптаната са потребним подацима: године и место рођења, место где се сада налазе, казна на коју су били осуђени и зашто су били осуђени.¹¹²⁴

Министар Симић тражио је 20. маја 1948. године да посланство у Риму хитно извести о томе да ли су италијанске власти почеле примену „Указа о амнестији“.¹¹²⁵ Навео је да је то потребно као информација јер су југословенске власти већ издале налог за његову примену и да се указ спроводи. Посланик Ивековић одговорио је 22. маја 1948. године и навео да су италијански представници након још једног разговора о питању примене декрета о помиловању тражили хитан одговор на њихова три предлога.¹¹²⁶ Ивековић је и 2. јуна 1948. године обавестио Министарство да италијанско Министарство иностраних послова поново ургира југословенски одговор као и да је италијанска влада спремила спискове југословенских држављана.¹¹²⁷

Занимљив је и случај сарадње Југославије и Италије приликом изручења Италији италијанског држављанина Веден Аделкија (Veden Adelchi), на основу захтева Интерпола у Риму од 19. маја 1948. године, који изручен италијанским властима на блоку Монфалконе 10. јуна 1948. године.¹¹²⁸

¹¹²² Исто, 66, бр. 410026.

¹¹²³ Исто, 65, бр. 2382.

¹¹²⁴ Исто, бр. 413410.

¹¹²⁵ Исто, бр. 413482.

¹¹²⁶ Исто, бр. 364.

¹¹²⁷ Исто, бр. 372.

¹¹²⁸ Исто, 72, бр. 414856.

Мартино је 9. јуна 1948. тражио од Брилеја списак осуђених италијанских држављана који су амнестирани на основу обостране амнестије.¹¹²⁹ У вези са применом декрета о обостраном помиловању осуђених и предлога које је италијанска влада по том питању доставила југословенском посланству у Риму, министар Симић послао је инструкције посланству у Риму 5. јуна 1948. године.¹¹³⁰ Навео је да би размена помилованих осуђеника могла да се изврши на одређеном граничном прелазу у периоду од 25. до 30. јуна, као и да је непотребна претходна размена спискова лица, јер свака држава примењује указ према својим позитивним (важећим) законима. У случају да једна од влада сматра да „Указ о помоловању“ није правилно или уопште примењен на одређена лица, неспоразуму могу да се решавају дипломатским путем. Министар Симић обавестио је да је југословенска влада у вези са аболицијом предузела све мере за обуставу поступка који су у току. Напоменуо је да уколико италијанска влада није учинила исто, значи да није испунила једну од преузетих обавеза. Југословенска влада је, такође, свим лицима која имају право да оптирају за италијанско држављанство, омогућила да дају изјаве о опцијама. С обзиром положај тих лица у вези са издржавањем казне, наређен је скраћени поступак, тј. да се од самих лица која желе да оптирају, не траже прописане исправе, већ само изјаве и на тај начин омогућено је свима који желе да оптирају да самом изјавом користе то право. Министар Симић је подсетио на тврдњу секретара италијанског посланства да са постојањем такве могућности нису упознати сви осуђеници и навео да она није тачна. Навео је и да Министарство сматра да је посета казних установа од стране представника италијанског посланства непотребна и да је предлог који је посланик Ивековић у том смислу дао италијанском Министарству иностраних послова био сувишан. Ставиви наведени у овој инструкцији утврђени су на основу мишљења о размени осуђеника које је Министарство унутрашњих послова ФНРЈ доставило Министарству иностраних послова 1. јуна 1948. године.¹¹³¹ У акту Министарства унутрашњих послова наводи се да је то министарство у споразуму са Јавним тужиоцем ФНРЈ својим актом од 22. априла упутило директиву свим министарствима унутрашњих послова да надлажном јавном

¹¹²⁹ Исто, 65, бр. 428948.

¹¹³⁰ Исто, бр. 414809.

¹¹³¹ Исто, бр. 414914.

тужиоцу предложе обуставу поступка над свим лицима која су на дан ступања на снагу Указа о помиловању, 7. априла, била у очекивању суђења. Истим актом, скренута је пажња свим републичким министарствима унутрашњих послова на прописе који произилазе из члана 19, став 2. Уговора о миру. У том контексту наређено је да се свим лицима која имају право да оптирају за италијанско држављанство не траже прописане исправе, већ само изјава о опцији. Министарство иностраних послова доставило је 18. јуна 1948. италијанском посланству ноту о примени указа о помиловању у којој су садржани ставови наведени у инстукцији послатој југословенском посланству у Риму.¹¹³²

Током разговора са Брилејем 10. јула 1948. године, Мартино је рекао да је до тог тренутка било неколико лица које је југословенска влада ослободила, али да се све поново налази на мртвој тачци.¹¹³³ Брилеј је одговорио да за одуговлачење решавања тог питања одговорност сноси италијанска влада која није дала одговор на југословенски предлог да се сви помиловани размене у периоду од 25. до 30. јуна код Горице. Истакао је да је југословенска влада још увек спремна да одмах приступи извршењу указа о помиловању и очекује да италијанска страна предложи када и где се може извршити размена. Мартино је инсистирао на томе да је италијански захтев о предаји спискова помилованих услов за правилно извршење размене, с обзиром на чињеницу да италијанска влада не зна колико има таквих људи у Југославији, да ли их има 100 или 1000. Рекао је да ће са италијанске стране декрет о помиловању бити примењиван без икаквог ограничења, али је изразио бојазан да југословенска влада неће тако поступити. Свој став је образложио чињеницом да је њему било забрањено да посети одређене затворенике. Навео је да је југословенска влада негирала да се неки конкретни људи налазе у затворима, док је италијанско посланство имало информације да се ти људи налазе у затворима. Као пример навео је случај Панигати (Panigatti). Мартино је даље рекао да је уверен да ће међусобно помиловање осуђеника бити велики акт пријатељске сарадње између две земље и констатовао да се тренутно „читава ствар губи у ситницама“. Брилеј је одговорио да не разуме зашто италијанска влада толико инсистира на питању спискова, али да ће Министарство иностраних послова о томе разговарати са надлежнима.

¹¹³² Исто, бр. 415935.

¹¹³³ Исто, бр. 428948.

Уверавао је Мартина да у вези са применом указа о помиловању, његове резерве немају никаквог основа пошто је сама иницијатива за помиловање дошла са југословенске стране и то доказује искреност југословенске владе. Мартино је обећао да ће Италија ослободити све југословенске држављане, „и то са весељем, пошто се ту ради о обичним злочинцима и о шверцерима“.

Саветник Милош Јовановић доставио је Министарству иностраних послова 8. јуна 1948. забелешку о разговору у италијанском Министарству иностраних послова по питању узајамне примене „Указа о помиловању“.¹¹³⁴ У вези са актом Министарства од 8. јуна 1948. Јовановић је 19. јула 1948. године доставио 1. регионалном одељењу Министарства иностраних послова одговор италијанског Министарства иностраних послова с њиховим предлозима за поступак предаје амнестираних држављана.¹¹³⁵ Јовановић наводи да се из одговора може закључити да италијанска влада одустаје од узајамне предаје целокупних спискова и сматра да су довољни само спискови поједних група које треба да буду изручене. Напоменуо је да италијанска влада уместо аболиције, која би морала да буде донета од стране Скупштине, приступа брзом завршетку поступка против лица која се налазе под истрагом како би на њих могла да примени указ о помиловању. Помоћник начелника 1. регионалног одељења Врлета Круљ, доставио је 24. јула 1948. године помоћнику министра унутрашњих послова ФНРЈ Петру Ивичевићу превод ноте италијанског Министарства иностраних послова од 13. јула у вези са разменом лица којима је опроштена казна сходно Указу о реципрочном помиловању.¹¹³⁶

Помоћник министра унутрашњих послова ФНРЈ Петар Ивићевић обавестио је Министарство иностраних послова 26. јула 1948. године да ће 10. августа 1948. године на граничном прелазу Горица, на блоку код „Црвене куће“, италијанским властима бити предата прва група италијанских држављана на које је примењен „Указ о помиловању“.¹¹³⁷ Навео је да се у овој групи налази 20 осуђеника и да ће у врло кратком року уследити и предаја осталих група. У акту се наводи да је Министарство унутрашњих послова сагласно са предлогом да

¹¹³⁴ Исто, бр. 415806.

¹¹³⁵ Исто, бр. 419754.

¹¹³⁶ Исто.

¹¹³⁷ Исто, бр. 420218.

листа имена лица која се предају прате поједине групе, како се претходним достављањем листе не би сувише одуговлачио поступак око спровођења Указа о помиловању. Такође, Министарство унутрашњих послова ће сходно тражењу у вербалној ноти италијанског Министарства иностраних послова обавештавати о бројном саставу појединих група осуђених лица, које буду припремљене за репатријацију. Министар Симић послао је 30. јула 1948. директиву да посланство у Риму обавести италијанско Министарство иностраних послова о предстојећој размени затвореника.¹¹³⁸ Јанхуба је телеграмом из Рима обавестио Министарство 11. августа 1948. године да је италијанско Министарство иностраних послова обавестило посланство да је истог дана требала да буде размена помилованих у Горици.¹¹³⁹ Међутим, до замене није дошло јер југословенске власти нису пристале на замену тражећи да број размењених лица буде подједнак. Наиме, југословенске власти довеле су двадесет Италијана, а Италијани само пет југословенских држављана.

Због одбијања југословенских власти да изврше замену, италијанско Министарство иностраних послова захтевало је да југословенско посланство интервенише код своје владе.¹¹⁴⁰ У Министарству су сматрали да југословенска влада није поступила у складу са Указом, јер се у њему нигде не предвиђа бројчани критеријум, ни појединачни ни укупни, већ једино спискови који се предају с групама. Министар Симић је 12. августа 1948. године у инструкцијама посланству у Риму навео да италијанском Министарству треба одговорити да за размену помилованих лица формално није био предвиђен нумерички критеријум, али да је италијанска влада била благовремено обавештене о томе да ће југословенска страна предати 20 помилованих.¹¹⁴¹ Став владе био је да тиме што су довеле на границу само пет помилованих Југословена, италијанске власти нису показале добру вољу. Министар Симић је пренео инструкцију да посланство затражи од италијанског Министарства иностраних послова обавештење о томе када и колико помилованих Југословена су италијанске власти спремне да припреме на истом месту за размену.

¹¹³⁸ Исто.

¹¹³⁹ Исто, бр. 421259.

¹¹⁴⁰ Исто.

¹¹⁴¹ Исто.

Јанхуба је 20. августа 1948. године пренео Министарству садржај ноте италијанског Министарства иностраних послова од 18. августа у којој је наведено да бројчани паритет није био предвиђен Указом о помиловању.¹¹⁴² Италијанска влада је сматрала да би примена бројчаног паритета само одуговлачила поступак, док би након завршетка предаје у једној земљи имала да се настави једнострана предаја с друге стране до потпуног испуњења споразума. У ноти је одбијена тврдња југословенске владе о непостојању добре воље с италијанске стране. На крају ноте предлаже се постизање брзог споразума о узајамној предаји помилованих који су већ били упућени на границу. О садржају овог телеграма Министарство иностраних послова обавестило је Министарство унутрашњих послова 21. августа 1948. године.¹¹⁴³

Помоћник министра иностраних послова Владимир Поповић је 7. септембра 1948. године од посланства у Риму тражио информацију о броју југословенских држављана у Италији који су помиловани на основу Указа о помиловању.¹¹⁴⁴ Сугерисао је Ивековићу да је потребно да југословенска влада зна тачан број помилованих Југословена и обавестио га да му је посланик Мартино приликом последњег разговора рекао да у италијанским затворима има око 200 Југословена који имају услова да буду амнесирани.¹¹⁴⁵ Посланик Ивековић одговорио је 9. септембра 1948. године и навео да италијанска влада сматра да има 50 до 60 југословенских држављана који имају услова да буду помиловани и додао да лично сматра да је тај број приближно тачан.¹¹⁴⁶ Јавио је и да италијанско Министарство иностраних послова поново ургира да се отпочне са разменом амнестираних уз уверавања у искреност приликом примене декрета о помиловању. Ивековић је у овом телеграму изразио своје мишљење да је размену 10. августа требало обавити, због тога што није реч о реципроцитету и због тога што број помилованих Италијана несразмерно већи од броја Југословена. Поповић је 9. септембра 1948. године позвао саветника у италијанском посланству у Београду Тасонија како би му дао одговор који је био обећао

¹¹⁴² Исто, бр. 422186.

¹¹⁴³ Исто.

¹¹⁴⁴ Исто, бр. 423564.

¹¹⁴⁵ Исто, бр. 423944.

¹¹⁴⁶ Исто, бр. 11646.

посланику Мартину.¹¹⁴⁷ Предложио је Тасонију да се увек унапред споразумно утврди број амнестираних лица која ће једна и друга страна да доведе на границу ради размене. Указао је на спремност југословенске владе да као знак добре воље приликом прве размене преда 10 лица, без обзира колико лица доведе италијанска страна. Тасони је обећао да ће предлог пренети својој влади и доставити одговор. О детаљима разговора са Тасонијем, Поповић је 11. септембра 1948. године обавестио посланство у Риму.¹¹⁴⁸

Током разговора са Круљем 30. септембра 1948. године Тасони је у вези са извршењем декрета о помиловању тражио објашњење у погледу критеријума за размену помилованих. Рекао је да након разговора са Поповићем његовом министарству није јасно да ли југословенска влада захтева бројчани паритет. Круљ је одговорио да је предлог помоћника министра Поповића јасан и да је добра воља да се изврши споразум једини критеријум који ће југословенска влада заступати и у будуће. Саветник Јанхуба је 9. октобра 1948. године обавестио своје министарство да је италијанска влада спремна да прихвати размену помилованих лица на основу југословенског предлога.¹¹⁴⁹ На молбу италијанске владе да југословенска влада одреди датум предаје и о томе обавести два дана раније, посланство је обавестило италијанско Министарство иностраних послова да ће размена прве групе помилованих бити извршена 14. октобра на граничном блоку код Горице, где је и раније било предвиђено.¹¹⁵⁰

Неповерење између двеју влада је настављено, а бројчана сразмерност амнестираних лица била је изговор и током размене 10. јануара 1949. године. Тада су југословенске власти довеле на границу осамдесеторо Италијана, док су са италијанске стране доведена четворица људи.¹¹⁵¹ Када су у таквој ситуацији југословенске власти предложиле да четворицу размене за једнак број Италијана, италијанска страна је то одбила. Сутрадан након ове неуспешне размене Кардељ је разговарао са Мартином и подсетио га да када су на последњем састанку разговарали о ухапшеним Италијанима који су амнестирани договорили су се да неће водити рачуна о броју и да ће се обе стране трудити да се ти људи што пре

¹¹⁴⁷ Исто, бр. 423837.

¹¹⁴⁸ Исто.

¹¹⁴⁹ Исто, бр. 425980.

¹¹⁵⁰ Исто.

¹¹⁵¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/338.

размене.¹¹⁵² Указао је на чињеницу да су претходног дана италијанске власти довеле четворицу Југословена, иако је Martino претходно уверавао Брилеја да ће италијанска страна предати око стотину људи. Martino се правдао тиме да је у питању неспоразум и да он није рекао да ће бити доведено стотину Југословена, јер он, како је рекао, уопште нема информацију о броју осуђених Југословена у Италији. Брилеју је једино рекао да у Љубљани има око 100 – 110 осуђених Италијана. Рекао је Кардељу да нису вођени преговори о томе да број осуђених са једне и са друге стране треба да буде исти, јер, како је навео, у Италији има много мање осуђених него обрнуто. Сматрао је да су италијанске власти добро учиниле што су одбиле замену, јер би онда преосталих 76 лица остало непокривено. Кардељ је рекао да су и југословенске власти добро учиниле што су одбиле да се четворица замене за 80 „јер би тиме изгубили једину могућност да дођемо до наших грађана који су осуђени у Италији“. Рекао је да југословенска страна није никада инстистирала на броју људи који треба да буду замењени, али да ипак извесна пропорција треба да постоји како би се избегли неспоразуми. Сматрао је да последња неуспешна размена показује недостатак добре воље са италијанске стране, али је и изразио своје уверење да ће на темељу свега онога о чему су разговарали бити постигнут договор и да ће италијанска страна показати добру вољу као што је то досад показивала југословенска страна. Рекао је да уколико италијанска страна буде приступила извршењу својих обавеза „у оквиру фактички постигнутог споразума, а ми са своје стране ћемо и даље учинити све да што хитније дођемо до споразума и по свим осталим питањима“. Martino је рекао да дели жељу Кардеља у циљу постизања споразума и да је за 18 месеци колико је у Југославији увек био оптимиста у погледу могућности споразумног решења свих питања између Југославије и Италије, „па чак и онда када у извесним периодима околности за то нису дале много основа“.

Током разговора са помоћником министра Леом Матесом 14. фебруара 1950. године, италијански посланик Martino је ургирао изручење преостале тројице амнестираних Италијана из списка од 23 лица који је пре годину дана предат италијанском посланству.¹¹⁵³ Подсетио је предао листу која садржи око 60 имена и изразио наду да ће и они бити предати. Поменуо је и случај неког

¹¹⁵² Исто.

¹¹⁵³ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/342.

Фредија који већ био доведен до границе и опет враћен. Нагласио је хитност случаја споменуте тројице, како би се избегла кампања преко италијанске штампе на основу исказа оних који су изручени. Током разговора са Матесом 28. августа 1950. на Бледу Мартино је поново ургирао да се италијанским властима преда седам италијанских амнестираца које је југословенска влада обећала. Подсетио је да је на основу истог обећања италијанска страна предала Југославији десет амнестираца.¹¹⁵⁴ Даље је молио да добије одговор у вези са осталим лицима са списка од око 50 лица који је италијанско посланство предало југословенској влади. Мартино је 13. септембра 1950. поново посетио Матеса, ургирао предају обећаних амнестираца и одговор на предати списак.¹¹⁵⁵ Матес је 29. септембра 1950. позвао Мартина и предао му промеморију у којој су били садржани подаци о 57 од 59 Италијана који су требали да буду амнистирани.¹¹⁵⁶ Мартино је предао списак Италијана ухапшених у Југославији и копије нота у којима се италијанска влада интересовала за њихову судбину. Матес је обећао да ће ово питање бити испитано.

Мартино је 27. децембра 1950. посетио Матеса и предао промеморију у којој су наведена имена Италијана који се налазе у ФНРЈ.¹¹⁵⁷ На овај начин италијанска влада је желела да упозори на постојање тих људи за случај да се у Југославији спрема амнестија. Такође, молио је да се размотри могућност амнестије у Зони Б, уколико буде амнестија у ФНРЈ. Матес је обећао да ће са овим захтевима упознати надлежне. Посланик Мартино је на свој захтев разговарао са Матесом 22. јануара 1951. и поново је најавио да ће предати листу од 40 до 50 италијанских држављана коју су нестали 1945. године у Трсту и Горици и околини, а за које Италија има индиција да се налазе у Југославији.¹¹⁵⁸ Навео је да је италијанско посланство примило писмо једног Италијана из тог краја који се јавио из болнице у Постојни. У разговору који је 24. маја 1951. године имао са Матесом, Мартино је споменуо два имена затворених Италијана за које се

¹¹⁵⁴ Исто.

¹¹⁵⁵ Исто.

¹¹⁵⁶ Исто.

¹¹⁵⁷ Исто.

¹¹⁵⁸ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/347.

италијанска влада интересовала, али одговор није добијен.¹¹⁵⁹ Интересовао за питања амнестије и предао промеморију у вези са питањем амнестије.

Током разговора са Кардељем, министром иностраних послова, 30. октобра 1951. године посланик Мартино је замолио Кардеља да пре свог одласка за Париз да инструкције Министарству за „благонаклоно решење целог низа ситнијих питања која међутим могу да имају приличан ефекат за стварање атмосфере у односима између Југославије и Италије”.¹¹⁶⁰ Међу таквим питањима Мартино је навео питање пуштања из затвора извесног броја лица која по његовом мишљењу треба да су већ ослобођена на темељу „Указа о амнестији“ из 1948. године, и питање преноса посмртних остатака италијанских војника сахрањених на разним местима у Југославији. Кардељ је рекао да се сва та питања не могу разматрати одвојено већ да су саставни део комплекса питања узајамних односа Југославије и Италије. Навео је да у случају побољшања односа између двеју земаља сва ова питања могу лако да се реше. У вези са питањем затворених лица Кардељ је рекао да је пре неколико дана разматрао то питање са осталим министрима који су заинтересовани за тај проблем и да се нада да ће то питање бити повољно решено у најкраће време.

¹¹⁵⁹ Исто.

¹¹⁶⁰ Исто, I-3-d/81.

VII Обнова економске и културне сарадње

Нормализација економске сарадње

У члану 82. Уговора о миру одређен је начин на који ће италијанска влада до закључења трговинског уговора или споразума поступати са владом државе чланице Уједињених нација у међусобним економским односима.¹¹⁶¹ У периоду од 18 месеци након ступања на снагу Уговора о миру све државе Уједињених нација уживале су клаузули највећег повлашћења у погледу свега што се односи на дажбине и терете на увоз и извоз на опорезивање у земљи увезене робе и на све уредбе с тим у вези. У сваком другом погледу Италија није смела да произвољно чини дискриминирају на штету робе која потиче са територије чланице Уједињених нација или која се упућује на ту територију, у односу на сличну робу која потиче са територије неке друге чланице Уједињених нација или било које друге стране земље или се упућује на ту територију.

Југословенска влада је настојала да пре успостављања дипломатских односа са Италијом преко Југословенске делегације у Саветодавном већу обезбеди функционисање трговинског промета. Као један од начина за успостављање трговине југословенска влада је предлагала отварање Трговинског бироа у Милану, за чије је отварање италијанска влада у октобру 1946. дала начелни приста-
нак.¹¹⁶² Југословенски Трговински биро је и без формалне дозволе италијанске владе почео да делује у Милану средином децембра 1946. године и трговинска размена са Италијом је редовно обављана.¹¹⁶³ Францони, заменик генералног секретара Министарства иностраних послова, потписао је 31. децембра 1946. под условом реципроцитета дозволу за југословенски Трговински биро у Милану.¹¹⁶⁴ Шеф бироа био је најпре др Анте Крстуловић, а затим др Отон Рада до априла 1948. године када је одређен за привременог вршиоца дужности трговинског изасланика у Риму.¹¹⁶⁵ Југословенски Трговински биро у Милану је деловао под називом „Југокомбиро“.

¹¹⁶¹ „Указ о ратификацији...“

¹¹⁶² ДА МСП, ПА, 1947, ф. 50, бр. 15195.

¹¹⁶³ Исто, бр. 4424.

¹¹⁶⁴ Исто.

¹¹⁶⁵ Исто, 1948, 65, бр. 417737.

Начелник Конзуларно-привредног одељења Министарства иностраних послова, Свет. Лазаревић, обавестио је 1. фебруара 1947. године Министарство спољне трговине о томе да се планира отварање италијанског Трговинског бироа у Београду.¹¹⁶⁶

У депеши коју је 2. јануара 1947. године упутио Ивану Антунцу, економском саветнику Југословенске делегације у Саветодавном већу, министар спољне трговине Никола Петровић је тада навео да је југословенска влада веома заинтересована за италијанско тржиште, како за увоз тако и за извоз већих количина дрвета и угља током 1947. године.¹¹⁶⁷ Навео је да се трговински уговор са Италијом неће склапати и препоручио је Антунцу да провери ко би с италијанске стране био најповољнији партнер и додао да би за овакве послове била потребна неформална сагласност италијанског министарства спољне трговине.

Словен Смодлака је 7. јануара 1947. у вези са трговином са Италијом подсетио Велебита да већ постоји полуслужбени уговор о клирингу и замени добара, као и да је на основу истог уговора и отворен југословенски трговачки биро у Милану.¹¹⁶⁸ Смодлака је сматрао да је потребно да се за проширење југословенске трговине са Италијом у 1947. години употреби споразум о клирингу и навео да је споразум толико еластичан да се њиме без икаквих тражења специјалних сагласности од италијанског Министарства спољне трговине, може обухватити сва роба коју Југославија жели да прода, односно купи од Италије. Информисао је Велебита да је у том тренутку било немогуће стварати неки нови полуслужбени однос. Према Смодлакином мишљењу, италијанска влада је желела да присили југословенску владу на успостављање дипломатских односа и на склапање трговинског споразума. Смодлака је сматрао да италијанска влада захтева реципроцитет како би имала могућност да одбије сваки захтев југословенске владе уколико не би добила реципроцитет. Смодлака је напоменуо да је због свега наведеног, најбоље да се југословенска влада у институционализацији трговинске размене задовољи са оним што већ постоји и да то може добро да послужи. Замолио је Велебита да обавести министра Петровића о потреби да Југословенска делегација при Саветодавном већу преко свог

¹¹⁶⁶ Исто, 1947, ф. 55, бр. 42180.

¹¹⁶⁷ Исто, ф. 50, бр. 41325.

¹¹⁶⁸ Исто.

Економског одељења буде упозната са свим трговачким пословима које било која југословенска установа буде склопила са Италијом. Смодлака је сматрао да би, штавише, за послове веће важности било потребно да Економско одељење при Делегацији буде консултовано. Сматрао је да је то потребно јер је Економско одељење у сталном контакту са италијанским Министарством спољне трговине. Навео је да је ово министарство већ дуже времена тражило да се Италији прода дрво, угаљ итд. На овом примеру Смодлака је објаснио да уколико би Делегација била обавештена да се врши продаја дрва, угља итд, на основу тога би Делегацији могла да у односу према Министарству спољне трговине па и у односу према високим функционерима Министарства иностраних послова да искористи као концесију коју ФНРЈ чини Италији, па да на основу тога добије извесне услуге од Италије, као нпр. визе. Смодлака је навео да Економско одељење Делегације добро познаје тржиште у Италији и разне законске прописе, тако да уколико би од њега пре склапања послова било тражено мишљење, то би било корисно да се роба повољније прода. Нагласио је, да је све док се не успоставе дипломатски односи, било потребно да само неопходна лице долазе у Италију због набавки, јер је у северној Италији и даље претила опасност југословенским држављанима да буду ухапшени под сумњом шпијунаже. Сматрао је да путују само они стручњаци чији послови не могу да се обаве директно у Трговачком бироу у Милану. Предложио је да је у вези са тим потребно да пасошки одсек Министарства, пре него што од Делегације тражи визу, добије сагласност од Министарства спољне трговине да ли је неопходно да одређено лице уопште и путује.

Министар Петровић потписао је акт којим се 17. фебруара 1947. Секретаријат Министарства спољне трговине ФНРЈ обратио Кабинету помоћника министра иностраних послова са молбом да се Антунцу у југословенској делегацији при Саветодавном већу за Италију, шифрованим телеграмом упути одлука о спремности југословенске владе да са Италијом отпочне службене преговоре за склапање трговинског споразума о размени робе.¹¹⁶⁹ Министарство спољне трговине сматрало је да је згодније да формална иницијатива дође од Италије и Антунцу је послата инструкција да надлежним италијанским круговима сугерише да понуде трговинске преговоре, уз напомену да ће југословенска влада преговоре

¹¹⁶⁹ Исто, ф. 54, бр. 42865.

одмах да прихвати. Као место преговора предложен је Београд. Антунац је обавештен да је пожељно да преговори почну што пре, а по могућству почетком марта, јер је планирано да министар Петровић почетком априла буде на путу. Антунцу је стављено у задатак да испита какво је мишљење Италијана о карактеру самог споразума и његовом обиму. Такође је требало да испита и да ли постоји могућност добијања неког кредита ако се југословенска влада обавезе на испоруку већих количина угља, дрва и слично. На крају телеграма, министар је поручио Антунцу да након што заврши све припремне радове у Риму, треба да дође у Београд да сарађујете на припреми преговора. Министар Симић је текст наведеног телеграма упутио 18. фебруара 1947. југословенској делегацији у Саветодавном већу.¹¹⁷⁰ Јанхуба је 23. фебруара 1947. обавестио Министарство иностраних послова да је приликом сондирања терена да иницијатива дође са италијанске стране постављено питање да ли постоји могућност да Југославија лиферује Италији животне намирнице, какву врсту и количину.¹¹⁷¹ Вршилац дужности шефа Другог одсека, саветник Д. Говорушић, тражио је 26. фебруара 1947. од Министарства спољне трговине одговор на ова питања.¹¹⁷²

Јанхуба је 28. фебруара 1947. обавестио Министарство иностраних послова да је италијанска влада пристала на разговоре о склапању трговинског уговора.¹¹⁷³ Навео је да је све изведено на основу инструкција из Министарства, тако да је иницијатива покренута са италијанске стране. Планирано је да око 15. марта за Београд отпутује мисија на челу са др Рафаеле Матиолијем (Raffaele Mattioli), администратором „Банка д’Италиа“. Са њим су требали да путују Пезенти (Pesenti), бивши комунистички министар и потпредседник, и др Ђезари Мерцагора Мерцозор (Cesari Merzagora Merzosor), експерт у „Пирелију“ („Pireli“), ИРИ-у (IRI) и другим предузећима, док остали чланови мисије у том тренутку нису били познати. У циљу припреме разговора, у Београд је 8. марта требао да стигне Пегиагора (Pegiagora).

Током разговора са помоћником министра др Алешом Беблером и опуномоћеним министром др Миланом Бартошем 9. марта 1947. године, Ђезаре

¹¹⁷⁰ Исто.

¹¹⁷¹ Исто, бр. 43840.

¹¹⁷² Исто, бр. 43406.

¹¹⁷³ Исто, бр. 43840.

Мерцагора предао је две промеморије у вези са предстојећим трговинским преговорима.¹¹⁷⁴ У промеморији број 1 постављено је питање какав ће бити југословенски став према предузећима и активама које су „секвестриране“ или „конфисциране“ било на страниј југословенској територији, било на територији Јулијске крајине, имајући у виду одредбе Уговора о миру са Италијом. Наведено је да су у питању значајни италијански интереси на сектору осигурања, индустријском, пољопривредном, шумском, банкарском и другим секторима. Полазећи од чињенице да се успостављање економских односа између две земље може базирати само на међусобном поверењу као и на попуштању постојеће психолошке ситуације, италијанску владу је интересовало и какав ће бити југословенски став по питању конфискације многобројних моторних чамаца који су заплени дуж далматинске обале. Последње питање било је везано за став југословенске владе у вези са задржавањем великог броја железничких кола која припадају италијанској администрацији од стране југословенских државних железница. У вези са тим у промеморији је наведено наведено да у домену транспорта робе не сме да постоји сумња о судбини вагона који се упућују из једне земље у другу. На крају промеморије италијанског Министарства иностраних послова наведено је да није ни потребно посебно подвлачити да ће „пријатељски напор који ће италијанска индустрија подупрта својом владом радо учинити у прилог југословенске привреде бити у знатној мери упливисан решењем, повољним по обе стране, горе поменутих спорова“. У промеморији број 2, италијанско Министарство иностраних послова подсећа да је према одредбама Београдског споразума од 19. маја 1939. године,¹¹⁷⁵ југословенска држава требала дати одштету италијанским држављанима бившим власницима земљишта која су била додељена сељацима на основу аграрне реформе из 1930. године.¹¹⁷⁶ Даље се наводи да би ова одштета требала да буде исплаћена емисијом специјалних облигација које би морале бити уручене лицима која имају на њих право, као и да је само један део поменутих облигација био уручен корисницима. Они су ове папире депонирали код „Банка д Италија“ у Југославији за време италијанске

¹¹⁷⁴ Исто, бр. 44691.

¹¹⁷⁵ „Споразум између Краљевине Југославије и Краљевине Италије о примени аграрне реформе на италијанске држављане у пређашњој покрајини Далмацији“. Уредба о примени споразума усвојена је 25. јула 1939. и објављена у *Службеним новинама* бр. 185- LXIV од 16. августа 1939, стр. 1165.

¹¹⁷⁶ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 54, бр. 44691.

окупације и ти папири остали су на истом месту после окупације од југословенских војних снага. У промеморији је тражен став југословенске владе по питању облигација које је требало уручити лицима која имају право, као и по питању оних облигација које су већ биле изручене и које су доспеле у руке југословенским властима.

Југословенско посланство у Риму обавестило је 10. марта 1947. Министарство иностраних послова да Мерцагора наступа као владин делегат ради испитивања могућности склапања трговинског споразума и припремања материјала за италијанску комисију и да је италијанска влада одржала неколико састанака у вези са склапањем трговинског споразума.¹¹⁷⁷

У вези са почетком првих трговинских преговора са Италијом који су наредних дана требали да почну у Београду, министар спољне трговине Петровић обратио се 26. марта 1947. министру иностраних послова Станоју Симићу и обавестио га да је поред питања из редовног робног промета и питања плаћања, планирано и закључење једног дугорочног споразума о испорукама, као и евентуално регулисање извесних финансијских питања и питања старих предратних обавеза.¹¹⁷⁸ Замолио је министра Симића да за ове преговоре одреди свог представника са потребним инструкцијама према наведеним питањима, а који је истовремено добро упознат и са одредбама уговора о миру с Италијом. У вези са доласком италијанске привредне делегације у Југославију, министар иностраних послова Италије Сфорца упутио је 26. марта 1947. године лично писмо министру иностраних послова ФНРЈ у коме је замолио да министар Симић лично, као и Министарство иностраних послова, пружи сву потребну помоћ шефу делегације Матиолију.¹¹⁷⁹ Сфорца је навео да је Матиоли послат у Југославију због тога што италијанска влада жели да што је више могуће развије привредне односе између две земље и да Сфорца лично придаје велику важност све нормалнијим и плоднијим односима између две суседне земље.

Након што је Јосип Броз одобрио, Министарство иностраних послова доставило је ТАНЈУГ-у 18. априла 1947. „Коминике о завршетку италијанско-

¹¹⁷⁷ Исто, бр. 44476.

¹¹⁷⁸ Исто, бр. 45550.

¹¹⁷⁹ Исто, бр. 45881.

југословенских трговинских преговора“.¹¹⁸⁰ У Коминикеу се наводи да се Матиолијева мисија вратила у Италију 17. априла („јуче“) након што је у Београду парафирала „Споразум о трговинској и економској сарадњи“ између две земље. „Споразум је створен на врло широким темељима да би осигурао стварну и ефикасну успоставу односа између привреда обеју земаља и представља важан корак у успостављању пријатељских односа између оба народа те је значајан допринос обнови и миру у Европи.“ У личном писму које је шеф југословенске трговинске делегације упутио др Рафаеле Матиолију (Raffaele Mattioli), наведено је да је на састанцима поткомисије за листе испорука италијанска делегација предложила да италијанска предузећа подигну потопљене бродове у југословенским водама, с тим да се Италији испоручи један део извађених бродова као старо гвожђе.¹¹⁸¹ Југословенска делегација је прихватила предлог, али уз услов да ни у ком случају не може доћи у питање право власништва бродова који припадају југословенској држави на основу пресуда Југословенског суда за поморски ратни плен. Италијанска делегација је прихватила такав услов. На крају писма, шеф југословенске делегације навео је да сматрао да ово питање подразумева разматрање компликованих техничких проблема и да није било могуће његово решавање током трговинских преговора. Због тога је предложио да ово питање размотре југословенски трговински делегат и југословенски поморски аташе у Риму са италијанским представницима.

Приликом парафирања споразума договорено да ће се у року од два месеца, рачунајући од 19. априла, закључити Протокол о лиферијацијама за југословенски план индустријализације; клириншки споразум о размени робе за апроксимативну вредност од 15 милијарди лира са сваке стране за једну годину са трајањем од 5 година и правом отказа тек након прве године уз отказни рок од 6 месеци; испорука животних намирница, али у другом реду и према исходу будућих жетви; обавеза да се настави са досадашњим режимом размене све до ступања на снагу парафираних споразума.¹¹⁸²

Антунац је 12. маја 1947. године Војиславу Срзентићу, помоћнику министра спољне трговине, доставио извештај о томе како је у Италији примљен трго-

¹¹⁸⁰ Исто.

¹¹⁸¹ Исто, бр. 46691.

¹¹⁸² Исто, бр. 410578.

вински споразум.¹¹⁸³ Навео је да су били у сталном контакту са члановима италијанске делегације и утврдили да је др Багнарди изјавио да је његов реферат повољно примљен у Министарству спољне трговине, и да Дирекција за трговинске споразуме сматра да је парафирани споразум значајан у свим битним деловима, али да је ипак потребно извршити извесне модификације и затражити извесна објашњења. Министарство спољне трговине је ставило следеће примедбе: потребно је објаснити на шта се односи израз „координација економских планова“ која искључује примену клаузуле најповлашћеније нације; да је формулација о настојању одржавања што стабилнијих увозно-извозних цена врло неодређена; да је с обзиром на структуру италијанске економије врло тешко остварити да италијанске власти предузму обавезу испорука за Југославију. Антунац је навео да су ставови других чланова италијанске делегације слични, да је било повољних коментара штампе и да није било ни једног негативног коментара.

Током свог боравка у Италији у вези са продужењем рока за потписивање трговинског споразума Југославија – Италија, др Стане Павлић, генерални директор Генералне дирекције извоза Министарства спољне трговине, разговарао је 10. јуна 1947. године са Матиолијем¹¹⁸⁴ Матиоли је поновио да је споразум парафиран у Београду добро прихваћен у Италији, али да због промене кабинета, а нарочито личности новог Министра спољне трговине, италијанска страна није у могућности да до предвиђеног рока, 19. јуна, достави одговор. Матиоли је рекао да је предложио Сфорци да потпише Уговор и да би то могло да се изврши крајем јуна или почетком јула. Након што је министар Сфорца тражио одлагање потписивања споразума, Антунац је пренео италијанској страни да југословенска влада пристаје на продужење рока до 15. јула.¹¹⁸⁵ Међутим, и тај рок је пробијен, а посланик Ивековић је 24. јула 1947. обавестио Министарство иностраних послова да Матиоли тврди да ће са италијанске стране у наредна два дана све бити спремно за потписивање споразума, као и да је Сфорца пристао да потпише трговачки споразум под условом да се потписивање изврши у близини границе, на Бледу или у Љубљани.¹¹⁸⁶ Датум потписивања Трговинског уговора био је једна

¹¹⁸³ Исто.

¹¹⁸⁴ Исто, бр. 410766.

¹¹⁸⁵ Исто, бр. 412004.

¹¹⁸⁶ Исто, бр. 413920.

од тема и током разговора трговинског саветника италијанског посланства Лазара са опуномоћеним министром Миланом Бартошем и замолио га да одговори на неколико питања 30. јула 1947. године.¹¹⁸⁷

Посланик Ивековић је 31. јула 1947. у телеграму који је послао Јосипу Брозу, Кардељу и Симићу објаснио да је Сфорца послао инструкције Мартину према којима се потписивање трговинског уговора условљава склапањем конвенције о рибарењу на Јадрану.¹¹⁸⁸ Ивековић је имао информацију да овај став заступа лично Сфорца и „вероватно Де Гаспери“, док су други одговорни фактори спољне трговине и привреде за то да се споразум одмах потпише и да се после тога предложи склапање конвенције о рибарењу. Сматрао је да италијанска влада тражи разлоге за одлагање „под притиском агената УСА“. Током разговора 4. августа 1947. Сфорца је рекао Ивековићу да га је позвао како би га уверио да је његова лична жеља да се споразум што пре потпише и да не жели да неко ново питање одложи потписивање споразума.¹¹⁸⁹ Кардељ је 7. августа 1947. послао инструкцију посланству у Рим да обавесте Сфорцу да југословенска влада одбија да се потписивање трговинског споразума веже за потписивање рибарске конвенције и прихвата Блед као место потписивања.¹¹⁹⁰ Ивековић је требало да пренесе став да југословенска влада жели посебно да разговара о рибарској конвенцији, а да потписивање и спровођење трговинског споразума може само да олакша те разговоре. Ивековић је 7. августа 1947. године расправљао са Матиолијем о трговинском споразуму, пре свега о месту потписивања.¹¹⁹¹ Матиоли је тврдио да је Сфорца спреман да потпише на Бледу или негде ближе и навео да Сфорца пристаје на потписивање у Трсту, што би представљало симболичан гест зближавања Југославије и Италије.

На основу инструкција које је Кардељ 7. августа 1947. послао посланику Ивековићу, италијанска влада је обавештена да југословенска влада одбија да се потписивање трговинског споразума веже за потписивање рибарске конвенције, да жели посебно да разговара о рибарској конвенцији, а да потписивање и

¹¹⁸⁷ Исто, ф. 50, бр. 414283.

¹¹⁸⁸ Исто, ф. 54, бр. 414522.

¹¹⁸⁹ Исто, бр. 415093.

¹¹⁹⁰ Исто, бр. 414864.

¹¹⁹¹ Исто, бр. 415041.

спровођење трговинског споразума може само да олакша те разговоре.¹¹⁹² Ивековић је најпре 7. августа 1947. на основу разговора са Матиолијем наговестио да италијанска влада више не условљава потписивање трговинског споразума са конвенцијом о рибарењу,¹¹⁹³ а затим је 11. августа 1947. године свом министарству потврдио да је то став Сфорце који је тражио да се изврши размена писама о почетку преговора о рибарењу у року од два месеца после потписивања трговинског споразума.¹¹⁹⁴ Вејвода из 1. регионалног одељење је 13. августа 1947. године упутио телеграм посланству у Рим и навео да из Ивековићевог обавештења произилази да Сфорца и даље везује питање рибарења за потписивање трговинског споразума, и да ништа не мења на ствари то што он овога пута то тражи у форми размене писама о почетку преговора за рибарење који би отпочели у року од два месеца после потписивања трговинског споразума.¹¹⁹⁵ Вејвода је нагласио да југословенска влада одбија да се у било којој форми потписивање трговинског споразума везује за почетак преговора о рибарењу и поновио да ће по питању рибарске конвенције бити одржани посебни разговори, а да потписивање и спровођење трговинског споразума може само олакшати те преговоре. Ивековић је 13. августа 1947. доставио Министарству иностраних послова копију писма упућеног 5. августа 1947. министру спољних послова Сфорци у вези са разговором који је са њим водио 4. августа.¹¹⁹⁶ У пропратном писму Ивековић је навео да је са Сфорцом настојао да утврди три ствари: 1) да се потписивање трговинског споразума између Југославије и Италије не везује за питање склапања конвенције о рибарењу, како је то Сфорца у последњи час тражио, већ да се о рибарењу евентуално разговара посебно; 2) да преговори о рибарењу не могу да се воде на бази реципроцитета; 3) право рибарења Италијана у територијалним водама Југославије треба да буде са италијанске стране компензовано уступцима или бенефицијама друге врсте, о чему би се донели закључци у току преговора. Ивековић је објаснио Министарству да, с обзиром на чињеницу да је Сфорца прихватио ове принципе и одустао потпуно од свог ранијег става, југословенско посланство је желело да слањем овог писмом то и посебно утврди. Ивековић је

¹¹⁹² Исто, бр. 414864.

¹¹⁹³ Исто, бр. 415041.

¹¹⁹⁴ Исто, бр. 415784.

¹¹⁹⁵ Исто.

¹¹⁹⁶ Исто, бр. 415596.

Министарству навео да би о инсталацији ROMSA, репатријацији и ратним злочинцима требало водити рачуна приликом стилизације писма која ће се изменити по питању почетка преговора о склапању аранжмана о рибарењу на Јадрану. Министар Симић је 20. августа 1947. послао телеграм посланству у Риму у коме се позвао на инструкције Едварда Кардеља од 7. августа 1947. и поновио да посланство не сме да дозволи никакво везивање потписивања трговинског споразума са питањем рибарења било у ком виду.¹¹⁹⁷

Ивековић је 16. септембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је питање трговинског споразума у критичној фази и да италијанска влада предлаже текст специјалног протокола који мења суштину споразума.¹¹⁹⁸ Констатовано је да је очигледно да желе да минирају споразум. Велебит је 19. септембра 1947. године тражио од посланства у Риму да извести детаљније и пошаље авионском поштом комплетан текст предлога специјалног протокола.¹¹⁹⁹ Министар Симић је 20. септембра 1947. године из Њујорка тражио хитан извештај од Министарство иностраних послова у вези са напретком по питању потписивања трговинског споразума са Италијом, јер му је то било потребно као аргументација за заседање Генералне скупштине ОУН.¹²⁰⁰ Велебит је 21. септембра 1947. године обавестио југословенску делегацију у Њујорку да је Ивековић јавио да је питање трговинског споразума са Италијом поново у критичној фази, јер италијанска влада тражи нове измене у специјалном протоколу чиме би се битно изменио садржај парафираног споразума.¹²⁰¹ Велебит је констатовано да се осећа намера минирања читавог споразума и навео да је Министарство затражило детаљнија обавештења о чему ће накнадно извести. Велебит је 22. септембра 1947. године телеграм тражио од посланства у Риму да депешом хитно извести Министарство о томе како стоји питање потписивања трговинског споразума са Италијом јер потребно као аргументација југословенској делегацији у УН.¹²⁰² Ивековић је 23. септембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да ће нове предлоге о специјалним везама наре-

¹¹⁹⁷ Исто, бр. 415041.

¹¹⁹⁸ Исто, бр. 417905.

¹¹⁹⁹ Исто.

¹²⁰⁰ Исто, бр. 418259.

¹²⁰¹ Исто, бр. 418024.

¹²⁰² Исто, бр. 418259.

дних дана донети Антунац лично.¹²⁰³ Известио је да се претходног дана ситуација поново изменила јер италијанска влада највише инсистира на осигурању плаћања са југословенске стране. Ивековић је навео да је директор Економског одељења Граци изјавио да ће учинити све могуће да се споразум потпише као и да се он и Матиоли упорно залажу за споразум. Током разговора 25. септембра 1947. године Мартино је рекао Велебиту да ће наредних дана посетити министра Петровића како би са њим разговарао о неким италијанским плановима за електрификацију Косова и Метохије.¹²⁰⁴

Ивековић се 27. септембра 1947. писмом обратио Велебиту у вези са трговинским споразумом са Италијом.¹²⁰⁵ Написао је да се југословенска влада око трговинским споразумом са Италијом „натеже већ 6 месеци“, да је он од како је дошао у Рим о томе расправљао са много људи и да је сувишно наглашавати да тај споразум има у Италији исто толико непријатеља колико и пријатеља. Навео је да је највећи непријатељ споразума актуелна италијанска влада, а да о америчкој влади не треба ни говорити. Ипак, Ивековић је сматрао да постоје реалне могућности за потписивање, јер споразум жели читав круг италијанских индустријалаца и пословних људи, као и „демократски италијански кругови“, који у склапању трговинског споразума препознају први важан корак приближавања двеју земаља. Навео је да и у италијанском Министарству иностраних послова има врло утицајних људи који форсирају потписивање, и да је један од таквих Граци, директор Економског одељења. Ивековић на основу тога оптимистички закључује да постоји могућност да се сломи отпор „реакционарних кругова и оних који нас не воле“, али да њега лично занима да ли је југословенска влада заиста озбиљно заинтересована да до потписивања дође што пре, „или пак можемо да себи приуштимо да с Италијанима натежемо још даљних 6 месеци, чекајући да Американци (уговором о пријатељству, трговини) потпуно ставе руку на италијанску економију?“ Ивековић је даље у писму дао своју политичку анализу значаја трговинског споразума, без, како је навео, разматрања економске стране нових текстова протокола које предлаже италијанска влада, за које је оставио могућност да су економски неприхватљиви за Југославију. Ивековић је у

¹²⁰³ Исто, бр. 418415.

¹²⁰⁴ Исто, ф. 50, бр. 414283.

¹²⁰⁵ Исто, ф. 54, бр. 419150.

својој политичкој анализи најпре навео да склапање трговинског споразума са Италијом треба посматрати као први корак ка решавању многих актуелних питања између Југославије и Италије. Сматрао је да би потписивањем споразума Југославија дала подршку „италијанским демократским круговима“ који у приближавању двеју земаља виде јачање својих позиција, и да би потписивање представљало значајну победу тих снага над реакционарним снагама које се противе потписивању. Као други политички значај Ивековић је навео да би склапање споразума значило да би Италија била, „у неку руку“, извучена „из зачараног круга Маршаловог плана“. Сматрао је да би то даље отворило могућност југословенског утицаја на даље преговоре о царинској унији између Француске и Италије, а све то би значило „слабљење западног блока“. Написао је да је управо Италија најслабија тачка у том блоку, не због тога што је економски руинирана, него зато што су „италијанске демократске снаге“ биле у стању да пруже озбиљан организовани отпор „политици заробљавања са стране америчког империјализма“. Ивековић је даље навео да се по његовом мишљењу поставља питање да ли ће југословенска влада и даље бескрајно преговарати због неких стилизација текстова (који би без сумње могли бити и бољи) или ће зажмурити због тога што нису у тим текстовима у свему усвојене идеје југословенских техничара и стручњака. Сматрао је да уколико су текстови из економских разлога неприхватљиви и ако су такви да их југословенска влада мора одбити – „онда треба дефинитивно и оштро иступити против“. Међутим, ако није тако, предложио је да са југословенске стране треба „убрзати, прихватити и што прије потписати“ (*подвучено у оригиналу*, прим. ММ) и још једном нагласио да могућност за потпис још увек постоји, упркос жељама Де Гасперија, Мерцагоре и других који су се „потпуно везали за САД“. На крају писма, Ивековић је замолио Велебита да о овоме информише Кардеља и Кидрича и да му телеграфски јави како они гледају на споразум.

Велебит је 2. октобра 1947. године послао телеграм југословенском посланству у Рим и навео да је Министарство сагласно са Ивековићевом оценом садржаном у писму од 27. септембра да је корисно да Југославија потпише трговински споразум са Италијом.¹²⁰⁶ Велебит је тражио хитно објашњење у вези

¹²⁰⁶ Исто, бр. 419099.

са тим да из Ивековићевог писма произилази да предлог нових текстова проистиче од италијанске владе, док из писма које је Матиоли упутио Срзентићу изгледа као да је он тај који предлаже ну нову формулацију у циљу омогућавања споразума. Велебит је објаснио да југословенска влада може да прихвати само оне формулације које предлаже италијанска влада, а не личне предлоге Матиолија који се „герира“ као арбитар у колико и није изричито од владе овлаштен на постављање таквих предлога. У вези са Велебитовим телеграмом од 2. октобра 1947. године, Ивековић је 8. октобра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да га је истог дана Матиоли обавестио да је италијанска влада прихватила његову формулација са неким допунама формалне природе.¹²⁰⁷ Матиоли је рекао Ивековићу да је оптимиста и да ће до потписивања доћи брзо, уколико југословенске допуне нису битне природе. На полеђини овог телеграма, Велебит је написао, „телеграм Мин. спољне трговине, друг Андрић иде сутра у Италију да регулише евент. ...и да усагласи хитно потписивање уговора“.

Ивековић 4. октобра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова о чему је разговарао са италијанским министром трговине Мерцагором на вечери у посланству поводом тврдњи представника ФНРЈ о одговорности италијанске владе због затезања потписивања трговинског споразума и коминикеа италијанске владе од претходног дана да то није тачно.¹²⁰⁸ Мерцагора је рекао да је италијанска влада спремна да одмах потпише ако се усвоји нови текст протокола који је на проучавању у Београду и искључио је могућност утицаја са стране на италијанску владу по овом питању. Ивековић је навео да Мерцагора показује отворено нерасположење према Југославији и да је врло жучно реаговао када је Ивековић рекао да италијанска влада поставља проблем риболова као проблем проверавања односа између две земаље, а не као међународну обавезу Италије према ФНРЈ. Мерцагора је рекао да питање риболова мора да се реши и да Италија не пати од комплекса и инфериорности као што то мисли југословенска влада. Рекао је да је Италија толико слободна да се у њој може пропагирати и фашизам. На то је Ивековић реаговао и рекао да Југославија има другачије појмове о слободи и да не види добру вољу Италије за успостављање добрих односа упркос званичних јавних изјава. О овом Ивековићевом разговору,

¹²⁰⁷ Исто, бр. 419670.

¹²⁰⁸ Исто, бр. 419311.

Министарство иностраних послова послало је 7. октобра 1947. обавештење Министарству спољне трговине.¹²⁰⁹

Велебит је 16. октобра 1947. године послао телеграм у Рим и тражио да посланство стално извештава како се развија ситуација у погледу трговинског споразума и да ли је наступио неки нови моменат.¹²¹⁰ Ивековић је 18. октобра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да нема нових момената по питању трговинског споразума јер су ствари потпуно стале јер из Београда не долазе делегати Министарства спољне трговине који су најваљени још „прије десетак дана“ и да је сада кривица „због затезања“ на југословенској влади.¹²¹¹ Као одговор на овај телеграм Велебит је 22. октобра 1947. године послао телеграм посланству у Рим у коме је навео да југословенски представник ускоро долази у Рим да закључи трговински уговор и да је разлог његовог кашњења било то што је запослен на другом месту.¹²¹²

Ивековић је 1. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је из добро обавештених извора сазнао да америчка влада врши притисак на италијанску владу да не потпише трговачки уговор са ФНРЈ.¹²¹³ Исти извори су јављали да да ће се преговори намерно затезати, па ако коначно и дође до потписа, споразум се неће спроводити. Ивековић је најавио да ће наредних дана јавити каква је тренутна ситуација за потписивање споразума.

Амбасадор Леонтић је из Лондона 1. новембра 1947. обавестио Министарство иностраних послова да је на пријему претходне вечери разговарао са Сфорцом који га је ословио „врло експанзивно“ и нагласио да му је жива жеља да се оствари југословенско-италијански трговински споразум, јер су Југославија и Италија земље судбински упућене једна на другу.¹²¹⁴ Леонтић је цитирао Сфорцу који је рекао: „Радовало би ме кад би владини кругови у Београду били уверени о мојим искреним осећањима према Југославији“. Леонтић у телеграму наводи да се ограничио да му одговори „усужно и конвенционално“, наглашавајући узајамне

¹²⁰⁹ Исто.

¹²¹⁰ Исто, бр. 419670.

¹²¹¹ Исто.

¹²¹² Исто, бр. 420673.

¹²¹³ Исто, бр. 421971.

¹²¹⁴ Исто, бр. 421832.

интересе и добро осећање народа обеју земаља. Велебит је о сусрету Леонтића и Сфорце обавестио Ивековића 6. новембар 1947. године.

Ивековић је 11. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је Сфорца дао изјаву поводом Беблерове оптужбе пред Скупштином УН о саботирању потписивања трговинског споразума и енергично одбацио оптужбе да Италија не жели да потпише.¹²¹⁵ Сфорца је рекао да је Беблерова тврдња о страном утицају смешна и увредљива и да је бесмислено називати се пријатељима мира ако се на међународним расправама служи лажима и клеветањем. Наглашава да су делегати ФНРЈ управо донели своје дефинитивне формулације протокола о којима се сада воде разговори. Ивековић је Министарству изнео своје мишљење да за Беблерову изјаву није изабран „срећан моменат“, јер је, како је навео, при неки дан дошло до начелног споразума, како је Ивековић и сам јавио. Велебит је о садржају Ивековићевог телеграма известио југословенску делегацију у Њујорку 14. новембра 1947. године.¹²¹⁶

Ивековић је 12. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да ће се о трговинском споразуму прекосутра расправљати на седници Министарског савета.¹²¹⁷ Потписивање је требало да се изврши до краја месеца, а овлашћени италијански потписници требали су да буду одређени дипломатским путем. Ивековић је навео да је полуофицијелно сазнао да сам Сфорца жели да потпише у Риму, али чека југословенски пристанак. Ипак, на крају телеграма Министарству, Ивековић је навео да не искључује изненађење у последњем моменту.

Ивековић је 15. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је Министарски савет одобрио текстове трговинског споразума и овластио лично Сфорцу да потпише.¹²¹⁸ Велебит је о овоме обавестио југословенску делегацију у Њујорку 18. новембар 1947. године.¹²¹⁹

Министар Симић се из Њујорка 16. новембра 1947. обратио свом министарству и подсетио, с обзиром на чињеницу да се питање уговора о миру са Италијом тј. његове ревизије, налази на дневном реду, да је југословенска делегација

¹²¹⁵ Исто, бр. 422731.

¹²¹⁶ Исто.

¹²¹⁷ Исто, бр. 422790.

¹²¹⁸ Исто, бр. 423023.

¹²¹⁹ Исто, бр. 423230.

из Њујорка пре месец дана питала министарство телеграфски како стоји ствар са парафирањем трговинског споразума са Италијом.¹²²⁰ Навео је да је тада одговорено да још ништа није потписано, али није дата никаква назнака да су такви разговори у току, а још мање да има неких преговарања. Симић је навео да је на основу тога сматрао да југословенска делегација употреби ово као аргумент, не само у дискусији ове тачке, него и у питању Маршаловог плана и уопште економске дискриминације према Југославији. Даље је навео да Министарство није смело да пропусти да извести југословенску делегацију у Њујорку о тим разговорима. На крају је Симић изнео закључак да су ипак непобитне чињенице: да је споразум парафиран у марту и да још увек није потписан; да је италијанско отезање нарочито појачано од дана Париске конференције; да је измена италијанског става наступила паралелно са изменом америчког става у плановима економских односа између Западне и Источне Европе; да је промена настала нарочито услед немогућности САД да снабдевају све земље Западне Европе угљем.

Ивековић је 17. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је истог дана разговарао са Сфорцом који му је изразио жељу да лично потпише трговински споразум у Риму или Венецији.¹²²¹ Сфорца је предложио да уколико буде изабран Рим, да у име ФНРЈ потписник буде Ивековић, а уколико би била Венеција сматрао је да би југословенски опуномоћник требао да дође из Београда. Сфорца је додао да уколико би југословенска влада инсистирала да потписивање буде у Београду, Martino би добио овлашћење да потпише. У том случају Сфорца би упутио „топли телеграм“ Министарству иностраних послова. Предлаже да такав телеграм буде упућен и из Београда уколико би потписивање било у Италији. Ивековић је том приликом изјавио Сфорци да нема никаквих нових инструкција и да према томе за њега важе инструкције према којима би се потписивање обавило у Београду. Обавестио је Сфорцу да ће обавестити своју владу и да ћу га накнадно обавестити. Ивековић је искористио овај разговор да Сфорци предложи хитне југословенске лиферације кукуруза, шећера, дувана и дрва, и рекао да у великој мери од њега зависи да ли ће југословенска иницијатива наићи на разумевање код економских фактора

¹²²⁰ Исто.

¹²²¹ Исто, бр. 423268.

италијанске владе. Ивековић је нагласио жељу за убрзањем и побољшањем размене и подвукао је политички моменат у вези са лиферацијом кукуруза. Сфорца је обећао да ће о овом питању одмах „заинтересовати“ своје Министарство спољне трговине и рекао да сматра да неће бити тешкоћа. Ивековић је у извештају свом Министарству нагласио да Сфорца уопште није информисан о ситуацији на италијанском тржишту и да његов „легендарни оптимизам треба узети са резервом“. Ивековић је известио да се најавио код Мерцогонија коме ћу представити Павлића. Истовремено је запосленима у посланству предузео „корак и на другим странама, али ситуација још увек није искристалисана“. О овом разговору Ивековића са Сфорцом, Министарство иностраних послова обавестило је Министарство спољне трговине 20. новембра 1947. године.¹²²² Велебит је 19. новембра 1947. године телеграмом обавестио Ивековића да је Министарство иностраних послова сагласно са предлогом да трговински уговор потпише Ивековић у Риму као и да се упути телеграм на дан потписивања.¹²²³ Пуномоћје за потписивање требало је да буде послато куриром.

Ивековић је 18. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је на конгресу демохришћанске странке у Напуљу 17. новембра Де Гаспери изјавио да је влада прихватила трговински споразум са Југославијом из политичких разлога који су превагнули над економским.¹²²⁴ Де Гаспери је даље рекао да је италијанска влада споразум прихватила са извесним скрупулама да Италија можда не може преузети тако тешке обавезе за лиферацију индустријских производа на више година. Додао је да Италија можда ризикује да не одржи реч јер се не зна хоће ли Југославији бити у стању да узвраћа сировинама потребним за израду машина које Италија треба да лиферује за петогодишњи план. Према Де Гасперију, споразум је одобрен да би се Југославији показало да ће Италија учинити напоре у читавој економији да би се уклониле тешкоће и да би се створила атмосфера за решавање деликатних проблема који су искрсли стварањем нових граница. Ивековић је 18. децембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је у интервјуу демохришћанском листу *Ил Пополо* Сфорца дословно пренео изјаву коју је дао министар Симић посланику Мартину крајем

¹²²² Исто, бр. 423262.

¹²²³ Исто, бр. 423268.

¹²²⁴ Исто, бр. 423400.

августа: „Уверавам вас да смо спремни чим буде потписан трговински споразум да одмах приступимо преговорима о свим питањима чије се решење намеће између Италије и Југославије да би се створили не само односи суседства него и доброг суседства“.¹²²⁵

Велебит је 20. новембра 1947. године обавестио југословенско посланство у Риму да 21. новембра начелник Министарства спољне трговине Будишин путује за Рим у вези са потписивањем трговачког споразума.¹²²⁶ Будишин је са собом носио пуномоћје за Ивековића као и све остале инструкције у вези са тим. Ивековић је 24. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је истог дана са Сфорцом договорио да се потписивање трговинског споразума изврши 28. новембра у 12 часова.¹²²⁷ Сфорца је желео да се потписивање симболично изврши на југословенски национални празник, али је Ивековић то одбио, а Сфорца није инсистирао. Ивековић је обавестио Министарство да ће након потписивања Сфорца одржати краћи говор о значају споразума за добре односе између Југославије и Италије, и најавио да ће он одговорити „краћом опћенимом изјавом“. Ивековић је подсетио да Сфорца на дан потписивања очекује телеграм југословенског министра спољних послова, односно, његовог заступника, као и да ће он на тај телеграм одговорири. Ивековић је замолио да Министарство упути телеграм преко посланства. Велебит је 26. новембра 1947. године посланству у Рим послао текст телеграма који треба предати Сфорци приликом потписивања споразума: „Њ. Е. Карло Сфорца, министар иностраних послова Италије, Рим. Приликом склапања трговинског споразума између Југославије и Италије част ми је упутити вам најлепше жеље уз веру да ће овај заједнички споразум утрти пут не само интензивној трговинској размени између двеју земаља већ и учвршћивању добрих суседских односа и пријатељске сарадње народа Југославије и Италије што би допринело делу трајног мира у свету. Велебит“.¹²²⁸ Ивековић је 28. новембра 1947. године обавестио Министарство иностраних послова да је истог дана у „Палацо Кјиђи“ на свечаној церемонији потписан трговински споразум.¹²²⁹ У име италијанске владе потписао је Сфорца, а

¹²²⁵ Исто, бр. 422447.

¹²²⁶ Исто, бр. 423608.

¹²²⁷ Исто, бр. 424033.

¹²²⁸ Исто, бр. 424143.

¹²²⁹ Исто, бр. 424374.

у име владе ФНРЈ потписао је Ивековић. Церемонији су присуствовали Мецагора и бројни функционери италијанског Министарства иностраних послова.

Током разговора Ивековића са директором политичког одељења Министарства иностраних послова, опуномоћеним министром Зопијем 18. децембра 1947. констатовано је да је потписивање трговинског уговора Југославије и Италије доказ да је сарадња могућа.¹²³⁰ Министарство финансија тражило је од Министарства иностраних послова 31. децембра 1947. године превод *Споразума о трговини и економској сарадњи* закључен са Италијом 28. новембра 1947. године.¹²³¹ Наведено је да је превод потребан јер је одлуком Министарства иностраних послова од 20. децембра 1947. Народној банци стављено у дужност да спроведе одредбе овог споразума.

Потписивање „Споразума о трговини и економској сарадњи“ није значајније утицало на развој трговинских односа између Југославије и Италије. На захтев начелника 1. регионалног одељења Министарства иностраних послова др Јоже Брилеја од 18. фебруара 1948. године,¹²³² упућен Министарству спољне трговине да достави неколико најважнијих података о спровођењу трговинског споразума између ФНРЈ и Италије, Заменик начелника Одељења трговинских споразума из Министарства спољне трговине С. Карић, доставио је извештај 27. фебруара 1948. године.¹²³³ У извештају се наводи да је Трговински споразум између ФНРЈ и Италије ступио на снагу даном потписивања 28. новембра 1947. године, али се констатује да се извршење овог споразума спроводи врло слабо. Као главни разлог наведена је чињеница да што код Италијана постоји такозвани систем расподеле контингента, односно, италијанско Министарство решава два пута годишње поднесене молбе за увоз, односно извоз и на основу тих молби издаје подносиоцима увозне и извозне дозволе. Наведено је да прва расподела контингента од стране италијанског Министарства треба да се изврши почетком месеца марта и да ће тада међусобна размена бити далеко ефикаснија.

Ивековић је 23. маја 1948. године писао министру Кидричу, министру Симићу и Поповићу у вези са стањем трговинске размене са Италијом.¹²³⁴ Према

¹²³⁰ Исто, ф. 49, бр. 426603.

¹²³¹ Исто, 1948, ф. 65, бр. 483.

¹²³² Исто, бр. 44537.

¹²³³ Исто, бр. 45637.

¹²³⁴ Исто, бр. 413867

подацима посланства, поред нових послова са текстилом, до 20. марта је закључено за увоз у Југославију послова у вредности око 4 милијарде лира, док је за извоз у Италију око 1 милијарде и 200 милиона, тако да разлика износи око 3 милијарде. Ивековић указује да је потребно поставити питање стварања средстава за покриће разлика и нове набавке помоћу хитних лиферација артикала интересантних за италијанско тржиште. Навео је да је Радан из Милана јавио да је у том тренутку Југославија располагала само са дрвом и да у Београду није дошло обезбеђење за друге артикле који би се могли брзо продати. Навео је да се послови са дрвом закључују споро, јер је грађевинска делатност слаба и замолио да надлежна југословенска министарства испитају све могућности обезбеђења контингента за брже лиферације и да обавесте посланство у Риму са којим артиклима Југославија може да рачуна. Навео је да ће 30% злата које Југославија нуди Италији створити око 3 милијарде, али да се тиме могу покрити само најхитније потребе. Ивековић је закључио да Југославија од италијанских власти не наилази на веће потешкоће у примени трговинског споразума, већ највеће потешкоће леже у испуњавању југословенских обавеза.

Политизација економске сарадње и условљавања у међусобним економским односима представљају карактеристику у наредном периоду. Ивековић је 4. октобра 1948. године обавестио Министарство иностраних послова да је претходног дана разговарао са Сфорцом који је на његов предлог да две земље обнове преговоре о трговинском споразуму, одговорио да треба истовремено приступити преговорима о риболову.¹²³⁵ Ивековић је одбио да се ова два питања повезују, али је рекао да Југославија не одбија разговоре о риболову. Ивековић је тражио реституцију ROMSA и бродова, изручење Бранка Рукавина. Сфорца је обећао да ће се „интересовати“. Ивековић је 6. новембра 1948. обавестио своје Министарство да је у разговору са директором италијанског Министарства иностраних послова и његовим замеником, поставио захтев за почетак преговора о допунама и изменама трговинског споразума.¹²³⁶ Они су начелно прихватили, али су рекли да пре краја јануара не могу да именују своју делегацију, јер су сви експерти ангажовани у преговорима са другим земљама. Италијанска страна је иницијативу прихватила као потпуно разумљиву и обећала

¹²³⁵ Исто, бр. 425641.

¹²³⁶ Исто, ф. 71, бр. 428730.

одговор за неколико дана. Предложили су да се у међувремену поведу прелиминарни преговори, који би припремили материјал за опуномоћене делегације и изразили своје интересовање за почетак преговора о риболову.

Радомир Аранђеловић, начелник Одељења платног промета са иностранством Министарства финансија, обратио се 13. децембра 1948. Министарству иностраних послова у вези са информацијом која је добијена од Министарства спољне трговине о томе да ће крајем децембра или почетком јануара 1949. почети трговински преговори између Југославије и Италије.¹²³⁷ Током преговора требало је да се размотре и нека финансијска питања, која су у вези са извршењем Споразума о плаћањима са Италијом. Због тога је Аранђеловић тражио мишљење Министарства иностраних послова о томе да ли би било опортуно ставити овој делегацији у дужност да уреди и питање начина наплате предратних југословенских потраживања у Италији, које је у том тренутку вршио Уред за заштиту југословенске имовине у иностранству. У акту је наведено да је ово питање требало да расправи југословенско посланство у Риму, али да до тог тренутка није добијен одговор да ли су Италијани пристали да се ти износи одобравају рачуну „Б“ као што је то Југославија предложила. У одговору од 20. децембра 1948. године које је потписао Брилеј, начелник 2. одељења, Министарству финансија је пренет став Министарства иностраних послова да уколико питање предратних потраживања у међувремену не буде решено, да би их требало покренути делегација Министарства спољне трговине.¹²³⁸ У акту је наведено да уколико би се преговори водили у Риму, онда ће делегација добити потребне информације о стању ствари од југословенског посланства, у противном, делегација ће те информације добити од Министарства иностраних послова непосредно пред почетак преговора.

Из Одсека за Италију Друге управе трговинских споразума Министарства спољне трговине упућен је 18. децембра 1948. године акт Брилеју којим се Министарство иностраних послова обавештава да ће крајем децембра или почетком јануара у Риму почети преговори између Југославије и Италије.¹²³⁹ У акту су наведена питања која ће бити разматрана током преговора и

¹²³⁷ Исто, ф. 65, бр. 430815.

¹²³⁸ Исто.

¹²³⁹ Исто, бр. 431231.

Министарство је замољено да Министарству спољне трговине достави своје сугестије у вези са наведеним преговорима, као и нека друга питања која би требало решити. Циљ преговора био је да се прошири и убрза робна размена и платни промет и да се у што већој мери отклоне дотадашње сметње, уз разматрање следећих питања: 1) требало је да се утврде увозне и извозне контингентне листе за 1949. годину по редовном промету и инвестиционим испорукама; 2) захтеваће се да се упрости техника плаћања у погледу обостраних отварања акредитива; 3) могућност регулисања реципрочних послова преко клиринга; 4) питање компензација и реекспортних (триангуларних) послова; 5) тражиће се повећање максимума на рачуну „А“ који сада износи 2 милијарде лира и евентуално финансирање са италијанске стране аванса које југословенски увозници плаћају италијанским продавцима по дугорочним наруџбинама. Саветник Милош Јовановић из посланства у Риму доставио је 23. децембра 1948. године Министарству иностраних послова ноту коју је посланство упутило 10. децембра италијанском Министарству иностраних послова с предлогом о продужењу постојећег трговинског уговора са Италијом на следећа 3 месеца с обзиром на скори почетак нових преговора.¹²⁴⁰

На свој захтев, посланик Мартино посетио је помоћника министра Леа Матеса 11. августа 1950. у вили „Бели двор“ на Бледу.¹²⁴¹ Тражио је у вези са меморијом коју је раније послао са предлогом да се изменом писама важност протокола о трговини продужи на годину дана. Матес га је обавестио да југословенска влада прихвата тај предлог. Сутрадан, 12. августа 1950. године, Матес и Мартино извршили су у вили „Бели двор“ размену писама којима се протокол о трговини од 4. августа 1949. продужује на годину дана, до 3. августа 1951. године.¹²⁴²

¹²⁴⁰ Исто, бр. 431575.

¹²⁴¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/342.

¹²⁴² Исто.

Потписивање споразума о рибарењу

Након Другог светског рата рибарење између Југославије и Италије било је регулисано на основу „Конвенције о риболову у Јадранском мору“ која је закључена између Краљевине Југославије и Краљевине Италије 14. септембра 1921. године.¹²⁴³ Посебно је било одређено право рибарења италијанских рибара у водама око острва Палагруже. Чланом 10. ове конвенције било је регулисано право рибарења италијанских рибара у водама Палагруже. У члану 11. Уговора о миру одређено је да Италија уступа Југославији и општину Задар и сва острва и оближња острвца (тачка 1).¹²⁴⁴ У тачки 2. наведено је да Италија уступа Југославији са правом пуног суверенитета острво Палагружу, за које је предвиђено да буде демилитаризовано, а италијанским рибарима је омогућено да на Палагружи и у околним водама имају права која су тамо имали југословенски рибари до 6. априла 1941. године.

У ситуацији када многа билатерална питања нису била решена, питање рибарења, које представља питање привредне сарадње, имало је значајне политичке импликације. Питање одобравања права италијанским рибарима да рибаре у југословенским водама представљало је за југословенску владу значајан аргумент у односима са Италијом. Након многобројних инцидената проузрокованих запленом италијанских рибарских бродова у југословенским територијалним водама, као и због значаја који је рибарење имало за италијанске рибаре италијанска влада је одлучила да покрене иницијативу за регулисање овог питања. Посланик Ивековић је 27. јула 1947. године обавестио министра Симића да је министар Сфорца покренуо питање риболова у југословенским водама.¹²⁴⁵ Ивековић је сматрао да је у питању жеља италијанске владе да се склопи конвенција о рибарењу на бази реципроцитета. Бриони је замолио Ивековића за детаљне инструкције о југословенском ставу и условима. Ивековићу је 29. јула 1947. године одговорио Кривиц из 1. регионалног одељења и тражио од њега да прикупи што исцрпније податке о томе шта италијанска влада жели да постигне потписивањем Конвенције о риболову.¹²⁴⁶ Такође је обавестио Ивековића да ће

¹²⁴³ Конвенција је објављена у: *Службене новине* бр. 38 од 18. фебруара 1924.

¹²⁴⁴ „Указ о ратификацији...“

¹²⁴⁵ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 56, бр. 414104.

¹²⁴⁶ *Исто*.

југословенско-италијанска Конвенција о риболову из 1921. потписана на Брионима бити отказана. Кривиц је указао да у том тренутку између Југославије и Италије није постојала потреба за реципроцитетом у рибарству јер нису више постојале заједничке воде, будући да су сва далматинска острва припала Југославији. Обавестио га је и о томе да ће југословенска влада испунити своје обавезе које произилазе из члана 11. Уговора о миру са Италијом, а којим се Италијанима даје право риболова око Палагруге, али само онолико и онако како је то предвиђено у члану 10. Брионске конвенције.

Милан Бартош је 29. јула 1947. године обавестио Председништво владе НР Хрватске, Министарство поморства ФНРЈ и Штаб КНОЈ-а да је од југословенског посланика у Риму добијена информација да је италијанска влада саопштила да жели да закључи конвенцију о риболову на бази реципроцитета, и да су истог дана, 29. јула, од посланика затражене детаљније информације, након чега ће уследити детаљније обавештење о овом питању.¹²⁴⁷ Трговински саветник италијанског посланства у Београду Лазаро питао је опуномоћеног министра Милана Бартоша 30. јула 1947. године који су услови југословенске владе за склапање конвенције о риболову.¹²⁴⁸ Бартош је одговорио да с обзиром на то да италијанска влада предлаже такву конвенцију, треба и да понуди основне услове. Министар Симић је о детаљима овог разговора 4. августа обавестио посланство у Риму.¹²⁴⁹ О детаљима разговора које је водио са Лазаром, Бартош је обавестио Председништво владе НР Хрватске.¹²⁵⁰

Поред међудржавних иницијатива, било је и покушаја појединих предузећа и појединаца да добију право рибарења у југословенским водама. Министарство спољне трговине упутило је 15. априла 1947. Министарству иностраних послова ФНРЈ препис телеграма добијеног од представништва Министарства спољне трговине у Загребу.¹²⁵¹ У телеграму је наведено да је потребно уредити питање дозволе за пристајање италијанских моторних једрењака које су у власништву фирми „Мастронарди“ („Mastronardi“) из Барија, „Тиока“ („Tioca“) из Трста и „Мерлини“ („Merlini“) из Рима, са којима је предузеће „Риба“ из Заграда

¹²⁴⁷ Исто.

¹²⁴⁸ Исто, ф. 50, бр. 414283.

¹²⁴⁹ Исто.

¹²⁵⁰ Исто, ф. 56, бр. 414555.

¹²⁵¹ Исто, ф. 54, бр. 46787.

преговарало око испорука свеже рибе са целе јадранске обале. У телеграму је наведено да је потребно обезбедити визу за власнике и посаду моторних једрењака и да Министарство иностраних послова најхитније предузме потребне мере око добијања потребних дозвола за пристајање ових једрењака у луке: Белалука, Ластово, Мљет и Комижа. Из Министарства спољне трговине подсетили су да су у тим тренуцима били у току преговори од којих се очекивало да реше начин како да се поступа са страним бродовима и посадом у југословенским територијалним водама, односно лукама. Док се преговори не заврши и та питања не буду регулисана уговором, из Министарства спољне трговине предложили су да се најхитније пронађе провизорно решење и да се о томе обавести предузеће „Риба“. Свакодневни извоз уловљене рибе у Италију означен је као посао од великог интереса за југословенску привреду. Напоменуто је да би се у супротном уловљена риба укварила и пропала услед немогућности да се конзервира, односно усоли.

У појединачне иницијативе спада и иницијатива коју је предузео представник фирме „Луиђи Пеше“, др Ђовани Спинуца, заједно са представницима фирме „Мол ди Бари“. Милош Јовановић из посланства у Риму послао је 2. новембра 1947. акт Министарству иностраних послова у коме је подсетио да су се ове фирме својевремено обратиле југословенском посланству у Риму са молбом да им се дозволи рибарења у југословенским територијалним водама.¹²⁵² На ту прву иницијативу одговорено је из посланства 18. септембра 1947. да ће се питање рибарења решавати након потписивања трговинског споразума између Италије и Југославије, др Спинуца је навео да преговори о трговини, којима је условљено питање риболова, зависе од посебних услова, а он не би хтео да губи време и упутио је конкретан предлог за који је сматрао да би могао да служи као основа евентуалног уговора између две земље. Навео је да италијански рибари у иностранству најчешће рибаре у Либану, Сирији, Египту, Либији и у тим земљама италијански рибари директно снабдевају становништво свежеом рибом. Предложио је да његова фирма добије дозволу за рибарење уз обавезу да по одређеној цени преда сву уловљену рибу југословенским градовима на обали, уз могућност рибарења приликом поватка у матичну луку. Заменик начелника 1.

¹²⁵² Исто, 1948, ф. 72, бр. 424899.

регионалног одељења Лазар Латиновић доставио је 11. децембра 1947. овај предлог Председништву владе НР Хрватске с молбом за мишљење.¹²⁵³ Латиновић је 25. децембра 1947. замолио Председништво НР Хрватске за хитан одговор по претходном акту.¹²⁵⁴ Председништво владе НР Хрватске, у акту који је потписао секретар М. Месарић, одговорило је Министарству иностраних послова 16. јануара 1948. да не би било „правилно“ дозволити риболов италијанским бродовима у југословенским водама јер би то отежало контролу противзаконитог риболова у југословенским територијалним водама.¹²⁵⁵ Сматрали су да на такав начин југословенским властима не би могле да буду пружене гаранције да се овакво рибарење врши рационално и без штете за развој југословенског рибарства. Као посебно штетно за развој рибарства наведено је рибарење са специјалним повлачним мрежама (кочама) којима се пустошила риба и уништавала њена база – дно мора са свим растињем и млађи. На крају акта Председништво владе НР Хрватске наводи да је југословенским петогодишњим планом предвиђено техничко усавршавање морског риболова, чиме ће знатно бити повећан лов рибе „властитим средствима“.

Младен Ивековић је 31. јула 1947. послао телеграм Јосипу Брозу, Кардељу и Симићу и обавестио их да је Сфорца послао инструкције посланику Мартину да пред југословенском владом условљава потписивање трговинског уговора склапањем конвенције о рибарењу на Јадрану.¹²⁵⁶ У вези са рибарењем, Ивековић је навео да сматра да би требало критиковати и одбацити „смешни реципроцитет Брионских конвенција на које се Италијани позивају“. Иако је у Београд послао овакву инструкцију, министар Сфорца је 4. августа 1947. године уверавао југословенског посланика у Риму да је његова лична жеља да споразум о рибарењу не буде услов за потписивање трговинског споразума.¹²⁵⁷ Ивековић је објаснио Сфорци да је због условљавања потписивања трговинског споразума склапањем конвенције о рибарењу са италијанске стране одложено потписивање трговинског споразума у тренутку, када је, мање више, већ све било спремно за потписивање и да ће са југословенске стране тај гест заиста бити схваћен као

¹²⁵³ Исто.

¹²⁵⁴ Исто.

¹²⁵⁵ Исто, бр. 41573.

¹²⁵⁶ Исто, 1947, ф. 54, бр. 414522.

¹²⁵⁷ Исто, бр. 415093.

жеља италијанске владе да се потписивање споразума одложи. Када је Ивековић споменуо Сфорцине инструкције послате Мартину, Сфорца је рекао да је познато да се у дипломатији тражи више да би се постигло бар нешто, али да он сада предлаже да се питање рибарења не везује директно за потписивање трговинског споразума, него да се разменом писама између италијанске и југословенске владе утврди да ће преговори о склапању аранжмана о рибарењу почети 2-3 месеца након потписивања трговинског споразума. Ивековић је нагласио да има инструкције своје владе која одбија да се било какав аранжман о рибарењу на Јадрану склапа на бази реципроцитета јер би сваки такав реципроцитет био фиктиван, нереалан, јер је познато да југословенски рибари нису никада ловили рибу у италијанским водама нити имају за то претензије и да су само Италијани заинтересовани за риболов у југословенским територијалним водама, које су, за разлику од италијанских, богате рибом. Ивековић је закључио да би се могло говорити о евентуалној концесији према Италији са југословенске стране, а коју би италијанска влада на неки начин компензирала. Сфорца је ову аргументацију прихватио, али се није могао задовољити само са правом рибарења за италијанске рибаре на подручју Палагруже, како је то дефинисано чланом 11. Уговора о миру, о чему је већ раније разговарао са Ивековићем. Ивековић је у забелешци са овог разговора као куриозитет навео да Сфорца није могао да се сети коме треба да припадне Палагружа по Уговору о миру, а када му је Ивековић рекао да ће припасти Југославији, Сфорца је рекао да такво рибарење није нарочито интересно, јер се Италијани већ користе тим својим правом. Сфорца је образлагао велику важност питања рибарења за италијанску економију, за велики број италијанских породица, за италијанску индустрију конзерви и рекао да то питање интересује читаву италијанску јавност и на њега лично чини притисак око стотину италијанских народних посланика. Нагласио је да неко решење мора да се пронађе и да је италијанска влада спремна да преговара са Југославијом о томе шта би заузврат Италија могла да понуди Југославији на неким другим секторима. Сматрао је да све зависи од добре воље, јер на Јадрану има и сувише рибе за обе стране. Предложио је да би у писмима која би била размењена између Италије и Југославије, Југославија могла да тражи осигурање својих интереса или нешто слично. Замолио је Ивековића да о свему томе хитно извести своју владу, како би

се што пре пронашло формула за размену писама. На основу инструкција које је Кардељ 7. августа 1947. послао посланику у Риму, италијанска влада је обавештена да југословенска влада одбија да се потписивање трговинског споразума веже за потписивање рибарске конвенције.¹²⁵⁸

Помоћник министра поморства ФНРЈ Рафо Иванчевић потписао је акт којим је Економско-правном одељењу Министарства иностраних послова 26. августа 1947. године послат одговор у вези са актом од 29. јула 1947. по питању закључења конвенције са Италијом на бази реципроцитета.¹²⁵⁹ У акту је објашњено да Министарство поморства није надлежно за рибарство, већ да то спада у надлежност Министарства индустрије народних република Хрватске и Црне Горе. Из Министарства поморства подсетили су да је између Краљевине Југославије и Италије 14. септембра 1921. била закључена Конвенција о риболову у Јадранском мору, као и да је ова конвенција нанела много штете југословенском рибарству, јер су италијански рибари са својим најмодернијим рибарским алатом и бродовима у целости искоришћавали рибарење дуж југословенске обале која је богата рибом. У акту се констатује да су италијански рибари често кршили погодности конвенције и ловили повлачним мрежама унутар граница једне морске миље. У вези са питањем реципроцитета из Министарства поморства су напоменули да је италијанска обала веома сиромашна рибом и да због тога Југославија не би имала поребе да користи предложени реципроцитет, чак и када би југословенски рибари имали најмодерније бродове и рибарски прибор. У Министарству поморства сматрали су да за доношење одлуке о закључењу конвенције није меродавно то што Југославија још увек нема довољан рибарски пловни парк ни потребне рибарске справе, већ чињеница да би у случају да се таква конвенција закључи, југословенска влада би требала да има довољан број бродова због контроле прекршаја у рибарењу, као и због царинских прекршаја. Наведено је да је таквих прекршаја било пре Другог светског рата, али да органи југословенских царинских власти и рибарске полиције нису могли да приведу италијанске прекршиоце на одговорност, јер су Италијани имали брже бродове. Као један од доказа да Југославији није потребно да закључи конвенцију о рибарењу, из Министарства поморства су навели чињеницу да је италијанска

¹²⁵⁸ Исто, бр. 414864.

¹²⁵⁹ Исто, ф. 56, бр. 416475.

обала сиромашна рибом и да је Италија одлично тржиште за југословенску рибу. Поред економских разлога против потписивања конвенције, из Министарства поморства су указали и на политичке последице потписивања једне такве конвенције. Сматрали су да би на тај начин било омогућено да „реакционарни елементи“ илегално напуштају Југославију, јер када се један брод приближи обали на удаљености од једне или две миље, није тешко да се пређе на тај брод. Такође, сматрали су да би италијанским рибарским бродовима могли да се илегално пребацују из Италије у Југославију људи и материјал. На основу свега изнетог, у Министарства поморства сматрали су да би једна таква конвенција нанела само штете Југославији.

Током разговора са помоћником министра Велебитом 12. септембра 1947. године, Мартино је рекао да се нада да ће питање трговинског споразума бити скоро окончано, јер иако није било нових службених вести, он се надао да је ствар на најбољем путу, али с обзиром на кампању штампе и на заинтересованост јавног мњења, нарочито после рибарског конгреса у Венецији и непрестаних ургенција од стране италијанских заинтересованих кругова, он је поново изнео молбу Сфорце да им се у било којој форми да нека изјава да ће се у догледно време приступити преговорима по питању рибарења.¹²⁶⁰ Велебит му је одговорио како је извесна италијанска штампа напала пројекат трговинског споразума и окарактерисала га као неповољан за Италију тражећи да се његово прихватање услови склапањем конвенције о риболову и додао да о томе не може да буде ни говора. Мартино је рекао да се ниуком случају не ради о везивању два питања и поновио молбу да се да било каква изјава од стране југословенске владе, како би се на тај начин умирило јавно мњење у Италији, док је питање трговинских преговора сасвим друго питање које иде својим током.

Ивековић је 30. септембра 1947. године обавестио своје министарство да му се приликом потписивања трговинског споразума обратио Катани (Catani), заменик директора Економског одељења Министарства иностраних послова, у и име италијанске владе замолио да Ивековић предложи својој влади да до дефинитивног решења питања риболова допусти италијанским рибарима да лове као

¹²⁶⁰ Исто, ф. 50, бр. 418089.

раније и да Југославија обустави заплене италијанских бродова.¹²⁶¹ Ивековић је у акту Министарству закључио да ће италијанска влада тражити хитне преговоре о риболову, позивајући се на обећање југословенске владе да ће риболов решавати после потписивања трговинског споразума. Велебит је 3. децембра 1947. године обавестио посланство у Риму да је у вези са питањем риболова реферисано Јосипу Брозу Титу и да је заузет став да се Италијанима не дозволи риболов.¹²⁶² Посланству је упутио инструкцију да одуговлаче и не одговарају.

Ивековић је 4. октобра 1947. године обавестио Београд да је италијански министар трговине Мерцагора врло жучно реаговао када је Ивековић рекао да италијанска влада поставља проблем риболова као проблем проверавања односа између две земаље, а не као међународну обавезу Италије према ФНРЈ.¹²⁶³ Мерцагора је рекао да питање риболова мора да се реши и да Италија не пати од комплекса и инфериорности као што то мисли југословенска влада.

Током разговора са Велебитом 3. новембра 1947. године, Мартино је подсетио да је у Уговору о миру предвиђено да италијански рибари имају иста права ловљења рибе у водама Палагружа као и југословенски рибари.¹²⁶⁴ Рекао је да југословенске власти то право тумаче на тај начин што дозвољавају италијанским рибарима хватање рибе са истим прибором којим се служе и југословенски рибари. Мартино је сматрао да је то погрешно, јер се од Брионског споразума развила рибарска техника и да треба дозволити хватање рибе на модеран начин. Мартино је рекао да ће о томе предати меморандум у коме ће изнети мишљење италијанске владе. Италијанско посланство у Београду доставило је нотом од 7. новембра 1947. Владимиру Велебиту меморандум у вези са одлуком Уговора о миру о могућностима да италијански рибари лове у водама Палагруже.¹²⁶⁵

Током разговора посланика Ивековића са директором политичког одељења италијанског Министарства иностраних послова, опуномоћеним министром Зо-пијем 18. децембра 1947. констатовано је да је потписивање трговинског уговора Југославије и Италије доказ да је могућа сарадња.¹²⁶⁶ Сагласили су се да ће се

¹²⁶¹ Исто, ф. 56, бр. 424442.

¹²⁶² Исто.

¹²⁶³ Исто, ф. 54, бр. 419311.

¹²⁶⁴ Исто, ф. 50, бр. 422026.

¹²⁶⁵ Исто, 1948, ф. 72, бр. 413951.

¹²⁶⁶ Исто, 1947, ф. 49, бр. 426603.

преостала питања решавати заједно са питањем риболова. Ивековић је рекао да се за питање риболова не могу везивати испуњавање обавеза које за Италију проистичу из Уговора о миру.

Током разговора са послаником Ивековићем 5. јануара 1948. генерални директор Економског одељења Министарства иностраних послова Граци покренуо је питање риболова у територијалним водама Југославије.¹²⁶⁷ Рекао је да о томе говори више лично него као службено лице, говорио је о својој улози приликом закључења трговинског уговора између Југославије и Италије и нагласио да је он од првог дана био за што скорије потписивање трговинског уговора упркос томе што су многи у Министарству иностраних послова и Министарству спољне трговине били против тога. Он се у то време позивао на обећање југословенске владе да ће након трговинског споразума бити решено питање риболова. Даље је навео да због таквог свог става њега са свих страна нападају, јер питање риболова није решено. Са жаљењем је пренео Ивековићу да ће због питања риболова доћи у питање извршење трговинског споразума. Апеловао је на Ивековића да се питање риболова што пре реши и пренео информацију је 4.000 рибара из Молфета (Molfet) код Барија ступило у штрајк због нерешавања питања риболова у југословенским територијалним водама. Ивековић је одговорио Грацију да између Југославије и Италије постоји читав низ нерешених питања. Потврдио је да је влада ФНРЈ обећала да ће решити питање рибарења, али не одвојено, већ заједно са осталим важним међудржавним питањима. Подсетио је да се Граци, на пример, не слаже са тим да питање риболова треба да буде повезано са питањем ратних злочинаца. Ивековић је споменуо питање реституције, питање избора гувернера Трста, подсетио да италијанска штампа и разна службена лица клевећу Југославију. Закључио је да је очигледно да италијанска влада не показује ни мало добре воље да на задовољавајући начин решава не само питања која се пред њу постављају изван Уговора о миру са Италијом, него и питања која за Италију произилазе као међународне обавезе по Уговору о миру. Додао је да трговински споразум очигледно није само користан за Југославију већ и за Италију и да ће, у случају да се не буде спроводио, Италија трпети већу штету од Југославије. Ивековић је, како наводи у записнику са састанка, одбио Грацијеву претњу и

¹²⁶⁷ Исто, 1948, ф. 65, бр. 4763.

рекао да ће две владе моћи да се сагласе о питању риболова тек када италијанска влада буде показала добру вољу у разним другим питањима која Југославија поставља пред италијанску владу. Ивековић је 13. јануара 1948. рекао генералном секретару италијанског Министарства иностраних послова Францонију да му је пре неколико дана директор Економског одељења Министарства иностраних послова министар Граци изјавио да ће италијанска влада довести у питање примену трговинског споразума, уколико питање риболова у југословенским територијалним водама не буде било решено на задовољавајући начин.¹²⁶⁸ Францони се енергично оградао од Грацијеве изјаве, нагласивши да ће то испитати јер Граци није био овлашћен од италијанске владе да тако нешто изјави.

Током разговора са Беблером 21. јануара 1948. године Martino је подсетио на ноту италијанског посланства са питањем шта југословенска влада сматра територијалним водама у Југославији.¹²⁶⁹ У вези са овим поново је покренуо питање рибарства и рекао да би се италијанска влада задовољила макар и ограниченим правом риболова у одређеним реонима. Подсетио је да му је министар Симић рекао да ће се о тим стварима моћи разговарати после склапања трговинског уговора. Питао је да ли и када ће се о томе разговарати.

Министар Симић је 31. јануара 1948. тражио од посланство у Риму да испита питање потписивања конвенција о риболову између Италије и Египта, Грчке, палестинске и алжирске владе /sic!/.¹²⁷⁰ Симић је навео да су према вестима АФП италијански рибари тражили од своје владе да склопи споразум о рибарењу са Југославијом, јер нису више могли да рибаре, као пре рата, у територијалним водама наведених земаља.

Ивековић је 4. фебруара 1948. обавестио Министарство иностраних послова да га је истог дана у вези са решавањем питања риболова посетио генерални секретар инспекције рада Ди Виторио (Di Vittorio).¹²⁷¹ Ди Виторио је предложио успостављање аранжман са једном или две демократске општине или рибарске задруге за неколико десетина бродова. Навео је да би из политичких разлога најважнија била Јужна Италија. Ивековић је у свом извештају

¹²⁶⁸ Исто, бр. 41463.

¹²⁶⁹ Исто, бр. 48501.

¹²⁷⁰ Исто, ф. 72, бр. 42795.

¹²⁷¹ Исто, бр. 43193.

Министарству прокоментарисао да је Ди Виторио „само дошао на идеју о којој смо разговарали у Београду“. Ди Виторио је рекао Ивековићу да би такав аранжман левица могла да пропагандно искористи у изборној борби против владе која није успела да постигне аранжман о риболову због непријатељског става према ФНРЈ. Додао је да је влада у том тренутку користила ситуацију говорећи да југословенска влада не жели споразум. Ивековић је предложио Министарству да прихвати предлог Ди Виторија и да југословенска влада склопи два аранжмана, један за јужну, а други за северну Италију. На крају свог извештаја, Ивековић је тражио хитне инструкције како да даље поступа. Министар Симић одговорио је 10. фебруара 1948. и навео да „закључци наших разговора о рибарењу у Београду, као и предлози Ди Виторија, не долазе у обзир“.¹²⁷² У инструкцији Ивековићу Симић је даље навео да је југословенска влада спремна да почне разговоре директно са италијанском владом, али да се преговори морају повезивати и условљавати са преговорима о репарационим испорукама пре рока одређеног Уговором о миру и то нарочито у вези са војним и другим индустријским уређајима и предајом бродова „Вулканија“ и „Сатурнија“ на рачун репарација. На крају инструкције Симић је овластио Ивековића да о овом ставу југословенске владе обавести министра Сфорцу приликом прве посете. Југословенску платформу за преговоре о рибарењу Ивековић је објаснио Сфорци увече 14. фебруара, о чему је сутрадан обавестио министра Симића.¹²⁷³ Сфорца је обећао да ће одговорити у најкраћем року. Ивековић је у извештају Министарству изнео свој став да ће најтежи преговори бити вођени у вези са бродовима „Сатурнија“ и „Вулканија“, док би се заједничка база лакше пронашла за војне и друге индустријске уређаје. О условима југословенске владе за почетак преговора о рибарењу, Ивековић је разговарао и са директором Економског одељења италијанског Министарства иностраних послова Грацијем. Он је рекао Ивековићу да су услови претешки, да италијанска влада неће дати бродове и да у томе има пуну подршку америчке и британске владе. Ивековић је нагласио да југословенска влада од Италије не тражи ништа што је изван оквира Уговора о миру и да је то доказ југословенске добре воље. Ивековић је свом министарству изнео став да је италијанска влада оријентисана на саботирање примене Уговора о миру и да

¹²⁷² Исто.

¹²⁷³ Исто, бр. 44334.

сваки корак у правцу примене сматра концесијом. На крају разговора са Сфорцом, Ивековић је скренуо пажњу на клеветничку кампању и акцију владине штампе против Југославије и споменуо је интриге о тобожњим разговорима иза кулиса о Трсту. Уверавао је Сфорцу да са југословенске стране није било никакве нове иницијативе у том правцу. Сфорца је рекао да жали због кампање и нагласио искрене жеље за пријатељством. Ивековић је 18. фебруара 1948. известио Министарство иностраних послова о разговорима које је имао претходне вечери на вечери у југословенском посланству.¹²⁷⁴ На вечери су били присутни Сфорца, Костиљев, Паћарди, Францони и Мартино. Најпре су разговарали о југословенском предлогу за отварање преговора о рибарењу везаних за преговоре о репарацијама. Потпредседник владе Паћарди и Францони навели су да је совјетска влада предложила да се преговори за трговински споразум вежу за репарације и да италијанска влада није морала да прихвати јер није у стању да плаћа пре рока. Уколико би се одустало од овог принципа то би значило преседан за СССР и Грчку које су тражиле „принципирана давања“ на рачун репарација. Ивековић је током ових разговора сазнао да се југословенски предлог још проучава и да ће југословенска влада наредних дана добити одговор. Сфорца и остали саговорници нагласили су Ивековићу потребу добрих суседских односа и истакли да се трговински споразум мора спровести у живот. У телеграму који је послао 20. фебруара 1948. године Ивековић је навео да на југословенске предлоге о рибарењу италијанска влада нуди неколико против услуга.¹²⁷⁵ Најпре, потписивање конвенције о поморском транспорту на Јадрану под условом нарочитог фаворизовања тешког сиромашног материјала. Друго, снабдевање југословенског тржишта једним делом производа од рибе или откуп ове квоте у conto индустријских лиферација Југославији. Треће, посебне услуге приликом трговачких споразума. Четврто, уступање евентуалних индустријских добара која нису неопходна италијанској привреди, уз молбу да југословенска влада сугерише која су то индустријска добра. У вези са инсталацијама за ратни материјал, италијанска влада је тражила да се наведе на које се конкретно инсталације мисли, уз напомену да су за одређене инсталације заинтересоване и друге силе.

¹²⁷⁴ Исто, бр. 44709.

¹²⁷⁵ Исто, бр. 44812.

Ивековић је навео да је италијанска влада одговорила да бродове „Сатурнија“ и „Вулканија“ не желе да уступи.

Према инструкцији коју је министар Симић послао 10. фебруара 1948. посланику Ивековићу, југословенска влада је била одлучила да будуће директне преговоре о рибарењу са италијанском владом повезује и условљава са преговорима о репарационим испорукама пре рока одређеног Уговором о миру и то нарочито у вези са војним и другим индустријским уређајима и предаји бродова „Вулканија“ и „Сатурнија“ на рачун репарација.¹²⁷⁶ Ивековић је 14. фебруара објаснио министру Сфорци југословенску базу за преговоре о рибарењу.¹²⁷⁷ У телеграму који је послао 20. фебруара 1948. године Ивековић је навео да на југословенске предлоге о рибарењу италијанска влада нуди неколико против услуга.¹²⁷⁸

Током разговора са Беблером 9. јуна 1948. године, посланик Мартино је поновио захтев италијанске владе за повратак рибарских бродова које су заплениле југословенске власти.¹²⁷⁹ Сматрао је да инсистирање југословенске владе на повезивању преговора о рибарењу са преговорима о репарацијама продужује решавање овог питања. Због тога је предложио да се приступи изучавању могућности склапања привременог споразума, на основу кога би Италија право на рибарење платила у новцу или у риби.

Италијански посланик Мартино и Јоже Брилеј разговарали су 10. јула 1948. године о закључењу аранжмана о рибарењу у југословенским водама, у оквиру кога би италијанска влада пре рока одређеног Уговором о миру испоручила Југославији на рачун репарација нека италијанска индустријска постројења војне природе.¹²⁸⁰ Током разговора Брилеј је нагласио да југословенска влада жели да се споразум о рибарењу компензује нечим што је Југославији потребно за петогодишњи план.

Милован Пипер, заступник шефа делегације, обавестио је из Рима 13. августа 1948. Репарациону комисију да се у саопштењу италијанске владе наводи да

¹²⁷⁶ Исто, бр. 431193.

¹²⁷⁷ Исто, бр. 44334.

¹²⁷⁸ Исто, бр. 44812.

¹²⁷⁹ Исто, ф. 65, бр. 428948.

¹²⁸⁰ Исто.

она жели да се повољно реши питање ROMSA како би се повољно решила и остала текућа питања, а нарочито риболов.¹²⁸¹

Помоћник управника 2. управе трговинских споразума Министарства спољне трговине, М. Васећ, послао је 16. септембра 1948. акт Министарству иностраних послова у којем је, („у вези са разговором другова Вуксана Поповића и И. Виторовића“), обавестио да је италијански трговински аташе у Београду изразио жељу италијанске стране да се приликом предстојећих трговинских преговора половином октобра 1948. поведу и преговори о риболову на Јадрану, који је био регулисан пре рата Брионским споразумом који више не важи.¹²⁸² У акту се подсећа да је италијанска влада питање риболова претходне године везивала за потписивање трговинског споразума, тако да постоји могућност да и предстојеће преговоре одуговлаче и отежавају у вези са истим споразумом. На крају акта, Министарство иностраних послова је замољено да проучи ово питање, да по њему да начелан став, припреми аргументацију и одговори на инсистирање италијанске стране, или да евентуално изврши потребне припреме за преговоре.

Ивековић је 17. септембра 1948. обавестио Министарство да је током свог разговора са Зопијем, генералним секретаром италијанског Министарства иностраних послова, неслужбено предложио да југословенска и италијанска влада почну истовремено разговоре о више актуелних питања и пренео да је југословенска влада спремна да приступи решавању проблема риболова на начин који би могао да буде повољан за Италију.¹²⁸³ На крају свог извештаја Ивековић је од Министарства тражио да пошаље конкретније инструкције, посебно у вези са риболовом, радном снагом и ROMSA.

Поред других тема о којима је 24. септембра 1948. разговарао са Гвидотијем, новим шефом Политичког одељења Министарства иностраних послова, током прве званичне посете, посланик Ивековић је навео да је шеф Економског одељења Министарства иностраних послова Граци рекао шефу југословенске респитуционе делегације Иванчевићу да Југославија неће добити инсталације

¹²⁸¹ Исто, ф. 71, бр. 421621.

¹²⁸² Исто, ф. 72, бр. 424433.

¹²⁸³ Исто, ф. 71, бр. 424963.

ROMSA, иако на њих има право, све док се не реши проблем рибарења у југословенским водама.¹²⁸⁴

Ивековић је 3. октобра 1948. године разговарао са Сфорцом који је на његов предлог да две земље обнове преговоре о трговинском споразуму, одговорио да треба истовремено приступити преговорима о риболову.¹²⁸⁵ Ивековић је одбио да се ова два питања повезују, али је рекао да Југославија не одбија разговоре о риболову.

Начелник 2. регионалног одељења Јоже Брилеј послао је 6. октобра 1948. акт посланству у Рим у коме подсећа да је Италија пре рата имала извесна права у погледу рибарења у египатским, грчким, палестинским и алжирским водама.¹²⁸⁶ Од посланства је хитно тражио следеће податке: да ли је Италија имала конвенције, тј. споразуме са земљама у чијим је водама имала право риболова; какве је фактичке користи имала од тога; да ли су ти споразуми и даље на снази; да ли је Италија после рата закључивала сличне споразуме и да ли врши риболов у нечијим територијалним водама и под којим условима. Брилеј је такође тражио и податке о јачини италијанске флотиле рибарских бродова и њиховој врсти, о италијанским фабрикама за рибу индустрију као и о потребама Италије за рибом – како оне за непосредну потрошњу тако и оне за индустријску прераду.

„Институт за океанографију и рибарство ФНРЈ“ у Сплиту, доставио је 11. октобра 1948. Министарству иностраних послова, на личност Вуксана Поповића, италијанску карту Јадрана са уцртаним југословенским територијалним водама.¹²⁸⁷ У акту је наведено да директор Института, др Тонко Шољан, „према примљеном брзојаву путује такођер из Загреба у Београд“.

Помоћник министра спољне трговине др Стане Павлић разговарао је 13. октобра 1948. године са италијанским послаником Мартином и трговинским аташеом Лазаром.¹²⁸⁸ Мартино је укратко изложио став италијанске владе у вези са предлогом Министарства спољне трговине ФНРЈ да започну преговори о новом југословенско-италијанском трговинском споразуму. Пре него што је конкретно говорио о овом питању, Мартино је опширно образлагао проблем рибарења и

¹²⁸⁴ Исто, ф. 65, бр. 425912.

¹²⁸⁵ Исто, бр. 425641.

¹²⁸⁶ Исто, ф. 72, бр. 425656.

¹²⁸⁷ Исто, бр. 426352.

¹²⁸⁸ Исто, ф. 65, бр. 427910.

рекао да је за италијанску владу од примарног значаја. Изричито је наглашавао обећање које је дао министар Симић претходне године да ће се одмах приступити решавању питања рибарења после потписивања трговинског споразума. Подсетио је и да је Сфорца приликом потписивања трговинског споразума изјавио да га потписује јер ће се решити и за Италију најважније питање – питање рибарења. Рекао је да италијанска влада не може да изнесе пред парламент нови трговински споразумом уколико није решено питање рибарења. Нагласио је рекао да разуме југословенске проблеме и да очекује извесне тешкоће око решавања тог питања али да не разуме чињеницу да се у току годину дана поред свих његових веома повољних предлога уз чињеницу да је Италија спремна да провизорним решењем реши овај проблем и да плати рибу било лирама или рибом, није приступило решавању тог проблема, него је настало апсолутно ћутање. Подсетио је и на чињеницу да Југославија није у стању да сама лови рибу, „а рибе не чекају“. Изјавио је да иако италијанска влада има разумевање за повећање робне размене са Југославијом, ипак не може да занемари проблем риболова, и због тога влада сматра да би се проблем трговине решавао у мешовитој комисији, а не у новим разговорима. Martino је на крају рекао да постоји нада да ће се нешто ипак решити након разговора Ивековића са генералним секретаром италијанске владе Зопијем. Павлић је одговорио да се у принципу не слаже са ставом Мартина пошто рибарење представља одвојен проблем који треба посебно разматрати, док трговинска размена представља обострани интерес. Изнео је став да мешовита комисија не би могла да реши основне проблеме у трговинској размени и да би само ново вођени преговори на бази искуства из 1947. године и узимајући у обзир ширу перспективу размене робе, омогућили стварну размену између обеју земаља, а не „данашње мртвило са гледишта куповине од италијанске стране“. Martino се поново вратио на питање рибарења тј. на проблем 45.000 људи и изјавио да је лично заинтересован да се ово питање реши и да је сагласан са свакиим начином решавања тог проблема, било заједно са трговинским споразумом било одвојено, било у заједници са дугим проблемима, које је навео Ивековић у Риму, али да док се барем не почне решавати проблем рибарења италијанска влада не може пред парламент са предлогом новог трговинског споразума. Павлић се поново вратио на проблем проширења и омогућавања

трговинске размене од стране Италије, на извесне потешкоће око компензационих послова са Италијом, на технику клиринга и друга питања. Изразио је наду да ће се проблем рибарења решити уколико би Италија показала разумевање у вези са другим проблема, који такође нису решени са италијанске стране, али да о тим проблемима не може да разговара пошто је његов сектор само трговинска размена са Италијом. Martino и Лазаро нагласили су да је најподеснији моменат за проширење трговинске размене због тога што је италијанска влада опредељена за сарадњу са Југославијом и да уколико би се показала добра воља са југословенске стране да би влада одмах приступила што повољнијем решавању трговинских односа са Југославијом. Martino и Лазаро су се жалили да Југославија у Италију уопште не извози прехранбене артикле који су традиционални увозни производи Италије из Југославије. Такође се не увозе обојени метали, иако је поднето више конкретних молби од стране разних италијанских фирми.

На основу закључака донетих 29. септембра 1948. на састанку у југословенском Министарству иностраних послова, Младен Ивековић је 20. октобра 1948. пренео министру Сфорци сва питања за која југословенска влада предлаже да се почну истовремено решавати, међу којима је било и питање споразума о рибарењу.¹²⁸⁹ Посланик Ивековић обавестио је 20. октобра 1948. Министарство иностраних послова да је тог дана поднео Сфорци усмени предлог југословенске владе за истовремено решавање „односних питања према нашим преговорима у Београду“.¹²⁹⁰ Навео је да је Сфорци предао списак питања без икаквих детаља. Сфорца је са задовољством примио на знање и обећао брзи одговор. Према инструкцијама које је добио из Министарства, ставио је у први план питање ROMSA и риболова, нагласивши да неодложна лиферација инсталација ROMSA треба да представља доказ добре воље са италијанске стране. Сфорци је пренео да би за узврат Југославија одмах приступила преговорима о риболову. Сфорца је начелно био сагласан али је тражио неку гаранцију да ће се питање риболова заиста решити. Алудирао је на опасност да Италија одмах изручи инсталације ROMSA, а да риболов не буде решен на задовољавајући начин. Ивековић му је рекао да југословенска влада у вези са риболовом жели да изађе у сусрет жељама италијанске владе и додао да је он сам спреман да по питању риболова и ROMSA

¹²⁸⁹ Исто, бр. 427433.

¹²⁹⁰ Исто, ф. 70, бр. 427281.

упути лично писмо. Сфорца је то прихватио, али и додао да би у размени писама требало у неколико речи навести основну базу како југословенска влада замишља решење риболова. Према томе у писму би требало навести не само то да преговори могу започети у Београду у најкраћем року него и основну базу тих преговора што би за италијанску владу представљало гаранцију да југословенска влада има намеру да на конкретан задовољавајући начин реши питање риболова. У акту министарству Ивековић је навео своје мишљење да би југословенска влада требала да да једну такву формулацију и додао да је то посебно потребно да би „смо могли изборити лиферицију ROMSA пре закључења споразума о рибарењу“.

Тражио је хитне инструкције у вези са овим предлозима.¹²⁹¹ Ивековић 22. октобра 1948. обавестио Министарство иностраних послова да из италијанског Министарства има информацију да поједина Одељења већ „повређују поједина питања о којима сам говорио Сфорци и Зопију“ и да су стручњаци добили инструкције да што брже и еластичније поставе ствари.¹²⁹² Сматрао је да би с техничке стране одгово могао да уследи за неколико дана. На крају је подсетио на свој извештај од 20. октобра и замолио Министарство да га обавесте о евентуалној формули за риболов коју би он саопштио Сфорци у форми личног писма. Поповић је 23. октобра 1948. одговорио Ивековићу да није смео да повезује питање риболова директно и једино са ROMSA, као и да такву инструкцију није примио од Министарства иностраних послова.¹²⁹³ Навео је да у вези са разговорима које је ивековић имао у Београду, требало је међусобно повезати сва питања. Поповић је критиковао и Ивековићем предлог да Сфорци пошаље лично писмо и навео да би то практично значило даље оформљавање и озваничавање погрешног директног повезивања риболова једино са ROMSA. Поповић је на крају нагласио да није потребно упућивати никакво лично писмо него чекати одговор италијанског Министарства иностраних послова по свим питањима, а да уколико Ивековић буде разговарао са италијанским представницима, требало је међусобно повезати сва питања. Ивековић је одговорио 24. октобра 1948. и написао да није било повезивања риболова једино за ROMSA, већ је у свим

¹²⁹¹ Исто.

¹²⁹² Исто, бр. 427282.

¹²⁹³ Исто, бр. 427321.

разговорима наглашена међусобна повезаност свих питања.¹²⁹⁴ Навео је и да су Италијани тако схватили, јер су намеравали да уврсте још нека своја питања.

Чињеница да је питање риболова представљало главни адут југословенске владе у преговорима са италијанском владом, потврђена је и 6. новембра 1948. током разговора Ивековића са политичким директором италијанског Министарства иностраних послова.¹²⁹⁵ Италијанска страна је обећала повољно решавање ROMSA, уколико југословенска влада озбиљно буде желела да реши проблем риболова. Зопа је 8. новембра 1948. године пренео Ивековићу да италијанска влада прихвата југословенски предлог о почетку разговора о свим билатералним питањима.¹²⁹⁶ Обавестио је Ивековића да је италијанска влада спремна да одмах пошаље делегацију за преговоре о риболову у Београд.¹²⁹⁷

Поповић је 11. новембра 1948. обавестио Ивековића да је југословенска влада спремна да „изађе у сусрет жељама италијанске владе и омогући италијанским рибарима да лове рибу у југословенским територијалним водама и то на више сектора и са већим бројем рибарица, у границама које ће моћи задовољити потребе италијанских рибара“.¹²⁹⁸ Поповић је на крају дао инструкције Ивековићу да спремност југословенске владе да отпочне преговоре о свим питањима саопшти само у случају да италијанска влада пристане да преда ROMSA и почне преговоре по другим питањима.

Зопа је током разговора са Ивековићем 15. новембра 1948. прихватио неопходност да две земље истовремено воде разговоре о свим питањима, али је истакао да италијанска влада жели да зна шта ће бити са риболовом.¹²⁹⁹ Ивековић је рекао да је југословенска влада спремна да омогући италијанским рибарима да лове на више сектора и са више рибарица. Иако је рекао да не треба строго условљавати решавање једног питања са другим, Ивековић је јасно истакао значај регулисања риболова рекавши да југословенска влада унапред изјављује спремност да на задовољавајући начин реши риболов, али да италијанска влада ништа не каже како она намерава да реши друга питања.

¹²⁹⁴ Исто, бр. 427474.

¹²⁹⁵ Исто, ф. 71, бр. 428730.

¹²⁹⁶ Исто, ф. 65, бр. 428948.

¹²⁹⁷ Исто, ф. 71, бр. 428852.

¹²⁹⁸ Исто.

¹²⁹⁹ Исто, бр. 429313.

Посланик Ивековић обавестио је 14. децембра 1948. Министарство иностраних послова да италијанска делегација за преговоре по питању риболова стиже у Београд 18. децембра.¹³⁰⁰ Шеф делегације био је Бастианети (Bastianeti Celeste), а чланови Маки (Machi), професор Села (Sella), професор Карбонара (Carbonara) и два техничка лица. Нотом од 16. децембра 1948. италијанско посланство доставило је Министарству иностраних послова списак лица одређених за преговоре о риболову: шеф делегације био је сенатор Бастианети Ђелесте, чланови: саветник посланства Маки ди Ђелере (Macchi di Celere), професор Села (Sella), професор Карбонара (Carbonara), саветник Този (Tosi).¹³⁰¹

Брилеј је 25. децембра 1948. обавестио помоћника министра спољне трговине Б. Златарића да је у вези са преговорима о риболову са италијанском делегацијом југословенска делегација разматрала могућност и перспективе југословенског рибарства.¹³⁰² Навео је да се поред тога показало да је неопходно потребно да на листу потреба ФНРЈ из Италије на једном од првих места дођу рибарски мотори и уз њих потребни агрегати за рибарске бродове. У прилогу је достављена спецификација тих потреба. Ивековић је 28. децембра 1948. обавестио Министарство иностраних послова о разговору који су он и Павлић имали са Сфорцом.¹³⁰³ Навео је да је Сфорца у фразама говорио о потреби споразума по предложеним питањима с којима није упознат и поново је нагласио важност риболова. Сфорца је изразио задовољство због тога што су бродови и рибари били пуштени, рекао да је телеграфисао Мартину да се захвали, а ову вест је објавила штампа. Ивековић и Павлић су покренули питање проширења трговинског споразума. Сфорца је изјавио да је то увек био његов став и обећао да ће у том правцу разговарати са Мерзагором. Ивековић је навео да су он и Павлић поставили и питање радне снаге и плаћања за рачун репарација, али да се Сфорца се за ово није заинтересовао. Ивековић је у свом извештају даље навео да је за председника италијанске делегације постављен Брузаска, државни подсекретар, демохришћанин, његов заменик је министар Карузо (Caruso), а остали чланови делегације су адмирал Рубартели, затим представници Министарства поморства,

¹³⁰⁰ Исто, ф. 76, бр. 431072.

¹³⁰¹ Исто, ф. 72, бр. 431103.

¹³⁰² Исто, ф. 76, бр. 431439.

¹³⁰³ Исто, бр. 431826.

представници финансија, представници трезора. Навео је да је са Брузаском уговорен први састанак делегације за сутра и да ће југословенска делегација на том састанку приложити промеморију о сваком питању као базу за преговоре.

Колико је риболов био снажан адут југословенске владе у преговорима са италијанском владом указују и два извештаја југословенске Реституционе делегације из Рима која је Морача Милош, начелник Одељења реституција, крајем децембра 1948. доставио Министарству иностраних послова.¹³⁰⁴ У извештајима се указује да би се током предстојећих преговора, сви југословенски захтеви према Италији могли повезати са италијанским захтевима о риболову.

Током разговора који је 11. јануара 1949. године водио са Енриком Мартином, Кардељ је подсетио је да преговори о рибарењу успешно напредују и да могу бити ускоро успешно завршени.¹³⁰⁵ Нагласио је да ови преговори у Југославији нису уопште популарни и да југословенска влада наилази на негативан став „одоздо“, нарочито у Далмацији и југословенска влада је ушла у те преговоре само зато да би олакшала италијанској страни испуњење својих обавеза према Југославији. Сматрао је да би везивање извршења тих обавеза са питањем национализоване и оптантске имовине значило бескрајно компликовање и довело до тога да се ни једно од тих питање неће моћи решити. Због свега наведеног, Кардељ је пренео став југословенске владе да је даље остајање на том становишту „недостатак добре воље са стране италијанске владе“. Кардељ је рекао да југословенска влада жели да се јасно подвуче да не треба сва питања формално везивати међу собом и да испуњење споразума који су постигнути не треба одуговлачити. Нагласио је да је Југославија заинтересована да сва питања буду решена и замолио је Мартина да пренесе италијанској влади овај став југословенске владе, пре свега жељу да се питања која су решена или која су зрела за решење као нпр. ROMSA, бродови и остала питања о којима се преговарало у Риму, без задржавања изврше. У своје лично име, Кардељ је замолио Мартина да увери италијанску владу да је југословенска влада спремна да се са пуно добре воље реше и сва остала питања. Мартино је рекао да се добра воља италијанске стране јасно показала на преговорима у Риму, који су брзо и без прекида напредовали, и да је то омогућило да Кардељ може да говори о фактички пости-

¹³⁰⁴ Исто, ф. 71, бр. 431486.

¹³⁰⁵ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/338.

гнутом споразуму. Додао је да за разлику од преговора у Риму, преговори у Београду „су још врло, врло на почетку“. Martino је даље рекао да се не слаже са констатацијом Кардеља да су питања о којима су делегације међусобно преговарале независна. Рекао је да када је он предложио Брилеју „та четири питања“ добио је уверавања да ће преговори у Београду тећи брзим темпом и на задовољавајући начин, а Martino је тада такође обећао да ће и преговори у Риму „у истој мери брзо и задовољавајуће тећи“. Међутим, како је рекао Martino, нико није могао да претпостави да ће се од та четири питања, од којих су два значајна за Југославију, а друга два значајна за Италију, тежити решавању само оних питања од значаја за Југославију, а оставити отворена питања која су од интереса за италијанску страну. Рекао је да не сумља у добру вољу југословенске владе да се дође до закључења споразума о риболову и по питању имовине, утолико пре што је у том смислу југословенски министар иностраних послова дао јавну изјаву, али је напоменуо да ти преговори трају већ месец дана, а да је притом учињен само мали помак. Додао је да када је италијанска делегација по питању риболова стигла у Југославију, нашла се пред новим југословенским „Законом о обалским морима ФНРЈ“, који, како је навео, „чини успешном напредовању преговора велике тешкоће“.¹³⁰⁶ Сматрао је да оно што чини највише потешкоћа и није закон већ његова интерпретација од стране југословенске делегације, јер, по Закону, обално море је 6 наутичких миља, а даље се простире појас од 4 миље као подручје заштитних мера у интересу чувања риболова. Сматрао је да тумачење југословенске делегације доводи до тога да се обално море проширује на 10 миља. Martino је подсетио да је председник италијанске делегације по питању риболова предложио да се установи мешовита комисија која ће у подручју од 4 миље водити бригу о заштити морске фауне. Међутим, у смислу споменутог тумачења југословенске делегације, овај предлог је одбијен и југословенска делегација жели да и у појасу од 4 миље резервише себи сва она искључива права која захтева у водама обалног мора. Martino је закључио да последица проширења обалног мора на 10 миља практично значи инвазију великог дела Јадранског мора, тим пре што се растојање рачуна од острва и ритова. Рекао је да има утисак да је „југословенска делегација закрутила на свом становишту“ и да због тога добра

¹³⁰⁶ „Закон о обалским морима ФНРЈ“, објављен 8. децембра 1948. године, *Службени лист ФНРЈ*, број 106, стр. 1739.

воља обеју влада наилази на потешкоће. Martino је рекао да „добра воља југословенске стране не може издржати критику“ и навео је пример да је југословенска делегација у свом пројекту о риболову тражила да италијанска влада плати рибу ухваћену од стране италијанских рибара по „тржишној цени по одбитку ефективних трошкова“. Закључио је да такав предлог не значи ништа друго већ да италијански рибари раде за југословенску индустрију, јер не постоји никаква корист за италијанске рибаре ако ту рибу морају да плате по тржишној цени. Рекао је да мисли да је овакво становиште већ модификовано, али хтео је да га нагласи да би показао колике су тешкоће које треба превазићи да би се преговори успешно завршили. Изразио је да није оптимиста у погледу наставка преговора. Кардељ је указао да пристанак југословенске владе на склапање уговора о рибарењу је велика услуга италијанској влади са југословенске стране, а не испуњавање било каквих обавеза са југословенске стране. Према Кардељу, југословенска влада је била сагласна да се убрзају преговори о рибарењу и да је Брилеј „задњи пут“ указао на правац у коме постоји могућност југословенског попуштања, али и на тачке по којима не може бити попуштања и да након тога италијанска делегација треба да тражи контакт са југословенском делегацијом, која јој увек стоји на располагању. Кардељ је рекао да ће Брилеј на следећем састанку делегације о риболову изнети неке могућности компромиса. У вези са питањем појаса од 4 миље, Кардељ је рекао да по његовом мишљењу решењем питања одштете „ова околност губи практично свако значење, јер ће Италија имати толико користи да ће то питање за њу бити безпредметно“. Такође је рекао да је то питање у суштини је већ потврђено праксом и преседанима у међународним односима и зато је сумња да би по том питању југословенска влада могла да изађе у сусрет италијанској. Кардељ је рекао да то питање губи значај ако се конкретно реше друга питања. Југославија је већ изјавила да даје веће површине за риболов него што је то било предвиђено Брионским споразумом, а може евентуално и да прошири те површине и извесне реоне. Кардељ је рекао да југословенска влада никада није намеравала да италијанским рибарима учинимо риболов бесмисленим и да најпре „треба видети колико ће се уловити и шта ће се платити и према томе ће се видети колико има користи“. Рекао је да треба практично прићи питању и оно може бити решено врло брзо. Martino је рекао да

је тачно да је југословенска делегација навела у којим тачкама може да попусти по питању рибарења, али да њега брину управо оне тачке по којима не може да попусти. Сматрао је да широким тумачењем новог југословенског закона, југословенска делегација ствара нови принцип обалног мора и да би преговори имали више изгледа на успех ако би се југословенска делегација стриктније држала закона. Док закон, члан 5. и члан 8. јасно прави разлику, југословенска делегација једноставно означава обално море од 10 миља. Кардељ је одбацио било какву одговорност југословенске владе и подсетио да је првобитни споразум између две владе гласио – италијанска влада показује своју добру вољу враћањем ROMSA, а истовремено ће отпочети преговоре о риболову. Међутим, каже Кардељ, како то представља Мартино, реституција ROMSA више није знак добре воље, него услов за стварање споразума по питањима која представљају неупоредиво већи комплекс. Због тога Кардељ каже да се не може сложити са Мартином у његовом тумачењу околности под којима се приступило преговорима и рекао је да сматра да је такав начин постављања питања врло опасан за читав ток преговора и да може да доведе до тога да се не постигну договори. Кардељ напомиње да ће југословенска влада дати својој делегацији инструкције да по питању риболова по могућности убрза преговоре, уколико се и са стране италијанске делегације буде манифестовала таква жеља.

Следећи разговор Кардеља и Мартина о риболову био је 20. јануара 1949. године о припремама за закључење споразума.¹³⁰⁷ Мартино је рекао да није путовао у Рим јер је сматрао да је боље да остане у Београду како би био у сталном контакту са италијанском делегацијом, као што је све време у сталном контакту са Римом. Рекао је да је италијанска влада сматрала да би одлазак Ивековића из Рима у Београд и одлазак Мартина из Београда у Рим, могао да буде погрешно протумачен у том тренутку и да би лоше утицао на односе Југославије и Италије. Мартино је рекао Кардељу да је својој влади саопштио мишљење Кардеља и да је дошао да му саопшти нове инструкције своје владе. Рекао је да је шеф југословенске делегације у Риму, Павлић, предложио да се дође до споразума у погледу риболова према извршењу споразума по питању ROMSA и бродова. Рекао је да је италијанска влада проучила тај предлог и да разуме забринутост

¹³⁰⁷ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/338.

југословенске владе по питању трајања преговора по питању националних добара. Додао је да је председник југословенске делегације за питања национализованих добара дао италијанској делегацији предлог да се потпишу и размене писма у којима би југословенска делегација преузела обавезу да да накнаду за национализована и експроприрана добра. Мартино је предложио да се даље питање процене имовине пренесе на једну мешовиту комисију која би даље радила уместо тада постојећих делегација делегација. Став италијанске владе био је да у случају да мешовита комисија не успе да дође до споразума, онда би се прибегло неутралној арбитражи према процедури предвиђеној у члану 83. Уговора о миру. Мартино је пренео увереност италијанске владе да би се на тај начин могло доћи до брзог закључења и тиме до брзог извршења споразума у Риму, чиме би се уједно убрзало и решење осталих питања. Кардељ је изразио личну бојазан да би се на тај начин тешко договорили, „јер су ту два момента које ми ни из практичних ни из принципијелних разлога не би смо могли прихватити“. Као прво, навео је везивање тих преговора у Риму за преговоре о риболову. Југословенска делегација у Риму није предложила да се веже предаја ROMSA и бродова за извршење споразума о риболову, већ је предложила да италијанска влада одмах приступи извршењу споразума о ROMSA и ратним бродовима, а да се остала питања, која су на дневном реду у Риму, вежу за потпис споразума о риболову и за измену писам у којима би се изнели принципи за регулисање питања национализовања имовине. Кардељ је рекао да је југословенска влада такав предлог своје делегације одобрила и сматра га правилним, али да је југословенској влади неприхватљиво да се извршење споразума о ROMSA и ратним бродовима веже за извршење уговора о риболову јер би то значило отежавање преговора о риболову. Нагласио је да треба имати у виду да риболов представља „једну концесију“ југословенске владе италијанској, док се „са италијанске стране ради о модалитетима извршења једне обавезе“. Кардељ је рекао да због тога југословенска влада сматра да треба остати на првобитном споразуму између југословенске и италијанске владе. Даље је говорио о проблему национализоване имовине и рекао да југословенска влада по том питању не може да иде изван оних оквира који су већ коришћени приликом споразума са другим државама по питању национализоване имовине. Рекао је да Југославија ни са

једном земљом није ишла на арбитражу, јер је југослованска влада сматрала да није у питању величина суме већ могућност плаћања, тако да то питање може бити само предмет споразума између две владе "и арбитража ту не може да игра неку практичну улогу". Додао је да је југословенски став по питању национализоване имовине „формулисан у писмима која су измењена у Београду“. Такође, сматрао је да је југословенска влада према италијанској влади отишла далеко са концесијама, "много даље него према и једној другој влади". Предложио да се питање национализоване имовине издвоји из досадашњих предлога и да се одвојено разматрају објекти који долазе у обзир за одштету по питању национализоване имовине. Нагласио је да Југославија жели да што пре реши сва питања, нпр. питање оптантске имовине, али да сматра да питање национализоване имовине треба решавати пре свих других питања. Међу другим питањима које је требало решавати, Кардељ је навео оптантску имовину, Б лире, социјално осигурање, итд. Нагласио је да на овај начин југословенска влада даје два уступка италијанској влади: прво, југословенска влада пристаје на преговоре о национализованој имовини иако ови преговори у почетку нису били планирани у комплексу предмета преговора; друго, југословенска влада је пристала да се национализована имовина, за коју је италијанска влада највише заинтересована, издвоји и решава као прва тачка дневног реда. Мартино је питао да ли се ту подразумевају сва италијанска добра, „јер писмо говори о национализованим добрима, о добрима под ударом аграрне реформе и о добрима подложним другим рестриктивним мерама, при чему је председник југословенске делегације усмено објаснио да се ту подразумевају сва добра“, док се у том тренутку „ствар поставља тако да се прво узимају национализована добра, а потом конфискована“. Мартино је питао шта је то конфискована имовина. Кардељ је навео пример да су извесна добра конфискована Истранима који су побегли из Истре због колаборације после 1943. године и југословенска влада ту имовину сматра оптантском имовином. Објаснио је да под национализованом имовином југословенска влада подразумева имовину италијанских друштава и појединаца на територији Јулијске крајине, „ту се не ради само о конфискацијама него о национализацији са извесним изнимкама које би требало конкретно претрести“. Кардељ је рекао да што се тиче размењених писама ту постоје два проблема: питање италијанског

власништва у Јулијској крајини, односно, имовине која је припадала италијанским грађанима и друштвима са седиштем у Италији. Сматрао је да то представља питање национализоване имовине и да се поменуто писмо односи на то питање. Сасвим је друго, према Кардељу, питање оптантске имовине. "У комплексу овог питања мораће се решавати сва она питања имовине грађана који су користили право опције по Уговору о миру. Ту се питања постављају као питања опције и ту је разлика између ова два питања". Рекао је да то не значи да југословенска влада жели да одбије одштету за национализовану имовину оних лица која су оптирала за Италију, али да то спада у споразум о оптантској имовини. Кардељ је због тога сматрао да најпре треба решавати питања имовине италијанских грађана која је у Југославији национализована или која је пала под удар аграрне реформе, а уколико ту има и случајева конфискације, онда треба да се одлучи у којим случајевима таква конфискација може да се третира као национализована имовина. Нагласио је да је став југословенске владе да питање национализоване имовине треба решавати у оквиру у којем је Југославија то питање решавала са другим земљама, а по истим принципима и у оквиру оптантске имовине. Као пример Кардељ је навео да југословенска влада не мисли да када се буду решавала питања национализоване имовине или имовине под аграрном реформом, а тичу се лица која су оптирала, да та имовина треба да уђе у глобалну суму која би требала да буде утврђена у тим писмима, него да уђе у општу суму за оптантску имовину. Навео је да југословенска влада из тих разлога сматра да национализована италијанска имовина треба да буде решавана прво, јер ће се она лакше и брже решити него друга питања. С обзиром да је италијанска влада била заинтересована да што пре дође до резултата по том питању, југословенска влада је, како каже Кардељ, и ставила предлог да се оно стави као прва тачка дневног реда, а да се, наравно, решавају и друга питања. Кардељ је даље објашњавао због чега југословенска влада сматра питање предаје ROMSA и ратних бродова као питање које треба да се реши не чекајући завршетак преговора о риболову. Према Кардељу, то је за југословенску владу представљало принципијелно питање, јер у југословенској јавности не би било прихваћено на прави начин, него би изазвало јак отпор. Према томе, рекао је Кардељ, за југословенску владу је важно да истовремено може указати да је италијанска влада показала нешто добре воље да

изврши своје обавезе према Југославији. Након тога би југословенско јавно мњење разумело зашто југословенска влада чини услуге по питању риболова. У супротном, ефекат би био негативан и југословенска влада из тих разлога не може да прихвати другачије решење. Мартино је подсетио да је питање риболова покренуто већ приликом првог контакта са југословенском владом, када је априла 1947. др Матиоли дошао у Београд да води трговинске преговоре. Мартино је рекао да у то време југословенска влада није била спремна да преговара о риболову. Када је, међутим, дошло до парафирања, а после и до потписивања трговинског споразума, министар Симић је, рекао је Мартино, више пута говорио Мартину да нека се само парафира трговински уговор „а о риболову ћемо се без даљег споразумети“. Мартино је закључио да је након потписивања трговинског споразума питање риболова и даље условљавано другим питањима. Навео је да је једном приликом Брилеј покренуо то питање не везујући га за друга питања, а да се оно поново третира у односу на друга питања о којима се у том тренутку разговарало у Риму. Мартино је рекао да уколико Кардељ говори о југословенском јавном мишљењу, онда би и он сам требао да подвуче италијанско јавно мишљење и да истакне да италијанска влада не би могла приступити извршењу споразума „по она два питања без споразума по питањима која италијанску јавност интересује“. Мартино је рекао да ће југословенска влада моћи да задовољи југословенско јавно мишљење ако истовремено са закључењем споразума о риболову буде дошло до предаје ROMSA и бродова. Италијанска влада је, према Мартину, дала јасне изразе своје добре воље тиме што је омогућила брзо, много брже него у Београду, одвијање преговора у Риму и сада она поставља питање истовременог извршења, што је различито од везивања разних питања. Мартино је изразио своје уверење да се ово питање може решити, утолико пре што је из разговора са Брилејем и Бастианетијем стекао утисак да ти изгледи постоје.

Током разговора између посланика Мартина и Јоже Брилеја 11. априла 1949. једна од тема било је и потписивању споразума о рибарењу.¹³⁰⁸ У току разговора Мартино је неколико пута поновио да би одмах требало потписати споразум о риболову и о ратној морнарици. Алеш Беблер и Челесте Бастиането пот-

¹³⁰⁸ Исто.

писали су 13. априла 1949. у Београду „Споразум између владе Федеративне Народне Републике Југославије и владе италијанске републике о рибарењу италијанских рибара у југословенским водама“.¹³⁰⁹ Споразум је ступио на снагу 1. маја 1949. са роком важења од две године. У члану 13. наведено је да ће споразум бити прећутно продужаван сваке године уколико га не откаже једна од двеју влада, уз отказни рок од четири месеца. Лео Матес и Енрико Мартино потписали су 26. фебруара 1951. „Протокол о продужењу споразума о рибарењу италијанских рибара у југословенским водама“, којим је споразум од 13. априла 1949. продужен на годину дана, почев од 1. маја 1951. године.¹³¹⁰ Истог дана, разменом писама између Мартина и Матеса договорено је да 15. новембра 1951. године две владе отпочну нове преговоре за продужење важења Споразума о рибарењу.

Неразумевања и инциденти са рибарским бродовима настављени су и након потписивања Споразума о рибарењу. Вејвода је 10. марта 1950. године позвао посланика Мартина у вези са инцидентом код Пореча када су погинули капетан рибарског брода „Сан Марко“ („San Marco“) и један југословенски војник.¹³¹¹ Вејвода је рекао да је инцидент изазван повредом југословенских територијалних вода од стране италијанског рибарског брода и да је капетан погинуо због „свог изазивачког држања“. У име владе ФНРЈ изјавио је жаљење због смрти италијанског капетана брода и спремност да југословенска влада породици погинулог плати отштету као и да се позову на одговорност југословенске пограничне органе. Вејвода је нагласио да су разлози овог и сличних инцидентата сталне повреде југословенских територијалних вода од стране италијанских рибарица и предао је ноту Мартину у вези са овим проблемима. Навео је да је нота раније припремљена и да није у директној вези са последњим инцидентом, али да је управо он показао какве последице могу да имају сталне повреде југословенских територијалних вода. Пре него што је предао ноту, Вејвода је Мартину препричао њен садржај, наглашавајући чиљеницу да долазак италијанских рибарица у југословенске воде служи и циљевима који су уперени против безбедности ФНРЈ. Мартино је поновио оно што је Вејвода изјавио у име југословенске владе и рекао

¹³⁰⁹ *Међународни уговори ФНРЈ*, свеска 1, 1949. година, издање Министарства иностраних послова.

¹³¹⁰ *Исто*, свеска 3, 1952. година.

¹³¹¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/342.

да ће то одмах пренети својој влади. Саопштио је Вејводи да у вези са инцидентом не може ништа да изјави, пошто још није примио инструкције своје владе. У вези са нотом коју је примио, изјавио је у своје лично име да треба разликовати југословенске територијалне воде, које обухватају појас од 6 миља, од такозване заштитне зоне од 4 миље, над којом не постоји југословенски суверенитет. Рекао је да ФНРЈ има право да предузима извесне заштитне мере у циљу очувања морског блага у том појасу, које би требало да јавно објави, али да југословенска влада нема право да забрани пролаз рибарица кроз ове воде. Навео је да у поменутом инциденту, према информацијама које су објављене у Венецији, инцидент се није догодио у територијалним водама ни у заштитној зони, већ се десио на удаљености од 25 миља од југословенске обале. Вејвода је одговорио да је утврђено да је италијанска рибарица ухваћена у риболову на 8,5 миља од југословенске обале, дакле у такозваној заштитној зони у којој је риболов забрањен. Сматрао је да чињеница да је влада ФНРЈ изразила жаљење поводом последица овога инцидента, не ослобађа посаду рибарице „Сан Марко“ кривице за повреду југословенских вода и недопустивог односа према југословенским органима јер је посада морала да се одазове позиву југословенских органа да их спроведе у Пореч. Подсетио је да је нетачно да италијанским рибарима није познато да је забрањен риболов у заштитној зони, јер власти Краљевине Југославије нису дозвољавале риболов у овој зони. Вејвода је указао и на чињеницу да је недавно објављен општи закон о риболову, којим је изричито забрањен риболов у територијалним водама и у заштитној зони и дозвољен само на основу специјалне дозволе. Као трећу чињеницу која је указивала на однос италијанских рибара према Југославији, Вејвода је навео да рибари не долазе само у заштитну зону, него и у територијалне воде, и то често се враћају исте рибарице и после вишекратног хватања и кажњавања. Четврта чињеница на коју је Вејвода указао била је та да италијански рибари не поштују споразум о рибарењу који је склопљен између Југославије и Италије и који њима омогућава легалан риболов у југословенским водама. Сматрао је да због те чињенице повреде југословенских територијалних вода због риболова треба још више осудити и влада ФНРЈ је присиљена да предузме оштрије мере против непрестаних повреда југословенских вода од стране италијанских рибарица. Martino је покушао да оправда незаконит

риболов у југословенским водама тврдећи да је Уговор о риболову за њих неповољан, пошто не даје могућности риболова рибарицама из северног Јадрана, из Кјође (Chiogge), него само рибарицама из средње и јужне Италије, као и да постоји стогодишња традиција ових рибара да рибаре на извесним местима и да их је тешко спречити да не долазе на ова места. Вејвода је одбио да прихвати да се повреде југословенских територијалних вода правдају традицијама и затражио је да италијанске власти предузму са своје стране мере да се спречи повреда југословенских територијалних вода од стране италијанских рибарица, а тиме и могућности изазивања нових нежељених инцидената. Мартино је поновио да ће о свему да обавести своју владу.

На свој захтев посланик Мартино разговарао је 17. јуна 1950. са помоћником министра Леом Матесом у Министарству иностраних послова.¹³¹² Тражио је објашњење у вези са пресудом суда у Сплиту којом је конфискован брод „Сниги 2“ који је ловио рибу у подручју од 7 миља од обале и тврдио да је казна сувише висока. Италијанско посланство је раније упутило две ноте којима је тражило разјашњење овог случаја. Последња нота била је упућена 16. маја 1950.

Током разговора са Матесом 12. јула 1950. на Бледу у вили „Бели двор“ Мартино је покренуо питање рибарица и изразио незадовољство због југословенске ноте од пре неколико дана у којој је објашњено да рибарице које буду ухваћене у незаконитом риболову могу бити судски заплењене.¹³¹³ Мартино је сматрао да је то посебно значајно у вези са судском одлуком о заплени рибарице „Луиђи 2“ и замолио да ово питање буде поново разматрано и да се испита могућност да се обустави заплена ове рибарице. Сматрао је да у том тренутку није требало заостравати односе таквим оштрим мерама. Матес је одговорио да Мартино непрекидно тражи неке изразе добре воље са југословенске стране, али да италијанска влада не показује сличан став према Југославији. Навео је два примера: одуговлачење потписивања прве транше репарација и слање инструкције низу посланстава да отежају издавање транзитних виза југословенским држављанима, о чему је Ивековић требао да разговара у Риму. У вези са ранијим договором да се што пре састану, као и на ургенцију Мартина, Матес га је позвао

¹³¹² Исто.

¹³¹³ Исто.

на ручак у једну планинску кућу на Покљуки где су разговарали 20. јула 1950.¹³¹⁴ Матес је обавестио Мартина да је Министарство иностраних послова интервенисало у вези са рибарицама, али да ће југословенској влади бити лакше да спроводи блажи курс, уколико би италијанска влада показала више добре воље у односу на Југославију.

Успостављање сарадње у области културе

Културна сарадња Југославије и Италије пратила је у својим главним цртама обнову политичких и економских односа. Културна размена обновљена је након успостављања дипломатских односа, а од јесени 1947. године интензивиранија је сарадња и размена културних програма. Сарадња у области културе одвијала се преко југословенског посланства у Риму, односно југословенског аташеа за штампу који је био задужен и за пропагандну делатност. Централизовано руковођење културом и њен снажан пропагандни значај био је доминантан у културној размени са Италијом.¹³¹⁵ Због тога је културна сарадња била неодвојива од пропаганде. Механизам одлучивања у вези са културном сарадњом са Италијом био је такав да се најпре аташе за штампу југословенског посланства у Риму обраћао Одељењу за информације Министарства иностраних послова, које је затим информацију или захтев упућивало Дирекцији за информације при влади ФНРЈ. Коначну одлуку о потреби остваривања конкретне сарадње доносио је Комитет за културу и уметност. Преко аташеа за штампу југословенски уметници су добијали позиве за гостовања у Италији. У септембру 1947. године два југословенска филма, „Младина гради“ и „Рудари Идрије“, приказана су на „Интернационалној изложби конематографске уметности“ у Венецији.¹³¹⁶ Италијанско посланство у Београду упутило је 14. октобра 1947. године вербалном нотом обавештење југословенском Министарству иностраних послова да је интернационални жири фестивала похвалио југословенски филм „Младина гради“ у режији „Триглав филма“.¹³¹⁷ Помоћник аташеа за штампу Милош Зорзут у југословенском посланству у Риму обавестио је 7. априла 1948. године Одељење за инфор-

¹³¹⁴ Исто.

¹³¹⁵ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945 – 1952*, Beograd, 1988.

¹³¹⁶ ДА МСП, ПА, 1947, ф. 66, бр. 420500.

¹³¹⁷ Исто.

мације Министарства иностраних послова да је посланство од „Ente Biennale di Venezia“ примило допис са две дипломе и медаљом за филмове са којима је Југославија учествовала на филмском фестивалу у Венецији 1947. године.¹³¹⁸ Помоћник начелника 1. регионалног одељења Б. Хаципанзов обавестио је 24. септембра 1947. Комитет за културу и уметност владе ФНРЈ да је из Рима упућен позив да Југославија учествује на музичком фестивалу у Перуђи.¹³¹⁹

Аташе за штампу је своју делатност остваривао кроз набавку различитих књига, публикација, часописа, превођење разних садржаја на италијански. Пропагандна делатност обављана је преко информативног билтена које је посланство објављивало три пута месечно, као и преко организовања уметничких и културних програма. Посланство је септембра 1947. године за 680 долара купило тонску филмску апаратуру за пројекцију уског филма од 16мм како би приказивали филмове на састанцима у посланству „као и приређивали филмска приказивања у договору с разним талијанским демократским организацијама“.¹³²⁰ Југословенски аташе за штампу остваривао је сарадњу на пољу културе са, како је то често наглашавано, „демократским и напредним круговима“ у Италији. Из тих кругова су најчешће ангажовани уметници и добијана је саветодавна помоћ у остваривању пропагандних ефеката културних манифестација. За потребе обраде југословенског уметничког филма „Живеће овај народ“, који је крајем јануара 1948. године посланик Ивековић донео са собом из Београда у Рим, југословенско посланство је ангажовало „демократску установу“ „Либертас филм“, која је била „у рукама Комунистичке партије Италије“, и која је требала да преведе филм и да га оспособи за приказивање у Италији.¹³²¹ Дефранчески је 27. фебруара 1948. године обавестио Министарство да би трошкови око филма износили око 1.700.000 лира и да ће посланство покушати да филм прода онакав какав је или да га замене за 2-3 италијанска филма.¹³²² Постојала је и идеја да се филм умножи. Због недостатка финансијских средстава министар Симић је 12. марта 1948.

¹³¹⁸ Исто, 1948, ф. 63, бр. 410025.

¹³¹⁹ Исто, 1947, ф. 49, бр. 418062.

¹³²⁰ Исто, ф. 66, бр. 418967.

¹³²¹ Исто, 1948, ф. 64, бр. 44805.

¹³²² Исто, бр. 45943.

обавестио посланство у Риму да са дуплирањем филма треба сачекати, а да филм треба користити у постојећој редакцији.¹³²³

Оснивање и финансирање културних друштава представљало је један од средстава пропаганде. Министар Симић обавестио је 10. фебруара 1948. године посланство у Риму да је одобрен кредит од 100.000 лира месечно за Друштво Италија – Југославија у Милану.¹³²⁴ Симић је 12. фебруара 1948. године од посланство у Риму тражио информацију о томе шта је до тог тренутка учињено на организовању друштва Италија – Југославија у Риму и Милану.¹³²⁵ за пропаганду су издвајана значајна финансијска средства. У предлогу буџета за 1951. југословенског посланства у Риму који је Ивековић 6. октобра 1950. године послао Дирекцији за информације Министарства иностраних послова, од укупног буџета који је износио 46.673.000, за пропаганду је било предвиђено 22.670.000.¹³²⁶ Ивековић је посебно напоменуо да уколико Дирекција предвиђа „озбиљније финансирање 34 листа“, за то је потребно посебно предвидети 50 милиона.

Институционализација, као и политизација сарадње у култури и уметности била је очигледна. Након што су поједини југословенски уметници почели да добијају позиве за учешће на музичком фестивалу у Венецији који је планиран за августа 1948. године, секретар Комитета за културу и уметност Владо Мађарић, замолио је 20. децембра 1947. године Министарство да преко посланства у Риму испитата какав је карактер фестивала, ко су његови организатори и какво је мишљење посланства да ли је пожељно да и Југославија буде представљена на фестивалу.¹³²⁷ У вези са овим питањима Министарство иностраних послова обратило се посланству у Риму 24. децембра 1947. године,¹³²⁸ а затим и 9. фебруара 1948. године.¹³²⁹ Саветник за штампу Јосип Дефранчески обавестио је Одељење за информације 25. фебруара 1948. године да се музички фестивал приређује на иницијативу Венецијанске општине у склопу осталих фестивала (филмског, ликовне уметности) и да фестивал има „демократски карактер“, јер је

¹³²³ Исто, бр. 46676.

¹³²⁴ Исто, ф. 63, бр. 43627.

¹³²⁵ Исто, бр. 43911.

¹³²⁶ Исто, 1950, ф. 36, 420024. У документу није назначено која је новчана валута у питању.

¹³²⁷ Исто, 1948, ф. 63, бр. 426295.

¹³²⁸ Исто.

¹³²⁹ Исто.

на челу општине (синдако) комуниста Ђан Квинто (Gian Quinto).¹³³⁰ Због тога је изнео и став да југословенски представници могу да учествују и обећао да ће ускоро послати програм фестивала. Југословенским уметницима је 3. марта 1948. године нотом италијанског посланства у Београду стигао позив за учешће на Деветој интернационалној изложби кинематографије у оквиру Венецијанског бијенала од 11. до 26. августа 1948.¹³³¹ Одељење за информације Министарства иностраних послова доставило је 19. марта 1948. Комитету за кинематографију информацију о одржавању Девете интернационалне изложбе кинематографије у Венецији.¹³³² Помоћник аташеа за штампу у Риму Зорзут обавестио је 3. фебруара 1948. Одељење за информације Министарства иностраних послова да је у вези са припремама за изложбу ликовне уметности која ће се одржати у августу 1948. године у Венецији италијанска влада понудила да о свом трошку рестаурира југословенски павиљон, а да југословенска влада финансира да павиљон буде изнутра и споља офарбан.¹³³³ Зорзут је навео да се у вези са тим посланству обратила група „демократских уметника“ под називом „ARAS – ufficio tecnico, Milano“, коју су препоручили „југословенски пријатељи“, и која се бави приређивањем изложби, уређивањем павиљона, издаваштвом, називима фирми, пропагандом, сајмовима и изложбама, архитектуром. Зорзут је навео да су у посланству убеђени да ће ова група уметника најбоље, најсолидније и сразмерно по повољнијој цени извршити задатак који им буде поверен.

Италијанско посланство упутило је 4. фебруара 1948. године ноту југословенском Министарству иностраних послова у којој извештава да се припрема организовање 14. међународне изложбе ликовне уметности у Венецији 29. маја 1948. након шест година неактивности.¹³³⁴ Јосип Дефранчески је 9. марта 1948. године обавестио Одељење за информације „да су се интересовали код југословенских пријатеља у Италији“ и добили информацију да југословенски уметници на сваки начин треба да буду заступљени.¹³³⁵ Навео је две чињенице које су указивале на потребу југословенског учешћа: на фестивалу ће бити заступљено

¹³³⁰ Исто, бр. 45537.

¹³³¹ Исто, бр. 46507.

¹³³² Исто.

¹³³³ Исто, бр. 45609.

¹³³⁴ Исто, бр. 43495.

¹³³⁵ Исто, бр. 46732.

оно што је најбоље у светској уметности; и совјетски аташе је такође позвао своје министарство да пошаље једну изложбу. У вези са саставом управе бијенала и жирија, Дефранчески је навео да управу бијенала саставља венецијанска општина, а да је синдако комуниста, да италијанска влада помаже у организацији, док жири састављају учесници. Јован Вукмановић, помоћник начелника Одељења за инфомације, доставио је 1. април 1948. ову информацију Комитету за културу и уметност, али је упозорио да, према једној депеши аташеа за штампу која је касније стигла, СССР неће учествовати на филмском фестивалу у Венецији, као и да има изгледа да неће учествовати ни на другим уметничким фестивалима.¹³³⁶ Са италијанске стране учињено је све да се олакша југословенско учешће. Југословенско посланство у Риму примило је од „Енте аутономо“ („Ente Autonomo per la Biennale di Venezia“) предрачуна, фотографије и два плана који се односе на уређење југословенског павиљона.¹³³⁷ Поред тога, југословенско посланство у Риму посетио је 20. априла инжењер Леон Кабиљо кога је послао Комитет за културу и уметност у Венецији са задатком да прегледа шта све треба да се учини како би се дотерао југословенски павиљон на Бијеналу.¹³³⁸ Предложио је да неко из посланства дође у Венецију да прегледа радове на поправци и уређивању павиљона и да онда посланство обавести Комитет о резултатима. Одговарајуће припреме извршене су и са југословенске стране. Министарство је 21. априла 1948. нотом обавестило италијанско посланство да прихвата позив за учешће.¹³³⁹ Комитет за културу и уметност послао је у Венецију техничког руководиоца изложбе, а за комесара изложбе одређен је Гамулин, професор универзитета у Загребу, који се у том тренутку налазио у Италији у вези са реституцијом.¹³⁴⁰ Међутим, министар Симић обавестио је 4. маја 1948. посланство у Риму да Југославија неће учествовати на изложби у Венецији.¹³⁴¹ Италијанско посланство у Београду обавештено је да су југословенски представници због техничких разлога спречени да учествују на изложби. Одустајање од учешћа можемо објаснити идеолошким разлозима и

¹³³⁶ Исто.

¹³³⁷ Исто, бр. 48562.

¹³³⁸ Исто, бр. 412485.

¹³³⁹ Исто, бр. бр. 47141.

¹³⁴⁰ Исто, бр. 411682.

¹³⁴¹ Исто, бр. 411927.

солидарисањем са ставовима совјетске владе. Дефранчески 24. марта 1948. године обавестио Министарство иностраних послова да СССР неће учествовати на међународним филмским и другим уметничким фестивалима у Венецији и као један од разлога навео је састав жирија, који је према мишљењу совјетских представника у Риму, био „потпуно под утицајем Италијана, а преко њих Американаца“. ¹³⁴² Министар Симић је 31. марта навео да је став совјетске владе супротан ранијим ставовима и због тога је тражио разјашњење и мишљење посланства да ли да Југославија учествује. ¹³⁴³ Ивековић је 14. априла објаснио да је совјетска влада била незадовољна резултатима фестивала у Венецији 1947. године, јер је жири фаворизовао америчке уметнике. ¹³⁴⁴ Ивековић је додао да ни састав жирија 1948. године није пружао гаранције совјетским уметницима и због тога је совјетска влада одустала од приказивања филмова. Међутим, Ивековић је сматрао да би Југославија могла да учествује „јер су њене претензије друкчије“, али да би требало сачекати развој догађаја после италијанских избора. Из посланства у Риму Министарство иностраних послова обавештено је 20. маја 1948. године да Дирекција Бијенала Венеција тражи да им Југославија изнајми свој павиљон за 1948. годину као покриће трошкова за његову обнову, а у том простору излагао би сликар Кокошака (Kokoschaka). ¹³⁴⁵ Комитет за културу и уметност упутио је Министарству иностраних послова 25. маја 1948. своју сагласност да југословенски павиљон у Венецији може да се изнајми и да се посланство договори око услова. ¹³⁴⁶ Истог дана министар Симић је обавестио посланство. ¹³⁴⁷

Ерих Кош, из Одељења за културне везе са иностранством Комитета за културу и уметност, доставио је 30. марта 1948. године Првом регионалном одељењу Министарства иностраних послова допис којим обавештава италијанско посланство у Београду да југословенски пијанисти неће моћи да се одазову позиву за учешће на 1. међународном пијанистичком конкурс у Ђенови, од 24. до 30.

¹³⁴² Исто, бр. 48011.

¹³⁴³ Исто.

¹³⁴⁴ Исто, бр. 410131.

¹³⁴⁵ Исто, бр. 413551.

¹³⁴⁶ Исто, бр. 413890.

¹³⁴⁷ Исто.

маја 1948.¹³⁴⁸ Као разлог је наведено да су југословенски пијанисти у време када је стигао позив већ били ангажовани на другој страни. Министарство је ноту са овом информацијом доставило италијанском посланству у Београду 9. априла 1948.¹³⁴⁹

Посланство у Риму обавестило је 3. маја 1948. године Министарство иностраних послова да је „Италијанска енциклопедија“ тражила податке о неким југословенским књижевницима.¹³⁵⁰ Одељење за информације Министарства иностраних послова обавестило је 5. маја 1948. године Комитет за културу и уметност и замолило да се узме у разматрање и пошаљу подаци Италијанској енциклопедији јер би иначе они могли да дођу до тих података преко неких некопентетних извора.¹³⁵¹ Италијанско посланство обавестило је вербалном нотом од 3. маја 1948. године југословенско Министарство иностраних послова да је у том тренутку била у току реконструкција Музеја интернационалне уметности (Museo internazionale delle ceramiche) у Фаенци (Faenza) и да управа Музеја моли да Југославија пошаље примерке југословенске керамичке уметности који би били изложени на сталној изложби.¹³⁵²

Ивековић је 2. марта 1950. преко Министарства иностраних послова обавестио Министарство за науку и културу да је југословенско посланство у Риму понудило гостовање балета Београдске опере у Римској опери с „Охридском легендом“.¹³⁵³ Навео је да у принципу пристају на гостовање и да постоје два начина за реализацију гостовања – директни преговори са управом опере и реципроцитет. Ивековић је 4. марта 1950. обавестио Министарство иностраних послова да су у Милано стигли прваци Београдске опере Никола Цвејић и Александар Маринковић.¹³⁵⁴ Ивековић је навео да су њима одобрене дневнице од 4.000 лира и да је то недовољно за живот. Упозорио је да је неправилно да такви људи станују у хотелима петог ранга и да не могу да користе свој боравак у иностранству за своје усавршавање посећивањем концерата. Сматрао је да би требало одобрити бар 6.000 лира дневно и да им се поред тога омогући набавка нотног материјала.

¹³⁴⁸ Исто, бр. 48806.

¹³⁴⁹ Исто.

¹³⁵⁰ Исто, бр. 411926.

¹³⁵¹ Исто.

¹³⁵² Исто, бр. 514696.

¹³⁵³ Исто, ф. 35, бр. 45040.

¹³⁵⁴ Исто, бр. 45051.

Као пример успешног представљања југословенских уметника у Италији наводимо наступ Зинке и Божидара Кунца, Александра Маринковића и Николе Цвејића 24. марта 1950. године у Милану у дворани „Одеон“ пред око 600 посетилаца.¹³⁵⁵ Генерални конзул у Милану Бранко Карађоле обавестио је 30. марта 1950. Министарство иностраних послова у коме је навео да је боравак југословенских уметника у Милану искоришћен у циљу популарисања југословенске музике и упознавања италијанских кругова са вредношћу југословенских уметника.¹³⁵⁶ Навео је да је за концерт потрошено 350.000 лира, рачунајући ту аранжирање концерта и хонораре, али да с обзиром на успех концерта није потрошено превише новца. Карађоле је навео да сматра да су ови наступи створили погодно тле за даља слање југословенских уметника у Милано и да би о томе свакако требало водити рачуна.

Отправник послова југословенског посланства у Риму Јоже Земљак доставио је 8. априла 1950. Министарству иностраних послова забелешку са разговора који је секретар посланства Чедомил Вељачић имао 24. марта 1950. са госпођом Ла Казила (La Casilla), представником Интернационалне агенције за концерте у Риму, са предлозима за једну почетну размену на том пољу.¹³⁵⁷ Ивековић и културни саветник Лапчевић сагласни су са наведеним предлозима.

Међу првим италијанским уметницима који су изразили жељу да гостују у Југославији била је харфискиња Габриела Горсолини Грили (Gabriella Gorsolini Grilli) из Болоње. Шеф конзуларног одељења југословенског посланства у Риму, секретар Никола Мандић, обавестио је 7. септембра 1947. године Министарство иностраних послова о њеној жељи да одржи концерт у ФНРЈ на хроматској харфи.¹³⁵⁸ Одељење за информације Министарства иностраних послова обавестило је 16. септембра 1947. Дирекцији за информације при влади ФНРЈ, а затим је акт упућен Комитету за културу и уметност.¹³⁵⁹ Ерих Кош, помоћник директора Дирекције за информације замолио је 4. октобра 1947. године Одељење за информације Министарства иностраних послова да се у вези са гостовањем харфисткиње од посланства у Риму траже подаци о њеном животу, уметничким

¹³⁵⁵ Исто, бр. 43987.

¹³⁵⁶ Исто, бр. 464418.

¹³⁵⁷ Исто, бр. 47155.

¹³⁵⁸ Исто, 1948, ф. 63, бр. 417276.

¹³⁵⁹ Исто.

квалитетима, репертоару и материјалним условима за евентуално гостовање у ФНРЈ.¹³⁶⁰ Аташе за штампу посланства у Риму телеграмом и депешом је одговорио да је Габријела Грили потпуно непозната у уметничким круговима у Италији.¹³⁶¹ У исто време Комитет за културу и уметност саопштио је Министарству иностраних послова своју одлуку у вези са низом предлога разних италијанских уметника за гостовање у Југославији, наглашавајући да у том тренутку није био у могућности да их прими. Питање гостовања Горсолини Грили постало је поново актуелно 24. марта 1948. године када је шеф конзуларног одељења посланства у Риму Васо Јовановић писао Министарству иностраних послова да „странка ургира одговор“ и молио да посланство што пре добије одговор.¹³⁶²

Милош Зорзут је обавестио Министарство иностраних послова 6. фебруара 1948. да је председник италијанског „Друштва за измењаву казалишних дела“ изразио жељу да се преко југословенског посланства повеже са компетентним установама у Југославији у размени драмских, лирских дела и концерата.¹³⁶³ Ерих Кош је 30. априла 1948. године преко Министарства иностраних послова тражио од посланства ФНРЈ у Риму да достави податке ко је власник агенције „Ente italiano per gli scambi teatrali“ и да ли би долазила у обзир сарадња са том агенцијом.¹³⁶⁴

Ивековић је 10. фебруар 1948. године обавестио Министарство иностраних послова да „напредни италијански кругови“ приступају организовању демократског фронта културе којем ће се, како је навео, прикључити најбоља имена италијанске књижевности, уметности и науке.¹³⁶⁵ Ивековић је навео да „наши пријатељи“ предлажу да се организује једно путовање преставника овог фронта у Југославију, одакле би требало да потекне иницијатива за формирање Друштва за културне везе. Ивековић је тражио да Министарство одобри да посланство почне са организацијом путовања. Велебит је 19. фебруар 1948. године обавестио Ивековића да се одлаже путовање представника фронта културе, али да

¹³⁶⁰ Исто, бр. 419386.

¹³⁶¹ Исто, бр. 49037.

¹³⁶² Исто.

¹³⁶³ Исто, бр. 43811.

¹³⁶⁴ Исто, бр. 412173.

¹³⁶⁵ Исто, бр. 43881.

посланство треба да настави са организовањем друштва без обзира на ово путовање.¹³⁶⁶

Средином фебруара 1948. године у Министарству иностраних послова почеле су припреме за долазак у Југославију групе из FEDERTERRA (Federazione nazionale fra i lavoratori della terra),¹³⁶⁷ Културног фронта и групе радника социјалиста из северне Италије и њихово учешће на Фестивалу културног живота Италијана у ФНРЈ 18. марта у Ровињу.¹³⁶⁸ Ивековић је 10. марта 1948. јавио да делегација има десет чланова, да је сачињавају пољопривредни радници, зидари и сељаци на челу са генералним секретаром Босијем (Bossi), чланом ЦК КПИ, да су међу њима два демохришћана и четири социјалистичка функционера FEDERTERRA, а остали су били комунисти.¹³⁶⁹ Министар Симић је 9. марта 1948. године тражио да му Ивековић достави имена и најосновније податке за групу културних радника Демократског фронта која долази 15. марта.¹³⁷⁰ Ивековић је 12. марта 1948. године Министарству иностраних послова доставио имена и занимање чланова делегације (укупно њих 8, етнолог, књижевник, сликар и критичар, двојица књижевника, психијатар, правни писац, режисер и позоришни критичар.¹³⁷¹ Навео је да они уживају углед у културном животу Италије и да су симпатизери и присталице демократског фронта.

Шеф делегације културних радника која је била на фестивалу у Ровињу и посетила друге крајеве Југославије био је књижевник Франческо Јовина (Francesco Jovina).¹³⁷² Након повратка у Италију Јовина је у листовима „Република“ („Repubblica“) из Рима и „Ла воће“ („La Voce“) из Напуља објавио афирмативне чланке о Југославији, а 11. априла 1948. у Риму је одржао предавање под називом „Intelletuali nella democrazia progressiva“, којем је присуствовало преко 1.000 људи разних професија.¹³⁷³ Јован Вукмановић доставио је 17. априла 1948.

¹³⁶⁶ Исто.

¹³⁶⁷ Синдикална организација која је основана у Болоњи новембра 1901. године. http://www.pbmstoria.it/dizionari/storia_mod/f/f026.htm (28. март 2012).

¹³⁶⁸ ДА МСП, ПА, 1948, ф. 63, бр. 44650.

¹³⁶⁹ Исто, бр. 46637.

¹³⁷⁰ Исто, бр. 46341.

¹³⁷¹ Исто, бр. 46897.

¹³⁷² Исто, бр. 410100.

¹³⁷³ Исто.

године Дирекцији за информације новински чланак „Један италијански писац у Југославији“, аутора Франческа Јовине.¹³⁷⁴

Пропагандни ефекат требало је да има и фотографска изложба „Југославија – земља народне демократије“, коју Министарство иностраних послова припремало „у два примерка“, за приказивање у Риму и Милану.¹³⁷⁵ Изложба је била монтирана на тридесет паноа ширине 2,80 метара, а за организовање изложбе у Риму и Милану била је одобрена сума од 500.000 лира.¹³⁷⁶ На изложбу „Југославија – земља народне демократије“ у Риму бачена је бомба, а Де Фиоре, заменик Римског квестора изразио је жаљење секретару Мандићу и рекао да истрага није утврдила порекло бомбе и починитеља.¹³⁷⁷

Младен Ивековић писао је 11. априла 1948. године Министарству иностраних послова о „Иницијативном одбору за оснивање италијанског друштва за пријатељство са ФНРЈ“ (Comitato di iniziativa per l’associazione italiana d’amicizia con la RFP di Jugoslavia).¹³⁷⁸ Навео је да је у Милану 7. априла отворена изложба „Југославија – земља народне демократије“ под окриљем „Комитета за промоцију културних односа са Југославијом“ („Comitato promotore per i rapporti culturali con la Jugoslavia“). Иста изложба је 10. априла отворена у Риму под окриљем „Иницијативног одбора за оснивање италијанског друштва за пријатељство са ФНРЈ“. Ивековић је навео да се у тим иницијативним одборима налазе личности из културе и политике. Поред књижевника Франческа Јовине и чланова италијанских делегација које су у претходном периоду посетиле Југославију, у ова два одбора ушли су и социјалиста Родолфо Моранди, Антонио Боргони, комунисти Еугенио Реале, Емилио Серени, Ђелесте Нергавиле, Антонио Ђолити, књижевник из Милана Тита Роса. Ивековић је у извештају Министарству иностраних послова пренео своје мишљење да постоје све објективне могућности да се рад тих одбора може развити повољно и да се одмах после избора у Италији може отпочети са организовањем италијанског друштва за пријатељство са ФНРЈ на широј основи. Сматрао је да претходно треба решити неколико питања. Најпре је требало обезбеди ванредни издатак од око 3.000.000 лира да би се друштву

¹³⁷⁴ Исто.

¹³⁷⁵ Исто, ф. 64, бр. 45019.

¹³⁷⁶ Исто, бр. 41582.

¹³⁷⁷ Исто, ф. 65, бр. 411780.

¹³⁷⁸ Исто, ф. 63, бр. 410101.

могле обезбедити материјалне могућности да се смести и да почне свој рад, а поред тога требало је да се одреди месечна сума од око 500.000 лира за финансирање потреба друштва (изнајмљивање просторија у Риму и Милану, а по могућности и у другим градовима, организовање уреда, администрације и публицистичког рада који би у почетку би „мањег опсега“). Ивековић је сматрао да треба рачунати на снабдевање друштва материјалом, штампом, књигама, фотографијама, филмовима, изложбама. Указао је на потребу размене културних добара кроз размену материјала, размене делегација културних, синдикалних и других организација и замолио да Министарство иностраних послова о свему могло да брзо донесе потребна решења. Ивековић је 10. маја 1948. године обавестио Министарство иностраних послова да иницијативни одбор друштва пријатеља Југославије жели да се друштво активира на широкој основи и као најважније питање поставља финансирање.¹³⁷⁹ Ивековић је питао да ли Министарство прихвата писани предлог посланства о субвенционисању. Министар Симић је 13. маја 1948. године одговорио Ивековићу да су кредити одобрени према предлогу посланства и нагласио потребу опрезности и проналажења згодне форме за исплаћивање помоћи.¹³⁸⁰ Тражио је да посланство припреми детаљне податке о свим лицима која ће се ангажовати у раду друштва, као и разрађен план рада за неколико месеци. Најавио је да ће Министарство слати сугестије у погледу помоћи по конкретним питањима рада.

Политички најосетљивије питање у области културне сарадње између Југославије и Италије било је реципрочно отварање читаоница (културних центара) у Београду и Риму. Осетљивост овог питања била је у томе што су читаонице требале да представљају дипломатска представништва италијанске владе у Београду, односно југословенске владе у Риму. Италијански посланик Мартино предао је 28. августа 1950. на Бледу помоћнику министра иностраних послова Матесу Пројекат споразума о италијанској читаоници у Београду и југословенској читаоници у Риму.¹³⁸¹ Мартино је навео да се у тексту предлога не предвиђа размена фолклорних ручних радова, јер италијанска влада сматра да је требало најпре склопити споразум између царинских власти у вези са царином. Напоме-

¹³⁷⁹ Исто, бр. 412551.

¹³⁸⁰ Исто.

¹³⁸¹ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-b/342.

нуо је италијански предлог предвиђа скраћену и упрошћену процедуру око набављања књига. Матес је рекао да ће југословенски „заинтересовани фактори“ инсистирати на фолклору, а ли да ће свакако југословенски стручњаци проучити текст. Дискусија између Матеса и Мартина се развила углавном око две тачке. Најпре, италијанска страна је желела да директор читаонице буде дипломатско лице. Став југословенске владе био је да на челу читаонице треба да буде директор без дипломатског имунитета, а да неки дипломата из посланства буде носилац политичке одговорности за рад установе. Такође, италијанска страна је тражила да се изричито наведе принцип реципроцитета. Матес је одговорио да се реципроцитет у принципу подразумева, али да би уношење те клаузуле могло изазвати тешкоће код регулисања сличних питања са другим државама где постоје захтеви за потпуни формални реципроцитет. На крају је Мартино подвукао да се нада да ће бити могуће ускоро наћи излаз из ове ситуације, јер италијанска влада жели да се читаонице ускоро отворе. Током разговора са помоћником министра иностраних послова Матесом 29. септембра 1950. Мартино је изразио жељу италијанске владе да се истовремено са потписивањем споразума о репарацијама и оптантима, потпише споразум о уметничкој и литерарној својини, архивама и подели железничког материјала и навео је да су ови споразуми углавном већ готови.¹³⁸² Матес га је обавестио да ће наредних дана добити писмени одговор на италијански предлог споразума о читаоницама и нагласио да између југословенског италијанског текста постоје углавном три несугласице: југословенска страна инстира на продаји фолклора, затим, предлаже да се годишња квота продаје снизи од 12 на 10 милиона лира, и да се рок цензурисања смањи од 30 на 12 дана. Матес је поновио да југословенска влада инсистира на фолклору из финансијских разлога. Мартино је објаснио да то не зависи од италијанског Министарства иностраних послова, него од царине и спољне трговине, али је предложио да југословенско Министарство иностраних послова састави што детаљнију листу артикала које жели да прода. Матес је у извештају са састанка навео да је Мартино оставио утисак да ће италијанска влада да попусти по овом питању. Матес је сматрао да су два најкрупнија проблема која је изнео на састанку питање уношења клаузуле о реципроцитету и статуса директора

¹³⁸² Исто.

књижара. У оба случаја Матес је остао при ранијем југословенском ставу – неуношење клаузуле о реципроцитету у споразум јер је она по самом тексту сувишна и јер може сметати у односима с другим земљама; и директор не може бити дипломатско лице. После краће дискусије, Матес и Мартино су дошли до закључка да би се из ове ситуације могло изаћи разменом писама које би садржало следеће две тачке: 1) свака ситуација која евентуално настане у току рада читаонице, а није предвиђена споразумом решаваће се уз узимање у обзир принципа реципроцитета и 2) влада једне и друге земље обавезују се да неће против читаонице која ради у њеној земљи и против њеног директора подузимати извршне мере, а да то претходно „не авизира дипломатским путем“. Током разговора са Мартином 2. октобра 1950. године Матес га је обавестио да је југословенска влада спремна да потпише споразум о архивама, уметничкој и литерарној својини и подели железничког материјала уз споразум о првој транши репарација, ако то не изазива одуговлачење.¹³⁸³ Обавестио га је и о томе да је влада дефинитивно сагласна да се питање реципроцитета и статуса читаонице и директора реше разменом писама и да ће Министарство иностраних послова наредних дана доставити предлог текста. На крају разговора са Матесеом 12. децембра 1950. Мартино је питао како стоји са читаоницом.¹³⁸⁴ Матес је одговорио да су у питању само неки технички детаљи. Мартино је на свој захтев посетио Матеса 27. децембра 1950. године и интересовао се како стоји ствар са споразумом о читаоницама у Београду и Риму.¹³⁸⁵ Матес је одговорио да изгледа да нема неких озбиљнијих размимоилажења и да верује да ће се споразум моћи ускоро да се потпише.

¹³⁸³ Исто.

¹³⁸⁴ Исто.

¹³⁸⁵ Исто.

ЗАКЉУЧАК

Тршћанска криза је од свог настанка 1. маја 1945. године значајно утицала на билатералне односе Југославије и Италије. Криза је, заправо, почела кроз настојања британске и америчке владе, са једне стране, и југословенске владе, са друге стране, да са својим војним снагама овладају територијом Јулијске крајине и освоје град Трст. Стратегијски разлози, као и разлози високе политике, утицали су да је Тршћанска криза све време свога трајања утицала на међусобне односе великих сила.

Период након 15. септембра 1947. године и ступања на снагу Уговора о миру са Италијом карактеристичан је за југословенско-италијанске односе из више разлога. Одредбама Уговора о миру са Италијом уређени су на новим основама билатерални односи Југославије и Италије. Југославија је као једна од савезничких сила добила део територије који је до завршетка Другог светског рата припадао Италији. Италија је као поражена сила морала да смањи своје војне ефикасности и да другим државама надокнади штету причињену током рата. Истовремено, у циљу решавања тршћанског питања, одредбама Уговора о миру предвиђено је формирање Слободне територије Трста на челу са гувернером и под старатељством Савета безбедности Уједињених нација, као гаранта очувања мира на овом простору. Немогућност договора југословенске и италијанске владе око личности гувернера утицала је да Слободна територија Трста све време свог постојања, од 15. септембра 1947. до 5. октобра 1954. године, буде формално-правно јединствена држава, а фактички подељена на део под управом англо-америчких војних снага (Зону А) и део под југословенском војном управом (Зона Б). Савет безбедности УН је значајно изгубио своју улогу на самом почетку стварања Слободне територије Трста. Немогућност избора гувернера довела је до занемаривања улоге Савета безбедности каква је била предвиђена Уговором о миру.

Постојање Слободне територије Трста узроковало је многобројне проблеме у односима између југословенске владе са америчком и британском владом. Због немогућности избора гувернера Слободне територије Трста, владе САД, Велике Британије и Француске донеле су 20. марта 1948. године Трипартитну декларацију у којој је предложено да Слободна територија Трста буде стављена

под италијански суверенитет. Декларација је изавала кризу у односима између Југославије и држава потписница. Усвајање декларације омогућило је јачање италијанских територијалних аспирација на Слободну територију Трста и довело до нових заоштравања у односима између италијанске и југословенске владе.

У билатералним односима Југославије и Италије међународни статус Слободне територије Трста представљао је препреку за нормализацију односа. Две владе су изражавале своје територијалне претензије према Слободној територији Трста и својим дипломатским потезима настојале да велике силе прихвате такво решење. Југословенска и италијанска влада настојале су да спроводе своју политику на територији Слободне територије Трста. Југословенска влада је била у предности јер је имала своје војне снаге у Зони Б Слободне територије Трста. Овај део територије је имао заједничку границу са Југославијом и југословенска влада је током времена доносила различите одлуке које су утицале на политичко и економско издвајање Зоне Б из састава Слободне територије Трста и њено везивање за Југославију. Преко царинских олакшица, формирања цена различитих артикала, а на крају и преко фактичког укидања границе између Југославије и Зоне Б, југословенска влада је остварила своју политику присаједињења ове области. Формалном потврдом, потписивањем Меморандума о разумевању 5. октобра 1954. године, у Лондону Зона Б је и званично прешла под суверенитет Југославије.

Међусобни однос англоамеричке и југословенске војне управе на Слободној територији Трста био је осетљив и постојала је опасност да у случају већих заоштравања и избијања инцидената буде угрожен европски и светски мир. Овај простор је због свог географског положаја и значаја у оквиру одбрамбених планова НАТО, представљао својеврстан полигон за испитивање међусобних односа великих сила. Због постојања идеолошког сукоба између комунистичких земаља окупљених око Совјетског Савеза и земаља западне демократије, претила је опасност да од догађаја на Слободној територији Трста, зависи не само међународни положај Југославије, већ да дође и до већег конфликта између великих сила. Догађаји на Слободној територији Трста нису имали искључиво локални значај, већ су све време постојања ове области превазилазили локални контекст и били једна од главних тема разговора на свим нивоима дипломатских

комуникација. На овом малом простору можемо проучавати проблеме национализма, економије, идеолошке конфронтације, стратешке сигурности, масовних пресељења становништва, са којима су се велике силе суочавале и на глобалном нивоу.

Односи Југославије и Италије у овом периоду, због ширих међународних околности, највећим делом били су зависни од утицаја политике великих сила. Тиме је био јасно оивичен простор билатералне сарадње. Све време трајања кризе око Трста југословенска и италијанска влада решавале су различита питања од значаја за односе двеју земаља. Постојале су две групе питања чије су регулисање две владе преузеле потписивањем Уговора о миру. Најпре, то су била питања која су настала као последица ратног стања, од којих су у периоду 1948–1954. остала да се решавају питања ратних злочинаца, подела италијанске флоте, репарације, реституције, оптанти. Други део међусобних обавеза сводио се на регулисање међусобних економских и социјалних односа.

Као последица рата и нерегулисаних билатералних односа појавиле су се и разлози за инциденте и различите напетости у односима између Југославије и Италије. Погранични инциденти били су последица неспровођења одлуке Уговора о миру о потреби одређивања нове југословенско-италијанске границе. Нерегулисано право рибарења италијанских рибара у југословенским водама проузроковало је многобројне инциденти на мору. Регулисање различитих питања која су била у интересу држављана обеју држава била су оптерећена настојањима југословенске и италијанске владе да различитим условљавањима и захтевима добију што бољу преговарачку позицију. У таквим међусобним односима, довођено је у питање извршавање већ постигнутих споразума у вези са којима није било нерешених питања. Пример таквог споразума јесте примена „Указа о помиловању“ чије је спровођење, иако у интересу држављана обеју држава, отежавано и одлагано.

Југословенска влада је као један од главних адута у преговорима са италијанском владом имала потписивање споразума о рибарењу. Имајући сазнања да је такав споразум важан за италијанску привреду и италијанске грађане, она је настојала да условљавањем потписивања споразума о рибарењу добије повољније аранжмане по другим питањима. С друге стране, италијанска влада је као један од

главним аргумената имала реституцију инсталација рафинерије нафте на Ријеци (ROMSA). Потреба за нормализацијом економске сарадње била је у интересу и југословенске и италијанске владе. Међутим, нормализација економске сарадње и потписивање споразума о рибарењу одвијали су се под снажним политичким притиском. Обнова сарадње у области културе била је под утицајем тренутних политичких односа између Југославије и Италије и пратила је основну линију тих односа. Због тога је културна сарадња у својој основи имала пропагандни карактер.

Након резолуције Информбироа 28. јуна 1948. године и постепеног удаљавања од политике Совјетског Савеза, у условима затегнутих односа са земљама совјетског блока, југословенска влада је у реализацији спољне политике била усмерена на сарадњу са Западним земљама. Најзначајнија од тих земаља свакако су Сједињене Америчке Државе које од почетка 1950. године мењају свој однос према Југославији. У владиним документима све чешће се уместо „односа са Југославијом“, говори о „сарадњи са Југославијом“.

Тршћанско питање је у периоду од 1950. до 1954. године имало велики војнополитички значај за југословенске односе са западним земљама кроз преговоре о војној помоћи и одбрамбеној сарадњи, као и кроз процес формирања Балканског пакта. Кроз економску и војну помоћ Сједињене Државе настоје да утичу на југословенску спољну политику и ојачају положај Југославије као комунистичке земље која се супроставила доминацији СССР-а, а Југославија постаје значајан војно-политички партнер Сједињених Америчких Држава. Сједињене Државе, Велика Британија и Француска, западне земље које су се одлучиле за пружање војне и економске помоћи Југославији, желеле су да кроз ту помоћ оснаже југословенску армију и оспособе је за одбрану од совјетске агресије. Војна помоћ је била детерминисана потребом југословенске владе да, након раскида сарадње са Совјетским Савезом, покуша да ослањањем на помоћ западноевропских земаља одржи своју војну и економску моћ. Планови ширења НАТО и напори САД и западноевропских земаља ка организовању Европске одбрамбене заједнице, учинили су да Југославија због свог геостратешког положаја између Истока и Запада, постане значајан партнер у плановима одбране Европе. Одбрана двају стратешких праваца, Љубљанских врата на северозападу Југославије и Вардарске

долине на југу, разматрана је у оквиру војних планова НАТО и у преговорима са југословенским војним руководством. Војна и економска помоћ је била детерминисана потребом југословенске владе да, након раскида сарадње са Совјетским Савезом, покуша да ослањањем на помоћ западноевропских земаља одржи своју војну и економску моћ. Сједињене Америчке Државе, Велика Британија и Француска, западне земље које су се одлучиле за пружање војне и економске помоћи Југославији, желеле су да кроз ту помоћ оснаже југословенску армију и оспособе је за одбрану од совјетске агресије. Поред тог војног аспекта, уочљив је пропагандно-политички значај западне војне помоћи Југославији. Наиме, кроз војну помоћ владе западних земаља су настојале да земљама под совјетским утицајем пруже пример како једна земља са комунистичким уређењем може сарађивати са капиталистичким земљама. Својом снажном војском и стабилном унутрашњом политичком ситуацијом, Југославија се наметнула као партнер и имала значајно место у одбрамбеним плановима НАТО. Западне земље су на тај начин стављале у други план чињеницу да је у Југославији на власти био недемократски комунистички режим. Америчка влада је планове о одбрани Балкана разматрала у склопу ширих планова НАТО за одбрану Европе. Из таквих планова произишло је опредељење Стејт департмента да Југославију што је могуће више приближи НАТО-у. Незаобилазно питање у војним и политичким односима Југославије са западноевропским владама и владом САД било је нормализација југословенско-италијанске сарадње, односно решавање Тршћанске кризе. Место Тршћанске кризе у таквој констелацији снага временом је постало веома сложено. Југословенска влада је настојала да кроз сарадњу са Западом оствари престиж и задобије боље позиције за решавање тршћанског питања.

Због свог међународног положаја у коме се наша након сукоба са Совјетским Савезом, Југославија је била принуђена да прихвати дијалог о решавању Тршћанске кризе. У сусретима југословенских дипломата са представницима америчке, британске и француске владе било је покушаја проналажења решења за постизање договора са италијанском владом. Западне дипломате су нудиле југословенској влади добре услуге кроз посредовање између ње и италијанске владе. Неформални, а затим и формални разговори

југословенских и италијанских представника током 1951. и 1952. године, нису довели до задовољавајућих решења.

Мултилатерални војнополитички односи које је Југославија кроз преговоре успоставила током 1952. године са Грчком и Турском значајни су за проучавање одбрамбене политике Југославије. Услови који су довели до формирања одбрамбеног савеза фебруара 1953. године између Југославије и НАТО чланица Грчке и Турске, значајно су утицали на решавање Тршћанске кризе. Сарадња Југославије са НАТО чланицама Грчком и Турском није могла да се оствари без формалног пристанка италијанске владе. Велике силе, пре свих САД и Велика Британија, су настављајући своје дипломатске активности у правцу решавања Тршћанске кризе, а притом опредељене ка јачању одбрамбених способности својих савезника у оквиру НАТО, имале интереса да подрже и италијанску и југословенску владу. Степен до кога је ишла таква подршка зависио је једино од одбрамбених способности једне или друге државе. Италија је као држава оснивач и чланица НАТО била важан партнер осталим чланицама НАТО. Поред тога, постојала је опасност да услед јачања сарадње између Југославије, Грчке и Турске кроз Балкански пакт, Италија изгуби свој значај на Балкану и Средоземљу. Очекивања која је италијанска влада имала у циљу преузимања лидерства у оквиру Јужног крила НАТО била су у супротности са интересима Грчке и Турске. Италијанска влада није била спремна да подржи укључење Југославије у НАТО, а сарадњу земаља чланица НАТО са Југославијом изван оквира потписаних уговора, сматрала је за угрожавање својих интереса. Свој пристанак за формирање Балканског пакта, италијанска влада је условљавала нормализацијом односа са Југославијом и решавањем тршћанског питања. У том контексту, нормализација југословенско-италијанских односа била је важна и водећим државама НАТО, Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији. Због тога се решавање кршћанске кризе одвијало паралелно са преговорима Југославије, Грчке и Турске око склапања Балканског пакта. Притисак који су западне дипломате вршиле на југословенску и италијанску владу, као и свест о томе да нема заједничке одбране и очувања безбедности без решавања међусобних отворених питања, утицао је да од јануара 1954. године и једна и друга влада покажу своју максималну кооперативност у преговорима. Преговори вођени у Лондону, Београду и Риму

довели су до потписивања Меморандума о разумевању 5. октобра 1954. и до нормализације југословенско-италијанских односа.

Положај Трста као најисточније луке на Западу и најзападније луке на Истоку, дефинише пре свега његов геополитички положај. Америчка и британска влада су све време трајања Тршћанске кризе остваривале контролу над тршћанском луком, што је од почетка кризе, 1. маја 1945. године, био њихова циљ. Контрола над тршћанском луком омогућавала је америчкој и британској влади значајну војну и политичку предност у периоду отвореног политичког сукоба који је претио да прерасте у оружани конфликт са Совјетским Савезом. У случају совјетске агресије тршћанска лука би поново представљала значајну логистичку базу за снабдевање НАТО снага које би браниле пролазак совјетских војника кроз Љубљанска врата и улазак северну Италију.

Југословенска влада је у својој спољној политици успешно користила тршћанско питање. Решавање тршћанског питања, као једног од доминатних циљева југословенске спољне политике, имало је значајно место у периоду окретања Југославије ка западним земљама. Влада у Београду је војнополитички и економски значај решавања тршћанског питања користила као аргумент у својој политици према Западу. С друге стране, западноевропским земљама и Сједињеним Државама било је важно да пронађу решење тршћанског питања како би се неутралисао проблем који је оптерећивао економску и одбрамбену сарадњу Југославије и Италије, а самим тим и односе Југославије и западних земаља. Није увек било сасвим јасно да ли решавање Тршћанске кризе у југословенској спољној политици представља циљ или средство. Решавање Тршћанске кризе је само по себи представљало циљ југословенске спољне политике. Декларативно, представници југословенске владе су се залагали за укључивање највећег дела Слободне територије Трста у састав југословенске државе. Поред тог израженог циља, представници југословенске владе су нерешено питање статуса Слободне територије Трста успешно користили у својим билатералним контактима у циљу добијање економске и војне помоћи. Препознавање стратегијског значаја тршћанске луке од стране великих сила, омогућавало је да југословенска влада користи ту чињеницу за стицање спољнополитичког престижа. На основу доступне архивске грађе и мемоара може се закључити да је југословенско руко-

водство знало да су његови домети у постизању успеха у решавању Тршћанске кризе знатно ограничени. Све време трајања кризе било је јасно да сам град Трст никада неће ући у састав југословенске државе. Како се на крају показало одлукама Лондонске конференције октобра 1954. године, највећи домет југословенских захтева по питању делова Слободне територије Трста била је територија Зоне Б уз извесне територијалне корекције у Зони А. С друге стране, представници југословенске владе су у току преговора о добијању војне помоћи истицали значај решавања тршћанског питања као предуслов одбране Европе од евентуалне совјетске агресије. Такав став је нарочито био изражен кроз трипартитно-југословенске разговоре.

Октобарска криза 1953. године носила је собом опасност од избијања рата, али ни код једног од актера није постојала стварна намера да дође до таквог исхода. Чињеница да у току Тршћанске кризе сила није никада директно употребљена, додатно указује на сложеност и осетљивост ове кризе.

Поред анализе историје спољне политике Југославије у периоду од 1948. до 1954. године, настојали смо да у овом истраживању наведемо податке који су од значаја за историју југословенске дипломатије (имена појединаца, биографије, називе организацијских целина у Министарству иностраних послова, начин функционисања дипломатске комуникације између Министарства иностраних послова и југословенских дипломатско-конзуларних представништава. Настојали смо да објаснимо процес доношења спољнополитичких одлука у југословенској влади и у вези са тим да објаснимо начин комуницирања унутар министарстава, као и између министарстава која су значајна у процесу доношења спољнополитичких одлука (Министарство иностраних послова, Министарство народне одбране, Министарство спољне трговине, Министарство унутрашњих послова ФНРЈ, Министарство унутрашњих послова НР Словеније, Министарство унутрашњих послова НР Хрватске). Од значаја је било анализирати улогу Јосипа Броза као шефа државе и доносиоца политичких одлука.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

1. Архив Југославије, Београд
Фонд 4, Савет за пољопривреду и шумарство владе ФНРЈ,
Фонд 50, Председништво владе ФНРЈ,
Фонд 836, Кабинет Маршала Југославије,
Фонд 837, Кабинет председника републике,
Архив Централног комитета Савеза комуниста Југославије.
2. Војни архив, Београд
Војна управа 1,
ГШ-10.
3. Дипломатски архив Министарства спољних послова, Београд
Фонд Политичка архива (Југославија, Италија, Ватикан, Северна Америка, Трст),
Персонални картони.
4. Архив министарства иностраних послова Немачке, Кобленц (Auswärtiges Amt, Bundesarchiv, Pol Abt 3, Koblenz).

Објављени извори:

1. A Common Foreign Policy for Europe, *Vital Speeches of the Day*, 11/15/51, Vol. 18 Issue 3, p. 67, 68.
2. *Balkanski pakt 1953/1954*, Zbornik dokumenata, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2005.
3. *Balkanski ugovorni odnosi 1976 – 1996*, Dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама, II том (1919 – 1945), III том (1946 – 1996), (ur. Momir Stojković), Službeni list SRJ, Beograd, 1998, 1999.
4. Committees Focus Full Attention On the Marshall Plan, *Congressional Digest*, Feb. 48, Vol. 27 Issue 2, p. 38 – 40.
5. Congress and the "Marshall Plan", *Congressional Digest*, Mar. 1948, Vol. 27 Issue 3, p. 69 – 70.
6. Congress Set to Review Marshall Plan, *Congressional Digest*, Nov. 48, Vol. 27 Issue 11, p. 259 – 259.
7. *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1945, (ur. Bogdan Popović), Jugoslovenski pregled, Beograd, 1984.
8. *Dokumenti o spoljnoj politici Jugoslavije*, 1946, I, II, (ur. Bogdan Popović), Jugoslovenski pregled, Beograd, 1985.
9. *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1941–1945, I, II, (ur. Uroš Kostić), Jugoslovenski pregled, Beograd, 1988, 1989.
10. *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1947, I, II, (ur. Vladimir Milovanović, Miloš Spaić), Jugoslovenski pregled, Beograd, 1985, 1986.
11. *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1948, (ur. Čedomir Štrbac), Jugoslovenski pregled, Beograd, 1989.
12. *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1949, (ur. Mihailo Vojvodić), Jugoslovenski pregled, Beograd, 1991.

13. *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1950, (ur. Mihailo Vojvodić), Jugoslovenski pregled, Beograd, 1993.
14. Dulles John Foster, The NATO Council Meeting: Much Progress Has Been Made Toward Economic, Military And Political Unity, *Vital Speeches of the Day*, 1/15/54, Vol. 20 Issue 7, p. 220 – 224.
15. Eisenhower Dwight D., Dulles, John Foster, The NATO Conference, *Vital Speeches of the Day*; 1/15/58, Vol. 24 Issue 7, p. 194 – 197.
16. Foreign Relations of the United States, 1947. Eastern Europe; The Soviet Union: Volume IV (1947), Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office,
17. Foreign Relations of the United States, 1948. Western Europe, Volume III, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1974.
18. Foreign Relations of the United States, 1949. Western Europe, Volume IV, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1975.
19. Foreign Relations of the United States, Aandahl, Fredrick, (Ed.), 1951. European security and the German question (in two parts), Volume III, Part 1, 2, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1981.
20. Foreign Relations of the United States, Gleason S. Everett; Aandahl Fredrick, (Eds.), 1950. Western Europe, Volume III, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1977.
21. Foreign Relations of the United States, Slany William Z., (Ed.) 1952 – 1954. Western Europe and Canada (in two parts), Volume VI, Part 1, 2, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1986.
22. Foreign Relations of the United States, Slany William Z., (Ed.), 1951. Europe: political and economic developments (in two parts), Volume IV, Part 1, 2, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1985.
23. Foreign Relations of the United States, Slany, William Z., (Ed.), 1952 – 1954. Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean Volume VIII, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1988.
24. Foreign Relations of the United States, Slany William Z., (Ed.), 1952 – 1954. General: economic and political matters (in two parts), Volume I, Part 1, 2, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1983.
25. Foreign Relations of the United States, Slany, William Z., (Ed.), 1952 – 1954. Germany and Austria (in two parts): Volume VII, Part 1 (1952 – 1954), Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1986.
26. Foreign Relations of the United States, Slany, William Z., (Ed.), 1952 – 1954. Western European Security (in two parts): Volume V, Part 1, 2. (1952 – 1954), Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1983.
27. Pedlow Gregory W. (Ed.), *NATO Strategy Documents 1949–1969*. <http://www.nato.int/archives/strategy.htm> (2.11.2009)
28. Major Developments from 1945 to 1956. *Congressional Digest*; Au/Sep. 57, Vol. 36 Issue 8/9, p. 194 – 195.
29. Nešović Slobodan, Petranović Branko, *Jugoslavija i Ujedinjeni narodi 1941 – 1945*, Narodna knjiga, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1985.
30. *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941 – 1945. Документи и материјали*, Савезно министарство за иностране послове, Војноисторијски институт, Београд, 1996.
31. *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*
32. *Службени војни лист Министарства народне одбране ФНРЈ*

33. The North Atlantic Treaty Organization, *Congressional Digest*, Oct. 66, Vol. 45, Issue 10, p. 232, 256.
34. The Voice of Europe, *Vital Speeches of the Day*; 5/15/48, Vol. 14 Issue 15, p. 450.
35. *Советский фактор в восточной Европе, 1944 – 1953*, т. 1, 1944 – 1948, Документы, (Т.В. Волокитина, Г.П. Мурашко, О.В. Наумов, А.Ф. Носкова, Т.В. Царевская), Росспэн, Москва, 1999.
36. Љубодраг Димић, Миладин Милошевић, Ђорђе Борозан, И.В. Бухаркин, Л.В. Внуков, Ј.А. Зеленко, М.К. Кравченко, В.А. Сољански, *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, Зборник докумената, Министарство спољних послова, Београд, 2010.

Мемоарска литература:

1. John C. Campbell (Ed.), *Successful Negotiation: Trieste 1954. An Appraisal by the Five Participants*, Princeton University Press, Princeton, 1976.
2. Bowman Alfred Connor, *Zones of Strain. A Memoir of the Early Cold War*, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, 1982.
3. Banac Ivo (Ed.), *The Diary of Georgi Dimitrov 1933 – 1949*, Yale University Press, New Haven, London, 2003.
4. Cox Geoffrey, *La corsa per Trieste*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 2005.
5. Cox Geoffrey, *The Road to Trieste*, William Heinemann Ltd. London, Toronto, 1947.
6. Ѓilas Milovan, *Vlast*, Naša reč, London, 1983.
7. Дедијер Владимир, *Париска конференција*, Библиотека „Тридесет дана“, Београд, 1947.
8. Kardelj Edvard, *Sećanja. Borba za priznaje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, NIRO Radnička štampa, Državna založba Slovenije, Beograd, Ljubljana, 1980.
9. Nenadović Aleksandar, *Razgovori s Kočom*, Globus, Zagreb, 1989.
10. Smodlaka Josip, *Partizanski dnevnik*, Nolit, Beograd, 1972.
11. Taviani Paolo Emilio, *I giorni di Trieste. Diario 1953 – 1954*, il Mulino, Bologna, 1998.
12. Черчил Винстон С., *Други светски рат. Тријумф и трагедија*, том VI, Просвета, Београд, sine anno.
13. Šuvar Mira, *Vladimir Velebit, svjedok historije* (Razgovore vodila i priredila Mira Šuvar), Razlog d.o.o, Zagreb, 2001.
14. Velebit Vladimir, *Sećanja*, Globus, Zagreb, 1983.

Часописи:

1. *Фронт*, 1953, 1954.
2. *Народна армија*, 1953, 1954.
3. *Борба*
4. *Политика*

Студије и монографије:

1. Аврамов Смиља, Крећа Миленко, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2003.
2. Peterin Stanko, *Zahodne velesile in tržaško vprašanje*, Ljubljana, 1953.
3. Кардељ Едвард, *Трст и југословенско-италијански односи*, Савезни одбор ССРНЈ, Београд, 1953.
4. *Who should have Trieste*, Institut za narodnostna vpršanja pri univerzi v Ljubljani, Ljubljana, 1953.
5. *Una storia balcanica. Fascismo, comunismo e nazionalismo nella Jugoslavia del Novecento*, a cura di Lorenzo Bertucelli e Mila Orlić, Ombre corte, Verona, 2008.
6. Lord Gore-Booth, Desmond Pakenham (Ed.), *Satow's Guide to Diplomatic Practice*, Longman, London and New York, 1979. (fifth edition).
7. Axelrod Alan, *Bradley*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
8. Banfield Edward C., *American Foreign Aids Doctrines*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1963.
9. Баев Ђордан, *Системата за европејска сигурност и Балканите в годините на Студената война*, Издателство „Дамян Яков”, Софија, 2010.
10. Bartoš Milan, *Међународно јавно право. Oblasti, organi za међународно pretstavljanje*, knjiga II, Kultura, Beograd, 1956.
11. Beisner Robert L., *Dean Acheson. A Life in the Cold War*, Oxford University Press, 2006.
12. Bekić Darko, *Jugoslavija u hladnom ratu (Odnosi s velikim silama 1948 – 1955)*, Globus, Zagreb, 1988.
13. Bilgin Mustafa, *Britain and Turkey in the Middle East. Politics and Influence in the Early Cold War Era*, Taurus Academic Studies, London, New York, 2007.
14. Bogetić Dragan, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955, Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Službeni list SRJ, Beograd, 2000.
15. Bogetić Dragan, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.
16. Campbell John C., *American Policy toward Communist Eastern Europe: The Choices Ahead*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1965.
17. Carol Lancaster, *Foreign Aid. Diplomacy, Development, Domestic Politics*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2007.
18. Cede Franz, Lilly Sucharipa-Behrmann, *The United Nations. Law and Practice*, Kluwer Law International, The Hague, 1999.
19. Childs David, *Britain since 1945. A Political History*, Rotledge Taylor & Francis Group, London, New York, 2005.
20. Cohen Warren I. (ed.), *The Cambridge History of American Foreign Policy. America in the Age of Soviet Power, 1945-1991*, Volume IV, Cambridge University Press, 1993.
21. Mason John W., *The Cold War 1945 – 1991*, Routledge, London, New York, 1996.
22. Craveri Piero, *De Gasperi*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2006.
23. De Pirey Elisabeth Arnoulx, *De Gasperi*, Famiglia Cristiana, Roma, 2002.
24. De Leonardis Massimo, *La “diplomazia atlantica” e la soluzione del problema di Trieste (1952-1954)*, Edizione Scientifiche Italiane, Napoli, 1992.

25. Del Testa David W., Lemoine Florence, John Strickland, *Lives and Legacies. An Encyclopedia of People Who Changed the World. Government Leaders, Military Rulers and Political Activists*, Greenwood Publishing Group, New York, 2001.
26. Dimitrijević Bojan, *Jugoslovenska armija 1945 – 1954. Nova ideologija, vojnik i oružje*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.
27. Dimitrijević Bojan, *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo 1942 – 1992*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.
28. Dimitrijević Bojan, *Od Staljina do Atlantskog pakta. Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945 – 1958*, Službeni list SCG, Beograd, 2005.
29. Dimitrijević Bojan, *Jugoslavija i NATO (1951 – 1957)*, NIC „Vojska“, Beograd, 2003.
30. Dimitrijević Bojan, *Modernizacija i intervencija. Jugoslovenske oklopne jedinice 1945 – 2006*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2010.
31. Dimitrijević, Bojan, Bogetić, Dragan, *Tršćanska kriza 1945 – 1954. Vojnopolitički aspekt*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009.
32. Dimić Ljubodrag, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945 – 1952*, Rad, Beograd, 1988.
33. Divine Robert A., *Eisenhower and the Cold War*, Oxford University Press, 1981.
34. Dobson Alan P., Steve Marsh, *U.S. Foreign Policy since 1945*, Routledge, New York, 2006.
35. Dockrill Michael L., Hopkins Michael F., *The Cold War 1945 – 1991*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
36. Duignan Peter, *NATO: Its Past, Present and Future*, Stanford University, 2000.
37. Duroselle Jean-Baptiste, *Le conflit de Trieste 1943-1954*. Editions de l'Institut de sociologie de l'Universite libre de Bruxelles, Bruxelles, 1966.
38. Foot John, *Modern Italy*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.
39. Foley Michael, *Harry S. Truman*, Chelsea House Publishers, Philadelphia, 2004.
40. Freedman Lawrence, *The Cold War. A Military History*, Cassel & Co, London, 2001.
41. Gaddis John Lewis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War*, Oxford University Press, 2005.
42. Gaddis John Lewis, *The Long Peace. Inquiries Into the History of the Cold War*, Oxford University Press, 1987.
43. Gavranov Velibor, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972.
44. Gehler Michael, Kaiser Wolfram (eds.), *Christian Democracy in Europe since 1945*, Volume 2, Routledge, London, New York, 2004.
45. Gerwarth Robert (Ed.), *Twisted Paths. Europe 1914 – 1945*, Oxford University Press, 2007.
46. Gorlizki Yoram, Khlevniuk Oleg, *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circles 1945 – 1953*, Oxford University Press, 2004.
47. Grossman Mark, *World Military Leaders. A Biographical Dictionary*, Facts On File, Inc., New York, 2007.
48. Grupa autora, *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945 – 1985. Vojnoobaveštajna služba*, knjiga 13, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1990.
49. Grupa autora, *Razvoj oružanih snaga SFRJ, Kopnena vojska Jugoslovenske narodne armije*, knjiga 1, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988.

50. Grupa autora, *Ratna mornarica*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988.
51. Гедис Џон Луис, *Хладни рат. Ми данас знамо*, Клио, Београд, 2003.
52. Hanes Sharon M., Hanes Richard C., *Cold War Almanac*, Volume 1, Thomson Gale, New York, 2004.
53. Harbutt Fraser J., *The Iron Curtain. Churchill, America and the Origins of the Cold War*, Oxford University Press, 1986.
54. Hargis Robert, James R. Arnold, *US Commanders of World War II. Army and USAAF*, 1, Osprey Publishing, London, 2002.
55. Hatzivassiliou Evanthis, *Greece and the Cold War. Frontline State 1952 – 1967*, Routledge, London, New York, 2006.
56. Hitchcock William I., *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe, 1944 – 1954 New Cold War History*, University of North Carolina Press, 1998.
57. Hoffman Elizabeth Cobbs, etc., *Encyclopedia of American Foreign Policy*, Volume 1, Thomson Learning, New York, 2002.
58. Hopkins Michael F., Michael D. Kandiah, Gillian Staerck (eds.), *Cold War Britain 1945 – 1964*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.
59. Hunt Michael H., *Crisis in US Foreign Policy: An International History Reader*, Yale University Press, 1996.
60. Huth Paul K., Allee Todd L., *The Democratic Peace and Territorial Conflict in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, 2003.
61. Isaacs Jeremy, Downing Taylor, *Cold War*, Abacus, London, 2008.
62. Jovanović Jadranka, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945 – 1953*, ISI, Beograd, 1985.
63. Jovanović Jadranka, *Jugoslavija i Savet bezbednosti Organizacije Ujedinjenih nacija 1945 – 1985*, ISI, Beograd, 1990.
64. Jeri Janko, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1961.
65. Johnson Robert David, *Congress and the Cold War*, Cambridge University Press, 2006.
66. Kalodera Marko, *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1986.
67. Keith Robbins, *The World Since 1945. A Concise History*, Oxford University Press, 1998.
68. Kostić Uroš, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. Ofanziva jugoslovenske IV armije*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1978.
69. Kovačević Živorad, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić, Diplomatska akademija, PSP SCG, Beograd, 2004.
70. Кремpton Ричард Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Клио, Београд, 2003.
71. Kreća Milenko, *Međunarodno javno pravo I*, Pravni fakultet, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
72. Lampe John R., Prickett Russell O., Adamović Ljubiša S., *Yugoslav – American Economic Relations since World War II*, Duke University Press, 1990.
73. Laković Ivan, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951 – 1958*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2006.

74. Laybourn Keith, *Fifty Key Figures in Twentieth century British Politics*, Taylor & Francis Routledge, London, New York, 2002.
75. Lis M. Lorejn, *Održavanje Tita na površini. Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, BMG, Beograd, 2003.
76. Lebow Richard Ned, Janice Gross Stein (ed.), *We All Lost the Cold War. Princeton Studies in International History and Politics*, Princeton University Press, 1994.
77. Leffler Melvyn P., Painter David S. (eds.), *Origins of Cold War. An International History*, Routledge, London, New York, 1994.
78. Lieberman Robbie (Ed.), *History in Dispute*, Volume 19, *The Red Scare After 1945*, St. James Press, Detroit, New York, San Francisco, London, Munich, 2005.
79. Liebmann George W., *Diplomacy Between the Wars. Five Diplomats and the Shaping of the Modern World*, I. B. Tauris, London, New York, 2008.
80. Lindley-French Julian, *A Chronology of European Security and Defence 1945 – 2006*, Oxford University Press, 2007.
81. Lowe Vaughan, Adam Roberts, etc. (eds.), *The United Nations Security Council and War. The Evolution of Thought and Practice since 1945*, Oxford University Press, 2008.
82. Mayers David, *The Ambassadors and America's Soviet Policy*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1995.
83. Mammarella Giuseppe, Cacace Paolo, *La politica estera dell'Italia. Dallo Stato unitario ai giorni nostri*, Editori Laterza, Roma – Bari, 2006.
84. Mastny Vojtech, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*, Oxford University Press, 1996.
85. Mates Leo, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1976.
86. Mawdsley Evan, White Stephen, *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev. The Central Committee and Its Members 1917 – 1991*, Oxford University Press, 2000.
87. McMahon Robert, *The Cold War. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2003.
88. Meccariello Pierpaolo, *Storia della Guardia di Finanza*, Le Monnier, Firenze, 2003.
89. Medhurst Martin J. and Brands H. W. (Ed.), *Critical Reflections on the Cold War. Linking Rhetoric and History*, Texas A&M University Press, 2000.
90. Möckli Daniel, *European Foreign Policy during the Cold War. Heath, Brandt, Pompidou and the Dream of Political Unity*, I. B. Tauris & Co Ltd, London, New York, 2009.
91. Milak Enes, *Italija i Jugoslavija 1931 – 1937*, INIS, Beograd, 1987.
92. Mljač Tanja, *Američka luč nad Trstom. O veleposlanici ZDA v Rimu Clare Boothe Luce in njeni vlogi pri reševanju tržaškega vprašanja med letoma 1953 in 1954*, Založba annales, Koper, 2008.
93. Nelson Anna Kasten (Ed.), *The Policy Makers. Shaping American Foreign Policy from 1947 to the Present*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, 2009.
94. Museo Storico della Guardia di Finanza, *La Guardia di Finanza sul confine orientale 1918 – 1954*, Gribaudo, Torino, 1997.

95. Nolan Cathal J. (Ed.), *Notable U. S. Ambassadors since 1775: A Biographical Dictionary*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 1997.
96. Novak Bogdan C., *Trieste 1941 – 1954, the Ethnic, Political and Ideological Struggle*, The University of Chicago press, Chicago – London, 1970.
97. On Both Sides of the Iron Curtain, Acta of the International Conference On Both Sides of the Iron Curtain 1945 – 1989, Bucharest, May 9-10, 2000.
98. Paoletti Ciro, *A Military History of Italy*, Praeger Security International, Westport, Connecticut, London, 2008.
99. Павловић Војислав Г, *Од монархије до републике. САД и Југославија 1941 – 1945*, Клио, Београд, 1998.
100. Petranović Branko, *Balkanska federacija 1943–1948*, Zaslun, Šabac – Beograd, 1991.
101. Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije. Socijalistička Jugoslavija 1945 – 1988*, III knjiga, Nolit, Beograd, 1988.
102. Perlmutter Amos, Gooch John (Ed.), *Strategy and the Social Sciences. Issues in Defence Policy*, Frank Cass, London, 2005.
103. Pirjevec Jože, *“Trst je naš!” Boj Slovencev za morje (1848 – 1954)*, Nova revija, Ljubljana, 2008.
104. Plischke Elmer, *U. S. Department of State. A Reference History*, Greenwood Press, Connecticut, London, 1999.
105. Rabel Roberto G., *Between East and West: Trieste, United States and the Cold War*, Duke University Press, 1988.
106. Roberts Geoffrey, *The Soviet Union in World Politics. Coexistence, Revolution and Cold War 1945-1991*, Routledge, London, New York, 1995.
107. Romano Sergio, *Guida alla politica estera italiana. Da Badoglio a Berlusconi*, Bur, Milano, 2002.
108. Rumici Guido, *Infoibati (1943-1945). I nomi, i luoghi, i testimoni, i documenti*, Mursia, Milano, 2002.
109. Saiu Liliana, *La politica estera italiana dall’Unità a oggi*, Editori Laterza, Roma, Bari, 2005.
110. Sampanis Maria, *Preserving Power Through Coalitions: Comparing the Grand Strategy of Great Britain and the United States*, Praeger, Westport, Connecticut, London, 2003.
111. Schulzinger Robert D. (Ed.), *A Companion to American Foreign Relations*, Blackwell Publishing, Oxford, 2003.
112. Staar Richard F., *Communist Regimes in Eastern Europe*, Stanford University, 1982.
113. Stojković Momir, *Osnovne karakteristike međunarodnih odnosa i principi spoljne politike Jugoslavije*, Škola samoupravljajuća „Milentije Popović“, Beograd, 1975.
114. Šubelj Ljuba Dornik, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1999.
115. Štrbac Čedomir, *Svedočanstva o 1948. Fragmenti za istoriju*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989.
116. Swift John, *The Palgrave Concise Historical Atlas of The Cold War*, Palgrave, New York, 2003.
117. Симић Предраг, *Тито и НАТО. Успон и пад Друге Југославије*, Новости, Београд, 2008.

118. Terzić Milan, *Titova vještina vladanja. Maršal i Maršalat 1943 – 1953, Pobjeda*, Podgorica, 2005.
119. *The Hutchinson Encyclopedia of Modern Political Biography*, Helicon Publishing, Abingdon, 2005.
120. Tony Judt, *Postwar. A History of Europe Since 1945*, The Penguin Press, New York, 2005.
121. Trachtenberg Marc (Ed.), *Between Empire and Alliance. America and Europe During the Cold War*, Rowman & Littlefield Publishers Inc, Lambam, Boulder, New York, Oxford, 2003.
122. Treadgold Donald W., Herbert J. Ellison, *Twentieth Century Russia*, Perseus Books Group, Colorado, 2000.
123. Tucker Spencer C., *Cold War, A Student Encyclopedia*, Vol. 1, Abc-Clio, Inc., Santa Barbara, 2008.
124. Troha Nevenka, *Chi avrà Trieste? Sloveni e italiani tra due Stati*, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, Trieste, 2009.
125. Valdevit Giampaolo, *Trieste. Storia di una periferia insicura*, Bruno Mondatori, Milano, 2004.
126. Волокитина Т. В., Мурашко Г. П., Носкова А. Ф., Покивайлова Т. А., *Москва и восточная Европа. Становление политических режимов советского типа, Очерки истории*, Росспэн, Москва, 2002.
127. Вукадиновић Љубомир, *Југословенски фудбал*, Београд, sine anno.
128. Watson Derek, *Molotov. A Biography*, Palgrave Macmilan, New York, 2005.
129. Winkler Allan M., *The Cold War. A History in Documents*, Oxford University Press, 2003.
130. Zimmermann Klaus F., *Europe Migration. What do we know?*, Oxford University Press, 2005.
131. Živković Nikola, *Ratna šteta koju je Italija učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, ISI, Beograd, 1990.

Чланци:

1. Armstrong Hamilton Fish, "Eisenhower's Right Flank", *Foreign Affairs*, July 1951, Vol. 29, Issue 4, p. 651 – 663.
2. Armstrong Hamilton Fish, "Italy, Yugoslavia and Lilliputia", *Foreign Affairs*, January 1928, Vol. 6, Issue 2, p. 191 – 202.
3. Armstrong Hamilton Fish, "Postscript to E. D. C", *Foreign Affairs*, October 1954, Vol. 33, Issue 1, p. 17 – 27.
4. Armstrong Hamilton Fish, "The World is Round", *Foreign Affairs*, January 1953, Vol. 31, Issue 2, p. 175 – 199.
5. Barnes Russell, "Russia's Spreading Power", *Vital Speeches of the Day*, 11/15/1947, Vol. 14, Issue 3, p. 75 – 80.
6. Bess Demaree, "Power Politics Succeeded in Italy", *Saturday Evening Post*, 10/30/1943, Vol. 216, Issue 18, p. 20, 21, 89, 90.
7. Богетић Драган, „Југославија у Хладном рату“, *Историја 20. века*, 2/2008, стр. 316-371.
8. Bogetic Dragan, „Vojni pregovori Jugoslavije sa Zapadom u svetlu opasnosti oružane intervencije istočnoevropskih država“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1-2/2003, str. 88-105.

9. Bogetić Dragan, „Sjedinjene Američke Države i formiranje Balkanskog pakta 1952-1955“, *Arhiv*, 2/2001, str. 186-199.
10. Bogetić Dragan, „Sjedinjene Američke Države i formiranje Balkanskog pakta 1952-1955“, *Arhiv*, 2/2001, str. 186-199.
11. Bogetić Dragan, „Tršćanska kriza i formiranje balkanskog saveza“, *Istorija 20. veka*, 1/2001, str. 79-90.
12. Bogetić Dragan, „Jugoslovensko približavanje zapadu u vreme sukoba sa Kominformom“, *Istorija 20. veka*, 1/1998, str. 61-67.
13. Bogetić Dragan, „Program tripartitne pomoći Jugoslaviji“, *Leskovački zbornik*, 36/1996, str. 441-452.
14. Bogetić Dragan, „Proboj međunarodne izolacije i ekonomski aranžman Jugoslavije sa Zapadom 1952. godine“, *Istorija 20. veka*, 1/1995, str. 127-138.
15. Bogetić Dragan, „Saradnja Jugoslavije sa zapadnim zemljama 1953-54“, *Istorija 20. veka*, 2/1995, str. 115-125.
16. Bogetić Dragan, „Odnosi Jugoslavije sa Zapadom i Tršćansko pitanje – 1948 – 1954“, *Istorija 20. veka*, 1/1994, str. 123-138.
17. Bogetić Dragan, „Laviranja jugoslovenske spoljne politike - vojna saradnja Jugoslavije sa SAD posle sukoba sa Inforbiroom“, *Istorija 20. veka*, 1-2/1993, str. 117-121.
18. Bogetić Dragan, „Članstvo Jugoslavije u Balkanskom savezu i NATO pakt“, *Istorija 20. veka*, 1-2/1991, str. 65-90.
19. Bonds, John Bledsoe, “Looking for Love (or Tragedy) in All the Wrong Places”, *Journal of Cold War Studies*, Winter 2005, Vol. 7 Issue 1, p. 152 – 158.
20. Brogi Alessandro, “Ike and Italy: The Eisenhower Administration and Italy's "Neo-Atlanticist" Agenda”, *Journal of Cold War Studies*, Summer 2002, Vol. 4, Issue 3, p. 5 – 35.
21. Brzezinski Zbigniew, “How the Cold War Was Played”, *Foreign Affairs*, October 1972, Vol. 51, Issue 1, p. 181 – 209.
22. Campbell John C., “The European Territorial Settlement”, *Foreign Affairs*, October 1947, Vol. 26 Issue 1, p. 196 – 218.
23. Carleton William G., “Armaments Are Not Enough”, *Vital Speeches of the Day*, 12/15/1950, Vol. 17, Issue 5, p. 146 – 148.
24. Caroline Kennedy-Pipe, “International History and International Relations Theory: a Dialogue beyond the Cold War”, *International Affairs*, 76, 4, (2000), p. 741 – 754.
25. Clayton Will, “Is the Marshall Plan Operation Rathole ?”, *Saturday Evening Post*, 11/29/1947, Vol. 220, Issue 22, p. 26, 27, 137, 138.
26. Cox Michael, Kennedy-Pipe Caroline, “The Tragedies of American Foreign Policy: Further Reflections”, *Journal of Cold War Studies*, Winter 2005, Vol. 7, Issue 1, p. 175 – 181.
27. Cox Michael, Kennedy-Pipe, Caroline, “The Tragedy of American Diplomacy? Rethinking the Marshall Plan”, *Journal of Cold War Studies*, Winter 2005, Vol. 7 Issue 1, p. 97 – 134.
28. Crozier, Brian, Rollback, “New Style”, *National Review*, 7/23/1982, Vol. 34 Issue 14, p. 884 – 884.
29. Dinardo, Richard S., “Glimpse of an old world order? Reconsidering the Trieste crisis of 1945”, *Diplomatic History*, Summer 97, Vol. 21 Issue 3, p. 365 – 381.

30. Dinardo Richard S., "Glimpse of an old world order? Reconsidering the Trieste crisis of 1945", *Diplomatic History*, Summer 1997, Vol. 21 Issue 3, p. 365.
31. Dragnich Alex N., "Time to Revise Out Yugoslav Policy", *Vital Speeches of the Day*, 4/1/53, Vol. 19 Issue 12, p. 361 – 366.
32. Draskovich Slobodan M., „Are We to Continue Aid to Tito?“, *Saturday Evening Post*, 7/14/1956, Vol. 229, Issue 2, p. 10.
33. East W. Gordon, "The Mediterranean: Pivot Of Peace And War", *Foreign Affairs*, July 1953, Vol. 31, Issue 4, p. 619 – 633.
34. Eden Anthony, "Britain and the Modern World", *Foreign Affairs*, October 1947, Vol. 26, Issue 1, p. 15 – 23.
35. Editorial, "We Have Yet to Sell Europe on The Red Threat", *Saturday Evening Post*, 2/28/1953, Vol. 225, Issue 35, p. 10.
36. Erler Fritz, "The Alliance and The Future of Germany", *Foreign Affairs*, April 1965, Vol. 43, Issue 3, p. 436 – 446.
37. "Events Leading to the Creation of NATO", *Congressional Digest*, October 1966, Vol. 45, Issue 10, p. 231.
38. Fenoaltea Sergio, "Italy at Work: Achievements and Needs", *Foreign Affairs*, July 1946, Vol. 24, Issue 4, p. 715 – 722.
39. Gruenther Alfred M., "NATO, a Thriving Success: Continued Advance Necessary for a Really Free World", *Vital Speeches of the Day*, 11/15/1953, Vol. 20, Issue 3, p. 74 – 78.
40. Gibianskii Leonid, "The Trieste Issue and the Soviet Union in 1940s", In: *Vojna in mir na Primorskem: Od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*, Zbrali in uredili Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan, Koper, Založba Annales, 2005, str. 357-390.
41. Glantz Mary, "An Officer and a Diplomat? The Ambiguous Position of Philip R. Faymonville and United States-Soviet Relations, 1941 – 1943", *Journal of Military History*, January 2008, Vol. 72, Issue 1, p. 141 – 177.
42. Goguel François, "Political Instability in France", *Foreign Affairs*, October 1954, Vol. 33, Issue 1, p. 111 – 122.
43. Gombač Metka, "Prispevek k rekonstrukciji upravnega delovanja pokrajinskega NOO v Slovenskem primorju in Trstu (1945 – 47)", u: *Povojni čas ob meji*, (Uredili so: Tullia Catalan, Giulio Mellinato, Pio Nodari, Raoul Pupo, Marta Verginella), Projekt Interreg IIIA/Phare CBC Italija-Slovenija, Trieste, 2007, str. 211 – 220.
44. Gruber, Karl, "Austria Infelix", *Foreign Affairs*, January 1947, Vol. 25, Issue 2, p. 229 – 238.
45. Gruenther Alfred M., "NATO, a Thriving Success: Continued Advance Necessary for a Really Free World", *Vital Speeches of the Day*, 11/15/1953, Vol. 20 Issue 3, p. 74 – 78.
46. Hanaler M. S., "Communist Dogma and Yugoslav Practice", *Foreign Affairs*, April 1952, Vol. 30, Issue 3, p. 426 – 443.
47. Hauser Ernest O., "Is Italy Growing Another Mussolini?", *Saturday Evening Post*, 3/29/1947, Vol. 219, Issue 39, p. 24 – 154.
48. Heinemann Winfried, "The West and Yugoslavia in the 1950s", Conference paper, *NATO and Warsaw Pact – The Formative Years 1948 – 1968*, Prague, Czech Republic, 7-11 April 2003.

49. Hochstetter Leo D., "Sellout in Yugoslavia", *Saturday Evening Post*, 11/2/1946, Vol. 219, Issue 18, p. 14, 15, 51, 52.
50. Iatrides John O., "Revolution or Self-Defense? Communist Goals, Strategy, and Tactics in the Greek Civil War", *Journal of Cold War Studies*, Summer 2005, Vol. 7 Issue 3, p. 3 – 33.
51. Ivella Vittorio, "Favorable Omens in Italy", *Foreign Affairs*, July 1948, Vol. 26, Issue 4, p. 701 – 708.
52. Jebb Gladwyn, "The Free World and the United Nations", *Foreign Affairs*, April 1953, Vol. 31, Issue 3, p. 382 – 391.
53. Jenner William E., "Should The U. S. Support A Federal Union Of Atlantic Pact Nations?", *Congressional Digest*, August/September 1952, Vol. 31 Issue 8/9, p. 217 – 219.
54. Jervis Robert, "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol. 30, No. 2 (January 1978), p. 167 – 214.
55. Jervis Robert, "Was the Cold War a Security Dilemma?", *Journal of Cold War Studies*, Winter 2001, Vol. 3 Issue 1, p. 36 – 60.
56. Johnson Robert David, "Congress and the Cold War", *Journal of Cold War Studies*, Spring 2001, Vol. 3 Issue 2, p. 76 – 100
57. Milan Koljanin, „Ratni zločini u Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. Problem utvrđivanja“, *Istorija 20. veka*, 2, 1998, str. 87 – 102.
58. Kruls, H. J., "The Defense of Europe", *Foreign Affairs*, January 1952, Vol. 30, Issue 2, p. 265 – 276.
59. La Malfa Ugo, "Touch -and-go in Italy", *Foreign Affairs*, January 1953, Vol. 31, Issue 2, p. 257 – 267.
60. Lacina Ferdinand, "The Marshal Plan – A Contribution to the Austrian Economy in Transition", *Marshall Plan in Austria - Contemporary Austrian Studies*, 2000, p. 11 – 14.
61. Luce Clare Boothe, "Italy After One Hundred Years", *Foreign Affairs*, January 1961, Vol. 39, Issue 2, p. 221 – 239.
62. Mackintosh W. A., "The Fissure in NATO, North American and Sterling Area Trade", *Foreign Affairs*, January 1953, Vol. 31, Issue 2, p. 368 – 279.
63. Makins Sir Roger, "The World Since the War: The Third Phase", *Foreign Affairs*, October 1954, Vol. 33, Issue 1, p. 1 – 16.
64. May Stacy, "Measuring the Marshall Plan", *Foreign Affairs*, April 1948, Vol. 26, Issue 3, p. 457 – 469.
65. McGhee George C., "Turkey Joins the West", *Foreign Affairs*, July 1954, Vol. 32, Issue 4, p. 617 – 630.
66. Middleton Drew, "NATO Changes Direction", *Foreign Affairs*, April 1953, Vol. 31, Issue 3, p. 427 – 440.
67. Millis Walter, "Military Problems of the New Administration", *Foreign Affairs*, Jan. 1953, Vol. 31, Issue 2, p. 215 – 224.
68. Милкић Миљан, „Формирање и организација југословенске војне управе на Слободној Територији Трста 1947 – 1954. године“, *Војноисторијски гласник*, 2-2008, стр. 53 – 69.
69. Milkić Miljan, „Pregovori o političkoj i vojnoj saradnji FNRJ i Kraljevine Grčke do potpisivanja Ankarskog ugovora“. U: *Balkanski pakt 1953/1954*, Zbornik radova Saopštenja sa međunarodnog naučnog skupa održanog 9. i 10. novembra

2005. godine u Beogradu, Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008, str. 111 – 129.
70. Milkić Miljan, „Jugoslovensko–italijanski odnosi i stvaranje Balkanskog pakta 1953. godine”. U: *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008, str. 602–616.
 71. Миљан Милкић, „Југославија, велике силе и питање статуса Јулијске крајине 1943–1945. У: *Ослобођење Београда 1944. године*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 282 – 296.
 72. Милкић Миљан, „Гашење југословенске краљевске војне мисије у Италији 1945“, *Војноисторијски гласник*, 2-2010, стр. 149-166.
 73. Милкић Миљан, „Окупирано подручје Јулијске крајине у политици југословенске владе 1945-1947“, *Војноисторијски гласник*, 1-2010, стр. 13-38.
 74. Milkić Miljan, “Das Freie Territorium Triest unter jugoslawischer Militärregierung 1947 bis 1954”. *Die Alpen im Kalten Krieg Historischer Raum, Strategie und Sicherheitspolitik*, (Dieter Krüger, Felix Schneider), Oldenbourg Verlag, München 2012, 325-336.
 75. Morgenthau Hans, “A Political Theory of Foreign Aid”, *American Political Science Review* 56, No. 2 (June 1962), p. 301 – 309.
 76. Mosely Philip E., “The Kremlin's Foreign Policy Since Stalin”, *Foreign Affairs*, October 1953, Vol. 32, Issue 1, p. 20 – 33.
 77. Mueller Wolfgang, “Stalin and Austria: New Evidence on Soviet Policy in a Secondary Theatre of the Cold War”, 1938–53/55, *Cold War History*, Vol. 6, No. 1, February 2006, pp. 63 – 84
 78. Nuti Leopoldo, “The United States, Italy and the Opening to the Left, 1953-1963”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 4, No. 3, Summer 2002, p. 36 – 55.
 79. Nutti Leopoldo, “Italy and Cold War – General Introduction”, *Journal of Cold War Studies*, Summer 2002, Vol. 4, Issue 3, p. 3 – 4.
 80. O'Donnell James P., “Yankee Boss of the Mediterranean”, *Saturday Evening Post*, 10/18/1952, Vol. 225, Issue 16, p. 32, 33, 183, 184, 186.
 81. Opačić Vid Jakša, „Tršćanska kriza kroz odjeke u tisku“, u: *Vojna in mir na primorskem*, (Zbrali in uredili: Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan), Založba Annales, Koper, 2005, str. 213 – 240.
 82. Oppenheimer, J. Robert, “Atomic Weapons and American Policy”, *Foreign Affairs*, July 1953, Vol. 31, Issue 4, p. 525 – 535.
 83. Racciardi Randolpho, “Democracy Lives in Italy”, *Foreign Affairs*, April 1954, Vol. 32, Issue 3, p. 440 – 445.
 84. Pedaliu Effie G.H., “Britain and the 'Hand-over' of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945-48”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 39, No. 4, (Oct., 2004), pp. 503-529.
 85. Pelikan Egon, “Slovenska duhovščina v goriški nadškofiji 1918 – 1954”; u: *Povojni čas ob meji*, (Uredili so: Tullia Catalan, Giulio Mellinato, Pio Nodari, Raoul Pupo, Marta Verginella), Projekt Interreg IIIA/Phare CBC Italija-Slovenija, Trieste, 2007, стр. 65 – 73.
 86. Perović Jeronim, “The Tito-Stalin Split”, *Journal of Cold War Studies*, Spring 2007, Vol. 9 Issue 2, p. 32 – 63.
 87. Plevin René, “France in the Atlantic Community”, *Foreign Affairs*, October 1959, Vol. 38 Issue 1, p. 19 – 30.

88. Prinčič Jože, "Primorsko gospodarstvo v času vojaških zasedbenih con (1945-1954)", *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1/2008, str. 147 – 160.
89. Pons Silvio, "Stalin, Togliatti, and the Origins of the Cold War in Europe", *Journal of Cold War Studies*, Spring 2001, Vol. 3 Issue 2, p. 3 – 27.
90. Pons Silvio, "L'Unione Sovietica nella politica estera di Togliatti 1944 – 1949", *Studi storici*, Anno 33, No.2/3, 1992, pp. 435 – 456.
91. Roosevelt Franklin Delano, "A New Economic Bill of Rights", *New Bill of Rights*, 1997, Vol. 1, Issue 1, p. 55 – 57.
92. Ridgway Matthew B., "How Europe's Defenses Look to Me", *Saturday Evening Post*; 10/10/1953, Vol. 226 Issue 15, p. 28, 142, 143, 144.
93. Saldadori-Paleotti Massimo, "The Patriot Movement in Italy", *Foreign Affairs*, Apr. 46, Vol. 24, Issue 3, p. 539 – 549.
94. Salvemini Gaetano, "The Italo-Yugoslav Frontier", *Foreign Affairs*, January 1946, Vol. 24 Issue 2, p. 341 – 346.
95. Sforza Carlo, "Italy, The Marshall Plan and the "Third Force", *Foreign Affairs*, April 1948, Vol. 26 Issue 3, p. 450 – 456.
96. Sforza Count Carlo, "Italy and Her Neighbors After the War", *Foreign Affairs*, October 1943, Vol. 22 Issue 1, p. 106 – 113.
97. Shepherd Gordon, Pizer Vernon, "Will Stalin Jump Tito Next?", *Saturday Evening Post*, 8/5/1950, Vol. 223, Issue 6, p. 25, 108, 109, 110.
98. Sturzo Luigi, "Italy After Mussolini", *Foreign Affairs*, April 1943, Vol. 21, Issue 3, p. 412 – 426.
99. Trachtenberg Marc, "The Marshall Plan as Tragedy", *Journal of Cold War Studies*, Winter 2005, Vol. 7, Issue 1, p. 135 – 140.
100. Troha Nevenka, "Tržaški Slovenci in vprašanje razdelitve Svobodnega tržaškega ozemlja", *Zgodovinski časopis – letnik 61*, 2007, 3-4 (136), str. 411 – 422.
101. Troha Nevenka, "Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni", *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1/2000, str. 255-268.
102. Troha Nevenka, "Epuracija v coni B Slovenskega primorja in koprskem okraju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (1945-1950)", *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2/2003, str. 91 – 104.
103. Troha Nevenka, "Volitve v Okraju Koper cone B Svobodnega tržaškega ozemlja", *Prispevki za novejšo zgodovino*, 3/2002, str. 61 – 75.
104. Valdevit Giampaolo, "Simetrije i pravila igre. Engleska, Sjedinjene Države, Jugoslavija i majska kriza 1945", U: *Balkan posle Drugog svetskog rata*. Zbornik radova sa naučnog skupa, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1996, str. 55 – 70.
105. Williams John H., "End of the Marshall Plan", *Foreign Affairs*, July 1952, Vol. 30, Issue 4, p. 593 – 611.
106. Williams Warren, "Flashpoint Austria", *Journal of Cold War Studies*, Summer 2007, Vol. 9, Issue 3, p. 115 – 136.
107. Wilmot Chester, "If NATO Had To Fight", *Foreign Affairs*, January 1953, Vol. 31, Issue 2, p. 200 – 214.
108. Wiskemann Elizabeth, "Socialism and Communism in Italy", *Foreign Affairs*, April 1946, Vol. 24, Issue 3, p. 484 – 493.
109. Volk Sandi, "Zakonodaja Zavezniške vojaške uprave o istrskih beguncih (1945 – 1947 – 1954)", *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1/2000, str. 269-284.

110. “U.S. Foreign Aid In Review 1945 – 1961“, *Congressional Digest*, Jun/Jul 1962, Vol. 41, Issue 6/7, p. 164 – 165.

Интернет адресе:

- 1) <http://www.governo.it/Governo/Governi/badoglio1.html> (17. јануар 2012).
- 2) <http://www.governo.it/Governo/Governi/badoglio2.html> (17. јануар 2012).
- 3) <http://www.governo.it/Governo/Governi/parri.html> (17. јануар 2012).
- 4) http://www.governo.it/Governo/Governi/de_gasperi1.html (17. јануар 2012).
- 5) http://www.governo.it/Governo/Governi/de_gasperi2.html (17. јануар 2012).
- 6) http://www.governo.it/Governo/Governi/de_gasperi4.html (17. јануар 2012).
- 7) http://www.governo.it/Governo/Governi/de_gasperi6.html (17. јануар 2012).
- 8) <http://www.timelycomputerstuff.com/oldsoho/trieste.html> (20. март 2012).
- 9) <http://www.exim.gov/index.cfm> (22. март 2012).
- 10) http://www.pbmstoria.it/dizionari/storia_mod/f/f026.htm (28. март 2012).
- 11) http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000258555/DOC_0000258555.pdf (14. август 2012).

Биографија аутора

Миљан Милкић је рођен 08. јула 1975. године у Књажевцу, Република Србија, где је завршио основну школу и гимназију. Филозофски факултет, Одсек за историју, завршио је 2000. године на Универзитету у Приштини. Од септембра 2000. године радио је као истраживач у Војноисторијском институту, а након укидања Војноисторијског института 2006. године прелази у Одељење за војну историју у оквиру Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије. Последипломске студије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду уписао је 2004. године. Магистарски рад „Тршћанска криза у војнополитичким односима Југославије са великим силама 1943-1947“ одбранио је 1. октобра 2009. године (ментор проф. др Љубинка Трговчевић). Школске 2009/2010. године завршио је Дипломатску академију Министарства спољних послова Републике Србије. Области којима се истраживачки бави јесу историја српске и југословенске војске у 19. и 20. веку, спољна политика Југославије и међународни односи у 20. веку. Објавио је једну монографију (*Тршћанска криза у војно-политичким односима Југославије са великим силама 1943–1947*, Београд, 2012), *Преглед садржаја Војноисторијског гласника 1950-2010*, двадесет научних радова у часописима и зборницима радова (на српском, енглеском, немачком и бугарском језику), и учествовао на 11 научних конференција. Има звање истраживач-сарадник. Од 2011. сарађује на пројекту бр. 47027 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Ожењен је и има две ћерке, Јелену и Јовану.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Миљан В. Милкић

број уписа 820

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Југославија, Италија и Тршћанска криза 1948 – 1954.“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 20.08.2012.

Потпис докторанда

Миљан Милкић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора

Миљан В. Милкић

Број уписа 820

Студијски програм _____

Наслов рада

„Југославија, Италија и Тршћанска криза 1948 – 1954.“

Ментор

проф. др Љубинка Трговчевић Митровић

Потписани Миљан В. Милкић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 20.08.2012.

Потпис докторанда
Миљан Милкић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Југославија, Италија и Тршћанска криза 1948 – 1954.“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде _____
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

У Београду, 20.08.2012.

Потпис докторанда

Миљан Милчић